Izdavač
Matica crnogorska

Redakcija

Dragan Radulović
Novica Samardžić
Marko Špadijer, glavni urednik

Savjet časopisa

Branko Banjević
Rade Bojović
Ljiljana Dufgran Boričić
Vesna Kilibarda
Dragutin Lalović

Sekretar Redakcije
Danka Barović

Lektura i korektura
Saša Živković

Prevod na engleski
Jelena Samardžić Kotri

Kompjuterska priprema
D&A

Štampa
Grafo Bale, Podgorica

Adresa

Beogradska 24 c
81000 Podgorica
Crna Gora

tel/fax (382) (20) 23 23 01
e-mail: maticacg@t-com.me
www.maticacrnogorska.me

Časopis izlazi četiri puta godišnje

Tiraž 800 primjeraka

Cijena primjerka 5 eur

Žiro račun:
520-389-72

MATICA

ČASOPIS ZA DRUŠTVENA PITANJA, NAUKU I KULTURU
GODINA XVII, BROJ 66
LJETO 2016

ISSN 1450-9059

Dosije

Polemika o

Rječniku crnogorskog narodnog i književnog jezika

CETINJE
PODGORICA
2016

CONTENTS

7 focus

7 The Role of the Rule of Law in the European Policies
Aleksandar Andrija Pejović

25 prism

25 Montenegro is Successfully Resisting Destabilization Attempts
Ivan Vuković

33 Montenegro's Contribution to the Heritage of European Political Culture
Radovan Radonjić

73 jubilees

73 The Cult of St. Vladimir of Duklja 1016-2016
Ivan Jovović, Sašo Cvetkovski

95 The relic of St. Jovan Vladimir in the National Museum of Albania
Melsi Labi

119 history

119 The Fascist System in the Occupied Montenegro (1941-1943)
Federiko Godi

191 Sacrificed Montenegro (1916-1918)
Slobodan Jovanović

223 Montenegrin Volunteers in the First World War (1914-1916)
Milan Šćekić

The "Montenegrin Elite" at the Karlstein Camp (1916-1918) **257**
Željko Karaula

Anti-Communist and Anti-Chetnik Texts of Sekula Drljević in the Ustasha Gazette "Graničar" (1942-1944) **279**
Novak Adžić

theatre **309**

The first theatre company in Podgorica **309**
Luka I. Mllunović

linguistics **355**

The Origin of the Idea of Montenegrin Language **355**
Nakazava Takuja

analytical psychology **363**

The Self as the Violent Other Within Us - Problem of Defining the Self **363**
Ilija Kapičić

ancient cultures **385**

Lyric Poetry of the Ancient Near East **385**
Marko Višić

archive **463**

Letters of S. M. Štedimlija to Dr Mužić **463**

in the meantime **523**

The Controversy over the Dictionary of the Montenegrin Language **523**

SUMMER 2016

SADRŽAJ

7 fokus

7 Vladavina prava u politici prijema u Evropsku uniju
Aleksandar Andrija Pejović

25 prizma

25 Crna Gora se uspješno odupire pokušajima destabilizacije
Ivan Vuković

33 Unos Crne Gore u riznicu evropske političke kulture
Radovan Radonjić

73 jubileji

73 Kult Svetog Vladimira Dukljanskog (1016-2016)
Ivan Jovović, Sašo Cvetkovski

95 Relikvija Svetog Jovana Vladimira u Nacionalnom muzeju Albanije
Melsi Labi

119 istorija

119 Fašistički poredak u okupiranoj Crnoj Gori (1941-1943)
Federiko Godi

191 Žrtvovana Crna Gora (1916-1918)
Slobodan Jovanović

223 Crnogorski dobrovoljci u Prvom svjetskom ratu (1914-1916)
Milan Šćekić

„Crnogorska elita“ u logoru Karlstein (1916-1918) **257**
Željko Karaula

Antikomunistički i antičetnički tekstovi Sekule Drljevića u ustaškom listu „Graničar“ (1942-1944) **279**
Novak Adžić

teatar **309**

Prvo pozorišno društvo u Podgorici **309**
Luka I. Mllunović

lingvistika **355**

Korijen ideje crnogorskog jezika **355**
Nakazava Takuja

analitička psihologija **363**

Sopstvo kao nasilno drugo u nama - Problem definisanja sopstva **363**
Ilija Kapičić

drevne kulture **385**

Lirska poezija drevnog Bliskog istoka **385**
Marko Višić

arhiv **463**

Pisma S. M. Štedimlije dr Mužiću **463**

u međuvremenu **523**

Polemika o Rječniku crnogorskog jezika **523**

LJETO 2016

VLADAVINA PRAVA U POLITICI PRIJEMA U EVROPSKU UNIJU

Aleksandar Andrija Pejović

The rule of law has emerged as an extremely important theme when it comes to the obligations of candidate countries in the negotiation process. Scarcely a day passes without the rule of law and European obligations being a topic in the media. All institutions dealing with judiciary, internal affairs, fundamental rights and security are involved in thorough changes and reforms required by the process of integration in the European Union.

This paper treats the issues of one of the most important European policies since its establishment in the seventies, following its development through practical work, but also primary sources of the European law i.e. a number of fundamental European treaties. The paper provides an overview of ideas that led the European Union to develop the New Approach in negotiating the rule of law, as well as a comparative analysis of an outline of negotiations and special arrangements for some of the current Member States of the EU. Finally, special attention has been paid to concrete examples of Montenegro's negotiations based on the New Approach, either through an elaborated system of benchmarks as well as through certain institutional and legal solutions created on the basis of this approach.

Evropska unija se tokom proteklih šezdeset godina razvijala i mijenjala u skladu s unutrašnjim prilikama, ali i širim vanjskim uticajima. Vladavina prava, odnosno pravosuđe i unutrašnji poslovi nijesu figurirali među prvim politikama Unije i imali su skroman početak tokom sedamdesetih i devedesetih godina, sve dok kroz ugovore iz Mastrihta i Amsterdama nijesu dobili na značaju. Velikim proširenjem iz 2004. i kasnijim iskustvima s ulascima Bugarske, Rumunije i Hrvatske, vladavina prava je,

osim značaja u unutrašnjoj politici EU, dobila istaknuto mjesto i u politici proširenja. Tako je početkom druge decenije XXI vijeka razvijen novi pristup u pregovaranju sa zemljama kandidatima, kojima je napredak u 23. i 24. poglavlju postao preduslov, odnosno indikator sveukupnog napretka u pregovaranju.

Prvi nosilac novog pristupa je postala Crna Gora, koja je otvorila pregovore sredinom 2012. U skladu s ranijim iskustvima i značajem koji ova politika ima, može se ustvrditi da je novi pristup postao najefikasnije oruđe Evropske unije za temeljite promjene i reforme kroz koje prolaze zemlje koje pregovaraju. I ne samo to, vladavina prava kroz svoj razvoj unutar evropskih politika, ali i time što je postala centralno mjesto u pregovorima za članstvo, sve više dobija na značaju u odnosima između institucija EU i zemalja članica. Iako je teško sagledati sve važne odrednice ovog procesa koji teče pred našim očima, vidljivi su prvi rezultati i promjene koje on donosi.

Istorijat značaja vladavine prava od početaka EU do danas

> „Unija je jedinstvena konstrukcija jer nije vezana silom zajedničke vojske ili policije, nego isključivo snagom vladavine prava; ona je zajednica zasnovana na vladavini prava. Vladavina prva znači sistem u kojem niko, nijedna vlada, nijedan javni zvaničnik, niti dominantna kompanija, nije iznad zakona. To znači jednakost pred zakonom. Vladavina prava znači pošten i pravičan postupak. To znači garanciju da zakoni ne mogu biti zloupotrijebljeni ili naknadno mijenjani. Vladavina prava znači da pravdu sprovodi nezavisno sudstvo koje djeluje nepristrasno. Konačno, to znači sistem u kojem se pravda ne samo sprovodi, nego se jasno vidi kako se ona sprovodi, tako da svi građani vjeruju sistemu da će im pravda biti zagarantovana.“[1]
>
> Komesarka za pravosuđe Vivijen Reding

[1] Govor komesarke za pravosuđe EU Vivijen Reding u Centru za studije evropske politike u Briselu, Viviane Reding, *The EU and the Rule of Law –*

Ideja Evropske unije se nakon Drugog svjetskog rata razvijala iz mnogih razloga, stremljenja, predstava o potrebama evropskog kontinenta i želja da se ne ponove dva svjetska rata. Ove ideje su išle od idealizma, federalizma do pukog ekonomskog interesa na kojem bi bio zasnovan zdrav odnos članica sistema. Ipak, u samim počecima Evropske unije ideja izgradnje zajednice temeljene na poštovanju jednakih principa pravne države nije bila u potpunosti prisutna. Odnosno, ako je ideja vladavine prava i bila prisutna, nije imala dovoljno pobornika da se u prvih dvadeset godina postojanja EU izbori za svoje mjesto među politikama tadašnjih zajednica. U članu 2. Ugovora koji sadrži Statut Evropske zajednice iz 1953. stoji: „doprinos zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda u državama članicama“[2], ali će proći dosta vremena dok ova oblast u okviru vladavine prava ne dobije tako značajno mjesto kao što ga ima danas.

Vladavina prava ima mnoštvo definicija, ali ovaj termin koji smo preuzeli iz engleskog (za razliku od užeg francuskog ili njemačkog „pravna država“) je, najkraće rečeno, nastao od latinskog izraza *imperium legum* – imperija, vladavina prava odnosno zakona, a ne ljudi[3]. Pored toga, različitost shvatanja vladavine prava polazi od ustavnog prava („gde podrazumeva podložnost države, tj. državnih organa, objektivnom pravu, isto kao i pojedinca“), preko liberalno-demokratskog shvatanja (kao „filozofska kategorija koja ima univerzalno i vječito važenje“) ili onih koji smatraju da vladavina prava jeste „vladavina pozitivnopravnog

What next?, 3. septembar 2013. g, 4, dostupno na: http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-13-677_en.htm

[2] Branko M. Rakić, *Za Evropu je potrebno vreme*, Pravni fakultet, Beograd, 2009, 155.

[3] Flora A. N. J. Goudappel, Ernst M. H. Hirsch Ballin, *Democracy and Rule of Law in the European Union*, Asser Press, Rotterdam 2016, 5.

poretka određenih svojstava“[4], do toga da je ona „politički ili moralni princip, čija sadržina zavisi od političkih stavova, nacionalnih granica i vremenskih razdoblja“[5]. V. Reding je upravo u gorenavedenom govoru dala suptilno gledanje mnogih, ali ne i svih, država članica EU na to što zaista vladavina prava danas predstavlja. Ovaj citat, zapravo, predstavlja način na koji danas Evropska komisija, pored stava u odnosu na države članice, gleda i na oblast vladavine prava u dijalogu s državama kandidatima za članstvo u EU, odnosno na prava, obaveze i očekivanja u procesu pregovaranja.

Postupna promjena evropske politike prema današnjem značaju vladavine prava je nastupila sedamdesetih godina kad su načinjeni prvi koraci tadašnjih devet zemalja članica da se okupe na međuvladinom nivou, kako bi se razmjenjivale informacije i ideje među zvaničnicima zaduženim za pravdu i unutrašnje poslove. Tako je prvi forum za saradnju, nazvan Trevi[6], zvanično uspostavljen odlukom Evropskog savjeta na sastanku u Rimu 1. i 2. decembra 1975. godine. Ipak, Trevi nije imao ni sekretarijat, ni sjedište i oslanjao se isključivo na rotirajuću trojku predsjedavajućih EU[7]. Ono što je počelo kao ideja i odgovor na problem sve izraženijeg terorizma početkom sedamdesetih godina[8] i potrebu da se bliže razmjenjuju infor-

4 Ratko Marković, *Ustavno pravo i političke institucije*, Justinijan, Beograd, 2006, 603-607.

5 Radomir D. Lukić, Budimir P. Košutić, *Uvod u pravo*, Pravni fakultet, Beograd, 2007. 219.

6 Naziv je dobila po fontani Trevi u Rimu, u čijoj se blizini prvi skup ove grupe održao.

7 John D. Occhipinti, *The Politics of EU Police Cooperation: Toward a European FBI?*, Lynne Rienner Publisher, London 2003, 31-32.

8 Posebno se ističu teroristički akti na Olimpijadi u Minhenu 1972. godine, ali i pojačano djelovanje IRA-e, baskijskih grupa, Crvenih brigada u Italiji i Njemačkoj ili 17. novembra u Grčkoj.

macije o trgovini drogom, u narednih petnaestak godina je polako dobijalo rutinu i postajalo uobičajenija forma saradnje među evropskim zemljama, uključujući i tri nove mediteranske države članice. I pored činjenice da je uslijedilo formiranje niza drugih grupa i sistema, kao što su Grupa Rodos, Grupa GAM, Grupa 92, Sistem za primjenu carinskih režima, itd[9], trebalo je pričekati pad Berlinskog zida, početak devedesetih godina i novo buđenje evropske ideje, kako bi se ova saradnja unaprijedila kroz ugovorni mehanizam, čime je dobila zamajac za pretakanje u pravu evropsku politiku.

Značajne novine u ovoj oblasti je donio Ugovor iz Mastrihta koji je potpisan februara 1992, a stupio na snagu naredne godine. Njime su konačno unijete odredbe saradnje u pravosuđu i unutrašnjim poslovima u jedan evropski ugovor. Tako je u poglavlju 6 – Odredbe o saradnji u oblasti pravosuđa i unutrašnjih poslova Ugovor iz Mastrihta, kroz članove K1 do K9[10] uspostavio takozvani III stub s devet politika: azil, eksterne granice, imigracija, ilegalne droge, međunarodne prevare, sudska saradnja u građanskim stvarima, sudska saradnja u krivičnim stvarima, carinska saradnja i policijska saradnja.

Ugovor iz Amsterdama, koji je potpisan 2. oktobra 1997. godine i stupio na snagu 1. maja 1999. godine, je uspostavio nove mehanizme i značajno je unaprijedio način na koji se EU bori protiv rastućih izazova koje su donijeli zajedničko tržite, ukidanje granica unutar šengenskog prostora, nestabilnosti

---

9 Željko Nikač, *Transnacionalna saradnja u borbi protiv kriminaliteta - Europol i Interpol*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 2003, 144-145.

10 Ugovor o Evropskoj uniji (Mastriht) – Traité sur l'Union européenne, signé à Maastricht le 7 février 1992, Journal Officiel des Communautés européennes, dostupno na: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/PDF/?uri=OJ:C:1992:191:FULL&from=FR

post-sovjetske ere i potrebe da se na idejama ujedinjenja kontinenta ide u što dublje unutrašnje integracije. Amsterdamski ugovor je tako transferisao skoro polovinu podoblasti pravosuđa iz III u I stub, te su tako polja kao što su: vize, azil i migracije prešle u nadležnost Evropske komisije i Evropskog parlamenta izvan mogućnosti da neka od zemalja članica blokira dalje produbljivanje saradnje[11]. Ovaj Ugovor je ustanovio i Savjet ministara pravde i unutrašnjih poslova onako kako ih danas poznajemo.

Konačno, Ugovor iz Nice, kao i Lisabonski ugovor su dovršili proces ukidanja posebnih stubova i ujedinjenje evropskih politika u najvećem dijelu u okviru nove preraspodjele nadležnosti pri čemu je oblast pravde, slobode i bezbjednosti uglavnom prešla u nadležnost Evropske komisije i Evropskog parlamenta, tamo gdje to nije drukčije regulisano. Lisabon je posebno ojačao institucije koje dotad nijesu bile u ugovorima, kao što je pozicija *Europol*-a, *Eurojust*-a i *Eurodac*-a, ali i konačne odluke da se Povelja temeljnih prava nađe u najvažnijem pravnom aktu Evropske unije.

Današnja Unija se nalazi upravo pred izazovima koji udaraju na same temelje postignutog jedinstva u oblasti pravde, slobode i bezbjednosti. Kriza šengenske zone, neučinkovitost azilskog sistema, kao i teroristički napadi u Parizu i Briselu su doveli do pojačane potrebe da se dalje izgrađuje pravna tekovina i produbljuje saradnja u pravosuđu i unutrašnjim poslovima. Tako je vanredni Savjet ministara pravde i unutrašnjih poslova donio odluku da se već u aprilu 2016. godine usvoji direktiva o raz-

11 Radni dokument Evropskog parlamenta, Brisel 2000; Andrea Subhan (ed), The Impact of the Amsterdam Treaty on Justice and Home Affairs Issues, Brussels, 2000, dostupno na:
http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2000/228145/IPOL-LIBE_ET(2000)228145_EN.pdf

mjeni podataka o imenima putnika, da se dovrši zakonodavstvo o borbi protiv terorizma, sistematski kontrolišu šengenske granice, unaprijedi šengenski vizni sistem i poboljša razmjena informacija sa zemljama u evropskom susjedstvu (uključujući Zapadni Balkan)[12].

Budućnost cjelokupnog sistema vladavine prava je, stoga, nemoguće egzaktno prognozirati. Moguće je da će u narednim godinama doći do jačanja određenih politika koje su upravo sad pred velikim izazovima, posebno u oblastima kao što su azil, bezbjednost granica i hiper-terorizam[13], ali i da će pravosuđe biti pod većim fokusom. Stoga, za svaku zemlju koja pregovara članstvo u Uniji, 23. i 24. poglavlje predstavljaju pokretnu metu i izuzetno osjetljivu oblast, koja ne podliježe samo tehničkim zahtjevima, nego i sagledavanju političkih kretanja i mogućih reperkusija.

Proširenje Evropske unije i vladavina prava

Kopenhagenski kriterijumi su postavili vladavinu prava kao jedan od zahtjeva za sticanje članstva pored drugih kriterijuma

---

[12] Joint statement of EU Ministers for Justice and Home Affairs and representatives of EU institutions on the terrorist attacks in Brussels on 22 March 2016, dostupno na: http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/03/24-statement-on-terrorist-attacks-in-brussels-on-22-march/

[13] Ovu frazu je upotrebio francuski premijer Manuel Vals u svom govoru na Minhenskoj bezbjednosnoj konferenciji 13. februara 2016. godine, kako bi označio sve češće probleme s kojima se Evropa sreće. Discours de Manuel VALLS, Premier ministre Au Forum de Munich sur les politiques de défense – dostupno na: http://www.gouvernement.fr/sites/default/files/document/document/2016/02/20160213_discours_de_manuel_valls_premier_ministre_-_conference_securite_a_munich.pdf

kao što su „stabilnost institucija koje garantuju demokratiju, ljudska prava i poštovanje i zaštita manjina“[14]. Ipak, za vrijeme pregovaranja dvanaest zemalja krajem devedesetih godina to nije bio primarno mjerilo u odnosu na koje se procjenjivao ukupan napredak zemlje u pregovorima. Politička odluka i ideali ujedinjena kontinenta su držali primat nad tehnikom i standardima, ili kako Toni Džad piše: „U javnosti, političari i rukovodioci u Briselu su insistirali da i dalje žele proširenje Unije na istok onda kad se za to stvore uslovi. Nezvanično su bili mnogo iskreniji. Kao što je jedan stariji zvaničnik Evropske komisije primijetio sredinom devedesetih „ovdje niko nije ozbiljan kad je u pitanju proširenje“[15]. Dakle, iako su se zemlje koje su se pridružile nakon Savjeta u Kopenhagenu morale pridržavati brojnih pravila, grupno pregovaranje i paket pristup su prevladali prilikom odlučivanja o proširenju EU na deset novih država članica 2004. godine. Jednako tako, kopenhagenski kriterijumi su u značajnoj mjeri tumačeni u skladu s političkim momentom i jedino je Slovačka bila primorana da duže čeka na otvaranje pregovora pod Mečijarovom vladom. Konačno, kad je došlo do dogovora da deset zemalja postanu članice 2004. godine, vladavina prava je bila i dalje u razvoju i prelasku u nadležnosti evropskih institucija, šengenska zona je funkcionisala bez problema, a kompleksnosti sistema koji će nastajati narednih godina još nijesu predstavljale značajan problem. Osim toga, stare zemlje članice EU su vjerovale da je proširenje apsolutno transformisalo nekadašnje socijalističke zemlje u države demokratije i vladavine prava.

14 Zaključci Predsjedništva, Evropski Savjet u Kopenhagenu, 21-22. juna 1993. g.; dostupno na:
http://www.europarl.europa.eu/enlargement/ec/pdf/cop_en.pdf

15 Tony Judt, *Postwar – A History of Europe since 1945*, The Penguin Press, New York, 2005, 702.

Od velikog proširenja iz 2004. godine pregovori su vođeni na različite načine. Pregovori s Bugarskom i Rumunijom do 2007. godine su već bili nastavak ustaljene dinamike, odnosno nijesu strukturno i institucionalno donijeli neke novine. Ovim dvijema državama su jednostavno dodijeljene dodatne tri godine da nadoknade zaostatke u odnosu na ostalih deset novopridošlih članica. Hrvatska je, s druge strane, morala proći kroz individualne pristupne pregovore s Briselom. Turska ima svoju posebnu priču vezanu za pregovore s EU, dok je Island imao kratak, ali veoma različit način pregovaranja u odnosu na druge zemlje kandidate, što nije imalo realnog uticaja na promjene u paketu proširenja za zemlje Balkana.

Bugarska i Rumunija su ipak u Evropsku uniju ušle sa specifičnim pristupom vladavini prava, tj. uz Mehanizam saradnje i verifikacije. Ovaj novi prilaz pregovaranju i davanja na značaju vladavini prava se ustanovio decembra 2006. Odlukom o uspostavljanju mehanizma saradnje i verifikacije o napretku Rumunije, kako bi se ispunila specifična mjerila u oblasti reforme pravosuđa i borbe protiv korupcije[16], kao i istom takvom odlukom za Bugarsku[17], Evropska komisija je uvela značajan instrument koji je na snazi već deset godina i

[16] Odluka (2006f) o uspostavljanju mehanizma saradnje i verifikacije o napretku Rumunije kako bi se ispunila specifična mjerila u oblasti reforme pravosuđa i borbe protiv korupcije; 6569 final, 13. decembar 2006. godine, dostupno na: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/romania/ro_accompanying_measures_1206_en.pdf

[17] Odluka (2006b) o uspostavljanju mehanizma saradnje i verifikacije o napretku Bugarske kako bi se ispunila specifična mjerila u oblasti reforme pravosuđa i borbe protiv korupcije; 6570 final, 13. decembar 2006, dostupno na: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/bulgaria/bg_accompanying_measures_1206_en.pdf

koji ove dvije zemlje članice EU onemogućava da ostvare puna prava kad je u pitanju pristup šengenskoj zoni, i politički ih smješta u drukčiji red članica. Mehanizam u članu 6. Odluke predviđa čak da Komisija ima pravo primijeniti sigurnosne mehanizme, kao što su suspenzija obaveza država članica da priznaju ili izvrše, na način koji je predstavljen u pravu Zajednice, sudske presude i odluke, kao što je evropski nalog za hapšenje, što je i navedeno kao opcija u članovima 37 i 38 Protokola o uslovima i aranžmanima za pristup Republike Bugarske i Rumunije Evropskoj uniji[18]. Ovaj poseban aranžman obilježava status Bugarske i Rumunije već godinama i tek je nedavno predsjednik EK Žan-Klod Junker najavio mogućnost da se Rumunija, za koju važi da ima bolji progres u vladavini prava, razdvoji od Bugarske i ranije završi s postojećim mehanizmom[19]. U svakom slučaju, vladavina prava će i dalje ostati pod nadzorom evropskih institucija kad su u pitanju dvije članice iz prethodnog proširenja u okviru posebne politike uslovljavanja.

Na drugoj strani, Hrvatska je morala proći kroz razrađeniji sistem provjere i ravnoteže odrednica u pregovorima s obzirom da su upravo na primjeru Hrvatske prvi put uvedena mjerila tokom pregovora sa EU. Prvo je Evropska komisija u

---

18 Protocol concerning the conditions and arrangements for admission of the republic of Bulgaria and Romania to the European Union; dostupno na: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2005.157.01.0029.01.ENG&toc=OJ:L:2005:157:FULL

19 Izjava predsjednika Junkera nakon sastanka s premijerom Rumunije Daćijanom Ćološem, 16. februara 2016. godine u Briselu; dostupno na: https://www.euractiv.com/section/central-europe/news/juncker-romania-can-see-its-monitoring-lifted-before-bulgaria/

svojoj Strategiji proširenja za 2004. u tački 3.2. gdje se govori o pregovaračkom okviru za Hrvatsku predložila Savjetu uvođenje „mjerila za privremeno zatvaranje svakog poglavlja prije nego što se samo poglavlje otvori. Ova mjerila će se odnositi na zakonodavno usklađivanje ili na zadovoljavajući rezultat u primjeni“, i istovremeno navela da će „Komisija preporučiti suspenziju pregovora u slučaju ozbiljnog i trajnog kršenja principa slobode, demokratije, poštovanja ljudskih prava i temeljnih sloboda, kao i vladavine prava na kojima je zasnovana Unija. Savjet će o toj preporuci moći odlučivati na osnovu kvalifikovane većine država članica“[20]. Ove preporuke je Savjet već u decembru 2004. i prihvatio i mjerila su uvedena u sve pregovaračke okvire (turski, islandski, crnogorski i srpski) koji su nastupili nakon hrvatskog otvaranja pregovora. Time se uspostavio strukturiraniji i rigorozniji sistem nadzora i analize kvaliteta reformi i usklađivanja nego ikad ranije. Ipak, sam fokus na vladavinu prava, odnosno 23. i 24. poglavlje je došao tek kasnije u posljednjoj fazi pregovora s Hrvatskom, što Evropskoj komisiji i državama članicama nije ostavilo dovoljno vremena da provjere stanje u praksi i uvjere se da je Zagreb zaista ispunio sve zadatke kako bi pristupio EU. Upravo ta činjenica je dovela do saglasnosti među Komisijom i državama članicama da je potrebno drukčije urediti način pregovaranja kad su u pitanju dva poglavlja vladavine prava.

[20] Communication from the Commission to the Council and to the European Parliament – Strategy Paper of the European Commission on progress in the enlargement process {SEC(2004) 1199, 1200} /*COM/2004/0657 final */, dostupno na: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52004DC0657

Novi pristup u pregovaranju vladavine prava na konkretnim primjerima

> „Poštovanje vladavine prava, demokratskih principa i ljudskih prava je i dalje u fokusu procesa proširenja. Jačanje vladavine prava poboljšava sposobnost za borbu protiv organizovanog kriminala i korupcije, čime ima direktne koristi za građane, kao i za napredak u primjeni ljudskih prava i demokratskih standarda i sloboda“.[21]
>
> Komesar za politiku proširenja i ESP Štefan File i irska ministarka za Evropu Lusinda Krejton

Ove riječi predsjedavajuće EU i komesara za proširenje su došle upravo u godini kad je Hrvatska bila pred punopravnim članstvom u EU, a nova balkanska zemlja otpočinjala prva otvaranja i zatvaranja poglavlja. Kad je Crna Gora otvorila pregovore sredinom 2012. godine, Evropska unija je uradila sve kako bi novi pristup u pregovaranju bio pažljivo osmišljen i razrađen mehanizam koordinacije. Savjet je u svojim zaključcima od 5. decembra 2011. godine podvukao da „su jačanje vladavine prava i reforma javne uprave od suštinske važnosti za zemlje proširenja kako bi se približile EU i kako bi kasnije u potpunosti mogle odgovoriti na obaveze iz članstva. Iskustvo stečeno iz pregovora s Hrvatskom će se iskoristiti kako bi doprinijelo budućim pregovorima, posebno u odnosu na poglavlja o pravosuđu i temeljnim pravima, kao i pravdi, slobodi i bezbjednosti. Savjet je pozitivno ocijenio predlog Komisije

[21] Joint article by Irish Minister of State for European Affairs Lucinda Creighton and Commissioner for Enlargement and European Neighbourhood Policy Štefan Füle); dostupno na: http://www.delmne.ec.europa.eu/code/navigate.php?Id=2396

za novi pristup ovim poglavljima i očekuje da izradi svoju poziciju prema novom pristupu u budućim pregovoračkim okvirima“[22]. Sam pristup je predvidio podršku u vidu dodatnih incijativa, ali i korektivne mjere, u slučaju da to bude potrebno.

U praksi je to značilo da će vladavina prava biti srce pristupnog procesa tokom cijelog perioda od otvaranja do zatvaranja pregovora. Generalna pozicija EU za pregovore s Crnom Gorom je uzela u obzir vremensko iskustvo iz pregovora s Hrvatskom posebno u odnosu na pregovaranje poglavlja o pravosuđu, temeljnim pravima i pravdi, slobodi i bezbjednosti. Iz tog razloga, odlučeno je da rad na oba poglavlja počne dovoljno rano u toku pregovora kako bi se osiguralo dovoljno vremena da se donese neophodno zakonodavstvo, izgrade institucije i ostvare solidni mjerljivi rezultati u primjeni prije nego se pregovori završe[23]. Istovremeno, Opšta pregovaračka pozicija Crne Gore naglašava značaj oblasti vladavine prava, kao i novi pristup, u odnosu na cjelokupni pregovarački proces. Izražena je potpuna posvećenost da se odgovori na usklađivanje, implementaciju i ostvarivanje rezultata u okviru 23. i 24. poglavlja[24].

---

[22] Council conclusions on enlargement and stabilisation and association process 3132nd GENERAL AFFAIRS Council meeting Brussels, 5 December 2011, član 4; dostupno na: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/genaff/126577.pdf

[23] Generalna pregovaračka pozicija EU za Ministarski sastanak kojim se otvara Međuvladina konferencija o pristupanju Crne Gore Evropskoj uniji, Brisel, 29. juna 2012. godine, član 6, dostupno na: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/st20002_05_mn_framedoc_en.pdf

[24] Generalna pozicija Vlade Crne Gore za Ministarski sastanak kojim se otvara Međuvladina konferencija o pristupanju Crne Gore Evropskoj uniji, Brisel, 29. juna 2012. godine, član 16.

Novi pristup je donio još jedan važan mehanizam koji se ogleda u mogućnosti korištenja tzv. klauzule sveobuhvatne ravnoteže u napretku između vladavine prava i svih preostalih poglavlja kao preduslova za sveukupno napredovanje u pregovorima. Tako, ista Generalna pregovaračka pozicija EU predviđa da će se uspostaviti mehanizam koji će obezbijediti sveukupnu ravnotežu u napretku u pregovorima između 23. i 24. poglavlja i svih drugih poglavlja, što u praksi znači da, ako se ocijeni da napredak u ovim važnim poglavljima bude značajno zaostajao za drugim pregovorima, EU može zadržati svoje preporuke da se otvore i/ili zatvore druga pregovaračka poglavlja, i da preduzme mjere kako bi se debalans otklonio. Ovu inicijativu može pokrenuti ili sama Evropska komisija ili jedna trećina država članica može podnijeti predlog da se pokrene pomenuta klauzula. Ovaj mehanizam još nijednom nije pokrenut ni u slučaju pregovora Crne Gore, ni Srbije. Ono što je zanimljivo je da je Srbija, pored već pomenuta dva pregovaračka poglavlja vladavine prava (23. i 24.), u okviru novog pristupa dobila i 35. poglavlje (odnosi s Prištinom) kao indikator ujednačenog napretka prema članstvu[25].

U praksi novi pristup zapravo služi kao platforma za mjerenje napretka kroz koji prolazi cijeli pregovarački proces. U crnogorskom slučaju to znači da nakon što je zemlja otvorila i privremeno zatvorila dva poglavlja (25. Nauka i istraživanje u decembru 2012. godine i 26. Kultura i obrazovanje u aprilu 2013. godine) nije bilo dalje moguće otvarati ili zatvarati nova poglavlja prije nego što se ispune početna mjerila za otvaranje 23. i 24. poglavlja.

Crnogorski tim za pregovore je sve od završetka skrininga za vladavinu prava maja 2012. godine radio na pripremi otvaranja poglavlja tako što su pripremljeni akcioni planovi za oba poglavlja, koje je Vlada usvojila 27. juna 2013. godine. Ovo je otvorilo put da se pripremi i održi međuvladina konferencija za

25 Generalna pregovaračka pozicija EU za Ministarski sastanak kojim se otvara Međuvladina konferencija o pristupanju Republike Srbije Evropskoj uniji, Brisel, 21. januara 2014. godine; član 12, dostupno na: http://www.seio.gov.rs/upload/documents/pristupni_pregovori/neg_frame.PDF

otvaranje poglavlja vezanih za vladavinu prava 18. decembra 2013. godine. Tom prilikom Crna Gora je dobila ukupno 83 privremena mjerila: 45 mjerila za poglavlje 23 i 38 za poglavlje 24, što je više od svih početnih i završnih mjerila koja su dosad dobijena u procesu pregovora Hrvatske. Srbija još nije otvorila ova dva poglavlja iako je usvojila akcione planove i ispunila dodatni zahtjev da Vlada usvoji i Akcioni plan za ostvarivanje prava nacionalnih manjina. Za očekivati je da će i Srbija dobiti sličan, ako ne i veći broj privremenih mjerila.

Ova mjerila privremene prirode su prvi put primijenjena i dodijeljena u pregovaračkom procesu Crnoj Gori kako bi se Evropskoj komisiji i zemljama članicama omogućilo da pomnije prate napredak na srednjoročnoj osnovi, prije nego što se kandidatu dodijele završna mjerila na osnovu kojih će moći zatvoriti poglavlje. Mjerila su raznovrsna i kreću se od onih koja govore o zakonodavnom radu, preko institucionalnih kapaciteta do inicijalnog bilansa ostvarenih rezultata. Tako, npr. jedno od osnovnih mjerila u 23. poglavlju kaže: „Crna Gora sprovodi ustavne promjene u skladu s preporukama Venecijanske komisije i evropskim standardima i najboljim praksama. Shodno tome, Crna Gora treba da usvoji podustavno zakonodavstvo“[26]. Na ovome se vidi opseg očekivanih izmjena zakonodavstva koje EU očekuje od kandidata, pa makar se radilo i o najvišem pravnom aktu. Zatim, takođe u 23. poglavlju, EU je iskazala očekivanje da: „Crna Gora uspostavi novu agenciju za antikorupciju s jasno definisanim mandatom i efektivnim nadležnostima. Ova agencija treba da pokaže proaktivan stav, da ima neophodnu nezavisnost, dovoljno resursa uključujući i zapošljavanje na osnovu zasluga, kao i obučeno osoblje, te treba da bude dobro povezana s drugim relevantnim institucijama (i njihovima bazama podataka). Crna Gora osigurava da imenovanje šefa agencije za antikorupciju bude transparentno, obavljeno na

[26] Zajednička pozicija Evropske unije za 23. pregovaračko poglavlje Pravosuđe i temeljna prava, strana 17; dostupno na: http://www.eu.me/mn/23/23-dokumenti.

osnovu zasluga i objektivnih kriterijuma uključujući i stručne sposobnosti“[27]. Na ovom primjeru se vide očekivanja od kandidata da, takođe, i institucionalno reguliše oblast djelovanja, odnosno osnivanja novih tijela za unapređenje rada na vladavini prava. Konačno, treći nivo mjerila se odnosi na sam inicijalni bilans praktičnih rezultata kojim se pokazuje uspješnost sistema, pa tako: „Crna Gora obezbjeđuje početni bilans ostvarenih rezultata uspješne obrade zahtjeva za međunarodnu pravosudnu saradnju i primjene bilateralnih sporazuma o pravosudnoj saradnji sa ostalim državama u regionu“[28].

Sve ovo govori o tome koliko su privremena mjerila detaljna, kompleksna i zahtjevna i koliko njihovo ostvarivanje kroz strategijske dokumente Vlade zahtijeva vremena, kadra i energije. Sami akcioni planovi Crne Gore imaju više od 700 veoma detaljnih aktivnosti i mjera koje su predviđene kako bi se poboljšala situacija u oblasti vladavine prava. Preko 300 osoba u okviru 50 institucija u Crnoj Gori je odgovorno za nesmetanu implementaciju mjera i aktivnosti iz akcionih planova. Njih koordinira 25 koordinatora koji dalje prate njihov rad u radnim grupama za ova dva poglavlja. Savjet za vladavinu prava je odgovoran za ukupnu koordinaciju u implementaciji planova dok u krajnjem stadijumu Vlada preuzima odgovornost za ispunjenje ciljeva. Ove aktivnosti mogu okvirno biti podijeljene na zakonodavstvo, institucije i mjerljive rezultate. U okviru prve oblasti, mjere se odnose na pripremu, izradu nacrta i donošenje zakona i podzakonskih akata. To predstavlja prvi i najvažniji sloj rada u oblasti vladavine prava koji obezbjeđuje platformu za sveukupni napredak u druge dvije oblasti. Dosad je kroz ovaj pristup Crna Gora donijela više od 50 zakona i stotine pravnih akata koji se odnose na oba

[27] Zajednička pozicija Evropske unije za 23. pregovaračko poglavlje Pravosuđe i temeljna prava, strana 20.

[28] Zajednička pozicija Evropske unije za 24. pregovaračko poglavlje Pravda, sloboda i bezbjednost, strana 21; dostupno na: http://www.eu.me/mn/24/23-dokumenti-2.

poglavlja u cilju usaglašavanja svog sistema, ne samo s pravnom tekovinom EU, nego i s najboljim standardima i praksom nekih država članica EU i međunarodnih organizacija.

Pored toga, izgradnja institucija predstavlja veoma važan dio ukupnih mjera. Cijeli niz aktivnosti je doveo do bolje pripremljenosti institucija da rade s novim pravnim instrumentima i standardima putem obuka, seminara, edukativnih programa, studijskih posjeta itd. Jedan broj mjera ima za cilj zapošljavanje novih službenika u širokom spektru institucija, ali možda je najvažnije uspostavljanje potpuno novih institucija koje će se baviti organizovanim kriminalom i korupcijom, kao što je novo Specijalno tužilaštvo za organizovani kriminal i korupciju, čije je formiranje započelo stupanjem na snagu Zakona o specijalnom tužilaštvu[29] 3. marta 2015.

Napokon, kruna napora u oblasti vladavine prava su inicijalni mjerljivi rezultati koje Crna Gora mora uspostaviti kroz pristupni proces. Praktični rezultati koje zemlja postigne u ovoj oblasti imaju najveći uticaj na cjelokupno razumijevanje napretka koji je zemlja učinila kako bi pokazala svoju riješenost da postigne potrebne standarde u vladavini prava. Za očekivati je da će završna mjerila za 23. i 24. poglavlje u najvećoj mjeri biti zasnovana na kreiranju uvjerljivog bilansa rezultata. Ipak, imajući u vidu da se radi o živom procesu, ostaje nam da dalje pratimo i sagledavamo stanje u praksi kako bismo vidjeli dalji razvoj odnosa EU i zemalja kandidata u ovoj oblasti.

Zaključak

Vladavina prava je tokom proteklih preko četrdeset godina razvoja unutar kompleksne sheme evropskih politika dosegla veoma visoko mjesto i kad su u pitanju zemlje članice, ali i posebno kandidati. Od veoma skromnih početaka u okviru radnih grupa koje su samo služile za skromnu razmjenu informacija,

[29] Zakon o specijalnom tužilaštvu Crne Gore, dostupno na: http://www.sluzbenilist.me/PravniAktDetalji.aspx?tag=%7B0B63F6AE-FBA3-4CA3-A51C-61D046A0916C%7D

danas se došlo do razrađenog i razuđenog pula pravne tekovine koja se svakodnevno razvija. Istina je da je pravna tekovina, posebno u 23. poglavlju i dalje u sferi tzv. „mekog prava“, kao i da se i dalje koriste instrumenti i standardi drugih međunarodnih i evropskih organizacija i institucija, kao i dobre prakse u nekim državama članicama, u skladu s procjenama eksperata; ali za očekivati je da Evropska unija ide putem daljeg razvoja svojih politika u ovoj oblasti. Konkretni izazovi i rizici su, kao i mnogo puta dosad, uvijek EU tjerali na nove kreativne mehanizme kako bi dalje promovisala dublju unutrašnju integraciju. Tako i trenutne krize šengenske zone, azila, nepoštovanja ljudskih prava i generalno onoga što je zamišljeno kao evropski standard, pa makar to ni ne bilo kodifikovano kroz pravnu tekovinu, čine da Evropska unija iznalazi rješenja.

S druge strane, novi pristup, kreiran nakon godina iskustva u pregovorima s kandidatima, pokazao se kao vodeći princip u pregovaranju i indikator balansa unutar procesa. Posljednja Strategija proširenja Junkerove komisije je istakla „pozitivan razvoj u oblasti vladavine prava, posebno kad su u pitanju zakonodavni okviri i institucionalne strukture. U Crnoj Gori, na primjer, dobar napredak je postignut u ovom dijelu nakon otvaranja pregovora.“[30] U slučaju Crne Gore, novi pristup se pokazao kao visoko uspješan mehanizam. To je omogućilo zemlji da krene naprijed tokom pristupnih priprema i da stigne blizu faze ispunjavanja privremenih mjerila, nakon čega će biti u mogućnosti da dobije završna mjerila kako bi se fokusirala na posljednju fazu pristupanja u oblasti vladavine prava. Uspjeh u oblasti vladavine prava u pregovorima nije samo uspjeh zemlje kandidata nego i uspjeh EU i njenih politika. Prema tome, novi pristup najbolje pokazuje kako se EU može prilagoditi novim izazovima i okolnostima i stvoriti funkcionalne i uspješne pristupe u cilju postizanja rješenja i rezultata.

[30] EU Enlargement Strategy, November 2015, strana 5, dostupno na adresi: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2015/20151110_strategy_paper_en.pdf

CRNA GORA SE USPJEŠNO ODUPIRE POKUŠAJIMA DESTABILIZACIJE

Ivan Vuković

This paper analyses the most important features of Montenegro's development during the first decade of state independence. It demonstrates that, in terms of state-building, political stability, foreign policy, economic growth, and multi-ethnic harmony, the country has made a considerable progress. In the face of numerous challenges, including institutional weaknesses, predominantly anti-systemic opposition, and the troublesome region, Montenegro has witnessed a steady improvement of the political and socio-economic situation as well as the international reputation. The paper further argues that the most important change that has taken place in Montenegro within the observed period relates to the way Montenegrin people perceive their country. Whereas ten years ago almost half of them questioned its capacity to survive as a separate political entity, Montenegro is nowadays considered by a vast majority of its citizens to have developmental potential sufficient to become one of the most prosperous European states.

Nedavno smo proslavili desetu godišnjicu obnove državne nezavisnosti Crne Gore. Tim povodom, u javnosti su se mogle čuti i pročitati brojne, mahom političkim stavovima „obojene" ocjene o tome na koji način je naša država iskoristila proteklu deceniju i da li, ukupno gledano, ona danas predstavlja bolje mjesto za život nego što je to bio slučaj prije 21. maja 2006. godine. Polazeći od stava da je u pitanju vještački kreirana dilema, te da

niko elementarno ozbiljan ne može sporiti značajne rezultate koje je, u posmatranom periodu, Crna Gora postigla na planu unutrašnjeg razvoja i međunarodne afirmacije, ovaj rad ima za cilj da podsjeti na najveća dostignuća i ukaže na propuštene šanse s tim u vezi.

Vrijedan jubilej za nama obilježeljen je pod motom „Decenija obnove nezavisnosti, hiljadu godina državnosti". Malo je zemalja u Evropi koje se mogu pohvaliti tako dugom istorijom državotvorne ideje. Međutim, povijesno trajanje naše političke zajednice, pod različitim imenima, vladarskim kućama i društveno-političkim sistemima, prikriva nedostatak značajnijeg institucionalnog nasljeđa. Mjereno nivoom razvoja njene institucionalne strukture, moglo bi se reći da se milenijum stara Crna Gora 2006. godine našla na samom početku svog istorijskog puta. I zato, u godinama nakon referenduma, *institucionalna izgradnja* obnovljene crnogorske države predstavljala je najozbiljniji zadatak sa kojim su se suočili naša politička elita i društvo u cjelini.

„Ništa ne nastaje bez ljudi, ništa ne traje bez institucija", riječi su Žana Monea, jednog od očeva osnivača Evropske zajednice. Danas, više nego ikada prije, oni koji žele vječnost našoj državi imaju razloga za optimizam. Crna Gora koja je nezavisnost dočekala bez čitavog niza institucija u okviru sistema državne uprave i van njega, te sa prilično skromnom kadrovskom bazom u brojnim oblastima, ostvarila je tokom prethodnih deset godina značajan napredak i, u najvećoj mjeri, stvorila kvalitetne institucionalne pretpostavke za dugoročni razvoj.[1] Vjerovatno najbolji dokaz za takvu tvrdnju predstavljaju uspjesi s kojima Crna Gora savladava izuzetno zahtjevne prepreke na putu integracije u Evropsku uniju.

[1] U tom kontekstu, možemo pomenuti i Fakultet političkih nauka na kome se školuju buduće diplomate, novinari i socijalni radnici, a koji je upravo 2006. godine postao samostalna organizaciona jedinica Univerziteta Crne Gore.

Pa ipak, ukoliko snagu zvaničnih državnih institucija cijenimo prema stepenu poštovanja principa vladavine prava, nije teško zaključiti da je, u tom smislu, pred Crnom Gorom još puno izazova. Štaviše, ono po čemu se, u percepciji svojih građana, današnja Crna Gora možda i najviše razlikuje od nekadašnje socijalističke Jugoslavije, a zbog čega mnogi Crnogorci, i četvrt vijeka nakon njene dezintegracije, s poštovanjem govore o tome da je SFRJ „bila država", jeste osjećaj prisustva reda i poretka koje su njene institucije garantovale. Nažalost, i pored vrijednih ostvarenja na planu institucionalnog razvoja, u Crnoj Gori je, primjera radi, i dalje moguće da se u zgradi Parlamenta, suprotno zvaničnim procedurama i, zašto ne reći, zdravom razumu, nađu pripadnici rasformiranih paravojnih formacija koje su, ne tako davno, okolo sijale strah i smrt.

U deceniji za nama, Crna Gora je, uprkos brojnim izazovima, uspjela da očuva *političku stabilnost*. Imajući u vidu ukupan društveni ambijent u našoj državi, nesumnjivo je da oni koji su upravljali procesom njenog političkog razvoja zaslužuju priznanje za učinjeno. Podsjećanja radi, neposredno nakon referenduma, suočili smo se sa zahtjevima jednog broja aktera (i dalje prisutnih!) na političkoj sceni Crne Gore za otcjepljenjem i prisajedinjenjem susjednim državama pojedinih djelova njene teritorije. U međuvremenu, antidržavno djelovanje Srpske pravoslavne crkve čiji predstavnici savremenu Crnu Goru doživljavaju kao svojevrstan istorijski incident, poprimilo je aksiomatski karakter. Uz to, najveći dio političkih snaga koje su se protivile obnovi nezavisnosti Crne Gore, i dalje joj ne priznaje pravo da o pravcima političkog razvoja odlučuje u skladu sa sopstvenim interesima, o čemu, između ostalog, svjedoče nasilni protesti protiv priznanja države Kosovo i kontinuirano nastojanje, uključujući i pokušaj vaninstitucionalnog rušenja legitimno izabrane crnogorske vlade, da se onemogući integracija Crne Gore u Sjevernoatlantski savez. Ako se takvom

odnosu dijela društveno-političke elite prema nacionalnim i državnim interesima dodaju brojni problemi koji opterećuju odnose u regionu, a koji se nužno reflektuju na stanje odnosa u okviru naše etnički i religijski raznorodne društvene zajednice, činjenica da se Crna Gora uspješno odupire pokušajima političke destabilizacije, dodatno dobija na težini.

S druge strane, osim toga što značajan dio opozicije u Crnoj Gori nastupa otvoreno antisistemski, što potvrđuju i česte izjave pojedinih lidera tzv. pro-srpskih partija o tome da je referendum o nezavisnosti pokraden i da bi, ukoliko se za to ukaže prilika, stvari trebalo „vratiti na staro“, politički život u Crnoj Gori obilježava i dugo trajanje jedne političke strukture na vlasti. Kao posljedica toga, gotovo sve sfere društvenog života u našoj državi su u velikoj mjeri politizovane, što čini da, zbog njene veličine ionako skroman društveni kapital ostaje dobrim dijelom imobilisan. Tako, recimo, pored sada već značajnoj broja relativno iskusnih diplomata, među ljudima koji Crnu Goru predstavljaju u svijetu moguće je pronaći i one koji, osim što ne posjeduju bilo kakvo teorijsko znanje i praktične vještine u oblasti vanjskih poslova, ne govore nijedan strani jezik. Istovremeno, bez obzira na deklarativno kritički stav spram takvih i sličnih praksi, i one političke snage koje predstavljaju alternativu vladajućim strankama, jednako često biraju partitokratiju umjesto meritokratije. Negativno samo po sebi, njegovanje takve političke kulture naročito loše utiče na proces emancipacije izrazito kolektivističkih društava kakvo je crnogorsko u kome gotovo da ne postoji liberalna politička tradicija i u kome se, shodno tome, ideje individualne slobode i odgovornosti i dalje dominantno doživljavaju kao „uvezene sa Zapada“.

Najveće uspjehe u postreferendumskom periodu, Crna Gora je, bez sumnje, ostvarila na planu *spoljne politike*. Iako je većina ministarstava koja aktivno učestvuju u procesima integracije u NATO savez i Evropsku uniju formirana tek nakon obnove

nezavisnosti, Crna Gora je uspjela da, u tom smislu, zavrijedi epitet lidera u regionu. Nakon što su joj, krajem prošle godine, i zvanično otvorena vrata NATO saveza, s velikom dozom izvjesnosti možemo očekivati da, do polovine naredne, naša država postane 29. članica najmoćnije vojno-bezbjednosne alijanse na svijetu. Na taj način, pitanja zaštite teritorijalnog integriteta i suvereniteta Crne Gore dobiće najbolji mogući institucionalni odgovor. Uz to, Crna Gora je tokom protekle četiri godine otvorila dvije trećine pregovaračkih poglavlja u procesu pristupanja Evropskoj uniji i, u ovom trenutku, jedina je država-aspirant za članstvo koja s Unijom efektivno pregovara. Zahvaljujući procesu evropske integracije, Crna Gora već ostvaruje brojne koristi, poput vizne liberalizacije, ekspertske pomoći i strukturnih fondova, brojnih programa akademske razmjene namijenjenih studentskoj populaciji, itd. No, najveći benefit za našu državu i društvo od očekivanog ulaska u Sjevernoatlantsku alijansu i Evropsku uniju, odnosi se na stvaranje uslova za postepnu promjenu sistema vrijednosti u pravcu usvajanja onih civilizacijskih normi na kojima počiva zapadni svijet. Konačno, Crna Gora je i jedina zemlja na prostoru Zapadnog Balkana čije odnose sa susjednim državama ne opterećuju otvorena pitanja. I zato, ukoliko bi se nešto moralo prigovoriti učinku državne politike na međunarodnom planu, bio bi to još uvijek nedovoljno iskorišten potencijal za trajno pozicioniranje Crne Gore kao svojevrsnog regionalnog diplomatskog čvorišta.

Godine nezavisnosti donijele su i intenzivan *ekonomski rast i razvoj*. Mjereno visinom BDP-a po glavi stanovnika, stranih direktnih investicija, te prosječne plate i penzije, Crna Gora je za kratko vrijeme uspjela da sustigne i, sada već uveliko prestigne i države u koje su, samo generaciju unazad, Crnogorci masovno odlazili u potrazi za boljim životnim šansama. Više od toga, poštovanje zaslužuje podatak da se, u posljednjem izvještaju Ujedinjenih nacija koji se bavi kvalitetom života u državama-

članicama („Human Development Report 2015“), Crna Gora našla među 50 zemalja koje karakteriše „veoma visok stepen razvoja po mjeri čovjeka“. Drugim riječima, decenija iza nas demantovala je predreferendumske tvrdnje pristalica ideje očuvanja državne zajednice sa Srbijom o tome da Crna Gora neće biti u stanju da ekonomski preživi njen eventualni raspad, do te mjere da one, iz današnje perspektive, djeluju gotovo karikaturalno.

Pa ipak, treba konstatovati i to da značajan broj naših građana i dalje u dovoljnoj mjeri ne osjeća benefite pozitivnih ekonomskih trendova koje Crna Gora kontinuirano bilježi. O tome svjedoči i nedopustivo visok procenat mladih koji, nakon svršenih studija, nijesu u mogućnosti na nađu pristojan posao. Nasuprot njima, koristeći lična poznanstva i politički trenutak u državi, mnogi uspijevaju da se „snađu“ i, bez obzira na stepen stručne kvalifikacije i motivacije za rad, sebi obezbijede egzistenciju. Primjeri nekompetentnosti i krajnje neodgovornog odnosa prema javnom interesu, kojih, nažalost, nije mali broj, svjedoče o tome na koji način takva kadrovska politika utiče na efikasnost rada državne i lokalnih uprava, te javnih preduzeća, u čijim strukturama pomenuti najčešće završavaju. Time se, među ne malim brojem onih koji nemaju tu vrstu „privilegije“, stvara utisak o društvu nejednakih šansi, što je posebno problematično s obzirom na tradicionalno preovlađujući duh egalitarizma u Crnoj Gori. Upravo iz tog razloga, i pored činjenice da se, mjereno svim relevantnim socio-ekonomskim parametrima, u Crnoj Gori nikada nije živjelo bolje, mnogi i dalje lamentiraju nad „starim dobrim vremenima“, posmatrajući istovremeno proces izgradnje crnogorske državne kuće s manjom ili većom dozom skepse.

Tokom protekle decenije, *multietnički karakter* crnogorske društvene zajednice, njena nedvojbeno najveća vrijednost, doživio je punu političku afirmaciju. Ustav Crne Gore, usvojen

2007. godine, definisao je našu državu kao građansku, uz to garantujući manjinskim narodima zaštitu identiteta, uključujući i pravo na autentičnu političku zastupljenost u Skupštini Crne Gore i skupštinama jedinica lokalne samouprave u kojima čine značajan dio stanovništva. Osim toga, u sastavu svih vlada formiranih u posmatranom periodu, našli su se i predstavnici političkih partija koje zastupaju interese manjina, što je značajno doprinijelo političkoj stabilnosti Crne Gore i što bi, bez obzira na ukupnu konstelaciju političkih odnosa, u još većoj mjeri trebalo da bude slučaj i u narednom periodu.

S druge strane, insistiranje na političkoj zaštiti partikularnih nacionalnih interesa, bez osjećaja odgovornosti prema opštem političkom ambijentu u državi, moglo bi, dugoročno, potkopati temelje na kojima počiva njen građanski konstrukt. Bilo kakav oblik političkog zatvaranja u etno-nacionalne okvire, značio bi i definitivan kraj Crne Gore kakvu znamo. Iako ne dominantne, centrifugalne političke tendencije u našoj državi već se jasno uočavaju. Zato je, na nivou političke elite, neophodno pristupiti definisanju nove identitetske politike koja bi, uz punu posvećenost zaštiti i unapređenju multietničkog karaktera našeg društva, afirmisala ideju da je država Crna Gora više od pukog zbira njenih konstitutivnih elemenata, ma kako oni bili definisani.

Na kraju, u kontekstu priče o dometima razvoja naše države tokom prvih deset godina nezavisnosti, neophodno je istaći i nešto o čemu se gotovo i ne govori, a što je, od svega prethodno pomenutog, neuporedivo važnije. U pitanju je način na koji Crnu Goru doživljavaju njeni građani. Sudeći prema rezultatima referenduma, gotovo polovina njih vjerovala je ne tako davno da nezavisna Crna Gora nema perspektivu. Danas, i najžešći politički protivnici partija na vlasti govore o Crnoj Gori kao, potencijalno, jednoj od najprosperitetnijih evropskih zemalja. Osim nepopravljivo zluradih, niko u Crnoj Gori više ne dovodi u pitanje njene razvojne resurse. Umjesto o tome da Crna Gora

nešto ne može, ubjedljiva većina njenih građana danas politički razmišlja o tome da ona može i mora bolje. Decenijama i vjekovima doživljavan kao loša sudbina, život u Crnoj Gori, uprkos i dalje brojnim teškoćama, postaje razlogom za zadovoljstvo njenih građana, što je najbolji dokaz da su 21. maja 2006. godine donijeli ispravnu odluku.

UNOS CRNE GORE U RIZNICU EVROPSKE POLITIČKE KULTURE

Radovan Radonjić

This paper deals with the values Montenegro introduced into the heritage of European political culture.

The goal is to try to explain that Montenegro's orientation towards the European and Euro-Atlantic integration is not some conspiracy of the current government, but the imperative mandate of the historical mind of a relatively small social and state entity that is willing and capable to make both the continuation of its millennium long existence and the development of modern civilization in general, even more definite, certain and meaningful – enriching with its authentic genuineness some of the universal values of the human world and life.

„O Crnoj Gori i njenom narodu nadasve malo se zna, a i ono što se zna uglavnom je pogrešno".

Kapetan H. Angel

Ova je priča, kako i njen naslov sugeriše, posvećena vrijednostima koje je Crna Gora unijela u riznicu evropske političke kulture.

Cilj priče je: doprinijeti, koliko se na ovaj način može, objašnjenju da okrenutost Crne Gore evropskim i evroatlantskim integracijama nije nikakva „zavjera" aktuelne elite na vlasti, sračunata na to da se radi nekog njenog palijativnog interesa

nanese trajna šteta vlastitoj zemlji i međunarodnoj zajednici, već nalog istorijskog uma jednog relativno malog društvenog i državnog entiteta koji želi i može da – obogaćujući svojim autentičnim genuitetom poneke od univerzalnih vrijednosti čovjekovog svijeta i života – učini još izvjesnijim, sigurnijim i smislenijim kako nastavak svog milenijumskog trajanja, tako i kretanja savremene civilizacije uopšte.

Važnost tog saznanja, višestruka je.

Najprije, direktno je u funkciji smanjenja enormno naraslih političkih tenzija u zemlji, po osnovu podjele njenih građana na „istočne pravovjernike“ i „(pro)zapadne konvertite“.

Zatim, može da bude korisno za suzbijanje i dalje snažno pulsirajućeg stereotipa da Crna Gora, kao mala i „vazda“ od nekoga spolja zavisna zemlja, nema autentičnih kulturno–duhovnih i drugih vrijednosti, usljed čega svako insistiranje na nacionalnoj samosvijesti njenih građana, ili nezavisnosti njihove države, ukoliko nije puka iluzija, može biti opasni, avanturizam, praćen bezobzirnim okretanjem leđa „dobrotvorima“ i „tradicionalnim zaštinicima“.

Dalje, bez tog saznanja, nerealna su očekivanja kako u pogledu eliminisanja neke vrste inferiornosti crnogorske strane u aktuelnom integracionom pregovaračkom procesu, izražene u olakim prihvatanjima svega što se od nje traži, tako i u pogledu odvikavanja druge strane da se Crnoj Gori obraća kao štićeniku kome su, osim teritorijalne sigurnosti, potrebni i izvjesni injektivi iz domena opšte kulture ponašanja i etičkih načela života.

Najzad, tek s tim saznanjem može doći do razvijanja potrebnog nivoa svijesti kod obiju strana u aktuelnom pregovaračkom procesu, da zajedništva entiteta sa dugom državnopravnom i kulturnoduhovnom tradicijom ne podnose lako sužavanja prostora za iskazivanje njihovih specifičnih interesa i potreba, odnosno autentičnih dinamizama u ostvarivanju ovih.

Pod unosom Crne Gore u riznicu evropske političke kulture podrazumijevaju se ideje i sadržaji na kojima je ova zemlja temeljila vlastito povijesno kretanje ka najvišim dostignućima u društvenoj i državnoj organizaciji i time činila bogatijim i raznovrsnijim opšte iskustvo „starog kontinenta" u toj oblasti.

Hipoteza ove priče glasi: Crna Gora u svom društvenom i državnom razvitku ne samo da ni u jednom trenutku nije zaostajala za evropskim trendovima i dostignućima u društvenoj i državnoj organizaciji, već je ovima, u oba ta aspekta, bitno prednjačila – formom i sadržinom.

Za testiranje ove hipoteze biće korišćena iskustva i dometi Crne Gore u oblastima: *Narodno-suverenističkog zanosa*, *Libertetskog ponosa*, *Ratn(ičk)og uznosa*, *Juristističkog egalitarizma*, *Proizvodno-prometnog liberalizma*; *Samoupravljačkog racionalizma*, *Filozofsko-teorijske emancipacije*, *Ljevičarske orijentacije* i *Govorn(ičk)e komunikacije*.

Vremenski se priča odnosi na vandinastički dio crnogorskog povijesnog procesa, koji „pokriva" oko 630 godina, ili dvije trećine njegovog ukupnog dosadašnjeg trajanja. Razlog za izostavljanje „dinastičkog perioda" tog procesa iz ove priče, nalazi se u tome:

– da je crnogorska istoriografija o domicilnim dinastijama odavno prezentirala sve, ili gotovo sve čime raspolaže, a smatra bitnim, dok se subjektima koji su, u vrijeme kada tih dinstija nije bilo, ne samo održavali društvenu i državnu armaturu svoje zemlje, nego ovu i dizali iz ruševina u kojima su je dinastije redovno ostavljale – uglavnom i dalje ne bavi;

– da „četiri" domicilne dinastije, iz kojih potiču čak tri od ukupno četiri dosadašnja crnogorska svetitelja, u principu, nijesu bile bitno durugačije od „vladajućih kuća" u ostalim evropskim državama, niti su – izuzme li se Crnojevića štamparija – nešto više od njih učinile za svoju zemlju, ili dale neki opšti pečat vremenu u kome su postojale;

– da se crnogorski nacionalni i državni identitet i integritet, sa svim vrijednostima koje ga karakterišu, kudikamo više formirao pod uticajem drugih činilaca nego saobrazno intencijama i učincima dinastija;[1]

– da se budućnost Crne Gore, determinisana njenim snažno naraslim unutrašnjim potrebama, odnosno veoma promijenjenim širim ambijentalnim okolnostima, najvećim dijelom, objektivno i subjektivno, nalazi s druge strane do sada (s)poznatih dinastičkih anticipacija i racionalizacija, odnosno propozicija i akvizicija.

*

Generalno, veći dio vrijednosti u kojima je u ovoj priči riječ, niti je nastao na tlu Crne Gore, niti je prvi put u njoj teorijski promovisan i istorijski testiran. Svakoj od njih, međutim, Crna Gora je na svoj način utisnula biljeg, bez kojeg bi im i ontička struktura i kulturno-duhovna arhitektura bile znatno uže i krhkije.

Iskazane u formi nešto proširenijih teza, te vrijednosti se u crnogorskoj povijesnoj zbilji konkretno ogledaju u sljedećem:

Narodno–suverenistički zanos

Crna Gora je, kao društvena zajednica, vlastiti istorijski razvoj (za)počela u dijelu Evrope sa najvišim dometima civilizacije prvog milenijuma nove ere. Crnogorska država, pak, nastala je

[1] Kao paradigmatična u tom pogledu može poslužiti Đilasova ocjena o faktorima koji su determinisali, na primjer, Njegoševo psihološko-etičko i društveno-političko biće. Đilas, naime, smatra da je Njegoš dobio: „osjećajnost od oca, um od majke, volju od bratstva, slobodu u Katunskoj nahiji, a borbu protiv zla od Crne Gore“ (Milovan Đilas, *Njegoš – pjesnik, vladar, vladika,* Beograd – Ljubljana, 1988, str. 38).

kao nezavisna republika, koja se od rimske, na primjer, razlikovala po tome što „njen narodni zbor glasanjem bira vladara“.[2] Građani Crne Gore su, dakle, svoj *omnes populi congregates* imali više od vijek i po prije Britanaca, koji su svog nosioca krune tek *Magnom chartom libertatum* obavezali da poštuje odluke Velikog savjeta kraljevstva.[3]

Crnogoski zbor je, kao izraz narodnog suvereniteta, u vrijeme Vojislavljevića –kako zbog sve većeg rivalstva njihovih dinasta u borbi za čelnu poziciju u zemlji, tako i zbog stalnog nastojanja pojedinih njihovih moćnih susjeda da u „direktnim kontaktima“ sa djelovima domicilne vlastele lakše i brže ostvare svoje interese u njoj, ili, povodom nje – izgubio neke svoje prerogative. Već u doba Bodinovog sina Radoslava, uzmak Zbora pred dejstvom tako nastalih dinastičkih struja, proizveo je, pored ostalog, raspolućenje ne samo njene vlastele, nego i svekolikog populusa „do stepena lake manipulacije“.[4] Jedan od subjekata koji su tome znatno doprinijeli bila je i, kako je pop Dukljanin naziva, „od davnina zla“, i neprijateljska, „raška stranka“, koja je „dovela na vlast u Zeti i Travuniji Desu, sina ili brata raškog župana Uroša II“.[5] Ipak, Crnogorski narodni zbor je preživo i to i 172 godine nemanjićke okupacije zemlje, i sva iskušenja sa kojima se suočavao u vrijeme Balšića i Crnojevića. Na takav zaključak, uostalom, sasvim jasno ukazuju riječi zahvalnosti koje Đurđe Crnojević, 1498. godine, prilikom odluke da napusti

---

[2] Vitni Voren, *Crna Gora – zločin Mirovne konferencije*, KPZ, Podgorica, 2000, str. 64.

[3] *Zbirka dokumenata o ljudskim pravima i slobodama*, Priredio Milan Vešović, Beograd, 1998, str. 315–322.

[4] Đorđe Borozan, Živko Andrijašević, *Crnogorske dinastije*, Ministarstvo kulture Crne Gore, Cetinje, 2015, str. 102.

[5] Nikola Racković, *Leksikon crnogorske kulture*, Društvo za očuvanje crnogorske duhovne baštine, Podgorica, 2009, str. 408.

Crnu Goru, upućuje „ljubeznim plemićima i vazda hrabrom narodu“, za „vjernost i usrdije“ koje su njegovim precima i njemu „u svakom slučaju sa svojom hrabrosti i junačkim djelom pokazivali, i slobodu svoju i svojega otačastva viteški branili“[6] Već od 1500. godine, kada na Cetinju odlučuje da se Crna Gora „u tursko-mletačkom ratu, koji traje, stavi na stranu svog hrišćanskog susjeda“,[7] Crnogorski narodni zbor opet ima sve prerogative nosioca, u Bodenovom smislu shvaćene, suverene vlasti. To znači da narod, rusoovski rečeno, „skupljen na zboru“, donosi zakone, bira najviše državne organe i objavljuje rat.[8] Takve njegove kompetencije, potvrđuju odluke koje donosi o: formiranju suda u zemlji „od šesnaest glavara“ (1713); neprihvatanju zahtjeva izaslanika skadarskog paše (1717); pružanju otpora vojsci bosanskog vezira, koji je krenuo na Crnu Goru (1756); izboru Šćepana Malog za gospodara Crne Gore (1767); davanju diplome kojom se guvernaduru Jovanu Radonjiću, potvrđuje izbor na tu funkciju, s nasljednim pravom njegove porodice na nju (1770); zajedničkom otporu Mahmut-paši i pružanju pomoći Bjelopavlićima i Piperima (1796); odbijanju zahtjeva „pokroviteljice“ Rusije da se Petar I Petrović-Njegoš smijeni sa funkcije čelnika Cetinjske mitropolije (1804) i mnoge druge.

Za razliku od Britanije, koja narodno predstavništvo sa sličnim ingerencijama ima tek po završetku Slavne revolucije (1689), kada je njen kraljevski par, Viljem III i Marija Stjuart, kako Dejvid Hjum tvrdi, prvi i jedini put doveden na prijesto isključivo „voljom parlamenta“,[9] Crnogorski narodni zbor će

6 *Povjesnica crnogorska*, Priredio Marijan Mašo Miljić, UNIREKS, Podgorica, 1997, str. 52.

7 Dragoje Živković, *Istorija crnogorskog naroda,* Cetinje, 1989, tom II, str. 17.

8 *Država i Politika*, Beograd, 1961, knj. I, str. 39.

9 Više o tome: Radovan Radonjić, *Političke doktrine*, Obod, Cetinje, 2010, str. 360–365.

svoje prerogative zadržati sve do početka četrdesetih godina XIX vijeka, tj. do vremena kada je u njoj princip narodne suverenosti supstituisan idejom „gospodara“ sa svojstvima istočnog despota, o čijoj sudbini, kao i sudbini njegove zemlje, odlučuje eksterni autoritet.[10] Ta promjena, mada „djelatna“ više decenija, neće se pokazati ni srećnom, ni održivom. U njoj se, uostalom, nalaze neki od glavnih uzroka kako porasta političkih tenzija u zemlji, sa ishodom kakav je bio onaj 1918. godine, tako, u krajnjoj liniji, i prilično dramatičnog razlaza s „hazjajinom“ 1948. godine.

Treba li, onda, da čudi što, i nakon „antibirokratskog“ odricanja Crne Gore od sistema socijalističkog samoupravljanja, u njenom Ustavu, usvojenom nakon sticanja nezavisnost, piše: „Nosilac suverenosti je građanin“.[11]

Libertetski ponos

Za razliku od starih Rimljana koji su govorili da je domovina tamo gdje je dobro, pri čemu nijesu precizno definisali što pod dobrom podrazumijevaju, Crnogorci smatraju da im je domovina tamo gdje je sloboda, pri čemu pod slobodom podrazumijevaju ličnu i porodičnu nepotčinjenost drugima, odnosno svoje države stranoj.

Fridrih Engels je prvi svjetski poznati autor, koji eksplicitno ukazuje na tu osobenost Crnogoraca. Mada, skupa sa ostalim

[10] Mitropolit Petar II Petrović–Njegoš, tvrdi Milovan Đulas, „neće sazvati ni jednu glavarsku skupštinu“ (Milovan Đilas, *Op. cit*., str. 21). Ne osporavajući Đilasovu tvrdnju, istoričar Živko Andrijašević, pak, kaže da Njegoš od 1835. godine saziva narodnu skupštinu na Cetinju svakog 8. septembra, povodom rođendana mitropolita Petra I (betaifikovanog 1834. godine), da bi „podstakao kultni odnos prema novom svecu“ (Živko Andrijašević, *Dinastija Petrović-Njegoš*, Cetinje, 2015, str. 156).

[11] *Ustav Crne Gore*, Podgorica, 2008, str. 11.

„klasicima marksizma“, veoma sklon stereotipu o balkanskoj zaostalosti, nastalog „univerzalizacijom“ Herodotove slike o Tračanima, Engels, u pismu Eduardu Bernštajnu od 22–25. februara 1882. godine, za Crnogorce – koje, inače, kao i sve njihove najbliže „komšije“, doživljava kao „anahronizam usred Evrope“ – kaže: „Crnogorci i njihovi prijatelji, primitivni narodi u Krivošijama i Hercegovini, branit će svoju 'nezavisnost' protiv Beograda i svake druge centralne vlade, bila ona srpska ili ne, isto kao što su to činili protiv Turaka i Asustrijanaca. Ta nezavisnost sastoji se u tome što oni, da bi dokazali svoju mržnju prema ugnjetačima, svojim vlastitim 'potlačenim' srpskim zemljacima kradu stoku i sve vrijedne pokretne stvari, kao što to rade već 1.000 godina, a onaj ko napada to njihovo pravo pljačkanja, napada njihovu nezavisnost“.[12]

Više od šest decenija prije Engelsa, sličan nalaz o crnogorskom odnosu prema slobodi, samo sa nešto drugačijim obrazloženjem, nudi i Napoleonov oficir Viala de Somijer, koji je početkom XIX vijeka boravio u Crnoj Gori. Ovaj autor, upoređujući zemlju-domaćina sa antičkim svijetom, dolazi do zaključka da Crnogorci, prepušteni zaboravu i nemilosti, „ne samo da ne poznaju svjetsku, već ni svoju sopstvenu istoriju“. Kao susjedi s Makedoncima, oni „ponekad govore o Aleksandru, ali im nije poznata istorija ovog slavnog vojskovođe“. Nijedan Crnogorac „ne zna gdje se nalazi Sveta Gora, niti mjesto gdje je čuveni Pompej doživio da njegovu slavu pomrače Cezarovi lovorovi vijenci“. Njihovi „neobrazovani kaluđeri“, koji ih podučavaju, „nijesu čuli za Tukidida i Herodota korifeja istorije“. Crnogorcima je jednako nepoznat i „blistavi Periklov vijek, koji još zauzima značajno mjesto u svijetu, uprkos Kleonovom bijesu i manevrima neprijatelja Atine“. Čak ni „podvizi Miltijada i Temistokla na njih ne

[12] K. Marks – F. Engels, *Dela*, Beograd, 1979, tom 42, str. 241.

ostavljaju nikakav utisak". Konačno, ne znaju Crnogorci ni „za Aristidovu hrabrost kao ni za mnoge druge scene besmrtnih pobjeda".[13] Ipak: „Crnogorci nijesu zbacili turski jaram pričama i razmišljanjima. Kad se pomene otadžbina, ta svetinja za svakog časnog čovjeka, oni osjećaju samo jedno: da je brane od svakoga. Imaju tada samo jedno zborno mjesto: neprijatelj. I samo jedan cilj: otadžbina. Ta riječ se kod njih ne izgovara naprazno. Za njih nema sredine. Pobijediti ili umrijeti za domovinu. Iz takvog osjećanja oni crpu onu silnu snagu koja rađa junačka djela. To je sveti izvor iz kojega će, prije ili kasnije, svi narodi crpsti snagu da razotkriju prevare despota."[14]

Holandski putopisac, Henrik van der Mandere, pak, pokušavajući da napravi neku vrstu sinteze crnogorskog junaštva i rodoljublja, 1913. godine, piše: „Crnogorci čine, a to su veoma jasno pokazali tokom rata sa Turskom, tako poseban narod kakav se ne može sresti nigdje drugdje, pogotovo ne u našem dijelu svijeta. Kol ih u svojim zapisima poredi sa narodima iz Homerovih spjevova; sve vrline i sve mane tih naroda pronašao je kod Crnogoraca. Zaista, ima nečega od biblijske jednostavnosti u ovom narodu: ima tu najoriginalnije poetičnosti, ali samim tim i nepojmljivo originalnih ideja ljudskosti, časti i kulture". Zbog svega toga, rezolutan je ovaj autor: „Crnogorci se ne smiju porediti sa prosječnim Evropljanima."[15]

Vjerovatno bi se u ovim kazivanjima, osim Engelsove „nediplomatičnosti" – izazvane kako nemanjem neposrednog uvida u konkretne crnogorske unutrašnje prilike, tako i

---

13 Viala de Somijer, *Istorijsko i političko putovanje u Crnu Goru*, Izdavački centar, Cetinje, 1994, str. 257–258.

14 *Isto*, str. 266–267.

15 *Crna Gora, Biografski zapisi III, U ogledalu drugih,* Priredio Niko Martinović, Obod, Cetinje, 2005, str. 114.

nezadovoljstvom činjenicom da je oficijelna Crna Gore bila oslonac ruske politike u Evropi – moglo primijetiti i poneko pretjerivanje drugih autora u isticanju crnogorskog slobodoljublja i rodoljublja. Međutim, teško da im se može poreći da sva impliciraju postojanje dosta bliske povezanosti crnogorskog pogleda na svijet i život sa znamenitom Senekinom filozofemom da se može robovati i pohoti, i pohlepi, i častoljublju, i koječemu drugom, ali da je sramno samo ono ropstvo u koje se ulazi dobrovoljno.

Ratn(ičk)i uznos

Crnogorska ratnička tradicija faktički počinje s njenim nastankom kao nezavisne države, budući da je taj čin direktno povezan s pobjedama Stefana Vojislava u bitkama sa moćnom vizantijskom vojskom, kod Vira 1040. i Tuđemila 1042. godine.

U nebrojenim ratnim sukobim, koje je Crna Gora imala tokom svog dosadašnjeg postojanja, bilo je i nepotrebnih, i pogrešno vođenih i izgubljenih. Ali, nije bilo onih u koje se pošlo od pukog zora ili na silu.

Crnogorci, čak i u vrijeme gotovo tri i po vijeka dugog međudinastičkog „praznog hoda“ – kada njihove države, po učenjima dijela i danas aktuelne domicilne istoriografije, „nije bilo“ – ratuju u bitkama 1505, 1510, 1513, 1519, 1520. godine, Kiparskoj vojni 1570–1573. godine, u Lješkopolju 1604. i Kosovom Lugu 1613. godine, kao saveznici Mlečana u Kandijskom ratu (1645–1669) i Morejskom ratu (1684–1699).[16]

[16] Neki istoričari nalaze da je „za četiri stoljeća života klasične Crne Gore“ na njenim vojištima vođeno „preko četiri stotine bitaka, bojeva i ratova, ne računajući danonoćno četovanje i čarke“ (Momir M. Marković, *Crnogorski rat*, M. Marković i prijatelji, Podgorica, 2006, str. 6).

Ta se „vandinastička tradicija“ Crnogoraca nastavlja i u kasnijim vjekovima. Među mnogobrojnim primjerima u tom pogledu, posebne pažnje su vrijedni oni koji govore:

– da tokom Krivošijskog ustanka (1874), domicilni seljaci-ratnici pokazuju ne samo visoku uvježbanost u svim oblicima pješadijske borbe u planini, za koje je vojna nauka tog doba znala, nego i nekoliko oblika koje su vojni stratezi i teoretičari prvi put tu mogli da vide;[17]

– da se o odnosu crnogorskih iseljenika prema svojoj domovini u vrijeme njezinih ratovanja sriječu kazivanja, poput onih koja su se mogla pročitati u beogradskoj „Politici“ od 18. novembra 1912. godine, čiji sadržaj glasi: „Od objave rata Turskoj, Crnogorci koji se nalaze u Americi, krenuli su svi u otadžbinu. Do sada je već stiglo doma preko 6.000 Crnogoraca, a krenulo je još blizu pet hiljada“;[18]

– da Crnogorci, nešto kasnije, svoju „plavu grobnicu“ ne nalaze pri pokušajima da odu iz zemlje da bi sačuvali glave, već vraćajući joj se iz prekookeanskih djelova svijeta, kao dobrovoljci, da bi je branili od pohodnika na njenu čast i slobodu;[19]

– da se Crnogorci 1918. godine ne mire s potčinjenošću i bespravljem nametnutim im bajonetima srpske vojske, potpomognute „savezničkim“ armijama, niti pognute glave čekaju da im drugi donesu slobodu, već – postupajući po nalozima svojeg ratničkog duha – Božićnim ustankom pokušavaju da speru ljagu

---

17 *Rad Skupštine Crne Gore 1945–1950. godine*, Priredili Čedomir Perović i Nevenka Ilić, Skupština SR Crne Gore, Titograd, 1986, str. 230.

18 *Vijek sjećanja*, Matica crnogorska/Uprava za dijasporu/Udruženja Crnogoraca Amerike i Kanade, Podgorica, 2016, str. 20.

19 Tako se, na primjer, 24. decembra 1915. godine na ulazu u albansku luku Medova, usljed nailaska njihovog broda na minu, utopilo 336 crnogorskih dobrovoljaca, koji su iz Amerike pošli da pomognu svojoj zemlji u ratu (*Isto*, str. 143).

i svoju otadžbinu brane ne samo svim raspoloživim političkim sredstvima i diplomatskim umijećem, nego i vlastitim glavama;

– da čak ni u vrijeme stroge zabrane privatnog posjedovanja bilo kakvog oružja, kakva je bila ona u Kraljevini Jugoslaviji uoči Drugog svjetskog rata, Crnogorci nijesu bili, kako se to uobičajeno kaže, „praznih šaka“, već su i taj događaj dočekali primjerno spremni, o čemu uostalom govore podaci da su u proljeće 1941. godine ilegalno imali na raspolaganju znatnu količinu eksploziva, vojnih uniformi i sanitetskoga materijala, kao i više od 12.000 pušaka, oko 30 mitraljeza, oko 135 puškomitraljeza, 1 poljsku haubicu, 1 pješadijski top, 1 teški bacač, oko 52 sanduka bombi i više od 3 milona metaka;[20]

– da Crnogorci, zahvaljujući Trinaestojulskom ustanku 1941. godine – čiji je cilj bio ne samo protjerivanje okupatora, već i oslobađanje čovjeka od svega što ga čini ekonomski, socijalno, nacionalno, politički, vjerski, kulturno i na bilo koji drugi način obespravljanim i poniženim[21] – svoje učešće u Drugom svjetskom ratu započnu i završavaju efektima koji su njihovu zemlju učinili dovoljno moćnom da, u *tet-a-tet* suočavanju sa fašizmom, od čije sile su drhtale i Evropa i svijet, pokaže ko je zapravo velik, kako se to postaje i ostaje, te kome se u tom pogledu duguje prva počast i najviše priznanje.

Griješi li, onda, Viala de Somijer kad konstauje da Crnogorci „iznad svega ljubomorno čuvaju svoju nezavisnost“?[22]

---

[20] Batrić Jovanović, *Crna Gora u NOR i socijalističkoj revoluciji*, Vojno delo, Beograd, 1961, knj. I, str. 36.

[21] Etička i politička ideja na kojoj se temeljio trinaestojulski ratni i politički logos, kako je interpretira „Omladinski pokret“ od 15. decembra 1941. godine, bila je: crnogorski narod vodi borbu „protivu fašističkih okupatora i domaćih izdajnika – za svoju slobodu, za svoju nezavisnost, za svoju kulturu“ (*Zbornik građe za istoriju radničkog pokreta Crne Gore,* Titograd, 1960, knj. III, str. 7).

[22] Viala de Somijer, *Op. cit*, str. 165.

Je li, možda, u zabludi Vitni Voren kad decidno tvrdi da „Crna Gora ne može biti osvojena“,[23] jer će „nastaviti da se bori dok ne izbori svoj povratak, pa makar to trajalo i čitav vijek“?[24]

Najzad, treba li, i koga može, da iznenadi:

– što lord Tenison u sonetu *Montenegro*, objavljom u maju 1877. godine, između ostalog, pjeva: „Uzdigli se do visina đe no klikću orli carski, / Svoju vjeru sačuvali i slobode sunce vrelo, / Danju–noću na nogama, hrabro stoji pleme cijelo / sa rukama na oružju, protiv hordi agarjanskih“;[25]

– što Vitni Voren konstatuje da je Crna Gora, mada se na karti „ne čini većom od iglenog vrha“, taj ko „nadzire kapiju kroz koju je Istok pokušao da uđe u Evropu“, i tako daje krupan doprinos nastojanjima ove da se „sačuva od potpune dominacije Orijenta“;[26]

– što Žan Pol Sartr, crnogorcki Trinaestojulski ustanak smatra najfrapantnijim i najveličanstvenijim događajem svekolike evropske revolucionarne istorije XX vijeka;[27]

– što britanski premijer, Vinston Čerčil, uz komentar da niko sa sigurnošću ne može reći koliku su korist imali saveznici odgađanjem najvažnijih njemačkih operacija na Sovjetski Savez „pet sedmica“, koliko je trajala njihova zauzetost gašenjem ratnog požara na Balkanu, izazvanog upravo scrnogorskom trinaestojulskom iskrom, konstatuje da se može „s razlogom pretpostavljati da je zbog toga Moskva bila spasena“.[28]

---

[23] Vitni Voren, *Op. cit*, str.67.

[24] *Isto*.

[25] Dr Radoslav Rotković, *Crna Gora i Dušanovo carstvo*, Grafos, Cetinje, 1997, na omotu korica.

[26] Vitni Voren, *Op. cit*, str. 65.

[27] Milija Stanišić, *Dubinski slojevi Trinaestojulskog ustanka u Crnoj Gori,* Istorijski institut Crne Gore, Podgorica, 2005, str, 88.

[28] W. Churchill, *The Second World War*, London, 1955, tom III, str. 316.

– što Crna Gora, ne samo zbog svojeg geostrateškog položaja, predstavlja izuzetno poželjnog partnera za bilo koju vojnu alijansu u ovom dijelu svijeta?

Juristički egalitarizam

„Privrženost svojoj otadžbini, ljubav prema slobodi, istrajnost i upornost, smjelost do drskosti, koja čak nije lišena izvjesnog humora, hrabrost do suludosti, ali i spremnost da se potčini vođstvu i slijede zapovijesti, strogo poštovanje običaja i reda u kući i porodici, trezvenost i odmjerenost – kaže njemački književnik Sigfrid Kaper – to su bitne osobine Crnogoraca koje im niko do sada nije osporio“.[29] I razlozi što, u svakodnevnom životu, kao i u vršenju oficijelnih društvenih i državnih poslova, u principu veoma drže do ciceronovskog pravila S*ub lege libertas*, odnosno do utemeljenja vlastite individualne i kolektivne egzistencije na ulpijanovskoj formuli *Honeste vivere, alterum non leadere, suum cuinque tribuere*.[30]

Da viteški nagon i ratnički zagon u Crnoj Gori nikada nije bio odvojen od težnji za svestranom emancipacijom, u kojoj je zahtjev za pravima i slobodama ljudi utemeljenim na zakonu bio na gornjoj granici propusne moći evropske civilizacije, uvjerljivo ilustruju:

– presuda Balše III, kao vrhovnog sudije u zemlji, od 20. decembra 1413. godine, izrečena povodom odluke o dodjeli zemljišta manastiru Praskvica;[31]

---

29 *Isto*, str. 86.

30 „Pošteno živjeti, drugoga ne vrijeđati, svakome svoje dati“ (Radovan Radonjić, *Političke doktrine*, str. 86).

31 Presudom se utvrđuje obaveza eventualnog prekršioca pomenute odluke, da pored „kastiga koji će ga stići od gospoda Boga“, bude prisiljen „platiti kaznu gradskom vijeću trista perpera“ (Božidar Šekularac, *Dukljansko zetske povelje*, Istorijski institut SR, Titograd, 1987, str. 153-154)

– crnogorsko običajno pravo, koje se, kako kaže dr Niko S. Martinović, odnosi na sve aspekte čovjekovog svijeta i života i izraz je težnji „da se norme pretvore u dužnosti, da se pravni, državni poredak pretvori u moralnu zajednicu u kojoj će ljudska svijest i etika biti jedini regulator društvenih odnosa“;[32]

– razvijena svijest – demonstrirana prije građanskih revolucija u Americi i Evropi – da novo vrijeme donosi nove potrebe za vladavinom u kojoj „narod zna svoje dužnosti i prava koja mu pripadaju zakonom“, radi čega svi zakoni treba da budu „prosti, jasni i razumljivi, s malo članova i po suštini stvari odgovarajući, jer koliko narod bude znao što mu je dužnost i što su mu prava, toliko će biti siguran u svoju bezbjednost“.[33]

Spremnost Crnogoraca da istraju na tom putu, kako bi se, ne samo u snovima već i u stvarnom životu, uključili u dominantni evropski trend društvenog kretanja, najavljena je, eksplicitno i uvjerljivo, već u *Nacrtu ugovora (konvencije) o pokroviteljstvu Austrije nad Crnom Gorom*, od maja 1779. godine, čija je glavna ideja sasvim korespondentna sa Hegelovom tezom o državi kao najvišem stepenu ostvarenja slobode, odnosno konačnoj samosvrsi „u kojoj sloboda dolazi do svog najvišeg prava“.[34] U tom dokumentu se, naime, kaže da „u ovom prosvijećenom vijeku“ sloboda jednog naroda znači više od njegovog pukog

[32] *Evanđelje po narodu*, Izbor i predgovor dr Niko S. Martinović, Titograd, 1969, str. 7–8. Na tim i tako konsteliranim psihološko–etičkim premisama uređeni pravni poredak sadrži unaprijed utvrđene odrednice: vremena kada nešto treba činiti, postupka (ponašanja) u tom procesu, te principa i vrijednosti koje pri tome treba (is)poštovati. To je razlog, veli N. S. Martinović, što je svaki Crnogorac znao „cjelokupno imovinsko, krivično i međunarodno pravo“ (*Isto*, str. 307).

[33] *Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori*, Preveo i priredio Božidar Šekularac, CID, Podgorica, 1988, str. 139.

[34] *Država i politika*, knj. I, str. 251.

nepotpadanja pod vlast neke strane države, tj. da podrazumijeva i to da narod ima mudro zakonodavstvo „koje reguliše građanske i pravne radnje“ i takvu vojnu disciplinu „kojom bi mogao ne samo odbijati neprijatelje nego još biti od koristi svojim prijateljima i saveznicima“.[35]

Ovaj, i ovako skrupulozan, odnos Crnogoraca prema principu vladavine prava – kojega domicilna istoriografija, omeđena prokrustovskim gabaritima manastirskih i inih reminiscencija druge polovine XVIII i prve polovine XIX stoljeća, i dalje „ne poznaje“ – posljedica je činjenice da narod u Crnoj Gori, kako primjećuje P. A. Rovinski, poslije pada zetske države, „uspostavlja posebni sistem, pod čijim se uticajem snažno izmijenio i način života tog naroda“.[36] Posljedica te promjene nije pretvaranje Crne Gore u zbjeg nesrećnika kojima nema spasa, na čiju se svijest može uticati samo kletvom i molitvom, i koji se „bez sablje i konopca ne mogu nagnati na dobar put“[37] – kako ih kotorskom providuru opisuje njihov „sveti vladika“ s oreolom „državotvorca“ – već stvaranje društvenog sistema u kome je građanin *sui juris*, sa precizno utvrđenim kolektivnim i ličnim pravima, tako da niko u njemu nije mogao biti manje ili više odgovoran, niti je neko mogao biti prvi, a neko posljednji.

Ima li, stoga, ičega neobičnog u tome:

– što se u *Zakoniku opšćem crnogorskom i brdskom*, iz 1798. godine nalaze odredbe po kojima „ni jedan narod ne može biti čestit i srećan, u kojemu zakonitoga suda i dobrog praviteljstva nema“ i „svaki Crnogorac i Brđanin jeste jednak pred zakonom“;[38]

---

35 *Crnogorski zakonici 1796-1916,* Priredili Branko Pavićević i Radoslav Raspopović, Istorijski institut Crne Gore, Podgorica, 1998, knj. I, str. 293.

36 Pavel Apolonovič Rovinski, *Zapisi o Crnoj Gori*, Podgorica, 2001, str. 445.

37 Đoko D. Pejović, *Crna Gora u doba Petra I i Petra II*, Narodna knjiga, Beograd, 1981, str. 446.

38 *Crnogorski zakonici 1796–1916*, knj. I, str. 15.

– što Valtazar Bogišić svojim *Opštem imovinskim zakonikom za Knjaževinu Crnu Goru* ne samo otkriva svijetu fascinantnu političku i pravnu kulturu, za koju do tada nije ni slutio da postoji, nego i „primorava" velike pravne sisteme, poput, na primjer, onih u Japanu, Indiji, Njemačkoj ili Francuskoj, da po uzoru na njih ponešto promijene i učine boljim u svojim građanskim zakonicima;

– što Karl Nojmajer, u svom poznatom *Uvodu u velike pravne sisteme savremenosti* (1987), piše da Crnogorci jedini u Slovena imaju svoje, autentično, pravo (budući da Rusi koriste njemačko, Poljaci francusko, Srbi asutrijsko, a Bugari vizantijsko i italijansko).[39]

Proizvodno-prometni liberalizam

Mada uobičajena slika o Crnoj Gori kao malom, siromašnom, u visokim brdima stiješnjenom prostoru takvo nešto čini malo vjerovatnim, ili čak nemogućim,[40] jedna od njenih specifičnosti je sloboda kretanja ljudi, roba i novca na čitavom državnom prostoru koji okontroliše i – koliko to od nje zavisi – u njegovom saobraćaju sa okruženjem. Ona, u principu, ni u jednoj od te tri stvari nimalo ne zaostaje za tradicionalnim multivjerskim i multietničkim skladom, kojim bi njen primorski dio mogao da posluži kao gotovo idealan obrazac za mnogo toga što svijetu različitih i danas treba.

---

[39] Budimir Košutić, *Uvod u velike pravne sisteme današnjice*, Službeni list SRJ, Beograd, 2002, str. 27.

[40] U nekim njenim opisima, poput onog A. D. Sekereša iz 1775. godine, Crna Gora se prikazuje kao predio „okružen brdima i strmim stijenama i nastanjen plemenom, koje je okrutno, surovo i ističe se, prije svega, pljačkanjem i razbojništvom, koje čini taj narod susjedima kao divlje zvijeri iz pećine" (*Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori*, str. 28).

Što se tiče *slobode kretanja ljudi*, o njoj, vjerovatno bolje od bilo koje teorijske analize, svjedoči sponatni razgovor nepoznatog crnogorskog svještenika sa saputnikom, norveškim istraživačem, kapetanom H. Angelom, prilikom njegove posjete Crnoj Gori 1893. godine. Dio svještenikove priče, koji i kada ne bi bilo drugih dokaza obesmišljava svaku priču o „istrazi poturica" u Crnoj Gori, glasi: „Propoutovali ste našu zemlju. Da li vam je ikad neko zatražio pasoš, da li ste imali kakvu nevolju sa prtljagom, sa koliko novca ste potplatili carinike i stražare? Sami, bez pratnje, putovali ste najzabačenijim dolinama, a siguran sam, svuda su vas, čak i najbjedniji čobani, primali raširenih ruku. Da li vas je neko možda pogledao poprijeko, zato što vam je vjeroispovijest drukčija od naše? I zar nijeste vidjeli da je narod, iako siromašan, srećan i zadovoljan? Upoznali ste slobodan, nezavisan narod, bogobojažljiv, pošten narod, narod koji poštuje zakon, zdrav narod, snažan".[41]

Slobodu kretanja ljudi u Crnoj Gori, sa svim svojim uvjerenjima i idejama koje nijesu dovodile u pitanje njenu nezavisnost, simbolički i stvarno potvrđuje i sadžaj dva člana *Danilovog zakonika* iz 1855. godine, utemeljena na domicilnoj tradiciji, u kojima se kaže da „uskok svaki koji stupi u našu slobodnu zemlju... bezbjedan je i ne smije mu se ništa krivo činiti, kad se on pošteno i po našem zakoniku vlada i upravlja", odnosno da na prostoru Crne Gore „svaki inoplemenik i inovjerac može slobodno živjeti i onu našu domaću pravicu uživati kao i svaki Crnogorac i Brđanin što uživa".[42]

Za drugo, tj. *slobodu kretanja roba*, Crna Gora je bila, u izvjesnom smislu, čak dvostruko predodređena.

S jedne strane, naime, kao mediteranska zemlja sa raskošnim reljefom i veoma povoljnom klimom, bogata u svemu što priro-

41 H. A. Angel: *Kroz Crnu Goru na skijama*, Cetinje – Titograd 1991, str. 128.

42 www.njegos.org/petrovich/danzak.htm

da jednom geografskom prostoru može da podari i nastanjena odvažnim i vrijednim ljudima, imala je razvijenu privredu, koju prati frekventna kako unutrašnja, tako i vanjska trgovina. To je potrajalo sve do gubitka njenih primorskih gradova (1420), odnosno znatnog dijela kontinentalnog prostora, kada ostaje bez jednog broja zanata, prihoda od solana i rudnika (Brskovo, Šuplja Stijena, Kozica), te poljoprivrede sa kompleksa u dolinama rijeka Zete, Morače, Bojane i Lima.

S druge strane, Crnu Goru čak ni njeno teritorijalno svođenje na tzv. podlovćenski prostor, nije lišilo uslova za razvoj zemljoradnje, povrtarstva, stočarstva i lova. Naprotiv: dvije njene nahije (Riječka i Crmnička) i dalje imaju razvijen ribolov na Skadarskom jezeru; u Crmničkoj, Riječkoj i Lješanskoj nahiji uzgaja se veoma kvalitetna vinova loza i proizvodi vino, a u ovoj potonjoj i duvan; bili su razvijeni i zanati (tesarski, zidarski, kamenorezački, tkački, čak i puškarski). Zahvaljujući tome, trgovinska razmjena u zemlji i dalje normalno funkcioniše, dok je ona sa susjedima samo djelimično smanjena usljed gubljenja valstitih izvora nekih proizvoda namijenjenih izvozu. No, i tada su zastoji u vanjskoj trgovini nastajali jedino prilikom zatvaranja graničnih prelaza prema Spužu, Podgorici, Skadru i Baru od strane otomanskih vlasti. Trgovačka linija prema Boki (preko Njeguša) legalno je funkcionisala zavisno od strateških potreba i procjena kotorskih vlasti.[43] Zastoji na njoj, međutim, bili su, po pravilu, veoma rijetki i kratki budući da je potreba Kotora za mnogim robama iz najbližeg zaleđa bila konstantna i velika.[44]

---

[43] Neki autori smatraju da je zatvaranje kotorskog tržiša bilo „najmoćije i najefikasnije" sredstvo borbe protiv Crnogoraca (*Istorija Crne Gore*, Titograd, 1975, knj. 3, tom 1, str. 357).

[44] Tim prije što je Crna Gora u XVI vijeku bila prekrivena gustim šumama i glavni je, a često i jedini, snabdjevač Kotora žitom, sirom, mesom, ogrijevnim drvetom i drugim proizvodima (Branislav Marović, *Ekonomska istorija Crne Gore*, tom I, Podgorica 2006, str. 96).

Treću slobodu, tj. *slobodu kretanja novca*, nametala je potreba da se u proizvodnji i prometu roba, uz opšte zakonske regule, imaju i odgovarajuća mjerila njihove vrijednosti. U tom pogledu Crna Gora je jedan od evropskih prostora u kome od početka funkcioniše novac.

Čak ni nakon silaska s istorijske scene Vojislavljevića i Balšića koji su imali svoj novac, pri čemu su neke od njihovih valuta (poput, na primjer, *Grossi Balse vel vollh beni*), kako se navodi u statutu Korčule iz 1424. godine, korišćene izvan granica Zete,[45] tržište novca u njoj nije prestalo da funkcioniše. Štoviše, činjenice su:

– da u postcrnojevićkom periodu na prostoru Crne Gore postoji viševalutni sistem, o čemu uvjerljivo svjedoči ostavština jednog od čelnika Cetinjske mitropolije, u kojoj je 1692. godine, uz ostalo, nađeno 275 zlatnih mletačkih cekina, 375 reala, 38,5 dukata i 11 lira;[46]

– da su od sredine XIX stoljeća do uvođenja *perpera* i monetarne reforme 1906. godine, u njoj bile u upotrebi sve važnije valute tog perioda: turska kača (aspra), mletački cekin, zlatne i srebrne škude, groši, reali, mažarije (ungarije), dukati, lire, taliri;

– da se crnogorsko-austrijskom monetarnom konvencijom, od 24. septembra 1911. godine, *perper* našao u nesmetanom bankarskom i trgovačkom prometu na postorima od Beča, Praga, Budimpešte i Trsta do Zagreba, Rijeke (Fijume) i Sarajeva.

Treba li, onda, da iznenadi što pomenuti norveški istraživač kapetan H. Angel za Crnu Goru kaže, da je jedina zemlja na

45 Pavle V. Novaković, *Perper crnogorski novac*, II prošireno izdanje, Antikva Montenegrina, Cetinje, 2012, str. 50.

46 Slavko Mijušković, „Zaostavština vladike Visariona Borilovića – Bajice“, *Istorijski zapisi*, XII, Cetinje, 1956, str. 303–305.

Balkanskom poluostrvu „u kojoj se putnik može osjećati potpuno bezbjedan“ i lišen svake brige (pa, dakle, i one o konvertovanju vlastitog novca u odgovarajuću valutu), odnosno da je „savremena zemlja iz saga“ u kojoj „ima što da se nauči“?[47]

Samoupravljački racionalizam

Tri specifičnosti, relevantne za samoupravu, dosta dugo odvajaju Crnu Goru od ostalih evropskih država. Riječ je o tome:
– da Crna Gora vjekovima opstojava kao svojevrsna unikatna slobodna oaza na velikom otomanskom „prekobosforskom“ prostoru;
– da je jedina evropska država u kojoj nikada i nigdje (izuzev zakratko u zetskom dijelu priobalja Skadarskog jezera) nije bilo kmetova i psihologije feudalne potčinjenosti;
– da crnogorski seljak, jedini u Evropi, tokom čitavog srednjeg vijeka, ima valastiti zemljišni posjed i pravo na svoje oružje, kojim brani kako slobudu i nezavisnost zemlje, tako i čast i imetak svoje porodice.[48]

Seljaka, kojega vlasništvo nad zemljom i pravo da ima svoje oružje čini nekom vrstom siromašnog plemića, prirodno, krase odgovarajuće osobine. P. A. Rovinski ga, na primjer, u tom pogledu, ovako opisuje: „Nastup njegov je smion, držanje mu

[47] Kapetan K. Angel, *Op. cit*, str. 20, 18.

[48] To seljakovo neprikosnoveno pravo na privatni posjed, potvrđuje, pored ostalog, i jedna presuda u imovinskom sporu, koju je izrekao „najveći crnogorski feudalac“, Ivan Crnojević, 15. juna 1489. godine. Presuda glasi: „Ja, Gospodar Ivan Crnojević, našavši za pravo, jer to Bjeloševiću nije oduzeto ni po kakvom gospodskom grijehu, nego mu je zbog njegove nejakosti bilo oduzeto i pritisnuto u ono vrijeme, uzeh i potvrdih Bjeloševiću baštinu njihovu baštinsku da im je u vječnu baštinu, i njima i poslije njih djeci i unučadima njhovijem, i da im to ne bude nikad povtoreno“ (*Sazdanje Cetinja*, Priredio dr Radoslav Rotković, Titograd, 1984, str. 71–72).

je muško, na njemu je uvijek ono što mu je najdragocjenije – oružje“.[49]

Taj surovi ratnik i prekaljeni borac, koji ne pokazje interes za bilo što drugo „osim za rat“,[50] ima i jednu, za ljude u okruženju neuobičajenu, naviku: ne podnosi hijerarhijsku organizaciju sa spolja nametnutim joj autoritetima i pravilima. Njemu jedino odgovara društveni ambijent u kome je sve izborno i stvar dobrovoljnog pristanka, i u kome svaki pripadnik njegove društvene grupe ima jednako pravo da na opštem zboru, ili drugom prigodom, kaže što misli i da ne prihvati mišljenje drugog.[51] Zato on pitanju organizacije vlasti prilazi na način sličan ideji Žana Žaka Rusoa o „obliku udruživanja ljudi“, koji bi „branio i štitio svom zajedničkom snagom ličnosti i dobra svakog člana društva i kroz koji bi svako, udružen sa svima, ipak slušao samoga sebe i tako ostao isto toliko slobodan kao i prije“.[52]

Važan dokaz u tom pogledu predstavlja društvena organizacija u crnogorskim primorskim gradovima iz vremena Balšića, gdje se ideja pravde, slobode i jednakosti ostvaruje u formi podijeljene vlasti, utemeljene na samoupravi regulisanoj statutom. U Baru, na primjer, to ovako izgleda: „Grad je imao samoupravu i svoj statut, kovao svoj novac. Veliko vijeće je bilo zakonodavno, a Malo vijeće upravno tijelo. Izvršni organ vlasti bila je gradska uprava, knez biran obično za jedan do dva mjeseca, i tri sudije, koji su birani na jednu godinu. Upravno-sudske spise pisao je gradski notar na latinskom jeziku, dajući im ozakonjenu formu javnih isprava“.[53] U Kotoru, osim toga, postoji, još od IX vijeka, i Bratovština mornara (kasnije nazvana

49 Pavel Apolonovič Rovinski, *Op. cit*, str. 75.

50 *Isto*, str. 64.

51 *Isto*, str. 75.

52 Rousseau, *Društveni ugovor*, Prosveta, Beograd, 1949, knj. I, str. 17.

53 Božidar Šekularac, *Crna Gora u doba Balšića*, Obod, Cetinje, 2011, str. 94.

Bokeljska mornarica), jedna od prvih nevladinih organizacija u svijetu. Ona svoju djelatnost reguliše statutom pisanim 1463. godine.

U primorskom dijelu zemlje, lokalna samouprava van gradova, takođe, ima visok stepen samostalnosti, o čemu posebno svjedoči primjer Paštrovića.[54]

U kontinentalnom dijelu zemlje, u vrijeme kada se silom prilika mnogi prerogativi centralne vlsti prenose na „niže“ nivoe, plemenske asocijacije imaju sva bitna svojstva demokratski organizovanog društva. Postojani unutrašnji red u plemenu emanira iz autentične visoke političke kulture i pravne svijesti njegovih pripadnika, te visokoga nivoa njihove interne i eksterne komunikacije, koja vrhuni u solidarnosti i moralnoj odgovornosti za zaštitu integriteta čovjeka i uže zajednice u kojoj živi, a u ponekim prilikama i u spremnosti i sposobnosti da se bez bilo čijega posredništva obavljaju i krajnje složeni

[54] Paštrovska samouprava je karakteristična po tome što se sva administrativna i sudska vlast na tome području nalazi u nadležnosti paštrovskoga zbora, s tim da cjelokupnim unutrašnjim društvenim životom upravljaju: *plemenski sud* – sastavljen od bratstveničkih predstavnika jednoga plemena, koji rješava sva unutrašnja pitanja svoga plemena i određuje svoje predstavnike za bankadu; *bankada* – zajednički redovni sud, u kome su zastupljena sva paštrovska plemena i koga čine 4 sudije, 2 vojvode i 12 vlastelina; *izabrani sud* (ili *sud dobrih ljudi*) – koji se saziva po potrebi i rješava „sitnije sporove u narodu“; *opšti zbor* – koji se u junu svake godine održava pod vedrim nebom sa zadatkom da utvrdi (donese) odgovarajuće zakonske odredbe ili, u slučaju kakvih vanrednih situacija, neke druge odluke. Paštrovići jedino nemaju pravo suđenja u krivičnim sporovima, jer je ono oficijelno u nadležnosti sudskih organa Mletačke Republike, s kojom direktnu vezu održavaju preko dvojice ambašadura koje na svom zboru biraju redom po plemenima svake godine i šalju ih na godišnju skupštinu u Mlecima (Jovan Vukmanović, *Paštrovići*, CID, Podgorica, 2002, str. 281–282).

poslovi u oblasti vanjske politike. Običajno pravo u njemu je u funkciji očuvanja društvene solidarnosti i moralne odgovornosti za zaštitu integriteta čovjeka i zajednice u kojoj živi. Njegove norme su plod dobrovoljnoga pristanka ljudi, a sankcije izraz njihove odlučnosti da to dobro sačuvaju. Poštovanje toga prava, dakle, nije stvar spoljne prinude već unutrašnje potrebe. Ono je mjera časti i poštenja, te bitan uslov za sticanje prestiža u porodici, bratstvu i plemenu. Osuda povrede tog prava opšta je i kad podrazumijeva više od moralne sankcije.

Opštecrnogorski zbor, pak, kao, svojevrsni moderator i integrator plemena i njihovih međusobnih veza i odnosa, s jedne strane, i kolektivni politički reprezentant, odnosno najviše zakonodavno tijelo zemlje, s druge, ne prestaje s radom čak ni u vrijeme „lažnog cara“ i „istinskog diktatora“ Šćepana Malog. Naprotiv, tokom nešto više od šest godina, koliko je Šćepan bio u Crnoj Gori, Zbor se sastao čak 25 puta. To govori:

– prvo, da su Crnogorci bili mnogo bliži Aristotelovom stanovištu da samo zvijer i bog mogu da žive izvan zajednice, odnosno Platonovom uvjerenju da sloboda postoji samo u okviru zajednice, nego Štirnerovom shvatanju da su volja pojedinca i volja države smrtno zaraćene sile, između kojih nije moguć nikakav sporazumni mir;

– drugo, da je Crnogorcima njihovo pleme, suštinski gledano, bila nakon porodice i bratstva, najviša i najvažnija zajednica i, kao takvo, s ne manjim atribucijama države od onih koje je imao antički polis;

– treće, da je otpor Crnogoraca ideji uspostavljanja jake natplemenske (centralne) vlasti, u principu, bio utemeljen na istim onim filozofskim i etičkim premisama na kojima je antičko polisno uređenje temeljilo otpor stvaranju države-imperije, sa apsolutističkim monarhom na čelu.

Treba li, onda, da čudi što je Crna Gora, u načinu funkcionianja svoje društvene organizacije, bliža od ostalih evropskih

država drugog milenijuma nove ere formuli Dž. S. Mila po kojoj „jedina sloboda koja zalužuje to ime, jeste sloboda da tražimo sopstveno dobro na svoj način“?[55]

Može li, stoga, da se doima iznenađujućom ocjena dr Jozefa Bajze, utemeljena na poznavanju te njene specifičnosti, da Crna Gora u „igri istorije i sudbine, nasilja i otpora, opstanka i nestanka“, predstavlja „jedinu bijelu tačku na crnoj domini“, odnosno zemlju koja je odista postala stvarni „simbol slobode, luča državne ideje i metafora za opstanak malih država i naroda“?[56]

Filozofsko-teorijska emancipacija

Dugo se smatralo, a mnogi, uključujući i većinu građana Crne Gore, uglavnom i danas smatraju, da je mala, stiješnjena i u svemu oskudna zemlja, jedinu stalnu „komunikaciju sa svijetom“ imala u ratovima, političkoj trgovini i robnoj razmjeni, te da se i svekolika njena misaonost izražavala i odražavala u narodnoj epici, odnosno ponekom individualnom pjesničkom uzletu.

Crnogorska stvarnost je, međutim, i tu, kao i u mnogo čemu drugom, bila bitno drugačija. Štoviše, uprkos činjenici da ova mala zemlja sve do polovine XX vijeka nema ni univerziteta ni drugih za to namijenjenih centara i institucija, njena teorijska misao, posebno filozofska i politička, ni u jednom važnijem aspektu, ne zaostaje za evropskom.

Taj crnogorski duhovni specifikum je, na primjer, u filozofskoj ravni, prepoznatljiv kod Andrije Zmajevića, Peraštanina s Njeguša, koji u Rimu 1654. godine stiče doktorat iz teologije.

Zmajević, kao „pjesnik, pastir, erudita, panslavista, političar, teolog, didaktičar, mecena“ – uz češkog reformatora

---

55 John Stuart Mill, *Three Essays, On Liberty, Representative Government, The Subjections of Women*, London, 1975, str. 83.

56 Dr Jozef Bajza, *Crnogorsko pitanje*, SARS, Podgorica, 2011, str. 19.

Komenskog, „najveći u čitavom slovenskom svijetu XVII stoljeća“ – stvara kako s ciljem da „pogura“ kulturni napredak svog naroda, tako i sa ambicijom da se u najširim međunarodnim okvirima, saobrazno kriterijumima i standardima koji tamo važe, ogleda u pitanjima od najvećeg značaja za svijet i čovjekov život uopšte. Iskazuje se kao izuzetno veliki pobornik zajedništva katolika i pravoslavaca i kao globalista anagažovan na rekonstrukciji „mentaliteta evropskog baroka“. Opsjednut je i idejom „decentralizovanog svijeta“, odnosno „vizijom decentralizacije u povijesti“.[57] Znatno prije Hegela problematizira pitanje misli i ideja sa stanovišta njihovih krajnjih dometa i učinaka, odnosno takvih ozbiljenja nakon kojih prestaje njihova funkcija.

Poput Zmajevića, vijek kasnije, i na nešto drugačijoj tematici, međunarodni naučno-teorijski uspon ostvaruje i Jovan Balević, iz Bratonožića, doktoratom na univerzitetu u Haleu 1752. godine. Mada glavnu pažnja poklanja nasilju u propagiranju vjere, Balević širokim spektrom filozofsko-etičkih opservacija, s osloncem na Platona i druge poznate mislioce u ovoj oblasti, zahvata gotovo čitav korpus čovjekovih prirodnih prava i sloboda. U nekim aspektima te materije, dijelom nadilazi čuvenog španskog jezuitu Franciska de Vitoriju, koji u političkoj nauci figurira kao jedan od utemeljivača teorije međunarodnog prava. Balević, tako, nasuprot de Vitorijinom uvjerenju, izloženom dva vijeka ranije, da, na primjer, Šapanci imaju pravo da vode rat protiv svakoga ko bi ih ometao u uzvišenom poslu propovijedanju svoje vjere „svuda gdje hoće“,[58] nudi tezu: „Ljubav koju nam je priroda usadila prema drugim ljudima, ne samo da od nas zahtijeva da radost koju nam vjera pruža želimo za druge, nego da im čak, koliko je u našoj moći obznanjujemo i

[57] www. vijesti.me/andrija-zmajević-njeguš-i-bokelj-u-Vatikanu-125671.

[58] Više o tome: Radovan Radonjić, *Političke doktrine*, str. 174.

pribavljamo pomoćna sredstva kako da do nje dođu. Ali, da je u tako ozbiljnom i teškom poslu potrebna veoma velika pažnja i obazrivost, ne sumnja niko ko je valjano procijenio ozbiljnost zadatka".[59]

Svakako najveći iskorak Crne Gore u susret idejama prosvjetiteljstva i političkoj misli građanskih revolucija čini se u *Kratkom opisu o Zeti i Crnoj Gori* (1774) Katerine Radonjić. U tom djelu, koje se smatra drugom po redu istorijom Crne Gore, konstatuje se da problem Crnogoraca „nije u tome da se oni nijesu mogli upravljati prema Turcima", već se nalazi u načinu na koji se pokušava upravljati Crnom Gorom.[60] Na udaru autorkine veoma oštre kritike na tu temu nalazi se prekomjerno miješanje duhovnih otaca u svjetovne stvari, motivisano ličnim interesima. U ravni s tom i takvom kritikom su i svi ostali teorijski diskursi sadržani u ovom djelu, za koje se može reći da sažimaju u sebi najveći dio svekolikog bogatstva evropske političke misli druge polovine XVIII vijeka. Faktički to znači da ono dijeli:

– sa Holbahom, shvatanje da je neznanje izvor svih čovjekovih nesreća, da kritika i prevladavanje religioznih mitova i predrasuda predstavlja jedan od zahtjeva bez čijeg ispunjenja oslobođenje čovjeka nije moguće, te da veća prosvijećenost ljudi čini bitan preduslov za njihovu socijalnu i političku emancipaciju;

– sa Rusoom, uvjerenje o korisnosti toga da narod ima dobru vladavinu, ali da je još korisnije „odgojiti narod za vladavinu";

– sa Herderom, gledanje na to da je u svakom zajedničkom poslu nekog mnoštva potreban neko ko će voditi glavnu riječ, a potom, da priroda „svojom djelatnošću" dovodi društvene veze samo do porodice, a da čovjeku prepušta da sam, po svojoj volji, uredi najfinije djelo svoje političke vještine – državu;

---

[59] Dr Bogdan Sekulić, *Identitet Šćepana Malog gospodara zemlje crnogorske*, Podgorica, 2016, str. 405.

[60] *Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori*, str.131.

– sa Volterom, zajednički jezik ne samo u pogledu uvjerenja da afirmacija naučnog saznanja vodi oslobađanju politike svijesti od raznih relikata mitskog i mističnog, već i u pogledu shvatanja sveštenstva kao protivnika svega razvitka, budući da pomoću religije koja izvire iz neznanja i fanatizma vjekovima zavodi i vara ljude.

Sa kultnim dokumentima građanskih revolucija – američkom *Deklaracijom prava*, donesenom dvije godine nakon njega (1776) i francuskom *Deklaracijom prava čovjeka i građanina*, donesenom petnaest godina nakon njega (1789) – ovo djelo dijeli sve ideje koje se tiču čovjekovih prava i sloboda, odnosno uspostavljanja organizacije društva i države utemeljene na zakonima pred kojima su svi jednaki. Pri tome se s prvom deklaracijom sasvim podudara u shvatanjima da nijedan čovjek nema pravo na posebne koristi ili privilegije u bilo čemu, kao i da nijedna vlast nema pravo da raspolaže nijednim čovjekovim dobrom bez njegove saglasnosti, dok je sa drugom sasvim saglasna u tvrdnji da su zaboravljena prava čovjeka ili njihovo nedovoljno poštovanje, nezavisno od toga o kojoj se sferi društvenog života radi, jedan od prvih i najvećih uzroka svekolike njegove otuđenosti i bijede.[61]

U još jednome je crnogorska politička misao tog perioda u ravni s evropskom ili ispred nje. Riječ je o navođenju u *Kratkom opisu o Zeti i Crnoj Gori* dvaju dokumenta – *Gramate Valerija Dioklicijana narodu dalmatinskom i albanskom*, odnosno *Privilegije Aleksandra Velikoga slovenskom narodu* – s ciljem da se pokaže da pravo Crnogoraca na svoju državu korespondira s istim takvim pravima ostalih balkanskih naroda koja su u svojim spisima proklamovali veliki svjetski vojskovođe i državnici.[62]

---

61 Više o tome: Radovan Radonjić, *Nagnute vertikale*, DANU, Podgorica, 2012, str. 183–184.

62 U prvom dokumentu, Valerije Dioklicijan (sa titulom „od Bogova

Taj manir, čija je svrha da se nacionalna prava i slobode potenciraju putem pozivanja na pojedine najviše međunarodne akte koji regulišu tu materiju, ući će u političku i diplomatsku upotrebu tek dva vijeka kasnije.

Na tim zasadima, vremenom su se u crnogorskoj riznici političke kulture razvila uvjerenja da, po sebi složena i nikad unaprijed rezultatski izvjesna demokratska akcija i orijentacija, može imati potrebni dignitet jedino ukoliko je djelo subjekata čija građanska hrabrost ne završava u grču neuspjeha prvog pokušaja, već s njim dobija nove inspiracije i kondicije.

Ljevičarska orijentacija

Privrženost ideji pravde, slobode i jednakosti, prije ili kasnije, rađa naklonost prema „lijevoj" ideji i orijentaciji. Crna Gora u tom pogledu nije nikakav izuzetak.

Ta zakonitost se u Crnoj Gori ne manifestuje, kako mnogi misle, tek početkom treće decenije XX vijeka, tj. u vrijeme kada:

– pojedini komunistički aktivisti lansiraju tezu da je ona objektivno i subjektivno „predodređena" za socijalizam, budući da je „najsiromašnija balkanska pokrajina", čiji stanovnici zahvaljujući „vanrednoj prirodnoj darovitosti" lako shvataju ideje i „neobično brzo" se jedinstveno „odlučuju na borbu",

---

izabrani ćesar rimski i svjetski imperator"), kaže: „Ne samo zaradi otečestva koliko zbog hrabrosti i vjernosti vaše dajem na vjeki slobodu narodu vašemu da ne bude nikim porobljen; i od svakog nasljednika carstva našeg u milosti i slobodi ćete živjeti" (*Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori*, str. 169). U drugom dokumentu, Aleksandar Veliki, koji sebe naziva gospodarem cijelog svijeta i ukrotiteljem sunca i mjeseca, „daje i daruje" slovenskom narodu „punu slobodu na vjekove", kao i „svu širinu zemlje od sjevera čak do posljednjih krajeva na jugu tako da nijedan drugi narod i jezik tamo ne može živjeti ili vladati samo rod vaš" (*Isto*, str. 171).

a uz to su još i veoma skloni „tradicionalnom obožavanju“ Rusije;[63]

– režimski analitičari opominju da „komunizam u Crnoj Gori ima mjesta utoliko u koliko je svet nekulturan, siromašan, a kao najglavnija stvar politički nezadovoljan“;[64]

– grupa crnogorskih komunista, s Vukašinom Markovićem na čelu, sredinom 1921. godine, poziva narod u borbu „za sovjetsku Crnu Goru“, koja je trebalo da znači početak socijalističke revolucije u Crnoj Gori.[65]

Naprotiv, javlja se ranije nego u mnogim evropskim zemljama, koje su prošle kroz „pripremnu fazu“ kapitalističkog razvitka, i ima znatno drugačija uporišta od gore navedenih.

U prilog ovoj konstataciji ide nekoliko, mnogima manje poznatih, veoma važnih činjenica, kao što su, na primjer:

– da kožari u Kotoru već u XIV vijeku imaju svoje udruženje - esnafsku (cehovsku) organizaciju, na čijem čelu se nalazio *gestald* koji je rukovodio odborom sastavljenim od njegovih „drugova“ i „sudija“;[66]

– da tokom dugih i veoma oštrih sporenja kotorskih patricija i stanovnika Grblja, povodom nastojanja prvih da druge „pretvore u vlaštake (posadnike)“, često dolazi do njihovih oružanih sukoba sa krvavim epilozima;[67]

– da se u tzv. radničkim akcijama, kojima se traže odgovarajuća socijalna i politička prava, zaostajanje Crne Gore za

---

63 *Izvori za istoriju radničkog pokreta i revolucije u Crnoj Gori 1918–1929*, Istorijski institut SR Crne Gore, Titograd, 1971, knj. I, str. 114.

64 *Isto*, str. 160.

65 Dr Jovan Bojović*, Napredni omladinski pokret u Crnoj Gori 1918–1941*, Obod, Cetinje, 1976, str. 115-117.

66 Dragoje Živković, *Istorija crnogorskog naroda*, Cetinje 1989, tom I, str. 320

67 *Isto*, str. 318.

najrazvijenijim evropskim zemljama sukcesivno rapidno smanjuje, tako da je, na primjer, između Lionskog ustanka 1834. godine, pod parolom „živjeti radeći, ili umrijeti boreći se“, i akcija Cetinjskog radničkog društva, pod parolom „ko je radnik treba da je sa nama“, jer „u slozi je sreća, u slozi je spas“, proteklo sedam decenija;[68] da Čartistički pokret u Engleskoj 1836–1848. godine, kojega smatraju prvim „masovnim, politički formiranim, proletersko-revolucionarnim pokretom“,[69] i *charter* radnika-oružara iz Rijeke Crnojevića, koji 1878. godine traže od Knjaza da u primanjima i svemu drugom budu izjednačni sa državnim činovnicima, dijeli samo tri decenije; da je između nemira i krvoprolića u Čikagu 1886. godine, kada su pobunjeni radnici tražili smanjenje radnog dana na osam časova, i prvog štrajka crnogorskih (obućarskih) radnika istim povodom (1907), „koji je u potpunosti uspio“, proteklo samo dvije decenije;[70]

– da se na Cetinju, u maju 1871. godine – što znači 11 godine prije nego je Engles za Crnogorce napisao da su „anahronizam usred Evrope“ – u njihovim javnim glasilima pomno i promptno prate događaji povodom Pariske komune, i to na teorijskom nivou koji u nekim elementima analize stanja u francuskom društvu koje je te događaje proizvelo, ni za „jotu“ ne zaostaje za nalazima iz poznate, kasnije nastale, Marksove studije *Građanski rat u Francuskoj*;[71]

---

[68] *Cetinje 1482-1982*, Zbornik radova, CANU, Cetinje 1994, str. 156.

[69] Radovan Radonjić, *Ogledi o marksizmu*, Pobjeda, Titograd 1980, str. 33-34.

[70] Dr Čedomir Pejović, *Komunistička partija Jugoslavije u Crnoj Gori 1919-1941*, CID, Podgorica 1999, str. 12.

[71] Tako, list *Crnogorac*, nedjeljnik „za politiku i književnost“, 21. maja 1871. godine, o tim događajima, između ostalog, piše i ovo: „Mi ne poričemo jadan položaj Francuske pošlje ovog drugog pada Pariza… ali ne samo što se ne možemo složiti, nego se upravo moramo čuditi onijem ljudima, koji sada

– da se na Cetinju, 1879. godine, u knjižari Jovana Pavlovića, mogao kupiti, osim „preko 50 južnoslovenskih i stranih listova“,[72] i *Manifest komunističke partije*;[73]

---

hoće za svu nesreću koja je snašla Francusku, da učine odgovornima one koji su pariskijem ustankom mislili da pomognu nevoljnoj Francuskoj. Zar se može i pomisliti da jedan narod može imati hiljadama sinova svojijeh koji bi se zavjerili da upropaste otadžbinu svoju? Kazaće kogod: te su hiljade zloupotrebljene od nekolicine ‘usijanih glava’, ‘razbojnika’ i ‘nevaljalaca’. Ako ćemo uzeti u obzir i tu mogućnost, onda bi se to uvijek prije moglo reći za ljude koji upravljaju versaljskom skupštinom i raspolažu francuskom vojskom, jer obično pod ustaničku zastavu prikupljaju se ljudi koje oduševljava načelo, a od vojske se ište ‘poslušnost’. Zar malo primjera imamo u prošlosti, i starijoj i najnovijoj, gdje je interes jednog tira(ni)na zapovjedao poslušnoj vojsci da puca na nevini narod… Mi se možemo pozvati na naše riječi, koje još u početku pariskog ustanka izrekosmo, i koje potvrđuju to što sada rekosmo. Kad je buknuo ustanak u Parizu, rekosmo da je tome kriva vlada Tijerova i versaljska skupština, jer oni krstiše Francusku republikom i sebe, ovejane monarhiste, nazvaše republikancima a ne učiniše ništa da od Napoleonove monarhije načine doista pravu republiku. Sva zla koja je Napoleonova vlada naplodila u zemlji prikrila je samo Tijerova vlada imenom republike, umjesto da ih iskorijeni i na novijem ustanovama prave slobode podigne čvrstu Francusku... I to je dovoljan uzrok bio da izazove u narodu nepovjerenje prema toj vladi. Pariz, koji je bio uvijek u svakom francuskom pokretu kolovođa, i sada je ustao da silom izvojuje ono čemu se nije nadao od versaljske gospode. Sve ono što se u tome ustanku događalo naravno da se ne može odobriti, ali je velika nepravda zbog toga osuđivati i pravu težnju ustaša, a ne obazreti se na uzroke koji su izazvali i sam ustanak i nasilja koja se događahu u ustanku“ (*Crnogorac*, list za politiku i književnost, Cetinje 22. maja 1871, str. 1).

72 *Istorija Saveza komunista Jugoslavije*, str. 13.

73 Đoko D. Pejović, *Društveno-filozofski pogledi u Crnoj Gori od početka XIX do sredine XX vijeka*, CANU, Titograd 1980, str. 186.

– da je „crvena komuna“ u Kastel lastvi (Petrovcu na moru), koja je uspostavljena nakon parlamentarnih izbora 1920. godine, trajala 286 dana (od 18. septembra 1920. do 1. jula 1921. godine), što je bilo četiri puta duže od trajanja Pariske komune (od 18. marta do 28. maja 1871) i dvostruko duže od trajanja Mađarske sovjetske republike pod Belom Kunom (od 21. marta do 1. avgusta 1919), ili ukupno 81 dan duže od obije te narodne vlade zajedno.

Ima li se u vidu takva i toliko duga crnogorska „lijeva“ tradicija, treba li:

– da iznenađuje zašto je na Belvederu (kod Cetinja) 26. juna 1936. godine došlo do prvog u svijetu poznatog narodnofrontovskog bunta protiv fašizma i rata, tokom kojeg su demonstranti, izloženi direktnim plotunima žandarmerije, umali 6 mrtvih i više desetina ranjenih;[74]

– da čudi panika kojom odiše izvještaj Načelstva sreza cetinjskog iz 1936. godine, u kome se, između ostalog , navodi: „Najveća je teškoća za vlast što su se danas sastavili u jedan tabor: komunisti, republikanci, bivši federalisti, bivši demokrati i svi slobodoumni ljudi, pa je teško izdvojiti jedne od drugih. Svi se oni zajedno druže, svi zajedno politički rade, ali ko je od njih pravi i ubijeđeni komunista – to je teško utvrditi“;[75]

– da se s nevjericom gleda na mnoga podsjećanja o internacionalnoj solidarnosti Crnogoraca s borbom za slobodu drugih naroda, kakvu direktno i efektno manifestuju učešćem u španskom građanskom ratu, na strani republikanaca u sukobu sa Frankovim diktatorskim režimom;[76]

---

74 Radovan Radonjić, *Socijalizam u Crnoj Gori*, Matica crnogorska, Podgorica, 2013, str. 184–185.

75 Zoran Lakić, *Narodna vlast u Crnoj Gori 1941–1945*, Cetinje (Obod) – Beograd (Narodna knjiga), 1981, str. 97.

76 Radovan Radonjić, *Socijalizam u Crnoj Gori*, str. 184.

– da se olako, nekritički, svrstavaju u pežoratvnu kategoriju „lijevih grešaka“ čak i takva uvjerenja dijela trinaestojulskih ustanika 1941. godine, kakva su bila ona nastala iz samopuzdanja stečenog prvim ratnim uspjesima, odnosno realnih procjena uslova za dalji tok narodnooslobodilačke borbe, da u djelovima slobodne teritorije zemlje treba započeti „drugu fazu“ revolucije, tj. pristupiti formiranju organa nove (socijalističke) vlasti?

Negativan odgovor na ta pitanja, jedno je od krucijalnih objašnjenja zašto u Crnoj Gori „lijeva“ ideja i orijentacija, generalno uzevši, ni prije ni poslije njenog socijalističkog razvoja, nije imala negativnu konotaciju i zašto antifašizam u njoj i danas ima stabilnija i jača uporišta nego u mnogim drugim djelovima Evrope.

Govorn(ičk)a komunikacija

Ono što važi za specifičnu društvenu i državnu organizaciju Crne Gore – u smislu da nije izum nijednog njenog genijalnog pojedinca, kako sugeriše ne mali broj natuknica domicilne istoriografije, već emanat političke i pravne svijesti, odnosno stvarnosti naroda kome sloboda nije stvar taštine, nego nužna pretpostavka za smisao njegovog postojanja i opstanka – važi i za crnogorsku retoriku. Drugim riječima, to je retorika naroda kojega, prije i više od svih „antičkih“ i inih osobina i vrlina, odlikuje uvjerenje:

– da je razložan jedino život slobodnog čovjeka, odnosno da samo slobodan čovjek može potvrditi smisao svog postojanja;

– da čovjeku slobodu ne može donijeti niko drugi do on sam;

– da putevi i sredstva osvajanja te slobode određuju faktičke, objektivno date, a ne idelno zamišljene okolnosti; .

– da je ideal slobode dokučiv jedino spremnima da se usprave

i u tom položaju makar i sekund ostanu duže od silnika koji im taj ideal ugrožavaju.

Zato je ona govor ispunjen ponosom, prkosom, odanošću ideji pravde i vjerom u to da se ljudska vrsta, krležijanski rečeno, jedino vojevanjem uma može učiniti svjesnom da joj oslonac na stražnje noge ne služi za to da bi postala hordom krvavih gorila.

Da crnogorska retorika vrhuni i u drugim elementima, koji se u nauci smatraju relevantnim za kvalitet i domete ove vrste duhovnog stvaralaštva i umijeća, uvjerljivo potvrđuje kako njena arhitektura – osmišljenost, svrsishodnost, prikladnost, pravilnost, izražajnost i usklađenost sa zahtjevima u pogledu tačnosti, kratkoće i jasnoće, tako i njena struktura – sazdana od epskog, pripovjedačkog i pohvalnog, preko vojničkog, parlamentarnog, političkog i sudskog, do akademsko-poetskog, naučnog i promotivnog govora.

Crnogorci u principu veoma cijene ljude koji lijepo i tečno govore, pod uslovom su im strane uvrede i intrige. Svjesni su da jezik nije samo sredstvo komuniciranja, već i da predstavlja, kako bi Oto Jaspersen rekao, „instrument na kojem volimo da sviramo“, budući da „zanosi duhove“ ne manje od „pića“,[77] tj. instrument „povijesnog pamćenja“ zahvaljujući kojem „ljudska misao i čitavo ljudsko postojanje na zemlji ne mogu pasti sasavim u zaborav“, budući da se u njemu i preko njega „održava kontinuitet čovjekove svijesti o sebi i svom postojanju“.[78] Njihovu retoriku, stoga, odlikuje još i:

– metodičnost i kritičnost, složenost i silina dramske kompozicije, uzvišena duhovnost, etičko-refleksivna izvornost i životnost;

– aktuelnost sadržaja i univerzalnost poruka;

– autonoman, atraktivan i uvjerljiv stil i autentični narodni jezik;

---

77 Otto Jaspersen, *Čovječanstvo, narod i pojedinac sa lingvističkog stanovišta*, Zavod za udžbenike, Sarajevo, 1970, str. 14.

78 *Isto*, str. 4.

– neponovljivo sučeljavanje kontrasta, gradacija i simbola;

– dobar izbor i smislena upotreba ukrasnih figura;

– izuzetan opšti doprinos vječitoj borbi čovjeka da ljudsko u njemu ne ustukne pred iskušenjima animalnog.

Treba li, onda, da čudi zašto njemački putopisac Johan Georg Kol, stigavši u Crnu Goru, gdje se uvjerio da ona ni izdaleka nije onakva kakvom su mu je predstavljali (grotlo „jednog vulkana koji povremeno izbacuje svoju lavu i naokolo sve pretvara u ruševine"), s divljenjem piše: „Junaštvo Crnogoraca i starih Grka odlikuju se gotovo istim crtama. Hrabri junaci se slave kod onih isto kao kod ovih. Međutim, da bi bili uvažavani, junaci moraju da budu isto tako vješti u baratanju jezikom kao i pesnicom; kako kod Grka, tako i kod Crnogoraca. Rječitost koja se, naravno, uvijek temelji na dubokoj osjećajnosti i poletnom duhu, jednako je uvažavana i kod jednih i kod drugih"?[79]

Da li, možda, primiti kao iznenađenje to što francuski istraživač Viala de Somijer crnogorski govor naziva „jezikom heroja", za koji kaže da je „u isto vrijeme raskošan i lakonski, krepak i milozvučan"?[80]

Može li se smatrati pretjeranim laskanjem Crnogorcima kad ovaj vispreni Francuz za njih konstatuje da su „muževni, smjeli, žustri i puni zanosa govornici", koje treba „čuti kad raspravljaju o politici i u situaciji kada je u pitanju njihov ugled, ili treba da razrade neki vojni pohod"?[81]

Nipošto, razumije se, jer za takve upitnosti nema mjesta.

Ovo, svakako, ne iz razloga koje Miloš Đurić – imajući u vidu neke antičke uzore – smatra „opštim mjestima" u govorn(ičk)oj komunikaciji malih naroda i država, u kojoj se rječitost javlja ne samo kao „i mač i štit", kojim se napada i odbija napad, nego i kao „najutrveniji put" položaju i sreći, sticanju ugleda, časti, ljubavi

79 Johan Georg Kol, *Putovanje kroz Crnu Goru*, CID, Podgorica, 2005, str. 94.

80 *Isto*, str. 257-258.

81 *Isto*, str. 263.

naroda i naklonosti sudija.[82] I u antici je bilo društvenih entiteta čija retorika nije imala pomenuta svojstva. Zato je za objašnjenje crnogorskog retoričkog fenomena, posebno u smislu uklanjanja s njega navedenih i sličnih upitnosti, prikladniji klasični latinski (ciceronovski) aksiom: *Qualis homo ipse est, talis est eius oratio*.[83]

*

Mada predstavljaju tek djelimično podsjećanje na odveć dugo zanemarivani dio crnogorske društvene i državne stvarnosti, svaki od devet navedenih indikatora, na svoj način, zorno potvrđuje hipotezu ove priče o njenim univerzalnim ljudskim vrijednostima i dometima. Drugim riječima, sve izloženo u ovoj priči daje dovoljno osnova za jedinstven zaključak:

– da uprkos svim Scilama i Haribdama između kojih se Crne Gora kretala na svojoj milenijum dugoj istorijskoj putanji, „crvena nit" slobode u njoj nikada nije prekinuta;

– da se ta njena „crvena nit" nije održala ni voljom božjom, ni nekom posebnom brigom i naklonošću velikih sila, već isključivo zahvaljući čvrstini i kvalitetu duhovnog materijala iz kojeg je ispredena;

– da društveni i državni razvoj Crne Gore, utemeljen na potki sastavljenoj od tih i takvih niti, nije samo politička i etička vrijednost po sebi, i za sebe, nego i vrlo važna pretpostavka za ostvarivanje ideje tekućih evropskih i evroatlantskih integracija uopšte.

Nalaz da je Crna Gora društvo i država sa autentičnom vrijednostima, čiji zasadi bogate evropsku riznicu političke kulture, razumije se, nikako ne znači da je ovaj prostor, za razliku od drugih, bilo kada bio pošteđen nekog od etičkih emanata i supstrata koje Platon svrstava u srednji i donji dio čovjekove psihe. Naprotiv, veoma su rijetki periodi u istoriji Crne Gore, u kojima njeni građani nijesu:

– jedan drugome otimali čeljad i imovinu ili, do istrage čitavih porodica, uzajamno „svetili krv";

---

[82] Radovan Radonjić, *Govorništvo*, CID, Podgorica, 1999, str. 20.

[83] Kakav je čovjek sam, takav mu je i govor.

– klevetali jedan drugoga, podmetali jedan drugome, lažno se kleli, obeščašćavali komšije i suplemenike ili pomagali drugima da to (u)čine;

– bili spremni da praznu „titulu“ pretpostave obrazu ili porodičnoj časti i sreći, ili da do mjesta za „gospodarevom trpezom“ dođu preko leševa ne samo najzaslužnijih i najboljih sugrađana ili suplemenika, nego i najbližih krvnih srodnika;

– povodeći se za tuđom pameću i interesima, kretali sa stranim vojskama ne samo na druge, nego i na svoju zemlju.

Pomenuti nalaz, naravno, ne znači ni to da se Crna Gora već čvrsto pozicionirala s one strane tranzicionog Rubikona, u smislu:

– da je izbjegla zamke brze i olake zamjene ranijeg društvenog sistema agregatima liberalnog kapitalizma, koji zakonito proizvode socijalnu i političku stratifikaciju društva čije je glavno obilježje stvaranje, na jednoj strani, ogromne mase slabih, osiromašenih i otuđenih od elementarnih prava i sloboda i, na drugoj, uskog sloja materijalno bogatih i politički moćnih, koji vlast nad društvom i državom temelje na pretpostavci da se zakoni tržišta odnose na sve sfere i sadržaje života, u smislu da je sve na prodaju i legitimno sve što se legalno može kupiti;

– da se načinom na koji sada rješava stare i nove socijalno-ekonomske, političke i druge probleme dovoljno i nepovratno odmakla od onoga što Maksimilijan Robespjer naziva društvenim stanjem „gdje su narodne vrline samo očajna parada, gdje fantom slobode uništva čak i slobodu, gdje zakon blagosilja despotizam, gdje su prava naroda predmet priznate trgovine, gdje se korupcija oslobodila čak i kočnice stidljivosti“;[84]

– da je sporazumima vlasti i opozicije, kakav je ovaj o „vladi izbornog povjerenja“, pronašla formulu za prevladavanje posvemašnije ideološke, političke, vjerske i druge raspoloćenosti društva, postala imuna na dejstva lažnih mesija i istinskih privrženika

[84] *Država i politika*, knj. I, str. 202–203.

autoritarnih ideologija i politika, te „došla glave“ elitama na vlasti kojima je lični interes iznad svakog drugog, a briga za vlastitim lukrativnim partnerstvima sa raznim inostranim mentorima ispred lojalnosti svojoj državi i njenim zakonima.

Taj nalaz, međutim, znači da Crna Gora, svemu uprkos, ono što je najvrijednije iz njene prošlosti – najduže pamti. I da ga – u trenucima kada donosi najvažnije odluke – koristi.

U toj se činjenici, a ne u nekakvom „čudu“ ili „usudu“, nalazi objašnjenje zašto se, čak i u takvoj smuti kakva je bila crnogorska na razmeđu dvaju milenijuma, iz mnoštva zbunjenih, prestrašenih, dezorijentisanih, na razne načine frustriranih i zato spremnih na ćutanje ili olako povođenje za svakim ko im obeća „bolju alternativu“ od vlastite države, mogao izdvojiti dovoljan broj onih koji su uspjeli da:

– odole iskušenjima Dikensonove filozofeme, da je u „smutnim vremenima uvijek najbolje činiti ono što čini gomila“, a ukoliko postoje dvije gomile – „klicati s onom koja je brojnija“;[85]

– učvrste uvjerenje da ono jedino, što opstanak Crne Gore u svim okolnostima i vremenima čini izvjesnim, jeste nepatvorena snaga njihovog duha, kulture i moralnog poretka;

– na djelu pokažu, da nije lamentiranje nad državom kao takvom, već borba protiv zala u sebi i drugim subjektima koji je čine – jedini put za njeno izbavljenje iz teškoća, uključujući i one vanjske provenijencije.

Na tim osnovama utemeljeni rasplet crnogorske drame prije deset godina, moćna je poruka kako svjetskim (vele)silnicima, tako i domicilnim mizolozima:

– da Crna Gora nije „ničija zemlja“, na koju svi „koji hoće“ imaju jednako pravo, već država domicilnih građana na geografskom prostoru u kome su već u vrijeme njene pojave funkcionisali, u najrazvijenijoj formi, svi najviši oblici i sadržaji onovremenog pravnog, kulturnog, socijalno-ekonomskog i političkog života;

[85] Radovan Radonjić, *Aporije socijalizma*, Podgorica, 1996, str. 7.

– da Crna Gora nikada – pa ni onda kad se u oblicima i sadržajima svoje društvene organizacije razlikovala od okruženja, ili je usljed uticaja izvana preživljavala teške krize i lomove – nije bila duhovno izmještena iz Evrope, niti dozvolila raznim „pokroviteljima“ i „usrećiteljima“ da je u ime viših „jednovjernih“ i „jednoplemenih“ ciljeva i interesa odvrate od nastojanja da ostane dijelom njene civilizacije;

– da postojanje Crne Gore ne određuju izvanjski činioci i interesi, već prirodni, zakoniti oblici i okviri društvene i državne organizacije ljudi koji žive na njezinu prostoru, te da potrebu za njom, kao slobodnom i nezavisnom zemljom potvrđuje svekoliko njeno istorijsko trajanje, u kojemu je stekla i uvijek kad je trebalo pokazala dovoljno vitalnosti i snage da se, s manje ili više teškoća, odupre i spoljnim pritiscima i udarima i unutrašnjim opstrukcijama i destrukcijama;

– da je put kojim se savremena Crna Gora kreće, put moderne evropske države kojoj su samostalnost i suverenost uslov demokratske i ravnopravne saradnje i udruživanja s drugima, a ne prepreka u tome pogledu, te da onim što jeste i kako jeste, što stvara i čime raspolaže, ima uslove da na tome putu istraje;

– da između takvih intencija Crne Gore, s obzirom na karakter i kakvoću njihove utemeljenosti, i faktičkih interesa Evrope, odnosno šire međunarodne zajednice, nema ni formalno ni suštinski ničega nesaglasnog;

– da bi i danas, kao što je to bilo i u vrijeme njenog nastanka, Evropa i svijet bez Crne Gore, takve kakva je, bili i slabiji i siromašniji.

Ujedno, to je dokaz da Crna Gora jedino onda kada je okrenuta vrijednostima na kojima je povijesno opstojala, i time bitno bogatila evropsku političku kulturu, može da koncipira i realizuje politiku svog razvoja – u evroatlantskom integracionom procesu i van njega – koja bi bila, kazano riječima Ernsta Bloha, „*jedno moći* koje prema mjerilima mogućeg zna što hoće i hoće što može“.[86]

[86] Ernst Bloch, *Politička mjerenja*, Svjetlost, Sarajevo, 1979, str. 238

KULT SVETOG VLADIMIRA DUKLJANSKOG (1016-2016)

Ivan Jovović, Sašo Cvetkovski

The cult of St. Vladimir of Duklja has been a significant guidance in the development of the modern Montenegrin spiritual and state identity. The cross of St. Vladimir is the connection with deepest layers of our collective memory. Due to historical circumstances, in time the cross of St. Vladimir lost its primary importance in the Montenegrin territories, being kept for centuries among the local population in the region of Bar and Ulcinj.

The reaffirmation of the cult of St. Vladimir came after the transfer of his relics from Krajina, first to Durres, and later to the Orthodox Monastery of St. John (Shin Jon) near Elbasan, which was also followed by a remake of his original hagiography. Since the end of the 14th century this saint has been mentioned in the hagiographic scripts under the name Jovan (Ivan) Vladimir.

The Archbishopric of Ohrid is particularly responsible for the survival and dissemination of this cult.

Naziv slovenske države Duklje (u srednjovjekovnim slovenskim dokumentima – Dioklija) pojavljuje se u okviru zasebne vizantijske administrativno-političke jedinice zvane arhontija u X stoljeću, čija oblast se prostirala duž obala crnogorskog dijela Jadrana, preko basena Skadarskog jezera, a njene granice u unutrašnjosti završavale su na limesu rijeka Tare i Lima. Središte državne formacije dukljanskih Slovena, naših predaka, nalazilo se u podnožju planine Rumije, u kojem je izvorište crnogorske duhovnosti, odnosno mjesto nastanka crnogorske srednjovjekovne tradicije.

Najstariji materijalni trag dukljanske državne tradicije predstavlja olovni pečat arhonta Petra, koga Pop Dukljanin naziva Petrislavom, na kojem stoji na grčkom jeziku utisnut natpis: PETAR ARHONT DUKLjE AMNEN. Arhont Petar je bio vizantijski vazal. Pečat potvrđuje ono što je Konstantin Porfirogenet sredinom X vijeka piše u *Spisu o ceremonijama*, a to je činjenica da je do sredine X vijeka dukljanska kneževina bila formirana i jasno razgraničena od susjednih slovenskih kneževina i ostalog vizantijskog područja. Ujedno, pečat arhonta Petra, arhontije Duklje, za kojeg Pop Dukljanin kaže u svom djelu da je otac Svetog Kneza Vladimira, predstavlja bitno svjedočanstvo o hristijanizaciji dijela Dukljana u X stoljeću, a ktitorstvo crkve Svete Marije u Krajini upravo se se njemu pripisuje.

Poslije smrti oca, knez Vladimir je naslijedio prijesto i vladao Dukljom sve dok ga nije napao i zarobio makedonski car Samuilo 998. godine. Na Samuilovom putu ka Dalmaciji našao se knez Vladimir, koji je organizovao odbranu svoje zemlje. Tom prilikom je Samuilo razorio grad Duklju, pa se Vladimir sa svojom vojskom morao povući u prijestolnu Krajinu, u utvrđenje na brdu Oblik, odakle je pružao otpor makedonskoj vojsci. Međutim, zbog izdaje bio je primoran na predaju. Inače, borba Dukljana predvođena knezom Vladimirom protiv cara Samuila sačuvana je u plemenskom predanju Drobnjaka.

Padom gradova i utvrđenja u unutrašnjosti kneževine Duklje, Samuilo je nastavio vojni pohod prema zapadu. Dugo je Ulcinj držao u opsadi, ali ga nije uspio osvojiti. Napredujući duž jadranske obale spalio je Kotor i Dubrovnik, završavajući svoju ekspediciju kod Zadra. Vraćajući se iz tog pohoda u svoju prijestolnu Prespu, poveo je sa sobom i dukljanskog kneza Vladimira kao ratnog zarobljenika. U Prespi se razvila ljubav između njega i careve kćerke Kosare, koja je od oca izmolila pristanak da se uda za otmjenog sužnja, lijepog izgleda, skromnog, dobroćudnog i blagorodnog, ispunjenog mudrošću i

znanjem Gospoda. Dakle, dinastičko orođavanje, odnosno poznanstvo Vladimira i Kosare objašnjeno je posredstvom Svetog Duha. Kao carevom zetu vraćena mu je na upravu Duklja i pridodate još neke oblasti u današnjoj Albaniji. Kao „čovjek pravičan i miroljubiv i pun vrlina“ (Skilica) uživao je veliki ugled u svom narodu. Sa svojom ženom Kosarom živio je u „besporočnom braku“, te nije imao nasljednika. Međutim, od novog cara Vladislava, Kosarinog rođaka, koji je, izgleda, bio bogumil, te mu je smetala Vladimirova bogougodnost i popularnost, bio je na prevaru domamljen u Prespu, gdje je pogubljen i sahranjen u tamošnjoj crkvi. Dogodilo se to 22. maja 1016. godine. Sudbinski dan u povijesti Duklje predstavlja tragični kraj zemaljskog života dukljanskog kneza Vladimira. Taj žrtveni događaj označio je ujedno i početak njegovog svetiteljskog kulta.

Pečat arhonta Petra

Burna istorija ovog prostora je svakako jedan od uzroka što je veoma malo sačuvano materijalnih tragova iz perioda vladavine kneza Vladimira, kao i cijele dinastije Vojislavljevića. Ipak, zahvaljujući ritualu koji se održava na planini Rumiji u čast Svetog Kneza Vladimira, gdje se iznosi najstarija crnogorska

relikvija – Krst Svetog Vladimira, sačuvana je memorija o najdubljim slojevima dukljanske duhovne i državne tradicije. Zato život Svetog Kneza Vladimira danas predstavlja značajnu smjernicu u razvoju crnogorskog duhovnog i državnog identiteta, pri čemu njegov kult ima ekumensko, pa samim tim i internacionalno značenje.

U slavu Svetog Vladimira održava se stoljećima procesija ili litija na Trojičindan ili Duhove kada se krst u ranim jutarnjim časovima iznosi na najviši vrh Rumije, i tom prilikom se blagosiljaju sve četiri strane Kneževine Svetog Vladimira. Po narodnom vjerovanju na ovom mjestu biće sagrađena nova crkva kada bude dovoljno sakupljeno kamenja. Tom prilikom mnogi pobožni poklonici (sve tri konfesije) za krstom nose po jedan poveći kamen i ostavljaju ga na već formiranoj gomili kamena na vrhu Rumije, kada započinje pravoslavno bogosluženje.

Krst sa kojim je po legendi pogubljen Knez Vladimir je drveni, spolja okovan tankom metalnom pozlatom koja je vjerovatno naknadno urađena. Na četiri kraja krsta urađeni su portreti četvorice evanđelista. Na debljem dijelu okolo su utisnuta latinska slova: FOIO FOIO. Po ocjeni stručne javnosti ovaj sakralni predmet se samo uslovno može nazvati krstom Svetog Vladimira, s obzirom da je u pitanju krst sa gotičkim arhaičnim ikonografskim programom, koji se datira u prvu polovinu XVI stoljeća.

Krst Svetog Vladimira je vlasništvo porodice Andrović iz sela Mikulići, a značajnu ulogu za opstanak ovog kulta tokom minulih vijekova pripada muslimanskom stanovništvu Mrkojevića.

Slom makedonskog carstva i ponovno uspostavljanje vizantijske vlasti u Duklji bilo je suprotno težnjama koje su išle ka ostvarenju nezavisnosti Duklje, jer su Dukljani, poput ostalih Južnih Slovena, htjeli da se oslobode vazalnog odnosa. U tom pravcu, Vladimirovim nasljednicima će ići na ruku zaoštravanje crkveno-političkih odnosa između Carigrada i Rima, što će u

budućim događajima biti od presudnog značaja na državnu i duhovnu orijentaciju Duklje, s obzirom da će zbog direktne konfronatcije sa vizantijskim dvorom, knez Vojislav silom inercije biti okrenut ka Rimu. To će tektonski poremetiti odnose, jer će Duklja od sredine XI stoljeća postati najača slovenska država na ovom dijelu Balkana i Mediterana.

Manastir Prečista Krajinska

Najnovije izčitanje najdubljih slojeva crnogorske istorije pokazuje da je utemeljivač kraljevske kuće Vojislavljevića Dobroslav (Vojislav) rođen za vladavine Kneza Vladimira, a ne kako se to dosad smatralo, neposredno poslije pogibije njegovog oca Kneza Dragomira − dakle 1018. godine. Sama činjenica da je Vojislav rastao u okruženju svog strica Kneza Vladimira i bio kao mladić sudionik burnih dešavanja zasigurno je uticala na oblikovanje ne samo njegove ličnosti, već vojno-političke strategije, za čije vladavine će Duklja *de facto* nezavisna država.

(Poslije vojnog poraza vizantijske vojske na Tuđemilu 1042. godine, Dobroslav će dobiti ime Vojislav). Vojislav je znao da u ostvarenju državnih ciljeva mora ići putevima svog prethodnika, Kneza Vladimira, tj. učvrstiti dukljansko-makedonske odnose preko obnavljanja rodbinskih veza. Tako je Vojislav oženio rođaku cara Samuila kojoj je rođeno ime bilo Neda, da bi nakon udaje za Vojislava primila latinsko ime Domenika. Zato ne treba veliko objašnjenje zašto su Makedonci proglasili kralja Bodina za cara 1072. godine.

Iako se u narodnoj memoriji, kao i u pojedinim hagiografskim spisima sveti knez Vladimir naziva kraljem, pa čak i carem, istorijska nauka je na stanovištu da je prvi vladar iz dinastije Vojislavljevića sa titulom kralja Mihailo Vojislavljević. Ovog vladara tim visokim naslovom intituliše papa Grgur VII, kada mu 1078. godine, dodjeljuje kraljevske insignije, što je u tom vremenu podrazumijevalo i međunarodno priznanje države. Osnivanje crkvene metropole u Duklji je riješeno nešto kasnije zbog sporenja Bara i Dubrovnika, pa je papa Klement III 1089. godine na zahtjev kralja Bodina ustanovio Dukljansko-barsku nadbiskupiju i metropoliju. U papskoj buli iz 1089. godine Bodin se naziva „veleslavnim kraljem Slovena“, a dukljanskom-barskom nadbiskupu Petru i njegovim nasljednicima na katedri Dukljanske crkve data je u nadležnost barska, kotorska, ulcinjska, svačka, skadarska, drivatska, pulatska, srpska, bosanska i travunijska crkva, kao i uprava nad svim manastirima Dalmatinaca, Grka i Slovena u dukljanskoj crkvenoj provinciji. Dakle, Dukljansko kraljevstvo do kraja XI vijeka dobija sve atribute klasične feudalne državne formacije, zastavu – plašt – krunu. Od dobijanja kraljevskih insignija, Duklja je bila konstitucionalna monarhija, jer je vladar sa narodom dijelio prerogative samostalnosti, pa genezu institucije Zbora nalazimo u dukljansko-zetskom periodu crnogorske istorije. Do kraja XII vijeka dukljanskom državom, nezavisno ili poluzavisno, vladalo pet

kneževa i osam kraljeva prve crnogorske dinastije Vojislavljevića. U geneologiji dinastije Vojislavljevića, Vladimir je uz Mihaila najprisutnije ime među muškim članovima ove vladarske kuće. Geneološko stablo Vojislavljevića bilježi tri Vladimira, od kojih jedan ima titulu kralja, a druga dva kneza.

Krst Svetog Vladimira kod porodice Andrović

Teritorijalno proširenje dukljanske kneževine na susjedne oblasti zbilo se za vladavine kneza Vladimira i predstavljalo je osnov njihove integracije u Dukljasnko kraljevstvo, što se nešto kasnije reflektovalo na uspostvaljanje široke crkvene jurisdikcije Dukljansko-barske nadbiskupije i metropolije. Ova duhovna institucija u Dukljanskom kraljevstvu bila je integrativni faktor koji je u kritičnim momentima ustajao u odbranu ne samo svoje jurisdikcije, već i dukljanske države, kada joj je prijetila opasnost od unutrašnjih i spoljnih činioca. Dukljanski kraljevi bili su zaštinici Dukljansko-barske nadbiskupije, pa su poput drugih srednjovjekovnih vladara poklanjali imanja i davali druge privilegije crkvi. Ovo ne ukazuje samo na jaku ekonomsku osnovu

Katoličke crkve, već i na zavidan stepen pismenosti u Duklji, jer su, u tom periodu, osim dvorske kancelarije, postojali i brojni crkveni skriptorijumi u kojima se obavljala intenzivna prepiska. Dvorski skriptorijumi imali su zadatak da pišu akta i povelje, koje su svojim insignijama ovjeravali vladari ili članovi vladarske porodice, dok su crkveni bili vezani za samostane i katedralne crkve.

Usljed čestih unutar dinastičkih sukoba, ponovnog prisustva Vizantije na ovom prostoru, ali i jačanja i ekspanzije prve srpske države – Raške, Dukljansko kraljevstvo polako je salazilo sa istorijske pozornice krajem XII vijeka, pa samim tim i blijedilo je sjećanje na Svetog Kneza Vladimira, čiji kult je na crnogorskom prostoru vremenom dobio lokalne karakteristike.

O kultu kneza Vladimira, poslije njegova tamnovanja, ženidbe s carevom kćerkom i ubistva na prijevaru, daleko od rodnoga kraja, može se reći da je nastao, ako ne odmah poslije smrti, a ono bar odmah poslije prijenosa njegovih moštiju u Krajinu, u čemu je svakako imala velikoga udjela legenda o *drvenome krstu* koji je Vladimir tražio od Vladislava kao garanciju sigurnosti, budući da ni Gospod nije „stradao i bio raspet na zlatnom ili srebrnom već na drvenom krstu“. I tačno navođenje datuma 22. maja, to jest dana u godini kad je pogubljen i kad se vrši pomen (Trojčindan) osnažuje tezu da je kult obavljan uvijek u isto vrijeme, kao što je i običaj. Po pogubljenju, Vladimirovo tijelo je kratkotrajno počivalo u Prespi, da bi ga Kosara ubrzo prenijela u crkvu Svete Marije u Krajini, gdje se zamonašila i osnovala manastir. Vladimirovo tijelo je prenijeto u Duklju uz najsvečanije počasti koje crkva priređuje pjevanjem himni i pohvala, što je dokaz da je knez Vladimir relativno brzo proglašen za svetu ličnost.

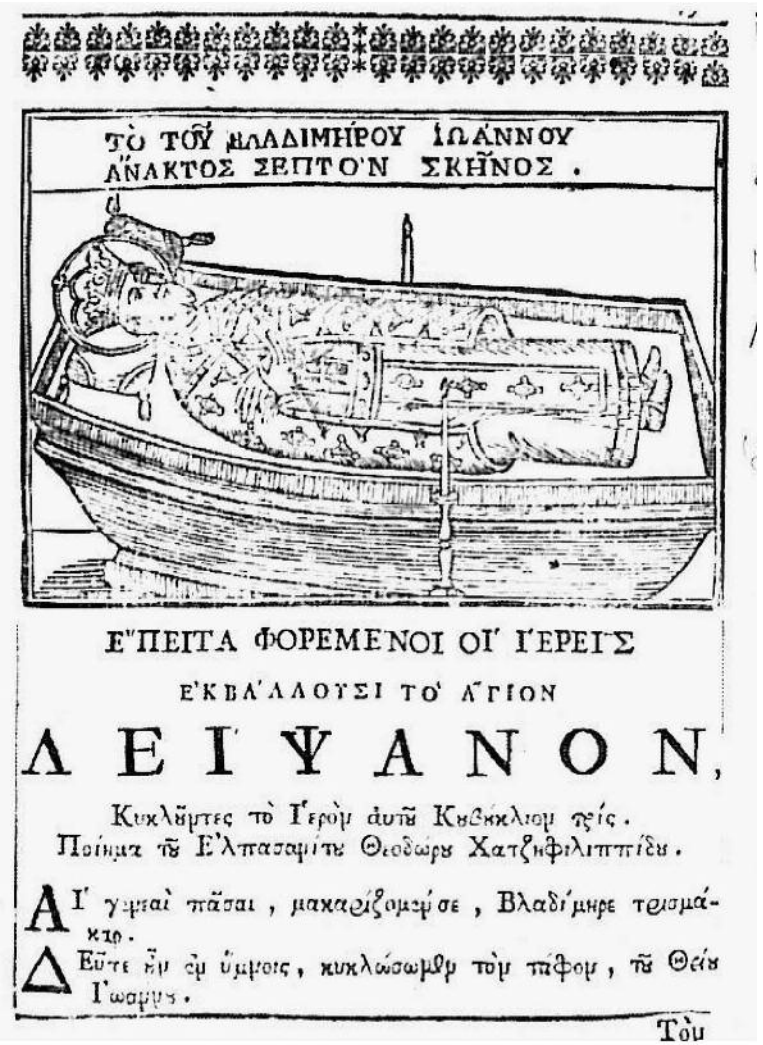
U djelu Popa Dukljanina data latinska verzija Žitija sv. Vladimira, koja se nalazila u crkvi Svete Marije u Krajini, a

nastala je na osnovu starijeg predloška na slovenskom jeziku. Po ocjeni dijela naučne javnosti, *Žitije Svetog Vladimira* valjalo bi tražiti u periodu između 1075. i 1089. godine. Ono je imalo da posluži kao temelj nove dinastije, nakon što je dukljanskim vladarima priznata kraljevska titula i utemeljena nadbiskupska

Stematografija, autora Hristifora Žefarovića, 1741.

katedra u Baru. Ustanovljenjem kulta svetog vladara, začetnika dinastije, pribavljena je sva potrebna atribucija koja je u srednjem vijeku bila neophodna za stvaranje državnog legitimiteta.

Minijatura, Uspenje Sv. Jovana Vladimira, Akolutija
Venecija, 1744.

Po kazivanju Dukljanina, knez Vladimir je pokazao svetačke moći još za života – na njegovu molbu Bog je uništio zmije od kojih mu je vojska postradala, a njegov svetački oreol je naročito bio izražen neposredno poslije njegove smrti. „Tijelo njegovo leži čitavo i miriše kao da je sahranjeno s mnogo mirisnijeh pomasti, a u ruci drži oni krst, što ga je bio primio od cara. U istoj crkvi skuplja se svake godine na njegov praznik mnoštvo naroda, a po njegovijem zaslugama i posredovanjem čine se onđe sve do današnjeg dana mnoge milosti onijema koji se mole čista srca.

U to pak vrijeme, kad se tijelo blaženog Vladimira prenosilo iz Prespe u Krajinu, car Vladislav skupi vojsku i dođe da zapošedne zemlju blaženog Vladimira i grad Drač, kako mu je bio obećao car Vasilije zbog ubistva, koje je bio izvršio. Dok je tako pred Dračom jednog dana večerao i gostio se, pojavi mu se iznenada naoružan vojnik u liku svetoga Vladimira. Prestrašen poče vikati iz svega glasa: 'Potrčite, vojnici moji, potrčite i branite me, jer me Vladimir hoće ubiti'. I to rekavši ustade sa svoga šedišta da bježi. No odmah ga anđeo udari, i on se stropošta na zemlju i tijelom i dušom umre. Tada kneževi i njegovi vojnici i vas narod, poraženi od velikog straha i bojazni, pošto raspale vatru po logoru, pobjegoše svi iste noći u svoje krajeve. I tako se zbi da najodvratniji ubica, koji bijaše za ručkom šedeći naredio da se Vladimiru odrubi glava i učinio ga mučenikom, sam bi za vrijeme večere ubijen, da postane anđeo sotone.

Ko želi znati kolike je i kakve moći i čudesa udostojao se Gospod učiniti po blaženom Vladimiru, sluzi svojem, neka pročita knjigu o njegovijem djelima, đe su njegova djela redom opisana, pa će saznati, da je ovi sveti čovjek bio zaista jedan duh sa Gospodom i Bog bijaše s njime, kojem čast itd ."

Mošti Svetog Vladimira počivale su u crkvi Svete Marije u Krajini sve do 1215. godine kada ih je zaplijenio i odnio u Drač despot Epira Mihailo I Anđeo Duka. Od tog vremena pa do

uspostvaljanja Zetske pravoslavne mitropolije u obnovljenom manastiru Prečiste Krajinske krajem XIV vijeka nemamo pisanih izvora, što ne znači da je kult Svetog Kneza Vladimira nestao iz crkvenih knjiga i narodne memorije. Naprotiv, sjećanje na dukljanskog kneza opstalo je u narodnom sjećanju o čemu svjedoče dokumenti iz 1406. i 1426. godine, u kojima se spominje lokalitet Sveti Vladimir, na području današnje ulcinjske opštine, odnosno nekadašnje župe Oblik. Na istoj lokaciji, izvještaji barskih nadbiskupa iz XVII i XVIII vijeka bilježe postojanje katoličke crkve Svetog Kralja Vladimira. Do prve polovine XIX vijeka, mjesno stanovništvo je na utorak poslije Duhova, organizovalo narodnu procesiju ka vrhu brda Vladimir, gdje se, po njihovom vjerovanju, nalazila kraljeva crkva.

Tek sa razvojem kulturno-prosvjetnog života u Knjaževini Crnoj Gori, kult Svetog Kneza Vladimira nadilazi lokalne okvire i vraća se u kolektivno pamćenje crnogorskog naroda. Grupa uglednih ličnosti sa Cetinja 1914. godine osniva *Društvo Svetog Vladimira*, čiji je zadatak bio da pomaže i školuje djecu ratnih invalida i u ratu poginulih Crnogoraca. Ovo prosvjetno-humanitarno društvo, pod istim nazivom, 1927. godine obnovilo je svoj rad i u Kraljevini SHS.

Nakon kanonizacije sa slovenskim imenom, dukljanskom knezu Vladimiru, kako ga prepoznaju istorijski izvori u XI i XII vijeku, naknadno je pridodato biblijsko ime Jovan/Ivan, sa kojim se inače susrijećemo u hagiografskim spisima. Obzirom da je dukljanskom knezu odrubljena glava pred vratima prespanske crkve, tragično pogubljenje je bilo povod crkvenim ocima da njegovu mučeničku smrt usporede sa životom Jovana/Ivana Krstitelja.

Prijenos moštiju Svetog Kneza Vladimira iz Krajine u Drač desio najvjerovatnije 1215. godine. Istorijski izvori bilježe da se Sveti Vladimir od sredine XIV vijeka slavio kao zaštitnik grada

Drača. Novi prijenos Vladimirovih moštiju iz Drača u obnovljeni pravoslavni manastir Svetog Jovana/Šin Đon kod Elbasana preduzet je na inicijativu albanskog velikaša Karla Topije. Nema sumnje da je Karlo Topija prva saznanja o kultu Svetog Vladimira dobio u Draču, čiji je gospodar bio sa neznatnim prekidima od 1368. do 1387. godine. Karlo Topija, iako katolik, imao je obzira prema pravoslavnom življu koji je predstavljao veliku većinu u unutrašnjem, kontinentalnom dijelu srednje i južne Albanije. Takođe, obnovljeni manastir je bio smješten na prostorima koji su bili duhovno i crkveno potčinjeni Ohridskoj arhiepiskopiji.

Manastir Sveti Jovan Vladimir, Elbasan

Po želji Karla Topije, patron manastirskom kompleksu postaje Sveti Jovan Vladimir, o čemu svjedoče natpisi na tom zdanju – na grčkom, staroslovenskom i latinskom jeziku; slično vjekovnoj trokonfesionalnoj litiji na Rumiji, svake godine 22. maja ćivot Svetog (Jovana) Vladimira iznosi se pred manastirsku

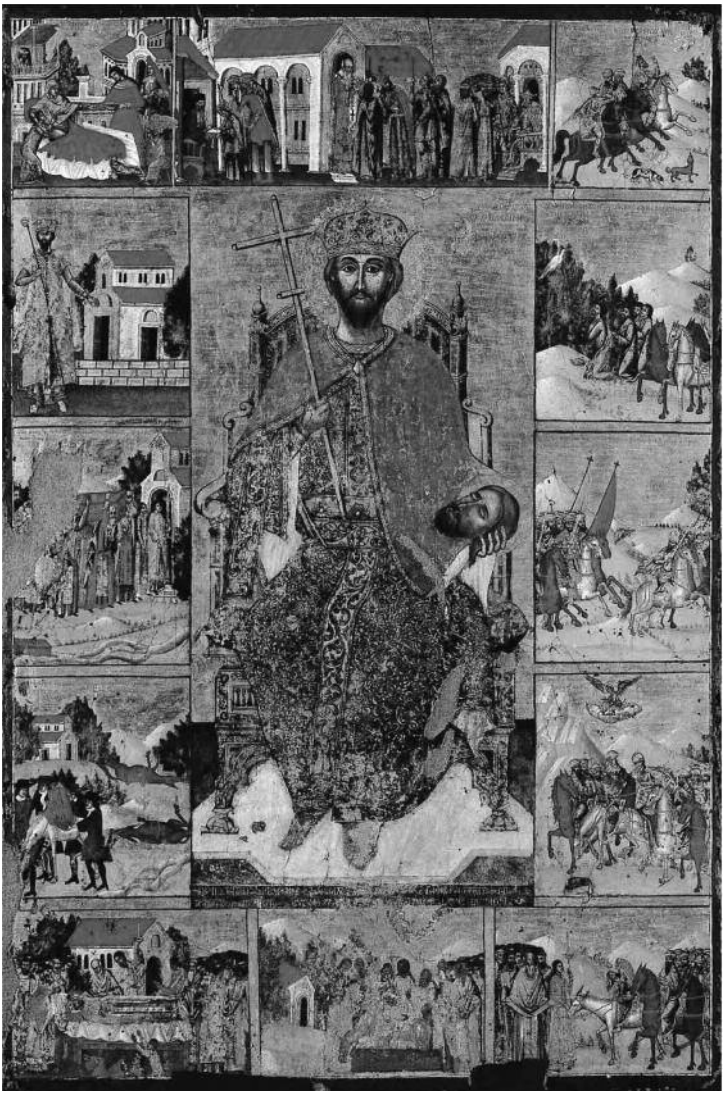
crkvu, gdje na poklonjenje dolaze hodočanici ne samo iz Elbasana, nego iz mnogih balkanskih sredina – pravoslavni, katolici i muslimani.

Sva tri natpisa su gotovo identične sadržine, s tim što je grčki natpis najveći i u prevodu znači: *Ovu je crkvu do temelja razorio zemljotres u vrijeme, kada je je vladao cijelom albanskom zemljom uzvišeni Karlo Topija, krvni rođak kralja Francuske. Ponukan svojom vjerom i svojim žarkim srcem on je ovaj hram Sv. Ivana Vladimira čudotvorca ponovo sazidao i uspostavio ga od temelja do kraja. Od rođenja Kristova do gradnje ovog hrama ima 1380 godina; od stvorenja svijeta do gradnje ovog hrama ima 6890 godina, 22. godine njegovog vladanja; indikcija sunčanog kruga 10, mjesečnih krugova 14, sati 14 ovaj je građen, znatne visine, baš kao što je zapisano*.

Od vremena obnove hrama Svetog Jovana Vladimira kod Elbasana dolazi do preoblikovanja izvornog kulta svetog kneza Vladimira, s obzirom da su njegova prikazanja na brojnim ikonama i freskama u Albaniji, Makedoniji, Bugarskoj i dr. proizašla iz grčkog životopisa našeg Svetitelja.

Hagiografski podaci o Svetom Vladimiru kod Popa Dukljanina (latinska verzija) u velikoj vjeri se razlikuje od onih datih u grčkom žitiju našeg Svetitelja, koje je publikovao drački arhiepiskop Kozma 1690. godine. Kozmina verzija životopisa Jovana Vladimira nastala je na osnovu usmenih predanja naroda iz okoline Elbasana, što navodi na zaključak da žitije izvorno bilo napisano na staroslovenskom jeziku. Ne poznajući sadržinu starog žitija i izvorne podatke iz Vladimirovog životopisa, za koje se kaže da su nekad bili opisani u velikoj knjizi koja se vremenom izgubila, arhiepiskop Kozma se okreće lokalnim predanjima i legendama koje ne mogu proći istorijsku verifikaciju. Zato u grčkoj verziji životopisa postoji previše nevjerovatnih događaja, u koje arhiepiskop Kozma upliće određene ličnosti iz srednjovjekovne istorije Balkana. Kasnija izdanja

spomenute *Akolutije Jovana Vladimira* pojaviti će se pod pokroviteljstvom Ohridske arhiepiskopije, što će biti od značaja za očuvanje i dalje širenje ovog kulta.

Životopis Sv. Jovana Vladimira
Manastir Ardenica, Albanija, 1739.

Postoje saznanja o poštovanju Jovana Vladimira u Rusiji početkom XVIII vijeka, o čemu svjedoči jedna izgubljena crkvena knjiga „Služba i žitije cara Jovana Vladimira Bugarskog i Ilirskog“. Sa zapadne strane, preko istorijsko-književnih štiva znamenitih katoličkih sveštenika (Vitezović, Kačić-Miošić i dr.) kult svetog Vladimira tokom XVIII stoljeća dolazi na prostore današnje Hrvatske.

Sve gore spomenuto govori o popularnosti ovog sveca među slovenskim narodima.

Na osnovu grčke verzije životopisa, balkanski narodi su vremenom Svetom Knezu Vladimiru Dukljanskom dali novo ime. Širenje crkvenog kulta uslovilo je da njegovo autentično ime Vladimir sadrži apendiks kod pojednih naroda. Tako je naziv ovog sveca kod Makedonaca i Srba *Jovan Vladimir*, Hrvata i Bugara *Ivan Vladimir*, a Albanaca *Djon Vladimiri*.

Mučenička smrt pravednog i pobožnog dukljanskog vladara svetog kneza Vladimira koji strada sa vjerom u Hrista i storija o njegovom časnom i spasonosnom krstu privlačili su pažnju vjernika srednjega vijeka, sa žitijem iskrenim i punim hrišćanskih vrlina. Istorija o milenijumskom trajanju kulta ovog Svetitelja svjedoči da on vremenom, a pogotovo u kasnom srednjem vijeku postaje jedan od najpoštovanijih i najrasprostranjenijih na prostorima Balkana, slavljen od Ostrosa, Elbasana, Ohrida i Moskopolja, do Muzakije i Drača na zapadu, Budima i Beča na sjeveru, Tesalije na jugu, Svete Gore i Rodopa na istoku.

Bogato književno nasljeđe nastalo u manastirskim skriptorijima i crkvenim središtima srednjovjekovnog Balkana čuva jedan veoma važan rukopis, koji je značajan za poznavanje kulta Svetog Vladimira u XIV vijeku. Rukopis knjige *Apostola* iz zbirke Stevana Verovića, pisane na crkvenoslovenskom jeziku, čuva jedan zanimljivi zapis koji se odnosi na Sv. Jovana Vladimira, na osnovu čega se može zaključiti da je kult ovog svetitelja već bio poznat i u ostalim slovenskim sredinama.

Prijenos moštiju u obnovljeni hram kod Elbasana, koji od završetka gradnje 1383. godine dobija posvetu Svetog Jovana Vladimira, predstavlja krucijalni momenat u oživljavanju Vladimirovog kulta. Taj čin prijenosa nekoliko stoljeća kasnije, 1739. godine, zograf Konstantin Spataraku oslikava. To je poznata ikona Svetog Jovana Vladimira, kao i portret Karla Topije, vladara sa krunom i žezlom u ruci, kako stoji i pokazuje ka svojoj zadužbini, crkvi Sv. Jovana Vladimira. Time zograf Konstantin odaje dužno priznanje ovom ktitoru koji nesumnjivo ima i najveće zasluge za opstanak i produžetak kulta Svetog Vladimira, posvećujući upravo njemu obnovljenu crkvu, koja zatim postaje novo središte gdje se slavi, njeguje, i u kasnijim stoljećima, pod okriljem i patronatstvom Ohridske arhiepiskopije, njegov kult uzdiže i širi cijelim Balkanom.

Veoma brzo, samo nekoliko godina nakon izgradnje manastira Sv. Jovana Vladimira, Osmanlije pobjedom nad hrišćanskim gospodarima Albanije i Zete, u boju na Saurskom polju, nadomak Berata, zauzimaju oblast srednje Albanije, tokovima rijeka Škumbije i Kuše, oblast u kojoj se nalazi manastir Sv. Jovana Vladimira. Karlo Topija, koristeći pogibiju Balše II, ponovo zauzima Drač u kojem i umire 1387. godine, a svega nekoliko godina kasnije, 1392, njegov sin Đorđe Topija predaje grad Mlečanima.

Kako je opstajao manastir u novim okolnostima, a samim tim i kult ovog svetitelja, teško je pretpostaviti usljed nedovoljnog poznavanja života i istorije manastira u tim prelomnim vremenima kasnog XIV, XV i XVI vijeka. Treba pretpostaviti da je pozitivni uticaj svakako imalo i osnivanje novog naselja Neokastra, odnosno Elbasana, sredinom XV vijeka (1466). Ubrzo nakon osnivanja, Elbasan postaje značajan administrativni centar, ekonomski moćan, sa razvijenim zanatstvom i razgranatom trgovinom, što će dovesti do brzog razvoja i priliva hrišćanskog i muslimanskog stanovništva. Vremenom, što se

vidi iz kasnije istorije manastira Sv. Jovana Vladimira, posebno tokom XVII stoljeća, ugledni i bogati hrišćani – Vlasi, Albanci i Grci iz Elbasana preuzimaju brigu o manastiru i postaju njegovi glavni donatori i priložnici.

Upravo u periodu druge polovine XVI vijeka nailazimo na značajne podatke o slavljenju praznika i kulta Svetog Jovana Vladimira. U jednom mineju koji se sada čuva u Nacionalnoj biblioteci u Atini (No. 595) za mjesec maj (22. maj) iz 1570, zapisano je: „Ovog dana poje se služba Svetog Jovana Vladimira."

Ovo je važno saznanje koje govori o kontinuitetu poštovanja kulta i u ovim teškim vremenima Osmanlijske uprave kada su se mnoga hrišćanska svetilišta ugasila, a sa njima i tradicija poštovanja i slavljenja nekih hrišćanskih svetitelja. Srećom, to se nije dogodilo sa kultom Svetog Jovana Vladimira, naprotiv, naredno stoljeće postaje period u kojem njegov kult dobija na značenju i vidno jača.

Prelomni trenutak za istoriju manastira Sv. Jovana Vladimira, za oživljavanje njegovog kulta, nastaje krajem XVII vijeka, kada 1690. godine Jovan Papa iz Elbasana u Veneciji štampa *Akolutiju Svetog Jovana Vladimira*. Ovaj događaj možemo uzeti kao početak uspona i jačanja kulta ovog svetitelja, koji će obilježiti cijeli XVIII i XIX vijek. Pored dugog i kratkog Prološkog žitija, u *Akolutiji* je štampana i služba svetitelju, a na naslovnoj strani i minijatura sa predstavom samog svetitelja, koja će zatim postati apsolutni prototip za desetine njegovih portreta nastalih tokom XVIII i XIX vijeka.

U vrijeme arhiepiskopa Joasafa (1719–1743) dolazi do objavljivanja poznate Moskopoljske *Akolutije* u kojoj su štampana žitija i službe slovenskih svetitelja koje slavi Ohridska arhiepiskopija. U okviru *Akolutije*, pored žitija slovenskih učitelja Ćirila i Metodija, njihovih učenika Klimenta i Nauma, ostalih Sedmočislenika, zatim Tiveriopoljskih mučenika, Svetog

Erazma, novomučenika Nikodima Elbasanskog (beratskog), ponovo se štampa i *Žitije Svetog Jovana Vladimira* na osnovu teksta venecijanskog izdanja iz 1690. godine.

Manastir Vatopede,Paraklis Sv. Nikola, Sveta Gora, 1780.

Iseljenici iz Moskopolja i susjednih mjesta, koji se naseljavaju u podunavskim krajevima Austrijske monarhije, koriste ovu *Akolutiju* noseći je sa sobom, i samim tim doprinose prodoru Vladimirovog kulta na sjever, sve do Budima.

U ovom kontekstu važno je obratiti pažnju na još jednu knjigu, sa sačuvanim djelovima Žitija Svetog Jovana Vladimira, iz

Nacionalne biblioteke u Moskvi. U stvari, radi se o samo nekoliko sačuvanih listova iz zbirke Viktora Grigorovića, No.167 (820), s kraja XVII ili XVIII vijeka.

Nakon štampanja žitija i službe Sv. Jovana Vladimira u Moskopoljskoj *Akolutiji*, koja je imala veliki uticaj na savremenike i kasnije generacije, u Veneciji se 1774. godine štampa ponovno izdanje *Akolutije Jovana Vladimira*, tzv. drugo venecijansko izdanje, koje je, u stvari, preštampani tekst izdanja iz 1690. godine, u redakciji Jovana Pape. Sve ovo je navedeno u predgovoru ovog izdanja, sa dopunom da ga je priredio Gliki. I ono sadrži minijaturu sa predstavom Svetog Jovana Vladimira, ali sada izvedenu po ikonografskom predlošku iz *Stematografije* Hristifora Žefarovića iz 1741. godine.

Četvrto izdanje *Akolutije Jovana Vladimira* izašlo je u Veneciji 1858, po predlošcima Glikijevog izdanja iz 1774, a u tipografiji crkve Sv. Đorđa, kako stoji u njegovom predgovoru. Minijaturu sa predstavom Jovana Vladimira u tehnici litografije priredila su, tj. urezala dvojica poznatih venecijanskih gravera – Varoci i Karadini.

U međuvremenu, žitije i služba iz *Akolutije* biće 1802. godine prevedeni na crkvenoslovenski jezik zahvaljujući monasima manastira Hilandar – prepodobnom jeromonahu Luki i Parteniju. Ispravke i korekture rađene su u crkvi Sv. Spiridona u Trstu, a troškove štampanja preuzeo je ugledni građanin Trsta Hadži Teodor Mekša.

Sve ovo doprinijelo je da se kult i poštovanje Svetog Jovana Vladimira prošire čitavim Balkanom, i da se on u periodu kasnog srednjeg vijeka uzdigne u red najpoštovanijih svetitelja. Nema drugih primjera da se nekom svetitelju u periodu od dva vijeka četiri puta štampa *Akolutija*, a njegove predstave slikaju jedinstvenom i zanimljivom ikonografijom i tematikom.

Veličina kulta Svetog Vladimira imala je odraza i u likovnoj umjetnosti Balkana kasnog srednjeg vijeka, što se sagledava u

brojnim sačuvanim njegovim predstavama na freskama, ikonama i grafičkim bakrorezima. Kako se širio kult Jovana Vladimira, tako su probijali-prodirali i njegovi portreti, skoro devedeset na broju, koje smo identifikovali i otkrili od Tesalija i Meteora do Svete Gore Atonske, i sjeverno sve do Budima i Beča.

Crkva Sv. Đorđa, Manastir Rajčica blizu Debra
Makedonija, 1848-1852

Svakako najveći broj i najveća cjelina sačuvala se u predjelima njegovog izvornog kulta, kojeg je njegovala i širila Ohridska arhiepiskopija, predjeli oko Elbasana, srednje Albanije, Muzakije, Ohrida i jugozapadne Makedonije, Svete Gore, Epira i Tesalije. Većina od njih nastali su u okviru slikarskih družinatajfi najvećih i najznačajnijih zografa toga vremena, u radionici braće Konstantina i Atanasa iz Korče, Trpe Zografa, braće Cetiri iz Grabova, velikog majstora bakroreza i tipografije Hristifora Žefarovića, Dice Zografa i Avrama Dicova. Ovi zografi slikaju portrete Svetog Jovana Vladimira kao zasebnu predstavu sa svim ikonografskim osobenostima i atributima vladara u raskošnoj vladarskoj odjeći, sa krunom i žezlom u rukama, ali i u složenijim tematskim i ikonografskim cjelinama uobličenim po tekstu njegovog žitija, pored Slovenskih prvoučitelja Ćirila i Metodija i njihovih učenika, prije svega svetog Nauma Ohridskog, kako i opširnim, narativnim hagiografskim ciklusima, gdje u više od desetine scena oni slikaju životopis ovog pravednog i pobožnog vladara. Sve ovo doprinosi da se kult i slikani portreti Svetog Jovana Vladimira izdvoje u jednu od najzanimljivijih, i svakako najosobenijih odlika kulturne istorije i umjetnosti Balkana XVII–XX vijeka.

RELIKVIJA SVETOG JOVANA VLADIMIRA U NACIONALNOM MUZEJU ALBANIJE

Melsi Labi

Relics of St. (Jovan) Vladimir, Duke of Duklja, were found in the National Historical Museum of Albania. Prof Melsi Labi gives a detailed description of two reliquaries which contain a part of the relics of this saint which are now kept in the chapel of the Archbishopric in Tirana.

Vladimir's relics were relocated several times during the past millennium. Through the centuries many relicts disappeared, including the magnificent iconostasis from the Orthodox Monastery of St. John near Elbasan, which was seriously damaged by the German army in 1944.

The author gives an account of how the church holyday dedicated to St. Vladimir was celebrated during the 1930s, each year on 22 May according to the old or on 4 June according to the new calendar, when hundreds of pilgrims of different religions used to gather around the reliquary of St. Vladimir.

Nacionalni istorijski muzej sprovodi program za bilježenje i naučnu studiju cjelokupnog materijala sadržanog u svom fondu. Šestog novembra 2014. godine, u toku istrage su pronađena dva srebrna relikvijara sa moštima. Vjeruje se da pripadaju Svetom Jovanu Vladimiru. Srebrni relikvijar sa moštima sveca je bio u Crkvi Svete Marije u oblasti Kala u Elbasanu. Zapravo, relikvijar je u fondu Nacionalnog istorijskog muzeja. Relikvijar (slika 1) je napravljen od srebra. Dimenzije su mu 20x15x5,5 cm. U tri ugla su serafimi. Legenda je na prednjoj strani. Serafim iz desnog ugla kovčega nedostaje. To je mali relikvijar kružnog oblika sa pet otvora u desnom uglu kovčega. U otvorima se nalaze male mošti. U centru kružnog relikvijara je ugraviran krst. Krst

je ukrašen cvjetnim motivima i cik-cak linijama. Gornji poklopac kovčega nedostaje. Na kovčeg su ugravirani i cvjetni ukrasi koji su karakteristični za kasni barok. Ovaj relikvijar sadrži dva dijela moštiju Svetog Jovana Vladimira. Jedan dio moštiju je uzet sa svečeve lobanje, a drugi sa podlaktice.

sl. 1

Postojao je i drugi dio svečevih moštiju u prostoru koji je u obliku krsta. Sada toga nema. Natpis ugraviran na prednjoj strani (slika 2) nas informiše o tome da je relikvijar poklon od Anastasa Trikupa iz Moskopolja: Αφιερόθυ + παρά + τώ έντιμωτάτω + Κω(νσταντίνω) + Αναστασηω / Τρικούπα + λεγώμενος + Κοσμήσκ + ύς μνιμώσιον / αύτου + έκ Μοσκοπόλεως + του καθηγουμένου + τού άγιου / Ιωάνου + τού Βλαδημύρου + Κ(υρί)ου Θεοκλήτου + ίερ(ο)μονάχου Α768 Μαίου 22 +. „Donirano od časnog Anastasa Trikupa, po imenu Kozmik iz Moskopolja, u sjećanje na njega iguman svetog Jovana Vladimira, jeremonah Teoklita, 22. maj, 1768. godine.“[1]

[1] Theofan Popa, *Mbishkrime të kishave në Shqipëri,* Tirana, 1998, no. 38, str 64-65.

sl. 2

Mjesto na kome se nalaze djelovi lobanje je okruženo oreolom koji je ukrašen cik-cak linijama i motivima cvijeta nara. Na strani legende je ugravirano pet ljiljana. Gornji dio kovčega je okružen okvirom na kojem su isprepletani motivi mašne. Pored krsta su dva prazna prostora u kojima su, kako se misli, bile svečeve mošti. Na pozadini kovčega su dvije ukrašene šarke.

U zaostavštini Nacionalno-istorijskog muzeja, takođe, postoji još jedan relikvijar sa moštima Jovana Vladimira. Kovčeg je napravljen od srebra. (slika 3) Dimenzije su mu 19x13x5 cm.

sl. 3

Vjerovalo se da je ovaj relikvijar došao iz Crkve Svetog Nikole u Šelkanu i ima dva dijela moštiju Svetog Jovana Vladimira. Jedan dio moštiju je uzet sa rebra, a drugi sa golenjače. Sa strana moštiju nalaze se dva poklopca napravljena od srebra koja su povezana lancem. Na jednom poklopcu je natpis napisan ćirilicom. Na sredini relikvijara je pozlaćeni krst. Poklopac kovčega je urađen tehnikom graviranja. Sveti Jovan Vladimir stoji. Ima svoju kraljevsku krunu na glavi. Iza ramena mu je dugi ogrtač ukrašen cvjetnim motivima. Drži odsiječenu glavu u lijevoj ruci, a u desnoj krst i palmu iz raja. Kod stopala mu je mač kojim su mu odrubili glavu. Na kovčegu je vizantijskim grčkim jezikom napisano Ο Αγιος Ιωανης ο Βλαδιμηρος „Sveti Jovan Vladimir". (slika 4). Svečeva gravura je okružena okvirom sa četiri anđela u uglovima. Na kovčegu su, takođe, ugravirani cvjetni i zoomorfni ukrasi. Bočni dijelovi relikvijara su ukrašeni cvjetnim motivima. U centru dva prednja dijela je pehar za pričešće prekriven cvijećem nara. Zakrivljeni oblik cvijeća i lišća je harmonizovan u svojoj cjelini. Bočne strane kovčega su ukrašene cvjetnim motivima koje se harmonično prepliću jedna sa drugom.

Relikvijar sa moštima Jovana Vladimira se nalazio u istoimenom manastiru. Dio svečevih moštiju se može, takođe, naći u mnogim crkvama u Elbasanu. Relikvijar sa moštima Svetog Jovana Vladimira se nalazi u kolekciji Vangel Kapedani. Kovčeg je napravljen od srebra. Dimenzije su mu. 16x20x6 cm. Relikvijar čuva dio moštiju Jovana Vladimira. Na kovčegu se nalazi pet crkvenih natpisa. Relikvijar su izradile kujundžije iz Kala oblasti u Elbasanu i datira iz XVII vijeka.[2]

Jovan Vladimir je nastradao mučeničkom smrću 22. maja 1015. godine. Inicijalno, mošti su mu bile sahranjene u crkvi Prečista Krajinska. (albanski: E Papërlyera e Krajës), koja se nalazi u Krajini, u Crnoj Gori. Despot Mihail Komneni je odnio

[2] Moikom Zeqo, *Imazhi arkeologjik si retrospektivë,* Arnissa Edition, Tirana, 2013, p. 46.

sl. 4

svečeve mošti u grad Drač 1215. godine,[3] a 1381. knez Karlo Topija je sagradio manastir Jovana Vladimira u Elbasanu.[4]

[3] Central State Archive, Fund 138, file 5, sheets 1.

[4] Milan Shuflaj, *Serbët dhe shqiptarët,* Toena, Tirana, 2004, p. 127.

Kovčeg u kome su čuvane mošti Jovana Vladimira su opljačkali najamnici koji su se borili protiv Koze paše, seraskera manastira. Pljačkaši su otvorili svečev grob, uzeli srebrne ukrase i mošti Jovana Vladimira. Godinama kasnije, vjernici iz Elbasana su kupili mošti po cijeni od 700 pijastera.[5]

Na prednjoj strani kovčega u kojem su mošti Jovana Vladimira sačuvane, ugravirano je pet scena iz svečevog života. Prva scena predstavlja bijelog orla. Jednog dana, Jovan Vladimir je šetao kroz provincije kraljevstva u pratnji dva čuvara. U šumi blizu Elbasana, na obalama rijeke Kuše, vidio je orla koji je u rukama nosio krst koji je sjajio. Orao je sletio na zemlju, ostavio krst i odletio u nebo. Jovan Vladimir je sjahao, kleknuo i skinuo krunu. Uzeo je krst i zario ga u zemlju. Nekoliko godina kasnije, sagradio je crkvu na tom mjestu na kojem se molio sedam puta dnevno. Druga scena predstavlja Sveca na konju kako putuje sa odsiječenom glavom u ruci. To je momenat u kojem se približava manastiru, a dočekuju ga episkop, sveštenstvo i vjernici sa počastima. Treća scena predstavlja model manastira Crkve Jovana Vladimira. Četvrta scena predstavlja konja koji kleči. Episkop sa sveštenstvom je spustio tijelo sveca sa konja i sahranio ga. Posljednja scena prikazuje Franke koji su pokušali da ukradu mošti sveca, ali nisu uspjeli. Ušli su u manastir da uzmu kovčeg sa svečevim moštima.

Na pozadini kovčega je naslikano šest cvjetnih motiva. U unutrašnjem dijelu sanduka, naslikan je Jovan Vladimir. Na sanduku je natpis na vizantijskom grčkom: Νυνί ευραίνεσται πιστώς πόλις ή Δυρραχίοι Τριβαλλών, ένθα κείται το σώμα τό ιερόν „Radujte se dobronamjernim ljudima iz Drača i Tribala, dok bogoslužite svetim moštima.“[6]

---

[5] Johann Georg von Hahn, *Studime shqiptare,* Instituti i Dialogut dhe e Komunikimit, Tirana, 2007, p 122.

[6] Κωνσταντίνος Δεσπότις, *Αγοι της Ηπειρου,* εκδοσεις Παρακαταθιακι, Θεσσαλονίκη, 2009, page 156.

Nakon što se završila crkvena ceremonija na sajmu, 4. juna 1930. godine, posebna komisija koju je vodio monsinjor Vizarion Ksuvani je otvorila posvećeni kovčeg sa moštima Svetog Jovana Vladimira i napravila odgovarajuću ekspertizu, opisujući i detaljno provjeravajući sve što je tu pronađeno. U ovoj komisiji su bili: Tak Buda, bivši izaslanik Elbasana, farmaceut po profesiji; Fot Papadžani, učitelj i Trifon Mema sa Spirom Tolijem, dva predstavnika crkvenog vođstva Špatija.[7]

U fondu Centralnog državnog arhiva je obavještenje koje nudi informacije o proslavljanju svetkovine 1933. godine.

Obavještenje glasi:

„U ponedjeljak, 5. juna, će biti izložen kovčeg koji sadrži posvećeno tijelo Svetog Jovana Vladimira, čudotvorca i dobrotvorca. Religiozna ceremonija se završava 8. juna. Uradili su neophodne pripreme bolje nego prethodnih godina da bi se što bolje ugostili dobronamjerni posjetioci iz Albanije. Grad Elbasan je putem povezan sa svim gradovima u okolini i automobil ide pravo do manastira. Zato su hrišćani širom svijeta pitani da učestvuju u ovoj ceremoniji na kojoj bi ih čudotvorni svetac zaštitio od zla i žalosti.

Elbasan, 25. maj 1933.

Nastojnik manastira svetog Jovana Vladimira.

Kosta Hakshi Nikola“[8]

Svetkovina Jovana Vladimira je proslavljena 4. juna 1935. godine. Pored vjernika, u svetkovini je učestvovalo i osoblje jugoslovenskog poslanstva kao i diplomatski predstavnici Njemačke, Čehoslovačke, Bugarske itd (slika 5). Monsinjor Vizarion je održao prigodnu propovijed u kojoj se zahvalio srpskom patrijarhu Varnavi i svetom sinodu za poklone manastiru

[7] *Revista „Kisha Kombëtare“,* July 27, 1930.

[8] Central State Archive, Fund 138, file 5, 1933, sheet 1.

Svetog Jovana Vladimira: zvono od 300kg i relikvijar da štiti svete mošti Jovana Vladimira od požara.[9]

sl. 5

Upravo ovaj relikvijar je zaštitio mošti sveca od požara 14. marta 1944. godine kada je njemačka vojska zapalila manastir Svetog Jovana Vladimira. Nekoliko godina kasnije, monsinjor Vizarion Ksuvani je nostalgično pričao (slika 6) o čudesnom kovčegu koji je ostao neoštećen od vatre. *Ovim rukama sam namjestio ostatke sveca i stavio ih u pamuk u taj čudesni kovčeg. Nisu patili ni od čega, nisu izgorjeli. Toliko je snažna naša vjera. Ne mijenja je nikakva moć, čak ni vatra.*[10]

Rušenje crkve je počelo 1967. godine i manastir Svetog Jovana Vladimira je pretvoren u vojnu jedinicu. To su bile godine najsurovijih šteta i manastir je rizikovao svoj identitet. U međuvremenu, relikvijar sa moštima sveca je premješten u Crkvu Svete Marije u Kala oblast u Elbasanu. U toku prvih dana

9 Central State Archive, file 719, 1935, page 152.

10 Nos Xhuvani, *Visarion Xhuvani apostull i atdhetarizmit dhe i ortodoksisë shqiptare*, Tirana, 2003, page 253.

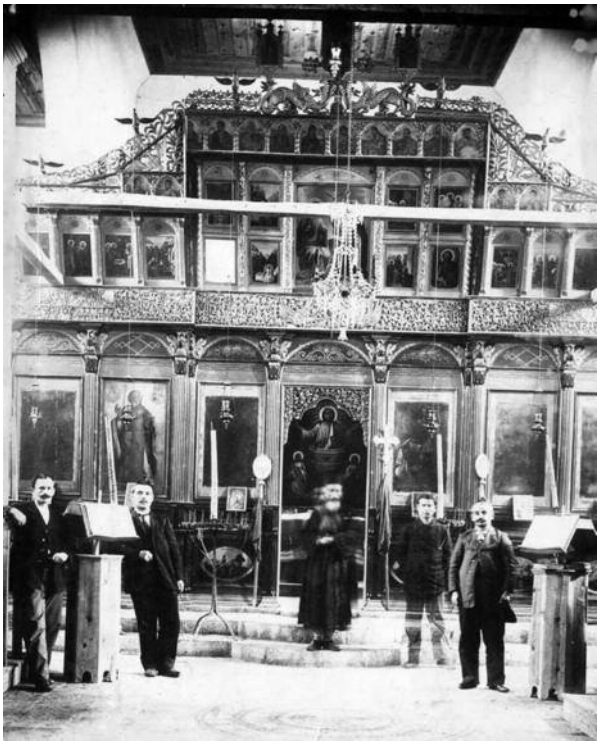

sl. 6

religijske slobode, na ruševinama manastira su počela izvođenja religioznih ceremonija. Crkvu Svete Marije je silom preuzeo Nikola Marku 1994. godine. Međutim, svete mošti nisu dirali. Nemir 1997. godine je izazvan otimanjem svečevih moštiju. Grupa vjernika je tražila da mošti budu iskorišćene na svetkovini koja se slavila u manastiru Jovana Vladimira. Sa svetkovine, protojerej Jani Trebicka je prenio mošti u Tiranu. (slika 7) Danas, mošti Jovana Vladimira se čuvaju u kapeli Milostive arhiepiskopije u Tirani. Na dan svetkovine, mošti se premještaju u manastir Svetog Jovana Vladimira za bogosluženje. Naredna tabela predstavlja premještanja moštiju kroz vijekove.

1215	1300	1967	1997
1015	1215	1300	1967
200 godina u Krajini	85 godina u Draču	667 godina na Shi'Jonu	30 godina u Elbasanu[11]

[11] Central State Archive, Fund 138, folder 16, 1933, sheets 6.

sl. 7

Tragična sudbina crkvenog ikonostasa

Veličina crkvenog ikonostasa je 10x4 metara. Završio ga je marljivi majstor Dmitar Koleci iz Korče u XVIII vijeku. U ikonostasu su izgravirani anđeli, religiozni simboli, cvjetni motivi, ptice itd. Škotska istražiteljka, Margaret Hasluk (1885-1946)[12] je fotografisala ikonostas. Ikonostas je spaljen 14. marta 1944, a

[12] Margaret Hasluk je istraživala etno kulturu u Albaniji. U periodu od 1927. do 1939. živjela je u Elbasanu, gdje je sakupljala materijale o običajima, etnografskim kolekcijama i različitim slikama. Apostol Pango, Sotir Kosta *300 autorë të huaj për Shqipërinë,* Maluka, Tirana, 2014, str 252.

sa njim su spaljene sve ikone koje je naslikao Konstantin Špataraku.[13]

Na osnovu dokumenta iz arhive, Špataraku je naslikao ikonu Svetog Jovana Vladimira; ikonu Hrista; ikonu Svete Marije; ikonu Jovana Krstitelja; ikonu heruvima; 12 malih ikona koje predstavljaju scene svečanosti i ikonu hodočasnika. Ove ikone su spaljene.[14]

Preostali dio ikonostasa (slika 8) se nalazi u Nacionalnom istorijskom muzeju. Na Prekrasnim vratima ikonostasa je bila zavjesa sa ikonom Svete trojice za koju se još uvijek ne zna gdje je završila. Zavjesu je fotografisala škotska istražiteljka Margaret Hasluk. Prekrasna vrata ikonostasa je izrezbario Dmitar Koleci. Vrata se sastoje od dvoje drvenih vrata izrezbarenih cvjetnim motivima i zoomorfnim figurama, gdje možete razlikovati orlove i druge ptice. Na vrhu su izrezbareni simboli pričešća: grožđe, ptice koje kljucaju grožđe itd. Svaka od vrata su podijeljena na dva dijela. Na vrhu je drvo izrezbareno dok se

---

[13] Konstantin Špataraku je porijeklom iz Špata u Elbasanu. Ovo potvrđuje i natpis pronađen na ikoni Hrista u crkvi Svetih mučenika Kozme i Damjana u manastiru Svetog Petra u Vitkuku, Korca. On glasi: „Šaka Jerođakona Konstantina iz Špata, godine 1748“. O Špatarakuovom rodnom mjestu postoje različite verzije. Neki misle da potiče iz vlaškog sela, dok drugi pretpostavljaju da je bio iz Paštreša, Špat. Datumi rođenja i smrti su nepoznati. Vjeruje se da se zvao Nikodim prije nego što je postao monah. Nakon što je postao monah i đakon, uzeo je ime Konstantin. U Centralnom državnom arhivu se nalaze dokumenti koji dokazuju da je Konstantin Špataraku naslikao ikone u manastiru Svetog Jovana Vladimira u Elbasanu, ali su one uništene kada je crkva zapaljena, 14. marta 1944. godine. Konstantin Špataraku je specijalizovan samo za izradu pokretnih ikona. Do sad nije pronađena nijedna freska koju je on naslikao. Arkivi Qendror i Shtetit, Fund 138, file 16, page 11; Theofan Popa, *Ikonografët shqiptarë të shekullit XVIII*, Ngjallja, December 1995, str 8.

[14] Arkivi Qendror i Shtetit, fund 138, file 16, str. 24.

na dnu nalaze četiri male ikone. Na ovim ikonama su naslikani arhanđel Gavrilo i Djevica Marija ispred njega. Tu ikonopisac predstavlja evangelizaciju Bogorodice. Uz arhanđela Gavrila se nalazi prorok Solomon dok je sa strane Svete Marije prorok David. Solomon i David nose svitak. Na dnu Prekrasnih vrata se pojavljuje Jovan Zlatousti, Sveti Jakov, Božji brat, Sveti Vasilije Veliki i Sveti Gligorije Bogoslov. Dva poslednja su naslikana kako stoje u episkopalnoj nošnji.

sl. 8

U fondu Nacionalnog istorijskog muzeja nalaze se i bočna vrata ikonostasa. Na vratima je naslikan arhanđel Gavrilo. Ima velika krila. U desnoj ruci drži mač, a u lijevoj pisani svitak. Pri kraju vrata nalaze se naslikani cvjetni motivi. Na susjednim vratima naslikan je arhanđel Mihailo. On, takođe, ima velika krila. U desnoj ruci drži mač, a u lijevoj svitak. Arhanđeli su naslikani u vojnoj odjeći.

Ikonu Isusa Pantokratora na ikonostasu (slika 9) je naslikao Konstantin Jeromonaku.[15] Pri kraju prestola je napisano Χειρ Κώνσταντίνου ιερομ (ονά) χ (ου) / έτος από Χ (ριστο) ύ αχψγ (= 1693) „Šaka Konstantina Jeromonakuta, 1963. godina.“ Prema

15 U periodu od 1693. do 1728, oko 100 ikona pripada Konstantinu Jeromonaku. Njegovo ime se nalazi na ikonama crkava Moskopolja, manastiru

sl. 9

Teofanu Popu, ova ikona je pripadala Crkvi Svetog Đorđa na Kosovu, oblast Lušnja.[16] Ali, prebačena je u Crkvu Svetog Jovana Vladimira nakon što je ona spaljena 1944. godine.

---

svete Marene u Lengeu, Pogradek, crkvi manastira svetog Jovana Vladimira u Elbasanu, crkvi manastira svetog Petra i Pavla u Vitkuku, crkvi „Life-giver Source" u Korci itd. Kristofor Naslazi, Kristaq Balli *Ndihmesa e piktorëve korçarë në artin mesjetar shqiptar,* Temple no. 2, Korce, 2000, page 40 and dates back to 1693.

16 Stanovništvo kosovskog sela se sastojalo od 50 porodica. Religiozne službe su sprovođene u crkvi svetog Đorđa. Ανθιμου Αλεξοδη, *Συντομος Ιστορικη Περιγραφη της Ιερας Μητροπολεως Βελεγραδων*, Κερκυρα 1868, pages 55-56.

Hrist se pojavljuje na ikoni prikazan u svojoj nebeskoj slavi. Obučen je u crveno iznutra i u svijetlo-braon tuniku. U jednoj ruci drži Jevanđelje, dok drugom rukom blagosilja. Kako se navodi u Svetom Jevanđelju Isus je bio učitelj cijelom čovječanstvu.

sl. 10

ICXC slova na vrhu ikone su prva slova imena Isusa Hrista na grčkom jeziku, koja prevedena na engleski, mogu da budu napisana i kao JSCR. Slova na kruni znače „Jedini koji je" ili na engleskom „JA SAM". Hrist sjedi na veličanstvenom tronu, između dva jastuka, crvenog i crnog. Tron je oslikan cvjetnim motivima.

U zaostavštini Nacionalnoistorijskog Muzeja pronađena je ikona Presvete Bogorodice Marije sa Hristom. (slika 10) Sveta

Bogorodica sjedi na pijedestalu sa dva jastuka. U krilu drži bebu Isusa. Ikona je dimenzija 93-58 cm i ukrašena je ornamentima. Tron je veličanstven. Oslanja se na četiri izrezbarene noge. Bogorodica je obučena u svijetlo braon tuniku, dok je beba Hrist naslikana u crvenoj odori. Njihove aure su ukrašene brojnim motivima. Ispod prijestola, na sivoj pozadini „leži" natpis: Χειρ Κώνσταντίνου ιερομ (ονά) χ (ου) / έτος από Χ (ριστο) ύ αχψγ (= 1693). „Rukom Konstantina Jeremonaku, u godini Hrista, 1693 godine". Ikona je ukrašena cvjetnim i geometrijskim motivima.

Ikone Hrista Pantokratora i Bogorodice sa Isusom se razlikuju po pozadini zlatnog reljefa. Postoje i motivi koji su ukrašavani na reljefu i povezani i pomiješani jedan sa drugim. Glavni motiv na njima je stilizovani ljiljan[17]. Način na koji su slike sačinjene i okvir modela može nas navesti na razmišljanje da ove ikone pripadaju istom autoru.[18]

U zaostavštini Nacionalno-istorijskog muzeja takođe je pronađena ikona Sv. Jovana Vladimira (slika 11) za koju se vjeruje da potiče iz crkve sv. Marije u Elbasanu. U centru ikone leži Jovan Vladimir, držeći odsječenu glavu u lijevoj ruci dok je desna ruka dlan mučeništva. On ima kraljevsku krunu na glavi. Obučen je u dugački stihar ukrašen dragim kamenjem. Preko stihara nosi crveni plašt. Na lijevoj strani ikone piše ime sv.Vladimira dok je na desnoj strani naslikan Hrist. U pozadini ikone naslikani su manastir i selo Shijon (alb. kolokvijalno Šin-Đon). Autor ikone je ostao anoniman ne potpisavši svoje djelo.

1938. godine, rušenjem crkve Sv. Prokopija u Tirani, izvjesne ikone su prenešene u manastir Sv. Jovana Vladimira. Na ikoni Sv. Atanasija pronađen je natpis: Δέησις των δού / λω (ν) του

---

17 Kristofor Naslazi, *Disa konsiderata për piktorin mesjetar mjeshtër Kostandin Jeromonaku,* Monuments, no. 2/1989, str. 68-71.

18 *Ikone di Albania, Arte sacra dal XIV al XIX secolo,* Ancona, 2002, str. 72.

θεου Πρεν / του Νίσκου κ (αί) τών / τέκνων αυτού Μαρ / κου κ (αι) Αθανασίου / 1795 απριλιου 20. „Molitva slugu Božijih, Prend Nishku i njegovih sinova, Marka i Atanasija, 20. aprila 1795“.[19] Ikona sv. Atanasija ima dimenzije 93x59 cm i potiče iz crkve Sv. Prokopija iz Tirane. Sv. Atanasije je prikazan na ikoni kako sjedi na tronu na crvenom jastuku. Noge na tronu su izgravirane i ukrašene cvjetnim motivima. On nosi episkopsku odoru. Svojom desnom rukom blagosilja, a u lijevoj ruci drži Jevanđelje. Na rame je stavio omofor, dok mu na lijevom koljenu visi nadbedrenik. Na gornjoj desnoj strani ikone piše Sv. Atanasije.[20]

Na ikoni Sv. Nikole pronađen je natpis : Δέησις των δούλου του Θεου Σουττα / τού Τιμτζου Δεσπύνου διά ψυχην / κύν του σωτηρίαν / κ (αί) μνημόσινον αύτου / 1795 μαρτίου 15 „Molitva Sluge Božijeg Xhimxhi Thute od Dhespine za spasenje duše i njegovo pamćenje 1795 Mart 15“.[21] Na ikoni Sv. Đorđa je napisano: Δέησις των δούλου του Θεου / Δημητρίου καί Γεωργήου

---

19 Theophan Popa, *Mbishkrime të kishave në Shqipëri,* Tirana, 1998, Br. 45, str. 67.

20 Atanasije Veliki rođen je od bogatih roditelja iz Aleksandrije, 295. god. Rukopoložen je za đakona 318. godine.

Na prvom vaseljenskom saboru u Nikei 325.god, Atanasija je pratio Patrijarh Aleksandar od Aleksandrije, gdje je bio istaknut kao zreli mislilac u borbi protiv Arija. Iako mlad, Atanasije je pokazao visoko znanje iz teologije u svojim diskusijama i dosljednost u pravoslavnoj vjeri. Umro je 373. Crkva ga je proglasila Svetiteljem i slavi uspomenu na njega 18. Januara i 2. Maja. Njegovi Spisi: a) Apologetik. 1) Riječ Grcima, napisano 318. 2) Tri govora protiv Arija, koja je napisao 358, za vrijeme trećeg izgnanstva u pustinji (356-362). b) Asketa. Entonijev pustinjski život, napisan 357. *Ο Μέγας Αθανάσιος (βιογραφία)* εκδόσεις „Ο καλός Σαμαρείτης“ Θεσσαλονίκη, 1990, str. 7-22.

21 Theophan Popa, *Mbishkrime të kishave në Shqipëri,* Tirana, 1998, Br. 44, str. 66.

sl. 11

τού / Πρεντη Γγηρύνγ (κ) η, απριλλίου 1795 / 10. „Molitva Sluga Božijih Dimitrija i Gjergja od Prend Gjiungi April 10· 1795“[22]

Dok je na ikoni Sv. Haralambosa napisano: Δέης (ις) των δούλου του Θε / ου Μαρκου Αθανασίου / του Πρέντου Νίσκου / 1795 απριλιου 4. „Molitva slugu Božijih Marka Atanasija i Prend Nishku , 04. April 1795“[23]

[22] Theophan Popa, *Mbishkrime të kishave në Shqipëri,* Tirana, 1998, Br. 46, str. 67.

[23] Theofan Popa, *Mbishkrime të kishave në Shqipëri,* Tirana, 1998, Br. 47, str. 67.

Među zaostavštinom i vrijednostima Nacionalno-istorijskog muzeja su i neke ikone koje su bile u crkvi Sv. Jovana Vladimira. Među njima možemo da pomenemo male ikone ikonostasa sa scenama: „Uspenje Presvete Bogorodice“. Na ikoni je Bogorodica prikazana u kovčegu smrti, dok Hrist stoji iza nje. On je došao da uzme njenu dušu na nebo. Obučen je u bijelo. U svojoj lijevoj ruci on drži dijete koje simbolizuje duh Bogorodice. Apostoli stoje sa obije strane kovčega. Na lijevoj strani ikone su oni koje predstavlja apostol Petar a na desnoj oni koje predstavlja apostol Pavle. Poslednji od njih se pojavljuju na kraju kovčega. Na malim ikonama su scene „Propovijedanje Jevanđelja“. „Evangelizacija Bogorodice“ se slavi 25. marta, devet mjeseci prije Božića. Slave se dobre vijesti koje je arhanđel Gavrilo dao Mariji. *U šestom mjesecu, anđeo Gavrilo je poslat od Boga u grad Galileje, nazvan Nazaret, djevici koja je bila vjerena za čovjeka po imenu Jozef, iz Davidove kuće, a djevicino ime je bilo Marija. I anđeo je otišao do nje i rekao: 'Zdravo, milosti puna, Gospod je sa tobom, blagoslovljena si među ženama.'*[24]

Druga ikona je „Sretenje Arhanđela“, na kojoj su prikazani arhanđeli a iza njih ostali anđeli. Arhanđel Gavrilo i Mihailo drže medaljon u ruci, u kojoj se Hrist „Emanuel“ pojavljuje kako blagosilja. Hrist ima krila anđela. Oko medaljona je natpis na Vizantijskom Grčkom. Oko ikone, sa lijeve strane je napisano: „Sretenje Arhanđela“.

Svetkovina Svetog Jovana Vladimira

Povodom obilježavanja praznika ovog svetitelja, u manastiru je održavano veliko slavlje. Zbog toga su pozivani gospodari nekih gradova i organizovan veličanstven prijem. Prema kazivanju

[24] Protoprezviter Thomas Hopko, *Orthodox Faith,* Vol. 2, Tirana, 1997, strane 195-197.

jednog njemačkog istraživača Hahna, sajam (vašar) je održavan tokom proslave svetitelja, 4. juna hodočasnici bi dobili hljeb, masline i sir. Oni su davali onoliko novca koliko su htjeli. Novac je prikupljan od strane čuvara manastira. Na sajmu, koji je bio u manastiru Sv. Jovana Vladimira, prvi nadzor pripao je Draču, drugi Kavaji a treći Tirani.[25] Osim drugih stvari, na vašaru je bio i bazar stoke. Hodočasnici iz Tirane, Drača, Debra, Ibra, Korce, Berata, Struge, Ohrida, i Manastira (Bitolja) dolazili su dan ranije, dakle 03. juna. Tu je bilo ljudi sa zdravstvenim problemima, koji bi noć proveli u crkvi, moleći sveca da napravi čudo. Žene bi ostavljale različitu odjeću blizu svetog kovčega, dok bi muškarci ostavljali njihov fes .[26]

Ostali su pjevali u crkvenom dvorištu, dok su prodavci služili hodočasnike prehrambenim proizvodima. Poslije svete liturgije održana je ceremonija rotacije moštiju tri puta oko crkve. (slika 12) Kovčeg sa moštima svetitelja je sproveden na južna vrata crkve. Na čelu povorke nosio se krst, potom su dolazili sveštenici koji drže kovčeg sa moštima svetitelja, onda su dolazili ljudi sa upaljenim svijećama. Svi sa molitvama, psalmima, i litijom pratili su kovčeg sa moštima sveca. Potom se kovčeg stavljao na sto ispred crkve a sveštenici su dijelili pamuk koji je bio sa moštima. Ljudi su čekali u redu i pošto bi poljubili kovčeg, uzimali su pamuk i odlazili sa nadom u bolje. Stavljali bi pamuk u dječju kolijevku, nosili ga sa sobom na putovanja ili čuvali u molitvenom dijelu kuće.

Kasnije bi svi prisutni ručali zajedno.[27]

Impresivna su sjećanja monsinjora Vizariona Ksivanija o proslavi svetkovine 1930. god. Vizarion je povezao sjećanja iz

---

[25] Johan Georg von Hahn*, Studime shqiptare, Instituti i Dialogut dhe Komunikimit,* Tirana, 2007, str. 233.

[26] *Arkivi Qendror i Shtetit, Fund 138, fajl 16, str. 16.*

[27] Stavri Çipi*, Shën Joan Vladimiri, Mbret, martir dhe shënjtor (dorëshkrim),* str. 21.

sl. 12

svog djetinjstva sa manastirom zato što je njegova tetka, Jaja Dona bila do kraja svog života monahinja u manastiru. U časopisu „Kisha kombetare“ (Nacionalna crkva) 27. jula 1930. god. On je napisao: „Ne mogu da se sjetim nijedne druge svečanosti kao ovogodišnjeg praznika Sv. Jovana od Elbasana. Deset sveštenika i arhiepiskop sa svojim pomoćnicima, monsinjor Eugjeni od episkopata učestvovali su na večernjoj službi kao i na liturđiji prilikom rotacije Svetitelja oko crkve. Ceremonija je bila impozantna i prisustvovalo joj je 3000 ljudi. Bilo je naređeno da se dodijeli čast počasnom bataljonu zato što je Svetac u biti bio Kralj Zete i ubijen u albanskom području.“[28]

Pet godina kasnije, 1935. godine, putem proglasa (cirkulara) monsinjor Vizarion naredio je zamjeniku Mitropolije Elbasana da preduzme mjere da praznik Sv. Jovana i komemoracija

[28] Visarion Xhuvani*, Vepra,* 55 izdanje, Tirana 2007, str. 178.

Konstandina Kristoforidija postanu najveličanstveniji. U proglasu je napisano da na dan praznika, pozovu na učešće najveći broj građana i seljaka, civilnih i vojnih vlasti grada. Evo teksta proglasa:

ZAMJENIKU MITROPOLIJE ELBASANA

Preduzmite energične mjere da praznik Shijoni i komemoracija Kristoforidi budu odlično sprovedeni i da prisustvuje veliki broj građana i seljana, pozovite takođe i civilne i vojne vlasti. Komemoracija počinje u 09 h. Savjet Crkve mora ovlastiti jednu osobu da održi kratki govor na komemoraciji. Ukrasite grob lovorikama i cvijećem. Očistite dvorište Crkve i prilazni put. Operite pločice Crkve. Postavite troje ljudi za prijem zvaničnika i njihovih pomoćnika. Raširite neke zastave na izlazu iz Crkve i Mitropolije. Ukrasite Palarenu samo bijelom bojom; prekrijte njen sto bijelim svilenim stolnjacima. Dobro operite i pripremite Mitropoliju, operite namještaj. Očistite dvorište i stepenice. Povedite računa o prijemnom dijelu Mitropolije; imenujte komisiju intelektualaca jer mogu biti prisutne i strane diplomate. Dotjerajte dobro sa intelektualcima izlaz iz Crkve za nacionalne zvaničnike objasnivši značaj komemoracije. Zamolite prefekturu počasne grupe da izrazi čast strancima. Unutar dvorišnog dijela, blizu izlaza, ukrasite cvijećem grob Visarion (stariji). Na grobnicama mitropolita moraju stajati samo zvaničnici, poslije komemoracije u Mitropoliji napraviti svetkovinu za ljude samo sa fondanom (bombonama) i ničim drugo.

Obavijestiti na vrijeme, slanjem sluga, sve ljude i škole zato što je Kristoforidhi služio kao učitelj i pisac rječnika. Zatražiti saradnju sa dječacima za organizaciju festivala. Sve ove mjere moraju biti sprovedene za praznik Sv. Jovana (Shijon-Sin-Đon) kome mogu prisustvovati i starije diplomate. Čistoća mora biti za primjer na taj praznik. Podučiti sveštenstvo da nosi čistu i

udobnu odjeću. Za svako odsustvovanje lokalni savjeti će preuzeti odgovornost zato što ovaj posao ima veze sa dostojanstvom pravoslavlja i nacionalnog ugleda. Odmah početi sa pripremama.

Arhiepiskop
Visarion[29]

U časopisu „Predikimi“ (Propovijedanje) br. 49, od 31. maja 1935. godine napisano je: „4. juna će biti veličanstveno proslavljen dan Sv. Jovana Vladimira. U manastiru ima 15 soba u koje se može smjestiti oko 100 ljudi. Na raspolaganju je i hotel *Jorgj Nagi* u Elbasanu. Gospoda koja žele ručak, se mole da obavijeste gradske crkvene starješine unaprijed. Hljeb i čisto jelo će se služiti svima. Alkohol nije dozvoljen. Budući da je zemljotres prouzrokovao neke štete, pozivaju se oni koji će učestvovati u manastiru da doprinesu.[30]

Ova tradicija nastavljena je do 4. juna 1964. godine. Poslije tog datuma, praznovanje Sv. Jovana Vladimira se više nije održavalo. 14. jula 1964. godine arhiepiskop Paisi Vodica poslao je pismo predsjedavajućem Vijeća Ministara, *Mehmetu Shehu*, s namjerom da ga informiše o nekim događajima koji su se desili u crkvama i manastirima u Albaniji. Arhiepiskop je obavijestio Premijera Elbasana, predsjednika izvršnog odbora okruga, Mitoa Rapo, da, pod izgovorom da se izbjegne bolest bruceloze, nije dopustio održavanje sajma (*svetkovanja*) Sv. Vladimira 3-4. juna 1964. Nije bilo zabranjeno samo vjernicima da idu već i sveštenstvu da održe liturđiju.[31]

---

29 *Arkivi Qendror i Shtetit*, Fund 152, file 253, godina 1931, strana 1.

30 *Časopis „Predikimi“,* No. 49, 31st May, godina 1935.

31 *Arkivi Qendror i Shtetit, Kisha Ortodokse Autoqefale, File No. 1228, godina 1964, str. 2.*

U godinama demokratije manastir je u potpunosti obnovljen i služi kao mjesto hodočašća. Manastir Svetog Jovana Vladimira je duhovni i i kulturni centar, ne samo okruga Elbasana, već i čitavih mitropolija Tirane i Drača. *Bradashesh* Opština u Albaniji je vratila 4. juna praznik Sv. Vladimira i pretvorila ga u lokalni festival organizujući brojne kulturne i umjetničke aktivnosti. Pored pravoslavnih vjernika, u ovoj proslavi učestvuju čak i oni koji pripadaju drugim religijama. Većina hodočasnika dolazi iz Crne Gore i Makedonije.[32]

Bibliografija:

- Ανθιμου Αλεξοδη, *Συντομος Ιστορικη Περιγραφη της Ιερας Μητροπολεως Βελεγραδων*, Κερκυρα 1868, strane 55-56.

- Apostol Pango, Sotir Kosta, *300 autorë të huaj për Shqipërinë,* Maluka, Tirana, 2014, str. 252.

- Central State Archive, Fund 138, folder 16, 1933, list 6.

- Central State Archive, file 719, 1935, str. 152.

- Central State Archive, Fund 138, file 5, 1933, radni list 1.

- Central State Archive, Fund 138, file 5, radni list 1.

- Dhimiter Beduli, *Kodiku i kishës së Shën Prokopit të Tiranës (1818-1922),* K.O.A.Sh's edition, Tirana, 1997, str. 25.

- *Ikone di Albania, Arte sacra dal XIV al XIX secolo,* Ancona, 2002, str. 72.

- Johann Georg von Hahn, *Studime shqiptare,* Instituti i Dialogut dhe e Komunikimit, Tirana, 2007, str. 122.

[32] Ledia Lleshi*, Pelegrinazh në kujtim të shenjtit, që iu pre koka,* Metropol, 5th June 2006, str. 10.

- Kristofor Naslazi, Kristaq Balli *Ndihmesa e piktorëve korçarë në artin mesjetar shqiptar,* Temple no. 2, Korce, 2000, str. 40 i datumi do 1693.

- Kristofor Naslazi, *Disa konsiderata për piktorin mesjetar mjeshtër Kostandin Jeromonaku,* Monuments, no. 2/1989, str. 68-71.

- Κωνσταντίνος Δεσπότις, *Αγοι της Ηπειρου,* εκδοσεις Παρακαταθ-ιακι, Θεσσαλονίκη, 2009, str. 156.

- Milan Shuflaj, *Serbët dhe shqiptarët,* Toena, Tirana, 2004, str. 127.

- Moikom Zeqo, *Imazhi arkeologjik si retrospektivë,* Arnissa Edition, Tirana, 2013, str. 46.

- Nos Xhuvani, *Visarion Xhuvani apostull i atdhetarizmit dhe i ortodoksisë shqiptare*, Tirana, 2003, str. 253.

- *Ο Μέγας Αθανάσιος (βιογραφία)* εκδόσεις „Ο καλός Σαμαρείτης" Θεσσαλονίκη, 1990, pa 7-22.

- Protoprezviter Thomas Hopko, *Orthodox Faith,* Vol. 2, Tirana, 1997, strane 195-197.

- Stavri Çipi*, Shën Joan Vladimiri, Mbret, martir dhe shënjtor (dorëshkrim),* str.21.

- Theofan Popa, *Mbishkrime të kishave në Shqipëri,* Tirana, 1998, br. 38, str. 64-65.

- Theofan Popa, *Ikonografët shqiptarë të shekullit XVIII*, Ngjallja, Decembar 1995, str.8.

- Visarion Xhuvani*, Vepra,* 55 izdanje Tirana 2007, str. 178.

FAŠISTIČKI POREDAK U OKUPIRANOJ CRNOJ GORI (1941-1943)

Federiko Godi

In this fragment of the book The Montenegrin Front (Federico Goddi, Fronte montenegrino, Occupazione italiana e giustizia militare 1941Ќ1943, Leg edizioni, Gorizia, 2016) the author deals with the Italian military occupation of Montenegro in the context of the establishment of new fascist system in the Mediterranean. Within this context the Italian occupation of Montenegro was not a marginal action, but a goal of the Italian imperialistic long-term project. By putting its administration, economy, currency, social and overall cultural life on new foundations, and also by using rigorous repressive measures, the new regime tried to establish a new order which even in the Montenegrin micro-space perfectly illustrates the basic hegemonistic goals of the Italian fascism.

Fašistički imperijalizam i crnogorsko pitanje

Uloga „nezavisne“ Crne Gore

Istorija italijanske okupacije u Crnoj Gori obuhvata pitanje italijanskog ekonomskog prodora u taj mali dio zapadnog Balkana. Kako u predviđanjima političko-diplomatskih krugova koje je fašistički režim naslijedio, tako i u geopolitičkim planovima vojnih vlasti, Crnoj Gori je na šahovskoj tabli novog

mediteranskog poretka dodijeljena ekonomska uloga. Činjenica da taj projekat koji je politika italijanskog fašizma planirala nije počivao na čvrstim temeljima ne opravdava istorijske analize sa tezama o vojnom osvajanju koje je u XIX vijeku izvela posljednja među velikim silama.[1]

Diplomatska nespremnost fašističke države ubrzala je procese vojnog osvajanja zasnovanog, pak, na potpuno istim ekonomskim procedurama. Politički nedostaci, u vezi sa pretenzijama prema životnom prostoru na Balkanu tokom Drugog svjetskog rata, predstavljaju samo jedan dio problema. Cjelokupno pitanje poraza fašističkog osvajanja u ovoj regiji potiče od strukturalnih nedostataka koji se odnose na samo političko ustrojstvo imperijalnog sistema u koji je bila uključena mala Crna Gora. Proučavanje valorizacije teritorije Crne Gore pokazuje kakav je bio sam karakter okupacije.[2] U monetarnim pitanjima mogu se pratiti težnje, prakse i iz njih proizilazeće greške sa odlučujućim ishodima i tragičnim posljedicama.[3]

---

[1] Od suštinskog je značaja inovativna studija o ekonomskim pitanjima E. Collotti e T. Sala, Le potenze dell'Asse e la Jugoslavia. Saggi e documenti 1941/1943, Feltrinelli, Milano, 1974. Vidjeti i zbornik radova T. Sala, Storia e impegno civile, con gli atti della giornata di studio in ricordo di Teodoro Sala, 'Quaderni di Qualestoria 24', Trieste, 2009.

[2] M. Marcelletti, *Coordinazione economica nei Balcani*, 'Civiltà fascista', VIII, br. 3, mart 1941, str. 157-165; C.A. Ferrario, *La «revisione» balcanica*, 'Gerarchia', XX, br. 4, april 1941, str. 193-200; G.E. Pistolese, *Prospettive economiche nei Balcani*, 'L'Economia italiana', XXVI, maj 1941, str. 218-222; M.M. *Lo sviluppo spaziale di uno Stato – il Montenegro*, 'Geopolitica', III, br. 5, 1941, str. 274-275; R. Nonvelleiller, *Con le ali e piccone nel cuore della montagna. Itinerario Montenegro*, 'Le vie del Mondo' – rivista mensile del Touring club italiano, IX, br. 12, decembar 1941, str. 1119-1128.

[3] „U suštini problem je tipično političke prirode: vojna priprema jedne zemlje ne može se definisati u apsolutnom smislu, već samo u odnosu na protivnike

U skladu sa planovima o podjeli Jugoslavije, predstavljenim na Konferenciji u Beču 21. i 22. aprila 1941. godine, nakon sporazuma sila Osovine koji su potpisali ministri Galeaco Ćano (Galeazzo Ciano) i Joakim Fon Ribentrop (Joachim von Ribbentrop), Crna Gora je trebalo da bude pripojena Italiji, poput Albanije 1939. godine, uz uvođenje tarifne unije i zajedničke valute.[4] Njemačka, jači saveznik, dozvolila je Italiji da preuzme stvar u svoje ruke, ali je fašistički plan za Crnu Goru u sebi već sadržao klicu koja će na kraju i podstaći crnogorski narod na ustanak jula 1941. godine. Ova pobuna značila je za Italiju otvaranje novog fronta, uz promjenu granica i rasparčavanje prethodnih državno-administrativnih jedinica. U tom smislu pred sam sastanak u Beču, Ćanu su stigli zahtjevi kojima je namjesnik Albanije Frančesko Jakomoni (Francesco Jacomoni) pokušao da na njega izvrši pritisak. Ministru je 19. aprila upućen sljedeći telegram:

Savjet ministara koji se danas sastao zamolio me je da u svojstvu posrednika Vašoj Ekselenciji prenesem njihovu želju da se program maksimalnih albanskih zahtjeva uzme u obzir prilikom odlučivanja o novom teritorijalnom uređenju Balkanskog poluostrva. Savjet se uzda u punu podršku Vaše Ekselencije i spreman je da pošalje eksperte i pruži sva neophodna objašnjenja, u

---

i vojne ciljeve, a odgovornost za to ne snose samo generali, već je tu riječ o rezultatima osnovnih postavki nacionalne politike. […] Problem vojne nespremnosti i inferiornosti italijanskih oružanih snaga je lažni problem koji skreće pažnju sa onog ključnog, to jest koja je bila uloga fašističke Italije u svjetskom ratu i koja je uloga oružanih snaga u fašističkoj politici". Up. G. Rochat, G. Massobrio, *Breve storia dell'esercito italiano dal 1861 al 1943*, Einaudi, Torino, 1978, str. 266, 270.

[4] Up. G. Villari, *Il sistema di occupazione fascista in Albania*, u L. Brazzo e M. Sarfatti (ur.), *Gli ebrei in Albania sotto il fascismo. Una storia da ricostruire*, Giuntina, Firenze, 2010, str. 94-96.

slučaju spora ili dilema u vezi sa pojedinim tačkama tog programa, kako bi dokazao zasnovanost pretenzija na teritorije koje su na srcu svim Albancima.[5]

Potom, 20. aprila, stiglo je novo, detaljnije pismo, sa osvrtom na crnogorsko pitanje:

Potrebno je pomenuti dokumentaciju o osnovanosti prava na Plav i Gusinje jer su te teritorije Crnoj Gori dodijeljene na Berlinskom kongresu, ali se albansko stanovništvo diglo na ustanak i spriječilo Crnu Goru da ih zauzme. Nakon dvije godine sukoba velike sile su se uključile i poništile dodjelu Plava i Gusinja Crnoj Gori, u zamjenu za Ulcinj, čije je stanovništvo takođe pružilo otpor, ali je moralo da popusti pred demonstracijom ratne mornarice velikih sila. Plav i Gusinje priključeni su Crnoj Gori tek nakon Balkanskih ratova.[6]

Ćano, zabrinut više zbog politike sile njemačkog saveznika, nego zbog pitanja granica, 24. aprila zabilježio je u svom dnevniku: „U Beču su nam rekli da imamo odriješene ruke. Ali koliko su iskreni?“.[7] Ćanove sumnje bile su odjek Musolinijevog nastojanja da potpiše mir pod uslovima koji bi mu omogućili dobijanje interesne zone u kojoj bi djelovao nezavisno od nacističke Njemačke, kako bi zadovoljio imperijalne ambicije. Italijansko djelovanje iz Tirane imalo je posljedice ne samo na fašističku politiku, već i na politiku u Crnoj Gori, u kojoj se stanovništvo podijelilo na kolaboracioniste i protivnike okupacije. Razdor je bio očigledan od samog početka, nakon

[5] ASMAE (Istorijsko-diplomatski arhiv Ministarstva vanjskih poslova), Podsekretarijat za albanska pitanja [u daljem tekstu SSAA], b. 78**,** sv. Manjine, telegram br. 3606, Generalno namjesništvo, albanski zahtjevi, Tirana, 24. april 1941, Jacomoni [Frančesko].

[6] Isto, telegram br. 3604, Tirana, 23. april 1941, Pjero Parini (Piero Parini).

[7] G. Ciano, *Diario 1937-1943*, uredio R. De Felice, Bur, Milano, 2010, str. 504.

napada na Jugoslaviju, 6. aprila 1941. godine, kada je u Albaniji formiran Komitet za oslobođenje Crne Gore pod vođstvom Luke Rackovića, bivšeg oficira crnogorske vojske. U sastav Komiteta ušli su i neki protivnici svrgnute srpske dinastije koji su zagovarali pripajanje Crne Gore Albaniji, uz zadržavanje autonomije, dok bi obala pripala Italiji.[8] Komitet je izrazio svoje stavove u hvalospjevu upućenom namjesniku Albanije Jakomoniju 15. aprila:

Mi crnogorski patriote, koji živimo u Albaniji da bismo se spasili od jugoslovenskih vlasti, imamo čast da Vas obavijestimo da smo danas, na Uskrs, u ovom pobjedničkom proljeću Centralnih sila, osnovali u Tirani Komitet za oslobođenje Crne Gore. Utjehu nalazimo u nadi da će u novom poretku koji Italija i Njemačka uspostavljaju u Evropi, nacionalna prava naroda koji su lažnim mirom u Versaju pripojeni Jugoslaviji biti priznata i poštovana. O našoj solidarnosti sa Centralnim silama svjedoči telegram koji smo poslali Dučeu fašističke Italije. Mi se nadamo saradnji i podršci ovog Kraljevskog namjesništva, koje u Albaniji, bratskoj zemlji naše Crne Gore, predstavlja Veličanstvo Kralja Imperatora i dinastiju Savoja, u venama čijih prinčeva teče krv naše crnogorske loze.[9]

Ovaj politički entrizam[10] potencijalnih kolaboracionista raširio se i do Cetinja, gdje je 17. aprila osnovan privremeni Upravni komitet, pod rukovodstvom Jova Popovića, starog savjetnika crnogorskog kralja Nikole I Petrovića, koji je učestvovao u ustanku protiv ujedinjenja Crne Gore i Srbije 1918. godine. Istoga dana, rano ujutru, stigao je iz Skadra generalni direktor za

[8] ASMAE, SSAA, b. 78, sv. Manjine, telegram br. 3123, oslobođenje Crne Gore, Tirana, 13. april 1941.

[9] Isto, telegram br. 3177, poruka crnogorskog Komiteta namjesniku Albanije Jakomoniju, Tirana, 14. april 1941.

[10] Prim. prev. pristupanje stranci s ciljem njenog podrivanja.

štampu pri predsjedništvu Albanskog savjeta Nikola Loruso Atoma (Nicola Lorusso Attoma).[11] Prethodne večeri on je postigao dogovor sa generalom Đuzepeom Profundijem (Giuseppe Profundi), komandantom XVIII vojnog korpusa – koji je od 4. aprila bio stacioniran u Albaniji radi priprema za vojne operacije protiv Jugoslavije – u vezi sa političkom akcijom koju je trebalo sprovesti u Crnoj Gori, na osnovu direktiva generalnog namjesnika Kraljevine Albanije Jakomonija. Nakon što je uspostavio kontakt sa nekoliko crnogorskih patriota kako bi dobio informacije o raspoloženju naroda, Loruso je krenuo na Cetinje pridruživši se jednom odredu divizije „Mesina“, koja se uputila da zauzme ovaj grad.[12]

Italijanske trupe koje su krenule iz Skadra u jutro 15. aprila 1941. godine sprovele su nekoliko izviđačkih operacija protiv neprijateljskih položaja na crnogorskoj teritoriji. Popodne istoga dana komandant italijanskog odreda uputio se u sjedište komande jugoslovenske divizije, gdje su sa komandantom

[11] Kratak biografski pomen o njemu nalazi se u obavještenju službe Javne bezbijednosti: „Došao je u Albaniju 1923. godine kao dopisnik agencije Stefani. Iako nije bio zaposlen u Pres službi italijanskog poslanstva, interesovao se za njene aktivnosti. Maja 1939. godine nominovan je za generalnog direktora za turizam, štampu i propagandu u albanskoj upravi. Uspostavljanjem Ministarstva narodne kulture imenovan je za stalnog savjetnika i ušao je u sastav italijanske uprave. […] Bio je jedan od neposrednih i veoma bliskih savjetnika Njegove Ekselencije Jakomonija. […] Da bi zadovoljio sopstvenu ambiciju za napredovanjem bio je spreman da zapostavi italijanske interese, samo da bi pridobio simpatije Albanaca.“ ACS, Ministarstvo unutrašnjih poslova, DGPS, Generalni inspektorat javne bezbijednosti pri Kraljevskom namjesništvu u Tirani, br. 3, sv. 291 Loruso Atoma Nikola, Tirana, 26. april 1943.

[12] F. Jacomoni, *La politica dell'Italia in Albania*, Cappelli, Bologna, 1965, str. 178-184.

divizije „Zeta“ postignuti prvi dogovori u vezi sa smještajem trupa. General je obaviješten da mora odmah da objavi proglas o predaji oružja. Slab otpor protivnika omogućio je Italijanima da bez problema nastave ka Kotoru i Dubrovniku. Dana 17. aprila divizija „Mesina” zauzela je Cetinje, a divizija „Kentaur“, uz pomoć divizije „Marke“, ušla je istog dana u Dubrovnik, prethodno okupiravši Podgoricu i Nikšić. Narednog dana, 18. aprila general Alfredo Guconi (Alfredo Guzzoni) objavio je kapitulaciju jugoslovenske vojske. U međuvremenu, iz Podgorice su stigli članovi Komiteta za oslobođenje Crne Gore koji su se priključili Lorusu i započeli sa svojim aktivnostima miješajući se sa grupama Cetinjana koji su se okupili po dolasku italijanskih trupa.[13]

Prvi politički korak bio je osnivanje Komiteta koji bi na vlasti zamijenio od strane Centralnih sila poraženu jugoslovensku državu i koji bi, uz saglasnost italijanskih vojnih vlasti, preuzeo zadatak da obezbijedi normalno funkcionisanje društvenog života i ekonomskih aktivnosti zemlje. Sa komandantom žandarmerije dogovorene su prve mjere u sferi javne bezbjednosti. Trebalo je motriti na brojne vojnike jugoslovenske vojske rasute po Cetinju i okolini, i voditi računa o učestaloj pucnjavi iz vatrenog oružja koja je odjekivala u raznim dijelovima grada.[14]

---

[13] Tokom veoma kratkih operacija crnogorske kampanje, još 15. aprila ujutru Musolini je obavijestio načelnika Generalštaba Uga Kavalera (Ugo Cavallero) o zahtjevu Vlade u Beogradu da se potpiše sporazum o primirju. Generalštab je zatražio hitne instrukcije koje su, međutim, kasnile, pa je preuzeo inicijativu i naredio komandantu XVII korpusa oružanih snaga da krene prema Crnoj Gori. Up. S. Loi, *Le operazioni delle unità italiane in Jugoslavia (1941-1943)*, Ufficio Storico SME, Roma, 1978, str. 77-88.

[14] Dana 22. aprila 1941. izdat je vojni proglas u kome su vojnici jugoslovenske vojske pozvani da napuste regiju i vrate se u rodne krajeve do 24. aprila u 12:00, uz prijetnju: „Od tog datuma oni koji ne budu postupili prema

Loruso se uputio u sjedište opštine i tamo primio bivšeg bana, generala Blaža Đukanovića, u prisustvu uglednih Crnogoraca. Nakon što su ga uvjerili u dobre namjere italijanskih trupa, okupatori su zamolili Đukanovića da nastavi da se bavi tekućim poslovima i da podstiče stanovništvo da uzme učešća u izrazima velikog prijateljstva koje je pokazivala fašistička Italija.

Italijanskim novinarima koji su prisustvovali sastanku sa Lorusom saopšteno je da će odmah biti osnovan privremeni Upravni komitet i u tom smislu pripremljeno je i saopštenje agencije Stefani koje je objavljeno u Tirani. Konsultacije su započete odmah, a razgovori su obavljeni sa crnogorskim predstavnicima vlasti i uglednicima koji su sa članovima Komiteta za oslobođenje prethodno već razmijenili svoja kratka i uopštena razmišljanja.

Nakon početnog nepovjerenja, nastalog usljed iznenađenja zbog brzog razvoja događaja, Loruso je sastavio spisak osoba raspoloženih za saradnju radi formiranja Komiteta. U razgovorima o opštim uslovima, predstavnik namjesnika Jakomonija, bez preuzimanja ikakve posebne obaveze i razmišljajući o filoalbanskoj okupaciji teritorije bivše jugoslovenske države, pomogao je u osnivanju privremenog organa, gledajući na njega kao na posljedicu aktivnosti vođenih u Tirani. On je u sjedištu opštine okupio ugledne Cetinjane kojima je saopštio ishod obavljenih razgovora i, nakon što je potvrdio prijateljske namjere italijanskih trupa i neophodnost da se život i rad u gradu brzo vrate u normalu, najavio je osnivanje Komiteta, dajući Jovu Popoviću, predsjedniku Komiteta, da pročita imena ljudi koji su ušli u njegov sastav. Napisan je osnivački akt samog Komiteta, na srpskohrvatskom jeziku, uz koga je priložen italijanski prevod.

naređenju biće internirani u koncentracione logore; sliĆan tretman doživjeće i oni koji su iz Crne Gore, a nastave da nose uniforme bivše jugoslovenske vojske.“ DACG (Državni arhiv Crne Gore, Podgorica), Ratna građa, XI 2a – 3 (41), 4235, komanda na Cetinju, 22. april 1941.

Dokumenta su potpisali članovi Komiteta, kao i Loruso. Ceremonijal je nastavljen podizanjem zastave, na bivšoj kraljevskoj palati i sjedištu opštine, odakle je lepršala italijanska trobojka između dvije crnogorske zastave sa strana.[15]

Ceremoniji je prisustvovao komandant italijanske vojske sa predstavnicima italijanskih trupa koji su odali počast zastavi u prisustvu neznatnog broj ravnodušnih građana. Kao prvu zvaničnu mjeru Komitet je sazvao rukovodioce glavnih gradskih službi. U razgovorima sa članovima samog Komiteta, Loruso im je posebno preporučio da vode računa o stvarnom stanju stvari; stoga i nijesu određene jasne političke nadležnosti Komiteta jer se smatralo da će njegov zadatak u početku biti da obezbijedi ponovno uspostavljanje normalnog života na Cetinju, ali nije bilo isključeno da bi Komitet mogao imati i šire nadležnosti, i da bi mu mogle pristupiti i druge ličnosti kao predstavnici krajeva u unutrašnjosti.

Članovi Komiteta za oslobođenje ostali su na Cetinju kako bi otpočeli propagandnu aktivnost koja bi podstakla stanovništvo da prihvati neku vrstu eventualne saradnje. U tom trenutku cilj je bio organizacija Ustavotvorne skupštine na kojoj bi ponuda crnogorske krune italijanskom kralju – koju su neki uputili već u aprilu – bila jedna od mogućnosti, dok se, s političke tačke gledišta, još uvijek plovilo bez kompasa.[16] Inicijativa Komiteta

---

15 Ceremonija je snimljena na filmskoj traci i snimak je dostupan u: Archivio storico Istituto Luce, Roma. Giornale Luce C0140 o događajima od aprila do maja 1941, 01/05/1941, Crna Gora, Cetinje, prijestonica pod okupacijom naših trupa. Podizanje zastave. Najznačajnija zdanja, trajanje: 00: 01:53 b/n – zvučni, na http://www.archivioluce.com/archivio/. Posljednji pristup kako ovoj tako i ostalim web adresama u radu: 10. novembar 2015.

16 ASMAE, Politički poslovi 1931-1945 (1941 Jugoslavija), br. 123, sv. Politički i vojni odnosi u Srbiji, izvještaj o aktivnosti u cilju osnivanja Privremenog upravnog komiteta na Cetinju, 18. april 1941, Nikola Loruso Atoma.

podstaknuta je na Ćanovo odobrenje ali je, donekle nezavisno od njega, Jakomoni uključio dva svoja čovjeka od povjerenja, jednog oficira Kraljevske vojske za političko-vojnu djelatnost i Lorusa kao generalnog direktora za štampu i propagandu.[17] Odobrenje iz Albanije potvrđivalo je pritisak albanskog Savjeta ministara na italijanske vlasti. Postojala je jaka opšta želja da program maksimalnih iredentističkih zahtjeva Tirane bude uvažen jer je on predstavljao najbolji izraz novog fašističkog uređenja regije.[18] Jakomoni se još uvijek uzdao u Ćanovu podršku i bio je spreman da pošalje stručnjake u Rim kako bi pružili sva neophodna objašnjenja, u slučaju spora ili sumnji u vezi sa pojedinim tačkama tog programa, i kako bi dokazao zasnovanost „pretenzija na teritorije koje su na srcu svim Albancima".[19] Ispostavilo se da je Komitet bio pravi Trojanski konj.

Bliskost u ciljevima profašističkog djelovanja disidenata u Tirani i Komiteta bila je očigledna u izjavama o potčinjavanju italijanskim vlastima. Ovo tijelo bilo je uistinu saučesnik u projektima pljačke crnogorske teritorije koja je upravo pripremana. U međuvremenu, Jakomoni se nadao rješenjima o vraćanju teritorija oduzetih Albaniji „na Berlinskom kongresu i nakon Balkanskih ratova". Minimalni zahtjevi u pogledu Crne Gore „o kojima je postojao jednoglasni konsenzus", i koji su definisani

17 ASMAE, SSAA, br. 78, sv. Manjine, telegram 10992, Crnogorski komitet, Tirana, 17. april 1941, Jakomoni.

18 Albanski iredentizam i crnogorsko nacionalno pitanje bili su nepomirljivi: „Morfološke osobenosti koje smo do sada proučavali, osim u Albaniji u okviru njenih političkih granica, prostiru se i dalje od sjeverne granice u Crnoj Gori, na istoku preko Orhridskog i Prespanskog jezera i na jugu duž obale na granici sa Grčkom," (A. K. Vlora, *Note di antropologia albanese*, 'La Difesa della razza', g. V, br. 2, 20. novembar 1941, str. 19.

19 ASMAE, SSAA, br. 78 , sv. Manjine, telegram 3606, albanski zahtjevi, Tirana, 24. april 1941, Jakomoni.

kao „znatno manji od maksimalnih zahtjeva“, predviđali su aneksiju Bara i Ulcinja, dijela teritorije sjeverno od Skadarskog jezera duž albanske granice, kotline Plava i Gusinja i gornjeg sliva rijeke Drim.[20] Program je odlagan i ispravljan iz razloga više sile, poput jake njemačke podrške Nezavisnoj državi Hrvatskoj, što je Italiji već onemogućavalo uspostavljanje potpune kontrole nad jadranskom obalom, kao i zbog direktne intervencije italijanskog kralja Viktora Emanuela III. Italijanski kralj je smatrao da Crna Gora, čak i kao zemlja sa nezavisnim uređenjem i sa zadržavanjem starih granica, treba da bude u sferi političkog djelovanja Italije. On je u više navrata pokretao pitanje spornih teritorija utvrđenih na Bečkom kongresu.[21] Cetinjski list *Glas Crnogorca* je s tim u vezi objavio jedan članak u kome se daje podrška monarhističkom rješenju.[22]

Pritisak Srbijanski nije nikad ne samo uspio da oslabi duh ovog naroda ponosnog i ratničkog, nego je bio neprestani potstrek za oslobođenje mrskih režima. […] Glas Crnogorca ima namjeru da doprinese što tješnjim vezama između Crne Gore i Italije, na svima poljima. Te veze su se u konačnoj formi učvrstile još onda kad jedna knjeginja crnogorska, visokih vrlina, bi izabrana kao supruga budućeg suverena Italije. […]

---

[20] Isto, telegram 3605/R, namjesništvo, albanski zahtjevi, Tirana, 23. april 1941.

[21] ACS, Ministarstvo Dvora, Dvorski sekretarijat, 1941-1945, br. 65, sv. Crna Gora, dokument br. 01755, Ministarstvu Vanjskih poslova od Pjetra Akvaronea (Pietro Acquarone), ministra Dvora njegovog VeliĆanstva Kralja Imperatora, Rim, 30. april 1941.

[22] Članak je objavljen nakon posjete italijanskog monarha Crnoj Gori: Giornale Luce C0147, 27/05/1941, iz Crne Gore „Cettigne – La visita del Re Imperatore“, trajanje: 00:01:20, b/n – zvučni, Archivio storico Istituto Luce, Roma. Pojedini odlomci iz lista citirani su u G. Vignoli, *La vicenda italo-montenegrina*, Ecig, Genova, 2002, str. 29-32.

Krvna veza među dvije slavne vladarske Dinastije: Savoja – Petrović, pridonijela je razumijevanju, simpatijama i prijateljstvu sve prisnijem između velikog naroda talijanskog i malog ali herojskog naroda crnogorskog […] Sve akcije talijanske biti će upućeni ekonomskom i kulturnom razvitku ovog plemenitog i poštenog naroda crnogorskog koji zaslužuje bolju budućnost.[23]

Ćano je, dakle, morao da se povuče i, protiv svojih pređašnjih namjera, 26. maja zapisao je u dnevniku: „Potrebno je dakle obratiti se opet Mihailu, koji živi na jezeru Kostanca. Ako i on odbije, razmislićemo o namjesništvu. Iskreno, nikad ne bih pomislio da ću morati toliko energije da potrošim na zemlju kao što je Crna Gora.“[24] Kraljevo uplitanje kulminiralo je pokušajem da se pronađe nasljednik koji bi prihvatio crnogorski prijesto, ali je ta opcija ubrzo propala jer je princ Mihailo Petrović Njegoš, unuk kralja Nikole, odbio zbog toga što se zakleo na vjernost dinastiji Karađorđević i zato što je smatrao da Crna Gora treba da bude regija Kraljevine Jugoslavije. On je bio mišljenja da crnogorsko stanovništvo treba smatrati srpskim, „baš kao što stanovništvo Venecije ili Sicilije treba da bude i ostane italijansko“.[25]

Rješenje da se prijesto preda italijanskoj kraljici Jeleni, kćerki kralja Nikole I Petrovića, i da se crnogorska država zasnuje na toj dinastičkoj vezi sa dvorom Savoja, odlučno je odbio sami Viktor Emanuel III. S druge strane, mogućnost uspostavljanja

23 *Crna Gora u novoj Evropi*, Glas Crnogorca, 18. maj 1941.

24 G. Ciano, nav. djelo, str. 516.

25 Ministarstvo vanjskih poslova, Italijanska diplomatska dokumenta, Deveta serija: 1939-1943, vol. VII, Rim, Istituto poligrafico e Zecca dello Stato, 1988 [u daljem tekstu: DDI, IX, Vol. VII], str. 158. Ministru vanjskih poslova Ćanu od Generalnog konzula u Frankfurtu, Frankfurt, 23. maj 1941, str. 158.

namjesništva, koju je Kralj predložio Musoliniju, i koja je potom saopštena Ćanu, propala je zbog slijeda događaja i poteškoća u pronalaženju osobe od povjerenja na crnogorskoj teritoriji.[26] Činilo se da oduševljenje zbog kraljeve posjete Cetinju nije imalo političkog učinka.[27]

Što se tiče lokalne uprave, sa njenim komitetima, fašistička uprava se oslonila na ostatke starog režima koji su u crnogorskom narodu predstavljali manjinu. Na crnogorskoj teritoriji su bili prisutni, mada ne u velikom broju, Komunistička partija Jugoslavije i Savez komunističke omladine Jugoslavije koji su u čitavoj Jugoslaviji imali oko 5.000 članova.[28] Bilo je i oficira raspuštene vojske Kraljevine Jugoslavije koji su indirektno predstavljali prosrpske političke težnje, prisutne u crnogorskom društvu, među kojima su se isticali Bajo Stanišić i

---

[26] A. Ungari, *Casa Savoia e la diplomazia fascista nei Balcani*, u: F. Caccamo, L. Monzali (ur.), nav. djelo, str. 311-321. Ungari smatra da se može govoriti o pravoj uporedoj diplomatiji monarhije u vezi sa Crnom Gorom. Razrada teze o uporedoj diplomatiji na Balkanu nadovezuje se na istorijsko-diplomatska tumačenja A. Bjađinija: *Addetti militari all'estero e storia diplomatica*, u: N. Labanca (ur.), *L'istituzione militare in Italia. Politica e società*, Unicopli, Milano, 2002, pp. 140-144.

[27] *Odjeci Visoke Posjete Crnoj Gori*, Glas Crnogorca, 25. maj 1941.

[28] Na početku rata KPJ bila je najmanja komunistička partija u Evropi. Up. J. Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia. Occupation and collaboration*, Stanford University Press, Stanford, 2001, str. 138-148. Veliki agitator SKOJ-a, obnovljenog nakon 1937. godine, bio je Crnogorac Milovan Đilas, koji je postao jedan od rukovodilaca partije 1940. godine. Đilas je bio delegat Centralnog komiteta Partije tokom Trinaestojulskog ustanka 1941. Up. F.W. Deakin, *La montagna più alta. L'epopea dell'esercito partigiano jugoslavo*, Einaudi, Torino, 1975, str. 91-95. O političkoj situaciji i odnosima ovih političkih snaga uoči ustanka u Crnoj Gori vidi: D.V. Ivanović, *Ljudi i vrijeme 1941-1942*, Istorijski institut Crne Gore, Podgorica, 1998, str. 47-49.

Pavle Đurišić, koji će učestvovati u Trinaestojulskom ustanku, da bi potom, u jesen 1941. godine prešli na stranu okupatora.[29]

Nemoguća autarhija

Ekonomski podaci vezani za Crnu Goru iz godina prije italijanske okupacije pokazuju da je riječ o teritoriji koja je uvozila gotovu svu robu široke potrošnje. Prihod od poreza nije bio dovoljan da pokrije troškove u bivšoj Kraljevini Jugoslaviji, i tim prije 1941. godine ova zemlja nije mogla podnijeti teret strane okupacije naročito u ovoj regiji koja je u suštini morala biti izdržavana.[30]

---

29 Izvještaj Serafina Macolinija neposredno nakon ustanka predstavlja svjedoćanstvo o spajanju nacionalista i komunista. DACG (Podgorica), Ratna građa, br. XI, 2a - 34 (4), 12094, iz Visokog komesarijata za Crnu Goru ministru Vanjskih poslova, Osnivačka skupština i revolucionarni pokreti, Cetinje, 17. jul 1941, Serafino Macolini.

30 Na teret državnog budžeta padao je i godišnji izdatak iz prethodne decenije koji je iznosio oko 60 miliona dinara. Osim toga, po rezultatima popisa iz 1921. godine, u Crnoj Gori je u odnosu na Kraljevinu, najveći procenat ljudi bio zaposlen u primarnom sektoru (86%) a najmanji u sektoru industrije i zanatstva. Up. F. Milone, *La struttura fisica ed economica della Jugoslavia*, Cedam, Padova, 1933, str. 94-102. Korisni podaci o ekonomskim resursima Zetske banovine, o Cetinju i Kotoru mogu se naći u: U. Urbani, *La Jugoslavia e i suoi Banati*, Casa editrice triestina Carlo Moscheni e Co., Trieste, 1935, str. 45-51. Jugoslovenski državni deficit za 1931-32 godinu iznosio je 700 miliona dinara (Up. G. Solari Bozzi, *La Jugoslavia sotto la dittatura*, Istituto per l'Europa orientale, Roma, 1933, str. 119-124). Fašistička Italija je u ekonomskim odnosima sa Beogradom veoma kasnila u trgovinskom bilansu u odnosu na Berlin. Njemačko učešće u ukupnom uvozu i izvozu Jugoslavije 1939. godine nije se mijenjalo: 54,2% uvoz; 45,8% izvoz. Up. M.M, *La guerra economica e i paesi dell'Europa sud-orientale*, 'Le vie del Mondo' – rivista mensile del Touring club italiano, g. VIII, br. 5, maj 1940, str. 389-393.

U Crnoj Gori razvoj industrije je bio tek u zametku i živjelo se samo od stočarstva i od još uvijek nerazvijenih djelatnosti, poput uzgoja duvana i drvne industrije. Mala balkanska regija predstavljala je tržište potrošnje, a ne proizvodnje: više od 2/3 njenih osnovnih potreba moralo se uvoziti. Izvoz to nije mogao da nadoknadi, s obzirom na to da su ga činile sirovine – drvo, koža i vuna – čija je vrijednost razmjene mogla da dostigne 1/3 vrijednosti uvezenih dobara potrebnih za lokalnu potrošnju. Ovaj ekonomski okvir pruža približnu predstavu o lokalnoj trgovini, ali je za potrebe ovog istraživanja neophodno napomenuti da su podaci koji se tiču izvoza precizni, dok su oni koji se tiču uvoza mogli biti i veći, budući da nedostaju pouzdani elementi na osnovu kojih bismo sa preciznošću odredili potrebe zemlje u to vrijeme. Godine 1941. cjelokupni izvoz Crne Gore iznosio je 157.000.000 lira, dok je uvoz dostigao cifru od 379.000.000 lira.[31]

Pokušaj fašista da Crnu Goru učine samoodrživom, radi ostvarivanja ratnih ciljeva, brzo se suočio sa teškom realnošću, ali je jedan nepromišljen pogranični politički potez podstakao stanovništvo na ustanak, a to je bilo prepuštanje Ulcinjske solane Albaniji, u kontekstu odnosa u italijanskom carstvu. U memoarima jednog člana Informativne vojne službe – iako prilično selektivno i uz dobroćudne mitove – opisano je raspoloženje koje je vladalo tokom prva dva mjeseca italijanske okupacije u Crnoj Gori: „Italijanska okupacija, iako je koristila blage represivne metode, vrijeđala je osjećanja naroda i kult viševjekovne slobodarske tradicije. Potom, granice koje su dodijeljene Italiji […] lišile su zemlju bilo kakvog privrednog

[31] ASBI (Istorijski arhiv Banke Italije), Specijalna kancelarija za koordinaciju, predmet 104, br. 38, sv. 1 Crna Gora, Ćiro De Martino Guverneru Banke Italije, Rim, 30. avgust 1941. Riječ je o ukupnom bilansu zemlje tokom prvih mjeseci okupacije, uz osvrt na ekonomski istorijski razvoj regije.

razvoja i izazivale konfliktne situacije sa susjednom Albanijom, kojoj je ustupljena crnogorska teritorija“.[32]

Za crnogorske komuniste i nacionaliste, naravno, u okviru različitih političkih tumačenja i kategorija, pripajanje je bilo presudno za ubrzanje procesa otpora okupatoru. Još prije ulaska italijanskih trupa u Crnu Goru dvije sile stvorile su uzavrelu društvenu klimu. Krajem marta na Cetinju su organizovane demonstracije na kojima su pominjani planovi da se djeluje nezavisno od Beograda sa ciljem da se ne ugrozi Crna Gora u slučaju pobjede sila Osovine, kako bi se spriječila mogućnost stvaranja nezavisne i autonomne crnogorske države, čak i u eventualnom federativnom političkom okviru. Isti plan predviđao je okupljanje u planinskim krajevima trupa koje su bile vjerne ideji srpstva, spremnih da, ukoliko sile Osovine naiđu na poteškoće kao i u slučaju teške situacije u unutrašnjosti zemlje, paralelno djeluju kako bi ušle u Albaniju i stavile Boku Kotorsku na raspolaganje Engleskoj. Jedan crnogorski vojnik, prema informacijama italijanske ambasade u Beogradu, navodno je izjavio da su „dvije jugoslovenske divizije dovoljne da istjeraju Italijane iz Albanije“. Prema informatorima italijanskog ambasadora Frančeska Mamelija (Francesco Mameli), 130 delegata iz svih crnogorskih centara podržavalo je nezavisnost pod britanskim patronatom.[33] Ovakvo stanje stvari dovođeno je u vezu sa opštom netrpeljivošću na koju je ukazao italijanski konzul u Dubrovniku koji, takođe u martu, navodi da su na Cetinju održani protesti zbog lošeg kvaliteta hljeba u

[32] G. Bambara, *Jugoslavia settebandiere: guerra senza retrovie nella Jugoslavia occupata, 1941-1943*, Vannini, Brescia, 1988, str. 101.

[33] ASMAE, Politički poslovi 1931-1945 (1941 Jugoslavija), br. 123, sv. Politički i vojni odnosi u Srbiji, obavještenje br. 1461/739 Ministarstvu Vanjskih poslova, situacija u Crnoj Gori, Beograd, 26. april 1941, Mameli [Frančesko].

trgovinama. Građani su polomili nekoliko stakala gađajući ih veknama. A i Kotor je ostao bez hljeba dva dana.[34]

Mameli je upozorio i da su mnogi komunisti u Crnoj Gori „navodno dobili instrukcije" da se ponašaju kao veoma odani i bliski s italijanskim vlastima da bi potom iskoristili tu privilegovanu poziciju.[35] Uoči ustanka ambasador u Beogradu – prikazan u istorijskom romanu *Kaputt* Kurcija Malapartea (Curzio Malaparte) kao mali čovjek i kukavica – zapisao je da „neki Crnogorci i Srbi navodno sprovode akciju kojoj je cilj sjedinjenje Crne Gore i Srbije, a njemačke vlasti ovakve aktivnosti naizgled tolerišu". Vojni ataše u Beogradu Luiđi Bonfati (Luigi Bonfatti) izvijestio je da mnogi crnogorski intelektualci, među kojima su neki bili eksponenti stare politike ujedinjenja, naročito iz krugova Komesarijata za obrazovanje, sprovode otvorenu antiitalijansku propagandu. Komunisti su, naprotiv, bili u iščekivanju, svjesni da se na crnogorskoj teritoriji nalazila velika količina oružja.[36]

Stalno pogoršanje društvene situacije i otvorena pitanja granica predstavljali su važan politički kohezioni element za suprotstavljene političke snage u Crnoj Gori. Serafino Macolini (Serafino Mazzolini), bivši zamjenik sekretara Nacionalne fašističke partije, unaprijeđen u Visokog komesara za Crnu Goru, djelimično je razumio ove istovremene i istociljne pokrete; po pitanju Ulcinja bio je jasan, poslavši u Rim obavještenje napisano u saradnji sa pripadnicima albanske obavještajne službe, u kome stoji da je sastav stanovništva, prema

[34] Isto, Kraljevsko poslanstvo u Beogradu, telegram n. 1757, neprijateljske demonstracije na Cetinju, Beograd, 5. april 1941, Mameli.

[35] Isto, Kraljevsko poslanstvo u Beogradu, telegram br. 22459, komunisti u Crnoj Gori, Beograd, 10. jul 1941, Mameli.

[36] Isto, telegram br. 6953, crnogorske i srpske aktivnosti, Beograd, 10. jul 1941, Mameli.

pripremljenim zvaničnim statistikama, bio 60% Abanaca i 40% Crnogoraca. Gubitak Solane odmah je zadao težak udarac crnogorskoj privredi, jer je nedostajao najznačajniji sastojak, osnovno sredstvo za privremeno čuvanje štavljene kože, obezbjeđivanje dobre hrane za stoku, čuvanje mesa i ribe iz Skadarskog jezera i proizvodnju sira.[37] Sve aktivnosti vezane za stočarstvo pretrpjele su štetu, što je dovelo i do gubitaka stoke i stočnih proizvoda i, uprkos pokušajima italijanskih vlasti da što prije snabdiju ovu oblast potrebnom količinom soli.[38]

Potraga za solju bila je tužan prizor: so je često korišćena kao sredstvo plaćanja; kupovana je po visokoj cijeni, razmjenjivana za svaku vrstu hrane, krijumčarena i skrivana kao da je zlato. U selima u kojima je inspekciju sproveo vojni guverner Alesandro Pircio Biroli avgusta 1941. godine, stanovništvo je jednoglasno tražilo: soli za našu stoku.[39] U kotorskom okrugu, starješina jednog malog sela, Ivo Radović, obratio se komesaru prefekture obavještavajući ga da dodjela četvrtine mjesečnog sljedovanja soli po osobi, na osnovu karte za racionalno snabdijevanje, seljacima nije dovoljna jer im je za pripremu hrane bila neophodna „so za stoku, za sir i druge potrebe stanovnika grada. […] Kako se bližila jesen, svakom stanovniku potrebna je veća količina soli kako bi mogao

[37] Solana je bila u vlasništvu monopolskog preduzeća bivše Kraljevine Jugoslavije i stvorena je isključivo za potrebe Crne Gore, ali je nakon italijanske okupacije za račun albanske vlade rasprodala čak i uskladištenu so, čiji su troškovi proizvodnje padali na teret Crne Gore. ASBI, Direktorijum Introna, predmet 19, sv. 2 Crna Gora, Cetinje, 6. maj 1941, Ćiro De Martino.

[38] Izvještaj sadrži detalje o *vexata quaestio* (spornom pitanju) od 1941. do 1942. godine. ASBI, Specijalna kancelarija za koordinaciju, predmet 361, sv. 1 Crna Gora, predmet: Ulcinjska solana, Cetinje, 29. oktobar 1942.

[39] ACS, NAW (Nacionalni arhivi Vašingtona), T. 821 Rol. 356, kadar 867, predmet: inspekcija trupa u Crnoj Gori i politička situacija, Cetinje, 27. avgust 1941, Alesandro Pircio Biroli.

da pripremi i osuši meso za zimu."[40] Osim kada za isparavanje morske vode, Solana je imala elektranu, pumpe za prevoz i radionicu za opravku brodova. Septembra 1941. godine, uprkos razdoblju političke i poslovne krize, zapošljavala je 320 radnika za 2.584 radna dana i samo za plate izdvajala je 60.000 lira.[41]

Macolini je pokušao da insistira na tome da je teritorijalno pitanje od ključnog značaja za ekonomsku samoodrživost male balkanske regije: ukoliko bi Ulcinj postao dio Albanije, bilo je neophodno da makar Solana ostane u posjedu Crne Gore kako već siromašna crnogorska privreda ne bi postala još siromašnija. Lokalni resursi, pisao je diplomata, bili su ograničeni isključivo na uzgoj duvana i proizvoda kojima je „upravo bilo neophodno mnogo soli".[42] Prosječna godišnja potrošnja ovog dobra u Crnoj Gori bila je procijenjena na sedam do osam hiljada tona, a po dolasku Italijana bilo je potrebno uvoziti so sa Krfa, iz Trapanija i Margerite di Savoja, ali je zbog lošeg funkcionisanja pomorskog prevoza izvoz često bio onemogućen. O ovom paradoksu svjedoči proizvodnja Ulcinjske solane koja je na godišnjem nivou iznosila preko 10 hiljada tona soli. Oktobra 1941. godine već se pisalo o stalnim kašnjenjima pri uvozu ovog dobra.[43]

---

[40] DACG – Istorijski Arhiv Kotor, Vodič 17, Naziv Ok, sv. CCXLIV, Prefektnom komesaru opštine Kotor, dodjela soli djelovima naselja, 18. avgust 1941.

[41] Procenat radničke klase u Crnoj Gori između 1941. i 1943. godine bio je 6%. Up. E. Gobetti, *Jugoslavia 1943: uno stato in clandestinità. La gestione del potere nelle repubbliche di Tito*, in A. Buvoli, G. Corni, L. Ganapini e A. Zannini (ur.), *La Repubblica partigiana della Carnia e dell'Alto Friuli. Una lotta per la libertà e la democrazia*, Il Mulino, Bologna, 2013, str. 110.

[42] ASMAE, SSAA, br. 105, sv. Crna Gora, Ulcinjska solana, izvod iz telegrama Visokog komesarijata na Cetinju, 31. april 1941.

[43] AVII – Ia, k. 745, dok. 1/6-1, Kraljevska vojna vlada Crne Gore, pošiljka soli opštini Bar, Cetinje, 13. oktobar 1941.

Principi ekonomske i finansijske reogranizacije Crne Gore utemeljeni su od maja do jula 1941. godine na osnovu političkih smjernica vlade u Rimu, i već je iz prvih akata bila jasna namjera Civilnog komesarijata da Crnoj Gori oduzme ono malo resursa što joj je bilo preostalo. Sudbina ove teritorije određena je *a priori,* vodeći računa isključivo o političkim razlozima, bez pažljive analize finansijskih činilaca. Na ovakav zaključak najbolje ukazuje djelovanje albanske Komisije za razgraničenje koja je, nezainteresovana za buduće institucionalno uređenje Crne Gore, samo gledala kako da je surovo opljačka. Najvažnijem sastanku ove komisije, čiji su rezultati saopšteni Ćanu, prisustvovali su između ostalih Alizoti Bev (Alizotti Bev), bivši prefekt u otomanskoj vlasti, veliki prijatelj fašističke Italije (od juna 1941. bio je Visoki komesar za Kosovo i Dibran), diplomata Dino Džemil (Dino Xhemil),[44] zet albanskog premijera Šefket-bega Verlazija (Shefket bej Verlazi), koji se zalagao za pripajanje Čamerije (zona grčkog Epira) Albaniji,[45] ministar obrazovanja Mustafa Kruja, vatreni nacionalista (budući predsjednik Vlade u decembru 1941)[46] i nekoliko opunomoćenih ministara koji su obaviješteni o dogovorenom rješenju u vezi sa albanskim nacionalnim zahtjevima i o novoj granici sa Crnom

44 Dino Džemil je bio i ambasador u Rimu. ACS, MI, DGPS, Generalni inspektorat za javnu bezbjednost pri kraljevskom namjesništvu u Tirani, br. 4, sv. 526 Xhemil Dino, podaci, Rim, 28, jun 1943.

45 C. Umiltà, *Jugoslavia e Albania: memorie di un diplomatico*, Garzanti, Milano, 1947, str. 124-125.

46 Kruja je stigao iz Zadra u trenutku kada se kralj Italije proglasio i kraljem Albanije. Pretjerana autonomija i preduzimljiva politika u pogledu ostvarivanja zamisli o „etnički čistom" Kosovu dovešće do Krujine smjene novembra 1942, čemu je posredno doprinio Ćano, njegov bivši zaštitnik. Up. M. Dogo, *Kosovo. Albanesi e serbi: le radici del conflitto*, Marco editore, Cosenza, 1992, str. 321-325.

Gorom, Srbijom i Bugarskom. Opunomoćeni ministar Luka Pjetromarki (Luca Pietromarchi), šef Kabineta za postizanje primirja i mira i šef informativne službe Podsekretirijata za albanska pitanja Mikele Skamaka (Michele Scammacca), ilustrujući postignute rezultate, istakli su politički značaj novih granica, koje su napokon omogućavale Albaniji ispunjenje istorijskih, teritorijalnih i etničkih težnji, a s tim i solidnu ekonomsku i političku osnovu za razvoj države. Članovi albanske Komisije izrazili su duboku zahvalnost Albanije fašističkoj vladi, priznajući prednosti koje je novo teritorijalno uređenje donosilo njihovoj zemlji, zadovoljavajući njene nacionalne težnje.

U vezi sa nekim tačkama, Albanci su „iz čisto sentimentalnih razloga" čak izrazili želju da se prilikom razgraničenja izvrši i još pokoja ispravka. Preciznije, izrazili su interesovanje za malu teritoriju Plava, Gusinja i Gruda (u posjedu Crne Gore) koja je, uprkos zanemarljivoj ekonomskoj vrijednosti, imala izuzetan istorijski značaj za Albaniju, s obzirom na to da su tamo vođene nacionalne borbe koje su predstavljale epopeju albanskog naroda. Mada nije bilo zahtjeva da se ponovo otvori rasprava o granici na sjeveru Kosova, zatraženo je da bar Vučitrn, grad južno od Mitrovice ali van oblasti nalazišta ruda, bude dodijeljen Albaniji prilikom razgraničenja. Ista nada postojala je i za Kaćanik, dok ostale teritorije nisu dovođene u pitanje. Rješenje dobijeno za oblast makedonskih jezera, sa punim pravom nad vodama, uprkos gubitku Ohrida koji je pripojen Bugarskoj, u potpunosti je zadovoljavalo zahtjeve Albanaca. Priložena je i studija čiji je cilj bio postizanje sporazuma sa susjednim državama radi razmjene stanovništva, a to je – po mišljenju albanskih nacionalista – trebalo da se sprovede ne samo radi teritorijalnog konsolidovanja posredstvom etničkog ujednačavanja, čime bi mir bio dugoročno garantovan, već i da bi velik broj

Albanaca (procijenjen na 200.000) van granica Albanije bio vraćen pod njeno okrilje.[47]

U radu pograničnih komisija učestvovao je i Karlo Umilta (Carlo Umiltà), bivši civilni komesar za Kosovo i Dibran. Umilta je postavljen za člana Mješovite komisije kojoj su prioriteti bili pitanje nalazišta ruda i regionalno povezivanje. Rješavanje ovih pitanja izgubilo je status hitnosti ljeta 1942. godine zbog ratnih zbivanja, pa je razrješenje pograničnih pitanja za koje se zalagala naročito Bugarska moralo biti odloženo. Ćano je ipak podsticao svoje ljude na djelovanje kako bi Albanci zadržali jake veze sa maticom. Rješenja u povlačenju granica između sila Osovine, sa dominantom ulogom Njemačke u podjeli Kosova, u svojstvu garanta srpske države, Italije kako zaštitnice Albanije i Bugarske kao slobodnog igrača, jasno pokazuju diplomatsku podređenost Rima u odnosu na sve druge sile.[48]

Albanska Komisija koja je djelovala pod zaštitom namjesnika Albanije, Frančeska Jakomonija, završila je sa radom tek nakon što je predložila i nacrt (nikad realizovan) o „razmjeni albanskog i slovenskog stanovništva“, što bi zasigurno definitivno rasparčalo privredu čitave oblasti.[49] Pogrešnom pristupu pitanjima granice pridružilo se i neoprezno djelovanje u vezi sa budućnošću pomenutog Upravnog komiteta sačinjenog od Crnogoraca. Ova ustanova, kojoj je bila povjerena djelimična civilna vlast, praktično je preuzela funkcije privremene vlade. Međutim, nakon što je Macolini stupio na vlast, Komitet je

47 L. Micheletta, *La resa dei conti. Il Kosovo, l'Italia e la dissoluzione della Jugoslavia (1939-1941)*, Edizioni nuova cultura, Roma, 2008, str. 115-123.

48 L. Salimbeni, *L'occupazione italiana del Kosovo nella seconda guerra mondiale*, 'Italia contemporanea', br. 251, jun 2008, str. 299-310.

49 ASMAE, SSAA, br. 78, sv. Albanska komisija za razgraničenje, bilješka za Kabinet za postizanje primirja i mira, Rim, 22. jun 1941, Mikele Skamaka (Michele Scammacca).

raspušten zbog svoje glomazne strukture. Visoki komesarijat za teritorije Crne Gore pod okupacijom italijanskih oružanih snaga vršio je svu vlast okupatorske sile u skladu sa zakonima rata; a kad je riječ o civilnoj vlasti, bio je podređen direktno Ministarstvu vanjskih poslova.[50] Macolini je zamijenio Komitet jednim Vijećem (Konsulta) (koje je trebalo da preraste u Ustavotvornu skupštinu) u čiji sastav je ušlo pet crnogorskih rodoljuba, jer se bojao albanskog uplitanja,[51] ali je rad ovoga vijeća stopiran na sami pomen gubitka još jedne teritorije, ovoga puta u korist Nezavisne države Hrvatske u zoni Čajniča, a potom u korist Albanije opet u okolini Ulcinja. Situacija se nije popravila ostavkom Petra Plamenca, jednog od cijenjenih članova Vijeća.[52] Ostali predstavnici izjavili su da ukoliko

[50] AVII, Ia, k. 740, d. 5/2-1. Proglas Dučea fašista, maršala Imperije, komandanta trupa na svim frontovima. Naredbe u vezi sa ovlašćenjima Visokog komesarijata za teritorije Crne Gore, 19. jun 1941, Musolini.

[51] DDI, IX, vol. VII, Visoki komesarijat za Crnu Goru, Macolini, ministru vanjskih poslova Ćanu, Cetinje, 9. maj 1941, str. 76.

[52] Plamenac je bio ministar vanjskih poslova nezavisne Crne Gore. Ovaj političar imao je koristi od bliskih odnosa sa italijanskim ministrom vanjskih poslova Antonijem di San Đulijano (Antonio di San Giuliano) koji je dugo vršio pritisak na Crnu Goru kako bi se držala podalje od austrijsko-srpskog spora. Česti narodni skupovi organizovani kao podrška „srpskoj braći" natjerali su crnogorsku monarhiju, koja je pokušala da se sporazumi sa Bečom, da objavi rat Austrougarskoj 6. avgusta 1914. godine. Up. F. Caccamo, *Il Montenegro negli anni della prima guerra mondiale*, Aracne, Roma, 2008, str. 18-30. U periodu neposredno nakon Prvog svjetskog rata novinar Đovani Baldači, brat mnogo poznatijeg botaničara i geografa Antonija Baldačija, predstavljao je vezu između italijanske vlade i Plamenca. Kao veliki poznavalac Crne Gore Baldači je obavio više misija za italijansku vladu kako bi podstakao narod na ustanak za povratak nezavisnosti, koji bi Crnu Goru dovele u sferu italijanskog djelovanja, nasuprot francuskim ekonomskim interesima. Naime,

Ulcinj ne bude imao predstavnika na ustavotvornoj skupštini, postoji veliki rizik od bojkota.[53]

U Tirani, iako još uvijek nije bilo izdato zvanično saopštenje jer se čekalo da kraljevski dekret dobije konačnu formu, već su se javno mogle čuti potvrde o teritorijalnim dobicima. Prve već raširene vijesti i ohrabrujuće najave raspršile su strahove u pogledu sudbine nekih teritorija na koje je Albanija polagala pravo. S druge strane, albanski nacionalni duh bio je u stanju da razumije „više administrativni nego politički karakter nove granice […] uz spremnost da se zaborave stare mržnje i pizme, da se prijateljski dočekaju Crnogorci i da se ispoštuje njihov legitimni interes"; takođe, u povjerljivoj noti, pisalo je da će Albanci koji su ostali van granica matice imati odliĆan tretman. Čak i po mišljenju uglednih političkih ličnosti ovo teritorijalno ustupanje koje Albanija nikada ne bi dostigla sama, niti u bilo kojoj drugoj političkoj kombinaciji, imalo je za cilj da definitivno pridobije mnoge koji su još uvijek negodovali ili sumnjali. Namjesnik Albanije bio je uvjeren da će položaj Italije u Albaniji, stubu imperijalne zajednice, biti ojaĆan jer će zaštita albanskih interesa, „nužna za dostizanje nacionalnog jedinstva", navodno odbraniti i konsolidovati novo fašističko uređenje.[54]

Pariz je bio glavni saveznik Beograda u trci ka Cetinju. Kada je Plamenac uvidio da je isključen sa crnogorske političke scene, septembra 1922. godine samostalno se proglasio premijerom. Sam Musolini prognao ga je iz Italije decembra 1922, ali ga je fašistička politika nakon nekoliko godina vratila na političku scenu. Up. A. Madaffari*, Italia e Montenegro (1918-1925): la legione montenegrina*, 'Studi storico-militari', 1996, str. 94-100; str. 125-127.

53 DDI, IX, vol. VII, Visoki komesar za Crnu Goru Macolini ministru vanjskih poslova Ćanu, Cetinje, 8. jun 1941, str. 343.

54 ASMAE, SSAA, br. 78, sv. Razgraničenje, opšti dio, telegram br. 6967, Generalno namjesništvo Njegovog VeliĆanstva kralja imperatora u Albaniji za Ćana, Tirana, 14. jul 1941, Jakomoni.

S druge strane, Macolini je u više navrata kritikovao centralizatorski karakter namjesništva u Tirani zbog njegovih aspiracija na teritorijalno proširenje na račun Crne Gore čijem se snabdijevanjem bavio Komesarijat. Diplomata je veoma naivno isticao uvjeravanja dobijena od Vlade u Rimu u vezi sa sudbinom teritorija koje je trebalo da ostanu u sastavu Crne Gore. U tom smislu Macolini je umirio jednu crnogorsku delegaciju iz Tuzi (jedan od spornih krajeva)[55], dok su odgovori iz Tirane na zahtjeve ovog diplomate da Albanska fašistička partija prestane s djelovanjem na crnogorskoj teritoriji bili u suprotnosti sa akcijom koja je sprovođena i finansirana na terenu.[56] Neslaganja su doprinijela stvaranju situacije političke nesigurnosti u Crnoj Gori, izazivajući raskol između civilne i vojne vlasti još od aprila 1941. godine.[57]

Po Jakomonijevom mišljenju, bilo je važnijih pitanja, a ozbiljnu političku poteškoću predstavljali su „problemi u vezi sa Albancima koji su ostali izvan granica". Namjesnik Jakomoni postao je najbolji tumač nacionalnih težnji Albanaca koji su željeli „da se domovini priključi stanovništvo koje je ostalo da živi na teritorijama koje su pripale Crnoj Gori".[58] Pitanje je bilo izrazito političkog karaktera, njegova žila kucavica bila je u Albaniji, gdje je vladala Ćanova marioneta. Musolinijev zet štitio

---

55 ASMAE, SSAA, br. 78, sv. Crna Gora, telegram br. 20168, Visoki civilni komesarijat, hrana za stanovnike Tuzi, Cetinje, 20. jun 1941, Macolini [Serafino].

56 Isto, telegram br. 20428, Generalno namjesništvo – Tirana Visoki komesarijat – Cetinje, 25. jun 1941.

57 Po povratku iz Rima Macolini nije skrivao netrpeljivost i prezir prema vojnicima još prije uspostavljanja Guvernerstva. Up. E. Ortona, *Diario sul Governo della Dalmazia (1941-1943)*, 'Storia contemporanea', g. XVIII, br. 6, decembar 1987, str. 1368-1369.

58 F. Jacomoni, nav. djelo, str. 280.

je namjesnika uprkos njegovom katastrofalnom učinku u vojnoj kampanji u Grčkoj. Jakomoni je na svaki način pokušao da pitanja granica razriješi u korist očekivanja Albanaca, beskompromisno se boreći protiv Macolinija, koji je Vladu u Rimu upozorio na pretjeranu osjetljivost Crnogoraca zbog istorije stalnih sukoba između dva naroda.[59] Za Jakomonija, po okonĆanju spora aprila 1943. godine, u obavještenju upućenom Podsekretaru za vanjske poslove u Rimu stoji:

Poznato je da je Jakomoni u Albaniji vodio sasvim ličnu politiku, težeći da ostvari vlastite ciljeve, koji su čak bili protivni interesima njegove države. […] Po povratku u Tiranu, Jakomoni je pokušao da pridobije Albance, držeći im govore o njegovoj privrženosti Albaniji, dajući im i darove. S druge strane, njegova žena, primajući Albanke, izjavila je da oni imaju namjeru da se nastane u Albaniji, i da je njen muž čak namjeravao da tamo kupi neko imanje. To je podstaklo Albance da Jakomoniju ponude posjed u Tirani. Dakle, zvuči li vjerovatno da se pored svih lijepih imanja u Italiji i u drugim zemljama, Jakomoniju dopadne baš neko albansko.[60]

Pitanje granica razriješio je dekretom sam Musolini. Italijanska vlada odredila je konačnu granicu između Albanije i Crne Gore, dodijelivši Albaniji Plav, Gusinje, Ulcinj, Rožaje i Tuze. Crnoj Gori je, uz zadržavanje kratkog priobalnog pojasa od Budve do Bara, ovaj gubitak „nadoknađen“ dodjelom jedne

[59] G.S. Rossi, *Mussolini e il diplomatico: la vita e i diari di Serafino Mazzolini, un monarchico a Salò*, Rubbettino, Soveria Mannelli, 2005, str. 99-103.

[60] ACS, Ministarstvo unutrašnjih poslova, DGPS, Generalni inspektorat za javnu bezbjednost pri Kraljevskom namjesništvu u Tirani, br. 1, sv. 25 itd. Frančesko Jakomoni i njegova žena, bivši Generalni namjesnik Albanije, Njegovoj ekselenciji zamjeniku sekretara vanjskih poslova u Rimu i Njegovoj Ekselenciji generalu Albertu Parijaniju (Alberto Pariani), Rim, 27. april 1943.

veće zone u Sandžaku. I u toj regiji bilo je više poteškoća još od početka jula.[61] Predstavnik ambasade u Berlinu, Dino Alfijeri (Dino Alfieri) izvijestio je da je njemačka Vrhovna komanda izdala naređenja u vezi sa predajom italijanskim vojnim vlastima zone u Novopazarskom sandžaku koja je pripala Crnoj Gori u skladu sa granicom dogovorenom u Beču.[62] S obzirom na to da lica za to nadležna nijesu bila dostupna zbog kampanje u Rusiji zakasnilo se u prenošenju naređenja vlastima koje je trebalo da se postaraju za njihovo izvršenje.[63]

Uprkos brojnim negativnim znacima, Ćano je ponavljao samom sebi da je granica između Crne Gore i Albanije samo moralnog karaktera i da ima čisto administrativni značaj, siguran da će Albanija i Crna Gora biti dio iste carinske unije sa Italijom. Njihove valute biće vezane za italijansku liru po fiksnom deviznom kursu. To je očito bila gruba greška u procjeni, plod nepoznavanja pitanja koja su Albanci i Crnogorci smatrali presudnim. I sam Ćano uvidio je da je dospio u ćorsokak, prinuđen da vodi pregovore s jedne strane s Albanijom, koja je odlučno tražila da joj se preko Ministarstva oslobođenih krajeva – na čijem je čelu bio Ekrem-beg Vlora (Eqrem bej Vlora), jedan od najvećih zemljoposjednika u Valoni i bivši prefekt Prištine – dodijele čak i

---

61 ASMAE, Politički poslovi 1931-1945 (1941 Jugoslavija), br. 123, sv. Politički i vojni odnosi u Srbiji, telegram 25590, Da Gabap Vrhovnoj komandi u Rimu, granica između Srbije i Crne Gore, 4. jul 1941, Ćano.

62 Upravo je podjela teritorija Novopazarskog sandžaka dodatno politički zbližila Srbe iz Crne Gore i one iz stare Srbije kroz predlog za ujedinjenje carinskog sistema i spajanje vojnih snaga što je dalo odlične rezultate do izbijanja Prvog svjetskog rata. Up. S. Clissold (ur.), *Storia della Jugoslavia. Gli slavi del sud dalle origini ad oggi*, Einaudi, Torino, 1969, str. 103-105.

63 ASMAE, Politički poslovi 1931-1945 (1941 Jugoslavija), br. 123, sv. Politički i vojni odnosi u Srbiji, telegram br. 32353, Kraljevska ambasada u Berlinu, Novopazarski sandžak, 10. jul 1941, Alfijeri [Dino Alfieri].

neki djelovi Sandžaka, a s druge strane sa hrvatskim nacionalistima koje su podržavali Njemci. Pod pritiskom ove druge strane, ministar je dospio u podređen položaj, o čemu svjedoči potpisivanje sporazuma kojim su uređene granice između Hrvatske i Crne Gore.[64] Ta granica, uz neznatne izmjene u korist Crne Gore kojoj je dodata jedna veoma siromašna teritorija, samo je deklarativno bila u skladu sa istorijskom granicom Crne Gore prije rata 1914-1918. Stvarnu novinu predstavljalo je prihvatanje nekih hrvatskih zahtjeva koji će kasnije ugroziti vojnu okupaciju na sjeverozapadnoj granici Sandžaka.[65]

Ćanovo retoričko naklapanje o jedinstvenoj ekonomskoj teritoriji sa punom slobodom prometa ljudi i roba sudarilo se sa ekonomsko-političkim analizama Ćira de Martina, jednog od najznačajnih saradnika u Crnoj Gori guvernera Italijanske banke Vinčenca Acolinija (Vincenzo Azzolini).[66] Ovaj funkcioner je

[64] Po mišljenju Stefana Bjankinija (Stefano Bianchini) i Frančeska Privitere (Francesco Privitera), autora jedne od prvih monografija u Italiji koje se nisu bavile isključivo vojnim aspektima napada sila Osovine na Jugoslaviju, treba uzeti u obzir činjenicu da se „na zategnutost koja je sve više obilježavala odnose između Rima i Zagreba, nadovezalo loše razrješenje crnogorskog pitanja koje je još više oslabilo italijansku poziciju u Jugoslaviji". Up. S. Bianchini, F. Privitera, *6 aprile 1941. L'attacco italiano alla Jugoslavia*, Marzorati, Settimo Milanese, 1993, str. 60.

[65] ASMAE, Politički poslovi 1931-1945 (1941 Jugoslavija), br. 123, sv. Politički i vojni odnosi u Srbiji, telegram br. 42720, Ćano Pirciju Biroliju, 31. oktobar 1941.

[66] ASBI, Specijalna kancelarija za koordinaciju, predmet 104, br. 38, sv. 1 Crna Gora, Njegovoj Ekselenciji Macoliniju. U dokumentu stoji: „Biću Vam zahvalan ako inspektoru De Martinu pružite svu podršku koja mu je neophodna da efikasno obavi povjerenu mu misiju", Rim, april 1941, guverner Acolini. O djelovanju Vinčenca Acolinija tokom rata vidi u: A. Roselli, *Il Governatore Vincenzo Azzolini 1931-1944*, Laterza, Roma-Bari, 2000, str. 286-306.

dao katastrofalna predviđanja u vezi sa fašističkim imperijalizmom u Crnoj Gori ukazavši na opštu nepripremljenost mnogih za sprovođenje utvrđenih planova. De Martino, koji je imenovan za specijalnog komesara filijale bivše Nacionalne banke Kraljevine Jugoslavije na Cetinju, podnosio je mjesečni izvještaj o svojoj aktivnosti Visokom komesarijatu za Crnu Goru.[67] Analize inspektora Banke Italije su nemilosrne i daju jasno tumačenje zasnovano na logici real-politike.

U Crnoj Gori trebalo je prvo organizovati proizvodnju, pripremiti sredstva za žetvu, pokrenuti proizvodnju duvana u Podgorici i eksploatisati nalazišta boksita u oblasti Berana i Andrijevice. Uvoz je bio od ključnog značaja i trebalo ga je sprovoditi bez kašnjenja, s obzirom na stalni manjak robe u svim skladištima.[68] Nakon prvih istraživanja o prehrambenim

---

[67] DACG (Cetinje), Civilni Komesarijat 1941 (1), Visoki komesarijat za Crnu Goru, naredba br. 64, Cetinje, 14 jun 1941, Macolini.

[68] U ovu granu crnogorske privrede tokom prvih godina XX vijeka investirao je preduzetnik Đuzepe Volpi (Giuseppe Volpi), uz podršku Komercijalne banke. Preduzeće za otkup, preradu i promet duvana u Podgorici (*La Regia cointeressata dei tabacchi del Montenegro*), sa društvenim kapitalom od 2.500.000 kruna, učinilo je ovog italijanskog preduzetnika pretečom italijanskog ekonomskog prodora u Crnoj Gori. Dobar profit naveo je Volpija da 5. decembra 1905. godine osnuje *Barsko društvo* (*Compagnia di Antivari*). Radilo se o preduzeću osnovanom zahvaljujući italijanskom kapitalu. Ovo preduzeće je izgradilo željeznicu, koja je počela s radom 1909. godine, luku u Baru i uspostavilo plovidbeni sistem na Skadarskom jezeru. Rad preduzeća naglo je obustavljen početkom Prvog svjetskog rata, ali je prethodno bio otežan izbijanjem balkanskih ratova. Opis italijanskog ekonomskog prodora u Crnoj Gori vidi u: A. Biagini, *I rapporti tra l'Italia e il Montenegro durante la prima guerra mondiale (1914-1918)*, 'Rassegna storica del Risorgimento', g. LXVII, sv. IV oktobar-decembar 1981, str. 443-445. Iako se ispostavilo da je ulaganje u Barsko društvo bilo neprofitabilno, postojanje ovog preduzeća

potrebama stanovništva pokazalo se da su rezerve hrane gotovo iscrpljene.

Rezerve u jugoslovenskim vojnim magacinima navodno su mogle da potkrijepe potrebe za brašnom do deset dana. Stoga je zatražena hitna pošiljka 20 hiljada tona žita, 15 hiljada tona brašna, 2 hiljade tona šećera, 1.5 hiljada tona nafte i 3 hiljade tona soli. Tražena količina odgovarala je minimalnim potrebama za otprilike četrdeset dana i mogla je da stigne u više isporuka u stovarište u Baru. Upućena je i molba da sa prvom isporukom bude dostavljeno i 500 tona plavog kamena kako berba grožđa ne bi bila dovedena u pitanje.[69] Sve poslove monopola duvana, soli, cigaret papira, cigareta i šibica u Crnoj Gori preuzela je Uprava monopola, sa sjedištem u Podgorici, pod direktnom upravom komesara. Mjesto upravnika povjereno je inženjeru Milutinu Kažiću, pod strogom kontrolom Finansijske policije. Prihodi su uplaćivani poreskoj upravi u Podgorici u roku od pet dana od ostvarene dobiti.[70] U tom kontekstu rad odjeljenja Finansijske policije postao je naporan od samog početka.[71]

---

poslužilo je kao izgovor za italijansku vojnu okupaciju Bara, Virpazara i Ulcinja u godinama neposredno nakon Prvog svjetskog rata. O privrednim ulaganjima Volpija u Crnoj Gori vidi u: A. Tamborra, *The rise of Italian industry and the Balkans (1900-1914)*, 'The journal of European economic history', vol. 3, br. 1, Spring 1974, str. 98-120.

69 ASMAE, Politički poslovi 1931-1945 (1941 Jugoslavija), br. 123, sv. Politički i vojni odnosi u Srbiji, telegram br. 12406, Cetinje, 30. april 1941, Macolini.

70 DACG (Cetinje), Civilni Komesarijat 1941 (1), Civilni komesarijat za Crnu Goru, naređenje br. 51, Cetinje, 31. mart 1941, Serafino Macolini.

71 Između dva rata Finansijska policija doživjela je veliku transformaciju. Ovo tijelo postalo je organ ekonomske i poreske policije, iako je zadržalo neke carinske i vojne nadležnosti. Za razliku od Dalmacije i Hercegovine, gdje su ta tijela imala status stacionarnih trupa na naprijateljskoj teritoriji, u Crnoj Gori su koriš-

U Crnoj Gori već je postojala organizacija, jedno tijelo jugoslovenske finansijske kontrole, koje je gotovo u potpunosti očuvano uprkos ratnoj krizi. Sastavljeno od tehnički i profesionalno osposobljenih službenika, da je zadržalo svoju funkciju, moglo je ostvariti izvanredan učinak, zbog dobrog poznavanja kako sredine, tako i starih poreskih odredbi bivše Kraljevine Jugoslavije. Međutim, zbog uplitanja vojnih vlasti, koje su prvo naložile predaju oružja, što je imalo očekivane negativne posljedice na raspoloženje članova ovog tijela, a potom formirale mješovite patrole, organizacija je oslabljena i rasturena. Tako je došlo do situacije da su isključivo Italijani morali da se bave vrlo složenim poreskim sistemom Crne Gore.[72] Jaka struktura stručnih civilnih funkcionera ocijenjena je kao politički nesigurna ili u svakom slučaju kao tijelo neprovjerene odanosti. Ovaj sud odnosio se i na službenike koji nijesu rođeni u Crnoj Gori i koji su radili u drugim krajevima Kraljevine. S druge strane, po mišljenju okupatora, lokalni službenici pokrivali su brojne pozicije, često neproduktivne, koje nije bilo moguće potpuno ukinuti zbog cjelishodnosti i zbog straha od socijalnih nemira. Slučajevi su samo periodično razmatrani nakon političkih zabrana koje je nalagao civilni Komesarijat.

Italijanska Finansijska policija smatrala je korisnim postizanje određene ekonomske stabilnosti uz oslanjanje i na ovo lokalno tijelo, naročito prije uspostavljanja novih trgovinskih tokova kao rezultata italijansko-albanske unije. Takvu stvarnost već je pokazivao proglas od 24. aprila, kao i naredne zakonske odredbe

---

tena kao okupacione trupe. O lokaciji bataljona Finansijske policije u Crnoj Gori v. P. Meccariello, *La Guardia di finanza nella Seconda guerra mondiale (1940-1945)*, testo, Museo storico della Guardia di finanza, Roma, 1992, str. 244-246.

72 ASGF, Miscellanea, Od Drugog svjetskog rata do današnjih dana, sv. monografija VI bataljona finansijske policije, Jugoslavija – Crna Gora, br. kartona 638, VI bataljon mobilizovan u ratu 1940-943 i 1943-45.

koje su, gotovo do slobodne razmjene, olakšavale trgovinu između Italije i Albanije.[73] U takvoj situaciji carinska služba bi samo utvrdila porijeklo robe, prelazeći na naplatu razlike između poreza povezanih sa proizvodnjom i monopolskim pravima koja su se plaćala u Italiji i Crnoj Gori. U tom cilju ponovo su započele sa radom postojeće službe čija je aktivnost do tada bila prisilno obustavljena. I kontakti sa organima poreske uprave počeli su daju neke praktične rezultate, ali je glavnu prepreku naplati poreza predstavljala promjena boravišta velikog broja ljudi kojima se izgubio trag, potom ekonomska kriza, izazvana neizbježnim posljedicama rata, nade da se, s obzirom na nestabilnu svakodnevnicu, porez može utajiti, postojano uvjerenje nekih pojedinaca da je okupacija italijanskih trupa prolazna i da će ubrzo Engleska i njeni saveznici uspjeti da pobijede. Dodatni razlozi bili su antifašistički politički stavovi, kao i opšte uvjerenje da Italijani neće preduzeti stroge mjere, naročito po pitanju poreza, budući da je sva njihova aktivnost bila usmjerena na zadobijanje prijateljstva mještana.[74] Finansijska policija nije imala mnogo vremena za otklanjanje svih poteškoća, a bilo je i značajnih političkih prepreka; zadovoljili su se rezultatima dobijenim bez sukoba i znatnih posljedica.[75]

---

[73] DACG (Cetinje), Civilni Komesarijat 1941 (1), proglas sa naređenjima u vezi sa kontrolom uvoza iz teritorija bivše Kraljevine Jugoslavije pod okupacijom italijanskih oružanih snaga, 17. maj 1941, Musolini.

[74] Slična situacija bila je i na Kosovu. Karlo Umilta opisao je vanredno stanje: „Za kratko vrijeme gotovo da niko na ovim dvjema teritorijama nije plaćao porez; slovensko stanovništvo iz protesta, a Albanci sa izgovorom da zbog rata nisu imali dovoljno prihoda da plate porez na kuću i poljoprivredne posjede. Što se tiče poreza na trgovinu i raznih drugih opštinskih poreza na potrošnju, na njih se nije moglo računati, budući da su trgovina i potrošnja gotovo svedeni na nulu“. Up. Carlo Umiltà, nav. djelo, str. 134.

[75] ASGF, Fond U.G.A., sv. Podsjetnik za generala Polija u vezi sa inspek-

Jedino što je preostajalo bilo je uzimanje sredstava od Monopola, s ciljem da dođe do potpune slobode razvoja, uz izbjegavanje pomenutih sukoba, čak sa nadom da će narod povjerovati da se sve to čini za njegovo dobro. Osim Ulcinjske solane, u Podgorici je postojalo skladište sirovog duvana skromnih dimenzija; dok se drugo nalazilo u Baru. Oni su potpadali pod nadležnost Uprave monopola koju je osnovala Italija, sa sjedištem u Podgorici, i koja je bila pod direktnom kontrolom finansijske policije. Među robama nad kojima je postojao monopol, osim duvana i soli, bila je i nafta. Za nju je napravljen izuzetak jer je Visoki komesarijat odredio da se snabdijevanje obavlja preko civilnih zastupnika i opština, u zavisnosti od potrebe za rasvjetom u mjestima bez električne energije. Finansijska policija, kojoj je povjerena i briga o pitanju Solane, imala je poteškoća zbog nedostatka nafte. Manjak je ometao proizvodnju i doveo do odlaganja berbe soli od nekoliko dana. Zbog štete koju su nanijele kiše, prikupljeno je mnogo manje soli od godišnjeg prosjeka (oko 1.600 tona).

Naredna prepreka sastojala se u tome što su radnici imali relativnu autonomiju u odlučivanju i dobijali su ponude od drugih lokalnih preduzeća koja su, osim plate, dijelila i hranu koju je bilo teško naći na tržištu u dovoljnoj količini. Mnogi radnici napustili su rad u Solani. Nadležni su pokušali da iznađu rješenje zatraživši od Komesarijata dodjelu brašna koje bi bilo podijeljeno kao dodatak plati. I ova isporuka stigla je sa zakašnjenjem, a kada je bila stavljena na raspolaganje, sezona berbe bila je pri kraju. U međuvremenu, vladala je velika potražnja za

cijom u Albaniji i u okupiranim zemljama, opšte stanje u odredima (jul-decembar 1941), Enriko Palandri (Enrico Palandri). Pukovnik Palandri bio je poštovan i u Kotoru. Novembra 1941. godine u Boki Kotorskoj primio ga je prefekt Frančesko Skaselati, zajedno sa drugim uglednicima Boke. Up. *Un saluto alle RR. Guardie di Finanza*, Boka Kotorska, 3. novembar 1941.

solju, naročito na selu, gdje je stanovništvo tokom ljeta pokušavalo da napravi zalihe s obzirom na to da je zbog duge i veoma oštre zime bilo prinuđeno na život u izolaciji. Naročito u planinskim mjestima u unutrašnjosti razvijena domaća proizvodnja sušenog i dimljenog mesa zahtijevala je veliku količinu soli u vrijeme ljetnjeg i jesenjeg klanja životinja. Ostale potrebe ticale su se štavljenja odrane kože, koje se vršilo jednostavnim i rudimentarnim sredstvima, ali je uvijek zavisilo od soli.

U početku je potražnja zadovoljavana rezervama iz magacina. Poteškoće u prevozu doprinijele su pogoršanju problema. Prilikom okupacije, Upravi monopola oduzeta su vozila jer su smatrana ratnim plijenom. Ona su uključena u albanski vozni park i izgubio im se svaki trag. Kamiona je bilo jako malo a i cijene prevoza svakako su bile basnoslovne. Postignuto je potpisivanje ugovora sa jednim lokalnim prevoznikom, uz obavezu da mu se prethodno isporuči neophodno gorivo. Oslanjajući se i na male željeznice Bar - Virpazar i Plav - Podgorica prevoz je pokrenut i bilo je moguće obezbijediti transport soli koja je stigla iz Italije, ali tek od septembra.[76] Za sve ovo utrošeni su

[76] Radilo se o mrežama razvijenim tokom prvih godina XX vijeka. U vrijeme kada je Đovani Đoliti bio na čelu Vlade, Italija je pokušala da stane na put željezničkom imperijalizmu Austrije na Balkanu. Imperijalna ekonomska politika, prema mišljenju uglednih italijanskih liberala, za Italiju je navodno značila da će „propasti na Jadranu i da će njen ekonomski i politički uticaj na Balkanu biti sasvim uništen; ne bi imalo nikakvog značaja (čak i da je moguće) oslanjanje na Crnu Goru i Albaniju, jer bi ove dvije zemlje, budući da su im za leđima austrijske željeznice, vjerovatno poslužile Austriji kao korisne sluge“. Up. V. Racca, *Le progettate ferrovie austriache nei Balcani e l'Italia*, 'Rivista italiana delle comunicazioni e trasporti', Roma, br. 26, 1. februar 1908, str. 49-55. Težnja za prevagom između Italije i Austrougarske po pitanju željeznica u Crnoj Gori opisana je u: Burzanović, S. (ur.) *100 godina željeznice Crne Gore*, Obod, Željeznica Crne Gore, Cetinje, Podgorica, 2009, str. 28–48.

mjeseci rada i pregovora, koji su naprasno prekinuti nakon Trinaestojulskog ustanka. U međuvremenu, bilo je nužno podići cijene, kako bi se makar kompenzovao trošak za transport, koji je dostigao veoma visoki iznos.

Vlasti su pokušale da suzbiju špekulaciju solju kako stavljanjem u promet velike količine ove robe, tako i strogim policijskim nadzorom, ali u je u nelegalnoj prodaji cijena skočila na oko 30 dinara za kilogram, što je za većinu stanovništva bilo nedostižno. U takvoj situaciji svu potrebnu so trebalo je dopremiti iz Italije, a kako je Uprava monopola u Rimu izvijestila da za tekuću godinu nema dovoljno zaliha za Crnu Goru, pregovori o nabavci obavljeni su sa jednim sicilijanskim preduzećem.[77]

Što se tiče duvana, prilikom uspostavljanja okupacije pronađena je zaliha sirovog duvana dovoljna da zadovolji potrebe za bar dvije godine, ali je obrađenog duvana bilo u veoma malim količinama, toliko da se očekivalo brzo pražnjenje zaliha. Nakon uspostavljanja centralne komande u Crnoj Gori poslato je više zahtjeva i napokon je stigao potvrdan odgovor. Tokom prvih mjeseci okupacije isporuke iz Italije bile su znatno otežane zbog neredovnosti transporta, pa nije bilo moguće obezbijediti neprekidno dopremanje ove robe. Nikakvih praktičnih rezultata nije bilo ni nakon pregovora sa preduzećima iz Zadra, koja su odgovorila da mogu isporučiti samo male količine određene vrste duvana, ali da ne mogu da garantuju njihovu stalnu isporuku. Javila se hitna potreba za pokretanjem

[77] Sve češće djelovanje gerile u drugoj polovini 1941. godine nametnulo je stavljanje Finansijske policije pod isključivu nadležnost vojske. Frančesko Poli (Francesco Poli) je novembra 1942. godine preuzeo efiktivnu komandu nad ovim tijelom. ASGF, U.G.A, Izvještaj o inspekciji generala Frančeska Polija u Crnoj Gori, karton br. 661, Mobilisani bataljon finansijske policije u Podgorici, Split, 22. jun 1942, Frančesko Poli.

prerade duvana, korištenjem porodičnih zaliha, kako bi ličnom proizvodnjom ovi problemi bili prevaziđeni.

Uz upotrebu ručnih, rudimentarnih mašina, počeo je proces rezanja duvana, ali prerada, iako povjerena specijalizovanim radnicima, nije davala zadovoljavajuće rezultate u pogledu kvaliteta reza i bila je veoma spora. Stoga su opet započeti pregovori sa Upravom monopola u Rimu radi obezbjeđivanja nekoliko mašina za rezanje i pakovanje duvana. Kako odgovor dugo nije stizao, uz odobrenje Guvernatorata Crne Gore, donijeta je odluka da se zahtjev uputi radionici u Mostaru, gdje su otputovali jedan kapetan i jedan inženjer Monopola kako bi uspostavili neophodne kontakte.

Nadležni organi u Hrvatskoj saopštili su da posjeduju mali broj mašina i da zbog toga ne mogu prodati nijednu. To je potvrđivala činjenica da se proizvodnja odvijala u punom kapacitetu i da su uspostavljene i noćne smjene kako bi bila zadovoljena velika potražnja iz Njemačke. Suočivši se sa ovim činjenicama delegacija se vratila u Crnu Goru, dok je uprava radionice u Mostaru, strijepeći od insistiranja i udovoljavanja ovom zahtjevu, zamolila da joj se ne šalju nove molbe. Na ponovno insistiranje, od generalne Uprave monopola u Rimu dobijena je samo jedna mašina za rezanje.[78] I u distribuciji duvana bilo je istih problema kao i po pitanju soli: nepostojanje vozila ili nemogućnost sigurnog prolaza kroz pojedine zone. Prvi problem donekle je riješen kupovinom dva kamiona, jednog na naftu i drugog na benzin, za potrebe Uprave monopola, a drugi vojnom zaštitom, tamo gdje je bilo potrebno, tako što su kamioni sa robom Monopola išli u pratnji vojnih vozila. To međutim nije otklonilo problem prolaza zbog veoma lošeg stanja putne infrastrukture, tako da su izgrađena privremena skladišta pod upravom crnogorskih funkcionera, ali pod direktnim nadzorom i neposrednom kontrolom italijanske Finansijske policije.

78 *Isto.*

Unutar Monopola morao se sprovoditi i politički nadzor radnika koji su radili u Podgorici i Baru. Privremeni karakter posla otežao je nadzor radne snage koja će uskoro pokazati svoja osjećanja prema okupatoru.

Nezavisna Crna Gora raspadala se unutar neprirodnih granica ne samo u mjestima prema Albaniji već i u ključnim centrima političkog saveza uspostavljenog između dva nacionalizma u nadmetanju – italijanskog i hrvatskog. Jedan predstavnik fašističke propagande opisao je programske propuste političkog projekta zamišljenog u Rimu: „Uopšteno gledano, s ekonomske tačke gledišta, ne može se zamisliti nezavisna Crna Gora. Nedostatak obradive zemlje, velika količina pojedinih sirovina i neophodnost da se za svakodnevne potrebe uvezu brojne druge čine je državom koja može da živi i napreduje samo povezujući svoju sudbinu sa nekom drugom velikom nacijom.“[79]

Novi ekonomski poredak

Pokušaj uspostavljanja novog monetarnog sistema predstavlja istinsku potvrdu hegemonističkih ciljeva fašističkog režima u Crnoj Gori. Istrajavanje na takvim mjerama tokom cijelog perioda okupacije utiče na to da se italijanska okupacija u Crnoj Gori razlikuje od onoga što se dešavalo u drugim oblastima, na primjer: „Da li je Italija imala plan za upravljanje Grčkom? Utisak koji se nameće nakon prvih istraživanja [...] je da je taj plan bio improvizovan makar u istoj mjeri u kojoj je to bila i vojna kampanja. Suštinski, Italija misli da je bitno jedino osvajati teritorije, da je važno isključivo vojno prisustvo, i zbog toga ne priprema niti adekvatne političke niti valjane diplomatske

[79] L. Paradiso, *L'esperienza comunista del Montenegro*, Casa editrice delle edizioni popolari, Venezia, 1944, str. 17.

planove".[80] Fašistička Italija je, međutim, imala planove za upravljanje Crnom Gorom, ali je hiperinflacija koju je podstakla nesposobnost okupatora da upravlja fiskalnim prihodima dovela do propasti nastojanja da se ova regija ekonomski osamostali. Ekonomska kriza izazvala je i propast samog fašističkog projekta.

Što se tiče valutnog odnosa, u trenutku kapitulacije jugoslovenske vojske i okupacije Crne Gore koja je uslijedila, utvrđeni kurs je bio 3,33 dinara za liru. To je bio samo prvi korak prema konačnom cilju koji je režim sebi postavio. Za „monetarno pitanje" tadašnji stručnjaci su ponudili dva rješenja: uspostavljanje monetarne unije među članovima imperijalne zajednice i stvaranje „zone lire" koja ne bi dovela do nestajanja drugih nacionalnih valuta, nego bi učvrstila valutni kurs. Moneta zemlje lidera bi se jedina koristila u odnosima sa inostranim tržištem.[81]

U Crnoj Gori je ova valuta i dalje bila u legalnom opticaju, uz istovremeno prisustvo, iako protivzakonito, albanskog franka koji je posjedovao veliki dio stanovništva, posebno trgovci koji su taj novac gomilali s ciljem da ga iskoriste u trgovačkim poslovima sa Albanijom. Nije bilo moguće potisnuti iz opticaja nelegalnu albansku valutu zbog toga što vojne vlasti nijesu raspolagale dovoljnim količinama jugoslovenske valute za sva plaćanja. Osim toga, u opticaju se našla i veća količina novčanica u apoenima od petsto i hiljadu dinara koje su poticale iz jedne pećine kod Nikšića, pošto su neki predstavnici

[80] E. Collotti, *L'occupazione italiana in Grecia: problemi generali*, in G. Rigo (ur.) *Studi e strumenti di storia contemporanea*, Annali 5, Istituto milanese per la storia dell'età contemporanea, della resistenza e del movimento operaio, Franco Angeli, Milano, 2000, str. 366-367

[81] D. Rodogno, *Il nuovo ordine mediterraneo. Le politiche di occupazione dell'Italia fascista in Europa (1940-1943)*, op. cit., str. 83.

jugoslovenske Vlade bježeći iz Beograda vojnim avionima tu sakrili značajan dio rezervi jugoslovenske banke u papirnom novcu. Taj novac je benzinom polio i zapalio jedan major koji je bio komandant na aerodromu u Nikšiću kako ne bi pao u ruke Italijanima. Zatim je, kako bi uništenje bilo potpuno, svod pećine raznesen minom. Rezultat je bio drugačiji od očekivanog, pošto je obrušavanje svoda dovelo do gašenja požara koji je tek bio načeo upakovane novčanice. Lokalno stanovništvo se sjurilo u pećinu tražeći među ruševinama ono što je bilo moguće iskoristiti, pa je vrlo brzo u promet dospjela velika količina novčanica od kojih je značajan dio bio lako prepoznatljiv zbog nagorjelosti, i u vezi sa kojima odluke Italijana još uvijek nijesu bile poznate".[82]

Problemi vezani za novčani promet nametali su potrebu za radikalnim rješavanjem svih pitanja vezanih za valutu pa je u junu 1941. godine naređeno pečatiranje svih papirnih novčanica bivše jugoslovenske valute koje su još uvijek bile u opticaju u Crnoj Gori, osim nekih novijih serija od petsto i hiljadu dinara koje su poticale upravo iz nikšićke pećine.[83] Za pečatiranje je bio zadužen inspektor trezora Ičilio Sansoni kome je pomagalo još nekoliko stručnjaka i jedan kapetan Finansijske policije. Na cijeloj okupiranoj teritoriji otvorene su 62 kancelarije za sprovođenje prečatiranja. Svakoj je dodijeljen dovoljan broj podoficira i stražara za sprovođenje procesa kontrole i

[82] ASBI, Direttorio Introna, pratica 19, sv. 2 Montenegro, Cettigne, 6 maggio 1941, Ciro De Martino.

[83] „Izvršili smo detaljan pretres [...] jedne grupe od dvadeset troje Cigana [...] koje smo zatekli u pećini u kojoj su se nalazile dragocjenosti jugoslovenske države, [pomenuti] su prisvajali novac [...] pronađen u samoj pećini, udaljenoj oko jedan kilometar odavde. [...] Ukupno je oduzeto 70 509,50 dinara". DACG - Arhivski Odsjek Nikšić, Fond N.2 Sudstvo, Grupa Okružni sud, sv. CLXXIX/35, XI bataljon kraljevskih karabinjera, Nikšić, 7. maj 1941.

pečatiranja, uz zadržavanje onih nedozvoljenih serija novčanica u vezi sa kojima je tek trebalo donijeti odluku.

Budući da je prilikom otvaranja kancelarija za njihov nadzor i održavanje reda bila potrebna saradnja Finansijske policije, praktično su u periodu pečatiranja, od 1. do 12. jula, kao i u prethodnom pripremnom periodu, morale biti zanemarene sve druge službene dužnosti. Formirana je grupa pod komandom jednog kapetana i pod kontrolom Inspektorata trezora na Cetinju. Njemu su povjerena zaduženja vezana za tehničku pripremu lokacija za pečatiranje, a bio je nadležan i za kontrolu odvijanja samog procesa. Za samu organizaciju bilo je potrebno – pored pravog kancelarijskog rada – obaviti i dva izviđanja na terenu u cijeloj Crnoj Gori, kako bi se na licu mjesta utvrdio raspored opština i njihovih sjedišta, broj naselja i stanovnika.

Tom prilikom trebalo je takođe prikupiti i podatke, premda uopštene, o ekonomskim prilikama u svakoj opštini, o sredstvima za život i saobraćajnoj povezanosti, o postojanju poštanskih kancelarija, bankarskih i finansijskih institucija, kao i odabrati prostorije za obavljanje pečatiranja. Tehničke zadatke su obavili vojnici. Sa njima su u održavanju javnog reda sarađivali karabinjeri i državna policija koji su poveli računa o tome da se na ulicama, u seoskim područjima i u samim gradskim centrima ne dese krađe, napadi ili bilo koja druga vrsta zločina protiv ljudi ili imovine.

Ove operacije su regularno sprovedene. Podneseno je 33.707 zahtjeva za pečatiranje ukupno 285.107.810 dinara, a pečatirano je 229.851.660 dinara, uz zadržavanje 55.256.150. Rezultati su se mogli smatrati zadovoljavajućim iako u ovom procesu nijesu uzeli učešća svi stanovnici Crne Gore. Posebno u oblastima nekadašnjeg Sandžaka mnogi se nijesu pojavili u kancelarijama i zadržali su dinare u nadi da će te teritorije ubrzo biti pripojene Srbiji u kojoj je valuta koju su posjedovali još uvijek bila u legalnom opticaju. Pojedinci su vjerovali i da će uskoro doći do

obnove bivše Kraljevine Jugoslavije. Iz operacije pečatiranja bile su isključene neke oblasti koje su još od mjeseca jula bile pod njemačkom okupacijom. Na tim teritorijama ovaj proces je, nakon neophodnih provjera, sproveden čim su se našle pod italijanskom kontrolom.

U tim oblastima nije sproveden proces pečatiranja nego je obavljena samo zamjena pečatiranih dinara za italijanske lire. Do toga je došlo u prvoj polovini novembra kada je donesena odluka o konverziji u lire pečatiranih dinara kao i oduzetih novčanica iz sumnjivih serija. I tokom procesa zamjene Finansijska policija je pružala stalnu podršku i za to dobila pohvale od Bankarskog inspektorata u Crnoj Gori. Do 15. novembra 1941. godine, kada su zvanično završene operacije konverzije, u italijanske lire je konvertovano 369.656.737 dinara u papirnim novčanicama i metalnom novcu, što čini protivvrijednost od 139.620.850,85 lira.

Problem sa upotrebom valuta ovim je bio samo teoretski riješen. Ukupna situacija je dodatno pogoršana zbog nedostatka nadzora kojim bi se spriječilo nezakonito unošenje ili iznošenje italijanskih novčanica, dok je nemogućnost sprovođenja efikasnih kontrola na granicama činila šverc veoma jednostavnim i lakim. Najozbiljnija posljedica koju je izazvala konverzija valute bilo je povećanje cijena. Seljaci, navikli da u poslovima koriste dinar kao novčanu jedinicu, počeli su da liri daju istu vrijednost koju je imala bivša jugoslovenska valuta. Zbog toga je određena roba koja je prvobitno koštala 10 dinara, odnosno 3,80 lira, sada prodavana po cijeni od 10 lira. To je dovelo do ogromnog porasta troškova života, na koje su već uticali i neki drugi ozbiljni faktori.

Nemogućnost redovne distribucije životnih namirnica, bilo zbog ratnih operacija koje su u jednom trenutku postale neophodne, bilo zbog drugih okolnosti izazvanih lošim upravljanjem, natjerala je seljake da počnu da odbijaju lire kao

sredstvo plaćanja njihovih proizvoda i da traže razmjenu za one namirnice koje su im nedostajale. S ciljem da se stane na put prethodno pomenutim poteškoćama, po naređenju Namjesništva formirane su komisije za kontrolu cijena koje su sačinjavali predstavnik civilne vlasti, predstavnik Finansijske policije, predstavnik Vojske i predstavnici trgovaca.

Komisije su se u radu suočile sa ozbiljnim preprekama: ilegalna trgovina, koju je potpomagao najbogatiji sloj stanovništva, spreman da plati svaku cijenu kako bi dobio ono što želi; neprekidni rast cijena, kako zbog gotovo potpunog odsustva uvoza, tako i zbog poteškoća u unutrašnjoj trgovini. Najzad, ne manje važan uticaj imalo je i odbijanje saradnje sa karabinjerima, pri čemu su neki ćutali, dok su drugi odbijali da sarađuju izražavajući na taj način svoj građanski otpor. Oni prvi su se plašili da će dobiti epitet pristalica Italijana, dok su ovi drugi, koji nisu bili inertni, teško skrivali neprijateljsko raspoloženje prema okupatoru. Iz svakog sjedišta Finansijske policije činilo se sve što je bilo moguće kako bi se tržište normalizovalo, pa se pristupilo proučavanju i primjeni svih onih trikova koji bi mogli što lakše da dovedu do željenog cilja (popisivanje stoke, zabrana klanja životinja bez dozvole, regulisanje razmjene dobara, kontrola polaznih cijena i cijene transporta i pravednije regulisanje poreza na potrošnju).

Tada se javila i zamisao da se finansijska policija angažuje na još jednom polju – u sakupljanju koža za štavljenje i u preradi vune. Taj se zadatak činio prilično teškim, kako zbog toga što je bio potpuno nepoznat pripadnicima finansijske policije (zato što je bilo nemoguće pronaći službenike, ako nisu posebno obučeni, sa makar minimalnim poznavanjem tih poslova) tako i zbog poteškoća izazvanih političkom nestabilnošću. Trebalo je da predaja bude obavezna po cijeni koja se za vunu kretala oko 22 lire po kilogramu, što je bilo veoma nisko i u disproporciji sa porastom cijene kukuruza, čija je vrijednost uzimana kao polaz-

ište za izračunavanje vrijednosti svih drugih proizvoda. Prikupljanje uštavljenih kožâ pokazaće se kao još složeniji posao, zato što je nakon prve obrade trebalo da budu transportovane u Albaniju ili Italiju na dalju preradu.[84] Plan je ipak pripreman, ali nije primijenjen zbog događaja koji su uslijedili, a koji su poremetili sve projekte. Prema vrlo optimističnim proračunima predviđalo se da se u Crnoj Gori godišnje može prikupiri oko 500 tona vune.

Posebno razvijena u Jugoslaviji prije pada, u oblasti Čajniča, bila je prerada drveta. Fabrika Šipad snabdijevala se drvetom iz okolnih oblasti veoma bogatih šumom i proizvodila je daske svih dimenzija za dalju preradu. U prvom trenutku Šipad je promakao pažnji okupatora, ali su se kasnije počele preduzimati mjere kako bi se izmaklo kontroli Italijana. Finansijska policija je provjerila bilanse stanja i italijanskoj kontroli potčinila administraciju u iščekivanju intervencije jednog višeg oficira, ali je industrijska proizvodnja tokom okupacije bila na istorijskom minimumu.[85]

Još jedan važan sektor bio je rudarski, i tim povodom je u maju 1941. godine u Crnu Goru stigao iz Tirane konsultant Vitorio Trediči (Vittorio Tredici). Njega je Macolini pozvao kako bi procijenio mogućnosti vađenja rude u toj oblasti. On je srušio snove o bogatstvima skrivenim ispod zemlje napisavši kratko: „u vezi sa ovim ima malo mogućnosti“. Kako bi ispoštovao dobijena naređenja uputio se na Cetinje 13. maja. Macolini ga je srdačno dočekao i pružio mu svu neophodnu pomoć. Nakon toga je analizirao mogućnosti za iskopavanje rude utom kraju. Trediči je svakako imao još neka očekivanja od

[84] ASGF, Fondo U.G.A., sv. Bilješka za generala Polija u vezi sa inspekcijom u Albaniji i okupiranim zemljama, opšte stanje vojnih odreda (jul-decembar 1941.) Enrico Palandri.

[85] *Isto.*

započetih ispitivanja, ali je bilo lako „zaključiti da takav posao zahtijeva sistematsko istraživanje i dosta vremena – više mjeseci – kako bi se dobili početni podaci dovoljni da se izvedu zaključci o prirodi samih istraživanja i o uputnosti njihovog produžavanja“.[86]

Trediči je predložio da se istraživanjima u predloženim zonama pozabavi Institut za industrijsku obnovu sa povezanim preduzećima, u potrazi za gvožđem, manganom, boksitom i, eventualno, ugljem. Kao drugu mogućnost, ukazao je na zainteresovanost sveprisutnog Podsekretarijata za albanske poslove koji je mogao da „sam obavi istraživanje uz povremeno udruživanje“. Realne procjene dobijene su na osnovu informacija prikupljenih na licu mjesta od nekadašnjih predstavnika jugoslovenskih vlasti na Cetinju, od građana iz drugih gradova kao što su Budva i Bar i iz oskudne literature pronađene u vezi sa tim oblastima. Neke od tvrdnji konsultanta bile su, međutim, neprihvatljive za Macolinija zbog toga što su bile u suprotnosti sa kratkovidom imperijalnom politikom na koju se fašistički režim sveo u Crnoj Gori. Sa druge strane, ni Tredičiju nije bilo strano iznošenje pretpostavki neutemeljenih u realnosti: „Smatram da je korisno sprovesti ozbiljna i sistematska istraživanja ne samo na lokacijama na koje sam ukazao u ovom izvještaju nego i u drugim oblastima koje će se pokazati manje ili više pogodnim. To je posao koji je neophodno organizovati onako kako se može u regiji u kojoj nema dovoljno puteva, nedostaju sredstva, a namirnice mora nositi svaka ekipa pojedinačno. To je pionirski posao: težak, mukotrpan i dugotrajan.“[87]

Kada se saberu sve ekonomske aktivnosti, zaokružujući prihode i rashode na 160 odnosno 400 miliona, dobija se slika

[86] ASMAE, SSAA, koverat 105, sv. Budžet Crne Gore, bogatstva Crne Gore, Vitorio Trediči Ministarstvu inostranih poslova, Rim, 23. maj 1941.

[87] *Isto.*

crnogorskog trgovinskog bilansa u kojoj pada u oči deficit od 240 miliona lira koji je u projekciji, po mišljenju De Martina, niži od realnog. Jedna od mogućnosti bila je da se obradi samo 100 000 hektara (oko 7% zemljišta), ali ga je trebalo uzorati i djelimično meliorisati usmjeravanjem stajaćih voda. Taj posao, još jedan od onih koji, naravno, nisu realizovani od strane fašističkih vlasti, trebalo je da bude povjeren Nacionalnom zavodu boraca (Opera Nazionale Combattenti), ustanovi koja je već ostvarila malobrojne uspjehe i brojne neuspjehe u poslovima melioracije poljoprivrednog zemljišta u Italiji i njenim kolonijama tokom tridesetih godina, ali koja je dalje predstavljala mit o efikasnosti fašista u ruralnim oblastima.[88]

Očekivao se prinos od oko 500 000 kvintala žitarica i oko 200 000 kvintala kukuruza, dok se računalo da se za proizvodnju stočne hrane ostavi još hektara zemlje. Procijenjeno je da Nacionalnom zavodu boraca treba pridružiti ustanovu sličnu zavodu za melioraciju u Albaniji, na čijem je čelu bio senator Natale Prampolini, iz italijanske administracije, ali iskustva stečena u Albaniji nisu spriječila nedaće predviđene za Crnu Goru. Suštinski uticaj na potpuni uspjeh složene italijanske operacije imalo je organizovanje hitnih javnih radova (putevi, žičare, luke, vodovodi, kanalizacija, škole i bolnice) a dijelom i finansiranje poljoprivrede i rudarstva, kao i industrije i trgovine u zemlji. Da bi se realizovali tako ambiciozni projekti bilo je potrebno, pored početnog kapitala, obezbijediti i finansijska sredstva koja su za početni period do decembra 1941. godine po procjenama iznosila 150 miliona lira.[89]

---

[88] S. Nannini, *Bonifica: Opere di pace nella guerra*, 'Civiltà fascista', a. IX, n. 5, mart 1942, str. 298-305.

[89] ASMAE, SSAA, b. 105, sv. Budžet Crne Gore, bilješka Ministarstvo inostranih poslova, Rim, 24. maj 1941.

Brojke su i u ovom slučaju suviše optimistične budući da je zemljište u Crnoj Gori bilo raspoređeno na sljedeći način: 7% obradivo (kao što je već rečeno u pitanju je mali broj hektara), neplodno 8%, šuma 36%, pašnjaci 40,8%. Ukupno 44% crnogorske teritorije bilo je neupotrebljivo za poljoprivredu. Vrijedi se pozabaviti i neostvarenim fašističkim projektom isušivanja Skadarskog jezera. Očekivalo se da će se uz procijenjene troškove od 70 do 80 miliona lira dobiti oko 300 000 hektara zemljišta čiji bi proizvodi bili dovoljni da podmire potrebe Crne Gore, Dalmacije i velikog dijela Albanije.

Na strukturalne nedostatke crnogorske ekonomije i neprihvatljive planove fašista nadovezalo se siromašenje ovih oblasti koje su uzrokovali italijanski okupatori koji je trebalo da garantuju novo ekonomsko uređenje koje je međutim, već od aprila do juna 1941. godine, čak i za one Crnogorce koji su bili blagonakloni prema zaštitniku iz Italije, poprimilo karakter pljačke. Najviše je bila pogođena oblast nekadašnje Zetske banovine koja se prostirala od granice sa Hrvatskom do Ulcinja, a koja je izgubila dio plodnih teritorija na granici sa Metohijom. Budući da je već bila među najzaostalijim oblastima nekadašnje Kraljevine Jugoslavije, u ovom periodu je dodatno osiromašila. Prepuštanje teritorija Albaniji dovelo je do presijecanja puteva pastirima koji su iz oblasti u podnožju planine Durmitor išli na katune do Gusinja i do oblasti Kuča na krajnjem jugu. Oblast Kosova i zona oko Berana na crnogorskoj teritoriji u vrijeme Jugoslavije činile su istu administrativnu jedinicu, pošto su te dvije mikroregije imale komplementarnu ekonomiju: prva je obilovala žitaricama, a druga stokom. Normalno je da je stočarstvo predstavljalo glavni izvor prihoda u zemlji koja je imala 750 000 ovaca, oko 53, 6 po kilometru kvadratnom.[90]

[90] U Crnoj Gori je proizvodnja po hektaru bila šest puta manja od jugoslovenskog prosjeka, u E. Migliorini, *Il Montenegro*, Cremonese, Roma, 1942, str. 44-

Sprovedeno teritorijalno smanjenje kojim su nekadašnjoj banovini oduzete najbogatije oblasti, osim što je snažno uticalo na trgovinu i na prihode od poreza, aktuelizovalo je i problem transporta. Na teritoriji koja gotovo da nije imala željezničkih linija svaki prevoz robe ili ljudstva morao je biti obavljan drumskim vozilima. Situacija je bila užasna i zbog toga što je neposredno zaleđe Kotora postalo dio Namjesništva Dalmacije u kome je namjesnik Đuzepe Bastianini (Giuseppe Bastianini) bio slobodan da sprovodi opšte direktive u oblasti administrativnog, ekonomskog i društvenog uređenja.[91]

U Boki je italijanski jezik proglašen zvaničnim jezikom administracije, a u školama su u službu stupili sveštenici i nastavnici katolici,[92] dok je Visoki komesarijat za Crnu Goru,

61. Podaci o ekonomskoj komplemetarnosti regija uzeti su i iz jednog izvještaja koji je pripremio civilni komesar Macolini: „Nakon što je izgubila nezavisnost, Crna Gora je kao regionalna administrativna oblast značajno proširena i formirala je Zetsku Banovinu koja je, pored stare Crne Gore, obuhvatala i dio jadranske obale do Dubrovnika na sjeverozapadu, veliki dio Bosne, bivši Sandžak i Metohiju, to jest zapadni dio Kosova [...] O tom teritorijalnom proširenju Crne Gore [...] odluka je donesena u Beogradu i kako bi se tamošnjem stanovništvu omogućila relativna ekonomska i prehrambena autonomija“. ASMAE, Affari politici 1931-1945. (1941. Jugoslavija), b. 123, sv. Srbija politički i vojni odnosi, situacija u Crnoj Gori (bilješka), 11. maj 1941, Macolini.

91 Kotor je zvanično anektiran 20. maja 1941. godine. ACS, MI, DGPS, A5G(II GM), b. 142, sv. 203, s.sv. 3 Dalmacija (Zadar, Split, Kotor), iz Službenog glasnika kraljevstva Italije, 7. jun 1941. br. 133, Kraljevski dekret 7 ju 1941 – XIX br. 453 oblasti Provincija Zadar, Kotor i nadležnosti namjesnika u Dalmaciji. I u *Il Governatorato della Dalmazia*, Glas Crnogorca - La Voce del Montenegro, 18. maj 1941.

92 *Novi kursevi italijanskog jezika*, Boka Kotorska, 8. septembar 1941; *Chiusura del primo corso di lingua italiana*, Boka Kotorska, 28. oktobar 1941; A. Petrović, *Početak kursa italijanskog jezika za studente iz Herceg Novog*, Boka Kotorska, 6. jul 1942.

naredbom od 3. juna 1941. godine, propisao da se počev od školske 1941/42. godine u svim osnovnim školama u Crnoj Gori u nastavi i prilikom ispravljanja zadataka učenika mora upotrebljavati ijekavsko narečje štokavskog govora. Politički projekat je bio da se istaknu jezičke razlike koje postoje između Crnogoraca i Srba iz stare Srbije koji su koristili isključivo ekavsko narečje.[93] Fašističke aspiracije prema Boki kao najbogatijoj oblasti u Crnoj Gori, često su prisutne na stranicama vodećih dnevnih novina na italijanskom jeziku štampanih u Boki Kotorskoj:

Italijanski vojnici su odmah shvatili, odmah pokazali da znaju i da osjećaju da se nalaze na još jednom komadiću divne italijanske zemlje, gdje ne žive neprijatelji koje treba zgaziti ili iskoristiti, nego braća kojoj treba pomoći i koju treba ohrabriti. Protivno onom što se obično dešava prilikom zauzimanja zemalja koje su bile poprište rata, ako treba upozoriti na odgovornost, ta je odgovornost na narodu Dalmacije, a ne italijanskom vojniku, koji ne treba da zna ono što ne smije da radi na dalmatinskoj zemlji zato što osjeća – prije nego što sazna – kakve su njegove dužnosti na ovom komadiću ponovo osvojene domovine. Postojao je strah, mogao je da postoji strah od invazije: u pitanju je bila okupacija s ciljem zaštite sigurnosti stanovnika i ponovnog uspostavljanja uslova za društveni život [...] Nadahnuti ovim gledajte italijanske vojnike koji su se borili za vas, a ne protiv vas, koji se bore sa vama kako bi izgradili – u atmosferi pobjede i mira, sa pravdom – najveću Dalmaciju, najveću Italiju.[94]

Kotor, koji je iz razumljivih političkih razloga ponovo postao venecijanski *Cattaro* istovremeno je prestao da bude veza za već

[93] DACG (Cetinje), Civilni Komesarijat 1941 (1), Visoki komesarijat za Crnu Goru, naredba br. 54, cetinje, 3. jun 1941, Macolini.

[94] G.P, *Koračati, graditi, i – ako je potrebno – boriti se i pobijediti*, Boka Kotorska, 30. jun 1941.

slabu trgovinsku razmjenu i vodeća snaga ekonomije.[95] „Kako se u takvim okolnostima – pitao se funkcioner De Martino – može održati državni organizam, nacionalna valuta, i kakvu perspektivu može imati institucija za emisiju novca koja bi nastala već sa teretom jedne organizacije, sa tužnom sudbinom da unaprijed mora prihvatiti principe izazivanja inflacije?“[96]

Predviđanja su se pokazala tačnim. Od 1. jula kada je počelo pečatiranje papirnih novčanica, situacija je bila sljedeća: u opticaju je bila nepreciziranа količina dinara, a njihovo korišćenje remetile su glasine o postojanju novčanica iz sumnjivih serija nelegalnog porijekla; protok određene količine italijanskih lira i značajnih iznosa albanskih franaka. Kompetentni funkcioneri bivše Banovine procjenjivali su da je suma dinara u opticaju dostizala 550 miliona u redovnim okolnostima, ali se, uzimajući u obzir pražnjenje blagajni od strane filijala na Cetinju i u Dubrovniku, procjenjivalo da u opticaju ima oko 700 miliona dinara kojima je trebalo dodati još i dodatni trošak od 100/150 miliona dinara. Inflacija je poprimila razoran karakter.

Tokom maja i juna olakšano je iznošenje dinara sa crnogorske teritorije, ali podsticaji dati oporavku očigledno nijesu bili dovoljni kako bi se pokrenuo proces poboljšanja ekonomske situacije. Osim toga, nijesu sve novčanice koje su se nalazile u opticaju bile pečatirane. Jedan značajan dio takvih novčanica nalazio se u posjedu pojedinaca koji su njima špekulisali budući da su sitniji apoeni bili validni u susjednoj Srbiji i Hrvatskoj.

---

95 Ovo je rekao Pircio Biroli u jednom izvještaju Ministarstvu inostranih poslova: „Sigurno je da postoji jedno anahrono stanje stvari. Kotor predstavlja pluća Crne Gore bez kojih ona ne može da diše. Ali, Kotor je Italija, dok je Crna Gora okupirana teritorija“. ACS, T. 821, rol. 356, kadar 828, izvještaj o situaciji u Crnoj Gori, Cetinje, 2. decembar 1941, Pircio Biroli.

96 ASBI, Specijalna kancelarija za koordinaciju, predmet 361, s. 1 Montenegro, Ćiro De Martino Namjesniku Acoliniju, 30. avgust 1941.

Vrijednosti su stalno rasle i razlikovale su se od oblasti do oblasti, ali je papirni novac, koji je nekada bio potreban zemlji, nestao. Nestašica je bila još ozbiljnija ako se uzme u obzir smanjena brzina cirkulacije na koju su uticali zastoj u trgovini i stalno povećanje cijena izraženih u dinarima.

Korišćenje lira i albanskog franka nije imalo velikog značaja za ekonomiju, ako se izuzme sfera spekulacija. Do kraja juna vojne blagajne su koristile dinare iz ratnog plijena za djelimično plaćanje trupa i za kupovinu provijanta od lokalnih prodavaca; kasnije je albanski franak i italijanska lira trebalo da postanu jedina sredstva plaćanja. U međuvremenu se povećavala razlika u vrijednosti između italijanske lire, albanskog franka i dinara, pa su jednim proglasom od 21. juna 1941. godine transakcije fiksirane na 100 dinara za 38 lira i 6,08 albanskih franaka. Jake valute je bilo praktično nemoguće naći pa je njihova vrijednost u odnosu na dinar neprekidno rasla.[97] Za to su postojala dva uzroka, jedan valutni, a drugi psihološki. Prvi se odnosio na potrebu za takvim valutama zbog odnosa sa italijanskom oblašću Kotora i sa Albanijom; u Albaniji je tražen bio samo albanski franak budući da je lira bila u drugom planu u odnosu na konvertibilnu valutu koja je garantovala transfer fondova u nadležnosti stranaca koji su se vraćali u zemlje porijekla.[98] Na drugi razlog uticalo je duboko nepovjerenje prema pečatiranim novčanicama. Može se reći da svi prisutni činioci, bez obzira na odlučujući ustanak iz jula 1941. godine, navode na zaključak da bi budući politički režim bio onakav kakav se uspostavlja na teritorijama pod vojnom okupacijom, zato što bi to bio jedini siguran mehanizam kontrole jednog naroda osuđenog na glad.

97 AVII, Ia, k. 740, dok. 6/2-1 Visoki komesarijat za Crnu Goru. Proglas Dučea, na dan 21. juna 1941, kojim se utvrđuje odnos između italijanske lire, albanskog franka i dinara, 21. jun 1941, Musolini.

98 ASBI, Specijalna kancelarija za koordinaciju, predmet 104, b. 38, sv. 1 Crna Gora, Ćiro De Martino Namjesniku, Rim, 30. avgust 1941.

Signal za početak ustanka bilo je proglašenje nezavisnosti Crne Gore. Na ceremoniji upriličenoj 12. jula na Cetinju bio je prisutan izuzetno mali broj delegacija, dok crnogorskih građana gotovo da nije bilo. U atmosferi opšte apatije odjeknula je objava sa radija Visokog komesarijata, dok se lagano podizala zastava dinastije Petrović, a glas jednog kolaboracioniste je objavljivao istovremeno nezavisnost i potčinjavanje Musoliniju: „U danu za pamćenje u kome crnogorski narod jednoglasnom odlukom Nacionalne skupštine dobija svoje obnovljeno Kraljevstvo i priziva sigurnu zaštitu u prijateljstvu fašističke Italije i njenoj solidarnoj saradnji, njegova misao se sa zahvalnošću okreće Vama koji ste odigrali tako veliku ulogu u odlučujućim događajima za novi evropski poredak“.[99]

Članovi Ustavotvorne skupštine sastali su se u jednom velikom salonu u zgradi u susjedstvu sjedišta srpske banovine. Predsjednik Skupštine Mihailo Ivanović, vjerni saradnik kralja Nikole, nakon što je proglasio sjednicu otvorenom, dao je riječ Sekuli Drljeviću, zvaničniku skupštine koji je takođe nekada bio saradnik svrgnutog kralja, a sada predvodnik partije zelenaša, federalističke snage koja je u tom trenutku sa bjelašima (pristalicama srpske hegemonije) dijelila marginalan položaj na crnogorskoj političkoj sceni.

„Crnogorski narod – započeo je svoje izlaganje govornik – po svom geopolitičkom položaju je mediteranski. Kao takav, duhovno i materijalno je orijentisan prema Rimu, i ta adresa predstavlja osnovu njegovog državnog postojanja“. Skupština je, kako je objašnjavao Drljević, imala istorijski zadatak da proglasi nezavisnost Crne Gore i njen ulazak u sferu uticaja Rima. Predsjednik Skupštine naredio je čitanje izjave:

---

99 ASMAE, SSAA, b. 78, sv. Crna Gora, telegram br. 6923, Predsjednik Nacionalne ustavotvorne skupštine, Cetinje, 12. jul 1941, Mihailo Ivanović.

Nacionalna ustavotvorna skupština predstavljajući cijeli crnogorski narod i tumačeći njegovu volju, sazvana na Cetinju 12. jula 1941. godine, odlučuje sljedeće: 1. ropstvo do kog su dovele odluke Skupštine [U ovom slučaju ukazuje se na nacionalni zbor u Crnoj Gori] održane u Podgorici 26. novembra 1918. godine o ujedinjenju Crne Gore sa Srbijom završeno je. 2. Režim koji je u Crnoj Gori uspostavila bivša Kraljevina Jugoslavija i dinastija Karađorđević su propali: Vidovdanski ustav i Ustav donesen 3. septembra 1931. godine, proglašeni od strane bivšeg režima, ukinuti su. 3. Crna Gora se obnavlja kao samostalna i nezavisna ustavna monarhija. 4. Nacionalna ustavotvorna skupština proglašava da svi Crnogorci, zahvalni zbog oslobođenja zemlje do koga je došlo zahvaljujući italijanskim oružanim snagama, pamteći bliske veze koje su uspostavljene između dinastije Petrović Njegoš i italijanske vladarske porodice, puni vjere u obnovu koju će svuda i uvijek podržati Duče i fašistička Italija, donose odluku o tome da sa njom ujedine život i sudbine, uspostavljajući čvrste solidarne veze. Dogovori zasnovani na ovoj solidarnosti, usmjereni na ulazak Crne Gore u interesne sfere Rima, biće naknadno potpisani između Crne Gore i Italije. 5. Crnogorska skupština, u nedostatku nosioca Vrhovne vlasti šefa Države, riješila je da uspostavi kraljevsko namjesništvo i da zamoli Njegovo veličanstvo italijanskog kralja i imperatora da blagoizvoli odrediti Namjesnika Kraljevine Crne Gore koji će proglasiti Ustav.[100]

Nijesu prošla ni tri mjeseca od nestanka jugoslovenske države, primijetio je Macolini, a glasovima Ustavotvorne skupštine ostvareno je ono što „bi se prije 20 godina činilo više nego kao san,

[100] *Svečano proglašenje nezavisnosti Crne Gore na sjednici Nacionalne ustavotvorne skupštine*, Glas Crnogorca, 13. jul 1941; ovaj tekst je izašao i u *Guerra al bolscevismo. Montenegro: Stato indipendente*, 'Le vie del Mondo' – rivista mensile del Touring club italiano, a. IX, n. 8, avgust 1941, str. 734

uzaludna iluzija, i proglašeno je uskrsnuće Crne Gore koja ponovo podiže svoju staru slavnu zastavu". Predstavnici Visokog komesarijata su se zatim, u pratnji vodećih predstavnika vlasti, uputili na balkon zgrade kako bi prisustvovali ceremoniji podizanja zastave „dok je narod Cetnjia pokazivao sopstveno oduševljenje".[101] Opisima brojne i oduševljene mase ne odgovaraju fotografije sa tog događaja koje se čuvaju u Istorijskom arhivu Instituta *Luče* u Rimu, a koje svjedoče o jednom događaju na koji je narod reagovao hladno i nezainteresovano.[102]

U ovoj poruci otvoreno se upućivalo na 12. novembar 1918. godine kada je Nacionalna skupština u Podgorici proglasila svrgavanje dinastije Petrović-Njegoš i ujedinjenje Crne Gore sa Srbijom. Takav kompromis kralj Nikola nije prihvatio, a njegove pristalice su organizovale demonstracije početkom 1919. godine, dok je iz Rima naređeno da se garantuje utočište pristalicama kralja ukoliko bi prešli granicu sa Albanijom koja je bila pod okupacijom italijanskih trupa. Upravo u tom istorijskom periodu razvio se u italijanskoj politici ambivalentan odnos prema Crnoj Gori koji je trajao sve do prvih godina fašističke vladavine. Sa jedne strane se nastojalo da se održe

101 *Isto.*

102 Istorijski arhiv Instituta *Luče* (Rim), šifra fotografije: A00134201, 1941, Crna Gora - Uspostavljanje Nacionalnog savjeta Namjesništva na Cetinju. Visoki predstavnici italijanskih vlasti dolaze u pozorište u kome se održava ceremonija – 12.07.1941; šifra fotografije: A00134221, 1941, Crna Gora – Uspostavljanje Nacionalnog savjeta Namjesništva na Cetinju, grupna fotografija učesnika ceremonije: dvojica predstavnika italijanskih vlasti, crnogorski zvaničnici, crkveni velikodostojnici i ljudi u tradicionalnoj nošnji – 12.07.1941; šifra fotografije: A00134215, 1941, Uspostavljanje Nacionalnog savjeta Namjesništva na Cetinju , Visoki predstavnici italijanskih vlasti izlaze iz zgrade 12. jul 1941.

independističke antijugoslovenske instance, a sa druge se pokušavalo da se dođe do kompromisa sa Beogradom.[103]

Na dan održavanja skupštine 12. jula 1941. godine, jedan inspektor finansijske policije podnio je izvještaj o stanju u Crnoj Gori. Osim političke nesigurnosti koja se ticala teritorija, nijesu bili procijenjeni ni prihodi i troškovi. Kao što je već ranije obavijestio, proizvodnja cigareta od lokalnog duvana mogla je da predstavlja najznačajniji prihod Crne Gore, od oko 40 miliona lira godišnje, ali pošto je crnogorski duvan prodavan državnom monopolu nije se mogla uzeti u obzir takva cifra. Ovaj funkcioner se pridržavao ranije prihvaćene strategije i zahtijevao je od Uprave monopola da mu obezbijedi stručnjaka od povjerenja koji bi bio u stanju da ponovo pokrene proizvodnju u fabrici

103 D. Vujović, *Crnogorski federalisti 1919-1929*, CANU, Titograd, 1981, str. 13-15; M. Popović, *La questione montenegrina. Storia di una identità negata*, Città aperta edizioni, Troina (En), 2003, str. 33-38. U Crnoj Gori su unionisti tokom 1918. godine predstavljali značajnu snagu, ali su separatitsti bili brojniji, posebno u nekim mjestima (Cetinje, prije svega Njeguši – rodno mjesto kralja Nikole, dolina Zete, Piperi, kao i značajni djelovi Lješanske, Katunske i Riječke nahije, oblasti oko Kolašina i Morače. Oblasti pripojene nakon 1912. godine, posebno Pljevlja, Bijelo Polje, Peć i Đakovica bile su neutralne imajući u vidu mali broj Crnogoraca koji je živio u njima. Up. Ćetković, *Ujedinjenje Crne Gore i Srbije*, Dubrovnik, 1940, str. 333-335. Italijanske aspiracije u ovom istorijskom periodu kontekstualizovao je Lučano Moncali. Italijanska vlada osporila je ukidanje Crne Gore smatrajući ga nelegalnim, nije priznala jugoslovensku državu proglašenu 1. decembra 1918. i pokušala je da spriječi konsolidaciju nove kraljevine pružajući podršku svim južnoslovenskim secesionističkim i antiunitarnim političkim snagama (habzburški legitimisti, seljački pokret i hrvatska partija prava, crnogorski independisti), u L. Monzali, *Occupazioni e presenze militari italiane nel primo dopoguerra*,*1918-1922*, in R. Pupo (ur.), 'Italia contemporanea', n. 256-257, settembre-dicembre 2009, str. 383.

duvana u Podgorici, jedinoj te vrste u Crnoj Gori, ukazujući na dugovanja u budžetu koja su se javljala u opštinama. Još od 2. juna je na inicijativu Macolinija naređeno da sve opštine dostave Visokom komesarijatu planirani budžet za 1941/42. godinu. Uprkos upozorenjima, samo je opština Nikšić dostavila sopstveni budžet. Ispostavilo se da mnoge crnogorske opštine imaju deficit u budžetu, ali je bilo nemoguće utvrditi kolike bi doprinose trebalo odobriti da bi se pokrile praznine u zaduženim budžetima. Nekima od njih (okrug Berane i Šavnik) morale su biti obezbijeđene, kroz fondove iz centralne blagajne, hitne pozajmice kako bi mogli da funkcionišu, makar i u smanjenom obimu. Lokalne javne službe, koje su inače bile deficitarne, sada su potpuno zapuštene. Nastojanja da se opreme elementima neophodnim za propagandno djelovanje, pogoršala su odnos između prihoda i rashoda. kamen temeljac „misije civilizovanja" fašističkog režima bila je ekonomija:

I prirodno je, dodajem, da tako bude, kada se pomisli na iznenadni pad neke države, čiji je samo jedan dio, koji je uz to jedna administrativna jedinica (banovina), potpao pod našu vlast, u ovom dijelu Evrope u kome se strasti i interesi sudaraju i sudaraće se i u budućnosti sve dok balkanski narodi, koji su postali dio našeg životnog prostora, ne budu pronašli političko i ekonomsko uređenje koje će među njima uspostaviti harmoniju i zbratimiti ih u zajedničkoj pokornosti mudrosti Rima.[104]

Ni u ovom slučaju istorija administracije nije bila proučena. Pomenuta banovina nazvana Zetska (po najvećoj rijeci u toj oblasti), kao i ostalih osam, imala je autonomiju samo u obavljanju određenih javnih funkcija koje nijesu bile u

[104] ASMAE, Gabinetto Armistizio-Pace, b. 1519, sv. Finansijska situacija u Crnoj Gori. Budžet. Odnošenje fondova. Etoreu Kambiju, glavnom državnom računovođi od glavnog inspektora finansijske policije, Cetinje, 12. jul 1941.

nadležnosti centralne vlade. Mnoge druge funkcije bile su povjerene državnim namještenicima a ne službenicima Banovine. Autonomne funkcije koje su obavljali lokalni službenici uglavnom su se odnosile na ekonomiju, kulturu i socijalnu pomoć. Preciznije, tu su spadali: poljoprivreda, melioracija, uzgoj životinja, ribarstvo, lokalni putevi, razvoj zanatstva, stručne i tehničke škole, održavanje zgrada, biblioteke, turizam i hoteli, zadruge, gotovo sve bolnice, skoro sva sportska društva, kulturne i dobrotvorne ustanove. Prihodi koji su ubirani u banovini koja je imala sopstveni budžet mogli su se podijeliti u sljedeće kategorije: prirezi (25% na direktni porez), banovinske takse, dio carinskih prihoda na uvoz nekih proizvoda, porezi na proizvodnju, prihodi od imovine i zajedničkih fondova.

U Beogradu, u Državnoj hipotekarnoj banci, nalazio se ostatak carinskih prihoda koji je pripadao državi. Dakle, na istoj teritoriji postojali su prihodi i rashodi dviju jedinica (država i Banovina), pravno razdvojeni jedni od drugih. Prilikom italijanske okupacije, u njihovom raščlanjivanju izgubljene su iz vida njihove specifičnosti. Državni funkcioneri koje je plaćala centralna vlast djelovali su nezavisno od službenika Banovine, koje je ona finansirala. Državni prihodi, odnosno kvote državnih prihoda koje su pripadale državi, službenici su slali u Beograd, a da službenici Banovine pri tom nisu zadržavali dio koji joj je pripadao.

Lako je zamisliti zastoj koji je fašistička okupacija izazvala u regiji koju su sačinjavala 32 okruga koji su, makar djelimično, bili povezani centralnom upravom. Nakon okupacije svi okruzi su ujedinjeni u jednu administrativnu cjelinu, a suočavajući se sa tolikim hitnim troškovima, javne blagajne su imale ograničene mogućnosti finansiranja. Toliku nemaštinu olakšali su pronalazak i prisvajanje fonda od 5 miliona iz jedne od filijala nekadašnje Jugoslovenske nacionalne banke, kao i novac koji je ubiran od prodaje namirnica uvezenih iz Italije od strane Zavoda za industriju i poljoprivredu Albanije (EIAA) u korist

špekulanata, dok su paradoksalno značajne količine dinara kao ratni plijen uzele njemačke trupe na teritorijama pod italijanskom okupacijom.[105]

Samo u Pljevljima Njemci su rekvirirali 35 miliona dinara. Kao da to nije bilo dovoljno, novac koji je zadržan u depozitu zato što nije primljen na pečatiranje, velikim dijelom je pripadao javnim blagajnama ili pojedincima i ustanovama koji su ga iz tih javnih blagajni dobili, što je izazivalo brojne poteškoće: pojedinci koji su dobili neku pomoć, umjesto novca sada su imali potvrde koje su im svakako bile beskorisne za kupovinu hljeba kojim bi utolili glad. Kraljevsko ministarstvo inostranih poslova pokušalo je da ovaj problem riješi kroz intervenciju Nacionalnog instituta za razmjenu sa inostranstvom koji je predložio da se Crnoj Gori stavi na raspolaganje značajna suma dinara koji bi se mogli mijenjati za lire u odnosu 100 naprema 38 uz plaćanje po dobijenom profitu. Osim toga obnovljena je inicijativa za razmjenu koja je bila teško izvodljiva u mnogim aspektima. I dalje je bilo teško kupovati robu u Hrvatskoj zbog toga što je u toj državi u opticaju bila druga valuta (kuna), a i u Srbiji zbog toga što Njemci nisu dozvoljavali slobodan protok robe. Pored svega, nedostajalo je kamiona, goriva i adekvatne tehničke opreme. Predložene trgovačke operacije trebalo je pripremiti i sprovesti po hitnom postupku, u trenutku kada je dinar bio dobro prihvaćen na cijeloj teritoriji bivše Jugoslavije, ali je trebalo imati u vidu da Crna Gora nije mogla da kupuje dinare zato što nije mogla da ih plati. Prikaz situacije bio je obeshrabrujući:

Crnoj Gori su potrebni dinari kako bi platila fiksne mjesečne troškove i kako bi obnovila monetarni promet [...] kao što je već

105 ASBI, Specijalna kancelarija za koordinaciju, predmet br. 104, b. 38, sv. 1, Crna Gora, Ćiro De Martino guverneru Banke Italije, Cetinje, 24. maj 1941.

rečeno Kraljevskom ministarstvu inostranih poslova, dinari koji postoje u Kotoru i u Dalmaciji trebalo bi da budu sakupljeni i pečatirani. Na taj način bi se formirao značajan fond koji bi omogućio isplatu plata, penzija i invalidnina, i koji bi oživio trenutni platni promet. Ali nemojte siromašnoj Crnoj Gori tražiti protivvrijednost u lirama! Razmjena možda može značiti navedeni gubitak […],dok Crna Gora ne može ništa izgubiti, jer ništa nema.[106]

Može se zaključiti, ako se u obzir uzmu ekonomija zemlje i stepen zapuštenosti javnih službi, da je bila potrebna pomoć od oko 60 miliona lira godišnje da bi se obezbijedilo normalno funkcionisanje administracije, ne uzimajući u obzir troškove državnog namjesništva. U tom slučaju, pomoć bi morala automatski da se poveća sa 60 na 100 miliona lira, ukoliko bi bila obnovljena proizvodnja duvana u Podgorici, dok je trebalo opredijeliti posebna sredstva za puteve u Crnoj Gori, iako je Crna Gora raspolagala dovoljnom putnom mrežom od oko 900 kilometara. Veliki dio crnogorskih puteva trebalo je ponovo nasuti i poravnati. Bilo je planirano da obnovu putne mreže obavi lokalna nezaposlena radna snaga uz korišćenje postojećih materijala (kamen, kreč, pijesak i drvo), dok bi iz Italije bili dovedeni samo specijalizovani radnici. Plan koji je izložio Zavod za javne radove bivše Banovine imao je vrijednost od 300 miliona dinara, uključujući i izgradnju novih puteva ukupne dužine od 100 kilometara.

U julu 1941. godine, uoči ustanka, isti zavod je pripremio, usklađujući cijene, sedam djelimičnih projekata ukupne vrijednosti 10.300.000. Što se građevinskih radova tiče, imajući u

106 ASMAE, Gabinetto Armistizio-Pace, b. 1519, sv. Finansijska situacija u Crnoj Gori. Budžet. Odnošenje fondova. Etoreu Kambiju, glavnom državnom računovođi od glavnog inspektora finansijske policije, Cetinje, 12. jul 1941.

vidu tadašnje poteškoće, odložena je izgradnja novih zgrada, sa izuzetkom nove kraljevske palate na Cetinju. Plan se odnosio na završetak javnih zgrada čija je izgradnja započeta ali je morala biti prekinuta zbog ratnih operacija. Nije pripremljen nikakav projekat za izgradnju kanalizacionog sistema, ali je bila predviđena njegova izgradnja počev od Cetinja. Projekat vezan za melioraciju poljoprivrednog zemljišta, prema uputstvima Zavoda za javne radove bivše Banovine, predviđao je promjene tokova rijeka i melioraciju oko 10.000 hektara zemljišta. Troškovi ovih radova mogli su se zaokružiti na 496 miliona lira. Eliminisanjem planova za isušivanje Skadarskog jezera, za šta je projekat kao što je već rečeno brzo stavljen po strani, ostalo bi 605 miliona dinara, odnosno 240 miliona lira, na šta bi trebalo dodati troškove izgradnje nove kraljevske palate na Cetinju i kanalizacionih sistema u nekoliko crnogorskih gradova.[107]

Ulaganje tolike sume novca, imajući u vidu crnogorsku ekonomiju, moglo je da se odvija samo postepeno, kako se budžet ne bi dodatno opteretio. Politiku javnih radova, posebno u jednoj krhkoj ekonomiji, trebalo je sprovoditi tako da ne dođe do pretjeranog rasta cijena. Na taj način bi i troškovi javnih radova mogli biti zadržani u odgovarajućim granicama. Što se tiče načina transfera sredstava neophodnih za izvođenje javnih radova, bilo je potrebno obezbijediti dopremanje na Cetinje odgovarajuće zalihe novca kako bi se omogućio prenos sredstava Crnoj Gori, ali Ministarstvo finansija nije raspolagalo sopstvenim fondom. Samo je filijala Napuljske banke otvorena na Cetinju imala mobilne službe u pratnji trupa; lokalne banke nijesu radile, pa je bilo potrebno da Ministarstvo finansija formira sopstvenu blagajnu u vezi sa odobravanjem sredstava Crnoj Gori. Taj fond je mogao da

[107] Projekat isušivanja Skadarskog jezera promovisan je u propagandne svrhe sve do polovine 1942. godine, *Ekonomska budućnost Crne Gore,* Glas Crnogorca, 27. maj 1942.

bude pod nadzorom jednog inspektora Finansijske policije, da se generalna uprava Trezora pobrinula za slanje jednog jedinog službenika, koji nikada nije stigao na Cetinje.

Stoga se propast fašističkog režima čini očiglednom. Rim nije bio u stanju i nije želio da shvati stvarne potrebe ekonomske i finansijske organizacije u okupiranoj Crnoj Gori, pa je ona stoga imala mnogo nedostataka od kojih se mogu pomenuti: kašnjenja prilikom slanja stručnjaka za obnovu proizvodnje u Podgorici; konfuzna birokratija državnog računovodstva koje je preuzelo funkcije upravljanja finansijama; mali broj službenika Trezora koji bi upravljali svojim kao i fondovima Crne Gore. Još više uticaja imala su lažna obećanja o osnivanju crnogorske nacionalne banke, kod koje Ministarstvo finansija nikada nije pružilo kreditne linije u korist crnogorske države.[108] Data obećanja nijesu održana i Macolini je nakon gašenja Civilnog komesarijata izgovorio proročke riječi. „Politička funkcija nezavisne Crne Gore je propala, mislim da ovaj narod u svom srcu više čuva Beograd nego Rim".[109]

Građani protiv vojnika: ekonomska politika i radikalizovanje nasilja

Prema istoriografskim zapažanjima iznesenim u jednoj novijoj monografiji posvećenoj isključivo italijanskoj okupaciji u Jugoslaviji „navodno je sam Musolini, suočavajući se sa očiglednom propašću prvih diplomatskih manevara, odlučio da se okrene imperijalističkoj politici karakterističnoj za XIX vijek, zasnovanoj na vojnoj kontroli teritorije i resursa prije nego na političko-ekonomskoj hegemoniji".[110] Ovaj istorijski

108 *Isto.*

109 G. S. Rossi, op. cit, p. 341.

110 E. Gobetti, *Alleati del nemico*, op. cit,str. 67.

sud, kada je Crna Gora u pitanju, može biti prihvaćen samo u manjoj mjeri.

Tokom italijanske okupacije Crne Gore, čak i tokom vanrednog stanja fašistička vlada je, upravo imajući u vidu ustavna i politička ograničenja, radila na veoma konkretnim rješenjima koja bi prije svega garantovala ekonomsku hegemoniju. Primjer za to je osnivanje crnogorskog instituta za emisiju novca, koji je dobio klasične funkcije takvog tipa bankarskih institucija: emisija novčanica, blagajna i valutna kontrola. Nova valuta je trebalo da se potpuno izjednači sa lirom i da dobije naziv „crnogorska lira".[111]

Uprkos tome što su italijanske vlasti uložile novac i pokazale dobru volju, došavši ovdje sa bratskim osjećanjima, do oporavka nije moglo doći, prevashodno zbog toga što je duboko nepovjerenje dinar učinilo gotovo bezvrijednim papirom. Budući da su povratak u normalne životne tokove i ponovno okretanje plodonosnom radu povezani sa stabilnošću sredstva plaćanja, to jest sa uvođenjem valute koja uživa puno povjerenje i stabilnost, vođen bratskom brigom Duče je naredio da se valuta koja je bila u opticaju u Crnoj Gori, a koja je već bila podvrgnuta procesu pečatiranja, zamijeni italijanskom lirom [...]

---

111 ASBI, Direttorio Introna, predmet 19, sv. 2 Crna Gora, Cetinje, 6. maj 1941, Ćiro De Martino. Po mišljenju ovog funkcionera, uvođenje lire bi pojednostavilo trgovinsku, i prije svega razjasnilo političku situaciju. Rezerve ovog instituta trebalo je da sadrže italijanske lire i državne obveznice. Ponovljeni pokušaji u skladu sa političko-ekonomskim smjernicama tokom prve okupacije mogu se naći, u vezi sa monetarnom politikom, vezani za srednji i duži rok. DACG (Podgorica), Ratni građa, XI 2° - 18 (41), 4243, Vojni namjesnik u Crnoj Gori, rješenje br. 177, 11. oktobar 1941, Alesandro Pircio Biroli. Nakon što isteknu uslovi obavještenja, kaže se u članu 4, „jedina valuta u legalnom opticaju u cijeloj Crnoj Gori okupiranoj od strane italijanskih oružanih snaga biće italijanska lira".

predstojeća zamjena predstavlja praktično i brzo rješenje ekonomskih problema. A zar to nijesu najvažniji problemi u Crnoj Gori?[112]

Ovo ne znači da vojna sila nije imala slobodu djelovanja na poprištu kao i određenu slobodu u donošenju odluka, niti da je okupacija u Crnoj Gori bila manje čvrsta. Ekonomska situacija u Crnoj Gori u nekim važnim aspektima podsjeća na finansijsko stanje u pojedinim evropskim zemljama pod nacističkom okupacijom:

Nepovjerenje u budućnost dovelo je do nekontrolisane kompulzivne kupovine i gomilanja rezervi. Iako su nove okupatorske vlasti pokušavale da podstaknu brzu obnovu normalnih ekonomskih aktivnosti, to je u praksi bilo sprečavano povećanjem broja vojnih kontrolnih punktova i stvaranjem novih, stalnih ili privremenih granica, koje su prekidale nekadašnje nacionalne distributivne kanale [...] U najgorim slučajevima inflacija je dovela do sloma državnih vlasti i do potpunog napuštanja monetarne ekonomije.[113]

Od 26. jula 1941. godine same vojne vlasti su počele da sprovode politiku koja je bila usklađena sa stavovima Civilnog komesarijata koja je važila i za poreski sistem i bila značajna za uspostavljanje ekonomske hegemonije. U vezi sa tim Pircio Biroli i De Martino su se sastali u Rimu. Desetog septembra 1941. godine rečeno je sljedeće:

Analizirani su problemi u Crnoj Gori u vezi sa ekonomijom i finansijama i gospodin De Martino je pružio određene podatke u vezi sa trgovinom u toj oblasti kao i korisne napomene o skorom oporavku bankarskog sistema. Kasno uveče je general koji se posavjetovao sa Dučeom lično obavijestio gospodina De

112 *Interesovanje Dučea u korist crnogorskog naroda. Rješenje monetarnog problema*, Glas Crnogorca, 1. novembar 1941.

113 M. Mazower, *L'impero di Hitler*, op. cit, str. 288-289.

Martina o povoljnom ishodu razgovora i o skoroj zamjeni pečatiranih dinara italijanskom lirom. Narednog jutra, prilikom novog susreta, general je obavijestio inspektora De Martina o detaljima razgovora i, između ostalog, izdato je naređenje da se konverzija započne po hitnom postupku. Na vijest da bi u tom slučaju Banka Italije otvorila svoju filijalu na Cetinju Njegova ekselencija Pircio Biroli je izrazio svoje zadovoljstvo, ukazujući na tradiciju naše institucije koja je njemu dobro poznata i na posao koji je Banka Italije odradila u Africi u Namjesništvu Amare.[114]

I u avgustu 1942. godine, više od godinu dana nakon institucionalnih susreta na tom nivou, ovo pitanje je bilo toliko bitno da je zavrijedilo osnivanje Komisije za reformu poreskog sistema čiji je član bio i De Martino. Ovaj organ osnovan je odlukom namjesnika „s ciljem bolje primjene i eventualne reforme poreskog sistema koji je trenutno na snazi u Crnoj Gori. Komisija će pripremiti prijedloge i nacrte projekata i u vezi sa taksama, porezima (direktnim i indirektnim), žigovima i različitim doprinosima, a pozabaviće se i mehanizmima utvrđivanja visine poreza, administrativnim žalbama i metodama njihovog ubiranja“.[115]

Od jula 1941. godine ovlašćenja su bila koncentrisana u rukama vojnih snaga, a Guvernatorat je preuzeo sve funkcije monopola koje je izvršavao posredstvom komande finansijske policije.[116] Na taj način je ukinuta Uprava monopola u Podgorici i otvorena je radionica za proizvodnju duvana kao i

[114] ASBI, Direttorio Introna, predmet 1, sv. 2 Crna Gora, bilješka za Njegovu Ekselenciju namjesnika, Rim ,12. septembar 1941.

[115] Proglasi Namjesnika, proglas br. 297, 24. avgust 1942. Službeni glasnik Crne Gore, Cetinje, 1. septembar 1942.

[116] AVII, Ia, k. 740, dok. 8/2-7, ovlašćenje civilnih vlasti u Crnoj Gori okupiranoj od strane italijanskih oružanih snaga, 26. jul 1941, Musolini.

skladište robe Monopola. Od te manufaktura zavisile su agencije u Podgorici i Baru, kao i duvansko preduzeće u Podgorici. Iz skladišta Monopola upravljalo se svim veleprodajnim objektima raspoređenim u okruzima kao i maloprodajnim jedinicama lociranim po cijeloj Crnoj Gori. Kontrola veleprodaje u okruzima i kao i nadzor maloprodajnih objekata bili su povjereni područnim jedinicama Finansijske policije. Pored toga data su i precizna naređenja u vezi sa zapošljavanjem i otpuštanjem osoblja, u vezi sa revizijom dozvola za upravljanje maloprodajom i veleprodajom, a propisane su i precizne norme za bilans. Uzimajući u obzir mogućnost da se definitivno ukine monopol za naftu, odlučeno je da carinski prihodi ostvareni njenim uvozom postanu dio budžeta carine. Na taj način se sistem monopola mogao smatrati funkcionalnim.

Što se tiče carinskog sistema, bilo je neophodno odmah reorganizovati poslovnice i rasporediti ih po graničnim lokacijama kako bi se obezbijedilo njihovo sigurno i redovno funkcionisanje. Započeto je prilagođavanje carinskog zakonodavstva bivše Jugoslavije i ukidanje odredbi vezanih za poreski sistem. Ova složena problematika regulisana je dvijema uredbama koje su predstavljale osnovu za stvaranje carinskih institucija u Crnoj Gori. I u oblasti poreskog sistema revidirane su odredbe nekadašnjeg jugoslovenskog zakona kako bi se prilagodile trenutnoj situaciji.[117]

Smjernice koje su bile na snazi prije Vojnog namjesništva potvrđene su odlukom Dučea (broj 135, 22. avgust 1942). Taj dokument je objavljen dva dana prije osnivanja Komisije za reformu poreskog sistema. Dakle, Musolinijev i Birolijev proglas

117 ASGF, Zbirka, Od II svjetskog rata do naših dana, monografija VI bataljona Finansijske policije, Jugoslavija – Crna Gora, kartica br. 638, komanda Finansijske policije u Crnoj Gori u periodu od 15. maja 1941. do 31. marta 1942. godine, Amilkare Amoreti.

ukazuju na usklađenost u sektorima koji su se odnosili na razmjenu i valute na teritoriji Guvernatorata:

Član 1. Trgovina svim platnim sredstvima koja se mogu koristiti izvan teritorija italijanske države i crnogorskog guvernatorata rezervisana je za Nacionalni institut za razmjenu sa inostranstvom koji je sprovodi posredstvom Banke Italije. Sredstva plaćanja navedena u prethodnom stavu podrazumijevaju: bilo koju valutu koja nije italijanska lira [...] Član 11. Namjesnik u Crnoj Gori ima ovlašćenje da, nakon konsultovanja sa vojnim i carinskim vlastima, donese uredbe kojima bi se, protivno prethodno navedenim članovima, regulisala lokalna trgovina sa teritorijama u neposrednom susjedstvu.[118]

Istrajavanje u raznolikosti, moglo bi se reći, jedne vlasti koja je ispoljila svoje hegemonističke ambicije još od prvih mjeseci okupacije.[119] Ovakva situacija može se dobro objasniti jednom epizodom: pitanjem jugoslovenskog zlata.[120] U pitanju je bilo

---

[118] Proglasi Dučea, proglas br. 135, 22. avgust 1942, godine, Službeni glasnik Crne Gore. Cetinje, 1. septembar 1942.

[119] U pomenutim smjernicama vezanim za monetarnu politiku koje je u Crnoj Gori između ostalih sprovodio zvaničnik De Martino, uočavaju se sličnosti sa drugim teritorijama pod italijanskom okupacijom. U Grčkoj, tačnije na Kikladima, generalni konzul Valerio Valerijani (Valerio Valeriani) je sugerisao uvođenje italijanske lire, u M. Clementi, *Camicie nere sull'Acropoli. L'occupazione italiana in Grecia (1941-1943)*, Derive Approdi, Roma, 2013, str. 150.

[120] Ovo pitanje obavijeno je gotovo mitskom aurom. Karlo De Rizio (Carlo De Risio) je rekonstruisao put zlata koristeći dnevnike i sjećanja koja su mu pojedinci prenijeli usmenim putem. Autor kao osnovu priče koristi neke informacije iz kontroverznog dnevnika Uga Kavalera: C. De Risio, *Che fine ha fatto il tesoro di Cavallero? Il mistero dell'oro di Stato jugoslavo finito in mani italiane*, 'Nuova Storia Contemporanea', a. XVI, n. 6, novembre-dicembre 2012,str. 125-134. Ovim pitanjem bavila su se još dvojica novinara: F.

blago bivšeg režima i vladajuće dinastije: „dragocjeni materijal“, prije svega zlato i srebro koje je iz Beograda transportovano u Crnu Goru zajedno sa velikim količinama papirnog novca, a koje su članovi vladajuće dinastije u bijegu samo malim dijelom uspjeli da sakriju na sigurno.

U junu 1941. Ministarstvo rata je obavijestilo filijalu Banke Italije u Brindiziju da će „13. tog mjeseca prema Draču krenuti parobrod koji će transportovati 379 sanduka ukupne težine oko 40 tona“. U pitanju je bio „ratni plijen upućen od više intendanture Albanije“.[121] Iz drugih dokumenata se može saznati da se već 5. marta nakon dogovora sa Vrhovnom komandom Ministarstvo inostranih poslova raspitivalo kod Više komande oružanih snaga u Albaniji i kod Civilne komisije na Cetinju zbog čega se dragocjeni materijal koji je pronađen u Herceg Novom (na crnogorskoj obali) transportuje iz Skadra na rimski aerodrom Čentočele, uz podsjećanje da se transport materijala vojnim avionima uređuje po naređenjima odozgo.[122]

Iz Komande u Albaniji dat je odgovor da su prije određenog vremena pripremljena tri aviona za transport od Skadra do Rima, ali se na svaki način nastojalo da se dobije na vremenu u vezi sa zahtjevima Ministarstva inostranih poslova i Ministarstva finansija preko Generalne uprave Trezora.[123]

Bandini, *Vita e morte segreta di Mussolini*, Mondadori, Milano, 1978, str. 255-282; Novinar i pisac romana iz oblasti fantapolitike. Piazzesi, *La caverna dei sette ladri*, Baldini e Castoldi, Milano, 1996, str. 31-38.

121 ASMAE, SSAA, b. 105, sv. Transport dragocjenog materijala pronađenog na Cetinju, i u Herceg Novom, avionom od Skadra do Rima, telegram br. 18952, Ministarstvo rata Banci Italije – Brindizi, Rim, 11. jun 1941.

122 Ivi, telegram br. 19818, Ministarstvo inostranih poslova Vrhovnoj komandi Generalštaba, Rim, 10. maj 1941.

123 Ivi, telegram br. 19069, Ministarstvo inostranih poslova Glavnom kraljevskom namjesništvu u Tirani, Rim, 6. maj 1941.

Vojne vlasti su na teritoriji Albanije pronašle još predmeta od vrijednosti: „Poslije duge i temeljne istrage koju je [...] započela lokalna vojna jedinica pronađeno je u Kalaratu 137 zlatnih poluga od kojih je jedna neoštećena, a kod ostalih nedostaje po jedna ivica, ukupne težine 21kg 420gr i tržišne vrijednosti preko 2 miliona italijanskih lira, koje su ukradene sedmog septembra iz jugoslovenskog aviona koji se nakon što je zapaljen srušio“.[124]

Jugoslovensko zlato opet je dospjelo u žižu interesovanja u trenutku kada su Njemci naredili predaju zlatnih rezervi Banke Italije nakon 8. septembra. Dogovor sa ambasadorom Rudolfom Ranom (Rudolf Rahn) potpisali su bivši visoki komesar za Crnu Goru Serafino Macolini, kao generalni sekretar Ministarstva inostranih poslova Italijanske socijalne republike i ministar finansija Domeniko Pelegrini (Domenico Pellegrini). U oktobru 1944. godine zbog te kontroverzne operacije protiv namjesnika Acolinija je pokrenut proces pred Visokim sudom pravde za kaznene mjere protiv fašizma.[125] Među predatim dragocjenostima nalazilo se i „zlato koje je zaplijenjeno u Jugoslaviji, deponovano na čuvanje i namijenjeno distribuciji državama

---

124 ASMAE, Kabinet u Albaniji (1938-1945), b. 136, sv. Pronalazak poluga, zabilješka br. 23754, Tirana, 6. decembar 1941.

125 Visoki sud kojim je predsjedavao Lorenco Maroni (Lorenzo Maroni) osudio je Acolinija na 30 godina zatvora. Za ovo krivično djelo je proglašena u septembru 1946. godine amnestija od strane Apelacionog suda u Rimu, dok je Pelegrini Đampjetro, koji je uhapšen u avgustu 1945. godine, 28. avgusta osuđen na 30 godina zatvora od strane Porotnog suda u Milanu. Nakon donošenja dekreta o amnestiji 22. juna 1946. godine i Pelegrini Đampjetro je podnio žalbu Kasacionom sudu. Presudom od 21. oktobra 1946. godine poništena je prethodna odluka, a sud se čak pohvalno izrazio o djelovanju nekadašnjeg fašističkog ministra. U Cardarelli, R. Martano, *I nazisti e l'oro della Banca d'Italia. Sottrazione e recupero 1943-1958*, Laterza, Bari, 2000, str. 3-18; 59-66.

koje na to imaju pravo na osnovu proporcionalne kvote ustanovljene u tu svrhu".[126] U pitanju je bio dio blaga koje je iz Beograda stiglo do Crne Gore, a zatim preko Albanije i do Italije. Italijanske vojne vlasti su vješto prevarile Njemce u trci za zlatom, ali nisu bile u stanju da prilikom okupacije teritorija garantuju stabilno finansijsko uređenje. Protivmjere su izostale i zbog likvidacije Nacionalne banke bivše Kraljevine Jugoslavije. Filijala na Cetinju, državna Hipotekarna banka, Poštanska štedionica i filijala u Podgorici, koje su već bile pod kontrolom institucija sa sjedištem u Beogradu, ograničile su svoju aktivnost na povraćaj sopstvenih kredita i na taj način osudile crnogorski bankarski sistem na puko preživljavanje.[127]

Promet papirnog novca bio je beznačajan, a namirnice su, umjesto prodaje za novac, razmjenjivane za druge proizvode. Na Cetinju su utvrđeni osnovni principi razmjene: 1kg kukuruza za 2-3kg krompira ili 3-4kg kupusa, 2kg kukuruza za 1kg pasulja, 3-4 kg pirinča za 1kg živine, 7-8 kg kukuruza za jednu osušenu pršutu. Odgovor Guvernatorata na ovu krizu bilo je institucionalizovanje ekonomskog sistema razmjene.[128] Raspuštanje Visokog komesarijata nakon ustanka i koncentrisanje vojnih i civilnih ovlašćenja u rukama generala Pircija Birolija doveli su do toga da se u Crnoj Gori uspostavi režim nekarakterističan za fašističku okupaciju Balkana (*direct rule*).[129] Pošto je

[126] Vis, *Il processo dell'oro. Come i tedeschi hanno preso l'oro d'Italia. L'accordo Hitler – Mussolini. Cronostoria degli avvenimenti e del processo Azzolini*, Stamperia moderna, Roma, 1944, str. 9.

[127] ASBI, Nadzor nad preduzećima, predmet 786, b. 65, sv. 1 Cetinje 1941-1943, obnova bankarskih aktivnosti, 11. septembar 1942, Ćiro De Martino.

[128] AVII, Ia, k. 946, d. 1/2-1, Pomoć civilima, Berane, 15. decembar 1941, Alesandro Pircio Biroli.

[129] Razlike su bile još istaknutije između provincije Kotora i Guvernatorata: „Razlika između ova dva oblika okupacije ogledala se u tome

prevaziđeno političko djelovanje u pravcu sticanja nezavisnosti Crne Gore, očuvani su i naglašeni samo njegovi kriminalni ekonomski aspekti. Samo u vrijeme djelovanja Civilnog komesarijata i u rijetkim situacijama od oktobra do decembra 1941. godine legitimno je govoriti o značaju polikratije, premda ne odlučujućem, za odvijanje okupacije.[130] Upravo u strategijama represije mogu se uočiti indirektne dodirne tačke među segmentima vlasti čiji bi sudar mogao da izazive spornu radikalizaciju. Guljelmo Ruli, šef civilne administracije u jesen 1941. godine, u jednom pismu ministru Galeacu Ćanu opisuje mjesece koje je proveo u Crnoj Gori krajem 1941. godine, upućujući oštru kritiku vojnim vlastima: „Umjesto da populaciju drže u strahu od odmazde, od strijeljanja talaca, odnosno pod ispravnom i strogom kontrolom, često se postupalo previše blago. Ne ulazim u vojni aspekt problema. Ali, budući da sam kao funkcioner dobro upućen, mogu da kažem da je od jula do sada izostala u Crnoj Gori politička akcija i da je iz vida izgubljena činjenica da je vojno pitanje neodvojivo do političkog“.[131]

što je u anektiranim oblastima uspostavljena civilna vlast, dok je u oblastima koje nijesu bile anektirane kraljevska vojska direktno upravljala javnim poslovima preko kancelarija za civilne poslove ili preko vojnih guvernatorata kao u Crnoj Gori“, u M. Multari, *L'esercito italiano alla prova dell'occupazione: le fonti dell'archivio dell'Ufficio Storico dello Stato maggiore dell'Esercito*, in P. Del Negro, N. Labanca e A. Staderini (urednici), *Militarizzazione e nazionalizzazione nelle Storia d'Italia,* Unicopli, Milano, 2005, str. 314.

130 Slovenija predstavlja tipiĆan primjer sukoba polikratičke moći, u H.J. Burgwyn, *Le divergenze tra i „professionisti" della controguerriglia italiana in Slovenia e Dalmazia*, in L. Baldissara, P. Pezzino (urednici), *Crimini e memorie di guerra*, L'ancora del mediterraneo, Napoli, 2004, str. 247-259.

131 ACS, T. 821, rol. 356, kadar 813-819. Izvještaj o političkoj situaciji u Crnoj Gori, pismo Guljelma Rulija Galeacu Ćanu, 10. decembar 1941.

Zapravo je već postojalo više grupa talaca koji su strijeljani nakon svakog pokušaja sabotaže. Okupatorske trupe su spalile domove i okrivile cijela naselja za akcije otpora koje su pokretale partizanske trupe. Najefikasnije divizije u borbi protiv gerilaca držale su i određeni broj talaca civila. Te velike jedinice usvojile su kolonijalne represivne tehnike i pri izvođenju vojnih operacija imale su odriješene ruke na određenom prostoru i u ograničenom vremenskom periodu. Po mišljenju prethodno pomenutog funkcionera u svakom slučaju nije učinjeno ono što je trebalo učiniti. Ruli se preispitivao u vezi sa vojnim aspektima u odnosu na nedostatke politike guvernera, ali je zaboravljao činjenicu da je najuporniji protivnik čvrste političke vizije vojne sile u Crnoj Gori bio upravo Ćano. Izvjesna autonomija mogla bi da okrnji plan za Balkan stvarnog vladara velike Albanije koji se „odnosio prema državi kao prema privatnoj svojini, dajući jednom gradu ime svoje žene i stvarajući privatne lovne rezervate“.[132]

Još je zanimljivije razmotriti, s ciljem rekonstrukcije unutrašnjih sukoba u vojnim vlastima u Crnoj Gori, jedinstvenost nekih parametara fašističkog političkog nasilja kod pojedinaca koji su se nalazili na terenu kao vojni policajci i koji nijesu odobravali reakcije guvernera na urgentne situacije. Gasperino Lanđela (Gasperino Langella), kapetan karabinjera u Tivtu u Boki Kotorskoj, podsjećao je na to da je proglasom o amnestiji od 31. oktobra pobunjenicima dato trideset dana za predaju i povratak kućama, ali se desilo da su od toga dana

132 B.J.Fischer, *Italian policy in Albania, 1894-1943*, ‘Balkan studies’, vol. 26, n. 1, 1985, str. 112. Od tog trenutka Jakomoni je postao ključnao soba za Ćanovu politiku na Balkanu. UM. Borgogni, *Tra continuità e incertezza. Italia e Albania (1914-1939). La strategia politico-militare dell’Italia in Albania fino all’Operazione «Oltre Mare Tirana»*, Franco Angeli, Milano, 2007, str. 149-156.

učestala ubistva, agresije i sabotaže. Lanđela je oštro zaključio: „Ovo vrijeme je izgubljeno, kao što je izgubljen i naš ugled. Ja mislim da bi se stvari drugačije odvijale kada bi se umjesto objavljivanja proglasa strijeljalo“.[133]

Politika guvernera se dakle odvijala na dva paralelna kolosjeka, između objava milosti i naredbi za oštro djelovanje protiv gerilaca. Pircio Biroli je istovremeno igrao na kartu konačnog pomirenja. Na taj proglas je podsjetio i predsjednik cetinjskog Vojnog suda, represivne institucije koja je odigrala ključnu ulogu tokom italijanske okupacije Crne Gore.[134] Antonio Marota (Antonio Marotta), predsjednik tog suda, piše sa teritorija na kojima je proglašeno ratno stanje:

Uskoro će Njegova Ekselencija Vojni guverner objaviti proglas crnogorskom narodu kojim će pozvati sve one koji se još uvijek nalaze u planinama da se sami pokore, garantujući im da im život neće biti ugrožen. Protiv onih za koje se bude ispostavilo da nijesu vođe, organizatori ili podstrekači ustanka, kao i da nijesu počinili ubistva italijanskih vojnika, neće biti pokrenut nikakav krivični postupak. Njima će biti omogućeno da se kao slobodni ljudi vrate svojim kućama i svojim poslovima. Glavni predvodnici pobune koji su učestvovali u napadu na naše oružane snage, iako će im suditi Ratni vojni sud, potpuno objektivno i po zakonu, biće od tog suda tretirani sa maksimalnom ozbiljnošću ukoliko se u roku od DESET DANA (velika slova u

---

133 AVII, Ia, k. 552 d. 30/1-1. Komanda pomorskog vojnog odsjeka u Tivtu C.S.(Kotor) Komandi pomorskog vojnog odsjeka – Tivat, 18. novembar 1941, Gasperino Lanđela.

134 AUSAC, „Marotta Antonio (pukovnik) od 16. maja 1935. do 8 septembra 1937.“, oznaka 1149.16, godina 1935/1937. Ova vremenska odrednica ne smije da zavara. Izvještaj o vojnoj službi završava se informacijom vezanom za smrt oficira u Rimu 17. decembra 1943. godine. Antonio Marota je preuzeo funkciju predsjednika suda na Cetinju 16. juna 1941.

originalnom tekstu) pojave pred Vojnim sudom. Oni će biti sprovedeni u zatvore, bez upućivanja u koncentracione logore. Njegova ekselencija guverner je odluĆan u namjeri da što prije dođe do normalizacije koja je toliko potrebna za blagostanje ove zemlje koja je Italijanima dala voljenu kraljicu.[135]

S italijanskog prevele: **Olivera Popović** i **Cvijeta Brajičić**

[135] DACG - Istorijski arhiv Budva, Naziv Opština Budva, Broj kutije 132, Kraljevski ratni vojni sud na Cetinju, 14. oktobar 1941. predsjednik suda (general Marota Antonio).

ŽRTVOVANA CRNA GORA (1916 - 1918)

Slobodan Jovanović

On 19 January 1916, at 3 p.m. King Nikola I Petrović Njegoš of Montenegro left from Podgorica to Shkodra, from where he continued his journey through Medua to Italy and France – never to return to Montenegro again. Three ministers who stayed in Podgorica together with King's son Mirko decided to suspend the retreat of the Montenegrin army and to dismiss troops and send them home, believing that on the basis of Article 16 of the Constitution they had the right to function as a government.

Kralj Crne Gore, Nikola I Petrović – Njegoš, 19. januara u 15 časova otišao je iz Podgorice u Skadar, odakle će preko Medove nastaviti put u Italiju i Francusku – da se nikad više ne vrati u Crnu Goru. Tri ministra koji su ostali u Podgorici, zajedno sa kraljevim sinom Mirkom, smatrajući da na osnovu člana 16. Zemaljskog ustava imaju pravo da funkcionišu kao vlada, donose odluku da se obustavi povlačenje crnogorske vojske i da se ona raspusti kućama. Naredba o raspuštanju (br. 128) saopštena je vojsci 21. januara 1916. godine, u 15 časova. Kraljevina Crna Gora je ostala u statusu zaraćene strane, jer je kralj Nikola odbio da izda punomoćje „krnjoj Vladi" u domovini da potpiše ugovor o miru. Kralj Nikola napustio je Crnu Goru bez vojske,

ali i bez ugleda kod saveznika, kompromitovan i osumnjičen da ima neke tajne dogovore s neprijateljima, teško optužen za izdaju savezničke stvari. Carska Rusija je već odavno potpuno usvojila gledište o ujedinjenju Crne Gore i Srbije. Prema njenoj zamisli, Srbija je trebalo da Bugarskoj ustupi dobar dio zemljišta oslobođenog u Balkanskom ratu 1912/1913. godine. Zauzvrat, Srbija je trebalo da dobije Crnu Goru, a time i željeni i potrebni joj izlaz na more. Već tokom 1916. godine među velikim silama je postignuta saglasnost o pripajanju Crne Gore Srbiji. Postoji zabilješka Lojd Džordža[1] iz 1917. godine u Forin Ofisu, parafirana od Edvarda Greja[2], Artura Nikolsona[3] i Roberta Sesila[4], kao posljedica propagandne kampanje prema Crnoj Gori i kralju Nikoli, u kojoj piše: „Crna Gora svakako ne zaslužuje išta od obećanja koja se daju Belgiji i Srbiji.“ „Crnogorska politika, ni u koje doba vrlo pouzdana, nadmašila je sama sebe u dvoličnosti od početka rata i pokazala se očito neprijateljska saveznicima. Nema sumnje da su kralj Nikola i njegovi ministri bili u izravnoj vezi s Austrijcima (...). Zato kralj ne zaslužuje nikakva obzira od strane saveznika“, riječi su Lojd Džordža[5]. Rusija je, takođe, te godine izrazila zadovoljstvo odlukom da Crna Gora postane dio Srbije. Predśednik francuske

[1] David Lloyd George (17. januar 1863–26. mart 1945) britanski premijer za vrijeme Prvog svjetskog rata, od 6. decembra 1916. do 19. oktobra 1922.

[2] Edward Grey (25. april 1862–7. septembar, 1933) ministar vanjskih poslova V. Britanije 1905–1916.

[3] Arthur Nicolson, (19. septembar 1849–5 novembar 1928), bio je veoma uticajni britanski diplomata i političar.

[4] Edgar Algernon Robert Gascoyne-Cecil, (14. septembar 1864–24. novembar 1958), pravnik, političar i diplomata u V. Britaniji. Jedan od arhitekata Lige naroda.

[5] Danilo Radojević, „Problemi crnogorske istorije oko Prvoga svjetskoga rata“, časopis *Kritika*, br. 16, Zagreb 1971, 65–87.

vlade, Aristide Briand[6], je u avgustu 1916. licemjerno uvjeravao kralja Nikolu da još nije donesena konačna odluka o budućnosti Crne Gore. Francuska vlada, uz jednoglasno odobrenje francuskog Parlamenta i Senata, 5. juna 1917. godine, obezbijedila je u mirovnim uslovima i ratnim predmetima, kao prvu klauzulu: „Obnavljanje Belgije, Srbije i Crne Gore, sa obeštećenjima na koja imaju pravo". Francuska je tada uvjeravala crnogorsku vladu da će francuske trupe koje su se spremale za ulazak u Crnu Goru priznavati samo legalnu vlast, vlast kralja Nikole. Stefan Žan-Mari Pišon[7], ministar vanjskih poslova Francuske 4. novembra i Rejmon Poenkare[8], predšednik republike, 24. novembra, lično su pisali kralju Nikoli uvjeravajući ga da Francuska nikada neće dopustiti sebi da se suprotstavi volji i zakonima crnogorske nacije. „Izgleda poželjno – piše Poankare kralju Nikoli – da Vaše Veličanstvo pričeka povratak u svoju kraljevinu, dok ovaj cilj bude postignut i dok život u Crnoj Gori ponovo otpočne svoj uobičajeni tok. Prisustvo savezničkih trupa, pomoć koju će pružiti stanovnicima doprinijeće nesumnjivo da se ubrza taj trenutak koji Vaše Veličanstvo od srca želi. Čim on bude došao, vlada Republike će biti srećna, Gospodaru, da olakša Vaš povratak". U novembru 1918. godine, u odgovoru na upozorenje Crne Gore da se Srbija sprema da silom okupira

6 Aristide Briand (28. mart 1862–7. mart 1932), francuski državnik, premijer Francuske tokom francuske Treće Republike, kolaureat 1926. godine Nobelove nagrade za mir.

7 Stefan Žan-Mari Pišon (1857–1933), francuski političar, diplomata, ambasador u nekoliko zemalja, ministar vanjskih poslova Francuske (1917–1920).

8 Rejmon Poenkare (20. jul 1860–15. oktobar 1934), pravnik, advokat, francuski ministar (1893–1903), predšednik republike Francuske od 1913. godine do 1920. godine, član Francuske akademije nauka. Ponovo bio premijer 1922–1924. i 1926–1929.

njenu teritoriju, praveći na taj način pokušaj ka nasilnoj aneksiji Crne Gore, Francuska je, u ime Saveznika, dala specijalno obećanje da Srbiji neće biti dozvoljeno da okupira Crnu Goru. M. Pichon je, između ostalog, izjavio: „Francuska Vlada ne želi ni na koji način da se miješa u unutrašnje poslove jedne savezničke države. Stoga je jasno da kada francuske vojne vlasti uđu u Crnu Goru, one ne mogu usvojiti nikakav drugi stav osim da priznaju pravnu vlast koja je vlast kralja Nikole."

Krajem 1918. godine samoorganizovane crnogorske jedinice (pet bataljona), u oktobru oslobodile su Crnu Goru od austrougarske okupacije. Oslobodile su: 30. septembra – Andrijevicu; sljedeceg dana – Berane; narednih dana do 23. oktobra oslobodile su Nikšic. 22. oktobra jedinica austrougarske vojske napustila je Cetinje. Tog dana oslobođena je od austrougarske okupacije čitava teritorija Crne Gore. Jedino je desna kolona II jugoslovenskog puka (srpske trupe) učestvovala u borbama za oslobođenje Podgorice 17. i 18. oktobra. Međutim, nakon što su oslobodili zemlju, svih 5 bataljona crnogorske vojske bili su razoružani.

Posljednjih mjeseci 1918. godine srpska vlada šalje instrukcije svom diplomatskom predstavniku u Parizu: „Molim, učinite korak kod francuske vlade da nam se prema Crnoj Gori i Albaniji ostave što više slobodne ruke i da nam u tom radu, koji je više politički nego vojnički, general D'Esperey[9] što energičnije pomaže". Francuska vlada je podržala taj plan i

[9] Luj Franše d' Epere (franc. Louis Félix Marie François Franchet d'Esperey; Mostaganem, 25. maj 1856 – Sent Amanse, 3. jul 1942) je bio maršal Francuske i počasni vojvoda srpske i jugoslovenske vojske. U Prvom svjetskom ratu (10. septembra 1914. do 31. marta 1916) komandovao je francuskom armijom, do 29. aprila 1918. grupom armija na francuskom frontu, a od 9. juna 1918. do kraja rata bio je vrhovni komandant savezničkih armija na Solunskom frontu.

naredila generalu Louis Franchet D'Espereyu da pomogne srpskoj vojsci u njenim nakanama, potvrđujući srpskoj vladi da će pomoći da se kralj Nikola više nikada ne vrati na crnogorski prijesto i da se Crna Gora pripoji Srbiji.

U telegramu regentu Aleksandru Karađorđeviću o stanju i vojno-političkoj situaciji nakon pada Cetinja i polaganja oružja crnogorske vojske (Skadar, 1916. godina) Nikola Pašić[10] sljedećim riječima govori o žrtvovanju crnogorske vojske zarad povlačenje srpske vojske u Grčku, u kojem je ogromnu ulogu igrao srpski pukovnik Petar Pešić na čelu crnogorske Vrhovne komande: „Srbija trenutno gubi rat protiv Austrije, ali za sva vremena dobija rat protiv Crne Gore!" Protiv kralja Nikole i crnogorske vlade je vođena otvorena kampanja koja se nikada nije pojavila u nekoj zvaničnoj javnoj izjavi srpske vlade ili u njenom zvaničnom organu „Srpske novine", koje su izlazile na Krfu, već se ona vodila preko stranica nezavisnih srpskih listova u prvom redu „Velike Srbije", koja je izlazila u Solunu, i mnogobrojnih srpskih listova i publikacija koje su izlazile u SAD i drugim zemljama. Kampanja protiv kralja Nikole vođena je i preko srpskih diplomata i Crnogoraca koji su se nalazili u Pašićevoj službi. Srpska vlada je posebno vodila kampanju protiv formiranja crnogorske vojske u emigraciji. Uspjela je da rasformira bataljon koji je bio pod crnogorskim imenom i barjakom na Solunskom frontu. Pašićeva politika bila je, takođe, usmjerena na pridobijanje pojedinih ministara crnogorske vlade (Janka Spasojevića, Andrije Radovića i drugih) protiv kralja Nikole, u čemu je imala uspjeha. Pašić je o trošku Ministarstva spoljnih poslova Srbije slao svoje ljude – Crnogorce – u Francusku, SAD, Švajcarsku, Italiju da agituju kod tamošnjih Crnogoraca i

[10] Nikola Pašić (1845–1926), političar, dugogodišnji predšednik vlade Kraljevine Srbije i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, osnivač i vođa Radikalne stranke.

drugih Jugoslovena protiv kralja Nikole i da propagiraju ideju pripajanja Crne Gore Srbiji. Pri Ministarstvu spoljnih poslova Pašić osniva 27. novembra 1916. godine Crnogorski odsjek i za šefa postavlja Svetozara Tomića, Crnogorca koji je radio u Alžiru kao delegat srpske kraljevske vlade. Pašić piše opširan referat o crnogorskom pitanju u kojem ističe da su ratni događaji stavili u prvi plan pitanje ujedinjenja Crne Gore i Srbije, posebno zato što se cetinjski dvor „odvojio" od Srbije i saveznika i što je „izdao" srpstvo i saveznike tražeći mir sa Austrougarskom. Prema ovom referatu, osnovni uzrok i potreba za ujedinjenjem proizlazi iz navodne izdaje kralja Nikole i njegovog dvora, a ne iz same potrebe ujedinjenja. U značajne uspjehe Pašićeve politike koja se sastojala u klevetanju crnogorskog suverena i njegovoj izolaciji od učešća na Mirovnoj konferenciji, sprečavanju povratka kralja Nikole u Crnu Goru i drugim važnim pitanjima koja su se ticala Crne Gore kao suverene države, svakako spada i formiranje Crnogorskog odbora za narodno ujedinjenje Crne Gore sa Srbijom 4. marta 1917. godine u Parizu.

Dolaskom srpskih trupa u oktobru 1918. godine u Crnu Goru i formiranjem fantomskog Centralnog izvršnog odbora za ujedinjenje počinje organizovan rad na prisajedinjenju Crne Gore Srbiji. Taj Centralni izvršni odbor obrazovao je Svetozar Tomić, državljanin Srbije, po nalogu i zadatku dobijenom od Nikole Pašića, Predsednika vlade Srbije. Pored Svetozara Tomića kao „glave odbora", članovi su bili Petar Kosović, državljanin Srbije, Janko Spasojević i Milosav Raičević, državljani Crne Gore. Centralni izvršni odbor je donio odluku (25.oktobra) da se raspišu izbori za opštecrnogorsku narodnu skupštinu, „koja bi suvereno odlučivala o ujedinjenju Crne Gore i Srbije" i zakazao njeno održanje u Podgorici za 24. novembar 1918. godine. Načelnik Vrhovne komande srpske vojske, Živojin Mišić, upućuje komandantu Jadranskih trupa u Crnoj Gori, 19. 11. 1918. godine naređenje: „Nastavite najenergičnije

i svim sredstvima, da se na teritoriji koju je naša vojska okupirala, uguši svaka agitacija, pa ma od koga dolazila. Za ovo vam stoje na raspoloženje sva sredstva koja možete raspolagati bez ikakvog prezanja“. Vrhovna komanda srpske vojske naredila je svojim komandama sa sjedištem u Sarajevu, Zagrebu i Beogradu da spriječe povratak dijela uglednih crnogorskih interniraca (vodećih oficira, ministara, poslanika...) „dok se pitanje ujedinjenja ne reši“.

Zasijedanje Podgoričke skupštine, u zgradi monopola duvana u Podgorici, otpočelo je 24. novembra 1918. godine, trećeg dana po završetku izbora, i trajalo je do 29. novembra. Za to vrijeme održane su dvije prethodne šednice i pet redovnih. Po dogovorenoj proceduri, na drugoj redovnoj sjednici od 26. novembra, Podgorička skupština jednoglasno je donijela odluke koje su jednoglasno i usvojene:

„1) Da se kralj Nikola I Petrović Njegoš i njegova dinastija zbaci sa crnogorskog prijestola;

2) da se Crna Gora sa bratskom Srbijom ujedini u jednu državu pod dinastijom Karađorđevića, te tako ujedinjene stupe u zajedničku otadžbinu našeg troimenog naroda Srba, Hrvata i Slovenaca;

3) da se izabere Izvršni narodni odbor od pet lica, koji će rukovoditi poslovima dok se ujedinjenje Srbije i Crne Gore ne privede kraju, i

4) da se o ovoj skupštinskoj odluci izvijesti bivši kralj Crne Gore Nikola I Petrović, Vlada Kraljevine Srbije, prijateljske savezničke sile i sve neutralne države.“

Protivnici ujedinjenja izbore u Podgoričkoj skupštini nazivaju prevarom. Pristalice ujedinjenja su tvrdile da, iako priznaju njihovu manjkavost, izbori ipak odražavaju volju većine crnogorskog naroda, koji je, po njima, pripadao etničkim Srbima. Protivnici ujedinjenja 6. januara 1919. organizuju ustanak, poznat pod nazivom Božićni ustanak 1919– 1926.

KING NICHOLAS WILL MEET WILSON

Wants Montenegro to be Included in the Jugoslav Federation.

HOPES FOR A WORLD LEAGUE

Believes Self-Determination Would Bring Peace and Happiness to All.

PARIS, Dec. 24, (Associated Press.)—King Nicholas of Montenegro intends to visit President Wilson as soon as possible. The King has been suffering from an attack of the grip, and yesterday, for the first time since he was stricken, he was able to stroll along the Bois de Boulogne. Speaking to The Associated Press, he said:

"The aspirations of Montenegro are in common accord with those of the other peoples of the same race—to become a part of the Jugoslav Confederation, but preserve its autonomy, independence, and customs.

"Montenegro wishes Europe to make it possible for it to have its own intellectual life, although maintaining cordial and fraternal relations with neighboring peoples. Montenegro might be called the dean of the Jugoslav peoples. It was first to insure its independence, fighting for five centuries against Mussulman oppression for the liberty of itself and its neighbors.

"Montenegro has never ceased to shed its blood and in the beginning of the great war showed its solidarity with Serbia's cause. In 1914 the whole Montenegrin population took up arms. It provided 45,000 soldiers, which, considering the number of its inhabitants, is the largest proportion of men given by any nation during the struggle. Every Montenegrin citizen from 18 to 65 years of age is a soldier.

"Montenegro was nearly exhausted by the sacrifices made during the Balkan wars, in which it lost 13,000 men and almost all its war material. The new war constituted a new series of privations. Our dead on the battlefields number about 10,000, the number of prisoners is as yet unknown, and many succumbed to starvation and exposure."

When asked for his opinion on the proposed League of Nations and other subjects likely to come before the peace conference, King Nicholas said:

"I hope that I can live long enough to see such a plan realized. As to the freedom of the seas, Montenegro is interested only indirectly. I have not as yet studied the matter sufficiently to give a positive view on such a complex subject. I think the right of self-determination should be granted to each nationality. It is a principle from which the entire world may expect peace and happiness, if applied without restrictions and reserve."

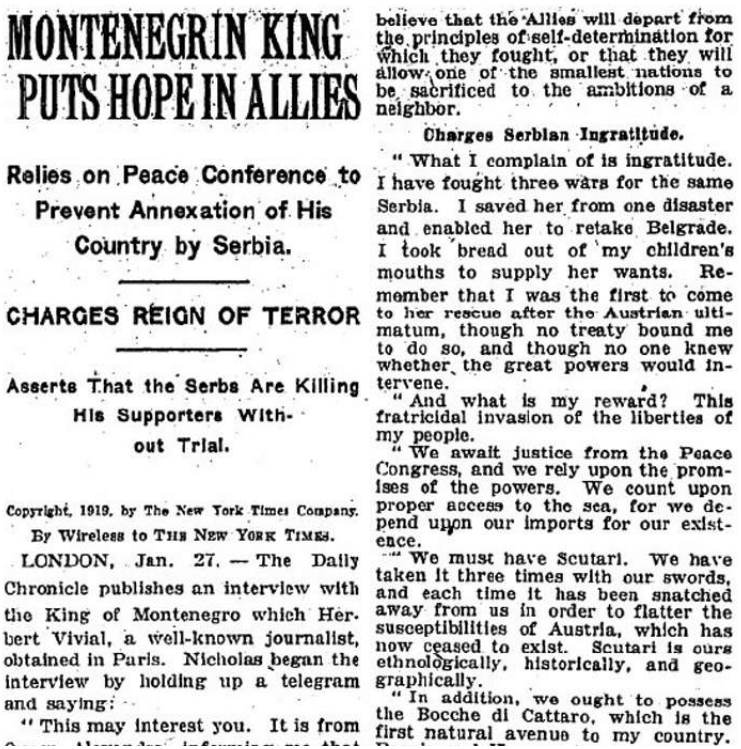
The New York Times
Published: December 25, 1918
Copyright © The New York Times

godine. U Crnoj Gori su nakon 1918. godine nastali ozbiljni društveni, stranački i politički rascjepi u narodu i političkim elitama. Stvorile su se dvije skupine društvenopolitičkih elita i njihovih političkih sljedbenika koje su sasvim različito gledale na pitanja ujedinjenja Crne Gore sa Srbijom i drugačije poimale budući položaj Crne Gore u novoj državi. Prva društvenopolitička elita je smatrala da predratna Kraljevina Crna Gora nije uspjela da riješi nijedno egzistencijalno pitanje Crne Gore, od socijalnih problema do političkih, da se ta pitanja mogu rješavati samo u zajednici sa vojno, ekonomski i politički snažnijom državom, da je uostalom državna veza koju je Crna Gora ostvarila na Podgoričkoj skupštini 1918. godine koja je proglasila ujedinjenje Crne Gore sa Srbijom bila „sudbinska odluka“ i da je zadržavanje te veze sa Srbijom zapravo pitanje njenog opstanka. Druga društvenopolitička elita je smatrala da „Crna Gora od ujedinjenja nije dobila ništa“, da je samo ujedinjenje provedeno

nasilnim putem u kojem je crnogorsko dostojanstvo poniženo, da u Crnoj Gori vlada glad i nemaština, privredna zapuštenost, da je Crna Gora zapostavljena po svakom pitanju, posebno ratnih šteta i rekvizicija, da se u Crnoj Gori plaćaju veliki porezi s obzirom na njezin doprinos „jugoslovenskoj stvari", da je Crnoj Gori jedni izlaz u što većoj autonomiji od beogradskog centra moći, traži se što veća samostalnost Crne Gore u federativnoj jugoslavenskoj zajednici. Prvoj skupini integralista pripadale su Radikalna i Demokratska stranka (ponekad su tu i predstavnici Zemljoradničke i Komunističke partije) koje su svoje glavne centre imale izvan Crne Gore, zapravo su to filijale srbijanskih političkih stranaka. U drugoj grupi, autonomaškoj, nalazila se Crnogorska federalistička stranka (kasnije Crnogorska stranka), sa šedištem u Crnoj Gori. Prva okupljanja pristalica stranke mogu se primijetiti već 1919. godine. Međutim, raznim prijetnjama i ucjenama crnogorskim federalistima je onemogućen nastup na prvim izborima 1920. godine u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, jer se nije smjelo dozvoliti djelovanje stranke koja je javno negirala odluke Podgoričke skupštine, te je stranka u periodu od 1919. do 1923. godine više bila predmet pažnje žandarmerijskih organa, nego političkih protivnika. Zborovi te stranke su rasturani, njeni prvaci su bili pod stalnim nazorom, neki su i hapšeni pod lažnim optužbama i organizovana su razna suđenja.

Kralj Nikola je, nakon što je 19. januara otišao preko Medove u Italiju, iz Italije otputovao za Francusku, u Lion, a zatim ga je francuska vlada preselila u Bordo, da bi u maju prešao u parisko predgrađe Neji. Crnogorska vlada se preselila u Neji u avgustu 1916. godine. Srpska vlada ne samo da je radila na diplomatskoj izolaciji kralja Nikole, utičući na sprječavanje otvaranja crnogorskog poslanstva u Vašingtonu, nego je takođe nastojala da finansijski uništi kralja Nikolu, intervenišući kod saveznika da mu ukinu subvencije, u čemu je imala uspjeha, pa je ruska

vlada već 1. januara 1917. ukinula svoju pomoć crnogorskoj vladi. Britanska i francuska vlada se plaćali mjesečnu subvenciju 400.000 franaka za kralja Nikolu, članove dvora i crnogorsku vladu u izgnanstvu. Britanski *Whitehall* je izašao u susret srpskim zahtjevima da finansira samo osnovne potrebe službene Crne Gore.

MONTENEGRIN KING PUTS HOPE IN ALLIES

Relies on Peace Conference to Prevent Annexation of His Country by Serbia.

CHARGES REIGN OF TERROR

Asserts That the Serbs Are Killing His Supporters Without Trial.

Copyright, 1919, by The New York Times Company.

By Wireless to THE NEW YORK TIMES.

LONDON, Jan. 27. — The Daily Chronicle publishes an interview with the King of Montenegro which Herbert Vivial, a well-known journalist, obtained in Paris. Nicholas began the interview by holding up a telegram and saying:

"This may interest you. It is from [illegible] informing me that

believe that the Allies will depart from the principles of self-determination for which they fought, or that they will allow one of the smallest nations to be sacrificed to the ambitions of a neighbor.

Charges Serbian Ingratitude.

"What I complain of is ingratitude. I have fought three wars for the same Serbia. I saved her from one disaster and enabled her to retake Belgrade. I took bread out of my children's mouths to supply her wants. Remember that I was the first to come to her rescue after the Austrian ultimatum, though no treaty bound me to do so, and though no one knew whether the great powers would intervene.

"And what is my reward? This fratricidal invasion of the liberties of my people.

"We await justice from the Peace Congress, and we rely upon the promises of the powers. We count upon proper access to the sea, for we depend upon our imports for our existence.

"We must have Scutari. We have taken it three times with our swords, and each time it has been snatched away from us in order to flatter the susceptibilities of Austria, which has now ceased to exist. Scutari is ours ethnologically, historically, and geographically.

"In addition, we ought to possess the Bocche di Cattaro, which is the first natural avenue to my country.

Kralj Nikola je 24. decembra dao u Parizu intervju *Associated Press-u* pod naslovom „Kralj Nikola će se sastati sa Vilsonom" u kojem je, između ostalog naveo: „Crna Gora želi da joj Evropa omogući da ima svoj sopstveni intelektualni život, ali da zadrži srdačne i bratske odnose sa susjednim narodima. Crna Gora bi se mogla nazvati 'predvodnikom' jugoslovenskih naroda. Ona je

prva sebi obezbijedila nezavisnost, boreći se pet vjekova protiv muslimanske opresije za svoju slobodu i slobodu svojih susjeda. Crna Gora nikada nije prestala da lije krv i na početku velikog rata pokazala je solidarnost sa srpskim pitanjem. 1914. godine cjelokupno crnogorsko stanovništvo se prihvatilo oružja. Dala je 45.000 vojnika što je, ukoliko se uzme u obzir broj stanovnika, proporcionalno najveći broj koji je jedna nacija dala tokom borbi. Svaki crnogorski građanin od 18 do 63 godine je vojnik. Crna Gora je skoro iscrpljena žrtvama koje je podnijela tokom Balkanskih ratova, u kojima je izgubila 13.000 ljudi i skoro sve svoje vojne resurse. Novi rat je donio novu seriju lišavanja. Mrtvih na poljima je bilo 10.000, zarobljenima se ne zna broj a mnogi su podlegli gladi i hladnoći".

Takođe, *The Daily Chronicle* je objavio intervju sa kraljem Nikolom 27. januara 1919, koji je u Parizu napravio Hebert Vivial, poznati novinar. U tom intervju kralj Nikola kaže: „Iz Crne Gore nemam vijesti, jer je srpska okupaciona vojska ustanovila kordon kroz koji ne puštaju ni pisma ni ljude. Dobijam izvještaje, koji mi moji povjerenici donose po cijenu života. Izgleda da tamo vlada pravi teror. Ubijaju se bez suda ljudi, žene i đeca, bombe se bacaju u kuće mojih prijatelja a novac se prosipa kao voda da bi se Crnogorci odrekli zakletve... Nema sumnje da ste čuli za moje svrgavanje i aneksiju moje zemlje od strane Srbije. Da, to je izglasao lažni parlament kojeg su oni zvali Velika Skupština – ime koje ne postoji u našem Ustavu. Ako je niko nije izglasao, izabrana je od razbojničkih bandi koji rade za interese Srbije.

Trenutno, ne mogu sazvat regularnu skupštinu, jer se većini naših vojnika ne dozvoljava povratak iz zarobljeničkog kampa u Mađarskoj. Ali kada se vrate, siguran sam u ishod. Oni se ne žele odreć svojeg poretka i nezavisnosti, koje su održavali šest vijekova protiv svih agresora. Konfederacija sa ostalim Južnim Slovenima, svakako, ali kao slobodni ljudi, ne podređeni drugoj državi.

Gospodin Pašić, srbijanski političar, je želio da anektira Crnu Goru jedanaest godina, ali se nije približio cilju, jer ja ne želim vjerovat da će saveznici odustat od principa samoopredjeljenja za koji su se borili, ili da će dozvoliti da jedna od najmanjih nacija bude žrtvovana ambicijama jednog susjeda.“

RUSSIAN WAR MOVEMENTS

1. While guard forces are reported to be fighting in the southern suburbs of Kief, Gen. Petliura and Gen. Denekine have been closing in on the city, and this seems to be the last stand of the bolsheviki there.

2. The bolsheviki report that they have captured Dubovka, on the lower Volga, and claim that the anti-bolsheviki forces are evacuating Tsaritsin, further down the river.

3. They also claim that they captured 1,000 prisoners when they took Orsk, 135 miles east-southeast of Orenburg.

4. Admiral Kolchak is reported to have abandoned Omsk and has transferred his headquarters to Irkutsk, Siberia, 1,550 miles farther east.

5. The soviet of Russia has unanimously agreed to offer peace to Rathenia.

SERBS WIPE OUT ROYALIST PARTY IN MONTENEGRO

Official Observers Bring Grewsome Reports to Paris.

[Chicago Tribune Foreign News Service.]
[By Special Cable.]

PARIS, Sept. 2.—American and British military intervention in Montenegro, to prevent widespread massacre of the royal Montenegrins by the Serbians, is recommended by neutral observers and who are today making vigorous reports to their governments.

"Under Serbian occupation Montenegro today represents the bloodiest slaughter spot in Europe," a returning official observer stated. "Unless England and America interfere not a single royal Montenegrin will be alive. The Serbs are killing them wholesale."

U. S. Food Seized.

Of particular interest to Americans is the report brought back by these neutral observers to the effect that entire stocks of American food rushed to Montenegro by the Hoover administration have fallen into the hands of the Serbians. Before a Montenegrin can acquire any of these supplies, he must first denounce his own country and swear allegiance to the Serbian King Peter. Failing in this he is thrown into jail. The jails in Cettinje and Cattaro are reported full of Montenegrins and bands of Montenegrins captured in the hills are being brought in daily and executed.

Want King Back.

"Montenegro may be ready for a change from its old form of patriarchal government," said a returning authorities, who refused to permit the use of his name, "but at present all Montenegrins want the return of their king to deliver them from the foreign yoke of Serbia. They entered the war with the entente, and now as a result not only are sutherad out of a place at the peace conference, and not only are denied the right of self-determination, but their king is exiled and their country placed under foreign rule. Unless come returns to Montenegro, the entire country will rise with him. The revolt against Serbia is in full swing now."

Official confirmation of certain gruesome reports coming forth from above and urging American and British military intervention are expected soon. King Nicholas and his court reside in Paris, where they receive royal subventions from the British and French governments, who also credit ministers to the Montenegrin court.

ACCUSED OF WIFE MURDER.

Joseph Rauh, 37 years old, 4522 North Keeler avenue, was ordered held to the grand jury yesterday charged with the murder of his wife, Anna, by a coroner's jury which had sat in secret since the woman's death.

WASHINGTON NEWS —IN BRIEF—

BY ARTHUR SEARS HENNING.
[Washington Bureau of The Tribune.]

WASHINGTON, D. C., Sept. 2.

REPUBLICAN leaders in the senate agreed on reservations to the league of nations covenant to protect American rights and interests. The senate reservations will be not less than five in number and are said to be full of teeth for American protection.

PRESIDENT WILSON, eager to avoid any trouble at the outset of the industrial economical conference next month over the choice of delegates, decided today to ask the United States chamber of commerce, the American Federation of Labor, the Investment Bankers' association, and the leading farm organizations, of the country to suggest to him the names of representative men from which he can select the conferees. He purposes to pick fifteen from each group, and it is now planned to hold the conference

L. F. GAZZA representing the Chicago Board of Trade, and heads of Indiana and New York independent packing companies protested today against pending control legislation before the senate committee on agriculture.

ELEVEN THOUSAND automobiles of various kinds are at Camp Holabird, near Baltimore, it is stated, according to testimony of army officers before a subcommittee of the house war investigating committee. The committee wants to know why they have not been distributed among state highway commissions as directed by congress.

EMBARGO on shipments from Illinois and other middle western states through southern ports are to be fixed by the railroad administration. This action will be taken as a result of the efforts of the Mississippi Valley association.

HIS TWO WIVES PUT THE HARM INTO HARMONY

Harry Thompson tried, but what with the high cost of living and paying out to two landlords, he couldn't keep harmony, so he came to harm, being arrested yesterday on the charge of bigamy.

Thompson is, or was, a shipping clerk in the employ of the G. S. Hayman company, 120 South Franklin street. A year and a half ago he married Mindy Cipell of Dubuque and brought her to Chicago, leasing a flat at 1635 North Clark street.

About a year thereafter he told her he had been promoted to be a salesman and had to travel.

She wondered whether all was right and went down to the detective bureau and whispered. Detectives found Thompson was a shipping clerk, was married, and was living, not in Clark street, but at 1205 Orleans street, with Mrs. Thompson. She went to the latter flat, and met the other Mrs. Thompson, who had been Maud Peterson until six months ago.

EMPLOYES ASK A POSTOFFICE CHICAGO NEEDS

Washington, D. C., Sept. 2.—[Special.]—Along with proposals for a 50 per cent increase in pay and time and a half pay for overtime work and a condemnation of the proposed $150 bonus this year as totally inadequate, the convention of the National Federation of Postal Employes adopted a resolution today urging congress to provide a new postoffice for Chicago.

"Many years ago," the resolution says, "the congress authorized an appropriation which would pay in part the cost of a new Chicago postoffice, the imperative need of which has been apparent to every Chicago postal official and postoffice clerk.

"We are still looking forward to the ultimate realization of a new and adequate Chicago postoffice, which will be sufficiently spacious for the distribution and dispatching of mails and the transaction of its voluminous business. We appeal to the sixty-sixth congress."

SWEDISH QUEEN RUNS BRITISH FLYING BOAT

LONDON, Sept. 2, via Montreal.—A successful demonstration recently was carried out by a flying boat of the royal air force to the Scandinavian countries from England, according to an announcement made by the air ministry today.

In Norway an exhibition flight was made before the king and queen. The queen was taken up on two occasions. On the second, when she was accompanied by the crown prince, the queen took control of the boat for a short period.

Starting from Felixstowe, Suffolk, and proceeding by way of Dundee, Scotland, the machine flew direct to Norway, landing at Christiansand. Thence by stages the hydroairplane visited Christiania, Copenhagen, Stockholm, Gonsburg and Helsjorg, and then flew back to Felixstowe, a total distance of 2,450 sea miles, which was covered in 45 hours and 45 minutes of actual flying time.

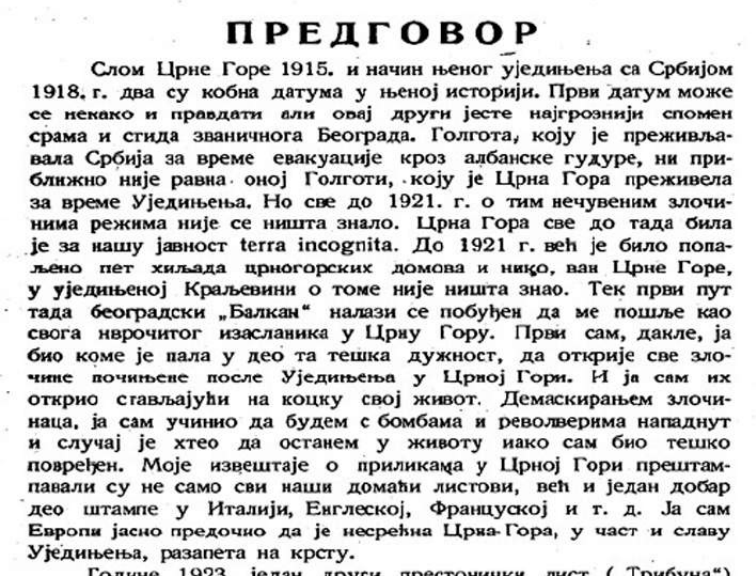
Aleksandar Divajn[11] je jula 1919. godine objavio tekst u *Daily Telegraphu* u kome piše da više niko ne vjeruje u ispravnost i zakonitost odluka Podgoričke skupštine, pitajući se zašto velike sile ne obnove Crnu Goru, kao Srbiju i Belgiju, i zašto one dopuštaju jednom savezniku da vojnički osvoji drugu savezničku državu pod izgovorom odbrane zajedničkih interesa, poslije čega je došlo do ustanka, komitskog odbjeglišta, krvoprolića i bijede. Terorom, progonima, deportovanjima i slanjima u logore, okupacione vlasti, zajedno sa crnogorskim potuđenicima, izazvale su ogromne patnje i masovno gladovanje stanovništva. Izvještaji o tome uzbudili su međunarodnu javnost. *Čikago tribjun* objavljuje u septembru 1919. godine tekst „Zvanični izvještači donijeli užasne izvještaje u Pariz", u kojem se, između ostalog, kaže: „Pod srpskom okupacijom Crna Gora danas predstavlja mjesto najkrvavijeg pokolja u Evropi, izjavio je zvaničnik koji se vratio. Ukoliko se Engleska i Amerika ne umiješaju, ni jedan crnogorski rojalista neće ostati živ. Srbi ih ubijaju na veliko... Crnogorci su možda spremni na promjenu starog oblika svoje patrijarhalne vlade, ali trenutno svi Crnogorci žele povratak njihovog kralja, da bi ih spasio srpskog jarma. Ušli su u rat na strani Antante, a sada ne samo da su sklonjeni sa mjesta na mirovnoj konferenciji i ne samo da im je uskraćeno pravo na samoopredjeljenje, već je njihov kralj proćeran u egzil, a njihova zemlja je stavljena pod stranu vlast. Ukoliko se Nikola vrati u zemlju, cijela zemlja će ustati sa njim. Revolt protiv Srba je sada u punom zamahu.

Uskoro se očekuje zvanična objava određenih vladinih izvještaja kojima se reguliše gore navedeno i nalaže američka i

[11] Alexander Devine (19. decembar 1865–26. decembar 1930) rođen u Mančesteru, Velika Britanija, novinar, profesor, osnivač, vlasnik i direktor Klejsmor (Clayesmore) škole, veliki borac za očuvanje državne suverenosti i nezavisnosti Crne Gore.

britanska vojna initervencija. Kralj Nikola i njegov dvor ostaju u Parizu, đe primaju kraljevske subvencije od britanske i francuske vlade, koje takođe daju akreditacije ministrima na crnogorskom dvoru...“

U pismu Aleksandru Karađorđeviću, kralju Srbije, dr Ivo Jovićević ga optužuje da šedi na jednom od najokrvavljenijih prijestola nemoralne Evrope, da je oteo krunu svom đedu, da je posijao mržnju između Srba i Crnogoraca. Jovićević piše i sljedeće: „Ti moraš takođe viđeti ona popaljena sela crnogorska i čuti lelek i vapaj one nevine đece, onih nevinih žena i staraca koje potukoše, izmrcvariše i obeščastiše Tvoji divlji potplaćeni panduri“.[12] Beogradski novinar Pantelija Jovović piše u predgovoru svoje knjige „Crnogorski političari“: „Slom Crne Gore 1915. i način njenog ujedinjenja sa Srbijom 1918. g. dva su kobna datuma u njenoj istoriji. Prvi datum može se nekako i

ПРЕДГОВОР

Слом Црне Горе 1915. и начин њеног уједињења са Србијом 1918. г. два су кобна датума у њеној историји. Први датум може се некако и правдати али овај други јесте најгрознији спомен срама и сгида званичнога Београда. Голгота, коју је преживљавала Србија за време евакуације кроз албанске гудуре, ни приближно није равна оној Голготи, коју је Црна Гора преживела за време Уједињења. Но све до 1921. г. о тим нечувеним злочинима режима није се ништа знало. Црна Гора све до тада била је за нашу јавност terra incognita. До 1921 г. већ је било попаљено пет хиљада црногорских домова и нико, ван Црне Горе, у уједињеној Краљевини о томе није ништа знао. Тек први пут тада београдски „Балкан“ налази се побуђен да ме пошље као свога нврочитог изасланика у Црну Гору. Први сам, дакле, ја био коме је пала у део та тешка дужност, да открије све злочине почињене после Уједињења у Црној Гори. И ја сам их открио стављајући на коцку свој живот. Демаскирањем злочинаца, ја сам учинио да будем с бомбама и револверима нападнут и случај је хтео да останем у животу иако сам био тешко повређен. Моје извештаје о приликама у Црној Гори прештампавали су не само сви наши домаћи листови, већ и један добар део штампе у Италији, Енглеској, Француској и т. д. Ја сам Европи јасно предочио да је несрећна Црна Гора, у част и славу Уједињења, разапета на крсту.

Године 1923. један други престонички лист („Трибуна“)

[12] Dr Šerbo Rastoder: CRNA GORA U EGZILU, http://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/cg_izmedju_1_i_2_svj_rata/cg_u_egzilu.htm

pravdati ali ovaj drugi jeste najgrozniji spomen srama i stida zvaničnoga Beograda. Golgota, koju je preživljavala Srbija za vreme evakuacije kroz albanske gudure, ni približno nije ravna onoj Golgoti, koju je Crna Gora preživela za vreme Ujedinjenja. No sve do 1921. godine o tim nečuvenim zločinima režima nije se ništa znalo. Crna Gora sve do tada bila je za našu javnost *terra incognita*. Do 1921 g. već je bilo popaljeno pet hiljada crnogorskih domova i niko, van Crne Gore, u ujedinjenoj Kraljevini o tome nije ništa znao. Tek prvi put tada beogradski „Balkan" nalazi se pobuđen da me pošalje kao svoga naročitog izaslanika u Crnu Goru. Prvi sam, dakle, ja bio kome je pala u deo ta teška dužnost, da otkrije sve zločine počinjene posle Ujedinjenja u Crnoj Gori. I ja sam ih otkrio stavljajući na kocku svoj život. Demaskiranjem zločinaca, ja sam učinio da budem s bombama i revolverima napadnut i slučaj je hteo da ostanem u životu iako sam bio teško povređen. Moje izveštaje o prilikama u Crnoj Gori, preštampavali su ne samo svi naši domaći listovi, već i jedan dobar deo štampe u Italiji, Engleskoj, Francuskoj i t.d. Ja sam Evropi jasno predočio da je nesrećna Crna Gora, u čast i slavu Ujedinjenja, razapeta na krstu…"[13]

Stjepan Radić[14], do koga su počele dolaziti i konkretne vijesti o zločinima u Crnoj Gori, u svom članku „Crna Gora pod sotonskom vladom" najradikalnije se obrušava na tadašnju srpsku vlast tumačeći da to što se događa „nije nasilje, to nije krvavi režim već

[13] Pantelija Jovović, „Crnogorski političari", štamparija „Vreme", Beograd 1924.

[14] Stjepan Radić (Trebarjevo Desno pored Siska, 11. juna 1871. – Zagreb, 8. avgusta 1928), hrvatski političar, književnik, prevodilac, publicist i osnivač Hrvatske seljačke stranke. Umro je 1928. godine od posljedica teškog ranjavanja u atentatu u Narodnoj skupštini 1928. godine, kada ga je poslanik u parlamentu Puniša Račić ustrijelio za vrijeme šednice jugoslovenskog parlamenta u Beogradu, zajedno s nekolicinom drugih hrvatskih poslanika.

SERBS ARREST DE SALIS.

Montenegro Minister Accuses Britain and Wilson to Nicholas.

PARIS, April 2.—Count de Salis, formerly British Minister to Montenegro and later a special envoy to the Vatican for the British Government, has been arrested and imprisoned by the Serbians while executing a mission of investigation into Montenegro for his Government. This information is contained in a declaration made to King Nicholas of Montenegro, who is now in Paris, by the Montenegran Foreign Minister.

Count de Salis's life has been in danger for a long time, according to this declaration, which prefaces the details of the incident by recalling Earl Curzon's declaration in the British House of Lords that the Montenegrans were anxious for a union with Serbia.

Instead of demanding reparations, the declaration adds, the British Foreign Office suppressed the report of Count de Salis and continued to support the Serbian claims. The declaration alleges the report was to the effect that the Serbian army "which overran Montenegro after the armistice terrorized the population."

The reign of terror still continues, says the declaration, which, after asserting that wherever Serbian troops appear the occupation is followed by pillage, incendiarism and massacres, gives details.

In conclusion the complaint is made in the declaration that "Europe knows what is happening to Montenegro but remains indifferent," and that President Wilson, "the great champion of small nations, persistently turns a deaf ear."

The New York Times
Published: April 4, 1920
Copyright © The New York Times

pandemonijum – pakao, to nijesu zločini, već bezboštva radikalsko-batinaškog sistema (…) moramo osloboditi Crnu Goru, ali i nas same od takve strahote“.[15] Dnevnik *Hrvat* direktno javlja o zločinima javne vlasti i žandarmerije u Crnoj Gori, spominjući brutalna ubistva i maltretiranja u zatvoru bivših crnogorskih oficira, o ubistvu kapetana Šćepana Mijuškovića i njegovog rođaka Stevana Mijuškovića koji je isto ubijen u zatvoru.[16]

Devetog juna 1920. Aleksandar Divajn se obratio državnom sekretaru za inostrane poslove Velike Britanije lordu Kerzonu i proslijedio mu „Specijalni raport britanske Potporne misije u Crnoj Gori od 9. juna 1920“. U propratnom pismu tražio je od Lorda intervenciju da srpska vlada ubuduće ne ometa rad ove misije. Obavještavao je da razne američke misije u Crnoj Gori nijesu imale „slobodne ruke u razdjeljivanju pomoći“, već su „upotrebljene samo u svrhu srbijanske propagande“. Slijedi izvještaj o stanju u Crnoj Gori u kojoj vlada velika glad jer „nema niđe ničega“ i o „narodu koji će biti istrijebljen“. Divajn piše: „Nikada se ne smije zaboraviti da je Crna Gora jedina od savezničkih zemalja ovako izuzetno tretirana i da joj za vrijeme cijelog rata nije bila dozvoljeno da primi makakvu pomoć, a otkako je okupirana od Srbije, sva je pomoć bila obustavljena svima onim Crnogorcima koji se nijesu složili sa nasilnom okupacijom od strane Srbije.“[17]

---

[15] „Crna Gora pod sotonskom vladom“, *Slobodni dom*, 30. IV 1924, broj 18, 3.

[16] „Zločinstva organa javne vlasti u Crnoj Gori“, *Hrvat*, 16. IV 1924, broj 1234, 1.

[17] Mr Slavica Ratković-Kostić: ALEXANDER DEVINE I POLITIČKA PROPAGANDA CRNOGORSKE IZBJEGLIČKE VLADE KRALjA NIKOLE (1916–1922),
http://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/cg_izmedju_1_i_2_svj_rata/aleksandar_devin_i_polit_propag_crnog_izbj_vlade_kralja_nikole_slavica_ratkovic_kosic.html

Nakon brojnih kašnjenja i dugotrajnog boravka u Crnoj Gori, *John de Salis*[18], izaslanik Britanskog parlamenta poslat sa ciljem da utvrdi vjerodostojnost optužbi za nečovječno postupanje srpske okupatorske vojske prema Crnogorcima, konačno podnosi njegov dugačak izvještaj *Foreign Officeu* krajem avgusta 1920. godine. Po riječima *C. Howard Smitha* iz Ministarstva vanjskih poslova, *De Salis*, „koji obično nije imao riječi hvale za Nikolu i njegovu vladu", je napravio „osuđujući predmet protiv Srba". Izvještaj *Johna de Salisa* je sadržao mnoštvo inkrimišućih podataka o zločinima nad crnogorskim narodom od strane srpskih trupa i Srbo-crnogoraca, o konstantnom teroru nad civilnim stanovništvom, granatiranju sela i paljenju kuća, zatvaranju na hiljade ljudi, krađi stoke i ostavljanju ljudi bez osnovnih namirnica, … *Alexander Devine* je pozvao da se sprovede sistematična istraga, vršio je pritisak na Britansko ministarstvo spoljnih poslova da objavi izvještaj, uvjeren „da u njemu stoji sve ono što je on govorio o situaciji u Crnoj Gori". Ali *Foreign Office* je to odbio. Pod pritiskom Francuske stavljena je zabrana na objavljivanje De Salisovog izvještaja, uz navodno objašnjenje Gornjem domu britanskog parlamenta, koji je insistirao na njegovom objavljivanju, da time štiti svjedoke koji se pominju u izvještaju od srpske represije. Tokom boravka u Crnoj Gori *De Salis* je bio uhapšen od strane srpskih trupa i umalo izbjegao strijeljanje. O tome piše u *New York Timesu* 4. aprila 1920. godine: „Pariz, 2. april, -Grof de Salis bivši ministar Britanije u Crnoj Gori, a kasnije specijalni izaslanik britanske vlade u Vatikanu, uhapšen je i zatvoren od strane Srba, dok je

[18] John de Salis, britanski diplomata, ministar izaslanik NJKV Velike Britanije na Cetinju do okupacije Crne Gore od strane Austrougarske, izaslanik VB u Vatikanu, član posmatračke britansko-američke misije (sačinjavali su je britanski poslanik u Vatikanu Salis i američki pukovnik Majls) u Crnoj Gori 1920. godine.

vršio misiju istrage za potrebe svoje vlade u Crnoj Gori... Život grofa de Salisa je već duže vrijeme u opasnosti, prema ovom izveštaju koji daje uvodne detalje o incidentu, podsećajući na izjavu *erla Curzona* u britanskom Gornjem domu, da Crnogorci žele uniju sa Srbijom.

Umesto da traže reparacije, dodaje se u deklaraciji, britanski Forin Ofis (Ministarstvo spoljnih poslova) spriječio je izveštaj grofa de Salisa i nastavio da podržava srpske zahtjeve. U deklaraciji se navodi da je izveštaj ukazivaao da srpska vojska „koja je pregazila Crnu Goru nakon primirja, teroriše narod."

Vladavina terora se nastavlja, kaže se u deklaraciji, u kojoj se, nakon potvrđivanja da đe god se pojave srpske trupe, okupaciju prate pljačka, paljevina i masakri, navode detalji. Kao zaključak, u deklaraciji se navodi zamjerka da „Evropa zna šta se dešava u Crnoj Gori, ali ostaje nezainteresovana i da se predšednik Vilson, 'veliki šampion malih nacija, uporno pravi gluv'."

Aneksija Crne Gore od strane Srbije je za Francusku ubrzo postala svršeni čin. Krajem 1920. godine francuska vlada je i formalno prekinula diplomatske odnose sa Crnom Gorom i proglasila ukidanje svih diplomatskih i konzularnih predstavništava Crne Gore u Francuskoj. Kralju Nikoli i ministrima su uskraćena dokumenta i odbijena dozvola da se vrate u Crnu Goru. Velika Britanija je slijedila primjer Francuske prekidajući sve diplomatske odnose sa Crnom Gorom, prihvatajući aneksiju Crne Gore i odbijajući mogućnost osnivanja crnogorske vlade, bilo monarhijske bilo republičke.

Kralj Nikola i kraljevska porodica preselili su se 1921. godine iz Kana u Kap d' Antib, koji formira luku Golf Zoan. U jednoj maloj kući, koja nosi ime „Villa Liserons" (Vila Krinova), a na kojoj mu nije zavidio ni najobičniji građanin, provodio je skromno, vrlo skromno svoje posljednje dane kralj Nikola sa porodicom. Skromnost, kojom je živio on i njegova porodica zadivljavala je stanovništvo Kap d' Antiba i okoline… Pod bre-

menom besprincipijelnih i neistinitih napada unesrećeni tragični crnogorski kralj umro je tiho, nečujno u osamdesetoj godini života, 2. marta 1921. godine u Antibu kraj Nice. Sahranjen je u ruskoj crkvi u San Remu, Italija. U proklamaciji upućenoj crnogorskom narodu i vojsci povodom smrti kralja Nikole, prijestonasljednik Danilo je, pored drugog, podvukao:

Страна 2. ГЛАС ЦРНОГОРЦА Број 91.

ЦРНОГОРСКОМ НАРОДУ И ВОЈСЦИ!

На дан 16. фебруара (1. марта) 1921. у 11.15 сати ноћу, послије дводневног мног боловања, испустио је свој велики, племенити и узвишену душу ЊЕГОВО ВЕЛИЧАНСТВО КРАЉ НИКОЛА I. Мој Узвишени Отац, а ваш многољубљени Краљ и Господар, у вили Лизерон у Кап Антибу у Француској.

Нечувене досада неправде, почињене према Црној Гори и мученичком Црногорском Народу; стално и претешке бриге за част, за садашњост и за будућност Црне Горе; и, очајно и ничим незаслужено задаше стање Црногорског Народа, која Он оснивач љубљене, обојице су, прије времена, Краља, који вас је водио из славе у славу, за 27 година шездесет година и који је уздигао част и име Црногорског Народа на висину до које досада није достизао ниједан од малих народа.

На дан 16. фебруара престало је да куца и срдца, пуном Свешћеношћу, тихо, без бола и муке, на начин какво умиру проведени, срце нашег Великог Краља, Краља Цивилизатора, Краља Цјесника, Краља Генија Краља « Цара Јунака », Краља нашег оца, кога сте безграничном волели, који је вас безграничном волио, којим сте се усхвалили, а који се се је вама гордио.

ЊЕГОВО ВЕЛИЧАНСТВО КРАЉ није испустио свој велики дух у слободној Црној Гори, у средини свога љубљеног народа, што је био заслужио као велики муж и владар, који се је цијелог вијека борио за слободу, а противу грубе силе и тираније! Он је умро са трновим вијенцем мученика: брижан и очајан за Част, Право и Слободу Црногорског Народа.

Он се је, благодарећи неправдама и грубом насиљу оних за које се је несебично, добровољно и херојски жртвовао, преселио у вјечност у туђини, далеко од драге нам Црне Горе; али и при потоњем изласку Он је чврсто пригрлио на свом срцу « груду земље » црногорске са Цареног-Лаза, коју је Он увијек собом носио као симбол мука, херојства и славе наше и коју ће са собом у гроб понијети. Он је умро, у посљедњем часу мислећи на вас, са ријечима: « Нека Бог благослови и помогне моје несрећне Црногорце! »

БРАЋО ЦРНОГОРЦИ!

Чак је не само туђин, него и тежак, претешак с обзиром на ужасне околности у ком се налазите и на међународни положај Црне Горе.

Примајући се дужности Краља Црне Горе, моја ми је одређена Провиђењем и чланом 19. Устава заклетвом пред мртвим тијелом Мога Узвишеног Оца да ћу по примјеру Његовом и Мојих славних Предака посветити сав Свој живот и све Своје биће на спас, добро и напредак Црне Горе и Црногорског Народа и да ћу увијек кад год то интереси Отаџбине буду захтијевали, не само моје личне интересе подчинити и интересима народа него сам спремам подићи највеће жртве за Своју Гору и мученички Црногорски Народ.

У то име славе Великом и Блаженопочившем Краљу, ЊЕГОВОМ ВЕЛИЧАНСТВУ НИКОЛИ I !

Живио Црногорски Народ!
Живјела Црногорска Војска!
Живјела Црна Гора!

Дано седамнаестога фебруара (другога марта) хиљадудеветстотина двадесет прве, у вили Лизерон, у Кап-Антибу, у Француској.

ДАНИЛО с. р.

МИНИСТАРСКИ САВЈЕТ:

Предсједник Министарског Савјета,
Министар Спољних Послова
и Заступник Министра Унутрашњих Послова,
Ј. С. ПЛАМЕНАЦ с. р.

Министар Војни,
Дивизијар Милутин ВУЧИНИЋ с. р.

„Njegovo Veličanstvo Kralj nije ispuštio svoj veliki duh u slobodnoj Crnoj Gori, u sredini svojeg ljubljenog naroda, što je bio zaslužio kao veliki muž i vladar, koji se je cijeloga vijeka borio za slobodu, a protivu grube sile i tiranije. On je umro s trnovitim vijencem mučenika; brižan i očajan za Čast, Pravo i Slobodu crnogorskog naroda.

On se je, blagodareći nepravdama i grubom nasilju onih za koje se je nesebično, dobrovoljno i herojski žrtvovao, preselio u vječnost u tuđini, daleko od drage nam Crne Gore; ali i pri potonjem izdisaju, on je čvrsto prigrlio na svojem srcu ‘grudu zemlje’ crnogorske sa Careva Laza, koju je on uvijek sa sobom nosio kao simbol muka, herojstva i slave naše i koju će sa sobom u grob ponijeti. On je umro u posljednjem času misleći na vas sa

riječima: 'Neka bog blagoslovi i pomogne moje nesrećne Crnogorce'!"[19]

Vlada u izbjeglištvu formirala je vojne jedinice, koje je trebalo da posluže za upad u Crnu Goru, da omoguće povratak dinastije i poništenje odluka Podgoričke skupštine. Ali za takvo što, Vlada nije imala podršku nijedne strane sile; kralj Nikola je, u međuvremenu umro, a gro jedinica, smještenih u Gaeti (Italija), nakon odluke italijanskog ministarstva vojske da zabrani ulazak izbjeglim Crnogorcima u Italiju 1920. godine, te nakon Rapalskog ugovora i preduzimanja mjera za likvidaciju crnogorske vojske, najveći broj vojnika se vratio u Crnu Goru, a jedan dio pobjegao u druge zemlje, Ameriku, Argentinu. Marta 1921. godine crnogorska vojska u Italiji je razoružana. Poslije smrti kralja Nikole u martu 1921. godine došlo je do odbijanja dijela vojske da primi komandu predśednika emigrantske vlade Jovana Plamenca i Mihaila I. Italija je i formalno 1. juna 1921. prestala da izdržava crnogorsku vojsku, kojoj je svaka pomoć ukinuta 15. avgusta 1922. godine. Raskol među crnogorskim političkim emigrantima se intenzivirao tokom 1922. godine. Emigranti su bili podijeljeni na pristalice i protivnike Jovana S. Plamenca. Glavnina crnogorske političke emigracije nalazila se tada u Italiji i Francuskoj. Tada počinje njeno osipanje i razilaženje. Najveći dio emigranata se iz Italije vraća u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, ali jedan, ne mali broj, najupornijih i najdosljednijih opredjeljuje se da ostane u egzilu i odatle nastavi borbu za slobodu Crne Gore. Jovan S. Plamenac odlazi iz Italije 1923. godine u SAD i okuplja oko sebe jednu neveliku grupu Crnogoraca. Najznačajniji i mnogo veći dio crnogorske političke emigracije u Evropi, Južnoj Americi i Śevernoj Americi pripadaju protivnicima Jovana S. Plamenca. Raskol se prenio na tlo Śeverne Amerike, prevashodno SAD, đe su se pro-

19 *Glas Crnogorca*, br. 91. 3. III 1921.

tivnicima Jovana S. Plamenca, nakon njegovog dolaska u SAD, pridružile mnoge poznate ličnosti i članovi međunarodnih komiteta za nezavisnost Crne Gore, među kojima su najpoznatiji Luiđi Kriskuolo, Aleksandar Divajn i Antonio Baldaći (predśednik Centralnog komiteta za nezavisnost Crne Gore u Bolonji).[20]

Crnogorski glasnik piše da su političku djelatnost Jovana S. Plamenca na tlu Amerike osudili „stari i oprobani prijatelji Crne Gore u inostranstvu“, profesor Aleksandar Divajn, ser Robert Parkington, kanadski general Burham, predśednik Crvenog krsta u Kanadi, profesor Makelar, Hugo Movinkel itd, dodajući da je „Centralni komitetza nezavisnost Crne Gore izbrisao Plamenca iz spiska svojih članova“.[21]

Takođe, članovi Međunarodnog komiteta za nezavisnost Crne Gore, sa śedištem u Njujorku, koji su, između ostalih, činili Luiđi Kriskuolo, Frederik E. Barnam, Eugen Korivo, Aleksandar Divajn i Antonio Baldaći, 6. marta 1924. godine, u svom proglasu „Pacifikacija Crne Gore od strane Srbije“, navode da „ovaj Komitet ne priznaje autoritet Jovana S. Plamenca, ili njegovih pomoćnika, da djeluju u ime crne Gore“.[22]

Njujork tajms je 16. aprila 1922. godine objavio tekst „Negiranje nacije“ poznatog američkog publiciste Voltera Litlerfilda, koji se u autorskom tekstu bavi sudbinom Crne Gore u vrijeme i nakon Velikog rata (I svjetski rat). Ovaj tekst je pisan sa dovoljnom vremenskom distancom tako da se može smatrati objektivnim prikazom događaja koje obrađuje:

---

[20] Novak Adžić, „Crnogorsko pitanje (1918–1931)“, Otvoreni kulturni forum, Cetinje, 2014. godina

[21] *Crnogorski glasnik*, Detroit, Mičigen, USA, godina VIII, broj 31, 15. februar 1923, stra. 4, tekst „Povodom skandala Jovana Plamenca“.

[22] „The Pacification of Montenegro by Sebia!“ – „Crna Gora u egzilu 1918–1925“, Dr Šerbo Rastoder, knjiga II, Podgorica, 2004, str. 523–524.

NEGIRANJE NACIJE

Crnogorski napori da spriječe anektiranje njihove države od strane Srbije - Reparaciona komisija ne zna kome da plati 2.000.000$ prikupljenih za Crnu Goru

Piše: ***Walter Littlerfield***[23]

Ove nedjelje u Đenovi će obeznađeni ostatak *de iure* Vlade Crne Gore otići iz svog sjedišta u starom zdanju na adresi Via Volturno 7 u Rimu i pokušati, pred Vrhovnim savezničkim vijećem, da obezbijedi priznanje koje su, iako često i rječito odobreno od strane raznih šefova poslanstava Antante, uvijek ignorisala njihova predstavnička tijela – Vrhovno vijeće, Savjet ambasadora i Liga nacija.

Ta anomalija je toliko nevjerovatna, da bi istraživanje njenih razloga bilo od vitalnog značaja za sve one koji još uvijek vjeruju u očuvanje nekih fragmenata ratnog idealizma, koji je skoro zbrisan kasnijim konvencijama. Ne treba biti sljedbenik argumenata u korist nezavisnosti Crne Gore sa jedne strane ili njene apsorpcije od strane Srbije sa druge, bez sposobnosti razumijevanja đe leži istina.

---

23 Walter Littlefield (1867–1948), rođen u Bostonu, bio je poznati autor i novinar. Njegov otac bio je izvršni direktor novina. Osnovno obrazovanje je sticao u bostonskim javnim školama, studije je Littlefield pohađao na Harvard University tokom 1888–93.

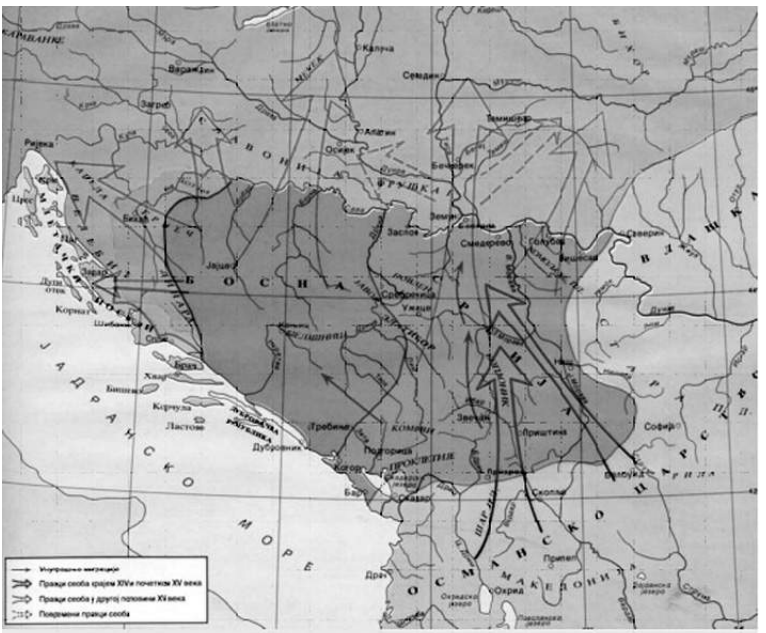
Savršeno je jasno zašto bi Italija iz političkih, strateških i dinastičkih razloga željela da Crna Gora bude ponovo uspostavljena u punoj slobodi djelovanja kao nezavisna država. Podjednako je jasno zbog čega Francuska to ne bi željela. Propaganda i jedne i druge u cilju zastupanja sopstvenih ciljeva, treba biti predmet sumnje. Osim toga, ni neobavezujući stav britanske vlade nije misterija. Iz odbijanja ove vlade zahtjeva upućenog Donjem domu da se objavi izvještaj grofa De Salisa o situaciji u Crnoj Gori može se dedukcijom zaključiti samo jedna činjenica. Izvještaj u kojem su u potpunosti osuđeni metodi koje je koristila Srbija, a koje je podržavala Francuska i francuski generali, Franše d'Epere i Venal, kojima je Crna Gora pripojena Srbiji, i objavljivanje tih podataka od strane britanske vlade se ne bi moglo tumačiti kao prijateljski akt prema Francuskoj, čija je ośetljivost bila jedan od najtegobnijih elemenata u posljeratnim prilagođavanjima.

Nije posebno ni važno da li De Salisov izvještaj potvrđuje u svim svojim jezivim detaljima „Krvavi album Karađorđevića". Činjenica da je to potpuna potvrda svih navodnih zvjerstava Srba u Crnoj Gori je sasvim dovoljna za sve razumne ljude. I najzad, sasvim je prirodno da je i naš Stejt dipartment, s obzirom da je smatrao neophodnim da u januaru 1921. godine povuče ovlašćenja diplomatskih i konzularnih predstavnika Crne Gore i nije htio da se zamara objašnjenima zašto je to učinio – ignorisao sve zahtjeve koje je *de iure* Vlada Crne Gore uputila radi objašnjenja takvog stava.

Teška nepravda

Jedino što je važno je da je učinjena teška nepravda hrabrom i starom narodu. Koraci kojima se ta nepravda odvijala mogu se čitati kao otvorena knjiga:

– Crna Gora, sa površinom približne veličine Konektikata i brojem stanovnika približnim Roud Ajlendu, postala je, u XVII stoljeću, kolijevka slovenskih plemena koja su se spuštala na Balkan sa ševeroistoka, i u narednih pet stoljeća, uglavnom pod svojim kraljevima Bodinom i Mihajlom, doživljavala veliki procvat sve dok nije inkorporirana u veliko srednjovjekovno Srpsko kraljevstvo.

Mapa SANU migracija srpskog stanovništva u XIV i XV stoljeću

Ovo kraljevstvo su zbrisali Turci na Kosovom polju 1389. godine i od tada je Crna Gora, koja je ime dobila po crnoj sjenci njene najveće planine Lovćen, postala azil za Slovene koji su bježali od turskog ropstva. Oni su, sa preživjelima sa Kosova, uglavnom srpskim aristokratama[24], oformili novu Crnu Goru, koja je stoljećima bila jedina nacija na poluostrvu koja je uspješno odolijevala invaziji Turaka, čak i kada su oni uznapredovali do kapija Beča. Pod vladavinom svojih vladika, prinčeva i konačno kralja, Crna Gora je uvijek predvodila sve naredne pokušaje da se Turci išćeraju iz Evrope, a njene planine su često nudile sigurno utočište poraženim preživjelima. Crna Gora je ispalila prvi hitac u Prvom balkanskom ratu 1912. godine, poslala je 10.000 vojnika da pomognu Srbiji u borbi protiv Bugarske u Drugom balkanskom ratu 1913. godine, i pratila je Srbiju u Svjetskom ratu u avgustu 1914. godine.

Crnogorski kralj Nikola, koji je umro u egzilu prije godinu dana, optužen je da je pokušao da sklopi zaseban mir sa Austrijom u proljeće 1915. godine. Ukoliko jeste, ti pregovori nijesu rezultirali ničim, jer u jesen te godine vidimo njegovu odraslu mušku populaciju mobilisanu

[24] Omiljena teza crnogorske istoriografije u vrijeme vladavine knjaza/kralja Nikole, koja nema uporište u istorijskim dokumentima. Današnja istoriografija, uključujući i SANU, u svojim migracijskim mapama srpskog stanovništva sa područja Stare Srbije nakon Kosovske bitke ne uključuje tadašnju teritoriju Zete. Na prikazanoj slici crvene strijele pokazuju kretanje otomanske vojske, a plave seobe srpskog stanovništva. Za velikosrpsku istoriografiju Zeta je dio Srbije, pa je na mapi tako i prikazana.

do posljednjeg čovjeka u galantnoj odbrani lijevog krila Srpske vojske tokom njenog povlačenja iz Beograda. Zatim tu je predaja planine Lovćen, koja je trebalo da dominira nad austrijskim brodovima u Boki Kotorskoj – dominirali bi da su pošedovali 12 inčne topove, koje saveznici, nakon brojnih obećanja, nijesu isporučili. Opet se pominju pregovori sa Bečom, ali ako ih je bilo, mora da su bili neuspješni kao i prethodni, jer su Nikola i članovi njegove odgovorne vlade pobjegli u Francusku. Tokom austrijske okupacije agresori nijesu imali više uspjeha u uspostavljanju provincijske vlade u Crnoj Gori nego što Srbija ima sada u uspostavljanju aneksione.

Tokom cijelog rata i sve do vremena primirja, državnici Antante, a čak i predšednik Vilson, stalno su govorili sa istim žarom o obnovi Crne Gore, kao i o obnovi Belgije i Srbije, o izgubljenim francuskim provincijama, o pravima Grka u Turskoj.

Uticaj dva događaja

Ali desiće se dva događaja u novembru 1918. godine, koja će ove pobožne izjave učiniti nedjelotvornim na Pariskoj mirovnoj konferenciji i drugim konferencijama koje su uslijedile – nedjelotvornim čak i pred Savjetom i Skupštinom Lige nacija. Skoro humoristička epizoda te situacije je da je Reparaciona komisija prikupila 2.000.000$ za Crnu Goru, ali navodno nije znala kome da ih isplati, premda je Srbija uložila zahtjev. U nastavku stava vašingtonske vlade, zvanično je saopšteno da je prisustvo *de iure* Vlade Crne Gore u Rimu sasvim

neregularno. Da li je, međutim, išta neregularnije od prisustva u Vašingtonu ruske ambasade Vlade Kerenskog koja je prestala da postoji?

Koja su to dva događaja koja su u novembru 1918. godine izgleda promijenila cjelokupni status Crne Gore? Prvo, 19. novembra je izabrana Nacionalna skupština u Crnoj Gori, a pet dana kasnije, na zaśedanju u Podgorici, izglasala je pripajanje države Srbiji i ukidanje dinastije. Zatim je Vlada u Beogradu „ratifikovala" ovo glasanje. Stoga, vidimo da, zvaničnim prihvatanjem ali bez legalnog priznavanja, status Crne Gore potiče od glasanja Nacionalne skupštine u Podgorici. U izgovoru, srpski zvaničnici koji su sproveli izbore uz pomoć francuske vojske, rekli su da je bilo nemoguće okupiti staru skupštinu, jer je dvije petine poslanika bilo u izbjeglištvu u inostranstvu, te je bilo neophodno izabrati novu. Ovaj saziv je bio potpuno neustavan, jer nije data mogućnost za sazivanje starog Parlamenta, koji je dobio nalog kraljevskim dekretom da se ponovo okupi sljedećeg dana nakon potpisivanja primirja. Nije važno da li su srpski zvaničnici, koji su požureni iz Beograda da nadgledaju izbore, uložili sve svoje znanje i poštenje da izbori budu pravični. Poziv na izbore je po sebi bio nelegalan čin i, po osnovu nepoštovanja dekreta o okupljanju starog Parlamenta, sasvim podložan sumnji. Ali, da li su ti izbori sprovedeni na pošten način? Ukoliko su bili pošteno sprovedeni – i ako izveštaj grofa De Salisa potvrđuje tu činjenicu – zašto taj izveštaj nije objavljen? Imajući to u vidu, sasvim je ispravno vjerovati da izvještaj uopšte to ne potvrđuje; da su njegovi zaključci, potpuno suprotni. Ovo vjerovanje ima svoje osnove u

pričama crnogorskih izbjeglica u ovoj zemlji i u dodatnoj činjenici da su ljudi kod kuće pokušavali da pokažu na svaki mogući način da se protive dominaciji Srbije.

Da li je to realno?

Uz to, uzmite u obzir istoriju Crne Gore; uzmite u obzir istoriju Srbije. Da li djeluje prihvatljivo da su aristokrate Crne planine, nakon vjekovne borbe da održe svoju nezavisnost i nakon što je ta nezavisnost uspostavljena, odjednom odlučile da postanu članovi naroda čiji su preci bili sluge na imanjima onih koji su pobjegli sa pokolja na Kosovu? Potvrdan odgovor je potpuno besmislen.

Skoro prije godinu dana Crnogorska vlada je poslala Stejt dipartmentu u Vašingtonu memorandum koji se odnosi na opoziv ovlašćenja generalnog konzula Crne Gore, F. D. Diksa, sa stanom u Njujorku. Osim specifične prirode protesta, čije će opšte odrednice pratiti delegati u Đenovi, možda ne bi bilo nezanimljivo pročitati ovđe raspravu zakonite Vlade u odnosu na trenutnu situaciju. Dokument, koji je potpisao J. S. Plamenac, premijer i ministar spoljnih poslova, dijelom kaže:

„Kada su srpske trupe, predvođene francuskim oficirima, ušle u Crnu Goru i izvršile aneksiju savezničke Crne Gore silom i krvoprolićem; i kada se crnogorski narod podigao na oružje protiv novih ugnjetavača, predsednik Vilson, na jednoj od šednica Mirovne konferencije, sastavio je poruku koja je proslijeđena crnogorskom narodu posredstvom Crnogorske vlade i

francuskih vojnih vlasti. Prema ovom telegramu, predstavnici velikih sila apelovali su na crnogorski narod da zaustavi krvoproliće, uz uvjeravanje da će mu biti omogućeno pravo slobodnog samoopredjeljenja.

Termin „slobodno samoopredjeljenje“ može se razumjeti samo na dva načina: kao pravo na samoopredjeljenje kako ga predviđa crnogorski Ustav ili samoopredjeljenje kakvo je odobreno čak i neprijateljskim provincijama, kao što su Šlezvig, Gornja Šleska i sl.

Ukoliko je poruka predšednika Vilsona crnogorskom narodu značila prvi metod, onda je Crna Gora trebalo da bude obnovljena na isti način kao Belgija i Srbija. Ukoliko je, međutim, pod pojmom „slobodno samoopredjeljenje“ podrazumjevan drugi metod, onda je ono trebalo biti sprovedeno plebiscitom, koji bi prirodno značio povlačenje srpske okupacione vojske, dok bi glasanje kontrolisale velike savezničke sile.

ANNIHILATION OF A NATION

Montenegrins' Effort to Prevent Annexation of Their Country to Serbia—Reparations Commission Doesn't Know to Whom to Pay $2,000,000 Collected for Montenegro

By WALTER LITTLEFIELD.

At Genoa this week the destitute remnant of the Government de jure of Montenegro will journey from its headquarters in the old mansion at 7 Via Volturno, Rome, and before the Supreme Council of the Allies attempt to secure a recognition, which, while frequently and eloquently acknowledged by various heads of the Entente chancelleries, has always been ignored by their representative bodies—the Supreme Council, the Council of Ambassadors and the League of Nations.

The anomaly is so extraordinary that an inquiry into its causes should be of vital concern for all those who still believe in saving some fragments of the war's idealism, almost obliterated by succeeding conventions. One need not be a partisan of the arguments advanced for the independence of Montenegro, on the one hand, or for her absorption by Serbia, on the other, without being able to realize where the truth lies.

It is perfectly obvious why Italy for political, strategic and dynastic reasons should wish it to be restored to full liberty of action as an independent State. It is equally obvious why France should not desire this to be so. The propaganda of each, in order to secure its ends, is open to suspicion. Moreover, the noncommittal attitude of the British Government is no mystery. There is only one possible deduction to these pious utterances ineffective at the Paris peace conferences and at the other conferences that followed—ineffective even before the Council and the Assembly of the League of Nations. An almost humorous episode of the situation is that the Reparations Commission has $2,000,000 collected for and sue Montenegro, but doesn't apparently know to whom to pay it, although Serbia has put in a claim.

In extenuation of the attitude of the Washington Government it has been officially stated that the presence of the de jure Government of Montenegro at Rome is quite irregular. Is it, however, any more irregular than the presence of a Russian embassy of the defunct Kerensky Government at Washington?

Now what were the two events which in November, 1918, seemed to change the entire status of Montenegro? In the first place, a National Assembly was elected in Montenegro on Nov. 10, and five days later, meeting at Podgorica, proceeded to vote the annexation of the country to Serbia and to abolish the dynasty. Then the Government at Belgrade "ratified" this vote. We see, therefore, that the present officially accepted, but legally unacknowledged, status of Montenegro had its origin in the vote of the National Assembly at Podgorica. It is said in extenuation of the Serbian officials who conducted the elections with the aid of the French military that it was impossible to gather the old Assembly because two-fifths of the deputies were refugees abroad, and so it became necessary to elect a new one. Now this election was absolutely unconstitutional, as no opportunity was given for the gathering of the old Parliament which had been ordered to reassemble by royal decree on the day after the armistice was signed. It does not matter whether the Serbian officials, who were hurried from Belgrade to supervise the elections, exercised all their ingenuity and honesty to have the elections fair. The call for the elections in itself was an illegal act, and, in its defiance of the decree assembling the old Parliament, quite open to suspicion.

But was this election fairly conducted? If it was fairly conducted—and the report of the Count de Salis confirms that fact—why is the report not published? In the circumstances it is perfectly fair to believe that the report confirms nothing of the sort; that its conclusions are, on the contrary, quite the opposite. This belief finds both color and proof in the stories told by Montenegrin refugees in this country and in the added fact that the people at home are trying to show in every possible way that they object to the domination of Serbia.

Is It Reasonable?

And, consider the history of Montenegro; consider the history of Serbia. Does it seem reasonable that the aristocrats of the Black Mountain, after the struggle of centuries to maintain their independence, and when that independence was actually achieved, should suddenly decide to become the members of a people whose ancestors were the farm servants of those who escaped from the slaughter at Kossovo? An affirmative answer does not appeal to the understanding.

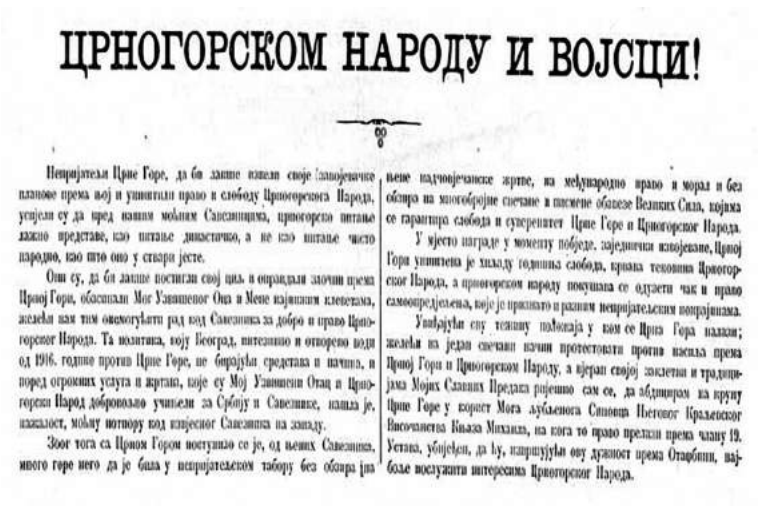
Nearly a year ago the Montenegrin Government dispatched to the State Department at Washington a memorandum relating to the revocation of the exequatur of the Montenegrin Consul General, F. D. Dix, resident at New York. Aside from the specific nature of the protest, as its general lines will be followed by the delegates at Genoa, it may not be found uninteresting to read here the exact contention of the Government de jure in regard to the present situation. The document, which is signed by J. S. Plamenatz, Premier and Minister of Foreign Affairs, says in part:

"When the Serbian troops, led by French officers, entered Montenegro and accomplished the annexation of the allied Montenegro by force and bloodshed; and when the Montenegrin people rose in arms against this new oppressor, President Wilson, at one of the sittings of the Peace Conference, composed a message which was communicated to the Montenegrin people through the Montenegrin Government and by means of the French military authorities. By this telegram the representatives of the great

Međutim, ni jedno ni drugo nije još uvijek sprovedeno u praksi, tako da pitanje Crne Gore i dalje ostaje otvoreno, dok su velike sile trebale da to riješe u korist ustavne slobode crnogorskog naroda.

Uzimajući u obzir sve prethodne činjenice, kraljevska Vlada Crne Gore ne može da vjeruje da bi Vlada SAD – najcivilizovanije države na svijetu – počinila akt koji bi značio raskidanje diplomatskih odnosa sa Crnom Gorom. Takav akt ne samo da bi pomogao kriminalnim namjerama Beograda, već bi prenebregao sve principe međunarodnog morala i pravde, a SAD bi bile krive za nepoštovanje date riječi o poštovanju suvereniteta Crne Gore.

Najzad, iako nam možda nije u potpunosti po volji žestoki jezik ovog dokumenta, mora se priznati da su razlozi da se odluče na njegovo pisanje bili veliki i da napisane činjenice ostaju – neobjašnjene, ignorisane i očevidno bez opravdanja.“

ЦРНОГОРСКОМ НАРОДУ И ВОЈСЦИ!

Непријатељи Црне Горе, да би лакше извели своје злонамјерне планове према њој и уништили право и слободу Црногорског Народа, успјели су да пред нашим моћним Савезницима, црногорско питање лажно представе, као питање династично, а не као питање чисто народно, као што оно у ствари јесте.

Они су, да би лакше постигли свој циљ и оправдали злочин према Црној Гори, обасипали Мог Узвишеног Оца и Мене најпрљавијим клеветама, желећи нам тим онемогућити рад код Савезника за добро и право Црногорског Народа. Та политика, коју Београд, интензивно и отворено води од 1916. године против Црне Горе, не бирајући средстава и начина, и поред огромних услуга и жртава, које су Мој Узвишени Отац и Црногорски Народ добровољно учинили за Србију и Савезнике, нашла је, нажалост, моћну потпору код извјесног Савезника на западу.

Због тога са Црном Гором поступило се је, од њених Савезника, много горе него да је била у непријатељском табору без обзира на њене најчовјечанске жртве, на међународно право и морал и без обзира на многобројне свечане и писмене обавезе Великих Сила, којима се гарантира слобода и суверенитет Црне Горе и Црногорског Народа.

У мјесто награде у моменту побједе, заједничке извојеване, Црној Гори уништена је хиљаду годишња слобода, краљевска тековина Црногорског Народа, а црногорском народу покушава се одузети чак и право самоопредјељења, које је признато и најмањим непријатељским покрајинама.

Узимајући ову тешку ситуацију у коју се Црна Гора нашла; желећи на један свечани начин протестовати против насиља према Црној Гори и Црногорском Народу, и вјеран својој заклетви и традицијама Мојих Славних Предака рјешио сам се, да абдицирам на корист Црне Горе у корист Мога љубљеног Синовца Његовог Краљевског Височанства Књаза Михаила, на кога то право прелази према члану 19. Устава, убјеђен, да ће, напуштајући ову дужност према Отаџбини, најбоље послужити интересима Црногорског Народа.

U proglasu „Crnogorskom narodu i vojsci“, objavljenom u Glasu Crnogorca od 3. marta 1921. godine, posvećenom smrti kralja Nikole I Petrovića Njegoša, princ Danilo, sin kralja Nikole, piše: „Neprijatelji Crne Gore, da bi lakše izveli svoje zavojevačke planove prema njoj i uništili pravo i slobodu Crnogorskoga Naroda, uspjeli su da pred našim moćnim Saveznicima, crnogorsko pitanje lažno predstave, kao pitanje dinastičko, a ne kao pitanje čisto narodno, kao što ono u stvari jeste...“

CRNOGORSKI DOBROVOLJCI U PRVOM SVJETSKOM RATU (1914-1916)

Milan Šćekić

Based on first-rate historical sources, newspapers and literature, this paper describes the arrival of the Montenegrin citizens from different parts of the world (mostly from the American continent). It also deals with the Montenegrin citizens who fought as volunteers in different allied armies against the Central Powers.

Pitanje crnogorskih dobrovoljaca u Prvom svjetskom ratu do sada nije zaokupljalo ozbiljnu pažnju istoričara. U brojnim radovima o Crnoj Gori u Prvom svjetskom ratu, oni istoričari koji su se odvažili da pomenu njihovo učešće u ovom globalnom sukobu, uglavnom su samo konstatovali da su pečalbari po objavi rata pohrlili uglavnom iz Amerike u svoju domovinu. Tu se uglavnom završavala eksploatacija ove priče. Što se tiče njihovog broja, procjenuje se da je tokom 1914. i 1915. godine u Crnu Goru stiglo oko 3.000 dobrovoljaca, među kojima znatan broj Bokelja, ali i ostalih podanika Dvojne monarhije, uglavnom Srba.[1] No, taj broj teško da bi mogla potvrditi jako skromna i

[1] *Vijek sjećanja:* Stradanja crnogorskih dobrovoljaca pod Medovom 1916, Matica crnogorska, Podgorica, 2016.

sadržajno siromašna arhivska građa (pohranjena u Državnom arhivu Crne Gore na Cetinju), iz koje se i nije moglo mnogo toga saznati o ovoj problematici. Ali, i tako skromna arhivska građa, svakako nam nudi više od onog što je do sada pisano o ovome, te smo se stoga i odlučili da se pozabavimo ovom problematikom.

***

Istoriografija je uglavnom saglasna da je na početku rata 1914. godine crnogorska vojska mobilisala 35.000 vojnika (71 bataljon).[2] No, ako je suditi prema depeši zastupnika ministra vojnog i ministra finansija i građevina Rista Popovića upućenoj Ministarstvu inostranih djela 5. avgusta 1914. godine (stari kalendar), taj je broj barem za 10 hiljada ljudi bio veći. Naime, Popović je izvijestio pomenuto ministarstvo da je Crna Gora otpočela mobilizaciju 12. jula 1914. godine (stari kalendar), a da je tri dana kasnije ona bila i zvanično objavljena. U redovima crnogorske vojske ubrzo se našlo preko 45.000 ljudi „jer se sa manje nije bilo moguće održati cio front i prema Austriji i prema Arbaniji, od koje smo takođe mogli očekivati iznenađenja“. No, problematično je to što iz ovog dokumenta nijesmo mogli utvrditi da li je odmah po zvaničnoj objavi mobilizacije crnogorska vojska brojala preko 45.000 ljudi, ili se pak do tog brojnog stanja stiglo u narednim danima. U svakom slučaju, 14. jula 1914. godine (stari kalendar) predsjednik srpske vlade i ministar inostranih djela Nikola Pašić postigao je sporazum (preko Lazara Mijuškovića) sa crnogorskim ministrom inostranih djela Petrom Plamencom, da Crna Gora mobiliše do 35.000 vojnika, čije bi izdržavanje pomagala Srbija sa po 1,5

[2] *Operacije crnogorske vojske u Prvom svetskom ratu*, Vojno delo, Beograd, 1954, 82.

frankom dnevno po vojniku.[3] Da li je ovaj sporazum ili, pak, neki drugi izvor, dao povoda nekim istoričarima da ustvrde da je brojno stanje crnogorske vojske iznosilo oko 35.000 vojnika, nijesmo uspjeli doznati. Kakogod, u istoriografiji cirkuliše nekoliko različitih podataka o brojnom stanju crnogorske vojske na početku rata. Tako se u *Operacijama crnogorske vojske u Prvom svjetskom ratu* pominje cifra od 35.000 ljudi,[4] Nikola Škerović brojno stanje crnogorske vojske (prije početka rata) cijeni na oko 38.000 vojnika,[5] dok Novica Rakočević govori o brojci od oko 40.000 ljudi.[6] Danas se uglavnom barata sa brojkom od 47.000 vojnika po ulasku Crne Gore u rat,[7] iako je ministar vojni bio vrlo jasan – preko 45.000 ljudi. Sa rezervom crnogorske vojske, koju su činili pečalbari, taj broj se povećao do 50.000.[8]

Dva dana prije početka rata, a desetak prije nego će Crna Gora ući u rat, austrougarske vlasti su prekinule telegrafske veze sa

---

[3] Državni arhiv Crne Gore (u daljem tekstu DACG), Ministarstvo inostranih djela (u daljem tekstu MID), 1914, fascikla (u daljem tekstu – f), 219, 1540, R. Popović, zastupnik ministra vojnog i ministar finansija i građevina – P. Plamencu, ministru inostranih djela, 5. avgust.

[4] *Operacije crnogorske vojske u Prvom svetskom ratu*, 82.

[5] Dr Nikola Škerović, *Crna Gora za vrijeme Prvog svjetskog rat*, JP Službeni list SCG, Beograd, 2004, 22. Po Škeroviću Lovćenski odred je imao oko 9.500 boraca (34 artiljerijska oruđa i 16 mitraljeza), Hercegovački odred oko 15.000 boraca (20 artiljerijskih oruđa i 8 mitraljeza), Pljevaljski odred – divizija oko 6.000 boraca (s malo artiljerije i mitraljeza) i Starorbijanski odred oko 7.500 boraca (24 artiljerijska oruđa i 14 mitraljeza). (*Isto*.)

[6] Novica Rakočević, *Crna Gora u Prvom svjetskom ratu*, Uniresk, Podgorica, 1997, 51.

[7] Ž. Andrijašević, Š. Rastoder, *Istorija Crne Gore*, Centar za iseljenike Crne Gore, Podgorica, 2006, 285.

[8] *Isto.*

Crnom Gorom. Kod Kotora su „izvalili nekoliko telegrafskih direka i žicu prekinuli“, a 14. jula 1914. godine (stari kalendar) povratili su iz ovog mjesta svu crnogorsku poštu upućenu za Srbiju.[9] Crnogorske vlasti su odgovorile istom mjerom. Dana 13. jula 1914. godine (stari kalendar) naredile su kapetanstvu na Njegušima da rekviriraju sve austrijske kare koje tu zateknu i da strogo zabrane Crnogorcima odlazak za Austrougarsku.[10] Inače tih dana su u Monarhiji vršene opsežne pripreme za rat, iako još uvijek zvanično nije bio uručen ultimatum Srbiji. To je ponajbolji dokaz da je odluka o ratu u Beču već bila donijeta. Samo tri dana prije nego će Austrougarska objaviti rat Srbiji, oblasni upravitelj u Baru, Živko Nikčević izvijestio je ministra unutrašnjih djela Sava Vuletića „da o tragu 3-4 dana austrinske vlasti kroz svu Dalmaciju i Boku Kotorsku zatvaraju sve viđenije Srbe i Hrvate“, te da ih je u zatvorima do tada bilo oko 150.[11] Dok su neke viđenije ljude austrougarske vlasti slale zatvor, dotle su ugledne žitelje Risna utamničavale kao u drevna vremena - „na moru u brodu“.[12] Žandarmi su vojnim obveznicima svakodnevno upućivali pozive „gdje se koji ima prijaviti“, uz stroga upozorenja „da se ni jedan ne smije maći od kuće“. Dok su na granici sa Crnom Gorom iznad Budve Austrougari postavljali pikete „radi ostojanja gađanja“, na sektoru granice kod Spiča i Bara brojno stanje austrougarske vojske se nije

9 DACG, MID 1914, f-219, 1497, S. Vuletić, ministar unutrašnjih djela – P. Plamencu, ministru inostranih djela, 14. jul.

10 DACG, Ministarsvo unutrašnjih djela (u daljem tekstu MUD), Upravno odjeljenje (u daljem teksu UO), 1914, f-150, 3263/2, S. Vuletić, ministar unutrašnjih djela – kapetanstvu Njeguši, 13. avgust.

11 DACG, MUD 1914, UO, f-149, 3257, sekretar Ž. Nikčević, zastupnik oblasnog upravitelja u Baru – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 25. jul.

12 DACG, MUD 1914, UO, f-150, 3301, kapetan Kovačević iz Risna - S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 27. jul.

povećavalo. No, bez obzira na to, crnogorska vojna straža na ovom dijelu granice je bila pojačana od večernjih sati 25. jula 1914. godine.[13] Oko 100 vojnika Barskog bataljona bilo je raspoređeno na 7 stražarnih mjesta. Jedna straža je bila na raspoređena na Vrsuti (držala vezu sa bataljonom Donjo-crmničkim); druga se nalazila na Bijeloj Travi više Zubaca; „treća u rijeku pod Zupce; četvrta na Škanjevića most; peta na rijeku Željeznicu kod stražarskog stana; Šesta više mosta od Željeznice i sedma kraj mora za zabran.“ Sve straže držale su vezu, a na Ahmetovom brijegu (iznad zabrana i Škanjevića mosta) stajalo je u pripravnosti odjeljenje od 60 vojnika.[14] Iako Austrougarska na ovom sektoru granice nije dovodila vojna pojačanja, u austrougarskim teritorijalnim vodama nedaleko od Bara, 26. jula 1914. godine nalazila se „pod pontom od Mreže“ jedna velika oklopnjača, dok su se tri mala torpiljera nalazila „za Ratac pod Spičem“. Druga oklopnjača došla je toga dana (u 6 časova i 20 minuta) iza Volujice i zaustavila se kod velike (prve) oklopnjače. Po mišljenju oblasnog upravitelja u Baru Živka Nikčevića, ova oklopnjača krstarila je kao izvidnica između Bara i Ulcinja. Crnogorske vlasti nijesu znale u tom trenutku, da li su ove oklopnjače dopremile kakav ratni materijal ili vojna pojačanja. Ali u svakom slučaju, Nikčević je preporučio komandantu

[13] DACG, MUD 1914, UO, f-149, 3257, sekretar Ž. Nikčević, zastupnik oblasnog upravitelja u Baru – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 25. jul. Nikčeviću je ove podatke saopštio čovjek „kojemu se može vjerovati“. (*Isto*)

[14] DACG, MUD 1914, UO, f-149, 3258/4, sekretar Ž. Nikčević, zastupnik oblasnog upravitelja u Baru – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 26. jul. Na Valdanosu su stražu držala tri vojnika, „kao i na kraju Pinješa kod Porta Milena“. „Povrh bedema od Ulcinja“ nalazila su se 2 žandarma, koji su pazili da „ako se koja oklopnica pojavi“. U dva sta poslije ponoći 26. avgusta 1914. godine sa austrougarskih oklopnica refelektorima je ponovo osmatrana Vrsuta, a iz Gornjeg Šušanja i Crnog rta davani su vatreni signali. (*Isto*.)

bataljona Stanišiću, da preko žitelja Šušanja dozna da li su što iskrcale ove oklopnjače.[15] No, ako toga dana kod Bara možda i nije pristiglo austrougarsko vojno pojačanje ili ratni materijal, u Kotoru se te večeri očekivao dolazak većeg broja vojnika. Pretpostavljamo da su radi njihovog transporta (vjerovatno i ratnog materijala) do Kotora, austrougarske vlasti zaustavile „sve bokeške male vaporiće koji putuju kroz Boku do Novoga".[16]

Austrougarske vlasti u Boki Kotorskoj svoje vojne obveznike tih dana snabdjele su ratnom opremom, rasporedile u svoje jedinice i uputile na crnogorsku granicu prema Krivošijama i na Vrmac. „Prošle noći (između 25. i 26. jula 1914. godine – M. Š.) radilo je neprestano deset vojnih automobila i svi kari te su gonili municiju na pozicije put Krivošija i Vrmca." Kada je u pitanju nacionalni sastav austrougarske vojske koja je bila upućena na granicu sa Crnom Gorom, prednjačili su Rumuni i Mađari. Austrougarske vlasti protjerale su sve crnogorske podanike koje su tih dana našle u Boki Kotorskoj. Dana 26. jula 1914. godine „u tri ure manje kvarat po podne" uplovio je u barsku luku iz Kotora vapor „Galipoli" (Pulja), sa kojim je došlo 8 crnogorskih familija koje su brojale 36 članova. Sa njima je u Bar stigao i Nikola Jovanović pisar crnogorskog konzula Veljka Ramadanovića u Kotoru. Crnogorske familije koje su protjerale austrougarske vlasti bile su jako siromašne („nemaju ništa"). Oblasni upravitelj u Baru ih je smjestio po krčmama, a kako su bili iz raznih krajeva Crne Gore namjeravao je da ih već sjutradan uputi vozom do Rijeke. Iako se radilo o protjeranim osobama, a ne dobrovoljcima, ovo su bili, ako ne

15 DACG, MUD 1914, UO, f-149, 3258/1, sekretar Ž. Nikčević, zastupnik oblasnog upravitelja u Baru – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 26. jul.

16 DACG, MUD 1914, UO, f-150, 3264/3, sekretar Ž. Nikčević, zastupnik oblasnog upravitelja u Baru - S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 26. jul.

prvi, a ono svakako među prvim crnogorskim državljanima koji su u predvečerje rata došli iz inostranstva u domovinu.[17] No, ako je među njima bilo onih koji su bili za vojnu službu, u šta ne sumnjamo, pretpostavljamo da su po dolasku u svoja mjesta bili raspoređeni u svoje jedinice. Prije njih Crne Gore se domogao „poveći broj dezertera – austrougarskih vojnika". Što se tiče austrougarskih dezertera srpske nacionalnosti, kao i drugih Slovena, stav crnogorskog ministra unutrašnjih djela Sava Vuletića bio je da se oni bore zajedno sa crnogorskim vojnicima protiv Austrougarske. Kada su u pitanju dezerteri njemačke i mađarske nacionalnosti „u koje se ne bi imalo povjerenja", njih je trebalo smjestiti po garnizonima i nad njima voditi nadzor. Ukoliko bi se i ministar vojni složio sa ovim prijedlogom, neophodno je bilo odrediti mjesto gdje će oni biti smješteni.[18]

Dok su crnogorske vlasti rješavale gdje treba smjestiti dezertere neslovenskog porijekla iz susjedne carevine, dotle su austrougarske vlasti na granici sa Crnom Gorom u Boki Kotorskoj gomilale vojsku na granici. Prema informacijama kojima je raspolagao kapetan Kovačević sa Grahova, u večerenjim satima 27. jula 1914. godine očekivao se dolazak dva bataljona austrougarskih vojnika u Dragalj, čiji je zadatak bio je zauzmu vrh Lisca.[19] Interesantne podatke o stanju u Boki Kotorskoj saopštio je crnogorskim vlastima u Baru Pero Ćosović, pisar crnogorskog konzula Ramadanovića u Kotoru. Pisar Ćosović

[17] DACG, MUD 1914, UO, f-150, 3264/3, sekretar Ž. Nikčević, zastupnik oblasnog upravitelja u Baru – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 26. jul.

[18] DACG, MUD 1914, UO, f-150, 3320/3, S. Vuletić, ministar unutrašnjih djela – ministru vojnom, 15. jul.

[19] DACG, MUD 1914, UO, f-150, 3301. kapetan Kovačević iz Grahova – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 27. jul. Zbog opasnosti od austrougarskog napada kapetan Kovačević predložio je ministru unutrašnjih djela „da roblje iz polja grahovskog ide u unutrašnjost". (*Isto*.)

stigao je u Bar u večernjim satima 28. jula 1914. godine brodom „Derna“, koji je dovezao iz Kotora 32 prognana crnogorska državljanina (uglavnom žene i djecu iz raznih krajeva Crne Gore). Po dolasku u Bar, Ćosović je kazao da se u Kotoru pronio „glas da će sjutra (29. jula 1914. godine – M. Š.) u 6 ura iz jutra napasti nas Crnu Goru“, da je austrougarska vojska raspoređena duž granice po tvrđavama, te da je na granicu prenešen ratni materijal. Austrougarske vlasti su strogo zabranjivale bilo kakvo masovno okupljanje. Ni na jednom mjestu se nijesu smjele sastajati više od dvije osobe. Od stanovništva je oduzeto sve naoružanje, čak i „lovačke puške i drugo“. Od uglednijih ljudi u tvrđavi San Đovani zatvoreni su bili pop Jovan Bućin i narodni poslanik Božo Vuković, dok je crnogorski konzul u Kotoru Veljko Ramadanović 27. jula 1914. godine upućen na jednu torpednjaču („ne zna se đe a računa se u Kastel Novi“).[20] O hapšenju uglednih Srba u Boki pisao je tih dana zagrebački *Jutarnji list*. Za popa Jova Bućina ovaj list je naveo da „je poznati veliki propagator srbstva u Boki“, te da ga je masa po prispijeću u Kotor (gdje je „dopremljen sa torpednim čamcom“) dočekala zviždanjem i povicima: „Na vješala s njim!“ Samo zahvaljujući odlučnoj intervenciji austrougarske žandarmerije koja je rastjerala razjarenu masu, pop Bućin je spašen linča. Pored popa Bućina u Kotoru su uhapšeni još i akademik Vladimir Čupović, u čijem je stanu izvršena premetačina, te zastupnik u carevinskom vijeću dr Božidar Vukotić (pisar Ćosović ga pominje kao Vukovića). U susjednom

[20] DACG, MUD 1914, UO, f-150, 3330/4, sekretar Ž. Nikčević, zastupnik oblasnog upravitelja u Baru – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 28. jul. Austrougarske vlasti prognanim crnogorskim državljanima nijesu dozvolile da ponesu ništa sa sobom, „osim malo robe što mogu u rukama ponijeti“. U Baru su bili smješteni po krčmama, a već sjutradan 29. jula 1914. godine željeznicom su trebali da budu upućeni u svoja rodna mjesta. (*Isto*.)

Risnu austrougarske vlasti lišile su slobode popa Midžora i njegovog sina Božidara, dok je u Herceg Novom uhapšen načelnik Gojković.[21] Starog i čestitog Srbina iz Boke Kotorske, Jevta Gojkovića, austrougarske vlasti su odmah po objavi rata zatvorile na ostrvo Mamula gdje je tamnovao sve do početka 1915. godine u krajnje nehumanim uslovima. „Ležao je više mjeseci na vrećama cementa u vlazi i mraku", a onda je prebačen u Trst, a potom u Zadar.[22] Ovakvi postupci austrougarskih vlasti nesumnjivo su morali uticati na mnoge Bokelje da emigriraju u Crnu Goru, gdje su se borili u crnogorskoj vojsci. Zbog hapšenja koje su vršile austrougarske vlasti mnogi Dalmatinci iz Zadra, Splita, ali i drugih primorskih gradova bježali su u Italiju, Crnu Goru i unutrašnjost Austrougarske. U Kotoru se nalazilo svega oko 400 duša i 3.000 vojnika raznih rodova vojske.[23] O hapšenjima u Dalmaciji, Istri i Trstu pisala je tih dana i italijanska *Tribuna*, a prenijele *Srpske novine*. Po informacijama ovog lista, gonjenja i drakonske mjere primjenjivane su isključivo prema Srbima i Hrvatima srbofilima. Tako su u Dubrovniku uhapšeni književnik Ivo Vojnović, markiz Luiđi Bona, sudski savjetnik Ivan Pl. Grizogono i mnogi drugi.[24]

Progona i hapšenja nije nedostalao ni u Hercegovini. „Očajne glasove o zverstvima" koje su trpjeli Srbi u Herecegovini i drugim krajevima Austrougarske donijeli su u Crnu Goru, u

[21] *Jutarnji list,* br. 734, 1. avgust 1914, 5. U Splitu su tih dana uhapšeni: dr Ivo Tartalja, Oskar Tartalja (urednik „Zastave"), dr Korlovac, dr Karaman, Vasilije Bjegović (komesar opštinskog redarstva) i mnogi drugi. U Makarskoj su prema navodima *Jutarnjeg lista* bili lišeni slobode četvorica špijuna (srpskih oficira), koji su bili obučeni u ženska odjela. Interesantno, da nijesu objavljena njihova imena. (*Isto*.)

[22] *Vjesnik*, br. 8, 3. februar 1915, 2.

[23] *Pravda*, br. 216, 30. avgust 1914, 1.

[24] *Srpske novine*, br. 183, 18. avgust 1914, 2.

predvečerje evropskog rata, prvi hercegovački uskoci koji su stigli preko Žabljaka.[25] Samo u selu Fatnici (bilećki okrug), prije nego će početi rat, uhapšeni su bili i zatvoreni u vojnom zatvoru u Bileći: sveštenik Lazar Šakota, Jevto, Jovan, Tripo i Lazar Popara, Mitar Krnje, Mitar Radovanović, Obren i Jovan Pešikan. Austrougarske vlasti uputile su neke od njih u Varadin (Mađarska), a neke u neko selo kod Beča. Čim je u ovo selo stigla vijest da je počeo rat, pod okriljem noći muslimanski fanatici i austrougarski žandari uhapsili su još oko 50 Srba, dok su se svi ostali pravoslavni žitelji, većinom žene i djeca, razbježali, što po okolnim brdima, što u Crnu Goru. Već sjutradan, na jednom uzvišenju zvanom Divin (ispred kuće sveštenika Šakote), obješeni su: Ilija Šarenac (predsjednik antialkoholičarskog udruženja „Pobratimstvo“), Šćepan Šarenac (predsjednik pododbora „Prosvjeta“), Ilija Bojanić i Ćetko Čubrilov (članovi sokolskog društva). Da izvrše smrtnu kaznu nad njima, po riječima hercegovačkih prebjega, dobrovoljno su se prijavili: Arif Bajramović i Ibro Đedović iz Fatnice, Huso Telarović i Ibro Pizović iz Bijeljina, Karo Šabatović i Murat Avdić iz Plane. Tijela obješenih Srba tri dana su visila na vješalima, dok nijesu zakopana u rupe koje su bile iskopane ispod gubilišta.[26] Po informacijama cetinjskog *Vjesnika*, od početka rata do početka 1915. godine, na jugu Austrougarske povješano je i strijeljano gotovo 17.000 Srba, Hrvata i Slovenaca, dok je 45.000 ljudi bilo utamničeno.[27]

---

[25] *Politika*, br. 3771, 14. jul 1914, 1.

[26] *Glas Crnogorca*, br. 10, 28. februar 1915, 1-2. Jedan kapetan austrougarske vojske (Mađar), koji je sa četom vojnika prisustvovao pogubljenju stradaće kasnije „od kuršuma crnogorskoga na Koritima“. (*Isto*.)

[27] *Vjesnik,* br. 17, 6. mart 1915, 2. „Žrtve divljaštva ove bezbožne carevine najviše su bili srpski sveštenici i učitelji. Među žrtvama ima dosta žena i djevojaka. Kad se završi ovaj strašni rat i otvore vrata na tamnici što se zove Habzburška Monarhija, tek tada će se vidjeti sve grozote, sva pustoš koju nad nevinim južnim Slovenima počiniše vlasti ‘Apostolskog Veličanstva’.“ (*Isto*.)

Zbog bezobzirnog ponašanja austrougarskih vlasti prema svojim podanicima (uglavom pravoslavne vjeroispovjesti) prebjeći će u Crnu Goru veliki broj bosansko-hercegovačkih izbjeglica, ali i brojnih drugih nevoljnika iz raznih krajeva Monarhije. Prema podacima *Srpskih novina*, u Crnoj Gori je krajem februara 1915. godine boravilo blizu 7.000 izbjeglica iz Hercegovine (mahom žene, djeca i starci), ali i drugih krajeva Monarhije.[28] Sve vrijeme rata o njima će voditi brigu crnogorska država, o čemu postoji ogromna arhivska građa.

Nakon što je Crna Gora i zvanično objavila mobilizaciju 28. jula 1914. godine, u Crnu Goru počinju pristizati i prvi dobrovoljci iz inostranstva. Petog avgusta 1914. godine, dan prije nego će Crna Gora objaviti rat Austrougarskoj, u jutarnjim satima stigli su u Bar vaporom „Barleta“ (Društvo Pulja) biskup Nikola Dobrečić, kao i crnogorski studenti iz Njemačke Nikola Bulajić iz Grahova i Luka Popović iz Vražegrmaca.[29] Po osvajanju Primorske oblasti od Bara do Boke Kotorske, iz Carigrada je u pravcu Crne Gore krenulo mnogo mladih ljudi iz Paštrovića, Brajića, Maina i Grblja, kako bi stupilo u crnogorsku vojsku. Većina tih mladića krenula je za Solun, odakle se preko Skoplja, Mitrovice i Peći uputila svojim kućama. Jedna manja grupa od tridesetak ljudi, predvođena Nikom Hajdukovićem, stigla je iz Carigrada u Bar, preko Pireja, Krfa, Brindizija, Barija i Ulcinja, odakle se uputila u svoje jedinice.[30] O putešestviju ove grupe Crnogoraca, koju je vrlo vjerodostojno opisao u svojim memoarima Niko Hajduković, postoji sačuvana arhivska građa.

[28] *Srpske novine,* br. 59, 28. februar 1915, 1.

[29] DACG, MUD 1914, UO, f-150, 3398/2, sekretar Ž. Nikčević, zastupnik oblasnog upravitelja u Baru – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 5. avgust. Ovim vaporom stigli su još gazda hotela „Marina“ u Baru Kataneo Aldo, Kido Đereno, Depome Franćesko, Bricilasi Vitori (trgovci iz Italije), Zef Gurazija (trgovac iz Skadra) i Buto Metanić trgovac iz Podgorice. (*Isto.*)

[30] Niko Hajduković, *Memoari*, CID, Podgorica, 2000, 166-168.

Naime, ova grupa dobrovoljaca stigla je u Bar 16. avgusta 1914. godine u 6 sati ujutru. Brojala je tačno 32 osobe. Iz bataljona Šestansko-selačkog 8, Donjo-crmničkog 5, Pješivačkog 3, Ćeklićkog 1, Vražegrmskog 1, Piperskog 1, Gornjo-crmničkog 4, Barskog 2, dok je iz Grblja, Paštrovića, Budve i Spiča bilo 7 ljudi. Crnogorski pečalbari su saopštili oblasnom upravitelju u Baru da su im osmanske vlasti činile brojne smetnje, tražeći im da plate velike takse (120-200 faranaka po osobi), ali da su zahvaljujući intervenciji „ruskog ministra" bili oslobođeni njihovog plaćanja, plativši samo redovne takse. Iz Carigrada su stigli u Grčku gdje su bili lijepo primljeni od tamošnjih vlasti, koje su im saopštile da je napuštena blokada Bara. Na putu između Patrasa i Krfa prošli su pored usidrene francuske torpiljerke „Viktor Igo", a oko ostrva Canta Mavre vidjeli su nekoliko usidrenih torpiljera i kontratorpiljera. Pored njih, u „zaklonu istog ostrva" nalazilo se nekoliko ratnih lađa, od kojih su dvije bile „Žil Feri" i „Ernest Renan". Između Canta Mavra i Krfa plovilo je na pučini 6 ratnih lađa, među kojima i 2 oklopnjače. Iz Grčke su stigli u Brindizi, gdje su ih italijanske vlasti lijepo primile, ali nijesu dozvolile da ih agencija „Pulja" dovede do Bara. Zbog toga su tražili od crnogorskog konzula u Rimu da interveniše kod italijanskih vlasti, ali on im je saopštio da je nemoćan, te da se moraju obratiti za to glavnoj direkciji u Bariju. Kako je ova odbila da im izađe u susret, krenuli su vozom iz Brindizija za Bari, odakle ih je kapetan Vito Narus, poznanik Nika Hajdukovića i vlasnik jednog jedrenjaka, koji je često ribario u crnogorskim vodama, na svoju ruku poveo za Ulcinj. Iz Ulcinja su jednom barkom na jedra u noćnim satima krenuli za Bar, gdje su stigli izjutra 16. avgusta 1914. godine. Samo dva sata po dolasku u Bar, otputovali su u svoje jedinice. Preći ovoliki put od Carigrada do Bara, i praktično bez ikakvog odmora uputiti se u svoje jedinice, dokaz je svojevrsnog patriotizma koji je krasio crnogorske pečalbare. Pored dogodovština s

puta, pečalbari su crnogorskim vlastima u Baru ispričali i nekoliko interesantnih stvari u vezi sa stanjem u Osmanskom carstvu. Tom prilikom su saopštili da u osmanskoj vojsci vlada velika glad i da se vojnici koji se nalaze u carigradskom garnizonu preko noći puštaju kućama zbog oskudice u hrani. Što se tiče osmanskih vojnika koji su upućivani u Jedrene i druga mjesta, oni su sa sobom nosili hranu za 6 dana. Inače u Jedrenu se za kilogram hleba moralo izdvojiti tih dana 5 groša. Zbog velike oskudice osmanske vlasti su rekvirirale sve privatne radnje u Carigradu, kao i sve žito, brašno, oriz i druge prehrambene artikle. Od rekvirirane hrane samo su najneophodnije količine prodavane za prehranu stanovništva. Osmanske vlasti su rekvirirale „i dvije hiljade vreća brašna sa parobroda bugarskoga koji je bio stigao iz Varne i italijanskog društva *Maritime*, koji je bio stigao iz Galate". Iako je osmanskim vlastima hrana bila prijeko potrebna, iz Njemačke su im uputili najprije krstarice „Geben" i „Breslau". Dva dana po njihovom dolasku doplovio je u Carigrad i veliki transport tzv. „General" od 8.000 tona, koji je donio sa sobom municiju i hranu za njemačke krstarice. Nedugo potom stigao je i drugi transport od 800 tona, koji je nosio puške i municiju za osmansku vojsku.[31]

Tih su dana gotovo svakodnevno u Crnu Goru pristizali dobrovoljci iz raznih krajeva svijeta. Švajcarkinja njemačkog porijekla, Katarina Šturceneger, koja je tih dana kao dobrovoljna bolničarka po drugi put krenula u Srbiju (prvi put 1912-1913. godine), zabilježila je u svojoj knizi *Srbija u ratu 1914-1916*, da su na putu do Soluna sa njom putovali „Srbi tople krvi i nekoliko Crnogoraca koji su se vraćali iz Amerike". Iako priznaje da su joj njihove patriotske pjesme zvučale „kao trube

[31] DACG, MUD 1914, UO, f-151, 3573/6, sekretar Ž. Nikčević, zastupnik oblasnog upravitelja u Baru – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 16. avgust.

strašnog suda“, zbog kojih se „naježila po leđima“, očito da svojim crnogorskim saputnicima nije bila oduševljena jer ih opisuje kao razmetljivce.[32] Dvadeset petog avgusta 1914. godine u 21 čas stiglo je iz Sjeverne i Južne Amerike u Bar jahtom „Rumija” još 25 Crnogoraca. Od navedenog broja crnogorskih pečalbara iz bataljona Donjo-crmničkog bilo ih je 8, Gornjo-crmničkog 3, Donjo-moračkog 2, Rudinsko-trepačkog 2, Cuckog 2, Njeguškog 2, Čevsko-bjeličkog 1, Piperskog 1, Jezerskog 1, Župo-pivskog 1 i Zatarja 2. Ova grupa dobrovoljaca stigla je iz Bajša u Medovu, gdje su pogodili da se karocama preko Skadra prebace u Crnu Goru za 14 napoleona, od čega su dali 9 napoleona kapare za taj put. No, kako je 25. avgusta 1914. godine u Medovu državnim poslom stigla jahta „Rumija“, ukrcali su se na nju i stigli u Bar, žrtvujući kaparu od 9 napoleona. Ova grupa crnogorskih dobrovoljaca saopštila je crnogorskim vlastima u Baru, da je prije njih za Crnu Goru krenulo oko 50 Crnogoraca, ali da o njima ne znaju ništa. Tom prilikom su takođe saopštili da se veliki broj Crnogoraca iz Amerike sprema da što prije krenu u domovinu, ali očito da nijesu svi u tom trenutku imali „troška“ za taj put.[33] Oni koji su imali, ili su možda pribavili novac za put, krenuli su da pomognu svoje sunarodnike u ratu s nadmoćnijim neprijateljem. Tako je 16. septembra 1914. godine u popodnevnim satima stiglo iz Male Azije u Bar 7 crnogorskih državljana: Krsto Orlandić (bataljon Šestansko-selački) sa ženom i ćerkom, Labud Markišić i Bogdan Knežević (obojica iz bataljona Ljubotinjskog), Milo

[32] Katarina Šturceneger, *Srbija u ratu 1914-1916*, Prometej, Novi Sad, 2014, 29-30.

[33] DACG, MUD 1914, UO, f-151, 3609/2, sekretar Ž. Nikćević, zastupnik oblasnog upravitelja u Baru – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 26. avgust. Navedena grupa dobrovoljaca krenula je vozom u jutarnjim satima 26. avgusta 1914. godine u svoje jedinice. (*Isto*.)

Iličković (bataljon Gornjo-crmnički) i Jošo Ulićević (bataljon Donjo-ceklinski).[34]

Jedno vrijeme vapori iz Italije nijesu dolazili u Medovu, jer su italijanske vlasti u Brindiziju objavile da su po cijelom Jadranskom moru rasute mine. Inače, vapori su iz Italije u Medovu dolazili svakog ponedjeljka i četvrtka.[35] Nedolazak italijanskih vapora u Medovu, otežao je dolazak crnogorskih dobrovoljaca. No, ako jedno vrijeme vapori nijesu stizali u Medovu iz Italije, razni transporti, torpiljerke i privatni brodovi svakako jesu. U svakom slučaju, od sredine septembra do početka novembra 1914. godine ne raspolažemo arhivskom građom o dolasku crnogorskih pečalbara. Posljednjeg dana oktobra 1914. godine konzul Aleksa Martinović izvijestio je Cetinje da će u Medovu stići 40 Crnogoraca, i tražio da se tamo uputi odmah jedan brod iz Ulcinja, kako bi ih odatle odvezao za Šinkol ili Ulcinj. Konzul Martinović je takođe predložio da se tamo stalno drži u rezervi jedan brod kojim bi se prevozili kako roba, tako i crnogorski dobrovoljci. Svoj prijedlog je obrazložio time da se u Medovi ne mogu uvijek naći brodovi, a ako bi se i našli bili su jako skupi.[36] Po svemu sudeći, Crnogorci o kojima je govorio konzul Martinović stigli su 2. novembra 1914. godine u popodnevnim satima u Medovu, italijanskim vaporom „Adriatico“. Iz Medove je 25 Crnogoraca iz Amerike („sa dvije žene i jednim djetetom“) otplovilo parobrodom „Pjesnik“ za

[34] DACG, MUD 1914, UO, f-151, 3768/2, sekretar Ž. Nikćević, zastupnik oblasnog upravitelja u Baru – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 16. septembar.

[35] DACG, MUD 1914, UO, f-151, 3789/2, sekretar Ž. Nikćević, zastupnik oblasnog upravitelja u Baru – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 19. septembar.

[36] DACG, MUD 1914, UO, f-151, 4175/2, A. Martinović, konzul u Skadru – P. Plamencu, ministru inostranih djela, 31. oktobra.

Bar, dok ostalih 17 Crnogoraca parobrod nije mogao primiti, pa su otputovali za Skadar, odakle je trebalo da se prebace u Crnu Goru. Pored crnogorskih pečalbara, vaporom „Adriatico“ u Medovu je stiglo još „52 kola za našu državu“, ali je zbog lošeg vremena iskrcano svega 9 kola („šest vreća i tri kašetice“). Šta se nalazilo u kašeticama, crnogorske vlasti u Baru u tom trenutku nijesu znale, dok se u vrećama nalazio sanitetski materijal. Kola koja se nijesu iskrcala vratila su se za Italiju, ali je kapetan vapora kazao da će u prvi četvrtak doći ponovo u Medovu. Tom prilikom će u ovu luku stići kola koja nijesu iskrcana.[37] Nijesmo upoznati da li je tada, ako je vapor uopšte stigao, došao ko od crnogorskih pečalbara. Tri dana kasnije, 5. novembra 1914. godine, u pravcu Bara plovio je jedan brod iz Italije, ali su ga opkolila i odvela sa sobom u pravcu Spiča dva austrougarska torpiljera. Nedugo potom, austrougarski torpiljeri su otplovili u pravcu Boke Kotorske, dok se pomenuti brod uputio prema Ulcinju, jer se u Baru nije mogao usidriti zbog nevremena (sjevernog vjetra). Crnogorske vlasti u ovoj varoši nijesu bile sigurne čime je bio natovaren ovaj brod, ali su pretpostavljale da nosi koks i ovas. Ukoliko bi ovaj brod stigao u Ulcinj ili Bojanu, tamošnjim vlastima je naređeno bilo da odmah izvijeste šta je stiglo tim brodom.

Ako ovim brodom možda i nijesu stigli crnogorski pečalbari, 17. novembra 1914. godine u dva sata poslije pola noći stigao je iz Medove u Bar parodbrod „Pjesnik“. Ovim parobrodom stiglo je 38 Crnogoraca iz Amerike, ali su do Bara stigla samo njih trojica. Ostalih 35 Crnogoraca iz Ulcinja je krenulo pješke prema Baru.[38]

---

[37] DACG, MUD 1914, UO, f-153, 4253/5, sekretar Ž. Nikćević, zastupnik oblasnog upravitelja u Baru – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 3. novembar.

[38] DACG, MUD 1914, UO, f-154, 4335/2, M. Mijušković, oblasni upravitelj u Baru – Ministarstvu unutrašnjih djela, 17. novembar.

Šta je bio razlog pa su ovih 35 Crnogoraca iz Ulcinja krenuli pješke prema Baru nijesmo uspjeli doznati. Ali u svakom slučaju ovakvi i slični primjeri dokaz su nesebičnog požrtvovanja i patriotizma crnogorskih pečalbara. Nedjelju dana kasnije, 24. novembra 1914. godine, parobrodom „Pjesnik" iz Medove u Bar stiglo je četvoro Crnogorca iz Amerike: Spasoje Vučinić (bataljon Trepačko-rudinski), Ilija Petričević (batljon Donjo-crmnički), Janko Andrijašević (bataljon Grahovski) i Radovan Vasiljević (bataljon Banjski). Odmah po dolasku u Bar uputili su se vozom svojim kućama.[39] U ranim jutarnjim časovima 1. decembra 1914. godine u Bar je stiglo iz Medove 8 Crnogoraca iz Amerike: Nešo Perazić, Petar Bajković (obojica iz bataljona Ljubotinjskog), Petar Radulović, Aleksa Đurović, Veliša Radičević (svi iz bataljona Lješkopoljskog), Đuro Lopičić (bataljon Ceklinski), Ljubo Dabanović (bataljon Selačko-šestanski) i Marko Jokanović (bataljon Podgorički).[40] Izgleda da ovo nijesu bili jedini Crnogorci koji su stigli u Bar 1. decembra 1914. godine, jer dan kasnije, u telegramu upućenom Ministarstvu unutrašnjih djela oblasni upravitelj u Baru pominje da je „juče" (1. decembra 1914. godine), u to mjesto stiglo 12 Crnogoraca iz Amerike.[41] Da li se radilo o novih 12 crnogorskih dobrovoljaca koji su stigli u Bar, ili je, pak, pored pomenutih 8 pristiglo još 4 dobrovoljca, teško je sa sigurnošću kazati. Kakogod, u noći između 15. i 16. decembra 1914. godine u Bar su parobrodom „Pjesnik" iz Medove stigla

[39] DACG, MUD 1914, UO, f-154, 4422/2, M. Mijušković, oblasni upravitelj u Baru – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 25. novembar.

[40] DACG, MUD 1915, UO, f-157, 488/20, M. Mijušković, oblasni upravitelj u Baru – Ministarstvu unutrašnjih djela, 1. decembar 1914.

[41] DACG, MUD 1915, UO, f-157, 488/2, M. Mijušković, oblasni upravitelj u Baru – Ministarstvu unutrašnjih djela, 2. decembar 1914.

22 Crnogorca iz Amerike. Većina iz ove grupe dobrovoljaca bili su iz nikšićkog kraja.[42]

Pored Crnogoraca iz raznih krajeva svijeta u Crnu Goru su tokom rata pristizali i brojni državljani susjedne Monarhije (uglavnom Srbi), a zabilježeno je i prisustvo nekih dobrovoljaca iz Srbije. Prema nekim dobrovoljcima iz Srbije, koji su bili porijeklom iz Splita, vojne vlasti u Primorskoj oblasti ponijele su se krajnje nekorektno. Tako je u Budvi konjički poručnik Rako Đurković bez ikakvog valjanog razloga ošamario jednog od njih (nekog Vulovića). Po Niku Hajdukoviću, Đurković je to uradio samo zato što ,,onijema u štabu nije bilo ugodno da gledaju vojnike dobrovoljce u uniformi Srbije sa šajkačama na glavi".[43]

Tokom januara 1915. godine u Crnu Goru je stigao nešto veći broj dobrovoljaca. U noći između 7. i 8. januara 1915. godine u Bar je stiglo 26 Crnogoraca iz Amerike, koji su bili iz raznih krajeva Crne Gore,[44] dok je 8. januara 1915. godine u večernjim satima u Rijeku Crnojevića stiglo preko Medove, Ulcinja i Bara 19 Grahovljana i 12 Hercegovaca iz Sjeverne Amerike.[45] Nije isključeno da su možda neki od Crnogoraca koji su stigli u Bar u noći između 7. i 8. jnauara 1915. godine, došli sjutradan u večernjim satima vaporom u Rijeku Crnojevića. Ali upada u oči da je oblasni upravitelj u Baru saopštio vlastima na Cetinju da su u noći između 7. i 8. januara 1915. godine stigli u Bar dobrovoljci iz raznih krajeva Crne Gore, dok su Rijeku Crnojevića

42 DACG, MUD 1915, UO, f-157, 488/4, M. Mijušković, oblasni upravitelj u Baru – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 16. decembar 1914.

43 N. Hajduković, *Memoari*, 175.

44 DACG, MUD 1915, UO, f-157, 488/8, M. Mijušković, oblasni upravitelj u Baru – Ministarstvu unutrašnjih djela, 8. januar.

45 DACG, MUD 1915, UO, f-157, 488/10, P. Kraljević, predsjednik opštine Rijeka – Oblasnoj upravi Cetinje, 8. januar.

narednu noć došli isključivo Grahovljani i Hercegovci („Ercegovci"). Dvanaest dana kasnije, 20. januara 1915. godine, stiglo je u Bar preko Gibraltara, Italije i Medove 170 Crnogoraca i Hercegovaca iz Sjeverne Amerike. Među njima bile su tri familije sa djecom. Na putu do domovine pratile su ih engleska i francuska flota. Od 170 pristiglih državljana Crne Gore i Austrougarske, njih 150 došlo je istog dana u večernjim satima u Rijeku Crnojevića, dok su preostalih 20 ljudi bili Crmničani i Primorci, koji su se po prispijeću u Bar uputili svojim kućama (najvjerovatnije pješke). Ostali Crnogorci bili su iz Riječke, Katunske, Zetske, Nikšićke i Vasojevićke nahije. Iz Bara su se nakon dolaska uputili vozom do Vira, odakle su vaporom došli do Rijeke Crnojevića, gdje su ih tamošnje vlasti smjestile po kućama. Istina, njih 50 je pokušalo da se iskrca na Plavnicu, ali im vremenske prilike to nijesu dozvolile.[46] Interesantno, oblasni upravitelj u Baru dao je nešto drugačije podatke od predsjednika opštine Rijeka o ovoj grupi dobrovoljaca. Po njemu, u jutarnjim časovima 20. januara 1915. godine nije došlo 170 već 180 dobrovoljaca. Ali za razliku od predsjednika riječke opštine, koji navodi da su toga dana stigli Crnogorci i Hercegovci, oblasni upravitelj u Baru tvrdi da su svi dobrovoljci iz Amerike koji su toga jutra stigli jahtom „Rumija" u Bar bili Crnogorci. Takođe, predsjednik opštine Rijeka nije saopštio da je tom prilikom u Bar dopremljeno i 280 kola razne robe iz Amerike, što su po svemu sudeći bili „darovi za siročad koje su gospođe američke poslale i ovamo". Nažalost, najveći dio te robe bio je upropašćen, kola slomljena, a roba iz nje vađena.[47]

---

[46] DACG, MUD 1915, UO, f-157, 488/12, P. Kraljević, predsjednik opštine Rijeka – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 20. januar; 488/14, P. Kraljević, predsjednik opštine Rijeka – Oblasnoj upravi Cetinje, 20. januar.

[47] DACG, Oblasna uprava Bar (u daljem tekstu OUB), 1914-915, f-4, 30/1, M. Mijušković, oblasni upravitelj u Baru - S. Vuletiću, ministru unutrašnjih

Na putu do Crne Gore mnogi pečalbari su rizikovali svoje živote, jer su parobrodi kojima su dolazili bili ugroženi od strane austrougarskih torpednjača. Tako je 7. februara 1915. jedna austrougarska torpiljerka umalo potpila kod Ulcinja vapor na kome se nalazilo 69 Crnogoraca, Hercegovaca, Vojvođana, Ličana i Hrvata iz Amerike.[48] I u ovom slučaju oblasni upravitelj u Baru je svih 69 doborovoljaca etiketirao kao Crnogorce, iako se iz izvještaja predsjednika opštine Rijeka jasno vidi da se radilo o ljudima iz raznih jugoslovenskih krajeva.[49] Iako je oblasni upravitelj u Baru znao s vremena na vrijeme da pristigle doborovljce sve zbirno označi kao Crnogorce, u telegramu upućenom Ministarstvu unutrašnjih djela 12. marta 1915. godine navodi da su dan ranije (11. marta 1915. godine) u Vir stigli preko Skadra 29 Crnogoraca i 7 dobrovoljaca iz Hercegovine.[50] Šest dana kasnije stiglo je iz Medove pješke u Ulcinj 28 Crnogoraca iz Amerike i 2 Banaćanina. Kad već njima nijesu mogle obezbjediti transport do domovine, vlasti u Ulcinju uputile su u Port Milenu volujska kola za njihove stvari.[51] Bez obzira na to što od kraja 1914. godine na frontu nije bilo većih borbi, dobrovoljci nijesu prestajali stizati u zemlju. Istina, najveći broj njih dolazio je iz Amerike. Ali kako

djela, 20. januar 1915. Oblasni upravitelj u Baru je uspio nešto od te robe da spasi, jer je naredio „da se svi sanduci koji nijesu zdravi zakuju iz nova“. (*Isto.*)

48 DACG, MUD 1915, UO, f-157, 485/2, P. Kraljević, predsjednik opštine Rijeka – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 7. februar.

49 DACG, MUD 1915, UO, f-157, 488/16, M. Mijušković, oblasni upravitelj u Baru – Ministarstvu unutrašnjih djela, 7. februara.

50 DACG, MUD 1915, UO, f-158, 876/2, M. Mijušković, oblasni upravitelj u Baru – Ministarstvu unutrašnjih djela, 12. mart.

51 DACG, MUD 1915, UO, f-158, 930/2, M. Mijušković, oblasni upravitelj u Baru – Ministarstvu unutrašnjih djela, 18. mart.

se nemali broj Crnogoraca nalazio u Srbiji, crnogorska vlada im je preko svog poslanika u toj zemlji uputila poziv da se vrate u domovinu. Kada je tačno crnogorska vlada uputila ovaj apel nijesmo uspjeli doznati, ali ako je suditi po beogradskj *Politici* koja je objavila ovu vijest, to se desilo vjerovatno početkom marta 1915. godine.[52]

Nije nam poznato na kakav je odziv naišao ovaj apel crnogorske vlade, a samim tim ni koliko je Crnogoraca iz Srbije krenulo (ako su uopšte krećali) u pravcu svoje domovine.

No, ako iz Srbije u Crnu Goru možda i nije pristizao veći broj crnogorskih državljana, iz prekomorskih zemalja oni nijesu prestajali dolaziti. Dana 27. marta 1915. godine vaporićem „Vila" stigla su 3 Crnogorca iz Amerike: „jedan Ceklinjanin, jedan Njeguš i jedan Moračanin."[53] Nedugo potom, 1. aprila 1915. godine, vaporom „Vranina" stiglo je u Crnu Goru 30 Crnogoraca iz Amerike, od kojih su se njih 22 iskrcali na Plavnicu i na Vir, dok je preostalih 8 stiglo u Rijeku Crnojevića.[54] Krajem aprila 1915. godine stiglo je u Vir još 49 Crnogoraca iz Amerike, koji su većinom bili iz Crmnice,[55] dok je početkom juna u Ulcinj iz Amerike, preko Italije, Drača i Sv. Nikole stiglo 7 Crnogoraca.[56] Za period od polovine 1915. godine do januara 1916. godine, raspolažemo sa svega nekoliko dokumenta koji govore o dolasku Crnogoraca i dobrovoljaca iz

---

[52] *Politika,* br. 3963, 7. mart 1915,2

[53] DACG, MUD 1915, UO, f-159, 1053/2, P. Kraljević, predsjednik opštine Rijeka – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 27. mart.

[54] DACG, MUD 1915, UO, f-159, 1141/2, P. Kraljević, predsjednik opštine Rijeka – Oblasnoj upravi Cetinje, 1. april.

[55] DACG, MUD 1915, UO, f-160, 1485/2, M. Mijušković, oblasni upravitelj u Baru – Ministarstvu unutrašnjih djela, 23. april.

[56] DACG, MUD 1915, UO, f-162, 1956/2, M. Mijušković, oblasni upravitelj u Baru – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 3. jun.

raznih jugoslovenskih krajeva u Crnu Goru. No, tokom juna i jula 1915. godine crnogorska misija u Sjedinjenim Američkim Državama okupila je oko 3.000 dobrovoljaca, od čega je oko 2.000 upućeno u Crnu Goru preko kanadske luke Halifaks. Pva grupa, koju je činilo 1.212 dobrovoljaca krenula je 6. avgusta 1915. godine, a druga sa oko 1.000 dobrovoljaca krenula je deset dana kasnije. Najveći dio njih došao je u Crnu Goru iz luke Halifaks (Kanada), engleskim prekookeanskim brodovima do Soluna (u pratnji savezničkih ratnih brodova), odakle su preko Skoplja, Mitrovice i Peći stigli u Crnu Goru.[57] Interesantno je da dolazak tolikog broja dobrovoljaca nije zabilježila nijedna institucija u novooslobođenim krajevima, kao ni u onim mjestima Crne Gore kroz koja su morali proći na putu do svojih jedinica. Ni ondašnja crnogorska štampa nije pisala o tome ništa. Jedino je cetinjski *Vjesnik* u svom broju od 26. avgusta 1915. godine objavio članak pod naslovom „Bokelji pred kraljem“, u kome navodi da se „prekjuče po podne“ pred Dvorom skupio veliki broj Bokelja, koji su „onomad“ došli iz Amerike i drugih krajeva svijeta. „Dovela ih je i skupila rodoljubiva želja da stupe u crnogorsku vojsku i da svoj život žrtvuju za slobodu srpskog naroda.“ Kralj im se zahvalio što su prevalili toliki put kako bi stupili u redove crnogorske vojske, ali ih i podsjetio „da je kucnuo davno očekivani i od pjesnika predskazani čas svete borbe za ostvarenje snova naših starih“.[58] Pet mjeseci ranije *Glas Crnogorca* je objavio kratak članak pod naslovom „Rodoljublje“ u kome se ističe da je G. A. V. Seferović, pomorski kapetan koji živi u Njujorku, činio i čini velike usluge Crnogorcima, pomažući im da se vrate u domovinu i stupe u borbene redove .[59]

57 *Vijek sjećanja*, 30-31.

58 *Vjesnik,* br. 55, 26. avgust 1915, 2.

59 *Glas Crnogorca*, br. 16, 28. mart 1915, 3.

Za razliku od crnogorske, srpska štampa je u par navrata pisala o aktivnostima crnogorske delegacije u Americi i upućivanju dobrovoljaca u Crnu Goru. Tako je *Politika* u svom broju od 4. jula 1915. godine objavila kratak članak pod naslovom „Povratak Crnogoraca", u kome je pisalo da su crnogorski delegati Jovo Matanović i Savo Đurašković „preduzeli put kroz pojedine crnogorske kolonije". Na tom putu pozivali su iseljenike da se vrate u domovinu kako bi stupili u borbene redove i prikupljali priloge za crnogorski Crveni krst. Crnogorski delegati su tom prilikom saopštili iseljenicima da im je put do Crne Gore besplatan, baš kao i njihovim porodicama ukoliko se odluče da ih povedu sa sobom.[60] Mjesec dana kasnije, 15. avgusta 1915. godine *Politika* je u jednom veoma kratkom članku saopštila svojoj čitalačkoj publici da je brodom iz Amerike u Crnu Goru krenulo 1212 Crnogoraca, te da se njihov dolazak očekuje za koji dan. Transportni brod sa iseljenicima iz Crne Gore, ali vjerovatno i iz drugih jugoslovenskih krajeva, pratili su savezнички torpiljeri.[61] Istog dana i beogardska *Pravda* donijela je takođe kratku vijest o polasku Crnogoraca iz Amerike ali je bila neuporedivo preciznija od *Politike*. Tako je saopštila da su Crnogorci koji su krenuli iz Kanade, njih 1212, već stigli u Solun (*Politika* to ne pominje), te da su se iz Soluna uputili preko Srbije u Crnu Goru. Takođe, *Pravda* je saopštila tom prilikom i da je prolazak crnogorskih dobrovoljaca kroz Solun izazvao oduševljenje kod tamošnjeg stanovništva, koje je iskazalo otvorene simpatije za Crnu Goru i Srbiju.[62]

Oni crnogorski dobrovoljci iz Amerike koji nijesu mogli iz nekih razloga doći u svoju domovinu, borili su se protiv Centralnih sila u raznim savezničkim vojskama. Tako su se u

60 *Politika,* 4078, 4. jul 1915, 1.

61 *Isto,* br. 4119, 15. avgust 1915, 2.

62 *Pravda*, br. 224, 15. avgust 1915, 2.

redovima kanadskih trupa u Francuskoj borili protiv njemačke vojske neki Vučić Lučin Adžić iz sela Sedlara (kapetanija Župopivska) i Đuro Martinović (kapetanija Cetinjska). Vučić Adžić je imao u Crnoj Gori (selo Sedlari), oca Luku i barata Maša, dok za Đura Martinovića crnogorske vlasti nijesu bile najsigurnije o kom Đuru je riječ, jer su u kapetaniji Cetinjskoj postojala dva čovjeka sa tim imenom, koja su se nalazila u Americi. To su kapetanu Cetinjske kapetanije, saopštile njihove porodice (Anđe Perova Martinović i Mare Vidova Martinović). I Adžić i Martinović pali su u njemačko zarobljeništvo, a crnogorske vlasti su njihovim porodicama saopštile da je adresa na koju im mogu pisati u zarobljeništvu: No, 8 Comp. Barrack A – GIESSEN – Allemagne.[63] Ne raspolažemo podacima da li su crnogorske vlasti uputile na ovu adresu neku pomoć svojim državljanima. Što se tiče njihovih porodica, možemo samo zamisliti kako su se osjećale kada im je saopštena ta vijest, posebno Martinovićima. Kakogod, iz adrese se vidi da su zarobljeničke dane provodili u opštini Gisen (Hesen).

Svakako da su ovo samo neki od velikog broja Crnogorca koji su se borili u raznim savezničkim armijama protiv Centralnih sila. Prva žrtva Prvog svjetskog rata bio je Crnogorac, šesnaestogodišnji **Dušan Đonović** (brat Jovana Đonovića), koji se kao dobrovoljac borio u četi Jovana Babunskog. Poginuo je na „obali Save, braneći slobodu Beograda, onako isto slatko kao da su ga izrešetali kuršumi pod Lovćenom“. Za beogradsku *Politika* Dušan Đonović je bio „prva žrtva u našem velikom ratu“. Inače stradali Đonović („primorac po rođenju“) radio je kao činovnik Željezničke Direkcije.[64] Boreći se u srpskoj vojsci život je izgubio i pješadijski major Nikola Vukotić („rođeni

63 DACG, MUD 1915, UO, f-164, S. Spasojević, sekretar Ministarstva inostranih djela – Ministarstvu unutrašnjih djela, 13. jul.

64 *Politika,* br. 3774, 22. jul 1914, 2.

bratanac crnogorske kraljice Milene")[65], kao i njegov rođeni brat, pješadijski kapetan I klase Jovan Vukotić.[66] Obojica su stradali tokom prve polovine septembra 1914. godine na Krupnju kao komandanti bataljona, i to najprije Nikola, a dan kasnije i Jovan.[67] Beogradska *Politika* je s ponosom isticala da su Nikola i Jovan Vukotić pripadali „onom kolu mladih naprednih Crnogoraca čije su ideje gonjene u Crnoj Gori", a braća Vukotić sa ostalim mladocrnogorcima „hapšeni i osuđivani kao buntovnici".[68] No, za razliku od braće Vukotić koji su se borili

---

65 *Isto,* br. 3822, 15. septembar 1914, 1. Pješadijski major Nikola Vukotić stupio je u srpsku vojsku „pre nekoliko godina" i pokazao se kao uzoran oficir. „Umro je viteški, kako umiru izdanci vitezova i kosovskih banova." (*Isto*.)

66 *Isto*, br. 3823, 16. septembar 1914, 1. Kapetan I klase Jovan Vukotić „u srpsku vojsku stupio je prije godinu i po dana". (*Isto*.)

67 *Isto,* br. 3984, 6. februar 1915, 2. Njihova majka Mara Vukotić, žena pokojnog Marka Vukotića, bivšeg člana Velikog suda i rođenog brata kraljice Milene Petrović Njegoš, umrla je od pjegavog tifusa u Beogradu 6. februara 1915. godine (ulica: Avalska 3). Mara Vukotić sahranjena je o trošku kralja Petra Karađorđevića. U ime kralja Petra Karađorđevića saučešće je djeci pokojnice izjavio „starješina kvarta vračarskog g. M. Naumović". Kraći nekrolog posvećen Mari Vukotić objavio je i *Glas Crnogorca* u svom broju od 14. februara 1915. godine. Tom prilikom je istaknuto, da je Mara Vukotić bila žena pokojnog Marka Vukotića i kćerka takođe pokojnog vojvode Anta Dakovića, te da je rođena za vrijeme Derviš-pašine godine. „Njeno rođenje, njen život nije bio posut cvijećem. Kao dijete od 7 godina odveli su je Turci sa ostalim zarobljenim Grahovljanima i bratstvenicima Dakovićima u mostarsku tamnicu. [...] Njeni sinovi, njen život, Nikola i Jovan, boreći se za svoj narod pali su slavno, na domaku tužne Bosne i ojađene Hercegovine, pokazujući put, kojim se ide u vječnost. Sad, za njima, majka, koja je venula za svojom đecom, svojom utjehom, otišla je." (*Isto*, br. 3984, 3936, 6. i 8. februar 1915, 2; *Glas Crnogorca*, br. 8, 14. februar 1915, 3)

68 *Politika,* br. 3322, 15. septembar 1914, 1.

i stradali u ratu, njihovi „napredni“ prijatelji, poput Todora Božovića i Jovana Đonovića, jedva da su imali prilike vidjeti neprijateljskog vojnika, a kamoli ozbiljno ratovati s njim. Rat su proveli na relaciji Srbija-Crna Gora, a išli su i u Rusiju i Sjedinjene Američke Države. S druge strane, vođa crnogorske omladine Marko Daković cijeli rat proveo je u Drobnjačkom bataljonu Durmitorske brigade, iako je pripadao Grahovačkom bataljonu, Vučedolske brigade.[69] Dok je o Dakoviću za vrijeme rata brinula crnogorska država, dotle je o njegovom saborcu u borbi protiv režima kralja Nikole, Jovanu Đonoviću vodila brigu Srbija. I to do te mjere da je beogradska *Pravda* u broju od 25. marta 1915. godine objavila kratku vijest da je u Smederevu teško obolio na vojnoj dužnosti publicista Jovan Đonović.[70] Dvadeset dana kasnije ovaj list objavio je da Đonović ozdravio od pjegavog tifusa i upale pluća. Tačnije Đonović se nalazio na putu da ozdravi, ali je naslov ove kratke vijesti glasio „Ozdravio“.[71]

Pored brojnih Crnogoraca u srpskoj vojsci borili su se i Vule Ćetković iz Tepaca i Krsto Đukanović iz Nikšića. Obojica su krajem avgusta 1914. godine ležali kao ranjenici u požeškoj rezervnoj bolnici. Ćetković je služio kao redov 6. pogranične trupe (okrug i srez bitoljski), dok je Đukanović bio redov 3. komitske čete (okrug i srez bitoljski).[72] U šumadijskoj stalnoj bolnici među brojnim srpskim vojnicima ležali su oktobra 1914. godine trojica Crnogoraca: Milutin Stojanović i Toka Milojević iz Podgorice i Radovan Spasić iz Kolašina.[73] Iako srpska štampa uglavnom praktikuje da pored imena boraca u zagradi naznači

69 N. Rakočević, *Crna Gora u Prvom svjetskom ratu 1914-1918*, 104.

70 *Pravda*, br. 82, 25. mart 1915, 2.

71 *Isto,* broj 103, 15. april 1915, 2.

72 *Srpske novine*, br. 196, 31. avgust 1914, 4.

73 *Isto,* br. 236, 10. oktobar 1914, 3-4.

odakle su, u slučaju Toke Milojevića to nije učinjeno. Isti je slučaj i sa zarobljenim srpskim oficirima, koji su se nalazili u austrougarskom zarobljeništvu. Riječ je o kapetanu 15. puka Mihailu Kujundžiću iz Pljevalja (nalazio se u Jakabhazu),[74] potporučniku 17. puka Radulu R. Novakoviću iz Berana (nalazio se u Vaššuranju), potporučniku Stevanu Dediću iz Berana (nalazio se u Sentkiralju) i dr.[75] Nije isključeno da pomenuti oficiri možda nijesu imali veze s Crnom Gorom, jer imena mjesta odakle su bili nijesu najčitkije napisana. Odakle je bio vodni oficir Vladimir Ban, takođe nijesmo uspjeli doznati. Srpska *Pravda* pisala je da se za vrijeme „prve mobilizacije" nalazio na mrtvoj straži prema Crnoj Gori, u koju je sa cijelim vodom prebjegao i predao oružje jednom stražaru, a potom otišao u Srbiju. Nakon toga stupio je u srpsku vojsku u kojoj će izgubiti život za vrijeme rata.[76] Sa Crnom Gorom je sasvim sigurno imao neke veze Gagić Vukadin iz Stojića (17. puk), koji je bio interniran u Zagreb, a pored čijeg imena je u spisku interniranih srpskih državljana pisalo Crnogorac.[77]

---

[74] *Isto*, br. 285, 28. novembar 1914, 4.

[75] *Isto,* br. 58, 27. februar 1915, 4.

[76] *Pravda,* br. 94, 6. april 1915, 1-2.

[77] *Srpske novine*, br. 85, 28. mart 1915, 7. Oblasna uprava u Nikšiću izvijestila je 16. oktobra 1912. godine Ministarstvo unutrašnjih djela, da je iz Foče preko preko Šćepan Polja prešao u Crnu Goru austrougarski oficir Banović sa 24 druga. No, njegov dolazak očito nije oduševio vlasti na Cetinju. Naprotiv, tamošnjim vlastima je naređeno da vode strog nadzor nad njim, te „da bi najbolje bilo pomenutu osobu lijepim načinom povratiti od kud je i došla". No, crnogorska vrhovna komanda se nije složila s tim i tražila je da se uputi u Podgoricu. Deset dana kasnije zastupnik oblasnog upravitelja u Nikšiću, Živko Nikčević, izvijestio je načelnika Ministarstva unutrašnjih djela Milana Ramadanovića, da je 26. oktobra 1912. godine (u 6 časova) krenuo u Podgoricu poštanskim kolima poručnik austrougarske vojske Vladimir Ban

Crnogoraca je bilo i u ostalim savezničkim vojskama. Samo u francuskoj vojsci nalazilo se maja 1915. godine 28.445 stranaca. Od tog broja 4.913 bili su Italijani, 3.493 Rusi, 1.467 Švajcarci, 1.462 Belgijanci, 1.369 Austrougari, 1.027 Njemci, 969 Španci, 592 Turci, 541 Luksemburžani, 379 Englezi i 369 Grci. Ostalih 11.854 vojnika pripadali su raznim drugim narodnostima.[78] Moguće je da je među njima bilo i Crnogoraca. Na Zapadnom frontu u svakom slučaju zabilježeno je njihovo prisustvo. Svakako, među najpoznatijim Crnogorcima koji su se istakli u savezničkim armijama bio je **Andrija S. Bakić** iz Vasojevića, štabni kapetan u ruskoj vojsci, koga je za pokazano junaštvo odlikovao ruski car Nikolaj II „zlatnim oružjem"! Inače Bakić je gimnaziju završio u Beogradu, a vojnu školu u Odesi (sa vrlo dobrim uspjehom).[79] Kao dobrovoljac u ruskoj armiji istakao se i **Zarija Ž. Asanović** iz Donjih Kokota (Lješkopoljska kapetanija). Asanović je bio učenik Volinske Duhovne Seminarije u Žitomiru. Zbog nemogućnosti da dođe u Crnu Goru stupio je u rusku vojsku. Odmah poslije prvog boja s Austrougarima „zbog njegove vrlo uočljive hrabrosti proizveden je za desečara i dato

(ne Banović kako se prvobitno pominjao) kako bi se prijavio crnogorskoj vrhovnoj komandi. Iz Podgorice je Vladimir Ban (Banović) upućen Rijeku Crnojevića, gdje mu je 28. oktobra 1912. godine skinuta vojna uniforma a kupljena civilna odjeća. Njegova uniforma i vojnička sablja nalazile su se u opštinskoj kancelariji u Rijeci Crnojevića. (DACG, MUD 1912, UO, f-130, 2737/1, Ž. Nikčević, zastupnik oblasnog upravitelja u Nikšiću – M. Ramadanoviću, načeniku Ministarstva unutrašnjih djela, 25. oktobar; 2737/2, Ž. Nikčević, zastupnik oblasnog upravitelja u Nikšiću – M. Ramadanoviću, načeniku Ministarstva unutrašnjih djela, 26. oktobar; 2751, P. Kraljević, predsjednik opštine Rijeka – Ministarstvu unutrašnjih djela, 30. oktobar.)

78 *Pravda*, br. 146, 29, maj 1915, 1.

79 *Vjesnik*, br. 45, 23. jun 1915, 2.

mu je pod komandu 45 ljudi s dva mitraljeza".[80] U srpskoj vojsci borili su se student prava Božo Midžor iz Risna, sin prote Nikole Midžora, (kao ranjenik i tifusar ležao u bolnici Ćele Kula - Niš),[81] a najvjerovatnije i Savo Jakovov Lekić (Dragović) iz Đulića, koji je bio đak beogradske trgovačke škole. Lekiću se gubi svaki trag od oktobra 1914. godine,[82] baš kao i Veliši Jovanovom Radeviću, koji je iz Crne Gore u Južnu Ameriku otišao „prije 8 godina" (1907). Radević se zadnji put kući javio 1912. godine. Nije isključeno da se Radević možda i nije borio u ovom ratu. Ali ako on nije, njegov brat Đorđe sigurno jeste, jer je kao regrut crnogorske vojske poginuo na Vikri (kod Glasinca).[83]

Život u borbi protiv Austrougarske izgubio je i student Mihailo Đurović iz Ćurioca (Bjelopavlići), student III godine Tehničkog fakulteta u Beogradu. Đurović je u vrijeme kada je srpska vojska kenula na Drinu, stupio u komite „sa bombom i puškom u ruci, kao dostojan sin svojih predaka, jer mu i đed položi svoj život za otadžbinu na Kolašinu, a otac na krvavom Bardanjoltu." Mihailo Đurović se u ratu s Austrougarima „borio sa rijetkom hrabrošću i požrtvovanjem, da je bio predložen za odlikovanje". Stradao je od „dum-dum" metka u bici na Jadru, kada su komite opkolile neprijateljsku vojsku i otpočele sa njima borbu. Imao je svega 24 godine kada je stradao.[84] Boreći

[80] *Isto,* br. 100, 11. novembar 1914, 2.<

[81] *Glas Crnogorca*, br. 6, 31. januar 1915, 4. Božo Midžor, koji je ležao u bolnici Ćele Kula, tražio je da se o tome izvjesti njegov stric Vlado, kako bi ga posjetio. (*Isto.)*; Pred početak rata Božo Midžor je sa svojim ocem popom Nikolom Midžorom bio uhapšen od strane austrougarskih vlasti. Pretpostavljamao da je pušten iz zatvora, nakon čega je otišao da se bori u srpsku vojsku. (*Jutarnji list,* br. 734, 1. avgust 1914, 5.)

[82] *Glas Crnogorca,*br. 11, 7. mart 1915, 4.

[83] *Isto*, br. 13, 14. mart 1915, 4.

[84] *Isto*, br. 9, 21. februar 1915, 4. Mihailo Đurović je osnovnu školu završio

se u srpskoj vojsci život je izgubio veoma mlad i Mirčeta J. Pešić iz Bjelopavlića (rođen u selu Frutak), koji je imao nepune 22 godine kada je počeo Prvi svjetski rat. Rat ga je zatekao u Beogradu, gdje je studirao na Tehničkom fakultetu. Kao dobrovoljac se priključio srpskoj vojsci. Iako je slovio za „tihog, skromnog, uglađenog i nježnog mladića", rat je od njega stvorio „čelik-borca" i „surovog ratnika". Iako izuzetno mlad, Đurović je imao zavidno ratno iskustvo. Borio se sa Austrougarima na Adi Ciganliji, oko Beograda, kod Obrenovca, na Ceru, Šapcu, u Sremu, Jakovu, Pazuhu i Čavčiću. Poginuo je 9. septembra 1914. godine u boju na Mačkovom visu.[85] Da li je istu sudbinu doživio i Blažo Pavlov Bulatović iz Rovaca (prije početka rata bio pitomac u I pješadijskoj četi podoficirske škole u Topčideru), teško je sa sigurnošću kazati. U svakom slučaju „od toga vremena" pa sve do početka aprila 1915. godine „nije se

na Orjoj Luci, a VIII razred gimnazije i maturu u Prvoj Beogradskoj Gimnaziji, postigavši odličan uspjeh. Prvi svjetski rat zatekao ga je kao „svršenog tehničara II godine" Tehničkog fakulteta. (*Isto*.)

85 *Isto,* br. 11, 7. mart 1915, 4. Mirčeta J. Đurović je rođen 1. oktobra 1892. godine u selu Frutak (Bjelopavlići), gdje je završio osnovnu školu. Gimnaziju je završio u Srbiji. „Kad se začu strašan poklič sa Avale i Lovćena: Ustaj, Srbine, za slobodu Herceg-Bosne, Srijema, Slavonije, Bačke, Banata i potome Dalmacije! – kad ustade crno-žuta rasa sa kivnom osvetom u srcu i napade srpski narod sa željom da ga uništi; kad trebaše otadžbina u najkritičnijem momentu dičnih sinova, neustrašivih heroja, novih Obilića, da ju brane da ropstva ne dopane, - u tome se momentu Mirčeta Pešić nalažaše daleko od svog rodnog mjesta, Bjelopavlića, u Biogradu, kao velikoškolac, od nepunih 22 godine. [...] Mirčeta je bio svjestan koliko od njega očekuje država i društvo u opšte. I on se dostojno odužuje onako, kako to priliči mladom vitezu, a praunuku njegovog imenjaka Mirčete čije ime ovjekovječi Vladika Rade, na topu sa Spuža." (*Isto*, br. 11, 7. mart 1915, 4.)

nikako javio svojima".[86] Sasvim sigurno se duže vremena nije javljao svojim roditeljima ni Vaso A. Marić, pravnik iz Crne Gore (Kolašina), koji se teško bolestan i bez ikakvih sredstava, nalazio u internaciji, u austrougarskom sanatorijumu Zahladno Lečilište ,,Brestovac" (Zagreb). Vijest da se Marić nalazi bolestan u internaciji i da moli od svojih roditelja da mu pošalju ,,što pre novac" i najneophodnije stvari, objavila je početkom oktobra 1914. godine srpska štampa (*Pravda* i *Srpske novine)*. Svi koji su bili zainteresovani da o njegovom slučaju izvijeste njegove roditelje mogli su to učiniti na adresu: braća Marić, Kolašin.[87] Od crnogorskih državljana u internaciji su se nalazili i medicinari Jovan Mijušković i Nikola Martinović. Obojica su se nalazili u mjestu Asod (Aszod) u Mađarskoj. Prema nekim informacijama kojima je raspolagalo Ministarstvo spoljnih poslova Srbije, austrougarske vlasti su oslobodile sve ljekare i dozvolile im da se vrate svojim domovima.[88]

Iz jedne molbe upućene ministru unutrašnjih djela krajem septembra 1915. godine, vidi se da je u Crnu Goru iz Egipta stigao i Srbin iz Herceg Novog, Panto Prnjat (22). Prnjat je tražio da mu se nađe neko radno mjesto jer govori srpski, italijanski ,,i prilično francuski". Iz navedenog se jasno vidi da se Prnjat, za razliku od brojnih svojih sunarodnika, najvejrovatnije nije borio kao dobrovoljac u crnogorskoj vojsci.[89] U crnogorskoj vojsci se nije borilo ni nekih 50 Vojvođana iz Amerike, koji su avgusta 1915. godine stigli u Peć, već su

---

[86] *Isto*, br. 17, 4. april 1915, 4.

[87] *Pravda,* br. 253, 4. oktobar 1914, 1; *Srpske novine*, br. 232, 6. oktobar 1914, 2.

[88] *Isto*, br. 256, 30. oktobar 1914, 4.

[89] DACG, MUD 1915, UO, f-167, 3255/2, P. Prnjat – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 22. septembar.

tražili od crnogorskih vlasti da ih vrate u Srbiju, jer su im tamo prebjegle porodice, kao i rođaci (vojni zarobljenici). Po svemu sudeći ova grupa vojvođanskih dobrovoljaca je u Crnu Goru (Peć) došla preko Soluna i Mitrovice, čim su tražili da se „povrate“ u Srbiju.[90] No, ako grupa vojvođanskih dobroljaca nije bila od koristi Crnoj Gori, to se ne bi moglo reći za nekih 6 Ličana, koji su kao dobrovoljci po dolasku bili dodijeljeni Oblasnoj upravi u Peći, a potom oblasnoj žandarmeriji u Podgorici, kojoj je falilo kadra. Razlog više da im se povjeri dužnost žandarma bila je i ta što su kao dobrovoljci u Crnoj Gori „ostali na ulici bez ičega“.[91] Kada su ovi Ličani stigli u Crnu Goru nije nam poznato, ali su do 7. decembra 1915. godine sigurno bili u zemlji, a vjerovatno i do same kapitulacije. Time su pokazali zavidan nivo patriotizma, posebno ako se zna da je od početka rata, pa i tih dana, bilo slučajeva da i Crnogorci dezertiraju iz svojih jedinica. I to nije bio slučaj samo sa vojnicima iz novooslobođenih krajeva, kako se obično misli, već iz i starih granica Crne Gore. Samo iz Župskog bataljona februara 1915. godine napustilo je položaje 230 vojnika uputivši se svojim kućama.[92] Razlog je navodno bio taj što se crnogorska vojska koja je bila smještena u tom kraju bezobzirno ophodila prema njihovim familijama i imanju.[93]

[90] DACG, MUD 1915, UO, f-165, 2796, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 17. avgust.

[91] DACG, MUD 1915, UO, f-171, 3985/2, R. Popović, ministar – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 7. decembar.

[92] DACG, Vojna žandarmerija (u daljem tekstu VŽ), 1909-1915, bez broja, f-1, L. Gojnić, privremeni oblasni upravitelj u Nikšiću i ministar na raspoloženju – komandi žandarmerije Nikšićkog bataljona, 11. februar 1915.

[93] DACG, VŽ 1909-1915, bez broja, K. Jablan, pomoćnik oblasnog upravitelja u Nikšiću – komandi Vojne žandarmerije Nikšić, 13. ferbuar 1915.

Položaje je napustilo i 17 vojnika iz kapetanije Šestansko-selačke, kao i još nekih 99 vojnika koje je zbog dezerterstva pomilovao kralj Nikola. Krajem oktobra 1915. godine bilo je još nekih 8 dezertera koje još uvijek nijesu pohvatale vlasti. One koje su uhvatile uputile su na gradnju puta Andrijevica-Peć.[94] Ovakve mjere očito su imale efekta na dezertere. Tako su se u ime 45 vojnika Ulcinjskog bataljona, koje je pomilovao kralj Nikola, obratili Ministarstvu unutrašnjih djela Can Sinani i Dalip Mula Bećirov, tražeći da ih vrate u bataljon jer im je bilo „krivo", kako su naveli u jednom telegramu, da se odijele od svog bataljona.[95] Ovo su samo neki od slučajeva dezerterstva među vojnicima iz starih krajeva Crne Gore. Takođe treba istaći da je slučajeva pojedinačnog dezerterstva i nevraćanja s odsustva u jedinice bilo sijaset, o čemu svjedoči brojna arhivska građa. Ovakvi i slični primjeri ponajbolji su dokaz koliko je ova tema neobrađena, te da su mnogi istoričari iznosili krajnje neutemeljene tvrdnje, da dezerterstvo nije bila odlika vojnika iz predbalkanske Crne Gore.

No, dok su jedni bježali iz crnogorske vojske, i to u momentu kada su Centralne sile svim raspoloživim snagama stezale obruč oko Crne Gore, upućena je brodom „Italija" početkom decembra 1915. godine iz Halifaksa i posljednja, treća grupa crnogorskih doborvoljaca (najmanje njih 553), sa kojima su bili i oni iz drugih jugoslovenskih krajeva. Nakon gotovo mjesec dana putovanja i dolaska u Italiju, dobrovoljci su brodom „Brindizi" iz Brindizija krenuli ka luci Medova. Nažalost najveći broj dobrovoljaca nije stigao da pomogne otadžbini. Na

---

[94] DACG, MUD 1915, UO, f-168, 3554/2, sekretar Ž. Nikčević, zastupnik oblasnog upravitelja u Baru –Ministarstvu unutrašnjih djela, 28. oktobar.

[95] DACG, MUD 1915, UO, f-167, 3385/2, S. Sinani, D. M. Bećirov, vojnici Ulcinjskog bataljona – Ministarstvu unutrašnjih djela, 5, oktobar.

ulazu u medovsko pristanište brod je naišao na savezničku minu, i za svega 12-15 minuta potonuo. Uspjelo je da se spase između 70 i 183 dobrovoljca.[96] Ostali su završili svoju ratnu odiseju na morskom dnu, a njihova država, Kraljevina Crna Gora, ubrzo je doživjela vojni slom i okupaciju. Nakon završetka rata 1918. godine i ona je otišla u istoriju.

[96] *Vijek sjećanja*, 32-38, 87.

„CRNOGORSKA ELITA“ U LOGORU KARLSTEIN (1916-1918)

Željko Karaula

Based on the sources from Austrian archives, newspapers and literature, the author gives an account of the situation in Montenegro after its capitulation in January 1916 and measures of the Austro-Hungarian military authorities after they began having suspicions about the rebellion of Montenegrin people against the occupier. The focus of this paper is on the internment of the Montenegrin elite at the camp/castle in Karlstein during the period from 1916 until the end of 1918, everyday life in the camp and the political disintegration of prisoners in two fractions: the supporters of unification with the Kingdom of Serbia and supporters of Montenegrin independence and the Petrović-Njegoš royal dynasty. At the time, one of the leading advocates of the unification of Montenegro with the Kingdom of Serbia was Dr Sekula Drljević, former minister and people's representative.

Kraljevina Crna Gora sa strepnjom je krajem 1915. promatrala slom Kraljevine Srbije i povlačenje srpske vojske prema Crnoj Gori i Albaniji.[1] Napredovanje Centralnih sila na istoku i Balkanskom poluotoku činilo se nezaustavljivim. Linija fronta na zapadnom bojištu pretvorila se u krvavi bedem preko kojega

[1] Rad je dio znanstvenog projekta *Sekula Drljević – kvisling ili otac nacije* koji financijski pokriva Zajednica Crnogoraca u Hrvatskoj.

nijedna strana nije mogla proći. Talijanska vojska je iskrvarila u četiri neuspješne ofanzive na sočanskoj fronti, a Saveznici su doživjeli veliki poraz i sramotu u Galipoljskoj bitci. Uslijed nestašice osnovnih materijala velika ruska vojska je iznemogla, te više nije imala snage ozbiljnije se suprotstaviti njemačkim i austrougarskim jednicama. Klimaks svemu tome bila je odluka Kraljevine Bugarske da se priključi Centralnim silama, što je i kumovalo brzom vojničkom slomu Srbije.[2]

Vojni pohod austrougarske vojske protiv Crne Gore u siječnju 1916. godine rezultirao je potpunom okupacijom zemlje. Ministri koji su ostali u zemlji, uz suglasnost serdara Vukotića i knjaza Mirka (sina Kralja Nikole I. Petrovića), donijeli su 21. siječnja 1916. odluku o raspuštanju vojske. Na Cetinju su 25. siječnja 1916. potpisane Odredbe o polaganju oružja. Kraljevina Crna Gora je ostala u statusu zaraćene strane (poput druge dvije okupirane kraljevine, Belgije i Srbije), jer je kralj Nikola odbio da izda punomoćje „krnjoj Vladi" u domovini da potpiše ugovor o miru. Više od mjesec dana trajalo je okljevanje Austrougarske da se uvede okupaciona uprava, jer je Beč očekivao da će se sklopiti separatni mir.[3] U međuvremenu je civilnu vlast držala „krnja vlada" od tri ministra koji su poslije odlaska kralja Nikole preuzeli vlast i pregovarali o primirju. S obzirom da ta „vlada" nije mogla potpisati ugovor o miru, jer nije za to imala punomoć kralja Nikole, posljedično tome je 26. veljače 1916. godine osnovana kraljevsko-carska generalna vojna uprava, odnosno vojna okupaciona uprava nalik onoj u Srbiji. Vrhovno vojno

[2] David, STEVENSON, *1914-1918. Povijest Velikog rata*, Fraktura, Zagreb, 2014. Detaljnije o političkim planovima zaraćenih strana u: Andrej, MITROVIĆ, „Ratni ciljevi Centralnih sila i jugoslovensko pitanje 1914-1918.", *Jugoslavenski historijski časopis*, br. 1-2, 1976, 93-128.

[3] Dušan. D. VUKSAN, Potonji dani samostalnosti Crne Gore, *Matica*, br. 63, 2015, 181-245.

zapovjedništvo (guvernerstvo) postalo je glavno upravno tijelo u zakonodavstvu i najviša vodeća i nadzorna ustanova za čitavo sudstvo i upravu. Izvršnu je vlast imao, te bio glavna najviša instanca za donošenje odluka za civilnu upravu od tada, glavni guverner maršal poručnik Victor Weber von Webenau, sa sjedištem na Cetinju.[4]

Pokušaj ustanka u Crnoj Gori i internacija „crnogorske elite“ u logor Karlstein

Međutim, uskoro se u zemlji pojavio komitski otpor protiv austrougarskih trupa. On je u početku bio prilično neorganiziran, što je bila posljedica nedlučnosti crnogorske političke i vojne elite da se odluči na takav potez. U određenom uskom dijelu intelektualaca i političara, te vojne elite, vođeni su razgovori o ustanku a među njima su se isticali ministar vojni Radomir Vešović, Marko Radulović, Nikola Škerović i dr. Eksplozija u lipnju 1916. godine u arsenalu glavnog grada države, Cetinju, koji je bio i sjedište austrijske vojne uprave, trebala je dati signal za opći ustanak protiv austrijske okupacijske vojske. Bivši crnogorski ministar rata general Radomir Vešović zajedno s još nekim crnogorskim časnicima bio je na vrhu pripreme ustanka koji je austrijska obavještajna služba pravovremeno razotkrila.[5] Naime, pripreme za ustanak su u krugu generala Vešović već duže trajale te je 13. svibnja 1916. godine već

[4] Novica, RAKOČEVIĆ, *Crna Gora u Prvom svjetskom ratu* 1914-1918, Istorijski institut Titograd, Cetinje, 1969, 199-232, Živko, M. ANDRIJAŠEVIĆ, Šerbo, RASTODER, *Istorija Crne Gore*, Centar za iseljenike Crne Gore, Podgorica, 2006, 289, Die Kaiserfeier in Cetinje, *Cetinjer Zeitung*, br. 2, 20. VIII. 1916, 2.

[5] Max, RONGE, *Kriegs und industrie Spionage*, Amalthea-Verlag: Zurich-Leipzig-Wien, 1930, 244.

bila i pripremljena „Proklamacija crnogorskom narodu na ustanak i oslobođenje“, a sam ustanak je bio povezan sa potencijalnom ofanzivom sila Antante na Solunskom bojištu.[6] Prema Rakočeviću: „Vešović je težio da se stavi na čelo oružanog ustanka i da oslobođenjem zemlje opere tešku ljagu nanesenu kapitulacijom Crnoj Gori i njemu kao ministru vojnom.“[7]

Zbog toga je, da bi u početku onemogućio bilo kakav ustanički pokret i bunu, glavni guverner Weber von Webenau donio odluku o internaciji generala Vešovića i još oko 30-40 osoba za koje se sumnjalo da su s njime u vezi. Nakon toga je generalu Vešoviću poslan austrijski časnik poručnik Adolf Peher koji je od njega zatražio da u roku od 24 sata napusti Crnu Goru i preseli se u Austriju. Časnika Pehara su, međutim, ubili Vešović i dvojica njegove braće na putu prema mjestu gdje je bio parkiran automobil, pri čemu je jedan austrijski vojnik iz pratnje uspio pobjeći.[8] Nakon toga su Vešović i njegova braća pobjegli u planine. Slijedeći primjer Vešovića i mnogi drugi ugledni pojedinci su izbjegli u šumu. Potrebno je reći da pripreme ustanka nisu bile baš opće prihvaćene u redovima crnogorskih elita, među kojima je čak veći dio vjerovao da bilo kakav otpor austrougarskim vlastima donosi propast crnogorskom narodu. Prema određenim neposrednim izvorima i ugledni bivši ministar i narodni zastupnik Sekula Drljević je odbijao bilo kakvo pomišljanje na ustanak „jer ćemo narod upropastiti“.[9]

Nakon toga je glavni vojni guverner maršal Weber von Webenau bivšem crnogorskom ministru rata Vešoviću 17. lipnja

---

[6] Radomir, VEŠOVIĆ, *Memoari (Autobiografija. Dnevnici. Besjede. Suđenja. Pisma)*, Unireks: Podgorica, 2005, 179-183.

[7] RAKOČEVIĆ, n. dj, 301.

[8] O nekoliko verzija toga događaja vidi: VEŠOVIĆ, n. dj, 330-332, RAKOČEVIĆ, n. dj, 315.

[9] RAKOČEVIĆ, n. dj, 318. Prema memoarima pukovnika Mira Božovića *Stara Crna Gora uopšte protivila se akciji*.

1916. godine dao rok od pet dana da se javi austrijskoj vojnoj upravi. Zaprijetio je smaknućem njegovog oca i (trećeg) brata ako ne ispuni ovaj zahtjev. Za Vešovićem i njegovom braćom izdana je tjeralica, određeno je 50.000 kruna nagrade za njegovo hvatanje, te su poduzete mjere odmazde prema stanovnicima okruga Kolašin, iz kojeg potiče pleme Vasojevića kojemu su pripadali Vešovići. Međutim, Vešović je ostao u planinama, njegov brat je nakon isteka ultimatuma predan krvniku, a otac na kraju pomilovan.[10] Nakon toga Vrhovno vojno zapovjedništvo naredilo je uhićenje i internaciju tisuće osoba u Crnoj Gori kao mjeru odmazde. Među njima su bili politički sumnjivi crnogorski uglednici i gotovo svi časnici. Npr. mitroplit Mitrofan, nikšićki episkop Kiril, bivši ministar vanjskih poslova Gavro Vuković, bivši ministar Filip Jorgović, maršal dvora Jorgović, vojvoda Ilija Plamenac i Mašo Đurović, koji su već bili u dubokoj starosti. Na mjestimični komitski otpor usljedile su daljnje represalije, strijeljanja talaca, nametanje kontribucija u područjima gdje se osjećala komitska aktivnost, masovna interniranja i druge mjere. Prema Andrijaševiću i Rastoderu samo u cetinjskom, podgoričkom, kolašinskom i nikšićkom okrugu zbog komitske aktivnosti strijeljano je oko 500 osoba.[11] Osim mjera za internaciju „svih sposobnih za nošenje oružja“ npr. okrug kolašinski je kažnjen, zbog ubojstva časnika, koje je napravio Vešović, sa 150.000 kruna. Dio te svote je namiren pretresom Vešovićeve kuće, kada je pronađeno 20.000 franaka u zlatu. To su očigledno bila sredstva koja je Vešović spominjao za potrebe planiranog ustanka, a koja su uzeta iz Ministarstva obrane prije kapitulacije. Austrijske vlasti su smatrale da je sprovođenje takve mjere nužno da bi se osigurala sigurnost austrougarskih

[10] RAKOČEVIĆ, n. dj, 321, VEŠOVIĆ, n. dj, 334-335. U Vešovićevim memoarima vidi i sliku obješenog generalovog brata Veljka Vešovića.

[11] ANDRIJAŠEVIĆ, RASTODER, n. dj, 290.

vlasti u pokorenoj Crnoj Gori. Plan generala Webera u cijelosti je izvršen, pri čemu je austrijska komanda bila posve sigurna da pod tim uvjetima neće i ne može doći do nekog ustanka ili nemira. Sve osobe koje su na neki način bile u vezi s Vešovićem, bile su internirane. Svi su trebali biti internirani u unutrašnjost Monarhije. Internirani su svi bivši ministri, visoki činovnici i skoro svi narodni zastupnici, političari i ljudi od ugleda. Kasnije su usljedile i internacije crnogorskih građana i seljaka u razne logore za internaciju u dubini Monarhije tako da je u logorima Nežider, (Boldogasszony) Boldogason, Neđmeđer, (Karlstein) Karlštajn do 1918. godine bilo internirano oko 15.000 crnogorskih časnika, intelektualaca i građana.[12] Zanimljivo je da se predstavnik austrougarskog Ministarstva vanjskih poslova Eduard Otto, nije slagao s namjerama generala Webera. Otto je, preko svojih kanala u Ministarstvu vanjskih poslova, tražio da se internacija ne sprovede u onim razmjerima kako je to zamišljao Weber. Iako je Ministarstvo prihvatilo njegove prijedloge, konačna instanca, Austrougarska Vrhovna komanda, je u cijelosti podržala sve mjere generala Webera.

Prvi Crnogorci su u Drosendorf stigli 18. lipnja 1916. godine, otkud su dalje otpremljeni u Waidhofen u za njih uređenu stanicu za konfinaciju. Generali i ministri, među njima ministar trgovine Jovan Popović i bivši ministar, general Janko Vukotić, koji je bio u srodstvu s crnogorskom kraljevskom kućom, bili su prvi koji su smješteni u Waidhofenu.[13] Dana 23. lipnja 1916. godine stigao je još jedan transport iz Herceg Novog sa 82 crnogorska „uglednika“ u Drosendorf u stanicu za preuzimanje i pritvor. U

[12] RAKOČEVIĆ, n. dj, 326-328. Uključujući i ljude na prinudnom radu u Albaniji i crnogorskom primorju.

[13] Niederösterreichischen Landesarchiv (NÖLA), Pras, Darin: Izvješće BH W Th Z. 25-D od 20. lipnja 1916.

njoj su u tom trenutku bili smješteni izbjeglice, te se za 82 Crnogorca morao pronaći drugi smještaj.[14]

Kako ih je Vrhovno vojno zapovjedništvo smatralo „elementima opasnima za državu“, konfinacija kao slobodniji način zadržavanja osobe, nije dolazila u obzir. Stoga su morali biti internirani u neki logor ili stanicu. Izbor kotarskog satnika pao je na dvorac Karlstein, koji je iz toga razloga djelomično ispražnjen već u noći 23. na 24. lipnja 1916. godine. Tog je dana u Karlstein dopremljeno 70 Crnogoraca, 10 je dopremljeno u Waidhofen u konfinaciju, a dvojica su internirana u Großau. Istog je dana u Drosendorf stigao još jedan transport iz Mitrovice prema naredbi odjela 10 Ministarstva rata. Među njima se nalazio i Hasim-beg Mahmud Begović, 25-godišnjak iz Ipeka, major ordonancije crnogorskog kralja, a na kraju Kraljevića Mirka.[15] Kako je Ministarstvo rata u Beču namjeravalo internirati i Crnogorce koji su se nalazili u Waidhofenu, a dvorac Karlstein je bio prikladan za cca. 120 osoba, KÜA je naredila trenutnu evakuaciju ovog mjesta za internaciju samo za crnogorsku elitu. Prema zapisniku knjige primljenih u dvorcu Karlstein zabilježen je pod brojem 9526 dr. Sekula Drljević dana 28. lipnja 1916. ministar financija, rođen 1884. pod statusom I. klasa. Zanimljivo, desetak dana prije u internaciju na istom mjesto primljen je njegov stariji brat Janko Drljević, odvjetnik, koji je, kako piše u zapisniku, pušten iz logora 3. ožujka 1918. godine.[16]

---

[14] NÖLA, Pras, P, Zl, 4.304 VIIIa Sa ex 1916. Izvješće o smještaju visokih crnogorskih osoba u Drosendorfu.

[15] Isto.

[16] NÖLA, NÖ Statthalterei, Präsidium P, Eingangsbücher, Nachschlagebücher und Akten für die Jahre 1914–1918. Lager Karlstein ein Index mit den Namen der Internierten.

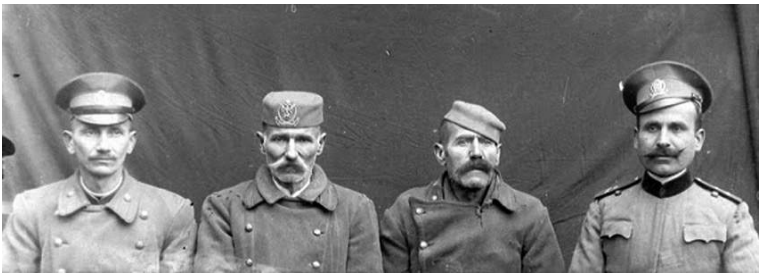
U prvo vrijeme internirani Crnogorci su se potužili na svoj položaj generalnoj vojnoj upravi u Crnoj Gori i nadležnom kotarskom satniku. Na to se je obratio kotarski satnik Bosizio u dopisu od 24. lipnja 1916. godine KÜA i u njemu je opisao trenutni položaj interniranih i poduzete mjere. Kotarski satnik je od Kriegsüber-wachungsamta (KÜA) (Ured za ratni nadzor) zatražio konfinaciju svih onih za koje se nije moglo dokazati sudjelovanje u antiaustrijskoj akciji bivšeg crnogorskog ministra rata Vešovića. Također su obitelji Crnogoraca koje su bile bez financijskih sredstava, a nisu počinile kažnjivo djelo, trebale dobiti pomoć. Za sve ostale osobe internirane u Karlsteinu tražio je uvođenje „stroge konfinacije", koju je KÜA 10. rujna 1916. konačno i dopustio.[17]

To je značilo da su Crnogorci morali stanovati i objedovati u dvorcu. Inače su se od 8 sati ujutro do 12 sati, te od 1 sat poslijepodne do zalaska sunca smjeli slobodno kretati po mjestu i izvan njega, unutar područja posebno označenog natpisima. Internirani su smjeli koristiti i gostionice u mjestu.[18] Nakon uvođenja „stroge konfinacije" u Karlsteinu, kako napominje gradska uprava, više nije bilo pritužbi Crnogoraca. Visina sredstava za prehranu Crnogoraca određena je po naredbi generalne vojne uprave Crne Gore kotarskoj satniji prema posebnom ključu, sukladno socijalnoj poziciji interniranih. Visina troškova za prehranu najviše skupine iznosila je četiri krune, druge skupine tri krune, dok su ostali, kao i svi ostali internirani stranci, imali pravo na jednu krunu.[19]

[17] Kriegs Archiv Wien (dalje KAW), KÜA, 81.836, 10. IX. 1916.

[18] KAW, KÜA 84.003, 28. IX. 1916. Podaci su djelomično preuzeti i iz disertacije: Reinhard Mundschütz, *Internierung im Waldviertel. Die Internierungslager und -stationen der BH Waidhofen an der Thaya 1914 – 1918*, Wien, 2002. (Wien, Dissertation, 2002). Zahvaljujem mag. Elisabeth Loinig iz NÖ Landesaregierung što mi je poslala dio disertacije što se odnosi na logor Karlstein.

[19] KAW, KÜA 74.857 SA, 19. X. 1917. Izvješće Peter Lompar.

Drljević u vojničkoj uniformi u internaciji u Karlsteinu (prvi slijeva)
(KAW, Fototeka)

Prema zapisima komandira Marka Vučerakovića, koji je bio teškim uvjetima u logoru Boldogasszony, gdje je gotovo umro od gladi: „Život u Karlštajnu bijaše veoma lijep, mjesto lijepo i zdravo, a naučenu se ne oskudijeva. (…) Zimsko doba ovđe u Karlštajnu bijaše veoma nesnosno, šnjegovi i velike smrzlice, a drva za ogrijev davahu vrlo malo. Proljeće, ljeto i jesen ovđe bijaše lijepo, u neposrednoj blizini nalazahu se šume u kojima se po cio dan nalazasmo. (…) Veći dio svoga vremena provodili smo u šetnji i razgovorima o svršetku rata. Sa strane nam neprestano dolazaše hrana i odjeća, ustanovili bijasmo odbor za diobu svega onoga što nam dolazaše sa strane. Odbor je bio od 4 člana kome sam ja pripadao. Sa strane životnih namirnica odjeće i obuće bili smo zadovoljni, jer smo sve to dobivali iz inostranstva. Veza sa inostranstvom bila je veoma slaba, a i to što bijaše odnosaše se na pošiljkama životnih namirnica.[20] Još jedan internirac Vukašin Božović u svom dnevniku opisuje svakidašnju rutinu među zatvorenicima: „Kava se je servirala u sedam sati ujutro svaki dan, dok su u osam sati sobe čišćene od strane stražara. Zatvorenici su plaćali ovu

[20] Jasmina, RASTODER, Šerbo, RASTODER, Memoarsko-dnevnički zapisi Marka Vučerakovića, *Crnogorski anali*, br. 7-8, 2014, 59.

uslugu. Zatim su zatvorenici kretali prema svojim uobičajenim radnim mjestima.“[21]

Ukupno je nakon spriječenog ustanka u Crnoj Gori u lipnju i srpnju 1916. predviđeno cca. 2.500 crnogorskih državljana za internaciju u logor za ratne zarobljenike Boldogasszony (Frauenkirchen un današnjem Gradišću), od kojih je do kraja 1916. godine svako malo nekolicina, ovisno o prostoru, premještana u Karlstein, te kasnije (1917-1918.) u Großau. Tako je nekoliko „socijalno više rangiranih“ Crnogoraca premješteno iz Boldogasszonya u Karlstein 11. kolovoza, 18. rujna i 12. studenog 1916. godine. Daljnjih dvanaest je premješteno 29. listopada 1916. u konfinacijsku stanicu u Waidhofen, među njima i tri kraljeva rođaka.[22]

U Ratnom nadzornom uredu se očito kratkoročno razmišljalo i o uređenju nove stanice za internaciju Crnogoraca. Okružni satnik Bosizio je trebao pronaći prikladan objekt. Njegov je izbor pao na dvorac Wilberg u Messern (BH Horn) u vlasništvu benediktinskog samostana Altenburg, udaljen 25 km od Waidhofena, ali se kasnije odustalo od ove lokacije. Bosizio je naveo da troškovi za potrebnu adaptaciju prostora u svrhu smještaja 400 interniranih iznose 30.000 kruna. Izračunao je da za kompletnu adaptaciju zgrade treba deset tjedana. KÜA je, međutim, odustala od ove namjene.

Pismena pritužba crnogorskog generala najvišeg ranga, serdara Janka Vukotića generalnom vojnom guverneru Crne Gore o lošem smještaju, ophođenju, prehrani, cenzuri pisama, uslužnom osoblju itd, interniranih, dovela je do toga da je civilni zemaljski komesar Crne Gore, dvorski savjetnik barun von

[21] Arhiv Istorijskog instituta Crne Gore (AIICG), Zbirka br. 14, Vukašin Božović, Druženje i razgovor dva stara Crnogorca 1917. i 1918. godine u internaciji u Karlštajnu, str. 6-13.

[22] NÖLA, Pras, P, ZI. 4.304 VIIIa SA ex 1916.

Sternbach, 22. siječnja 1917. godine obišao stanicu za internaciju. On je, zajedno s predstavnicima KÜA i BH Waidhofen, koji su ga pratili, ustvrdio da je pritužba „u svakom pogledu pretjerana“. Ipak je pritužba dovela do zamjene uslužnog osoblja drugim interniranima te do pokušaja skraćivanja cenzure pisama organizacijskim promjenama.[23] Zamolba Crnogoraca za doznaku njihove plaće u stanicu za internaciju ili za drugu državnu potporu, koja im je do sada bila uskraćena, za mnoge od njih je uskoro ispunjena.

Na temelju „najviše naredbe“ cara Karla I. od 29. siječnja 1917. godine odobreno je crnogorskim časnicima koji su ratni zarobljenici Monarhije ili internirani (konfinirani) od 1. 4. 1917. novčana naknada. Časniku ranga bojnika od toga je dana Ministarstvo rata doznačilo npr. 150 kruna, poručniku 100 kruna. Stupnjevano po rangu dobili su još mjesečne naknade za svoje obitelji. Da se u Karlsteinu općenito živjelo puno bolje za razliku od ostalih logora gdje su bili internirani drugi crnogorski časnici i civili svjedoči u svojim zapisima Miro Božović: „Samo izvjesna grupa Crnogoraca internirana u Karlštajn u donjoj Austriji živjela je nešto bolje, ali tu je srećniji od nas mogao doći.“[24]

Od 9. lipnja 1917. godine dodatnom je odlukom Ministarstva rata proširen krug primatelja novčane naknade na internirane i konfinirane crnogorske državne činovnike. Od 1. lipnja 1917. dobivali su mjesečno 90 kruna po osobi, te dodatnih 30 kruna mjesečne potpore za svoje obitelji. Početkom lipnja 1917. godine u BH Waidhofen bilo je ukupno 175 interniranih muškaraca, 10 žena i 3 djece iz Crne Gore. Većina ih je živjela u Karlsteinu, sedamnaest u Drosendorfu, jedan u Illmau i deset ih je bilo konfinirano

[23] KAW, KÜA 97.534, 15. III. 1917. Izvješče o stanju u internacijskom logoru Karlstein.

[24] Miro, BOŽOVIĆ, Pad Lovćena i slom Crne Gore 1916, *Matica*, br. 62, 2015, 565.

u Waidhofenu.[25] Ako se izuzmu premještaji i otpuštanja kojih je po naredbi generalne vojne uprave u Crnoj Gori bilo sve do kraja rata, njihov je broj u Karlsteinu do ukidanja logora ostao relativno konstantan (između 120 i 150). Broj Crnogoraca smještenih u stanicama BH Waidhofen povećao se tek 1918. godine, kada su prazne stanice za internaciju u Großau u siječnju 1918. popunjene crnogorskim državljanima. U ožujku 1918. trebalo je u Drosendorfu biti primljeno do 150 crnogorskih obitelji, koje su bile pod sumnjom da su u svojoj domovini podupirale „djelovanje bandi". No, to je izostalo.

Političke borbe u logoru Karlstein (1916.-1918.)

Epicentar političke aktivnosti odvijao se u logoru Karlstein gdje je bilo pritvoreno mnogo bivših ministara, članova Narodne skupštine i visokopozicioniranih časnika poražene crnogorske vojske. Internirani Crnogorci, su prema Škeroviću, osim samog zatočeništva i nevolja koje je ono donosilo, bili pritisnuti i jednom posebnom „duševnom mukom koja je bila u vezi sa vojničkim slomom Crne Gore. U nizu patnja duševnih i fizičkih to je svakako bila najteža, najmučnija…".[26] Postojala je odlučna riješenost da se u pogodnom trenutku potraži i nađe i po zasluzi kazni krivac za kapitulaciju Crne Gore i za sva ponižena koja su s tom kapitulacijom došla.

Do kraja 1917. godine dnevne političke rasprave i neslaganja među zatvorenicima pretvorila su se u žestoke debate koje su ponekad završavale sukobom šakama između suprotnih strana. Jedan dio interniraca krivio je kralja Nikolu za „sramnu kapitulaciju Crne

[25] NÖLA, Pras, P. ZI 384 Ixa SA ex 1917. Izvješće o brojčanom stanju interniranih Crnogoraca u Weidhofenu an der Thaya na dan 1. lipnja 1917. godine.

[26] Nikola, ŠKEROVIĆ, Ideja ujedinjenja kod Crnogoraca u zarobljeničkim logorima 1916-1918, *Zapisi*, god. V, knjiga VIII, 1931, 285.

Gore“ i titulirao ga kao izdajnika svesrpske stvari i jugoslavenskog ujedinjenja. U konačnici mnogima je bilo jasno da nije bilo moguće ujedinjenje i opstanak dinastije Petrovića. Jedan od interniraca u Karlsteinu dr. Nikola Škerović, inače pristaša ujedinjenja, je to stanje „ili-ili“ ovako opisao: „Ko je bio za opstanak kralja Nikole i njegove dinastije bio je protiv ujedinjenja srpskog naroda, odnosno protiv ujedinjenja Jugoslavena. S druge strane: ko je bio protiv Petrović-Njegoš dinastije bio je i protiv samostalne Crne Gore. Dolazilo je do oštrih sukoba“.[27]

Pitanje ujedinjenja Srbije i Crne Gore u prvoj godini emigracije uglavnom se svodilo na to kako zaobići dinastiju Petrovića i ići na stvaranje ujedinjene srpske države bez ikakvih gradica i to prije jugoslavenskog ujedinjenja.

Naime, Srbija je željela da se ojača Crnom Gorom i da kao takva uđe u razgovore s predstavnicima Jugoslavenskog odbora u Londonu, odnosno Hrvatima i Slovencima.[28]

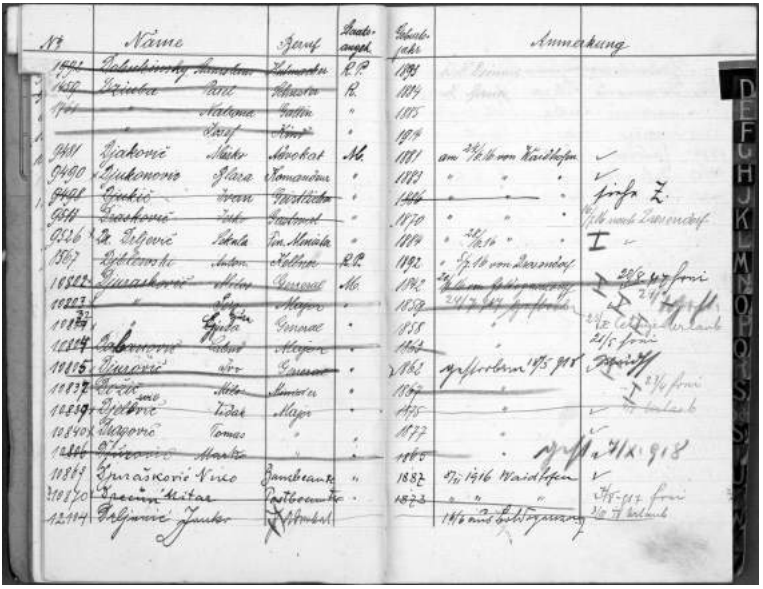
I pristaše i protivnici kralja Nikole počeli su lobirati svoje drugove zatvorenike pisanjem izjava i predstavki za ili protiv bivšeg monarha. Smrt Nikolinog sina, princa Mirka, koji je umro u sanatoriju u predgrađu Beča (2. III. 1918), bio je ključni događaj koji je konačno podijelio crnogorske ratne zatvorenike u dva neprijateljska tabora.

Jedan od zatočenika u Karlsteinu Lazar Brkić piše: „Borba oko ujedinjenja Crne Gore i Srbije počela se naročito razvijati i poprimati oštrije oblike u martu 1918, upravo poslije smrti Knjaza Mirka.“[29] Zagovornici kralja Nikole pokušali su

[27] ŠKEROVIĆ, n. dj, 287.

[28] Bogumil, HRABAK, Crna Gora i inicijative za federalističko ujedinjenje sa Srbijom i ostalim jugoslovenskim zemljama (1914-1918.), *Stvaranje Jugoslovenske države 1918*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1983, 397.

[29] Lazar, BRKIĆ, Borba oko ujedinjenja među interniranim Crnogorcima, *Slobodna misao*, br. 27, 23. VII. 1939, 4.

Index aus dem Lager Karlstein (vidi dr. Drljević pod brojem 9526.)
(NÖLA, 1916-1918)

iskoristiti tu prigodu u političke svrhe i predložili da delegacija zatvorenika bude nazočna na njegovu pogrebu. Austrougarske vlasti odbile su udovoljiti tom zahtjevu. Drugi prijedlog bio je poslati pismo sućuti kralju Nikoli, i zatvorenici u Karlsteinu su organizirali nekoliko sastanaka kako bi sastavili pismo i prikupili potpise. Zbog toga su organizirane dvije konferencije u „trpezariji zamka" i izabran odbor pod vodstvom bivšeg vojnog ministra Iva Đurovića. Taj odbor trebao je uobličiti zaključke konferencija. Mnogi zatvorenici protivili su se određenim frazama u pismu argumentirajući to time da se stanoviti izrazi mogu protumačiti kao obećanje odanosti kralju. Samo su 62 od 123 zatvorenika u Karlsteinu potpisala pismo, dakle 62 potpisa nasuprot 61 koji nisu željeli potpisati. Među protivnicima da se pismo saučešća (odnosno politička izjava) pošalje kralju Nikoli

bio je Sekula Drljević i njegov brat Janko.[30] Sekula Drljević bio je posebno revoltiran na one koji su na bilo koji način izražavali privrženost i lojalnost kralju Nikoli. Stoga je, prema Brkiću, sastavio „zajedno s još nekoliko njih“ pismo upućeno brigadiru Milošu Medenici, jednom od potpisnika izjave kralju Nikoli. U pismu stoji da su protivnici kralja Nikole koji su došli iz područja Morače, Rovaca i Poljana stavili u optjecaj svoje pismo i upozorili potpisnike izjave saučešća kralju Nikoli da mogu postati „predmet napada“.[31] Osim toga, potpisnici pisma željeli su da se javnost izvan Austrougarske, pa i kralj Nikola i njegova vlada, upozna s njihovim zahtjevima i razmišljanjima, te je L. Brkić prepisao pismo i tajnim kanalima poslao ga u Švicarsku i Francusku. Kasnije je saznao da nitko od adresata nije dobio to pismo.

U svom dnevniku, jedan od protivnika kralja Nikole, Vukašin Božović je prenio dijelove spomenutog pisma pripadnika plemena Morača i Rovca u kojem se prijeti onima koji su potpisali pismo sućuti za princa Mirka kao djelo izdaje: „(…) kupe se potpisi na političku izjavu koja u stvari nije drugo nego solidarnost sa poznatim činom izdaje Crne Gore i srpskog naroda. (…) gospoda žele da izjavu zaviju u formu saučešća povodom smrti crnogorskoga princa Mirka, to je stvar njihovog ukusa, ali što mi Vama kao potpisniku te izjave moramo uputiti ovo pismo to je stvar našeg osjećaja dužnosti prema plemenima Rovačkom, Moračkom i Ustaškom . … ako od nje ne odustanete postajete

[30] Dimitrije-Dimo, VUJOVIĆ, *Ujedinjenje Srbije i Crne Gore*, Istorijski institut Narodne Republike Crne Gore, Titograd, 1962, 289, Lazar, BRKIĆ, Borba oko ujedinjenja među interniranim Crnogorcima, *Slobodna misao*, br. 27, 23. VII. 1939, 4. Brkić donosi imena i prezimena svih koji su potpisali izjavu, a također i onIH koji su to odbili.

[31] Lazar, BRKIĆ, Borba oko ujedinjenja među interniranim Crnogorcima, *Slobodna misao*, br. 28, 24. VII. 1939, 4.

suučesnik u zločinu protiv naših plemena i u momentu našeg obračuna, a on mora doći, bićete nužno predmet naših napada, zajedno sa ostalim krivcima."[32] Cjelokupno pismo glasi:

„Gospodinu brigadiru Milošu Medenici,

U ovdašnjem logoru interniranih, kupe se potpisi na političku izjavu koja ustvari nije drugo nego solidarisanje sa poznatim Vam činom izdaje Crne Gore i srpskog naroda – velimo poznatim Vam činom, jer je od kralja Nikole, šefa njegovog štaba, njegove vlade, kako one sa njim izašle, tako one u zemlji ostaše, javno preko novina priznat, a istovremeno i od komandanta pojedinih odreda pred vojskom „objavljen".

Što su gospoda našla za umjesno, da izjavu zaviju u formu saučešća povodom smrti crnogorskoga princa Mirka, to je stvar njihovog ukusa, ali što mi Vama kao potpisniku te izjave moramo uputiti ovo pismo to je stvar našeg osjećaja dužnosti prema plemenima Rovačkom, Moračkom i Ustaškom i naše pravo kao predstavnika tih plemena.

U krvavim božićnim danima 1915. godine naša su plemena obilježila svoju plemensku tradiciju sa krvlju od 500 (petstotina) svojih mrtvih i ranjenih sinova. Moj Rovački vijenac jeste i ostaje trajni spomenik tradicionalnog junaštva naših plemena i njihove još nikada neuskraćene gotovosti na smrt za domovinu i njenu slobodu Moračani, Rovčani i Ustaši nikada ne mogu i neće zaboraviti da su sa susjednim plemenima zidali krvavu piramidu od kosti najboljih sinova u istom momentu kada je Lovćen izdajan bez ijednog opaljenog metka predat neprijatelju. Posle Lovćenske izdaje svakom je bilo jasno da je

32 AIICG, Zbirka br. 14, Vukašin Božović, Druženje i razgovor dva stara Crnogorca 1917. i 1918. godine u internaciji u Karlštajnu, str. 235. Vidi: Srdja, PAVLOVIĆ, *Balkan Anschluss. The Annexation of Montenegro and the Creation of the Common South Slavic State,* Purdue University Press: 2008, 131-132.

Mojkovačka kontra-ofanziva vršena pod Vašom komandom bila vojnički „nepotrebna“ i politički sumnjiva. Kasnije svi smo razumjeli, da je njena jedina svrha bila da se našim plemenima pušćanim i mitraljeskim prahom zamrači vid i topovskom rikom zagluše uši da ne vidi i ne čuje Lovćensku izdaju i da izvidi vremensku mogućnost protesta protiv nas.

Mojkovačka bitka prosuđivana sa vojničke strane nije drugo nego zlikovačko strijeljanje naših suplemenika, za koje nam mora netko odgovarati, a nema ko drugi neko Lovćenski izdajnik. Do ovog momenta mi smo vjerovali, da ste Vi nevini u zločinu izvršenih protiv naših plemena na Mojkovcu i ni za časak nijesmo sumnjali da ćete i Vi s nama zajedno, kada zato vrijeme dođe, pozvati krivce na odgovornost.

Međutim Vi ste na putu da se solidarišete sa odvratnim činom, gore pomenutom izjavom, ako od nje ne odustanete postajete suučesnik u zločinu protiv naših plemena i u momentu našeg obračuna, a on mora doći, bićete nužan predmet naših napada, zajedno sa ostalim krivcima i to tim prije što ćete i inače Vašom gornjom izjavom u najvećem stepenu uskolebati našu dosadanju vjeru u Vašu nevinost.

U smislu dosada navedenog pozivamo Vas ovim putem, pošto ste već odbili naš poziv za usmeni sporazum, da svoj potpis sa izjave trgnete i da ga ubuduće ni na kakvu sličnu izjavu ne dajete.

Izvolite primiti i ovom prilikom naše poštovanje.

Karlštajn, 9.III.1918. po novom.

Kom. Sava Lazarević. Kom. Mato Vujisić. Nar. posl. Janko Tošković. Nar. Posl. Nikola P. JovanoviĆ. Kom. Spasoje Lazarević. Dr. Sekula Drljević, nar.poslanik. Kap. Boško Bošković. Kap. Ilija Anđelić. Por. Jagoš Lazarević. Janko Drljević.“[33]

[33] AIICG, fascikla 39, Dnevnik Vukasina Božovića 1918, pismo brigadiru Milošu Medenici, Karlštajn 9. III. 1918. Pismo je prenio i Lazar Brkić u svom članku: Borba oko ujedinjenja među interniranim Crnogorcima, *Slobodna misao*, 24. VII. 1939, 4.

Prijetna je stavljena svima na znanje. Međutim, predsjednik odbora Ivo Đurović je izjavu saučešća kralju Nikoli predao upravi logora s molbom da se ona preko Crvenog križa u Beču ili iz neutalne Švicarske pošalje u sjedište crnogorske vlade u emigraciji, u gradić Nej, predgrađe Pariza. Osim toga, Đurović je na osnovu jednog glasa većine na kraju izjave napisao, da se ona upućuje „u ime svih interniranih Crnogoraca u Karlštajnu". Prema memoarskim zapisima crnogorskog časnika i komite Marka Vučerakovića, inače pristaše kralja Nikole, koji je također bio interniran u Karlstein, Drljević je bio jedan od glavnih protivnika slanja brzojava saučešća koji je potpisan „u ime svih". U Vučerakovićevim zapisima stoji: „Nitko u početku nije mogao pomisliti da će biti Crnogoraca protiv ovoga saučešća, zato je opunomoćen brigadir Ivo Đurović, da u ime Crnogoraca u Karlštajnu telegrafski učestvuje Kralju Nikoli u žalost. Brigadir Đurović uputio je depešu, ali čim su o ovome čuli Janko Tošković, Sekule Drljević, Marko Daković i dr. pohitali su kod fakmajstora, kao pol. vlasti i vratili depešu. Depeša je docnije upućena, ali u ime onih koji su je svojeručno podpisali."[34] Od tada su se zatočenici u Karlsteinu počeli posve dijeliti. Internirac Brkić piše: „Borba oko ujedinjenja razvijala se i dalje. Čas otvoreno, čas zakulisno. Međutim strane su na obje strane ostale uvijek u istom razmjeru neokrnjene. Zaoštrenost se očitovala u tome, što mnogi prekinuše lični dodir ili veze i prestadoše između sebe opštiti."[35]

---

[34] Jasmina, RASTODER, Šerbo, RASTODER, Memoarsko-dnevnički zapisi Marka Vučerakovića, *Crnogorski anali,* br. 7-8, Cetinje, 2014, 61-62.

[35] Lazar, Brkić, Borba oko ujedinjenja među interniranim Crnogorcima, *Slobodna misao*, br. 31, 27. VII. 1939, 4. Zanimljivo da su se obe struje interniranih Crnogoraca na neki način ujedinile u kritici donošenja Krfske deklaracije jer su smatrali da su omalovaženi u tom procesu. Marko, JAKOVLJEVIĆ, *Iz rata i emigracije (uspomene),* Subotica, 1923, 46.

Oštre političke borbe u logorima interniraca, posebice u Karlsteinu bile su poznate srpskoj i crnogorskoj vladi u egzilu. Škerović pravilno navodi: „U Karlštajnu su, dakle, bili ljudi koji su smatrali, s pravom ili bez prava, sporedno je, da su kvalifikovani da daju direktive drugima.“[36] Zbog toga je između dviju vlada počela ogorčena borba oko utjecanja na njih.[37] Svaka vlada je uspostavila svoju sekciju Crvenoga križa za internirane Crnogorce. Upravo je oko Crvenog križa i nekih drugih organizacija stvoren čitav aparat koji je prvenstveno imao zadaću da omogući povezivanje sa logorima i usmjerava agitaciju među njima.[38] Srpska vlada je krajem 1916. formirala Crnogorski odsjek u okviru Ministarstva vanjskih poslova preko kojega su se trebali voditi poslovi oko ujedinjenja Srbije i Crne Gore. Zatim je osnovan i Privremeni (crnogorski) odbor za ujedinjenje u kojem su se nalazili crnogorski državljani u službi srpske vlade. Na čelu toga odbora nalazio se bivši crnogorski ministar pravde Janko Spasojević. Njega je kasnije zamijenio Andrija Radović, bivši crnogorski predsjednik vlade kralja Nikole.[39] Na taj način je politički spor i čitava akcija izgledala kao unutarnja stvar Crnogoraca, a kako to primjećuje Vujović, srpska vlada nikada nije otvoreno vodila kampanju protiv crnogorske vlade „niti je preko svojih službenih organa i listova optuživala kralja Nikolu“.[40]

---

36 ŠKEROVIĆ, n. dj, 288.

37 Borba i agitacija između srpske i crnogorske vlade vodila se na svim frontovima. Vidi: Bogumil, HRABAK, Borba između crnogorskog dvora i srpske vlade oko obrazovanja crnogorske vojske i oko dobrovoljaca 1916-1918, *Istorija XX. veka*, VI, 1964, 69-212.

38 VUJOVIĆ, n. dj, 288.

39 Živko, ANDRIJAŠEVIĆ, Crnogorci protiv Crne Gore, *Matica*, br. 15/16, 2003, 137-142.

40 VUJOVIĆ, n. dj, 206-207.

Osnivanjem „Crnogorskog odbora za narodno ujedinjenje sa Srbijom i ostalim jugoslavenskim zemljama“ 4. ožujka 1917. godine u Parizu pod vodstvom Andrije Radovića počela je bitka za osvajanje srca i umova interniranih Crnogoraca, a posebno internirane crnogorske elite u logoru u Karlsteinu. Djelovanje i propaganda „Odbora za narodno ujedinjenje“ počelo se u logorima osjećati već u drugoj polovici 1917. godine kada se već primjećuju određeni politički sukobi i razilaženja među interniranima, naročito u Karlsteinu, ali će se ti sukobi produbiti i doći do izražaja tek od ožujka 1918. godine.[41]

I crnogorska vlada u egzilu je na sjednici od 6. siječnja 1917. također donijela rješenje o pomoći internircima u logorima u Austrougarskoj, koja je slana preko crnogorskog Crvenog križa, osnovanog u Parizu 1916. godine.[42] I za upravni odbor crnogorskog Crvenog križa i za crnogorsku vladu u egzilu slanje novca, paketa s hranom i svakovrsnom drugom pomoći internirana imalo je osim humanitarne i presudnu propagandnu i političku ulogu u borbi za njihovo političko opredjeljenje. Posebno je to bilo važno jer je od njihovog mišljenja zavisilo i opredjeljenje onih koji su ostali u Crnoj Gori. To se tada nije odnosilo na Drljevića. On je kao jedan od vođa interniranih u Karlstein čvrsto stajao na stanovištu „ujedinjenja“ te je zajedno sa još jednim čvrstim pristalicom „ujedinjenja“ Markom Dakovićem, vođom crnogorske omladine, odbio da prima bilo kakvu pomoć od crnogorskog Crvenog križa iskazujući tako svoj politički stav. Prema Baerleinu u telegramu od 27. studenog 1916. godine internirci u Karlsteinu zajedno sa Sekulom

41 RAKOČEVIĆ, n. dj, 338.

42 Novica, RAKOČEVIĆ, Političke borbe među crnogorskom emigracijom 1917. oko pitanja ujedinjenja Crne Gore sa Srbijom i ostalim jugoslovenskim zemljama, *Zbornik radova Srbija 1917. godine*, Istorijski institut, Beograd, 1988, 186.

Drljevićem odbili su primati pakete Crvenog križa preko crnogorskog Crvenog križa osim izuzev njih šestorice-sedmorice.[43]

Takvih slučajeva je bilo i u drugim logorima za internaciju. Prema izjavi srpskog delegata u Genevi Grujića, Pašiću, crnogorska vlada je preko svoga konzula u Genevi slala internirani ma hranu pri čemu su neki paketi od strane interniranih bili vraćeni „sa izjavom da neće primiti ništa od kralja Nikole“.[44] Tu ulogu je na odobrenje Pašića preuzeo na sebe srpski Crveni križ u Genevi, pri čemu je Pašić odgovorio Grujiću da se sve oko slanja pomoći usuglasi sa Đurovićem, delegatom Odbora pri sekciji Crvenoga križa u Genevi. Neki internirci, poput dr. Mihajla Vukčevića, također pobornika Pašićeve politike, obratili su se izravno molbom njemu da se pruži pomoć interniranim Crnogorcima koji su odbili pošiljke i pomoć crnogorske vlade. Izgleda da su tada srpske vlasti počele, otprilike od sredine 1917. godine, održavati kontakte sa Drljevićem šaljući mu pakete i novac u Karlstein. Tako mu je npr. pri kraju rata srpska vlada preko srpskog Crvenog križa poslala 1000 francuskih franaka, što je u onim uvjetima bio veliki novac, ali je ta „posljednja pošiljka“ vraćena jer je usred ratnih prilika bilo obustavljeno slanje novčane pomoći u logore za internaciju.[45]

Tabor „ujedinitelja“ na čelu s Drljevićem bio je svjestan da se crnogorski oficirski kor u drugim logorima za internaciju i dalje drži „rezervisano“ za razliku od građanske inteligencije od koje se većina opredijelila već ranije. Bilo je to uglavnom zbog toga jer su bili sputani vojnom disciplinom. U redovima oficira

---

[43] Henry, BAERLEIN, *Birth of Yugoslavia*, I. Leonard Parsons, London, 209.

[44] RAKOČEVIĆ, 1969, n. dj, 340.

[45] Arhiv Srbije (AS), Ministarstvo inostranih dela, Političko odjeljenje, Poslanstvo Rim 1916-18, Rim, 22. studenog 1918, br. 688, otpravnik poslova ministru vanjskih poslova Beograd. Vidi u: Dimitrije, VUJOVIĆ, *Podgorička skupština 1918,* Školska knjiga, Stvarnost, Zagreb, 1989, 31-32.

uglavnom je prevladavalo mišljenje da dok traje rat ne treba raspravljati o mogućem ujedinjenju, pogotovo zbog toga jer se kraj ratu nije ni nazirao. Izuzetak su bili neki mlađi oficiri koji su se javno izjašnjavali za ujedinjenje.[46] Zbog toga, shvaćajući da će oficiri možda biti ti koji će u konačnici odlučiti koja je strana u pravu, pristalice ujedinjenja pridavali su mnogo pažnje upravo njima želeći ih pridobiti za sebe. Tako je početkom travnja 1918. posebno „redigovano jedno pismo" koje su pripremili Marko Daković, Nikola Škerović i Sekula Drljević, a potpisali i uputili u ostale logore neki oficiri (njih šestorica) pristaše ujedinjenja. Iako u pismu posve diplomatski nije pronađen ni optužen krivac za kapitulaciju Crne Gore „već izdajnik mora biti nađen i kažnjen" kroz pismo se načelo ujedinjenja „u krugu oslobođenog i ujedinjenog srpstva" jasno promiče tako da se nitko u „načelu nije mogao protiviti ujedinjenju".[47] No, postojala je jedna mogućnost koje su se „ujedinitelji" bojali, naime da se nakon pobjede Antante i prilikom povratka u Crnu Goru tamo zatekne kralj Nikola. Odlučujući se za beskompromisnu borbu, pa i oružanu, pristaše ujedinjenja formirali su dva odbora, uži i širi, koji su trebali da u konkretnom slučaju rukovode oružanom akcijom koja bi prisilila kralja Nikolu na predaju i napuštanje Crne Gore. Uži odbor činili su: Mihajlo Ivanović, Sekula Drljević, Marko Daković, Nikola Škerović i Radovan Vukčević.[48]

Međutim, akcija tih odbora u konačnici kada je rat bio završen nije bila potrebna, jer je srpska vojska u dogovoru sa silama Antante zauzela prostore Crne Gore nakon kapitulacije Centralnih sila u studenom 1918. godine i provela svoju koncepciju ujedinjenja.

[46] HRABAK, 1983, n. dj, 405.

[47] ŠKEROVIĆ, n. dj, 292.

[48] VUJOVIĆ, n. dj, 291-292.

ANTIKOMUNISTIČKI I ANTIČETNIČKI TEKSTOVI SEKULE DRLJEVIĆA U USTAŠKOM LISTU „GRANIČAR“ (1942-1944)

Novak Adžić

In this paper the author presents the historical sources and other information on the political and ideological action of Dr. Sekula Drljević in Zemun and Zagreb during the war period 1942-1944. The political and ideological activity of Dr. Sekula Drljević during the war period was based on an attempt to restore the independent Montenegro with the assistance of the Axis powers. In this paper we are publishing several important documents which shed light on his political role and the character of his engagement which was collaborationist and compromising because of his cooperation with the occupier. Although Drljević's intentions with regard to Montenegro were good and patriotic, the wrong choice of ally in the fight for the cause of Montenegro's independence shows that "making pact with the devil" always backfires on the one who made the pact.

Sekula Drljević[1], kontroverzni crnogorski i jugoslovenski političar, se i tokom ratnog perioda (1941–1945), kao i ranije, suprotstavljao komunističkoj internacionalističkoj revolucionarnoj ideologiji. Prema njoj postavljao je antipodno gledište koje se temelji na pripadništvu otadžbini i domovini, odnosno, patriotizmu. Osuđuje nacionalizam i njegovu imperijalističku prirodu i oblike. Prema Drljeviću, patriotizam predstavlja prirodno stanje pojedinca i određene zajednice koja živi na stanovitom teritoriju. Ističe da patriotizam treba da isključuje

[1] Iz rukopisa doktorske disertacije Novaka Adžića, pod naslovom „Crnogorska stranka 1925-1945“.

imperijalizam, koji je bolest nacionalizma. Premda je po rođenju i iskazu nacionalno bio Crnogorac, Drljević je i ranije, a naročito u to vrijeme, pokazivao svoje hrvatofilstvo. Svoje stanovište o domovini, otadžbini i rodoljublju eksplicirao je u članku pod naslovom „Patriotizam“, napisanom u Zemunu 23. oktobra 1942. godine. Prema Drljeviću, *patriotizam isključuje mogućnost proširenja na zemlje, koje ne pripadaju njegovoj domovini; zbog toga je njemu stran pojam imperijalizma. Imperijalizam je bolest nacionalizma, jer nacionalizam nije vezan za određeni teritorij kao patriotizam*[2]. Prema Drljeviću domovina kod pojedinca *isključuje mogućnost njegovog lutanja, koje se zove internacionalizam*, jer je internacionalizam za njega supstitucija za nemanje domovine[3]. Međutim, ti Drljevićevi pogledi bili su u koliziji sa njegovom konkretnom saradnjom koju je, tokom rata, ostvarivao, najprije, sa italijanskim, potom sa njemačkim okupatorom i istaknutim pripadnicima ustaškog pokreta u Zemunu i NDH. Taj Drljevićev članak integralno glasi:

O pojmu domovine mnogo se manje pisalo nego o pojmu nacije. To je dokaz, da je pojam patriotizma jednostavniji, jasniji i stalniji nego pojam nacionalizma. Možda to dolazi otuda, što je patriotizam stariji, a nacionalizam, buduću skorašnjega datuma, nije imao vremena da stvori općenito priznatu definiciju svoga pojma. Toliko je definicija pojma naroda, da bi narodi, kad bi ih sve učili, zaboravili šta je narod, zaboravili bi pojam samoga sebe. Francuzi imaju svoju definiciju naroda, Nijemci svoju, Englezi svoju, pa čak i Amerikanci svoju. Ono što Amerikanci zovu narodom to za Europljane uopće nije narod. Ali svi narodi cijele kugle Zemljine, ukoliko nijesu nomadi,

[2] Dr Sekula Drljević („X“), „Patriotizam“, *Graničar*, Zemun, godina I, broj 44, od 23. listipada 1942.

[3] Ibidem.

znadu, šta je domovina i imaju samo jednu definiciju njenoga pojma.

Riječi, koje pri svome izgovoru izazivaju kod svakoga pojedinca ushićenje i zanos, jesu: domovina i otadžbina (Heimat i Vaterland). Otadžbina je zemlja, za koju nas veže prošlost naših predaka, prošlost naša, i koja je postala svetište, u kome su smještene naše svetinje, grobovi naših predaka. Vezani sa tom najsvetijom vezom za otadžbinu najsretniji smo, ako je ona istovremeno i naša domovina. Vazda je bilo slučajeva – u naše doba ih je vrlo mnogo – da nisu isto domovina i otadžbina. Domovina je zemlja, u kojoj živimo s namjerom, da tu stalno ostanemo. Za Hrvate, državljane Sjeverne Amerike, domovina je Sjeverna Amerika, a otadžbina je Hrvatska. Kidanje veze sa svetinjama svoje prošlosti ne može biti bez bola. Zato vazda boluje prva generacija, koja nađe domovinu izvan svoje otadžbine.

Patriotizam je ljubav prema domovini. Ako je domovina istovremeno i otadžbina, ljubav prema domovini prirodna je i s uspjehom potiskuje svaki protivni osjećaj iz ljudskog srca. Drukčije je slučaj ako domovina nije i otadžbina. Tamo je potrebno vjernost prema domovini utvrđivati prisegom, pa ni ona ne izgleda svaki put dovoljno jakom. Pojam domovine izgleda vezan kao i sama riječ za dom svakoga pojedinca. Izgleda, da je otuda ljubav prema domovini sačuvana u domovima pojedinaca. Kuća, zemlja oko kuće, drveće na toj zemlji izgleda da su čuvari ljubavi prema domovini. Dom pojedinca isključuje mogućnost njegovog lutanja, koje se zove internacionalizam. Zato je pojam domovine slabo razvijen kod onih, koji nisu sretni, da njihovo vlasništvo bude drvo pod kojim su se kao djeca igrali. To je lijepo opisao Lenau[4] *u svojoj pjesmi „Svojoj lipi kod svoje roditeljske kuće“: „Baš na sred moga sela/Lipa je mirisna,/ U njenom sam hladu/O! dijete, igrao ja/“.*

[4] Austrijski pjesnik Nikolaus Lenau (1802–1850).

Tu u hladu te lipe izgradio se kod pjesnika pojam domovine i odhranjena je ljubav prema njoj. Tko nema takve lipe, taj teško može imati pojam domovine. Internacionalizam je posljedica nemanja lipe, pod kojom se čovjek kao dijete igrao.

Rekli smo, da je nacionalizam kao pojam novijega datuma. To dokazuje i veliki broj definicija njegovoga pojma. Kod svih naroda, koji su na putu svoga razvitka uspjeli unijeti pravilan red u međusobne odnose svojih pojmova, isključena je mogućnost sukoba patriotizma i nacionalizma. Patriotizam isključuje mogućnost proširenja na zemlje, koje ne pripadaju njegovoj domovini; zbog toga je njemu stran pojam imperijalizma. Imperijalizam je bolest nacionalizma, jer nacionalizam nije vezan za određeni teritorij kao patriotizam.

Naša hrvatska himna, s još jednom ili dvije, jeste jedna od najljepših na svijetu. Najljepša je zbog toga, što je pjesma patriotizmu. Svaka njena riječ osjećaj je srca svakoga, koji u Hrvatskoj ima svoj dom i svoju lipu. U njoj je i ljepota zemlje, i svetinja predaje predaka, i obaveza živih, da budu čuvari nekadašnje slave i neimari nove veličine. Pod veličinom hrvatska himna ne razumije prostorno širenje, nego podizanje naroda i njegovih životnih uvjeta u visinu.

"Stare slave djedovino,
Da bi vazda sretna bila"[5].

Dr Sekula Drljević, odavno antiboljševički i antirevolucionarno opredijeljen, u vrijeme kad se već bio osvjedočio kao protivnik obnavljanja državne zajednice Južnih Slovena, doživljavao je jugoslovenski partizanski NOB krajnje negativno, tako da je pisao da su njegovi prvaci i protagonisti emanat „demonske rječitosti", pozivajući se na naslov, sadržinu i smisao spjeva „Demoni" ruskog pjesnika Mihaila Jurjeviča Ljermontova (1814–1841). Partizanski narodnooslobodilački

[5] Ibidem

pokret i njegovu propagandu Drljević je smatrao „prevarom“, percipirajući ga ne samo ateističkim, već i antihrišćanskim i „bogohulničkim“, te onim i onakvim koji negira institut privatne svojine u građansko-pravnim i stvarno-pravnim odnosima u društvu i državi. Drljević je 13. marta 1943. godine pisao da partizanska propaganda objavljuje *da će oni – partizani – priznati Boga i posebničko vlasništvo, da neće progoniti one koji vjeruju, i da neće crkve pretvarati u staje i trgovačka stovarišta, kao što je to urađeno u Sovjetskoj uniji*[6]. Međutim, Drljević tvrdi da su partizani tu i takvu propagadnu poruku poslali seljacima, te da je ona manipulativna i obmanjivačka; da je njihov cilj da zavedu i zavaraju seljake, kao što je to slučaj u Ljermontovom spjevu „Demoni“, kada upravo demonu uspijeva, ipak, zavesti i prevariti (njegov književnik lik) – čednu djevojku Tamaru.[7] Drljević je mišljenja da se pod vlašću komunista neće poboljšati status seljaka, smatrajući obmanom obećanje partizana seljacima da će priznati pravo na privatno vlasništvo. Da bi pokušao da pokaže da su partizanska obećanja „laž“ navodi dio iz povijesne prakse u SSSR i odnosa sovjetskih vlasti prema crkvi, porodici i privatnom vlasništvu. Drljević jugoslovenske komuniste i partizane tretira kao eksponente sovjetskog lidera J. V. Džugašvilija-Staljina, pod čijim mentorstvom djeluju i označava ih kao „progonitelje“ crkve i teističkih ljudi. Komunističku ideologiju i praksu Drljević percipira kao animalističku koja ne poštuje, ne samo religiju, nego ni porodicu i porodične veze i odnose, već da nastoji da neprirodno niveliše i poništi prirodne i istorijske društvene odnose i moralne zakone između članova zajednice.

Navedeni Drljevićev tekst glasi:

---

[6] Dr Sekula Drljević („X“), „Demoni“, *Grančar*, Zemun, godina II, broj 10, od 13. ožujka 1943. str. 1.

[7] Ibidem

To ružno ime ima onaj lijepi spjev M. J. Ljermontova, jednog od najvećih ruskih pjesnika, koji je živio prije jednog stoljeća.

Djevojka mlada, čedna kao cviet i mila kao proljetno jutro, zvala se Tamara. Kršćanski odgojena po snazi svoje vjere u Boga bila je ravna onim ženama, koje su došle na grob Božjeg Sina prve u prvu zoru nakon njegovog uskrsnuća. Na nju je palo oko demona i odlučio je da ju pridobije. Ubrzo se uvjerio da je nemoguće nju zavesti s puta vjere u Boga jednako kao i okrenuti rieku da teče k svom izvoru, i odlučio se poslužiti demonski zavodljivom prisegom. Klečao je i zaklinjao se i nebom i njegovim gromovima i zemljom i njenim biesovima. Nije zaboravio ni raj ni pakao ni angjeoski uzdisaj. Svoju potresnu prisegu završio je riečima: „prisižem ti živim Bogom, prisižem ti samom tobom, oh Tamaro, svetinja ćeš moja biti, s Bogom ću se pomiriti i priznaću ću ime Boga". Nesretnu Tamaru zanijela je bujica demonske rječitosti.

Partizanski krugoval sakriven u nekoj od naših planina, objavio je ovih dana, da će oni - partizani - priznati Boga i posebničko vlasništvo, da ne će progoniti one koji vjeruju, i da ne će crkve pretvarati u staje i trgovačka stovarišta, kao što je to urađeno u Sovjetskoj Uniji. Naravno, ta njihova obećanja namijenjena su seljacima. Nadaju se da će njih uspjeti prevariti, kao što je demon uspio prevariti Tamaru.

Na prvom mjestu, seljacima je sasvim svejedno hoće li ili ne partizani priznavati Boga, jer postojanje Boga ne zavisi od priznavanja ili nepriznavanja partizana. Radi se o njihovom nevjerovanju u Boga i o sudbini ljudi nad kojima bi vladali ljudi, koji ne vjeruju u Boga. Njihovo priznavanje Boga, sve i kad ne bi bilo obmana, kao što jeste, ne bi poboljšalo sudbinu seljaka pod njihovom vladavinom.

Da je laž njihovo obećanje, da ne će progoniti crkvu, dovoljan je dokaz sudbina crkava u Sovjetskom savezu. Uostalom, što će crkva u društvu, koje je rušenjem obitelji i nemoralom „slobode

ljubavi“ izbrisala čak i razlike između majke, sestre i ostalih žena. Ljudska zajednica u kojoj je sestra bratu „drugarica“, ne razlikuje se od čopora životinja i u njoj nema mjesta ni jednoj ustanovi, kojom se ponosi današnje društvo, pa ni crkvi.

Partizansko obećanje, da će priznati vlastničtvo, kada ne bi bilo laž, značilo bi da se odriču komunizma, za čiju se pobjedu bore. Činjenica da su se u nastojanju da zavedu seljake, usudili poslužiti i tom lažju, ne dokazuju da vjeruju, da naši seljaci u tolikom stepenu neznaju što je komunizam. Znaju partizani, da su seljaci čuli i za Sovhoze i kolhoze u Sovjetskom savezu, ali ih je nužda natjerala da cielu promidžbu komunizma pretvore u pokušaj obmanjivanja seljaka. Uvjerili su se, da seljaci odbijaju i samu pomisao na prihvaćanje komunističke nauke i služe se prevarom. Da bi sa što više uspjeha obmanjivali seljake čak su sebe nazvali „narodnom oslobodilačkom vojskom“.

I demon kad se uvjerio da ne može Tamaru nagovoriti da se odrekne Boga, pribjegao je prevari. Prisegao je, da će se on – demon - izmiriti s Bogom. Sirota Tamara nije se sjetila da ga pita, hoće li se Bog htjeti izmiriti s njim. Partizani su međutim osjetili, da im seljaci, na izjavu da priznaju Boga, odgovaraju pitanjem, da li Bog priznaje njih te su pribjegli nasilju[8].

U ustaškom nedjeljniku „Graničar“, iz Zemuna, dr Sekula Drljević (tada je još uvijek bio stalno nastanjen u Zemunu), koji se od ranije deklarisao kao sljedbenik ratne politike nacističkog Trećeg Rajha i saradnik ustaških i njemačkih lokalnih i drugih funkcionera i pristalica, pisao je početkom aprila 1943. godine, o položaju evropskih država i naroda nakon zaključenja Versajskog mirovnog ugovora 1919. godine i aktuelnoj ratnoj situaciji na evropskim frontovima i političkim ciljevima zaraćenih strana. Za Drljevića, sudbina Evrope po završetku Prvog svjetskog rata odlučena je ne samo bez učešća njemačkog

[8] Ibidem

i ruskog naroda, već, kako ističe, i protiv njih. On piše da su tadašnji međunarodni poredak u Evropi diktirale vanevropske države: Velika Britanija (koju on ne ubraja u evropske zemlje!?) i SAD, uz učešće Francuske i Italije. Ovim dvjema potonjima, Drljević pridaje drugorazredni značaj u kreiranju versajskog mira (1919) u odnosu na Veliku Britaniju i SAD, što se sa stanovišta realnih istorijskih činjenica ne može prihvatiti, pogotovo kada je u pitanju posve relevantna uloga Francuske, koja je imala po mnogo čemu dominantni karakter. Po Drljeviću, SAD i Velika Britanija skrojile su po završetku Prvog svjetskog rata novo uređenje Evrope saglasno svojim interesima. Za Drljevića je „versajski diktat" predstavljao uzročnik *za novi europski rat*[9]. Drljević, zaslijepljen pred ogledalom stvarnih činjenica, optužuje Veliku Britaniju kao izazivača Drugog svjetskog rata, te komentariše cilj potpisivanja Atlantske povelje između Ruzvelta i Čerčila 14. avgusta 1941. godine (kojom su se SAD i Velika Britanija obavezale na kojim principima treba urediti Evropu i svijet nakon uništenja nacističkog Trećeg rajha). Drljević konstatuje da Evropa u postojećoj konstelaciji živi u znaku triju revolucija: nacional-socijalističke, fašističke i komunističke, te jasno demonstrira svoje antikomunističko opredjeljenje, pišući da komunistička (boljševička) revolucija ima *nakazni lik*[10]. Za Drljevića, postojeći rat *nije rat između naroda nego između dvaju pogleda na svijet, od kojih jednoga mora nestati*[11], te navodi da je to sukob njemačkog i ruskog *pogleda na svijet*[12] i on prognozira da će u tom sukobu završetkom rata, SAD i Velika Britanija izgubiti svoj uticaj u Evropi. Drljević se oglaša-

[9] Dr Sekula Drljević („X"), „Europski preporod", *Graničar*, Zemun, godina II, broj 13, od 3. travnja 1943, str. 1.

[10] Ibidem

[11] Ibidem

[12] Ibidem

va protiv Sovjetskog saveza i njegovih ratnih ciljeva, koje on shvata kao rusko *osvojenje nekih europskih zemalja, među kojima Balkana i Podunavlja i komuniziranje cijele Evrope*[13], te izvođenje *svetske revolucije* i da iza toga stoji njena velika vojna snaga. Po njegovom mišljenju sovjetska vojna ofanziva *iz prošle zime*[14] pokazuje da je Evropa u *opasnosti* i tvrdi da je nužna mobilizacija svih za borbu protiv sovjetskih armija i ratnih ciljeva Moskve. Drljević je, pozivajući se na iskustvo ranijeg građanskog rata u Španiji, isticao potrebu da se *cijela Evropa*[15] okrene u borbu *protivu komunizma*[16]. Ne uviđajući realnost koja je bila posve drugačija od njegovih pogleda, on navodi da su *za komunizam i njegovoga saveznika englesko-američki kapitalizam*[17] samo *partizanski odmetnici po europskim šumama*[18], koji *nanose strahovite štete stanovništvu zemalja, u čijim se šumama kriju*[19]. Drljević smatra da antikomunizam predstavlja *europski duhovni preporod*.[20]

Drljevićev tekst iz zemunskog „Graničara“ sljedeće je sadržine:

Po završetku prošloga svjetskoga rata odlučeno je o sudbini Europe bez učešća dva najveća europska naroda: njemačkoga i ruskoga. Rješavano je ne samo bez njih nego i protivu njih. Rusiju je od sudjelovanja na mirovnoj konferenciji udaljila komunistička revolucija, a Njemačku pobjeda Englezke i Amerike. Ako se uzme u obzir ponašanje ondašnjih sila pobjediteljica

13 Ibidem

14 Ibidem

15 Ibidem

16 Ibidem

17 Ibidem

18 Ibidem

19 Ibidem

20 Ibidem

prema Italiji, izravno je reći, da su o Europi odlučivale neeuropske države: Velika Britanija i Sjeverna Amerika uz sudjelovanje Francuzke. Dali su novo uređenje Europi oni, koji se zanimaju za europske zemlje i narode samo u granicama svojih, neeuropskih probitaka i koji su vazda gledali i danas gledaju u dezorganizaciji Europe najbolje zadovoljenje tih svojih interesa. Zbog toga je donešen onaj i onakav diktat u Versaillessu. Protueuropski karakter toga diktata tako je neprikriven, da je odmah bilo očevidno svima Europljanima, da je njegova svrha ne organiziranje Europe nego stvaranje što više uzoraka za novi europski rat. Ne vođe nacionalsocializma i fašizma nego najugledniji ideolozi europske demokratije napisali su knjige „Europa bez mira" i „Tragedija mira", koje su privukle na sebe pažnju cieloga svieta i koje su prevedene skoro na sve europske jezike. Njihovi pisci se znaju bez da im imena spominjem. U knjizi „Europa bez mira" proročki je iztaknuto da je poljski koridor napravljen samo u svrhu izazivanja novoga rata i da će zbog njega početi novi rat u Europi. Točnost toga tvrđenja potvrdila je Velika Britanija davši Poljskoj svoje garancije, kojima ju je osmjelila, da ne vrati Njemačkoj Danzig.

Izazvavši novi rat u Europi i preko nje u cielome svietu Velika Britanija u njemu učestvuje sa svojim starim ratnim ciljem prema Europi, t. j. da joj ne dozvoli, da svojom konsolidacijom izključi mogućnost miešanja Velike Britanije u europske stvari.

Naviknuta, da za njene pobjede drugi daju žrtve u krvi, Velika Britanija je nastojala od samoga početka, da uvuče u rat protivu Njemačke što veći broj država. Kod onih europskih država, koje su bile tvorevine versaljskoga diktata ili imale koristi od njegovih nepravdi, nije Engleskoj bilo težko uspjeti. I one, čije je državno vodstvo već od ranije bilo čvrsto vezano za Englesku, odniela je sa sobom struja britanskih interesa. Nestankom manjih europskih država, koje su se dale zavesti, da englezke interese predpostave svojima, i slomom Francuzke, Velika

Britanija je izbačena iz Europe. Ostavši bez uporišta, koje bi joj omogućavalo, da na europskome kontinetntu vodi vojničku borbu sa silama osovine, došla je na misao, da protivu njih i njihovoga plana o preuređenju Europe povede političku borbu. Tako je došlo do Atlantske charte. Roosevelt i Churchill su vjerovali, da će novim izdanjem Wilsonovih 14 točaka uspjeti stvoriti zabunu i razdor u Europi. Nadali su se, da će podgrijani Willsonovim točkama oživjeti umrle nade u mogućnost uzpostave Europe versaljskoga diktata i tim razdieliti Europu u dva tabora: u tabor za i u tabor protivu nacionalsocializma.

Ima nekih jela, koja su dobra i podgrijana, ali politički program niesu isto što i kiseli kupus. Europa više nije ono, što je bila pri kraju godine 1918. Europa danas živi u znaku triju revolucia: nacionalsocialističke i fašističke, koje su ideološki jedno i politički i vojnički zajedno, i komunističke, čiji je ratni cilj svima Europljanima tako dobro poznat, da nema na svietu mađioničara, koji bi uspio europskome oku napraviti nevidljivim njegov nakazni lik. Europljanima je jasno, da ovo nije rat, između naroda nego između dvaju pogleda na sviet, od kojih jednoga mora nestati. Zbog toga je izključena i sama pomisao na svršetak rata kompromisom. Činjenica, da se bore za te suprotne poglede na sviet dva najjača europska naroda: njemački i ruski, izključuje za vazda mogućnost miešanja bilo koje neeuropske sile u europske stvari u slučaju pobjede bilo kojega od njih. Okolnost, da je već sada očevidno, da će izhodom ovoga rata upliv Velike Britanije i Amerike biti iz Europe konačno odstranjen, učinila je Europu nepristupačnom anglosaksonskim intrigama uobće, pa i njihovoj Atlantskoj Charti.

Da katastrofalno propadne englezko-američki pokušaj, da se podeli Europa u dva tabora; za i protivu nacionalsocializma, učinio je sovjetski vojnički uspjeh prošle zime. Vjera u pobjedu osmjelila je Sovjetsku Uniju, da otvoreno prizna svojim ratnim

ciljem osvojenje nekih europskih zemalja, među njima Balkana i Podunavlja, i komuniziranje ciele Europe.

Da je svjetska revolucia ratni cilj Sovjetske Unije znalo se i ranije. Ono, u što je Europa uprla svoj zaprepašćeni pogled, nije sovjetski ratni cilj, nego vojnička snaga, koja stoji u službi toga cilja. Tek sovjetska ofenziva iz prošle zime pokazala je Europi, koliko je neposredna i ogromna opasnost, pred kojom stoji, i koliko je za nju nuždna brza duhovna i fizička mobilizacija za borbu protivu te opasnosti. I jezovita slika onih grozota španske revolucije, koja je svima europljanima tako živa u sjećanju, dopriniela je, da se ciela Europa tako brzo i tako bezkompromisno opredieli protivu komunizma. Za komunizam i njegovoga saveznika englezko-američki kapitalizam danas su u Europi samo partizanski odmetnici po europskim šumama, čiji izpadi, jedva primjećivani od vojnih sila osovine, nanose strahovite štete stanovničtvu zemalja, u čijim se šumama kriju.

Današnje protukomunističko opredjeljenje Europe europski je duhovni preporod. Doveden u vezu s posljednjom sovjetskom ofenzivom neodoljivo nameće misao, da su ljudskome umu nedokučiva sredstva, pomoću kojih Vječni Promisao dovodi ljude s pogriješnoga na pravi put,

„Veliki si Bože i čudna su djela Tvoja i nijedna rieč nije dovoljan izraz čudesa djela Tvojih“[21].

Dr Sekula Drljević je povodom 15-godišnjice od nasilne smrti Stjepana Radića, vođe hrvatskog naroda i lidera HSS, inače svog osobnog prijatelja i ideološkog i političkog saveznika, objavio u zemunskom (ustaškom) listu „Graničar“ 7. avgusta 1943. godine, autorski tekst naslovljen *Prečanski front – povodom godišnjice smrti Stjepana Radića*. U Drljevićevoj konsideraciji Radićeve političke i nacionalne misije, u borbi za prava i interese Hrvatske i hrvatskog naroda, stoji njegova

[21] Ibidem

tvrdnja da se Radić osvjedočio *u borbi sa Beogradom*[22] da su *London i Pariz bezuvjetno na strani Beograda, a da politički cilj Moskve, t.j. podizanje svjetske komunističke revolucije, isključuje i samu pomisao na bilo kakvu njenu pomoć Hrvatskoj u njenoj borbi sa Srbijom*[23]. Drljević doživljava Radićevu misiju na taj način što ističe da se Radić u borbi protiv beogradskog režima realno mogao osloniti samo na autentičnu podršku matičnog hrvatskog naroda i da u toj borbi nije uspio pronaći učinkovite međunarodne saveznike, ali da se oslonio na Crnogorce i Makedonce, kao unutrašnje saveznike, u okviru jugoslovenske države, kako bi pokušao proširiti politički front i realizirati adekvatan otpor hegemonističkim aspiracijama beogradskih vlastodržaca. U Drljevićevom analitičkom rakursu, politika koja je promovisana od strane beogradskog režima imala je tokom postojanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca svoje prilično uporište u samoj Hrvatskoj i duži niz godina oslanjala se na djelovanje i uticaj Samostalne demokratske stranke koju je predvodio Svetozar Pribićević. Drljevićev diskurs emanira ocjenu da je Pribićević doživio pozitivnu evoluciju, odnosno, naknadnu transformaciju, te da se distancirao, zbog vlastitih političkih interesa i objektivnih okolnosti koje su ga na to prinudile, od politike koju je do tada vodio protiv interesa Hrvatske, te da je napokon raskinuo savezništvo sa politikom zvaničnog Beograda i napravio pragmatični politički savez sa Stjepanom Radićem, uvidjevši da mu je Hrvatska, najzad, domovina. Međutim, prema Drljeviću, ta Pribićevićeva politička metamorfoza uslijedila je stvaranjem Seljačko-demokratske koalicije (1927), koja je nastala uz posredničku

[22] Dr Sekula Drljević, (“X”) „Prečanski front - povodom godišnjice smrti Stjepana Radića“, *Graničar*, tjednik za Zemun i Srijem, godina II, broj 31, Zemun, 7. kolovoza 1943, str. 1.

[23] Ibidem

ulogu samog Drljevića, a koja je od vlasti u Beogradu i propagande pod njenim uticajem i kontrolom, nazvana *prečanskim frontom*[24]. Pribićevićevu političku transformaciju dr Sekula Drljević ocjenjuje tako što veli da se on nje *kasno sjetio*[25]. Drljević, u navedenom članku, dalje obrazlaže, kako je hrvatski narod reagovao na smrt Stjepana Radića 8. avgusta 1928. godine, i konstatuje da se *hrvatski narod sa njim oprostio kako nikada ni sa jednim svojim sinom od tada*[26], te prigovara da nijedan Srbijanac nije prisustvovao Radićevom pogrebu. I zbog te zbiljnosti, Drljević komentariše srpsko-hrvatski antagonizam riječima: *Ta činjenica jasno je govorila cijelome svijetu ne samo da su Hrvatska i Srbija u ratu, nego da je između njih iskopan ponor za daleka stoljeća i da će svi, koji bi pokušali praviti bilo kakvu državnu zajednicu između njih, pasti u takav ponor*[27]. Prema Drljevićevoj percepciji, sama Radićeva smrt, koja je posljedica beogradskog atentata i njegov pogreb, pokazali su odlučnost hrvatskog naroda, manifestovanu u ravni zakletve, *da nikada neće praviti nikakav sporazum sa njegovim ubojicama i da će do kraja izdržati u borbi za Hrvatsku državnu slobodu. Tu prisegu čula je ciela Europa i svakome je bila očevidna nemogućnost postojanja kraljevine Jugoslavije*[28]. Za Drljevića, postojanje Nezavisne države Hrvatske (NDH) predstavljalo je ostvarenje zakletve položene na Radićevom odru i ostvarenje njegove nacionalne i političke borbe, zbog koje je smrtno stradao 1928. godine. Drljević na taj način, u određenom smislu, instrumentalizira Radićevu smrt da bi time propagandno podržao opstojnost NDH pod ustaškim režimom poglavnika

[24] Ibidem

[25] Ibidem

[26] Ibidem

[27] Ibidem

[28] Ibidem

Anta Pavelića, koji je u političkom smislu bio Drljevićev potonji saveznik (bar je Drljević tako mislio i s tom ambicijom djelao), nakon što je, prije Pavelića, Drljević prešao put savezništva od Stjepana Radića do Vladimira-Vladka Mačeka.

Taj Drljevićev tekst glasi u cjelosti:

Nikada nijedan veliki sin maloga naroda nije svojom smrću u tolikom stupnju uzburkao sviet kao Stjepan Radić. Ta činjenica, sama sobom, bila bi dovoljan dokaz, koliko je bio Stjepan Radić.

Cilj borbe Radićeve i hrvatskoga naroda izlazio je iz obsega snage hrvatskoga naroda. To je Radiću bilo jasno. Zbog toga je putovao u Pariz, London i Moskvu, da bi tamo našao podršku u svojoj borbi sa Beogradom. Osvjedočio se, da su London i Pariz bezuvjetno na strani Beograda, a da politički cilj Moskve, t.j. podizanje svjetske komunističke revolucije, isključuje i samu pomisao na bilo kakvu njenu pomoć Hrvatskoj u njenoj borbi sa Srbijom. Bilo mu je jasno da se u borbi sa Beogradom mora osloniti izključivo na snagu hrvatskoga naroda. Našavši se u tom položaju došao je na misao zaokruživanja Srbije sklapanjem sporazuma sa svima, koji su bili voljni boriti se protivu vladavine Beograda. Imao je u vidu u prvome redu Crnu Goru i Makedoniju.

U borbi sa Hrvatskom Beograd je imao uporište u samoj Hrvatskoj. To oruđe Beogradske vladavine, koje je išlo do gotovosti na najteža nasilja i zločine, bila je stranka Svetozara Pribićevića.Oteti to oruđe Beogradu značilo je znatno umanjiti njegovu snagu u borbi protivu Hrvatske, To je Radića navelo na misao pravljenja koalicije sa strankom Svetozara Pribićevića. Da mu to pođe za rukom, pomagao je sam Beograd. U trenutku, kada je vjerovao, da je konačno pobjedio Radića i pomirio Hrvatsku sa sudbinom, napustio je Pribićevića. Ostavši usamljen Pribićević je osjećao mogućnost svoje skore propasti, ako se sa nekim jačim ne udruži. Pored toga su pažljiviji posmatrači Svetozara Pribićevića počeli primjećivati, da se kod

njega pojavljuje bol za domovinom. Nakon dugotrajne i vjerne službe Srbiji protivu svoje domovine Hrvatske Pribićević se uvjerio, da Srbija nije i ne može nikada postati njegova domovina. Te okolnosti bile su Radiću poticaj, da ponudi Pribićeviću koaliciju. Gledajući u toj ponudi srećnu mogućnost za povratak svojoj domovini, Pribićević ju je odmah prihvatio. Tako je stvorena na dan 10. studenoga 1927. godine Seljačko-demokratska koalicija, skraćeno SDK, koju je Beograd nazvao prečanski front. SDK prihvatila je i sama taj naziv i time priznala, da je njenim stvaranjem stvorena granica na Savi, Dunavu i Drini.

Nakon stvaranja SDK, u jednome razgovoru sa piscem ovih redaka, Pribićević je rekao: „za Srbijance ne samo ja nego ni Svetozar Miletić nije Srbin nego šojka, a Weifert je Srbin, jer je Srbijanac". To je dokaz, da se domovine ne mogu mijenjati kao konji na vašaru, primjetio sam ja. Imate pravo, odgovorio je on, to sam i ja uvidio i zbog toga sam stvorio sa Radićem prečanski front i ostat ću mu do kraja vjeran u borbi Hrvatske sa Beogradom. Tragično je bilo za Pribićevića, da se suviše kasno sjetio, da mu je domovina Hrvatska a ne Srbija, a još tragičnije je bilo za njegove pristalice, što su ga u vrlo malome broju slijedovali u trenutku, kada se sa krivoga puta povratio na pravi put.

Na dan 8. kolovoza 1928. godine umro je Stjepan Radić. Hrvatski narod se sa njim oprostio kako nikada ni sa jednim svojim sinom od tada. Na sprovodu je bilo preko pola milijona osoba. Ne samo da u velikome broju govornika, koji su se oprostili sa Stjepanom Radićem, nije bilo ni jednoga Srbijanca nego nije ni sprovodu ni jedan prisustvovao. Ta činjenica jasno je govorila cielome svietu ne samo da su Hrvatska i Srbija u ratu, nego da je između njih izkopan ponor za daleka stoljeća i da će svi, koji bi pokušali praviti bilo kakvu državnu zajednicu između njih, pasti u taj ponor.

Na dan pogreba smrtnih ostataka Stjepana Radića svi prisutni na pogrebu, i preko njih cio hrvatski narod, utvrdili su prisegom, da nikada neće praviti nikakav sporazum sa njegovim

ubojicama i da će do kraja izdržati u borbi za Hrvatsku državnu slobodu. Tu prisegu čula je ciela Europa i svakome je bila očevidna nemogućnost postojanja kraljevine Jugoslavije.

Na dan smrti bezmrtnoga Stjepana Radića neka se cijeli hrvatski narod sjeti te prisege i neka zahvali Bogu, što je omogućio, da vjernost prisegi bude krunisana stvaranjem Nezavisne Države Hrvatske.

Neka je vječna slava Stjepanu Radiću[29].

U koncentričnom napadu Pete crnogorske brigade na četničko rukovodstvo u Gornjem manastiru Ostrog (14-16. oktobra 1943. godine) partizanima su se predala 32 četnika na čelu sa generalom Blažom Đukanovićem i dr Jovom Toškovićem, dok je pukovnik Bajo Stanišić odbio da se preda, te je u sukobu sa partizanima poginuo, a njegovi rođaci, koji su bili s njim, izvršili su samoubistvo. Predatim četnicima na čelu sa Blažom Đukanovićem *sudio je Vojni sud formiran od predstavnika štaba Treće divizije i Glavnog Štaba NOP odreda za Crnu Goru i Boku, koji je 23 njih na čelu sa Đukanovićem i Toškovićem osudio na smrt, dok je 8 četnika i 13 Italijana pustio na slobodu*.[30] Premda je dr Sekula Drljević bio, odavno osvjedočeni, antikomunista i neprijatelj partizanskog NOP-a, a budući da je četnički pokret i njegovo vođstvo konstantno smatrao neprijateljima Crne Gore i crnogorskog naroda, imao je ne samo razumijevanja, već i opravdanja, kao i osjećaj osobnog zadovoljstva, kad su polovinom oktobra 1943. godine crnogorski partizani, pripadnici Pete crnogorske brigade razbili i uništili četničko vođstvo u Crnoj Gori u Gornjem manastiru Ostrogu[31].

---

[29] Ibidem

[30] Dr Radoje Pajović, *Kontrarevolucija u Crnoj Gori - četnički i federalistički pokret (1941-1945)*, Cetinje, 1977. str. 412.

[31] Vidi o tome: Dr Danilo Radojević, „Politička misao dr Sekule Drljevića“, Podgorica, 2007, str. 75.

Tada su partizani likvidirali, kako smo već naveli, četničke vođe: brigadnog generala jugoslovenske kraljevske vojske i posljednjeg bana Zetske banovine Blaža Đukanovića (koji se predao partizanima, da bi potom bio na osnovu presude prijekog vojnog suda strijeljan) i pukovnika Baja Stanišića i njihove bliske saradnike. Dr Sekula Drljević je, posredno pozdravio taj partizanski uspjeh, uprkos činjenici da je bio protiv partizana. Učinio je to jer je četnike smatrao najvećim zlom za Crnu Goru i njen narod[32]. Uništenje, odnosno, fizička likvidacija najvećeg dijela četničkog vođstva za Crnu Goru u manastiru Ostrogu (u kojemu se nalazio štab generala Blaža Đukanovića i pukovnika Baja Stanišića sa neznatnim oružanim snagama), polovinom oktobra 1943. godine od strane crnogorskog partizanskog NOP-a (Pete crnogorske brigade)[33] dr Sekula Drljević komentarisao je u svom članku pod naslovom „Crna ruka i komunizam“, objavljenom u zemunskom, ustaškom listu *Graničar* 8. januara 1944. godine.

Drljević je, u pomenutom tekstu, tvrdio da je politika koju je sprovodio sistem vlasti u Kraljevini Jugoslaviji, a koja je

32 AVII, Beograd, reg. br. 1-1/2 K. 757, Izava dr Sava Bašovića od 7. juna 1945. godine. Dr Savo Bašović, pripadnik Crnogorske stranke, sin oficira i zelenaša Božine Bašovića iz Pipera, diplomac prava sa zagrebačkog Sveučilišta, Drljevićev bliski saradnik tokom 1944. godine (član „Crnogorskog državnog vijeća“ formiranog od strane Drljevića polovinom 1944. godine u Zagrebu) na saslušanju u Sarajevu 7. juna 1945. godine o tome svjedoči da mu je *Sekula Drljević govorio da se nerado izjašnjava protiv partizana i da savjetuje svim prijateljima da to isto čine. Vjerujem da je precjenjivao snagu četnika i čvrstoću njihovih vanjsko-političkih uporišta, a to i po tome što je znao reći da u datom momentu bi mogao postati saveznik partizana. Prilikom događaja u Ostrogu napisao je članak u kojem je rekao da Sveti Vasilije Ostroški kažnjava Đukanovića i drugove za 1918. godinu, i da tu kaznu izvršuje crnogorski narod*.

33 Vidi više o tome: Dr Radoje Pajović, c. d, str. 407-413.

počivala na zavjereničkoj osnovi i strahovladi, još od početka djelovanja „crne ruke“, odnosno, organizacije *Ujedinjenje ili smrt* i stupanja na vlast u Srbiji kralja Petra Karađorđevića i radikala Nikole Pašića 1903. godine, imala za cilj uspostavu Velike Srbije, te je predviđala, pored ostalog, uništenje crnogorske države i njene dinastije. Za Drljevića djelovanje zavjereničke i terorističke organizacije *Crna Ruka* je, nakon stvaranja Kraljevine SHS (Jugoslavije), dovelo do toga da su njeni prvaci, atentatori *slavljeni kao nacionalni heroji, a kult zavjereništva uzdignut je do visine nacionalne religije*[34]. Prema Drljeviću, crnorukački zavjerenici *postali su stub beogradske vladavine*[35] i pod njihovom upravom djelovale su brojne organizacije radi održanja sistema strahovlade i vladajućeg poretka. On tvrdi da su *sva ubistva po Hrvatskoj, Crnoj Gori i Makedoniji, kao i preko 5000 zapaljenih kuća u Crnoj Gori djelo zavjerenika*[36]. Drljević precizira da su žrtve zavjerenika bili Stjepan Radić i drugi hrvatski poslanici ubijeni u skupštini u Beogradu 1928. godine od strane radikalskog poslanika Puniše Račića, za kojega Drljević veli da je u kolašinskoj aferi 1909. godine, kao jedan od vođa zavjere protiv knjaza/kralja Nikole I Petrovića Njegoša bio osuđen u kontumaciji na kaznu od 20 godina robije, ali da je izbjegao zakonsku pravdu zbog toga što se uspio skloniti u Srbiju. Prema Drljevićevoj konsideraciji, pojava komunizma, kao ideološkog i političkog pokreta u zemljama koje su sačinjavale Kraljevinu Jugoslaviju, najvećim dijelom je reakcija, odnosno, otpor zavjereničkom sistemu vladavine režima u Beogradu. Odnosno, percipirao je Drljević, komunizam se javio kao konsekvenca djelovanja *Crne*

[34] Dr Sekula Drljević („X“), „Crna ruka i komunizam“, *Graničar*, Zemun, godina III, broj 2, od 8. siječnja 1944, str. 1.

[35] Ibidem

[36] Ibidem

Ruke, tj. nasilnog komplotnog postupanja njenih pripadnika i nakon njenog formalnog ukidanja i terorističkog modela djelovanja njenih članova i sljedbenika u cilju ostvarenja velikosrpske ideologije. On konstatuje da je *Crna Ruka majka komunizma u svim zemljama, koje su bile žrtva njenog terora*.[37] Drljević se bavi vođama četničkog pokreta Draže Mihailovića u Crnoj Gori, koji su od strane partizana potučeni kod manastira Ostroga i u njemu samome. Drljević, vezano za smrt Blaža Đukanovića i njegovih saradnika i pogibiju Baja Stanišića i njegovih rođaka, odgovarajući na izvjesne tvrdnje o tome Stanislava Krakova, urednika beogradskog lista, *Novo Vreme*, navodi da Krakov nije pomenuo *da je u manastiru Ostrogu ćivot crnogorskoga čudotvorca sv. Vasilija Ostroškoga. Nije rekao ni da su ti, koji su potučeni bili agenti Beograda i da su palili kuće crnogorskim seljacima u godinama od početka 1919-1925. U tim godinama crnorukci su poubijali ogroman broj Crnogoraca*[38]. Drljević, na kraju, konstatuje da četnički pokret Draže Mihailovića i istorijat djelovanja *Crne Ruke*, odnosno, njenog faktičkog zavjereničkog postojanja i djelovanja nastalog i poslije njenog formalnog epiloga, predstavlja veliku opasnost za zemlje, na čijem području njihovi agenti djeluju, upozoravajući *da su i suviše krvavi tragovi njihova negdašnjega rada*[39] i tvrdeći da sama njihova pojava nije propaganda *protivu komunizma nego za komunizam*[40] partizanski NOB. On zaključuje da nema veće propagande u korist partizana i komunista *od borbe beogradskih zavjerenika protivu njih*[41] i dodaje da njihova antipartizanska agitacija postiže konraefekat, odnosno, da ona

[37] Ibidem

[38] Ibidem

[39] Ibidem

[40] Ibidem

[41] Ibidem

samo koristi partizanima i tada, ako dođe *do kidanja svake veze sa nekadašnjim beogradskim teroristima. Sotona ne može biti saveznik u borbi protiv pakla*[42], finalizuje svoje ocjene Sekula Drljević.

Drljevićev tekst, naslovljen „Crna ruka i komunizam“ prenosimo u cjelini:

Umorstvom potonjega Obrenovića 1903. godine došlo je do dinastičke promjene na srbskome prijestolju. Upravu Srbije dobila je u ruke radikalna stranka na čelu sa profesionalnim zavjerenikom Nikolom Pašićem.

Častnici zavjerenici stvorili su revolucionarnu organizaciju, koja se zvala »Ujedinjenje ili smrt«, a koja je široj javnosti poznata – pod imenom »Crna ruka«. Trebalo je na račun triju država: Austrougarske, Crne Gore i Turske stvoriti Veliku Srbiju. Da bi se ideološki omogućila primjena revolucionarnih sredstava na područjima tih država, stvorene su posebne organizacije, kojima je bila zadaća propagiranje odgovarajućih ideologija. Stvorena je »Narodna odbrana« i društvo »Slovenski jug«, koje je izdavalo list pod istim imenom sa parolom: »Južni Sloveni ujedinite se!« List je formalno bio organ beogradske akademske omladine, a stvarno oruđe revolucionarnog pokreta, čiji je ideolog bio Jovan Skerlić, profesor beogradskog sveučilišta. U cilju populariziranja političke orientacije ujedinjenja zemalja južnih Slovena priređeno je u Beogradu svečano krunisanje kralja Petra 1904. godine. Beogradska akademska omladina pozvala je akademske omladine iz Zagreba i iz Sofije na kongres jugoslovenske omladine u Beogradu. Ne uočivši značenje istovremenosti kongresa i krunisanja kraljeva zagrebačka i sofijska omladina došle su na kongres. Među sakupljenom omladinom beogradskog sveučilišta pojavio se kralj Petar. Čuli su se usklici: »Živio jugoslovenski car!«. Sofijska omladina u znak

[42] Ibidem

protesta protivu tih uzklika napustila je Beograd i prešla u Zemun. Beogradska štampa o tome nije pisala, i to je ostalo nezapaženo.

Jovan Skerlić uspio je postati ideolog jugoslovenske političke orientacije pretvarajući ju, sa velikim uspjehom, u ideologiju narodnog jedinstva Srba i Hrvata. Išao je tako daleko, da je tvrdio, da je čak i dr Ante Starčević bio za jedinstvo ta dva naroda. Hrvatsko-srbska koalicija, čija je srbska komponenta bila agent Beograda, sve više je podpadala pod upliv Jovana Skerlića.

Činjenica prijateljstva J. Skerlića sa hrvatsko-srbskom koalicijom i borba ove u ugarskome parlamentu protiv povrede hrvatske autonomije propisima zakona o željezničarskoj pragmatici skretala je pažnju hrvatskog naroda na sebe i time omogućila beogradskim revolucionarima, da stvore svoje tajne organizacije po cielome jugu Austrougarske Monarhije.

Beogradski revolucionari, kamuflirani (camouflè) jugoslovenstvom, uspjeli su organizirati jug dvojne Monarhije za borbu protiv Monarhije.

Znatan broj crnogorske omladine nije samo školovan u Beogradu, nego mu je Beograd, uglavnom, omogućivao školovanje. Ta omladina organizirana je i stavljena u službu »Crne ruke«. Ona je imala zadaću, da preko javnosti žučno napada crnogorskog vladara i njegovu vladavinu i vodi borbu za uvođenje parlamentarne demokracije u Crnoj Gori. Da se nije radilo o parlamentarizmu i demokraciji dokazuje činjenica, što su svi ti, koji su onda za njih vodili borbu, kasnije bili vjerni sluge diktature Aleksandra Karađorđevića.

Borba za demokraciju bila je kamufliranje agenata »Crne ruke«, koji su u dvjema zavjerama, godine 1907. i godine 1909, pokušali ubiti knjaza Nikolu i uništiti Crnu Goru. Cetinje je, privlačeći na sebe poglede Sandžaka i jednoga dijela Hercegovine, bilo smetnja planovima Beograda i trebalo ga je uništiti.

U Turskoj, a naročito u Mekedoniji, »Crna ruka« je povela četničku akciju. Ubrzo je došla u sukob sa bugarskom državnom idejom, jer se Bugari nijesu dali zavesti nikakvom kamuflažom.

Posljedica opsežne zavjereničkev djelatnosti »Crne ruke« bili su mnogobrojni veleizdajnički procesi: zagrebački, sarajevski (zbog umorstva priestolonaslednika Franza Ferdinanda), banjalučki i dva u Crnoj Gori (bombaška i kolašinska afera).

Nakon stvaranja Jugoslavije zavjerenici su slavljeni kao nacionalni heroji, a kult zavjereništva uzdignut je do visine nacionalne religije. Zavjerenici su postali glavni stub beogradske vladavine. Pod njihovim vodstvom bile su sve terorističke organizacije. Srnaovcima, orjunašima, Narodnom odbranom, četnicima, jugosokolima i mnogim drugim oruđima terora raspolagali su zavjerenici u borbi za održavanje beogradske strahovlade. Sva ubojstva po Hrvatskoj, Crnoj Gori i Makedoniji kao i preko 5.000 zapaljenih seljačkih kuća u Crnoj Gori djelo su zavjerenika. Preko zavjerenika umoreni su i Stjepan Radić i drugi u beogradskoj Narodnoj skupštini. Puniša Račić, kao jedan od vođa zavjere protivu kralja Nikole, osuđen je u kolašinskoj aferi na 20 godina robije. Kaznu nije izdržao, jer je uspio pobjeći preko Turske (preko Sandžaka) u Srbiju.

Tragovi mnogobrojnih zločina, koje je – u najvećem dijelu preko zavjerenika – počinila beogradska vladavina za preko 20 godina, i suviše su duboki i krvavi i nije čudo, što se preko njih po koji put posrće i što će se još dugo u njih sa užasom gledati.

Komunizam u zemljama, koje su bile u sastavu Jugoslavije, u najvećemu dijelu posljedica je beogradskog zavjereničko-terorističkog sistema vladavine. Svi, koji nijesu htjeli pristupiti bilo kojoj od terorističkih organizacija, bili su bezpravni. Mlada inteligencija, stavljena pred izbor: ili da služi Beogradu ili da kroz cio život bude objekt njegovoga nasilja, a ne predviđajući mogućnost preuređenja Evrope i nestanka Jugoslavije drugim putem, jednim dijelom opredjeljivala se za komunizam. Ta

inteligencija je vjerovala, da ne može doći ništa gore od robovanja Beogradu i odlučila se, da Beograd ruši socialnom revolucijom. I ovdje se potvrdila točnost sliedećega stiha iz Vergilieve Aeneide: Flectere si nequeo Superos aheronta movebo (Ako ne mogu umilostiviti bogove, pokrenut ću pakao).

»Crna ruka« je majka komunizma u svim zemljama, koje su bile žrtve terora njenih zavjerenika.

Potrebu podsjećanja na prošlost i njene posljedice izazvao je pokušaj, koji je ovih dana napravio beogradski duh »Crne ruke«, Stanislav Krakov, glavni urednik »Novog vremena«. Mislio je, da će ostati neprimijećen, ako, kamufliran borbom protivu komunizma, napravi izlet u području negdašnje akcije »Crne ruke«. Iznio je, prividno na adresu Londona, šta je rekao Draža Mihailović, da su komunisti uradili. Naveo je i slučaj potučenih u Crnoj Gori, kod manastira Ostroga. Nije spomenuo, da je u manastiru Ostrogu ćivot crnogorskoga čudotvorca sv. Vasilija Ostrožkoga. Nije rekao da su ni ti, koji su potučeni bili agenti Beograda i da su palili kuće crnogorskim seljacima u godinama od početka 1919-1925. U tim godinama crnorukci su poubijali ogroman broj Crnogoraca. Crnogorci vjeruju u čudotvorstvo sv. Vasilija i vjeruju da nije puki slučaj, što su ti baš na tom mjestu poginuli. Crnogorci vjeruju u Boga i u čudesa djela Njegovih.

Što Krakov čvrsto vjeruje u točnost iskaza Draže Mihailovića, to je stvar njegovih odnosa sa Mihailovićem. Međutim njegovi takovi izleti na području drugih zemalja nezgodni su iz dva razloga. Prvo, zato, što već sami po sebi mogu dovesti do vrlo nezgodnih posljedica. Drugo, što će njega narod u tim područjima poznati, pa ma kako se vješto kamuflirao. Poznaju tamo svakoga beogradskoga zavjerenika. Isuviše su krvavi tragovi njihovoga negdašnjega rada, da ne bi sama njihova pojava bila promičba ne protivu komunizma nego za komunizam. Nema veće promičbe za partizane od borbe

beogradskih zavjerenika protiv njih niti ima uspješnije promičbe protivu partizana od kidanja svake veze sa nekadašnjim beogradskim teroristima. Sotona ne može biti saveznik u borbi protivu pakla[43].

Dr Sekula Drljević je, polovinom januara 1944. godine, u uvodniku ustaškog lista *Graničar*, u tekstu pod naslovom „Sustav komunističke borbe“ pokazivao svoje radikalno i antikomunističko ideološko i političko uvjerenje. U navedenom članku, bavio se genezom i učincima boljševičke revolucije u Rusiji 1917. godine i prirodom i rezultatima komunističkog poretka u SSSR i njegovog odjeka u drugim zemljama. Kao apologeta njemačkog nacističkog Trećeg Rajha, Drljević je iznosio ocjene o karakteru revolucionarnih ratnih ciljeva, metoda i sredstava komunističke ideologije i politike u međunarodnim okvirima, njenim rezultatima u prošlosti i procesa koji se odvijaju pod paternalizmom Moskve. On tvrdi da komunisti uspijevaju u svojoj borbi zbog slabosti i učinjenih grešaka svojih protivnika, te da posjeduju izražen talenat, sposobnost i moć u vještini propagande kojom ostvaruju uticaj nad širim narodnim slojevima. Za Drljevića je komunistički poredak „zločinački“ i da bi to „dokazao“ on se osvrće na rezultate lenjinističko-staljinističke vladavine u SSSR. Drljević, već osvjedočeni i zaslijepljeni antisemita[44], konstatuje da su „krvavi“komunizam rušeći carsku Rusiju ustoličili jevrejski elementi. On se osvrće i na postojeći rat između Trećeg Rajha i SSSR i tvrdi da se komunistički vladar Staljin u podršci za borbu protiv Njemačke služi „prevarama“, te da se poziva na „sveslovenstvo“, a sam, kako Drljević tvrdi, „nije Slaven“.

[43] Ibidem

[44] Taj Drljevićev stav, odnosno, generalni odnos prema Jevrejima (antisemitizam) zaslužuje jasnu kako naučnu, tako i moralnu osudu, jer predstavlja bitnu komponentu šovinizma.

Potom nastoji da objasni komunističku revoluciju i rat u Jugoslaviji, neprijateljski istupajući prema NOB-u. Komentariše prirodu političkog režima i rezultate vladavine u monarhističkoj Jugoslaviji, osuđujući oštro ondašnju vlast, a zatim oštro napada četnički vojno-politički i ideološki pokret pod vođstvom Draže Mihailovića i njegov odnos prema Crnoj Gori i nastoji da dâ objašnjenje postojeće situacije na ratištima na južnoslovenskom prostoru, tvrdeći da je revolucionarna i teroristička organizacija *Crna ruka*, kako navodi, *postala majka komunizma*[45]. Zaključuje da *suradnja sa beogradskim zavjerenicima u bilo kojoj od zemalja, koje su do juče bile žrtva beogradske strahovlade, u najmanju ruku znatno slabi narodni odpor protivu komunizma*.[46]

Navedeni tekst Drljevića prenosimo u cjelini, u formi kako je objavljen:

Komunista ima u svima europskim zemljama, u nekoj manje u nekoj više, ali ih ima. Međutim nema nijedne zemlje u Europi, u kojoj ne bi bili ogromna manjina. Ipak se bore, da izazovu revoluciju, prvo u Europi a zatim u cielome svietu. Iako je za komuniste tako porazna brojčana nadmoć protivnika revolucije, da bi morao biti u revoluciji više nego siguran poraz komunista, oni ipak vjeruju u svoju pobjedu. Vjeruju u nadmoć svoga sustava borbe, koji se odlikuje vještinom zavaravanja širokih masa i spretnošću izkorišćavanja protivničkih pogrješaka, koje skoro redovno nisu ni male ni malobrojne.

U svakoj borbi obadvie strane prave pogriješke, razumije se ni jednak broj ni jednako velike, ali ih prave. Međutim ne izkorišćuju jednako vješto obadvie strane pogrješke svoga suparnika. Te dvie svoje vještine komunisti su izgradili u sustav,

45 Dr Sekula Drljević ("X"), „Sustav komunističke borbe", *Graničar*, Zemun, broj 3, od 15. siječnja 1944, str. 1.

46 Ibidem.

koji im je omogućio pobjedu u ruskoj revoluciji i u koji i danas polažu najveće nade.

U početku ruske revolucije 1917. godine, komunisti su bili u Rusiji brojčano tako mali i bezznačajni, da su u odnosu prema ostalima bili podpuno neuračunljivi. Među seljacima ih uobće nije ni bilo i mogli su pobiediti samo zahvaljujući očajnoj nesposobnosti građanskih stranaka i svojoj vještini obmanjivanja. Poznata Lenjinova krilatica »Narodu mir, seljacima zemlja a komunistima vlast« odniela je pobjedu. Narod nije vidio da će mu Lenjin mjesto mira donieti krvave pokolje, koji će trajati godinama. Seljaci nisu ni slutili, da će im komunisti kasnije oduzeti zemlju i njih strpati u logore, koji će se zvati sovhozima i kolhozima. Prevara je uspjela. Stvorene su Savezne sovjetske socijalističke republike, skraćeno SSSR. Nestalo je Rusije. Njeno ime židovska krvoločnost premazala je krvlju njenih sinova. Uzpostavljen je sustav vladavine, kakav je kadar stvoriti samo pakao židovske mržnje i osvete. Od mnogobrojnih naroda nekadašnjega ogromnoga ruskoga carstva stvorena je gomila osoba, kojima je podpuno oduzeta sviest o pripadanju bilo kakvoj narodnoj posebnosti.

Došlo je do rata između Velikonjemačkoga Reicha i SSSR. Našavši se u nuždi Staljin je pozvao prevaru u pomoć. Sjetio se, da su u sličnim prilikama ruski imperatori pozivali slavenske narode, da dižu ustanke. Prešavši preko toga, što više nema ni Rusije ni ruskih careva i što Sovjetsku Uniju dieli ne samo od negdašnje Rusije nego i od svih slavenskih naroda i cieloga kulturnoga čovječanstva krv potonjega ruskoga cara i njegove obitelji i zločinački sustav komunističke vladavine i njenih židovskih komesara, Staljin je počeo održavati sveslavenske kongrese u Moskvi. Traži solidarnost slavenskih naroda sa Rusijom, iako Rusije više nema. Apelira na nacionale, kojima je objavio rat komunističkom internacionalom. Govori o panslavizmu, a on sam nije Slaven.

Čim mu je saobćeno, da akcija komunizma nailazi na velike potežkoće u europskim narodima zbog nepriznavanja Boga i progonjenja vjere u Sovjetskoj Uniji, Staljin je postavio pravoslavnoga patrijarha u Moskvi i naložio mu, da se obrati jednom poslanicom svima kršćanskim narodima svieta protivu Njemačke u ime Krista i njegove nauke.

Kad je Staljinu rečeno, da je zemljama, koje su bile u sastavu bivše Jugoslavije, komunizam neznatan u uzporedbi sa nacionalnim osjećanjem tih zemalja, on je naložio svome pouzdaniku za te zemlje, da svoje bande nazove narodnom oslobodilačkom vojskom.

Komunistima je vrlo dobro poznato, u kakvoj su zloj uspomeni beogradski zavjernici svih vrsta u svima zemljama, koje su bile žrtva njihovih nasilja i zločina do propasti Jugoslavije. Kakve je tragove za sobom ostavila ondašnja vladavina Beograda nitko nije bolje ocrtavao od predsjednika današnje srbske vlade generala Milana Nedića. Govoreći jednom prilikom srbskim seljacima on je rekao: »Ja ne mogu, braćo seljaci, govoriti pred vama o onome, što se dešavalo u Jugoslaviji, a da ne pocrvenim.« Razumljivo je, da nitko nije omrznut koliko agenti onoga, o čemu je tako porazan sud dao general Nedić.

Od svih oruđa negdašnje beogradske vladavine nijedno nije ostalo u goroj uspomeni od četnika. To znadu komunisti i zbog toga su na pojavu četnika Draže Mihajlovića i Dobroslava Jevđevića u Bosni, Hercegovini, Crnoj Gori i Sandžaku odgovorili komunističkim letcima, u kojima su ih najoštrije napadali. Znali su, da nema bolje agitacije za komunizam od napadanja na njih.

Što komunisti nisu uspjeli svakoga neprijatelja četnika pridobiti za komunizam, ima se zahvaliti samo velikoj odvratnosti narodnih seljačkih masa prema komunizmu. Narodu su bili nepoznati izdajnički planovi talijanskih generala, pa je njihovo prijateljevanje sa Dražom Mihailovićem i Jevđevićem smatrao

pogrješkom, u koju su upali zbog nepoznavanja prilika. I to prijateljevanje išlo je u prilog komunista i oni su ga vrlo vješto izkorišćavali i sa uspjehom stvarali zabunu u narodu. U mnogima od onih, koje nisu mogli pridobiti za komunizam, ubili su spremnost za borbu protivu njega. Tako su postal pasivni promatrači mnogi, koji bi inače bili najodlučniji borci protivu komunizma. Taj uspjeh partizana dokazuje, da se u njihovome vodstvu nalaze vrlo dobri poznavaoci prilika u bivšoj Jugoslaviji i njihovih posljedica, koje imaju značajnu ulogu u političkim zbivanjima današnjice.

Da komunističko vodstvo poznaje vrlo dobro borbe u bivšoj Jugoslaviji i narodne težnje pojedinih zemalja, dokazuje i njihov ustav njihove buduće Jugoslavije. Po njemu su pojedine zemlje ne samo ravnopravne nego i u tolikom stepenu samostalne, da njihov odnos nije federacija nego konfederacija. Razumije se, da bi pod Sovjetima one prošle kao i jedanaest samostalnih republika Sovjetske Unije, t. j. postale bi žrtva najkrućega centralizma. Međutim nije rieč o tome, nego o spretnosti sovjetske promičbe.

U trenutku, u kome se beogradski zavjernici motaju po Crnoj Gori u zajednici sa dojučerašnjim bližim suradnicima Draže Mihajlovića i ne kriju svoje namjere, da Crnu Goru predadu Srbiji kao i 1918. godine, prirodno je da ne može ostati bez uticaja predviđanje Crne Gore u komunističkome ustavu kao samostalnog člana konfederacije. Crnogorski narod zna, da su ti isti zavjernici, koji se danas kamufliraju borbom protivu komunizma, u godinama od 1919.-1925. palili crnogorskim seljacima kuće i poubijali veliki broj Crnogoraca, da bi primorali crnogorski narod, da odustane od borbe za slobodu Crne Gore. Crnogorci znaju, da bi to oni i danas radili, kad bi bili osigurani nekažnjivošću za zločine, kao što su bili nekada.

U prošlome broju pod naslovom: »Crna ruka i komunizam« naš list je objasnio, kako je »Crna ruka« postala majka komunizma.

Danas ponavljam: suradnja sa beogradskim zavjerenicima u bilo kojoj od zemalja, koje su do juče bile žrtva beogradske strahovlade, u najmanju ruku znatno slabi narodni odpor protivu komunizma. Opasno je narod stavljati u položaj, da mora birati između dva zla, za koja je težko reći, koje je veće.

Komunisti svaku pogrješku svojih protivnika izkorišćuju vrlo vješto. To se mora imati stalno na umu“.

PRVO POZORIŠNO DRUŠTVO U PODGORICI

Luka I. Milunović

In this paper the author considers the establishment, functioning and social specificities of the first theatre company in Podgorica. Even though it was established as an amateur theatre society, they hired professional actors. Acting independently on professional grounds, it paves the way for a professional ensemble. The development of this organization was interrupted by wartime circumstances.

Atmosfera koja je stvorena u društvenome životu Crne Gore potkraj prve decenije 20. stoljeća dok su sprovođene pripreme za veliku svečanost, proslavu jubileja vladaoca (pedeset godina na prijestolu i *zlatni pir*) uveliko je pogodovala da se pokrenu i realizuju mnoge nakane i inicijative u oblasti kulture i javnoga života. U susret proslavi jubileja u Prijestonici je osnovano profesionalno pozorište – prva crnogorska državna institucija kulture u punome značenju te riječi, dok su u drugima gradovima postojeće organizacije intenzivirale aktivnosti, ili su (Bar, Podgorica, naprimjer) osnovana i počela sa radom nova društva u oblasti umjetnosti i kulture. U zvaničnome programu proslave jubileja knjaza Nikole I učestvovao je renomirani teatar – Kraljevsko zemaljsko hrvatsko kazalište iz Zagreba, što je ujedno bilo i prvo

gostovanje neke stalne profesionalne pozorišne kuće u Crnoj Gori. Ansambl uglednoga zagrebačkoga teatra na Cetinju je prikazao šest predstava među kojima i Šekspirova „Hamleta“ sa istaknutim regionalnim dramskim prvakom Andrijom Fijanom u naslovnoj ulozi. Centralna predstava je bila Knjaževa „Balkanska carica“, koju je zagrebački teatar naročito pripremio za ovu priliku i premijerno pikazao prvoga dana svečanosti.[1]

Uz pripreme velike proslave jubileja knjaza Nikole I, radilo se i na proklamovanju obnove dostojanstva Kraljevine Crne Gore. Planirana svetkovina je svojim obimom i značajem za afirmaciju crnogrske države trebala da u znatnoj mjeri prevaziđe izuzetno uspjelu proslavu jubileja – 400 godina crnogorskoga štamparstva i izdavaštva, koja je organizovana 1893. godine. Poslije proslave jubileja crnogorske knjige koja je imala međunarodni karakter, u Crnoj Gori nije ni bilo tako velikih svetkovina iako je bilo prilika i povoda. Četrdesetogodišnjica vladavine knjaza Nikole I (1900. g) je relativno skromno obilježena,[2] dok je organizovanje vjeridbe i udaje knjaginje Jelene za italijanskoga prijestolonasljednika (1896. g) privuklo sve društvene i finansijske snage u Crnoj Gori tako da je najavljena velika proslava – 200 godina na vlasti dinastije Pertović, imala mnogo skromniji obim od planiranoga.

Pažnja u štampi i javnosti uopšte, koja je, rekli bi kontinuirano, krajem 19. i početkom 20. stoljeća, poklanjana pozorišnoj

[1] Luka I. Milunović Velimir Vujačić Ljiljana Milunović, *Stoljeće crnogorskog državnog teatra*, tom I, Cetinje, 2010, str. 245-253.

[2] Knjazu Nikoli I je u povodu 40 godina vladavine međunarodno priznata titula – Kraljevsko visočansvo. To je bila prilika da Knjaz dobije čestitke, poklone i odlikovanja od evropskih dvorova. O svemu je pisala domaća i strana štampa. „U opštem odzivu evropske štampe izuzetak je činila samo Srbija.“ Viđi: Velimir Vujačić, *Obnova crnogorskog kraljevstva i jubilarne svečanosti 1910*, Cetinje, 2010, str. 13.

umjetnosti morala je učiniti da pogled kulturnih pregalaca bude usmjeren prema ovome obliku kulturnoga izraza. To je vrijeme kada u Podgorici, pored čitaoničkoga, koje je kao i ostala slična društva u većima gradovima posustajalo sa inicijativama, vrlo aktivno djeluje Pjevačko društvo ,,Branko". Od samoga početka rada (1892. god) ovo će podgoričko Društvo, pored pripreme nastupa hora, biti veoma posvećeno pripremanju dramskih programa.

Crnogorska periodika bilježi da je početkom 1910. godine (27. februara)[3] Pjevačko društvo ,,Branko" priredilo zabavu u prostorijama školskoga zdanja u okviru koje je prikazana šaljiva igra u jednome činu ,,Jazavac pred sudom". Za ovu predstavu saznajemo i iz telegrama kojim direktor pogoričke Gimnazije traži stav Ministarstva prosvjete i crkvenih poslova o zahtjevu Društva ,,Branko" za korišćenje školskih prostorija.[4] Skrenućemo pažnju da će i kasnije korišćenje prostora školske zgrade u Podgorici, kao najpogodnijega za prikazivanje pozorišnih predstava, biti rješavano od slučaja do slučaja, komunikacijom na relaciji: organizator programa – Ministarstvo prosvjete i crkvenih poslova, odnosno Školsko nadzorništvo i uprava škole.

Prikazanu predstavu su, kako je primjećeno u ,,Glasu Crnogorca": ,,društveni diletanti vješto odigrali." Zabava je bila dobro pošećena tako da je i prihod, kako se naglašava u štampi, bio priličan. U maniru onoga vremena u izveštaju o zabavi pomenute su sve ličnosti koje su ovom prilikom dale makar i

[3] Datumi u tekstu dati su po starome - julijanskome kalendaru, tada oficijelnome u Crnoj Gori. 27. janura 1879. godine crnogorska vojska je ušla u Podgoricu i konačno je pripojila matičnoj državi. Do Prvoga svjetskoga rata ovaj datum je svake godine u Podgorici svečano obilježavan.

[4] DACG, MPiCP-1910, Fas. 59, br. 328,

najmanji novčani prilog za budući rad Društva, ali ne i sami protagonisti predstave.[5]

Još jedan događaj iz pozorišnoga života koji se odigrao u julu 1910. godine mogao je imati određenoga uticaja na intenziviranje pozorišnoga života u Podgorici. Novootvoreno porofesionalno pozorište na Cetinju, poslije uspješnoga prikazivanja predstava u periodu maj-jul 1910. godine moralo je prekinuti repertoar na matičnoj sceni jer su u zdanju Zetskoga doma trebali biti izvedeni određeni radovi u funkciji pripreme najavljene proslave jubileja. Na inicijativu Ministrastva prosvjete, Knjaževsko crnogorsko narodno pozorište je zato najavilo gostovanje po Crnoj Gori, prije svega u Podgorici i Nikšiću. U cilju pripreme turneje izaslat je režiser i prvak profesionalnoga državnoga pozorišta, Mašo Petrović da u Podgorici i Nikšiću u razgovoru sa domaćinima utvrdi detalje gostovanja cetinjske pozorišne kuće. Gostovanje domaćega profesionalnoga pozorišta je ovom prilikom realizovano samo u Nikšiću. Objašnjeno je da gostovanja u Podgorici neće biti zbog velikih vrućina, kako je odlučeno u saglasnosti uprave pozorišta i odbora domaćina. Mada nije bilo gostovanja državnoga teatra, očigledno da je glumac i režiser Mašo Petrović u nekoliko navrata vodio razgovore sa Podgoričanima, pa ćemo ostaviti otvorenom mogućnost da je tim prilikama podstaknuto razmišljanje, podržana nagoviještena namjera, ili konkretno ukazano na način ostvarivanja već formiranoga stava o osnivanju društva koje bi se bavilo pozorišnom produkcijom.

[5] Anonim, „Branko“, *Glas Crnogorca*, XXXIX/1910, br. 13, str. 3. O pisanju štampe o predstavama u Crnoj Gori tokom ovoga perioda viđi u: Ljiljana Milunović, „Pozorište u crnogorskoj periodici 1909-1915: Bibliografija“, Podgorica, 2004.

1. Osnivanje pozorišnoga društva i prva godina rada

Poslije završetka jubilarnih svečanosti, kada su ispraćeni svi zvanični učesnici i dobronamjerni gosti, a u državnome pozorištu krenula druga redovna sezona, u Podgorici će krajem 1910. godine, kao samostalna organizacija biti formirano Diletantsko pozorišno društvo. Mada nijesmo mogli utvrditi tačan datum, nekoliko činjenica upućuje na zaključak da je Društvo oformljeno u jesen (novembar, ili decembar) 1910. godine. Navešćemo nekoliko indirektnih podataka u tome pravcu. U pismu koje je u ime uprave Društva upućeno Ministarstvu prosvjete i crkvenih poslova početkom februara 1912. godine (zavedeno u Ministarstvu 12. II 1912. g) između ostaloga stoji: „Ovo kulturno-prosvjetno društvo svojim već preko jednogodišnjim radom...“. U maju 1912. godine „Domaći list“, najavljujući novu turneju Kraljevskoga crnogorskoga narodnoga pozorišta, konstatuje: „U Podgorici, pak, postoji od nekog vremena i pozorišno diletantsko društvo.“[6] Te konačno: „I-vo Diletantsko Pozorišno Duštvo u Podgorici“ je 6. januara 1911. godine sa uspjehom prikazalo predstavu „Ciganin“.[7]

Više svjetla na početak rada Diletantskoga pozorišnoga društva baciće dvije kratke vijesti objavljene u „Cetinjskome vjesniku“ povodom prikazivanja predstave „Ciganin“. U broju

[6] Anonim, „Narodno pozorište“, *Domaći list*, I/1912, br. 7-8, str. 61.

[7] O podgoričkome Pozorišnome društvu je do sada je vrlo malo pisano. Dr Đoko Pejović saopštava tek dvije-tri rečenice: „Prvih dana 1912. godine u Podgorici se pominje Prvo diletantsko pozorišno društvo...“; zatim pominje komunikaciju sa Ministarstvom prosvjete o korištenju školskoga zdanja; te zahtjev za angažovanjem profesionalanih glumaca članova državnoga pozorišta („Pozorišno društvo u Podgorici“, u: Dr Đoko Pejović, *Razvitak prosvjete i kulture u Crnoj Gori 1852-1916*, Cetinje, 1971, str. 329).

od 5. januara 1911. godine „Cetinjski vjesnik“ naime, donosi kratku najavu prikazivanja „Ciganina“: „Diletantsko društvo u Podgorici daje svoju prvu predstavu sjutra u veče uz sudjelovanje g-đe Petrovićke, članice ovdašnjeg pozorišta. Prikazivaće se poznata Sigligetijeva pozorišna igra u tri čina, u kojoj g-đa Petrovićka prikazuje Ružicu, kći Živka Ciganina.“[8]

Dugu vijest o predstavi u Podgorici „Cetinjski vjesnik“ će objaviti nekoliko dana kasnije (12. I) dodajući još po koji detalj o prvima koracima Pozorišnoga društva: „Pišu nam iz Podgorice: Prije kratkoga vremena okupilo se nekoliko podgoričke omladine sa nekoliko mlađe inteligencije da osnuje Diletantsko pozorišno društvo. Pokušaj i prvi korak toj svrhi prošao je dobro. Na Bogojavljenje, 6. ov. mjeseca davana je prva prdstava.“[9] O postignućima na sceni i broju gledalaca u sali saopšteno je sasvim kratko: „…sama predstava ispala je preko očekivanja publike, a posjeta je tolika bila da su mnogi posjetioci bili bez mjesta“. Ovoliko prisustvo gledalaca dozvoliće autoru ove vijesti u „Cetinjskome vjesniku“ da zaključi kako to dovoljno jasno govori kolika je potreba i želja podgoričana da se ovakvo društvo: „…stalno u Podgorici osnuje.“

Kada govorimo o utvrđivanju datuma osnivanja privatnih kulturnih društava u Crnoj Gori do Prvoga svjetskoga rata treba imati na umu nekoliko bitnih momenata na putu od rađanja ideje pa do početka rada organizacije sasvim u skladu sa aktuelnima pravnima propisima. Obično bi se na početku kod zainteresovane grupe građana formirala ideja o potrebi rada i načinu osnivanja organizacije – društva. Zatim bi se otpočelo sa određenim pripremama za prvi javni nastup, ali i održavanje oficijelne šednice osnivačke skupštine članova (evidentiranje članstva,

[8] Anonim, „Gostovanje“, *Cetinjski vjesnik*, IV/1911, br. 2, str. 3.

[9] Anonim, „IZ NARODA: Diletantsko pozorište u Podgorici“, *Cetinjski vjesnik*, IV/1911, br. 4, str. 3.

priprema opštih akata, kadrovska pitanja i drugo). Slijedio bi prvi javni nastup, šednica osnivačke skupštine i slanje usvojenih opštih akata na uvid i potvrdu državnima vlastima (Ministarstvo unutrašnjih djela, kasnije nadležna oblasna uprava). Tek ovjerom statuta (najvišega opštega akta) od strane nadležne državne vlasti društvo je moglo da sasvim oficijelno radi i djeluje. Društva su praktično mogla da kao momenat početka svoga rada uzme datum kada se desio neki od pomenutih događaja na putu realizacije ideje o osnivanju.

Iz citiranih dopisa u „Cetinjskome vjesniku" saznajemo još neke, veoma važne detalje o početku rada pozorišnoga društva u Podgorici. Uz vijesti o uspješnome debiju na javnoj sceni predstavom „Ciganin" ističe se gostovanje profesionalne glumice Kaće Petrović, članice Kraljevskoga crnogorskoga narodnoga pozorišta, supruge Maša (Mana) Perovića glumca i prvoga režisera profesionalne pozorišne kuće sa Cetinja.[10] Mašo Petrović je takođe, kako primjećuje „Cetinjski vjesnik", ne malo participirao u pripremi predstave pozorišnoga društva u Podgorici: „… a gospodin Petrović dragovoljno pomagao oko scenarije i maskiranja". Ovđe svakako treba imati na umu i to da je mjesec dana ranije (2. decembra 1910. godine) Sigligetijeva „Ciganina" u režiji Maša Petrovića premijerno prikazao ansambl Kraljevskoga crnogorskoga narodnoga pozozrišta na sceni u Zetskome domu. Kaća Petrović je u cetinjskoj predstavi igrala Rakilu, ženu *Maksa seljaka* (*Ružicu, kći Živka Ciganina*, koju je u Podgorici igrala Kaća Petrović, u predstavi profesionalnoga ansambla na Cetinju igrala je glumica Dara Miletić). Na sceni Zetskoga doma predstava „Ciganin" je repризirana 27. decembra 1910. godine.

[10] Viđi: Ratko Đurović, „Mane Petrović – prvi ukazni reditelj u Crnoj Gori", u: *Nekoliko podataka – prvih po vremenu*, „Glasnik odjeljenja umjetnosti", knj. 3, str. 105-111.

Važno je odmah istaći i jedan ekskluzivitet koji pripada podgoričkome Pozorišnome društvu. Sva do tada formirana pozorišna (ili kako su se obično zvala diletantska) društva u Crnoj Gori funkcionisala su u okviru nekoga već postojećega društva kao njegova sekcija, ili odjeljenje. Ovakva društva, ili drugačije rečeno odjeljenja, imala su u svome sastavu stalno, ili povremeno skoro sva čitaonička, pjevačka i radnička duštva. Čak je i poluprofesionalno *Narodno pozorište*, osnovano krajem 1909. godine na putu ka forimiranju državnoga prfesionalnoga teatra, funcionisalo u okviru Radničkoga društva na Cetinju. Zato treba istaći – Pozorišno diletantsko društvo u Podgorici je prvo koje je oficijelno osnovano i od samoga početka funkcionisalo kao samostalni društveni subjekat sa isključivim zadatkom pripreme i prikazivanja pozorišnih predstava.

Pažnja koja je u crnogorskoj javnosti poklanjana prikazivanju predstava, a naročito formiranje i rad profesionalnoga pozorišta na Cetinju, očigledno nije moglo ostati bez odraza na razinu produkcije koju treba prepostaviti pri organizovanju trupa i pripremanju pozorišnih predstava u drugima krajevima Kraljevine Crne Gore. Pored toga što je državno pozorište moralo ostvariti uticaj na sadržaj repertoara i način izvođenja predstava, već samo stalno prisustvo profesionalnih glumaca na Cetinju otvorilo je i neposredne mogućnosti njihovoga angažovanja i u drugima sredinama. Angažovanjem glumačkoga para Petrović, a kasnije, kako ćemo vidjeti i drugih profesionalnih glumaca, učiniće da od prvih dana Prvo diletantsko pozorišno duštvo u Podgorici parktično radi kao poluprofesionalni teatar, što naravno govori i o unaprijed očekivanome, ali i u radu dostignutome organizacionome i umjetničkome nivou produkcije. Ovakve, da kažemo indirektne, koristi od samoga postojanja te razne druge uticaje obično previđamo, ili ih u nedovojnoj mjeri uzimamo u obzir i vrednujemo, kada razmatramo značaj egzistencije državnih institucija i njihova rada punim kapacitetom za

formiranje kulturne klime i uopšte društvene atmosfere u našoj sredini.

Poslije vijesti o uspješnome premijernome nastupu prikazanom predstavom na Bogojavljenje, 6. januara 1911. godine nijesmo uspjeli da tokom narednih mjeseci pratimo aktivnosti Prvoga pozorišnoga društva u Podgorici.[11] Pretpostavljamo da je mogla biti data repriza prikazane prdstave, ili koje manje dramsko djelo što nije privuklo pažnju tekuće periodike. Određeni zastoj u radu pozorišnoga društva mogao je poruzrokovati prekid saradnje sa Mašom Perovićem zbog pogoršanja njegovoga zdravlja i odlaska na liječenje van Crne Gore, te nešto kasnije, potpunoga napuštanja pozicije glumca i režisera stalnoga državnoga pozorišta u Crnoj Gori.[12]

Uznapredovala bolest na plućima kod Maša Petrovića učiniće da se početkom februara mora odložiti zakazana premijerna predstava državnoga pozorišta (*Bankrotstvo*, odloženo za 13. II). Ministarstvo prosvjete je tada na molbu odmah odobrilo M. Petroviću mjesec dana dopusta radi liječenja. Dopust je nešto kasnije Petroviću produžen do 15. aprila 1911. godine. Radi liječenja Mašo Petrović je boravio u Zagrebu odakle će, krajem marta, uputiti ostavku na angažman u Kraljevskome crnogrskome narodnome pozorištu. Petrovićeva ostavka je uvažena i time se, za prvoga službeno postavljenoga reditelja u

---

11 Veoma je nažalost, dugačak spisak kulturnih, ali i drugih društava i organizacija u nas koje nijesu adekvatno čuvale dokumentaciju o svome radu da bi je kasnije uredno predali Državnome arhivu. Organizacijama iz oblasti kulture čija arhiva nije sačuvana pripada i „I-vo Diletantsko Pozorišno Duštvo u Podgorici“, pa njegov rad pratimo po pisanju aktuelne periodike i rijetkima objavljenima, ili sačuvanima dokumentima u arhivskim fondovima državnih organa sa kojima je ovo Društvo ostvarivalo komunikaciju.

12 Luka I. Milunović Velimir Vujačić Ljiljana Milunović, *Stoljeće crnogorskog državnog teatra*, tom I, Cetinje, 2010, str. 50.

Crnoj Gori, završilo učešće u radu crnogorskoga državnoga teatra. Njegova supruga Kaća je ostala u sastavu ansambla Kraljevskoga crnogorskoga narodnoga pozorišta do kraja tekuće pozorišne sezone (jul, 1911. god).

Neaktivnost pozorišnoga društva koje je okupljalo mlađe članove izvršioce dovela je do održavanja vanredne šednice, kako se tada govorilo glavne godišnje skupštine društva. Glavnom godišnjom skupštinom nazivana je ona šednica skupštine (najvećega organa) nekoga društva na kojoj se vrši izbor tijela i organa koji će rukovoditi društvom u narednome periodu kako je to regulisano najvišim opštim aktom. Na zahtjev članstva Prvoga diletantskoga pozorišnoga duštva u Podgorici aktuelna uprava je sazvala skuštinu za 21. septembar 1911. godine. Na šednici skupštine Društva koja je kako se ističe u šatampi: „bila odlićno posjećena“ stara uprava će podnijeti ostavku. Za podnošenje ostavke naveden je i uzrok: „…što je veći dio čanova uprave, zbog svojih privatnih poslova, bio u nemogućnosti da vrši povjerene im dužnosti, što je u veliko otežavalo uspješan rad u društvu.“[13]

Pošto je uvažena ostavka stare, izabrana je nova uprava Društva u sastavu: predšednik g. Filip Protić, upravitelj podgoričkih osnovnih škola, sekretar g. Gligo Pejanović,[14] činovnik kraljevskoga Monopola duvana, blagajnik g. Mito Stijović, sekretar podgoričke opštine i za reditelja g. Milo L. Nenezić svršeni đak Trgovačke akademije. Za članove odbora

13 Anonim, „Pozorišno društvo u Podgorici“, *Cetinjski vjesnik*, IV/1911, br. 77, str. 3.

14 **Gligorije – Gligo Pejanović.** Rođen je 1888. godine u Plavnici. Osnovnu školu završio u Podgorici. Na Cetinju učio prvi razred Gimnazije školske 1903/04. godine. Bio je službenik Uprave crnogorskoga monopola duvana . Umro je 1960. godine u Beogradu. (viđi: dr Momčilo D. Pejović, *Cetinjska gimnazija 1880-1920*, Cetinje, 2007, str. 879).

(*odbornike*) su izabrani: g. Špiro N. Radović, sekretar Oblasnog suda, g. Nikola S. Ivezić, činovnik Podgoričke banke, g. Stevan P. Gvozdenović, stolar i g. Dušan Vujica, šef filijale Nikšićkoga trgovačkoga društva.

U izvještaju sa skupštine Pozorišnoga društva u štampi se ističe snažna podrška djelovanju ovome mladome kolektivu, te iznosi nada da će na njegov rad i građanstvo obratiti pažnju i pośećivati predstave koje se budu pripremale. Posebno je ukazano na obavezu opštine Podgorica da adekvatnom subvencijom pomogne i podrži u radu Pozorišno društvo. Pored, u štampi, već nagoviještenih podrški koje bi u radu trebalo da očekuje Pozorišno društvo ubrzo je stigla još jedna, za ono vrijeme veoma važna i to, kako se tada govorilo, „sa navišega mjesta“. Pozorišno društvo je neposredno podržala i valadajuća dinastija Petrović-Njegoš, prihvatajući molbu da jedan njen član bude pokrovitelj.

Crtica iz rubrike „Dnevnik“ u broju „Cetinjskoga vjesnika“ od 5. oktobra 1911. godine donijeće obavještenje javnosti o odnosu dinastije Petrović prema Prvome diletantskome pozorišnome društvu u Podgorici: **„**Prvo diletantsko pozorišno društvo u Podgorici umolilo je Nj. Kralj. V. Knjaginju Nataliju, da se Njegovo Visočanstvo Knjaz Pavle primi za pokrovitelja društva, što je našlo odziva i tako će od sada ovo mlado društvo stajati pod visokim pokroviteljstvom mladog Knjaza od Raške, Nj. V. Knjaza Pavla.“[15] Za ono vrijeme nije bilo neuobičajeno da članovi dinastije Petrović još dok su veoma mladi (Pavle je rođen 1910. godine) postanu pokrovitelji društava i institucija. Pavlov otac knjaz Mirko, Veliki vojvoda zetski (rođen 1879. god) postao je 1884. godine pokrovitelj Zetskoga doma.

[15] Vijest je kratka, pa je navodimo integralno (Anonim, „Visoki pokreovitelj“, *Cetinjski vjesnik*, IV/1911, br. 78, str. 4).

Poslije održane skuštine Pozorišno društvo nije moglo odmah da počne sa intenzivnom scenskom produkcijom. Opšte zdravstvene prilike stvorene pojavom nekoliko slučajeva kolere u Zeti, bolesti koja je već ranije registrovana u okruženju Crne Gore, učiniće da Mininistarstvo unurašnjih djela zabrani sve javne skupove u Podgorici počevši od 16. oktobra 1911. godine. Morala je biti odložena i velika svečanost povodom osvećenja zastave Pjevačkoga društva „Branko" koja je već bila javno zakazana za Mitrovdan te godine.[16] Tokom jeseni 1911. godine štampa će, umjesto vijesti o kulturnim i javnim događajima u Podgorici, donositi izvještaje o broju i stanju oboljelih od kolere.

Odmah pošto su se zdravstvene prilike u Podgorici i Zeti poboljšale Podgoričko pozorišno društvo je počelo sa pripremom predstava. Iz „Glasa Crnogorca" saznajemo da je već: „…uoči nove godine…" Društvo prikazalo djelo Branislava Nušića „Običan čovjek". Pozorišno društvo je ponovo izabralo dramsko djelo koje je nedavno bilo na repertoaru Kraljevskoga crnogorskoga narodnoga pozorišta na Cetinju.[17] Kada govorimo o neposrednima protagonistima prikazane predstave u Podgorici možemo pomenuti samo gospođu Lj. Đuranović, čije se sudjelovanje posebno ističe u štampi. O postignućima na sceni u štampi se kratko konstatuje: „Diletanti su odigrali komad na zadovoljstvo publike, to se vidjelo po onom aplaudiranju, koje je često bilo u toku predstave."

Pozorišno veče organizovano u školskome zdanju, koje je bilo prepuno publike, poslije prikazane predstave produženo je

16 Svečanost je ponovo zkazana na Sretenje, 2. februara 1912. godine o čemu je šatampan poseban „Ceremonijal" sa tačkama programa. (DACG, MV /prinovljena građa, fas. 2, bb)

17 Napomenućemo da je „Običan čovjek" bio na repertoaru državnoga profesionalnoga teatra na Cetinju početkom dvije pozrišne sezone 1910/11 (8. IX 1910. g) i 1911/1912 (17. X 1911. g).

priređenom lutrijom u korist društvene kase i nakon toga igrankom. Pozorišno društvo je ovom prilikom ostvarilo i veoma dobar finansijski rezultat. Prihodi od prodaih ulaznica, lutrije i donacija pojedinih ličnosti su 320 perpera i 20 para (cca 16 napoleona).

Sredinom januara 1912. godine Pozorišno društvo u Podgorici je veoma svečano, ali i radno proslavilo svoju slavu sv. Sava. Šećenje slavskoga kolača organizovano je u školskima prostorijama đe su prisutnima pročitana Pravila drštva. Zatim se otišlo u hotel „Balkan“ đe su prisutni počašćeni uz podignute zdravice i zajedničku pjesmu. Društvo je toga dana upisalo i nove članove.[18] Veliša Begović, Stevan Lukačević i Milutin Begović su upisani kao članovi utemeljivači; zatim, Danica Andr. Nenezić, Savo Rogošić, Mito Stijović, Dušan Nenezić i Petar Čolanović kao članovi dobrtvori; i konačno pomažući članovi su postali: prof. Mihailo Bukvić, Jovan Raičković, kapetan Pero Popović, kap. Andrija Nenezić, Mitar B. Popović, Nešo Pejanović, Nikola Il. Martinović, Mitro Đekić, Marko Leković, Milo N. Nenezić, R. de Boni, Jovan Golubović, Ljubomir Popović, Jevto Br. Pejanović, Jovan Ljumović, kap. Andrija Kontić i Đoko Kažija.

Poslije svečanoga šednika u hotelu „Balkan“ članovi pozorišnoga društva su se ponovo okupili u školskome zdanju radi održavanja godišnje skupštine. Na šednici skupštine (održana u dva dana) izabrana je nova, odnosno ponovo dato povjerenje staroj upravi. Nove mandate su dobili dotadašnji predšednik, sekretar, blagajnik i reditelj društva, dok su za

[18] Uobičajeno je bilo da se srazmjerno visini uloga članovi dijele na: utemeljivače, dobrotvore i pomažuće. Pored ovoga posebna kategorija su bili članovi-izvršioci tj. oni koji neposredno učestvuju u pripremanju i realizovanju programa (glumci, režiseri ...).

članove uprave (odbornike) izabrani: Svetozar Šušnjar, Milovan Đuranović, Mileta Minić i Milutin Begović. Poslije izbora uprave pretresen je i usvojen Pravilnik društva, koji će biti dostavljen nadležnim organima vlasti na ovjeru.

Kao posebno važnu treba istaći odluku skupštine Društva da se glumački ansambl ojača profesionalnim glumcima sa stalnim angažmanom. Ovakava odluka ukazuje da je društvo umjetnički i organizaciono (očekivani izvori prihoda) nadraslo jednostavni diletantski status i povremeno djelovanje, te da jasno vidi put ka prerastanju u poluprofesionalno, pa ako uslovi dozvole i stalnu profesionalnu trupu (pozorište). O takvoj nakani Društva u izvještaju sa skupštine „Glas Crnogorca" bilježi: „Uprava se i ranije nosila mišlju, da uz diletante, dobavi nekolike oprobane glumačke snage, što je tek sada učinila, kada je primila ponudu dugogodišnjeg glumca g. J. A. Markovića, da sa njegovom družinom bude član pozorišta, što će u veliko omogućiti uspješan rad ove ustanove."[19]

Početkom 1912. godine Jovana Markovića i njegovu porodicu ponovo srijetamo u Crnoj Gori. Profesinalni glumac Jovan A. Marković nije bio novo lice u crnogorskome pozorišnom miljeu. Već smo u radovima ukazivali na boravak i angažovanje Jovana Markovića na Cetinju i u Nikšiću, te skretali pažnju da ulozi i značaju ove ličnosti u pozorišnome životu Crne Gore do sada nije posvećeno dovoljno pažnje.[20]

---

19 Anonim, „Pozorišno društvo u Podgorici", *Glas Crnogorca*, XLI/1912, br. 3, str. 3-4. O odlukama skupštine Društva javlja i *Cetinjski vjesnik* i u podnaslovu priloga ističe. „Intenziviran rad na osnivanju pozorišta –" (Anonim, „Pozorišno društvo u Podgorici", *Cetinjski vjesnik* V/1912, br. 7, str. 3).

20 Luka I. Milunović, „O dramskim pukama u Crnoj Gori 1884-1912", *Matica*, XV-XVI/2014-2015 (zima / proljeće) br. 60-61, str. 296-297. Idem, *Pozorište Zetski dom 1884-1896*, Cetinje, 2006, str. 231-236.

2. Jovan A. Marković u pozorišnome životu Crne Gore prije 1912. god.

Na Cetinje je početkom jula 1899. godine sa porodicom stigao vojvođanin Jovan A. Marković, kako će sam za sebe napisati: „upravitelj srp. put. pozorišne družine". U arhivi uprave varoši Cetinja ostao je sačuvan zapis da je J. Marković 5. jula 1899. godine uputio molbu za pozajmicu od 25 fjorina, što će, kako kaže, vratiti do 18. jula. U istoj molbi Marković traži dozvolu da 15, 16. i 17. jula na Cetinju, „u jednom kafanskom lokalu ili pod vedrim nebom" sa svojom ženom „i još sa kojim članom moje družine" priređuje predstave sa pjevanjem. Opštinska uprava je istoga dana odobrila pozajmicu, ali od 15 fjorina, koju je Marković odmah primio.[21] Nešto kasnije, 28. jula opštinska vlast je konstatovala da Marković nije vratio dug, a pozajmljeni iznos je tretiran kao pomoć. Marković će nešto kasnije od Opštinske uprave Cetinje ponovo dobiti pomoć, ali ovoga puta od 5 fjorina.[22]

Prve komade, o čemu nalazimo pomena u „Glasu Crnogorca", Jovan Marković je prikazao „sa svojom gospođom i sa nekima mjesnim diletantima" na Cetinju 28. jula 1899. godine. Prikazani su tom prilikom Cedliceva drama u dva čina „Amerikanski rob na Kubi", a zatim još dva manja komada „Ženski neprijatelj" i „Pijani crevljar", koji se naročito dopao publici. U objavljenoj crtici o ovom događaju napominje se da je Marković svoju ulogu odigrao majstorski i da je publike „bilo prilično". Ovo je ujedno i jedini nastup Jovana Markovića na Cetinju u 1899. godini za koji imamo sigurnih podataka.

[21] DACG, UVC-1899, Fas: 22, Om: prihodi u mj. julu, br. 35.

[22] DACG, UVC-1900, Fas: 31, Om: jul, br. 109.

Jovan A. Marković je ubrzo pokazao namjeru da svoj boravak u Crnoj Gori ne ograniči samo na Cetinje. Na formiranje ovakve namjere moglo je uticati više faktora među kojima je svakako i taj što je cetinjska pozorišna publika, ma do koga nivoa bila formirana, ipak navikla na kvalitetnije predstave viđenijih putujućih profesionalnih trupa (Đ. Protić, M. Lazić, N. Simić) kao i saznanje koje je morao imati da se tada pripremao, ili je već bio dogovoren, dolazak u Zetski dom veće i mnogo poznatije putujuće pozorišne družine. Marković je zato već 3l. jula 1899. godine uputio molbu Ministarstvu unutrašnjih djela, tražeći dozvolu „za slobodno davanje pozorišnih predstava na srpskom jeziku u granicama Crne Gore". U molbi Marković napominje: „Dolepotpisati kao i svaki njegov član strogo će držati se zakona i odredaba propisatih od Knj. Crn. Vlade".[23] Ministarstvo je odgovorilo već 2. avgusta dajući dozvolu „da može oditi u unutrašnjost pa ako mu opštine dozvole — a ako nedozvole da može javiti Ministrastvu telegrafično".

Početkom oktobra na Cetinje će stići mnogo afirmisanija i brojnija pozorišna trupa Dragutina Krsmanovića, pa će J. Marković saglasno odobrenju Ministarstva unutrašnjih djela koje je dobio krenuti da daje predstave po unutrašnjosti Crne Gore. Ovđe možemo otvoriti pitanje da li je neko od domaćih diletanata koji su izvjesno učestvovali u predstavama na Cetinju otišao sa Markovićem i njegovom porodicom. Ovakva pretpostavka bi bila lakše prihvatljiva ako je Marković toga ljeta davao predstave u Podgorici. Jovan Marković je, naime, tokom avgusta ili septembra 1899. godine, mogao neku predstavu prikazati u Podgorici, a zatim otputovati u Nikšić. U primarnima izvorima nijesmo uspjeli da o tome pronađemo sigurnu potvrdu pa ovo pitanje ostavljamo otvorenim u nadi da će odgovor dati buduća istraživanja.

[23] DACG, MUD-1899, Fas: 98, br. 750.

U ondašnjoj štampi, koja je inače redovno pratila ovakve događaje, takođe nema vijesti o nastupima Markovića po unutrašnjosti, do prikazanih predstava u Nikšiću početkom oktobra 1899. godine. Markoviću je svakako trebalo vremena da uspostavi kontakt sa nadležnim vlastima u opštinama, ali i pripremi program, uključujući i rad sa mjesnima diletantima. U prvoj vijesti o Markoviću u „Onogoštu" (7. X) se kaže da je: „od nekoliko dana" stigao u Nikšić sa svojom suprugom.

Gostovanje Markovića u Nikšiću od oktobra do decembra 1899. godine možemo potpunije pratiti zahvaljujući pisanju „Onogošta". Ovo glasilo će u prilogu od 10. oktobra javiti da je Jovan Marković u kafani Jova Mrava, „uz sudjelovanje nekijeh mjesnijeh diletanata", pored „Amerikanskog roba na Kubi" i komedije „u 1. činu od Kocebu-a", „Ženski neprijatelj", koje smo već pomenuli kao date na Cetinju, prikazao i predstavu „Jedan sluga a dva gospodara", kako u štampi stoji, od N. Nedeljkovića, koji je vjerovatno preveo, možda i preradio ovaj dramski tekst.

U opširnijemu prikazu predstava u nikšićkome „Onogoštu", potpisanom inicijalom X.[H],[24] o pokazanom glumačkom umijeću Jovana Markovića iznešene su laskave ocjene: „Gosp. Jovan A. Marković je komičar i to rođen, stvoren komičar, ipak je i kao glumac vrlo sposoban i jako osvaja publiku. On je takav glumac, koji može da stvori svaku ulogu, koje se primi, a to nije lak posao." U „Onogoštu" se takođe ističe sposobnost umjetničke transformacije Markovića zavisno od uloge, odnosno karaktera lika koji igra: „Biti kadar, kao što je g. Marković, da prema ulozi koju igra, da izazove plač ili smijeh, te se kazati može, da je pravi umjetnik, koji ne samo zna vješto ulogu izigrati, nego je i zna osjećati."

[24] **X**, „Nikšić, 10. oktobra 1899", *Onogošt*, I/1899, br. 23, str. 4. Za inicijal (šifru) **X** [H] (H, Iks, 10), bibliografi smatraju da ga je koristio urednik „Onogošta" Stevan V. Vrčević.

Ocjene o glumačkima postignućima gospođe Marković u istome prikazu mnogo su uzdržanije: „Gospođa Markovićka i ako se nije Taliji posvetila, ipak je odigrala svoje uloge vrlo dobro“, da bi, poslije kraćega osvrta na same odigrane role, kritičar zaključio: „Uopšte gospođa Marković je prijatne spoljašnosti i dosta lijepijem sposobnostima. Ona nije glumački talenat, ali je vrlo skrupolozna i čestita glumica koja odlično otpravlja onaj posao koji joj se povjeri. I s pjevanjem svojijem napravila je lijep utisak na publiku.“ Mjesni diletanti su, po mišljenju ovoga kritičara, takođe korektno obavili svoje zadatke: „I naši učinješe koliko mogoše i pohvale su vrijedne radi lijepe izrade s obzirom na kratko vrijeme kojijem su raspolagali da se priprave, i na rad kojemu nijesu odani. S naše im strane hvala što se rado prihvatiše ove plemenite dužnosti, da umjetniku olakšaju i omoguće rad svoj“.

Posjeta publike je bila dobra, ali ne onakva kakvu je, po mišljenju kritičara, kvalitet izvedenih predstava zasluživao: „Mi se nadamo da na drugoj prestavi, koja će biti idućeg petka, vidjećemo kafanu g. Jova Mrava dupkom punu“. Na kraju ovoga prikaza, na što treba posebno skrenuti pažnju, afirmiše se namjera Jovana A. Markovića da u Crnoj Gori formira stalnu profesionalnu pozorišnu trupu: „Gosp. Markoviću je lijepa misao sinula, ako nađe potpore i saučešća da osnuje stalnu pozorišnu družinu u Crnoj Gori u kojoj bi svremenom i naši zemljaci mogli naći pristupa i uhlebljenja.“ Ovo je prvi slučaj u Crnoj Gori za koji imamo relevantne izvore da se mimo Cetinja razmišlja o formiranju stalne profesionalne pozorišne trupe.

Za najavljene nove predstave i produžetak gostovanja u Nikšiću, a što je bilo u skladu sa pripremama za realizaciju zamisli o formiranju stalne pozorišne trupe u Crnoj Gori, Marković je znatno osnažio profesionalni dio glumačke ekipe angažujući glumački par – gospođu i gospodina Milenkovića. Iz broja u broj „Onogošt“ će nedugim vijestima pratiti repertoar

trupe Jovana Markovića prikazan tokom novembra 1899. godine. Milenkovići su sa Markovićima prvi put nastupili u predstavama šaljivih komada „Opozicija“ i „Pola vino pola voda“, koje su prikazane početkom novembra 1899. godine u kući vojvode Lazara Sočice. U kratkome osvrtu na prikazane predstave o glumi Milenkovića „Onogošt“ će donijeti pohvale: „Te večeri imali smo prilike, da prvi put čujemo g. Milenkovića i njegovu gospođu, koji su tako glatko, realistički i vjerno prikazivali svoje uloge.“ Međutim, na predstavama je bilo malo publike. To se u štampi objašnjava visokima cijenama ulaza jer: „Ne možemo kazati da je to znak slabog raspoloženja našeg građanstva, koje rado hita na ovako zabavna i poučna mjesta a ni to da ova družina ne uživa dobar glas.“ Angažujući profesionalne glumce Markoviću su svakako porasli troškovi, pa je, izgleda, slabo procijenio koliko može povećati prihode većima cijenama ulaznica. Ekonomska situacija u Knjaževini Crnoj Gori i nivo standarda stanovništva i ovoga puta se pokazuju kao vrlo oštar limitirajući faktor povećanju nivoa zadovoljavanja kulturnih potreba.

Jovan Marković će, nastavljajući gostovanje sa svojom trupom, prikazati u Nikšiću niz predstava koje, kako bilježi „Onogošt“, nijesu bile najbolje pošećene, osim, naravno, kada je prikazivana „Balkanska carica“. Očigledno da nikšićka publika, nenaviknuta na kontinuirano prikazivanje pozorišnih predstava, uz prisutni ekonomski faktor, nije mogla da masovnije prati Markovićev repertoar. Brojnije prisustvo gledalaca na predstavi gospodarevoga djela „Balkanska carica“, koje je i štampa konstatovala, ne treba vezivati isključivo za ljubav prema pozorišnoj umjetnosti.

Na repertoaru Markovićeve trupe u Nikšiću do početka decembra su, pored „Balkanske carice“, bile i predstave: „ [Ej ljudi] Što se ne ženite“ i „Boj na Grahovcu“, za koje se kaže da su igrane sa dobrim uspjehom. Zatim su u jednom terminu

ПОД ВИСОКОМ ПОКРОВИТЕЉСТВОМ ЊЕГОВОГ ВИСОЧАНСТВА КЊАЗА ПАВЛА ОД РАШКЕ

I-во Дилетантско Позоришно Друштво у Подгорици

у дворани овдашње основне школе

СВЕЧАНА ПРЕДСТАВА

у славу рођен-дана Њ. Височанства Књаза ПАВЛА од Рашке

У четвртак 3. маја 1912. год.

Позоришни говор држи предсједник г. Филип Протић

Представа XVIII. Представа XVIII.

Балканска царица

Драма у 3 чина с пјевањем, од НИКОЛЕ I.

Режира: Ј. А. Марковић, артистички управитељ.

ЛИЦА:

Иван-бег Црнојевић, Господар Црне Горе	г. Ј. А. Марковић
Ђорђе, наслједник	г. [illegible]
Стојко, млађи син војводе Зетски	г. М. Мишић
Кнез Деан, војвода	г. М. Бећић
Кнез Перуш, војвода	г. Л. Крцуновић
Даница, његова кћи	г-ђа С. Марковићка
Марта, њена другарица	г-ђа Даница Марковићева
Војвода Хото	г. Л. Радовић
Војвода Лазе	г. Л. Поповић
Угљеша, слуга Стојков	г. Р. Поповић
Ибрахим-ага, посланик	г. Д. Гвозденовић
Гуслар	* * *

Догађа се: у престоници Иван-беговој у Жабљаку и околици средином XV. вијека.

Улазнице се могу добити код друштвеног благајника *Пера Вукотића.*

УЛАЗНА ЦИЈЕНА: Од особе сједиште I. реда Пер. 1·50
" " " II. " " 1·—

Почетак у 8½ у вече

prikazani komadi „Šolja teja“ i „Dva stara rasijana“. Predstave su prikazane kao korisnica gospođe Slave Marković[25]. Za ove dvije predstave u lokalnoj štampi se ističe: „Oba su komada odigrana bila na potpuno zadovoljstvo publike. Glumci su svoje uloge vrlo živo i prirodno izvršili i česta aplaudiranja izazivali. Osobito upravitelj gosp. Marković dostigao je vrhunac prave umjetnosti...“ Apeli za brojnijom pošetom publike, koje je pored pohvala Markovićevim predstavama uz svaku vijest isticao „Onogošt“ očigledno nijesu davali rezultate. Zato će Jovan A. Marković, sa suprugom i društvom, 2. decembra 1899. godine dati u Nikšiću oproštajnu predstavu pred odlazak u Podgoricu: „gdje će dati niz prestava.“

Repertoar od 11 predstava (za što nalazimo podataka u „Onogoštu“) koji je Marković prikazao, sa svojom suprugom, angažovanima profesionalcima i mjesnima diletantima, tokom oktobra i novembra 1899. godine u Nikšiću, otvaraju mogućnost i za nešto šira razmišljanja. Pogledajmo, doduše samo u naznakama, osnovne karakteristike boravka i djelovanja J. A. Markovića tokom oktobra i novembra mjeseca u Nikšiću. Prije svega polazimo od toga da je „Onogošt“ koji je, kako se iz natpisa vidi, snažno podržavao boravak Markovića u Nikšiću, zabilježio sve prikazane komade, ili da su pomenute predstave bar reprezentativan uzorak dvomjesečnoga repertoara. Poslije uspjeha prvih predstava (9. X) Marković sam iznosi, ili znatno doprinosu rađanju ideje o formiranju stalne profesionalne trupe, na tome konkretno radi pripremajući diletante i ugovarajući dolazak glumačkoga bračnoga para Milenković. Nedovoljan odziv publike na prvima zajedničkima (31. X) i kasnije na većima, složenijima predstavama (do 17. XI), kao i finansijska očekivanja Milenkovića očigledno nijesu išli u prilog dužega

25 U štampi za suprugu Jovana Markovića srijećemo ime Slava, dok u dokumentima državnih organa Slavka.

zajedničkoga nastupa. Tako se razbija ideja o formiranju stalne pozorišne trupe u Nikšiću. Markovići kasnije ponovo prelaze na manje, jednostavnije komade (19. XI) i konačno, pošto se interesovanje publike, a time i prihodi bitnije ne popravljaju, daju oproštajnu predstavu (2. XII) i odlaze, kako najvljuju, u Podgoricu.

O boravku J. Markovića u Podgorici ne nalazimo podataka u štampi, kao je to bilo uobičajeno kod prikazivanja predstava na Cetinju, ili u Nikšiću, tako da ne možemo preciznije reći koliko se tamo zadržao niti, pak, nešto o tome da li je bilo prikazanih predstava. U to vrijeme Podgorica nije imala svoj list, a ni urednoga dopisnika „Glasa Crnogorca“ ili „Onogošta“. Treba reći i to da ovi listovi tada opširnije pišu o predstavama u Zetskome domu koje daje mnogo poznatija i brojnija trupa Dragutina Krsmanovića.

Dvije predstave prikazane početkom 1900. godine u Podgorici ipak bi mogle posredno da otvore pitanje o prisustvu Jovana A. Markovića. Na dan oslobođenja Podgorice, 27. januara, prkazan je komad Marka Crara „Boj na Grahovu“ uz, kako se u štampi kaže, angažovanje društava Podgoričke čitaonice i društva „Branko“. Komad, ne tako lak za pripremu, rijetko se prikazivao u Crnoj Gori, a nalazio se na repertoaru J. Markovića (prikazan u Nikšiću, novembra 1899. god). Tek nekoliko dana kasnije (2. II 1900. god) prikazan je takođe veći komad „Boj na Kosovu“. Zbog oskudnih podataka u štampi ne možemo ništa tvrditi o eventualnome učešću Jovana Markovića, ali dozvoljavamo bar otvaranje pitanja.

Po pisanju „Onogošta“, poslije Uskrsa, tokom aprila i maja 1900. godine, ponovo ćemo se srijetati sa Jovanom A. Markovićem u Nikšiću. U kafani Dimitrija Grbovića on će sa suprugom prirediti, u nedjelju, 16. aprila, zabavno veče. Veče je započelo recitovanjem nekoliko pjesama, da bi zatim Markovići prikazali šale: „Gospođa Mila“ i „Miš“. Dramski program je te

večeri završen komadom „Ciganka vračara i Ciganin“. Uz vijest o ovoj zabavnoj večeri štampa bilježi: „Sve ove tačke ispale su na opće dopadanje prisutne publike, koje je bilo dosta prilično.“

Početkom maja 1900. godine Jovan Marković je režirao pozorišnu igru „Niz bisera“ Karla Koltaja koju su članovi Društva „Zahumlje“ izveli na, kako se kaže u štampi, opšte dopadanje. Dvije sedmice kasnije, na Spasovdan, diletanti „Zahumlja“ prikazali su i predstavu „Šokice“ Ilije Okruglića, koju je takođe režirao Jovan Marković. O komadu, odnosno zabavnoj večeri u okviru koje je prikazan, „Onogošt“ je objavio najavu i poziv publici sa cijenama ulaznica, a u narednome broju i opširniji tekst iz pera Filipa S. Vrčevića. Komad je prikazan „izvanredno, tako da je publika bila veoma zadovoljna“. U ovome komadu Jovan Marković je odigrao i dvije uloge (*Božo* i *Župnik*) i „upravo očarao publiku“. Pohvale je zaslužila i Slava, Markovićeva supruga, za ulogu *Janje* (Šokice), i nikšićki diletanti, od kojih autor prikaza posebno pominje: Đoka Čuturicu, Andriju Memedovića i Nikolu Drecuna. Na kraju prikaza, iako ne bez primjedbi (uloge su se mogle bolje naučiti), autor zaključuje: „Svakako je komad ispao sjajno te su naši diletanti i diletantkinje zaslužili svaku pohvalu i priznanje na njihovom trudu i požrtvovanju na korist društva i ove naše mile varoši Nikšića.“ Poslije predstave koja je trajala do 23 sata nastaviće se zabava, igre i ples. Muzičke numere pripremio je Josif Davidek. Poslije zabave u Nikšiću, o Spasovdanu 1900. godine, zadugo nećemo nalaziti vijesti o boravku J. Markovića sa suprugom u Crnoj Gori.

Pri razmišljanju da li je repertoar koji je realizovao Jovan A. Marković u ovom periodu bio, ili mogao biti, bogatiji i kvalitetniji treba imati na umu da je sa amaterima pripremao dosta obimne i zahtjevne komade pa je sasvim sigurno bilo teško imati veću produkciju. Kada je obim ukupnoga repertoara u pitanju ostavićemo otvoreno pitanje da li je u vrijeme pripremanja tih

većih komada Marković sa svojom suprugom i možda još ponekim spremnijim diletantom prikazivao manje komade (jednočinke) o čemu međutim u izvorima nijesmo našli valjane potvrde.

Formirajući opšu ocjenu značaja rada i djelovanja bračnoga para Marković u pozorišnome životu Crne Gore krajem 19. stoljeća treba istaći aspekte: (1) ostvarivanje saradnje sa domaćima diletantima (dramska pouka, širenje i podizanje nivoa pozorišne kulture), (2) pokretanje aktivnosti na pripremi pozorišnih predstava i mimo državne Prijestonice, te (3) držimo naročito važnim, što je inaugurisao ideju i ulagao napore na formiranju stalne profesionalne trupe u Nikšiću. Naravno, širi uticaji realizovanoga repertoara i djelovanja J. Markovića, kao uostalom i drugih profesionalnih glumaca, trupa i grupa u Crnoj Gori sa kraja 19. i početka 20. stoljeća zahtijevaju šira razmatranja i analizu. O mogućima kontaktima Jovana A. Markovića sa crnogorskim glumištem u 20. stoljeću do dolaska u Podgoricu 1912. godine nemamo neposrednih podataka.

4. Poluprofesionalno pozorišno društvo do ratnih vremena

Početkom 1912. godine u Crnoj Gori, u nedavno obnovljenoj kraljevini, tekao je mirnodopski život. Na prve stanice poluzvaničnoga neđeljnika preselile su se teme iz umjetnosti i kulture. Za narod uvijek teška zima bližila se kraju. Ljudi su očekivali dolazak ljepših dana...

Početkom marta na Cetinju su se odigrala dva značajna javna događaja. Suveren, kralj Nikola I je na prigodnoj svečanosti proizveo 264 vodnika, svršene pitomce vojne škole, u pješadijske potporučnike. Istoga dana na drugoj svečanosti zvanično je otvoren novi dio zdanja Bolnice „Danilo I“. Tokom marta 1912. godine očekivao se dolazak u Crnu Goru novoga

barskoga arcibiskupa, gospodina Nikole Dobrečića, koji je krajem februara svečano posvećen u Vatikanu. Tih dana u Crnoj Gori redovno izlaze „Glas Crnogorca“ i „Cetinjski vjesnik“, a upravo se pojavio novi broj „Dana“, lista za nauku i književnost. Za 1912. godinu objavljen je zvanični „Državni kalendar“ i kalendar „Zeta“. Počeo je izlaziti i „Domaći list“. Redovno je tekao repertoar Kraljevskoga crnogorskoga narodnoga pozorišta. U zimskim mjesecima i tokom ranoga proljeća 1912. godine u Zetskom domu je pored državnoga teatra predstave priređivao i domaći kinematograf.

Ma koliko izgledalo da život u Crnoj Gori teče sasvim uobičajeno i spokojno ipak, proljeće 1912. godine, za razliku od višedecenijskoga niza prethodnih, neće biti početak *najljepšega godišnjega doba* u bezratnoj godini. Bez direktnih nagovještaja vidljivih običnom oku počelo je proljeće godine kojom, poslije više od tri decenije, u Crnoj Gori ponovo nastaju ratna vremena. Kraljevina Crna Gora ustvari više neće imati niti jedno proljeće u bezratnoj godini. Od jeseni 1912. godine smjenjivaće se jedna za drugom godine: regionalnih ratova i svjetskoga ratnoga sukoba, Božićnoga ustanka i narodnoga revolta... A kada budu prošli krupni događaji, ratna i krvava godišnja doba: sve jeseni i zime, sva proljeća i ljeta, koja će se, jedno za drugim od 1912. godine, smjenjivati duže od jedne decenije, kada dakle ponovo dođe rano proljeće u godini mira – na političkoj karti Evrope tada više neće biti crnogorske države – Kraljevine Crne Gore.

Tokom prve polovine 1912. godine u Podgorici će se sve više osećati djelovanje Pozorišnoga društva. Ubrzo, po održavanju skupštine (14-15. jan) Prvo pozorišno društvo će 27. januara, u školskome zdanju, prirediti *Svečanu zabavu* povodom godišnjice oslobođenja Podgorice. U okviru realizovanoga programa na zabavi je prikazan komad Jovana Dragaševića „Hajduk [Ajduk] Veljko“ – „Junačka igra sa pjevanjem“.

Poslije prikazane pozorišne predstave zabava je nastavljena igrankom.[26]

Dolaskom Jovana A. Markovića sa članovima porodice u Podgoricu, odmah je intenziviran rad Prvoga pozorišnoga društva. Pored Jovana Markovića, koji će režirati i igarti najznačajnije uloge, u predstavama će učestvovati i drugi članovi njegove porodice: supruga Slava, ali i ćerke Danica i Desanka. Prikazivanje predstava u Podgorici podrazumijevalo je korištenje prostora u školskome zdanju, što je moglo uticati na redovnost nastave. Zbog jednoga propusta Društva početkom februara 1912. godine ostvarena je intenzivna komunikacija sa Ministarstvom prosvjete i crkvenih poslova, nadležnim Školskim nadzorništvom i upravom škole. Pismo Duštva i telegrami razmijenjeni sa Minstarstvom prosvjete pružaju nam danas priliku da nešto više saznamo o aktivnostima, mjestu i terminima održavanja priredbi, koje priprema Prvo pozorišno društvo o čemu inače nema pomena u tekućoj periodici.

Poslije zabave organizovane početkom februara (neđelja, 5. II) članovi Drštva nijesu uspjeli da korišćeni prostor u školi dovedu u red potreban za održavanje nastave narednoga dana. Uprava škole je zato obavijestila Društvo da ubuduće ne može računati na prostor u školi bez naročitoga odobrenja Ministarstva prosvjete. Uprava društva će se zato odmah obratiti dopisom nadležnome Ministarstvu prosvjete i crkvenih poslova (primljeno 12. II 1912. g). U pismu, koje u ime Uprave potpisuju profesor Svetozar Šušnjar[27] i sekretar Gligo Pejanović, se

[26] Anonim, „Svečana zabava“, *Cetinjski vjesnik*, V/1912, br. 9, str. 4.

[27] **Svetozar Šušnjar**. Rođen u Kostajnici 1880. godine. U Crnoj Gori profesor od 1906/07 školske godine. Predavao matematiku u gimnazijama na Cetinju i u Podgorici (dr Momčilo D. Pejović, *Cetinjska gimnazija 1880-1920*, Cetinje, 2007, str. 770). Šušnjar sam, ili sa sekretarom Gligom Pejanovićem u ime uprave Društva potpisuje svu korespondenciju (februar, 1912. g) sa Ministarstvom prosvjete i crkvenih poslova iako je izabrani predšednik Filip Protić.

ističe da je Društvo: „sada dovedeno pred pitanje: biti ili ne biti, a povodom posve nevine omaške.“ Društvena uprava dalje ističe: „... da bi u buduće svaki sličan slučaj izbjeći mogla, ona se obavezuje, da će naše predstave davati samo uoči neđelje ili blag-dana, kako bi mogli sjutra dan školske prostorije u red postaviti.“[28] Na kraju pisma Uprava naglašava da bi Društvo, ako ne dobije dozvolu od Ministarstva za prikazivanje predstava u školskom zdanju, sasvim sigurno propalo.

Ministarstvo nije odmah odgovorilo na dopis, pa je uprava Pozorišnoga društva 14. februara telegramom tražila dozvolu da u subotu 18. februara može dati predstavu u školskome zdanju i naglašava: „Jamčimo da neće biti ni od kakve štete po nastavu...“[29] Ministar je odgovorilo Pozorišnome društvu telegramom na sam dan održavanja predstave: „Odobravam izuzetno tome društvu da može večeras držati zabavu u lokalu mjesne osnov. Škole, s tijem da se isti sjutra do podne dovede u red. Za ubuduće pak ima se društvo starati za potrebni mu drugi lokal.“ O svojoj odluci Ministar je istoga dana, takođe telegramom obavijestio i Školsko nadzorništvo u Podgorici. O sadržaju progama koji je izveden u ovoj prilici nažalost nijesmo uspjeli doći do bližih saznanja.

Prisustvo profesionalaca J. Markovića se očigledno odmah ošetilo u dinamici rada Društva, pa uprava mora ponovo moliti Ministra za dozvolu kako bi mogli koristiti školsko zdanje. Molba je, ponovo telegramom, upućena 25. februara. Ovom prilikom ministru je istoga dana uz molbu Društva stigla, takođe telegramom upućena, podrška predśednika opštine Podgorice S. Markovića. Predśednik opštine Podgorica u telegramu ministru ukazuje na značaj rada Pozorišnoga društva i ističe: „...slobodan sam preporučiti njegovu molbu već upućenu za dozvolu da

[28] DACG, MpiCP-1912, Fas: 80, br. 954 (dokumenat je oštećen).

[29] DACG, MpiCP-1912, Fas: 80, (dokumenat je oštećen).

može dati još koju predstavu u pomenutoj sali, a potpisani će i sam povesti brigu za da davanje te nekolike zabave ne bude ni najmanje od štete po nastavu."

Ministar prosvjete je, izvještavajući Društvo i Školsko nadzorništvo, dao dozvolu za prikazivanje predstave zakazane za 26. februar i ponovo naglasio – *samo izuzetno*. Uz to je u odgovoru upućenome Društvu napomenuto da na molbu upućenu Ministarstvu teba dostaviti i propisanu taksu. Pozorišno društvo će ovu svoju obavezu regulisati (poslati taksene marke) uz propratni dopis od 21. IV 1912. godine.[30]

Na poslati telegram predšedniku opštine S. Markovića iz Ministarstva je odgovoreno da se dozvoljava dalje davanje predstava u školskome zdanju i naglašava: „...pod obavezom Vašeg staranja..."[31] o dovođenju u red prostorija škole poslije održane predstave. Ministar je očigledno uvažio angažovanje i garancije Predšednika opštine pa je dao dozvolu ne samo za jednu već i za naredne predstave, naravno pod uslovom da nastava ne bude ni na koji način ometana. Ovakav stav ministra učiniće nepotrebnom dalju razmjenu telegrama sa Društvom pred svaku narednu priredbu.

O tome što je Pozorišno društvo prikazalo u nedjelju 26. februara možemo govoriti na osnovu sadražaja objavljenoga

[30] DACG, MPiCP-1912, Fas: 80, br. 954.

[31] DACG, MPiCP-1912, Fas: 80, br 954 (dokumenat je oštećen). Dokumenat je označen brojem 709 (bez broja fascikle) i pomenut u: Dr Đoko D. Pejović, „Razvitak prosvjete i kulture u Crnoj Gori 1852-1916", Cetinje, 1971, str. 329. U napomenama dr Đoko Pejović za dokument navodi broj pod kojim je akt svojevremeno zaveden u Ministarstvu Prosvjete i crkvenih poslova, jer građa tada još nije bila obrađena i imala svoj arhiski broj. Danas, poslije obrade građe, znatno je otežano pronaženje konkretnoga dokumenta na osnovu broja iz vremena kada je nastao. Mi ovđe navodimo aktuelni arhivski broj dokumenta.

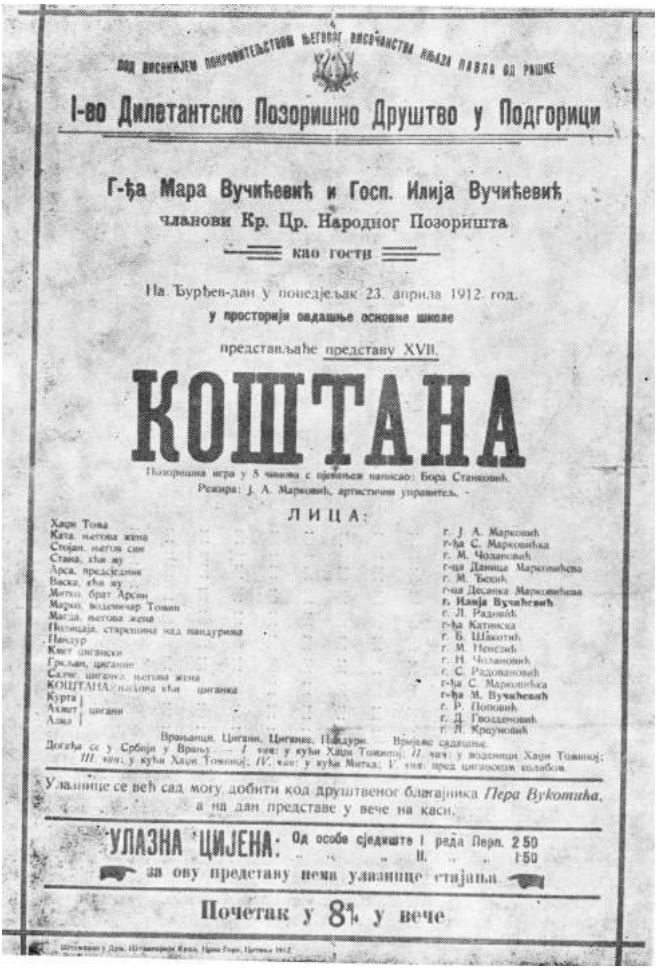
palakata (afiša).[32] Kako je originalni afiš pisan rukom i sačuvan u lošem, teško čitljivom stanju to je autor publikacije koju citiramo pored fotosa dokumenta dao i svoje čitanje koje ćemo navesti i učinjeti jednu korekciju. U pomenutome čitanju dokumenta stoji da je predstava data: „danas u nedjelju 26/II 1909. u dvorani škole". Kada je u pitanju godina odigravanja predstave radi se o omašci.[33] Prvo pozorišno društvo u Podgorici je 26. februara 1912. godine u školskom zdanju prikazalo tri jednočinke: „Šolja čaja" (šaljiva igra, prijevod sa francuskoga jezika), „Opozicija" (šaljiva igra od M. Stefanovića) i „Artiljerija rustikana" (*Komična opera. Parodija na „Kavalerija Rustikana". Sve đuture sortirao Brana.*). Predstava (seansa u kojoj su prikazane tri jednočinke) je ozačena kao sedma po redu u sezoni.

Zahvaljujući objavljenome afišu možemo saopštiti i podjele uloga u prikazanima jednočinkama. U „Šolji čaja" su igrali: M. Čalanović (*Baron Viljdelj*), Slava Marković (*Marija, njegova žena*), S. Radovanović (*Jovan, sluga*) i J. A. Marković (*Isidor Kamufle*). Uloge u jednočinki „Opozicija": J. Z. A. (*Nedeljko Bojičić*), Slava Marković (*Milica, njegova žena*), g-đa Danica (*Zorka, njihova kćer*),[34] D. Gvozdenović (*Radovan, padndur*) i R. Popović (*Milan, ekonom*). U komadu „Artiljerija rustikana"

[32] Milan A. Raičević, *Lijeva obala,* Titograd, 1971, str. 24.

[33] Ibidem. Napominjemo da je 26. februar 1909. godine padao u četvrtak (26. februar pada u nedelju 1912. godine). Takođe, ovđe, kao kod drugih afiša iz 1912. godine koji su šatampani, stoji: Pod pokroviteljstvom knjaza Pavla od Raške. Knjaz Pavle rođen je 1910. godine, a pokrovitelj Društva je postao 1911. godine. Do originala ovoga, ali i drugih plakata Pozorišnoga društva i pored upornoga traganja u arhivima do sada nijesam mogao doći.

[34] Ovđe se, mislimo, radi o gospođici (dakle ne gospođi) Danici Marković, kćerki Jovana i Slave.

Под високим покровитељством његовог височанства књаза Павла од Рашке

I-во Дилетантско Позоришно Друштво у Подгорици

Г-ђа Мара Вучићевић и Госп. Илија Вучићевић
чланови Кр. Цр. Народног Позоришта
као гости

На Ђурђев-дан у понедјељак 23. априла 1912. год.
у просторији задашње основне школе
представљаће представу XVII.

КОШТАНА

Позоришна игра у 5 чинова с пјевањем написао: Бора Станковић.
Режира: ј. А. Марковић, артистични управитељ.

ЛИЦА:

Хаџи Тома	г. Ј. А. Марковић
Катa, његова жена	г-ђа С. Марковићка
Стојан, његов син	г. М. Чолановић
Ставка, књ му	г-ђа Даница Марковићева
Арса, председник	г. М. Бесић
Васка, књ му	г-ђа Десанка Марковићева
Митко, брат Арсин	г. Илија Вучићевић
Марко, водничар Томин	г. Л. Радовић
Маса, његова жена	г-ђа Катићка
Пиштаја, старешина над пандурима	г. Б. Шћекотић
Пандур	г. М. Ненезић
Кмет циганскi	г. Н. Чолановић
Гргељан, циганин	г. С. Радовановић
Сајре, циганка, његова жена	г-ђа С. Марковићка
КОШТАНА, књгина кћи циганка	г-ђа М. Вучићевић
Курта,	г. Р. Поповић
Азиз, циганi	г. Д. Поздеровић
Азиз,	г. Ј. Крушковић

Врањанци, Цигани, Циганке, Пандури. Врломе садашње.

Дешава се у Србији у Врању. — I. чин: у кући Хаџи Томиној. II. чин: у водници Хаџи Томиној; III. чин: у кући Хаџи Томиној; IV. чин: у кући Митка; V. чин: пред циганском колибом.

Улазнице се већ сад могу добити код друштвеног благајника Пера Вукотића, а на дан представе у вече на каси.

УЛАЗНА ЦИЈЕНА: Од особе сједиште I реда Пер. 2·50
" " II. " 1·50
за ову представу нема улазнице стајања

Почетак у 8¼ у вече

Штампано у Дом. Штампарији Краља Црне Горе, Цетиње 1912.

igraju: g-đa Desanka[35] (*Majka Lučija*) i S. Radovanović (*Turido*). Kod sva tri komada, kako se na afišu kaže: „režiju vodi“ Jovan A. Marković, artistički upravitelj. Na samome zaglavlju plakata stoji da se Društvo nalazi pod visokim

35 Pretpostavljamo gospođica Desanka Marković, druga kćerka Jovana i Slave.

pokrovitelstvom knjaza Pvala od Raške. Uz obavještenje o vremenu početka predstave na afišu su takođe date i cijene ulaznica.

Vidimo da Jovan Marković, kao već iskusan profesionalni glumac i organizator, sada u funkciji umjetničkoga upravnika Pozorišnoga društva, na početku rada za izvođenje bira manja (jednočinke) i lakša za pripremanje (šale) dramska djela. Treba mu naravno vremena da prikupi i bar elementarno obuči zainteresovane diletante kako bi kasnije na zadovoljavajući način mogao pristupiti pripremanju većih i složenijih dramskih djela. U ono vrijeme uobičajeno je bilo da se u jednoj seansi prikažu dvije, od kojih je jedna veća, ili tri manje jednočinke, nekada kombinovane i sa dijelom (jednim činom) većega dramskoga djela. Ovakav repertoar imao je i određene pogodnosti pri potrebi čećega izlaska pred publiku. Postojala je, naime, praksa da se poslije dvije-tri seanse u kojima su sve jednočinke premijerno prikazane, počinju davati reprize. U nekoj od narednih seansi uz premijeru veće, ili dvije manje, prikazala bi se repriza jedne, ili dvije ranije date jednočinke. Pri prikazivanju repriza izbor bi, naravno, padao na one jednočinke koje su najbolje prošle kod publike.

Rad i djelovanje Prvoga pozorišnoga društva u Podgorici dobija na značaju, privlači pažnju i podstiče na razmišljanja u organima vlasti, naravno, naročito u onima koja su smještena u Podgorici. Dok rukovodstvo Opštine direktno podržava Društvo u radu, iz „Nadzorništva Istočne Školske Oblasti“, koje je bilo smješteno u Podgorici, Ministarstvu je 4. marta 1912. godine stigao dopis sa prijedlogom kako bi trebalo ubuduće trajno urediti korišćenje školskoga prostora za prikazivanje predstava i održavanje drugih javnih skupova. Autor prijedloga je Nikola Racković, koji neposredno predlaže sadržaj rješenja koje bi po njegovome mišljenju Ministar trebalo da donese. Prema Rackoviću u rješenju ministra bi između ostaloga trebalo da

stoji: „Pošto održavanje zabava i predstava u zdanju osnov. škole ne može se obavljati bez vidne štete po nastavu i zdravlje onamošnje školske djece, s druge strane pak, uviđajući, da bi zbog oskudice u drugim lokalima onamošnje pozorišno društvo moralo prekinuti svoj rad, što bi svakao bilo od znatne štete po vaspitni i duhovni napredak onamošnjeg stanovništva – odobrio sam održanje zabava i prestava u zdanju osnov. škole pod saopštenim uslovima s tim, da je pozorišno društvo dužno svake godine 14. januara i 15 juna i još jedanput godišnje kad Nadzorništvo nađe za umjesno, održati predstave u korist fonda siromašnih đaka Podgoričke osnov. škole. A tako i druga društva, kao Pjevačko, Sokolsko i t.d. koja bi godišnje održala po četiri ili više zabava, da su dužna po jednu održati u korist pomenutoga fonda.“[36] Zadržali smo se na dopisu iz Školskoga nazorništva jer držimo da na dobar način ilustruje položaj i uslove rada društava, te ukupan odnos šire zajednice prema kulturno-umjetničkome djelovanju u Podgorici, ali i čitavoj Kraljevini Crnoj Gori. Iz predloženoga broja obaveznih donatorskih priredbi može se zaključiti da je sa ovoga aspekta od svih organizacija u Podgorici ipak najaktvnije Pozorišno društvo.

Poslije prikazivanja niza, najvjerovatnije, manjih dramskih djela, po određenima pokazateljima, od 26. februara do 23. aprila, datih čak u devet prilika, Jovan Marković se sa ansamblom Prvoga pozorišnoga društva prihvatio pripreme većega i zahtjevnijega dramskoga djela. Štampa, što je i bilo za očekivati nije kontiunirano pratila produkciju Pozorišnoga društva, ali je odmah primjetila i najavila pripremanje većega dramskoga djela.[37] Izabrana je „Koštana“ Bore Stankovića, u ono vrijeme vrlo popularno djelo, i uz to pozvani su da kao gosti nose glavne uloge profesionalni glumci Ilija i Mara Vučićević, članovi Kraljevskoga crnogorskoga

[36] DACG, MPiCP-1912, Fas: 80, br. 954/5.

[37] Anonim, „Gostovanje“, *Glas Crnogorca*, XLI/1912, br. 16, str. 4.

narodnoga pozorišta. Skrenućemo pažnju da je Kraljevsko crnogorsko narodno pozorište u sezoni 1911/12. godine premijerno prikazalo „Koštanu“ 27. marta. Predstavu datu pod krovom Zetskoga doma režirao Ilija Vučićević i igrao *Mitka,* dok je njegova supruga Mara igrala *Koštanu*.[38]

Glumački par Vučićević je pozvan da ojača ansambl Pozorišnoga društva tako što će upravo iste uloge, koje je imao u predstavama dražvnoga profesionalnoga teatra sada odigrati u Podgorici sa domaćim ansamblom. Podgorička prmijera „Koštane“ zakazana je za 23. april – Đurđevdan, porodičnu slavu dinastije Perović. Za ovu predstavu je u državnoj štampariji na Cetinju štampan plakat (afiš). Na plakatu se odmah poslije zaglavlja naglašava da kao gosti nastupaju Ilija i Mara Vučićević: „članovi Kr. Cr. Narodnog Pozorišta“. Najavljujući gostovanja prvaka državnoga profesionalnoga pozorišta „Cetinjski vjesnik“ ističe: „Tako će se Podgoričanima pružiti ovim prilika ne samo da uživaju u ovom lijepom srpskom komadu, nego i da uživaju u lijepoj igri naših najboljih glumaca, naslađujući se lijepom pjesmom g-đe Vučićevićke, koja je i u Srbiji Koštanu prikazivala na svako zadovoljstvo.“[39]

Zahvaljujući plakatu čiji je fotos objavljen[40] možemo saopštiti podjelu uloga za ovu predstavu: Jovan Marković (*Hadži*

[38] Napomenućemo da je „Koštana“ igrana u KCNP i u sezoni 1910/11. takođe sa bračnim parom Vučićević u glavnima ulogama. Viđi: „Stoljeće crnogorskog državnog teatra“, tom I / Luka I. Milunović Velimir Vujačić Ljiljana Milunović, Cetinje, 2010.

[39] Anonim, „Gostuju u Podgorici.“, *Cetinjski vjesnik*, V/1912, br. 32, str. 4.

[40] Milan A. Raičević, *Lijeva obala,* Titograd, 1971, str. 13. Dvadesetak godina kasnije fotos plakata je objavljen u: Svetozar Piletić, „Saga o Podgorici“, Podgorica, 1990, str. 30. Uz fotos stoji legenda: „Prvo diletantsko pozorišno društvo osnovano 1911 godine“. Dalje se u istome radu, bez preciznoga navođenja izvora, samo kaže da je Društvo davalo predstave: „...kao „Balkansku caricu“, „Pjesnik i vila“, „Gorski vijenac i dr. ...“ (Ibidem, str. 31). Istu konstataciju o predstavama autor će ponovo saopštiti (Ibidem, str. 163).

Toma), Slava Marković (*Kata*), M. Čolanović (*Stojan*), Danica Marković (Stana), M. Đekić (*Arsa*), Desanka Markovć (Vaska), Ilija Vučićević (*Mitko*), L. Radović (*Marko*), g-đa Katinska[41] (Magda), B. Šakotić (*Policija*), M. Nenezić (*Pandur*), N. Ćolanović (*Kmet*), S. Radovanović (*Grkljan*), Slava Marković (*Salče*), Mara Vučičević (*Koštana*), R. Popović (*Kurta*), D. Gvozdenović (*Ahmet*), L. Krcunović (*Azma*). Predstavu je režirao Jovan A. Marković, *artistčki upravnik* Pozorišnoga društva u Podgorici.

Sa pomenutoga plakata saznajemo još nekoliko podataka o ovoj predstavi. Na plakatu „Koštana" je najavljena kao *predstava XVII*, što se pretpostavljamo, kako je to i uobičajeno, odnosi na broj datih premijera i repriza u tekućoj pozorišnoj sezoni. Ovo bi dakle ukazivalo na zaista obimnu produkciju Pozorišnoga društva, odnosno da je podgorička publika u periodu zima/proljeće 1911/1912. godine imala prošečno svake nedjelje po jednu pozorišnu predstavu. Treba pomenuti i finansijski aspekat produkcije Pozorišnoga društva. Na plakatu su istaknute i *ulazne cijene*: za šedišta u prvome redu po 2,50, a za drugi red po 1,50 perpera uz napomenu da *za ovu predstavu nema ulaznice stajanja*. Cijene ulaznica su (ako se izuzmu lože) na istom nivou, ili za nijansu veće kao u Zetskome domu na Cetinju za predstave Kraljevskoga crnogorskoga narodnoga pozorišta.

O uspjehu predstave i utiscima publike ne možemo ništa puzdano kazati jer nam aktuelna periodika ne donosi zapise na tu temu. Međutim, sudeći prema narednome angažovanju Prvoga pozorišnoga društva mogli bi zaključiti da je predstava „Koštane" prošla na najbolji mogući način. Pozorišno društvo je

[41] Radi se po svoj prilici o Persidi Persi Katinski koju srijetamo u podjelama uloga na diletantskim predstavama u Nikšiću („Zahumlje") potkraj19. stoljeća, te na Cetinju u grupi koja se formira 1904/05. godine.

naime za svoj naredni zadatak, *XVIII predstavu*, izabralo za crnogorske prilike još složenje i veće djelo. Pozorišno društvo će takođe šatampanim plakatom najaviti prikazivanje svečane predstave posvećene svom pokrovitelju: „u slavu rođen-dana Nj. Veličanstva Knjaza PAVLA od Raške". Svečana predstava je zakazana za četvrtak, 3. maj 1912. godine. Izabrana je za prikazivanje „Balkanska carica" – „Drama u 3 čina s pjevanjem od NIKOLE I." Reditelj je i ovom prilikom Jovan A. Marković, artistički upravitelj. Predstava „Balkanska carica" Prvoga pozorišnoga društva je najavljena u „Cetinjskome vjesniku".[42]

Gostujućih profesionalnih glumaca ovga puta nije bilo. Pozorišno društvo se očigledno ośetilo kadrim da ovako veliku i za ondašnje prilike vrlo zahtjevnu predstavu iznese sopstvenim snagama. Kada potenciramo zahtjevnost izvođenja „Balkanske carice" na javnoj sceni, onda pored umjetničkoga aspekta imamo na umu i to da se radi o djelu vladajućega suverena države, te da prikazivanje njegovih umotvora nikada nije doživljavano isključivo kao umjetnički čin. Uvijek se pažljivo slušalo što to Gospodar ima da poruči kroz usta likova svojih dramskih djela. Neuspjeh predstavljanja Kraljevih djela bio je takoreći nezamisliv. Kod svih koji bi pregnuli da ostvare ovakav zahvat morala je unaprijed postojati određena predostrožnost zbog eventulnoga promašaja ili učinjenih grešaka.

Plakat za predstavu „Balkanske carice" u izvođenju Prvoga diletantskoga pozorišnoga društva u Podgorici takođe je štampan i njegov fotos objavljen.[43] Zato možemo govoriti o glumačkoj podjeli: Jovan A. Marković (*Ivan-beg*), M. ....[44] (*Đorđe*), M. Minić (*Stanko*), Milo Đekić (*Knez Dean*) Luka

[42] Anonim, „Svečana prestava", *Cetinjski vjesnik*, V/1912, br. 35, str. 4.

[43] Milan A. Raičević, *Lijeva obala,* Titograd, 1971, str. 11.

[44] Na plakatu prekriženo i nečitljivo. Kod ostalih ličnosti na plakatu je dato prezime i prvo slovo imena.

Krcunović (*Knez Perun*), Slava Marković (*Danica*), Danica Marković (*Marta*), Lazar Radović (*Vojvoda Hoto*), L. Popović (*Vojvoda Lale*) R. Popović (*Uglješa*), D. Gvozdenović (*Ibrahim-aga*), * * * (*Guslar*).

Ovđe treba skrenuti pažnju da je za istu predstavu (3. maja 1912. godine) skoro identičnu glumačku postavu, uz poziv na šećanje Mila Bulatovića, objavio u svome radu dr Svetozar Piletić.[45] Za razliku od štampanoga plakata u tekstu dr Piletića, uz data puna imena za Đekića, Krcunovića i Radovića, stoji da je ulogu *Đorđa, starijega Ivan-begovoga sina* igrao Lazar Radović, te da je *Guslar* bio Dušan Gvozdenović. U ovome radu, poslije iznošenja glumačke podjele te bez poziva na izvor, dr Piletić konstatuje: „Pomenutu predstavu je organizovala Podgorička čitaonica."

Za „Balkansku caricu" zainteresovanima pośetiocima su ponuđene niže cijene ulaza u odnosu na prethodnu predstavu. U ovoj prilici za śedišta u prvome redu trebalo je platiti 1,50 a za drugi red, 1 perper. Niže cijene mogu da ukažu i na niže troškove pripreme predstave (nema honorara za angažovane profesionalace) ali i na želju da prikazivanju Kraljeve drame prisustvuje što više gledalaca (stajanje nije izričito isključeno kao kod prethodne predstave). Naravno, ni u ovome slučaju ne teba smetnuti s uma aktuelno socijalno stanje u Podgorici i Crnoj Gori odnosno visok stepen cjenovneośetljivosti kod najširih slojeva društva.

Nedugo poslije prikazane „Balkanske carice" u Podgorici je počelo gostovanje Kraljevskoga crnogorskoga narodnoga pozorišta, koje će potrajati duže od mjesec dana. Dopisom od 9. juna 1912. godine upravnik KCNP Pero Bogdanović saopštava

[45] Dr Svetozar Piletić, „Podgorička čitaonica i osvrt na razvoj narodnog bobliotekarstva u Titogradu", u: *150 godina narodnog bibliotekarstva u Crnoj Gori*, Zbornik radova, Cetinje, 1986, str. 104.

Ministarstvu prosvjete i crkvenih poslova: „Kr. Pozorište se od 6. maja nalazi u Podgorici, gdje s dobrim materijalnim uspjehom, a tako i s moralnim uspjehom daje predstave. Kako su u Podgorici nastupile tople noći, to posjeta počinje da popušta. Vrijeme je da družina ide iz Podgorice." Turneja KCNP je poslije Podgorice nastavljena gostovanjem u Nikšiću. U vrijeme gostovanja KCNP u Podgorici razumljivo da nije bilo predstava Pozorišnoga društva.

U vrijeme gostovanja ansambla KCNP u Podgorici teško se razbolio Jovan A. Marković. Liječen je u bolnici na Cetinju, ali lijeka nije bilo. Jovan Marković je umro na Cetinju krajem juna 1912. godine. Povodom Jovanove smrti njegova supruga Slava sa ćerkama je objavila „Javnu blagodarnost" u „Glasu Crnogorca" od 2. jula, đe se kaže: „U dubokoj našoj žalosti za glumcom Jocom plem. A. Markovićem, osjećamo kao vječnu utjehu, što možemo barem ovim putem da blagodarimo dobrima i plemenitima ljudima, koji prema pokojniku i nama pokazaše milosrđe." Ožalošćena supruga Slava sa ćerkama Danicom i Desankom posebno zahvaljuje doktoru Stanku Matanoviću, Peru Bogdanoviću, te svršenima bogoslovima, prosvjetnima radnicima i cetinjskima građanima: „koji svojim milosrđem vječno nas zadužiše."[46]

Slava Maković će sa ćerkama ostati u Crnoj Gori još godinu dana. Primljena je za člana umjetničkoga ansambla KCNP, igrala u predstavama pod krovom Zetskoga doma i po tom osnovu kao angažovana glumica redovno primala platu od 150 perpera o čemu su sačuvana dokumenta u arhivama minstarstva Kraljevine Crne Gore.[47]

---

[46] „Javna blagodarnost", *Glas Crnogorca* XLI/1912, br. 28, str. 6.

[47] DACG, MPiCP-1912, fas: 85, br. 2456; DACG, MF-1912, fas: 495, br. 397; Ibidem, fas: 496, br. 272; DACG, MF-1913, fas: 529, bb.

Započete pripreme za početak redovne sezone KCNP objavom početka rata u septembru 1912. godine su prekinute, zatvoreno je profesionalno pozorište pa su raskinuti svi ugovori sa profesionalnim glumcima, pri čemu su oni imali pravo na obeštećenje u visini od dvomjesečne plate. Međutim, i mimo ove ugovorne obaveze Ministarstvo je tokom čitavoga trajanja rata redovno isplaćivalo plate Slavi Marković i angažovanima profesionalnima glumcima (bračni par Vučićević) koji su ostali na Cetinju.

Po završetku rata pozorište na Cetinju nije otvoreno, pa je početkom jula 1913. godine Slava Marković, prvo od Ministarstva prosvjete, a zatim od Ministarskoga savjeta, tražila pomoć za putni trošak da bi sa svojim ćerkama otputovala sa Cetinja za Srbiju.[48] Po odluci Ministarskoga savjeta ministar prosvjete je rješenjem od 10. VII 1913. godine odobrio 150 perpera pomoći za putni trošak kako bi Slava Marković sa ćerkama mogla otputovati iz Crne Gore.

* * *

Ratna vremena koja prate Kraljevinu Crnu Goru takoreći od samoga inaugurisanja nijesu dozvolila da se pokrenu, ili uznapreduju već pokrenuta pregnuća na polju kulture. Poslje svoje druge redovne sezone 1911/12. godine Kraljevsko crnogorsko narodno pozorište neće više davati predstave. Prekinuti rad kulturnih društva i uduženja usljed ratnih prilika imao je šansu za kakvu-takvu obnovu aktivnosti tek krajem

48 DACG, MPiCP-1913, fas: 87, br. 601. U molbi Ministarskom savjetu (vladi) Slava sa ćerkama ističe da je pozorište na Cetinju zatvoreno i piše: „Uzrokom bolesti tifusa, koji dobismo, u ratno vrijeme radeći oko ranjenika na tri odjeljenja celo ratno vreme, tim uzrokom nalazimo se u slabom stanju življenja, te nijesmo u stanju otputovati.“ (DACG, MPiCP-1913, fas: 87, br. 636).

1913. i početkom 1914. godine. U ovome periodu u Crnoj Gori je održana i jedna nešto veća kulturna manifestacija na državnome nivou. Početkom novembra 1913. godine obilježen je – za crnogorsku kulturu veoma važan jubilej – 100 godina od rođenja Petra II Petrovića-Njegoša.[49] Situaciju u kulturnome i javnome miljeu Crne Gore, držimo, da adekvatno ilustruje činjenica što predstavu „Gorski vijenac", kao glavni kuturni događaj zvaničnoga programa obilježavanja stogodišnjice Njegoševa rođenja nije izvelo domaće profesionalno pozorište već *ad hoc* okupljeni crnogorski učitelji.

Aktivnost i djelovanje nastoji da obnovi i Prvo diletantsko pozorišno društvo u Podgorici. Krajem oktobra 1913. godine „Glas Crnogorca" će objaviti vijest da je Pozorišno društvo u Podgorici 6. oktobra održalo vanrednu skupštinu i izabralo novu upravu. Za predšednika uprave izabran je Savo Fatić, a za članove Lazar I. Brkić, profesor, učitelji Nikola Leković i Nikola Racković, te kafedžija Milutin Begović. Za dramaturga je izabran Branko Orlović, profesor,[50] a za sekretara Mileta Minić, poštar, i konačno, za blagajnika P. Vukotić, knjižar.[51] Donoseći ovu vijest „Glas Crnogorca" ističe da Duštvo nastoji da poslije dužega prekida zbog ratnih prilika nastavi rad, te da se nada podršci građanstva opštinskih vlasti.

Nemamo konkretnih podataka dramskoj produkciji Pozorišnoga društva poslije izbora nove uprave, ali radi ilustracije opštih prilika u Podgorici treba pomenuti jedan privatni

---

[49] Luka I. Milunović, „Njegošu u čast 1913. godine", *Matica*, XIII/2012, br. 51/52 (jesen/zima), str. 141-196.

[50] Profesor Btranko Ostoić je predavao istoriju, georafiju, latinski i grčki jezik u gimnazijama na Cetinju i u Podgorici. (viđi: dr Momčilo D. Pejović, *Cetinjska gimnazija 1880-1920*, Cetinje, 2007, str. 762).

[51] Anonim, „Diletantsko pozorišno društvo", *Glas Crnogorca*, XLII/1913, br. 50, str. 3.

ogas koji će „Glas Crnogrca“ objaviti krajem novembra 1913. godine. Pod naslovom „Pozorište u Podgorici“ vlasici kafane obznanjuju da u Podgorici: „U velikoj kući braće: Zaharija i Pavla Gvozdenovića uređena je bina za prestave, koncerte i druge zabave, sa pobočnom salom za garderobu i sa prostranom salom za publiku, što se ovim stavlja do znanja putujućim: pozorišnim, sviračkim i pjevačkim društvima, a tako i svima onim, koji se bave glumovanjem, sviranjem i pjevanjem.“[52]

Određena aktivnost Prvoga diletantskoga pozorišnoga društva postojala je i tokom prve polovine 1914. godine. Iz štampe saznajemo da je Društvo 19. januara održalo svoju godšinju skupštinu na kojoj je izabrana nova uprava.[53] Izabrana upava nastoji da što prije pokrene pozorišnu produkciju i to ne na isključivo amatreskim osnovama. Mogli bi reći da je Društvo već naviklo podgoričku publiku na predstave u kojima uz diletante učestvuju i profesionalni glumci, pa će se nova uprava truditi da ih i angažuje. Već u februaru iste godine uprava Društva u „Glasu Crnogorca“ objavljuje oglas kojim nudi angažovanje profesionalnim glumcima iz okruženja. U datom oglasu uprava Društva ističe: „potrebne su dvije glumice, srpkinje ili hrvatkinje. Plata po pogodbi. Mjesto stalno. Stupiti mogu odmah.“[54] Želeći da obezbijedi učešće profesionalnih glumaca Društo se zahtjevom ne jednom obraćalo i Ministarstvu prosvjete.

Nastojanja uprave Prvoga pozorišnoga društva u Podgorici na angažovanju profesionalnih glumaca za svoj ansambl možemo pratiti i na osnovu sadržaja dopisa upućenoga Ministarstvu Prosvjete i crkvenih poslova početkom maja 1914. godine. U

52 „Pozorište u Podgorici“, *Glas Crnogorca*, XLII/1913, br. 55, str. 3.

53 Anonim, „Diletantsko pozorište u Podgorici“, *Glas Crnogorca*, XLIII/1914, br. 6, str. 2.

54 „Oglas“, *Glas Crnogorca* XLIII/1914, br. 9, str. 4.

dopisu, koji potpisuju predśednik dr Dušan Matanović[55] i sekretar Milovan Minić, poslije konstatacije da Društvo postoji već 5 godina, stoji napomena da je: „ - iako bez ikakve subvencije – pokazalo lijep uspjeh u svom radu“. Uprava Društva zatim iznosi molbu uz napomenu da su se o istoj stvari već obraćali Ministarstvu prosvjete i crkvenih poslova, ali kako nijesu dobili odgovor čini to ponovo:

„Upravi ovoga društva je poznato da na Cetinju žive odlični članovi bivšega Kraljev. Crnogor. Narodnog Pozorišta, Ilija Vučićević i njegova gospođa Mara. Kako ni on ni ona već dvije godine nikakva posla na Cetinju nemaju a dobijaju redovnu svoju platu, to bi vrlo korisno bilo kad bi ih Ministarstvo odredilo amo da rade oko Pozorišta gdje bi nam njihova vještina i iskustvo od velike koristi bila.“[56]

Na pismo Prvoga diletantskoga društva nije stigao odgovor iz Ministarstva prosvjete. Na poleđini ovoga dopisa koji je u Ministarstvu zaveden 5. maja, stoje službena zabilješka od 18. juna 1914. godine: *Ad acta* i napomena sekretara Ministarstva da je to naredba Ministra.

Sredinom juna 1914. godine u Crnoj Gori su ponovo nastale ratne prilike pa su pitanja djelovanja društava i razvoja kulturnih djelatnosti uopšte, odmah potisnuta duboko u drugi plan. Za svoje aktivnosti pozorišna, sva kulturna i druga društva moraće poduže sačekati da dođu neka druga, bolja vremena.

---

55 Dušan Špirov Matanović rođen je u Ćeklićima. Osnovnu školu učio na Cetinju, a gimnaziju na Cetinju, u Kotoru i Splitu. U Beču završio pravni fakltet, a zatim doktorirao 1904. godine (dr Momčilo D. Pejović, *Cetinjska gimnazija 1880-1920*, Cetinje, 2007, str. 864).

56 DACG, MPiCP-1914, Fas. 96, br. 1027. Dokumenat je označen brojem 1678 (bez broja fascikle) i pomenut u: Dr Đoko D. Pejović, *Razvitak prosvjete i kulture u Crnoj Gori 1852-1916*, Cetinje, 1971, str. 329 (Viđi komentar u fus. 31).

5. Razmatranja uz egzistenciju pozorišnoga društva u Podgorici

Prateći generalnu liniju nastanaka, rada i djelovanja Prvoga diletantskoga pozorišnoga duštva u Podgorici mogu se uočiti odrazi društvenih tendencija koje su nastajale i dobijale maha u Knjaževini i Kraljevini Crnoj Gori. Kada govorimo o Kraljevini Crnoj Gori, odnosno vremenu kada je Pozorišno društvo formirano i djelovalo, treba imati na umu da su se zbog, možemo reći, stalnih ratnih prilika, tek u kratkim predratnima ili međuratnima periodima mogli očekivati samo oni oblici kulturnih i uopšte javnih djelatnosti koje podrazumijeva mirnodopska atmosfera. Doba ratnih prilika dominantno donosi reakcije društva na snažne izazove koje su nametale međunarodne prilike, pa tu možemo uočavati rezultate ili posljedice stanja u društvu stvorenoga pod uticajem tendencija u društvenome razvoju, te politike koja je sprovođena u državi poslije Veljega rata.

Integrišući se u crnogorsku državu od 1879. godine Podgorica se vrlo brzo generiše kao najveći urbani i najsnažniji privredni centar. Prirodna pozicija (povoljna klima, blizina Bjelopavlićke i Zetske ravice, te jezerske luke – Plavnica) čini da Podgorica postaje značajno tržišno čvorište i centar đe se na povoljan način mogu razvijati trgovina, ugostiteljstvo i preduzetništvo u proizvodnome sektoru (zanati, ali i industrijska proizvodnja). Sa 9895 žitelja krajem 1909. godine Podgorica ima, ili je blizu da ima, dvostruko više stanovnika nego gradovi u Crnoj Gori koji slijede po brojnosti svojih žitelja: Cetinje (5895), Ulcinj (5381), Nikšić (4086)....[57].

[57] „Varoši po broju stanovništva – bez starnih podanika: Iz popisa na dan 31. decembra 1909. god.“ (*Glas Crnogorca*, XL/1911, br. 3, str. 4). Viđi: dr Živko M. Andrijašević, „O nekim osobenostima crnogorskoga društva 1914.

Od Početka osamdesetih godina devetnaestoga stoljeća Podgorica prati i aktivno reaguje na društvene tendencije i impulse koji stižu iz državne Prijestonice. Čitaoničko društvo se osniva 1881. godine, a na zamah u razvoju pozorišnoga života pokrenutoga na Cetinju 1884. godine, poslije prikazanih predstava 1884/85. godine, Podgorica odmah reaguje i već početkom aprila 1885. godine pokreće organizovanu domaću pozorišnu produkciju.

Tokom posljednje decenije devetnaestoga stoljeća kulturni poslenici u Podgorici se, sa jedne starne, ne mire sa zastojem u kuturnima pregnućima koji se ošeća u državi, dok sa druge strane, stanovništvo, saglasno svome socijalnome profilu, za svoje djelovanje ne ošeća kao dovoljno komotan nepromjenljivi okvir koji nameću poludržavna čitaonička društva. Upravo će se u Podgorici, privatnom inicijativom 1892. godine, osnovati Pjevačko društvo „Branko“ – prva kulturna organizacija u Crnoj Gori po mnogo čemu drugačije profilacije od čitaonica i čitaoničkih društava. Tendencija započeta u Podgorici osnivanjem Pjevačkoga društva nastaviće se krajem devetnaestoga i početkom 20. stoljeća i u drugima gradovima Crne Gore (Cetinje, Nikšić, Bar, Ulcinj, …).

Analognu pojavu, doduše samo njen početak, možemo pratiti i kada je Pozorišno društvo u pitanju. Sredinom osamdesetih godina 19. stoljeća pozorišni život u Crnoj Gori je burno krenuo osnivanjem i produkcijom pozorišnih družina i, što je za ono vrijeme posebno važno, bio podržavan, kako se tada govorilo „sa najvišega mjesta“, tj. od strane samoga suverena – dramskoga pisca. No i pored svega toga pozorišne družine (diletantska društva) koje su se pojavljivale i ostvarivale scensku produkciju osnivane su i djelovale, ne kao samostalni društveni subjekti, nego u okviru već

godine“, u: *Crna Gora u Prvom svjetskom ratu*, Cetinje - Podgorica, 2015, str. 12-13.

postojećih (čitaonioćkih, pjevačkih i dr.) društva. Prvo pozorišno društvo (organizacija) koja je počela sa radom i ostvarila kakavtakav kontinuitet u djelovanju kao samostalni društveni subjekat je Pozorišno društvo osnovano karajem 1910. godine u Podgorici.

Pored važnosti samoga osnivanja pozorišnoga društva kao samostalne organizacije treba uočiti i još jednu važnu karakteristiku koja se razvija od samoga početka rada. Društvo se ne zadovoljava ostvarivanjem amaterskoga nivoa u radu. U državi je već otvoreno stalno profesionalno pozorište, pa bi prevelika razlika u nivou umjetničke produkcije sasvim sigurno demotivisala i publiku i same izvođače. Zato se od samoga početka rada realizuje saradnja sa profesionalnima glumcima i vrlo brzo za stalnoga umjetničkoga direktora angažuje profesionalac koji će uz režiju predstava obučavati domaće diletante trudeći se da stalno podiže nivo (po kvantitetu i kvalitetu) dramske produkcije. Tako Pozorišno društvo, i to treba naglasiti, ustvari počinje djelovati na poluprofesionalnim osnovama. Organizaciono gledano, od početka rada poluprofesionalne do osnivanja stalne profesionalne pozorišne trupe ostao je samo još jedan korak.

Ali nažalost, umjesto očekivanih, snažnijih i sigurnijih koraka pozorišnih društava i drugih kulturnih pregnuća u Crnoj Gori su se ponovo začule ratne trube. Međunarodno priznata država Crna Gora poslije nešto više od tri decenije života i razvoja u miru biće dovedena u poziciju da u godinama koje slijede dokazuje svoju vitalnost i održivost.

Držimo da je razmatranje svih činilaca – pa i najmanjih kamenčića iz mozaika društvene atmosfere – neophodno i važno kako bi se stvorila stabilna podumijenta sa koje će domaći procesi, događaji i ponašanja u vrtlogu međunarodnih zbivanja, koja označavamo kao ratna, i njihove posljedice biti mnogo jasniji i razumljiviji.

Prilog

Prvo diletantsko pozorišno društvo u Podgorici
Repertoar 1911/12.[58]

6. jauar, 1911. godine	Ede Sigligeti, „Ciganin“, pozorišna igra u tri čina
Decembar, 1911. (*u oči Nove 1912. godine*)	Branislav Nušić „Običan čovek“, Komedija u tri čina
27. januar, 1912. godine	Jovan Dragašević, „Hajduk Veljko“ Junačka igra sa pjevanjem
5. februar, 1912. godine	Svečana zabava [prikazana predstava]
18. februar, 1912. godine	Prikazana predstava
26. februar, 1912. godine	„Šolja čaja“, „Opozicija“ i „Artiljerija rustikana“ tri jednočinke pikazane u istoj seansi. (Predstava VII)
Od 26. II do 23. IV 1912. godine	Prikazane predstave u devet termina (Predstave VIII – XVI)

[58] Repertoar smo rekonstruisali na osnovu dostupnih pouzdanih podataka. Držimo da je od svoga osnivanja Pozorišno društvo prikazalo više predstava.

23. april, 1912. godine	Bora Stanković „Koštana“, Pozorišna igra u pet činova s pjevanjem (predstava XVII)
3. maj, 1912. godine	Nikola I Petrović, „Balkanska carica“, drama u tri čina s pjevanjem (Predstava XVIII)

KORIJEN IDEJE CRNOGORSKOG JEZIKA

Nakazava Takuja

This text deals with the language ideology of Vojislav P. Nikčević in the socialist Yugoslavia. The author of this paper, a Japanese doctoral student at the University of Tokyo, particularly mentions Nikčević's theories on the unity of the Montenegrin dialect and the right to call it the Montenegrin language.

Vojislav Pavlov Nikčević (1935-2007) je bio crnogorski naučnik, poznat kao autor Pravopisa crnogorskoga jezika (1993). Istraživači proučavaju njegovu ideju od 1993. godine, zato što su njegove knjige uticale na lingvistički crnogorski nacionalizam poslije raspada socijalističke Jugoslavije.[1] Međutim, ima malo prijašnjih istraživanja o njegovom djelu u socijalističko vrijeme. Vladimir Dulović analizira polemiku o

[1] Npr. vidi: A. Trovesi, „La codificazione della lingua montenegrina. Storia di un'idea", [u:] *Studi Slavistici*, 2009, br. 6, str. 197-223

jeziku Crnogoraca od 1968. do 1970. i Nikčevićeve tekstove ove polemike, ali ne diskutuje njegovu ideju poslije ove polemike.[2] Istraživanje Nikčevićeve ideje u socijalističko doba potrebno nam je jer je njegov pojam o jedinstvu crnogorskog naroda stvaran savremenim naučnim pojmovima. Dakle, u ovom referatu ću se baviti analizom njegovog diskursa o jeziku Crnogoraca i crnogorske istoriografije.

Polemike o narodnom jeziku Crnogoraca

Nikčević je napisao članke o narodnom jeziku Crne Gore 1968. godine.

„Književna tradicija na narodnom jeziku u prednjegoševsko doba na cjelokupnoj teritoriji današnje Crne Gore predstavlja značajan period crnogorske kulturne i književne prošlosti...“[3]

Aleksandar Mladenović je kritikovao njegova „nenaučn[a] i netačn[a] tumačenja“,[4] zato što, tvrdio je, bio je samo jedan književni jezik u Srbiji, Vojvodini i Crnoj Gori.[5] Nikčević je Mladinovićevu kritiku nazvao „neistorijsk[om]“.[6]

„A sveukupni jezik Crnogoraca u vrijeme početaka Vukove reforme ima ove karakteristike: u svim oblastima života u

---

[2] V. Dulović, „Socialist Intercessions. The Earliest Demands for a Separate Montenegrin Language (1967-1972)“, [u:] *History and Anthropology*, 2013, god. 24, br. 1, str. 166-182, posebno str. 176.

[3] V. Nikčević, „Narodni jezik u crnogorskoj književnosti prednjegoševog doba (svršetak)“, [u:] *Jezik*, 1968, god. 16, br. 2, str. 52.

[4] A. Mladenović, „Neka nenaučna tumačenja o narodnom jeziku prednjegoševske književnosti“, [u:] *Jezik*, 1969, god. 16, br. 5, str. 152.

[5] A. Mladenović, „Još jednom povodom nekih naučnih tumačenja o narodnom jeziku prednjegoševske književnosti“, [u:] *Jezik*, 1970, god. 17, br. 5, str. 158.

[6] V. Nikčević, „Neka neistorijska tumačenja narodnog jezika u crnogorskoj književnosti prednjegoševskog doba“, [u:] *Jezik*, 1969, god. 17, br. 2, str. 52.

upotrebi je, zvanično i nezvanično, samo jedan tip književnoga jezika, i to crnogorski. On ima mnogovjekovnu narodnu osnovu, jedinstven je, ujednačen...“[7]

Da li postoji crnogorski narodni jezik? Nikčević je insistirao da „sveukupni govori crnogorski predstavljaju jednu jezičku sferu, nedjeljivu, u nerazrušivome jedinstvu“,[8] ali srpski lingvista Pavle Ivić je tvrdio da „ne treba tako brzo zaboraviti da Crna Gora nije jedina oblast u kojoj se mogu naći dijalekatske osobenosti“,[9] jer na području Crne Gore ima dva dijalekta u tradicionalnoj lingvistici – istočnohercegovački i zetski. Ova polemika između lingvista je bila sukob između tradicionalne lingvistike i nacionalističke lingvistike.

Pravo na naziv jezika crnogorskog

Kako se zove jezik Crnogoraca? Novosadski dogovor (1954) je odlučio da je jezik Srba,

Hrvata i Crnogoraca srpskohrvatski ili hrvatskosrpski.[10] Godine 1968. crnogorski lingvista Mitar Pešikan napisao je da je najbolji naziv jezika Crnogoraca „srpskohrvatski“.[11] Nikčević je kritikovao članke Pešikana. Po njemu:

---

[7] V. Nikčević, „Još jednom o nekim neistorijskih tumačenja narodnog jezika u crnogorskoj književnosti prednjegoševskog doba“, [u:] *Kritika*, 1971, br. 17, str. 253.

[8] V. Nikčević, „Čiji je takozvani Vukov jezik“, [u:] *Kritika*, 1970, br. 12, str. 384.

[9] P. Ivić, *Srpski narod i njegov jezik*, Beograd 1971, str. 219.

[10] „O pitanju naziva srpskohrvatskog“, vidi: S. Kordić, *Jezik i nacionalizam*, Zagreb 2010, str. 125-136.

[11] M. Pešikan, „Crna Gora i pitanja srpskohrvatskog književnog jezika“, [u:] *Stvaranje*, 1968, god. 23, br. 4, str. 356. Pavle Ivić i je koristio istu logiku. Ivić, Srpski narod..., str. 220.

„U člancima..., dr Mitar Pešikan je, polazeći od pretpostavke da su Crnogorci Srbi, crnogorske pisce i dalje nedvosmisleno tretirao kao srpske, a crnogorsku varijantu jezika kao ijekavsku verziju istočne, srpske varijante...“[12]

Za njega, Crnogorci nemaju prava da nazovu svoj jezik nacionalnim imenom. On je napisao:

„…I danas, kada je još uvijek na snazi Pravopis iz 1960. god, u nezvaničnoj upotrebi Srbi jezik nazivaju srpski, Hrvati hrvatskim, pa ne vidim zašto Crnogorci ne bi svoj jezik mogli nazivati svojom nacionalnim imenom….“[13]

Zato, prema Nikčeviću, Crnogorci „imaju istorijsko pravo da ga nazivaju crnogorskim nacionalnim imenom“,[14] i ovo nije samo istorijsko pravo, nego je „prirodno pravo“.[15]

On je napisao da:

„…Iako srpski i hrvatski jezik nijesu lingvistički posebni jezici, već su im lingvističke posebnosti na nivou varijanata, Srbi i Hrvati jezik nazivaju srpskim, odnosno hrvatskim, pa stoga Crnogorci i po tom osnovu svoj jezik, iako nije lingvistički poseban jezik, mogu nazivati svojim nacionalnim imenom…“[16]

On je kritikovao i lingviste Vuka Stefanovića Karadžića i Aleksandra Belića, zato što su označavali karakteristike jezika Crnogoraca kao „dijalektizme“ ili „provincijalizme“.[17] Po njegovoj

---

12 V. Nikčević, „Jezikoslovna politika doktora Mitra Pešikana“, [u:] *Kritika*, 1969, br. 8, str. 589.

13 V. Nikčević, „Ko laički gleda na probleme jezika?“ [u:] *Stvaranje*, 1970, god. 25, br. 10, str. 942.

14 Isto.

15 Nikčević, „Čiji je takozvani...“, str. 385.

16 Nikčević, „Ko laički gleda...“, str. 943.

17 V. Nikčević, „Kako se Crnogorcima ukida jezik“, [u:] *Ovdje*, 1984, br. 183-184, str. 29.

tezi, Vuk je nazivao „crnogorski jezik, kao i jezike ostalih južnoslovenskih naroda“[18] srpskim. Za njega, takve „denacionalizacije“[19] su spustile vrijednost jezika Crnogoraca.

Usmena epika i jezik Crnogoraca

Tradicija crnogorske usmene epike je igrala ulogu kao simbol srpskog ili jugoslovenskog nacionalizma. Nikčević je napisao disertaciju o Petru II Petroviću-Njegošu, i proučavao narodnu epsku pjesmu u Crnoj Gori. Njegove studije o usmenoj književnosti Crne Gore imaju svojstvenu teoriju i logiku o postanku crnogorskog naroda. Na primjer:

„Najstarije crngorsko usmeno stvaralaštvo korijenom svojim seže u prvu etapu postanka i razvitka crnogorskoga naroda. U periodizacijskom smislu ta je etapa u istoriji jezika Crnogoraca i crnogorske književnosti poznata kao dukljansko doba.“[20]

U njegovoj studiji, narodna usmena epika nije nasljeđe srpskoga nego crnogorskog naroda.

Njegovo proučavanje usmene epike je isto kao proučavanje porijekla crnogorskog naroda.

On je mislio da je Duklja (Zeta) prva država crnogorskog naroda, zato je uvažio etnogenetski proces u Zeti. Podržao je etnologa Špira Kulišića i napisao nekoliko recenzija i članaka u polemici o etnogenezi Crnogoraca.[21] U njegovima recenzijama,

---

[18] Nikčević, „Ko laički gleda...“, str. 940.

[19] Nikčević, „Kako se Crnogorcima...“, str. 29.

[20] V. Nikčević, „Tragom najstarijeg crnogorskog usmenog književnog nasljeđa“, [u:] *Zbornik 1. kongresa jugoslovanskih etnologov in folkloristov*, Ljubljana 1983, str. 249.

[21] V. Nikčević, „Etnogeneza Crnogoraca“ (Povodom studije O etnogenezi Crnogoraca Špira Kulišića, Pobjeda, Titograd 1980), [u:] *Ovdje*, 1981, br. 140, str. 19; „Vrijedna knjiga o Crnogorcima“ (Povodom studije O etnogenezi

Nikčević nije samo objasnio Kulišičevu knjigu *O etnogenezi Crnogoraca*, već je i diskutovao svoju etnogenetsku teoriju o porijeklu Crnogoraca. Po njemu, etnogeneza Crnogoraca je počela od 9. vijeka i Srbi i Crnogorci su različiti narodi od početka.[22]

U članku o legendi Crnogoraca napisao je:

„Preci Crnogoraca su se na samom početku svojega razvoja našli u rimskoj provinciji Prevalitani koja je, za razliku od njih, bila na daleko većem stupnju ekonomskoga i kulturnog razvoja...“[23]

On je nacionalizovao crnogorske usmene epike i kritikovao Vukovo tumačenje koje vidi crnogorsku usmenu tradiciju kao srpsku. To je, po njemu, tumačenje velikosrpstva.

Umjesto zaključka

U ovom referatu sam istraživao jezičku ideologiju Vojislava P. Nikčevića u socijalističko vrijeme. Njegova ideologija prije raspada SFRJ ima ove karakteristične teze:

1. Ideje jedinstva govora Crnogoraca
2. Pravo naziva „crnogorskog jezika“

Vlada Crne Gore je izdala *Pravopis crnogorskoga jezika* 2009. godine, poslije proglašenja nezavisnosti i smrti Nikčevića.

Crnogoraca Špira Kulišića, Pobjeda, Titograd 1980), [u:] *Bibliografski vjesnik*, 1981, god. 10, br. 1, str. 127-137.

22 V. Nikčević, „Društvenoistorijska problematika u Njegoševu [sic] djelu“, [u:] *Ars*, 1986, god. 1, br. 1, str. 43.

23 V. Nikčević, „O jeziku i pismu slovenskih originala. Legende Vladimir i Kosara Zećanima iz krajine i Ljetopisa popa Dukljanina“, [u:] *Stvaranje*, 1979, god. 34, br. 10, str. 1599.

U ovom pravopisu piše da je „crnogorski jezik naddijalektalnog tipa“.[24] Sadašnja jezička ideologija Crne Gore je nasljeđe ideologije Nikčevića. Po Vladimiru Duloviću, Siniši Maleševiću i Gordani Uzelac, korijen sadašnjeg crnogorskog nacionalizma seže u socijalističko vrijeme, a ne u vrijeme poslije raspada SFRJ.[25] Možemo da kažemo da je Nikčevićeva ideja u socijalističko vrijeme jedan važan korijen ideje crnogorskog jezika i crnogorske nacionalne ideologije.

Bibliografija:

- Dulović V, „Socialist Intercessions. The Earliest Demands for a Separate Montenegrin Language (1967-1972)“, [u:] *History and Anthropology*, 2013, god. 24, br. 1.

- Ivić P, *Srpski narod i njegov jezik*, Beograd 1971. Kordić S, *Jezik i nacionalizam*, Zagreb 2010.

- Malešević S, Uzelac G, „A Nation-State without a Nation? The Trajectories of Nation-Formation in Montenegro“, [u:] *Nations and Nationalism*, 2007, god. 13, br. 4.

- Mladenović A, „Neka nenaučna tumačenja o narodnom jeziku prednjegoševske književnosti“, [u:] *Jezik*, 1969, god. 16, br. 5.

- Mladenović A, „Još jednom povodom nekih naučnih tumačenja o narodnom jeziku prednjegoševske književnosti“, [u:] *Jezik*, 1970, god. 17, br. 5.

- Nikčević V, „Narodni jezik u crnogorskoj književnosti prednjegoševog doba (svršetak)“, [u:] *Jezik*, 1968, god. 16, br. 2.

[24] M. Perović, J. Silić, Lj. Vasiljeva, *Pravopis crnogorskoga jezika i rječnik crnogorskoga jezika (pravopisni rječnik)*, Podgorica 2009, str. 5.

[25] Dulović, Socialist Intercessions, str. 166-167; Malešević S., Uzelac G., A Nation-State without a Nation? The Trajectories of Nation-Formation in Montenegro, [u:] „Nations and Nationalism“, 2007, god. 13, br. 4, str. 702.

- Nikčević V, „Jezikoslovna politika doktora Mitra Pešikana“, [u:] *Kritika*, 1969, br. 8.

- Nikčević V, „Neka neistorijska tumačenja narodnog jezika u crnogorskoj književnosti prednjegoševskog doba“, [u:] *Jezik*, 1969, god. 17, br. 2.

- Nikčević V, „Čiji je takozvani Vukov jezik“, [u:] *Kritika*, 1970, br. 12.

- Nikčević V, „Ko laički gleda na probleme jezika?“ [u:] *Stvaranje*, 1970, god. 25, br. 10.

- Nikčević V, „Još jednom o nekim neistorijskih tumačenja narodnog jezika u crnogorskoj književnosti prednjegoševskog doba“, [u:] *Kritika*, 1971, br. 17.

- Nikčević V, „O jeziku i pismu slovenskih originala. Legende Vladimir i Kosara

- Zećanima iz krajine i Ljetopisa popa Dukljanina“, [u:] *Stvaranje*, 1979, god. 34, br. 10.

- Nikčević V, „Etnogeneza Crnogoraca“ (Povodom studije O etnogenezi Crnogoraca Špira Kulišića, Pobjeda, Titograd 1980), [u:] *Ovdje*, 1981, br. 140.

- Nikčević V, „Vrijedna knjiga o Crnogorcima“ (Povodom studije O etnogenezi Crnogoraca Špira Kulišića, Pobjeda, Titograd 1980), [u:] *Bibliografski vjesnik*, 1981, god. 10, br. 1.

- Nikčević V, „Tragom najstarijeg crnogorskog usmenog književnog nasljeđa“, [u:] *Zbornik 1. kongresa jugoslovanskih etnologov in folkloristov*, Ljubljana 1983.

- Nikčević V, „Kako se Crnogorcima ukida jezik“, [u:] *Ovdje*, 1984, br. 183-184.

- Nikčević V, „Društvenoistorijska problematika u Njegoševu [sic] djelu“, [u:] *Ars*, 1986, god. 1, br. 1.

- Perović M, Silić J, Vasiljeva Lj, *Pravopis crnogorskoga jezika i rječnik crnogorskoga jezika (pravopisni rječnik)*, Podgorica 2009.

- Pešikan M, „Crna Gora i pitanja srpskohrvatskog književnog jezika“, [u:] *Stvaranje*, 1968, god. 23, br. 4.

- Trovesi A, „La codificazione della lingua montenegrina. Storia di un’idea“, [u:] *Studi Slavistici*, 2009, br. 6.

SOPSTVO KAO NASILNO DRUGO U NAMA
Problem definisanja sopstva

Ilija Kapičić

This paper identifies the problem of reaching a solid definition of C.G. Jung's notion of the Self, and seeks its resolution. The author first demonstrates how this problem is articulated by scholars of Jungian theory by showing that they ultimately depend upon „limited" definitions of the Self, where the Self is no more than a transcendental postulate, a simple derivative from the internal structure of Jungian argument. He then determines the reason for the problem by arguing that there can never be a complete definition of the Self, for it encompasses that which is unconscious and is thus irreducible to ego – comprehension.

Pojam *Sopstva* možda je glavni pojam u Jungovom poimanju psihe. *Sopstvu* se pripisuje veličina, jer je *unutrašnji nukleus psihe i daje smisao životu ... pa je najkompletniji izraz te sudbonosne kombinacije koju zovemo individualnost*, (Jung, 1964, str. 196; Jung, 1928, par. 404). *Sopstvo* je mnogo više od osnovne strukture argumenta ili potrebnog izuma koji drži ostatak jungovske teorije kao cjelinu, ono je afektivno iskustvo

koje može donijeti uništenje ili transformaciju za sve ono što se do sada smatralo sigurnim i temeljnim za ego svijest. Definicija *Sopstva* kao numinoznog iskustva daleko je od pojma racionalne funkcije, a Jungovi nastavljači mnogo više zavise od *Sopstva* kao funkcije, kao pasivnog transcendentalnog postulata, nego od ideje Rudilfa Ota *O Svetom*, (1917). Važno je priznati da je ideja numinoznog u samoj srži značenja *Sopstva*. Ti naučnici koji ne priznaju *Sopstvo* kao neposredno iskustvo *užasa*, *neodoljivosti*, *nužde*, ili *nasilja* griješe, kao što je Jung rekao za hrišćane prije njih, da su jednostranost koja zanemaruje tamnu stranu Sopstva (Boga).

Pojam *nasilje* u ovom radu koristi se da se opiše iskustvo ega u susretu sa *Sopstvom*. To jest, ego je izložen kreativnim silama *Sopstva* koje nastoji da uništi inferiornu ego orijentaciju sa njenom sklonošću ka predrasudama, sa ciljem da stvori bogatiju i dobro uravnoteženu ego orijentaciju. Prema tome, kreativnost *Sopstva* predstavlja primordijalno islustvo *vizionarskog* načina umjetničkog stvaranja[1]; to jest dionizijsko

[1] Jung razlikuje dvije vrste umjetničke kreativnosti, psihološku i vizionarsku. O vizionarskom tipu on piše: *To je primordijalno iskustvo koje nadilazi čovjekovo razumijevanje, na kojem u svojoj slabosti on može umrijeti. Sama enormnost iskustva daje svoju vrijednost i svoj pogubni uticaj. Uzvišeno, bremenito značenjem, ledeći krv svojom čudnošću, uzdižući se iz bezvremenih dubina, glamurozno, demonsko i groteksno, sa praskom razbija naš ljudski poredak i umjetničku formu, to zastrašujuće klupko vječnog haosa ...*, (Jung, 1930/1950, par, 141). Ilustracije Vilijama Blejka za Knjigu o Jovu pokazuju da je iskustvo *Sopstva* opasno primordijalno iskustvo umjetničke kreacije. Jovova priča je arhetipska slika koja slika tipični susret između ega i *Sopstva*. Taj tipični susret možemo nazvati Jovov arhetip. Glavna obilježja Jovovog arhetipa su: 1) susret ega i *Veće Ličnosti* (Bog, Anđeo, Vrhovno Biće); 2) patnja ega zbog tog susreta; 3) ustrajnost ega koji ima tri iskušenja i ustrajava u provjeri iskustva u potrazi za njegovim značenje; i 4) božansko otkrovenje (numinozno iskustvo) kojim je ego nagrađen određenim uvidom u transcendentalnu psihu.

nasilje[2] u kojem je ego efikasno rastrgano da bi se ponovo rodilo. *Nasilnost Sopstva* u ovom kontekstu nije prema tome zlokobno, jer nije u potpunosti destruktivno[3], ne teži da iskorijeni čitavu ego svijest, već teži stalnom poboljšanju ega prekidajući njegovu pogrešnu orijentaciju. Nasilje opisuje uništenje koje je nužno da pokrene vitalni kreativni proces individuacije, a *Sopstvo* je *nasilno* jer je samoobuzdavanje ega, te primorava ego, često i protiv njegove volje, da ide u novi identitet.

Definicije Sopstva koje su izvedene iz njegove uloge kao nužnog postulata unutar Jungovog modela psihe

Sopstvo je ono *Drugo*[4] u nama, a kao takvo ne predstavlja sistematičnu teoriju, već se samo njegovi djelomični reprezentativni elementi mogu istražiti. Istražujući razvoj ideje o *Drugom* kroz Jungovo djelo može se zaključiti, nakon što je ostvario izvjestan kontakt sa *Sopstvom* Jung je iskustveno završio svoju potragu za Drugim. *Sopstvo* se može definisati kao *više Drugo,*

---

[2] Dionis se obično povezuje sa kreativnošću kao kontinuirani ciklus nasilne smrti i ponovnog rođenja. To je mitološki objašnjeno u priči o incestuoznoj vezi između Zevsa i njegove kćeri Kore – Persofone, njegovoj užasnoj smrti i multilaciji (sakaćenju) od strane Titana, te ponovnom rođenju koje su mu dali Zevs i Semela. Ta ideja o dioniziskoj kreaciji osnovna je za filosofiju Fridriha Ničea (1844 – 1900), i njegovu ideju o *Übermensch – u* koji ga opisuje kao: *Dionis rastrgan na komade ... obećanje života: to će biti vječito ponovno rađanje i vraćanje iz uništenja*, (Niče, 1883 – 8, aforizam 1052). Takođe se može koristiti da se opiše *Sopstvo*.

[3] Međutim, nasilje *Sopstva* može biti konstruktivno i zloćudno, kao i sasvim destruktivno kada slabi ego postane inflantisan i poistovjeti se sa Sopstvom.

[4] Nesvjesno *Drugo* možda je najviše povezano sa lakanovskom psihoanalitičkom tradicijom i njezinim strukturalističkom pristupom jeziku i subjektu, mada ovaj rad nije rasprava o lakanovskom mišljenju.

konačni oblik Drugog ili viša anticipirana cjelokupnost Drugog. Naučnici koji istražuju Jungovo djelo imaju tendenciju da budu selektivni u ispitivanju njegove teorije i odnose se prema različitim elementima uloge koju ima *Sopstvo* kao prema glavnom aspektu arhetipa. Elie G. Hambert se odnosi prema *Sopstvu* prvenstveno kao prema etičkom postulatu. On piše: *Ako me pitate što za mene znači Sopstvo ja bih vam odgovorio da je ono, iznad svega, unutrašnji glas koji mi često i tačno govori kako da živim*, (Humbert, 1980, str. 38). Doista, Jung je opisao *Sopstvo* kao visoko moralni instinkt, rečeno religioznim rečnikom kao *volju za Bogom*, te kao unutrašnji apsolut sa kojim se moramo naučiti ispravno nositi, (Jung, 1951, par. 49, 51). *Sopstvo* kao *Imago Dei* (slika Boga) omogućava pojedincu etički izazov da se suoči sa svojim projekcijama i riješi probleme sa kojima se suočava iznutra. Endrju Samuels takođe govori o tom religioznom izazovu: *Sopstvo uključuje potencijal da postane cjelina ili iskustveno da „osjeti" cjelinu – dio osjećaja cjeline je osjećanje smisla svrhe, osjećanje cilja. Dio cjeline treba da osjeti da život ima smisla i da se nešto napravi i kad ga nema, da ima religiozni kapacitet,* (Samuels, 1985, str. 91). Jung je rekao: *Sopstvo, iako je s jedne strane prosto, sa druge je izuzetno složeno, ono je „konglomerat duše"*, (Jung, 1950, par. 634). Judit Habek u *Dinamici Sopstva* (1998) fokusira se na sklonost *Sopstva* prema akciji i dinamičnosti, te interpretaciji koja nas vodi daleko od strukturalne interpretacije *Sopstva* kao simboličkih slika. Ona napominje da Jungov opis *Sopstva u Aionu* kulminira u *brojnim imenicama i glagolima (moćnim) koji sadrže elemente energije i psihološkog djelovanja*. Ona nastavlja popis u hronološkom nizu koji slijedi: *integracija* i *asimilacija* (par. 41), *sposobnost razlikovanja* (par. 44), *energetska tenzija* (par. 53), *konfrontacija* (par. 59), *povređivanje* (par. 61), *povezivanje* (par. 65). U kasnijem poglavlju *Struktura i Dinamika Sopstva* nalazi se: *Sopstvo „dinamički proces"* (par.

411), *„kretanje“* (par. 413), *približiće nuklearnu fiziku i psihologiju jednu drugoj ... te gurnuti ih naprijed* u *transcendentalni prostor“*, (par. 412).

Ti elementi *energije i psihološkog djelovanja* kulminiraju u ideji o *Sopstvu* kao ujedinjenju suprotnih sila, u velikoj borbi koja koristi energiju stvorenu kroz protivurječnosti. Jung piše: *Ne postoji energija ukoliko nije stvorena kroz tenziju suprotnosti. Život je nastao samo od iskre suprotnosti*, (Jung, 1917/1926/1934, par. 78), pa nastavlja: *Na kraju moramo priznati da je Sopstvo* upravo *„complexio oppositorum“ jer ne može postojati stvarnost bez polarnosti*, (Jung 1951 a, str. 423). Doista, Josef V. T. Redfern u djelu *Sopstvo i Individuacija* (1977) smatra da je *Sopstvo* mjesto okupljanja suprotnosti, a kao takva Jungova ideja o *Sopstvu ide direktno u samu suštinu pitanja konačnog izvora psihičke energije kao inspirišućeg efekta simbola ... ono je konačni simbol ili simbol simboličkog ili kreativnog procesa* (str. 139, 140).

Uzimajući Jungovu teoriju kao premisu, a *Sopstvo* kao njen nužni postulat, jasno je da je lako odrediti *Sopstvo*. Takve definicije su sigurne sve dok je premisa iz koje su izvedene sigurna. Međutim, to ne znači da su te interno konzistentne definicije nesporne. Majkl Fordham, Jungov analitičar i jedan od osnivača Kraljevskog oledža za psihijatriju Britanije iznosi na vidjelo očitu protivrječnost između dvije definicije *Sopstva* koje su se razvile. To su *Sopstvo* kao cjelokupnost i *Sopstvo* kao arhetip, (Fordham, 1985, str. 20–24). Fordham započinje svoje istraživanje koncepta *Sopstva* kao cjelokupnosti koje se po prvi put pojavljuje u *Psihološkim Tipovima* (1921), gdje Jung pravi razliku između ega i *Sopstva*, pa navodi da je: *Sopstvo subjekat moje cjelokupne psihe koji takođe uključuje nesvjesno*. U tom smislu *Sopstvo* bi bilo jedan idealni entitet koji obuhvata ego, (str. 20). Fordham primjećuje značajne implikacije toga, jer *ako je Sopstvo cjelokupna psiha onda se ono ne može posmatrati*

intrapsihički, jer se ego sadrži u njemu kao dio i ne može funkcionisati kao posmatrač. To samo može kad se dio ega odvoji ili samo djelimično učestvuje u ostatku cjeline, pa se podaci o Sopstvu mogu sakupiti. (Fordham, 1985, str. 21). Nakon toga, Fordham istražuje koncept *Sopstva* kao arhetipa, koji protivrječi cjelokupnoj tezi. Ovdje on citira Junga kad navodi da je *Sopstvo* pravi organizujući princip nesvjesnog, kvaternitet, kvadratni krug sebe, (Jung, 1951 b, par. 318), i opet se vraća na mjesto gdje Jung određuje ili implicira da je *Sopstvo* arhetip reda, čija je posebna uloga da izbalansira i uredi redosljed arhetipova, (Jung, 1942/1954, par. 433; Jung 1958, par. 624, 805). Forham pojašnjava da teza o arhetipu ne protivrječi ukupnoj tezi da je *Sopstvo* nesvjesno, jer arhetip je sasvim nesvjestan. Ono što je protivrječno u tezi o cjelokupnosti je činjenica da ako je *Sopstvo* cjelokupnost psihe kako onda može biti jedan od tih arhetipova? Kao arhretip *Sopstvo* ne može biti cjelokupnost, jer Jung navodi da se ego i arhetipovi moraju razlikovati i nikad se ne može doživjeti pošto isključuje ego koje je sredstvo percepcije, a i samo je strukturirano od *Sopstva.* Osim toga, simbolične slike koje reprezentuju *Sopstvo* u svijesti sasvim su arhetipske i zato vjerovatno strukturirane od arhetipa kojeg reprezentuju, to jest od arhetipa *Sopstva*. Kao zaključak Fordham predlaže da *Sopstvo* nije arhetip, nego je *izvan* arhetipova i ega koji se onda mogu vidjeti da proizlaze iz *Sopstva,* ili se u njemu *dezintegrišu*. Osim toga, on predlaže da se napravi razlika u terminologiji pa bi se termin *Sopstvo* koristio samo da označi psihičku cjelokupnost, inače treba dati prednost terminu *centralni uređujući arhetip*, (Fordham, 1973). Jung je preformulisao svoju definiciju *Sopstva* u skladu sa tom jasnom protivrječnošću, ističući da je *Sopstvo* poseban transcendentalni koncept. Ova nova definicija osnažuje pojam Sopstva kao cjelokupnosti, a njen transcendentalni elemenat omogućava mu da funkcioniše kao arhetip jedinstva.

U smislu daljnjeg objašnjenja i rješavanja ovog prividnog paradoksa Jolanda Jakobi u *Mišljenju o Heinz Kohutovom konceptu Narcizma* (1981), smatra da iako može postojati logička kontradikcija u tome, nema *iskustvene* kontradikcije u viđenju *Sopstva* kao oboje, dijela cjeline, kao i cjeline same, (kao što je koncept *Atman* u hinduizmu, lični i impersonalni). Osim toga, Voren Kolman u *Modelima Sopstva* u *Jungovskoj psihologiji* (2000), određuje *Sopstvo* kao proces koji gleda na *Sopstvo* kao oboje, cjelinu i arhetip, organizujući princip, i ono što je organizovano. Kolman tvrdi da ne postoji glavna ili arhetipska struktura koja je na neki način odvojena od onoga što je organizovano, struktura inherentna samoj sebi. Zato se odnosi prema *Sopstvu* kao tendenciji prema organizaciji (proces individuacije), i strukturi te organizacije (*Sopstvo* kao arhetip). Drugim riječima, psiha je proces samostrukturiranja, a ime za taj proces je *Sopstvo.* Kolman dalje kaže da prividni paradoks nastaje kada težimo da izolujemo mišljenje u „sadržaje“, pa *Sopstvo kao arhetip* postaje *sadržaj* unutar *psihe kao cjelokupno Sopstvo*. Umjesto toga, *treba misliti o Sopstvu kao procesu psihe, a tada paradoks nestaje*, (str. 14).

Ove definicije *Sopstva* daju malo uvida u jungovsku teoriju jer su samo iz nje izvedene, to jest, znamo da je *Sopstvo* izmirenje suprotnosti jer je konačni cilj psihe, (Jug, 1928, par. 404), a psiha po svojoj prirodi traži ravnotežu unutar svog konfliktnog materijala, (Jung, 1934, par. 330). Fordhamova rasprava o nedosljednosti *Sopstva* kao cjeline i *Sopsva* kao arhetipa ističe potrebu za daljim razumijevanjem *Sopstva* i podstiče strožije definicije *Sopstva* od samog Junga i ostalih.

Sopstvo izvan jungovske teorije

U ovom radu pokušaću da definišem *Sopstvo* daleko od implikacija njegove uloge kao nužnog postulata u Jungovom modelu psihe. Koristiću metod psihološke kritike koji obezbjeđuje

opravdanje za koncept *Sopstva* izvan interno samokonsistentnog sistema iz kojeg se obično izvodi. Levinasovska[5] kritika pokazala se korisnom u vrednovanju premisa jungovske analize, a ja ću u ovom tekstu proširiti pristup da pokažem zašto ne možemo doći do potpune definicije *Sopstva,* te da doista takva konkretna teorija ne postoji. Pa ipak, u samom činu odbijanja *Sopstva* da omogući razumijevanje ja ću iznijeti bitni karakter *Sopstva* koji je često zanemaren, a time ujediniti *Sopstvo* sa njegovom tamnijom stranom. Iako je potrebno izbjeći razumijevanje *Sopstva* pokazaću da je *Sopstvo* u suštini shvatljivo kao neodoljiv i nasilan entitet; to jest, ono je *nasilno* jer prekoračuje granice ego svijesti. *Sopstvo* mora prekinuti i efikasno uništiti nezavisnost (zatvorenost) ega kako bi izrazilo svoje dotad

[5] Emmanuel Levinas (1906–1995) uveo je fenomenologiju u Francuskoj 1930-ih poslije studiranja u Frajburgu kod Edmunda Huserla i Martina Hajdegera koji su duboko uticali na njegovo mišljenje. U svom kapitalnom djelu *Totalitet i beskonačno* (1961) određuje *licem u lice* odnos sa *Drugim*, koje, dok je neposredno i pojedinačno, ostaje u potpunosti transcendentalno. U ispitivanju takve mogućnosti Levinas dolazi na *granice fenomenologije*, što ga vodi da kritikuje mnoge filosofe zbog njihove zaokupljenosti ontologijom. Levinas želi da pobjegne od tradicionalnog bavljenja ontologijom, on nije zainteresovan za odnos između *bitka i bića* (množina), već za ono što se nalazi izvan totaliteta ili *bitka*, za religiozni ili etičkim odnos sa *Drugim*. Levinasovska kritika koristi se da pokaže da se dva elementa suprostavljanje i kompenzacija u stvari dopunjuju u ukupnom efikasnom djelovanju psihe, uprkos očiglednom logičnom neslaganju. Činjenica je da se suprotnosti u apstraktnom i ontološkom smislu, po svojoj samoj suštini, ne mogu kompenzovati i izmiriti, niti se mogu ujediniti u cjelinu u njihovom ostvarivanju ukupne psihe. Jer, suprotnosti su određene kao takve jer su apsolutno i suštinski nesamjerljive, a njihovo spajanje i interakcija uvodi sličnosti između njih i uskraćuje njihovu suštinsku razliku. Za temeljito i lucidno objašnjenje Levinasovih glavnih ideja pogledajte: Colin Devis, *Levinas, Uvod* (1996).

nesvjesno značenje i kreativne sposobnosti. Ideja o *Sopstvu* kao nasilnom značajna je i ne može se zanemariti, a *Sopstvo* se određuje kroz činjenicu da je nesaznatljivo, jer tek vremenom postaje dio iskustva.

Kritika pojma *Sopstva* koristeći argumente koji nijesu isključivo izvedeni iz jungovske teorije, takođe, pružaju uvid u Jungovu teoriju jer uklanja samoopravdavajući okvir koncepta i ispituje ga iz objektivnije perspektive. Filosofska kritika koju ću koristiti u definisanju *Sopstva* kao entiteta nasilja takođe će pružiti daljnju potvrdu i vanjsko opravdanje za neke izvedene definicije *Sopstva* koje već postoje.

Mi znamo da je Jung razvio svoj koncept *Sopstva* prvenstveno iz istočnog misticizma koji se često odnosi na ideje o ukupnosti, te iz svog koncepta *trancendentalne funkcije*[6], ali nemamo neku temeljnu i preciznu teoriju o *Sopstvu,* jer je Jung nije razvio. U *Neotkrivenom Sopstvu* Jung navodi da *pošto je samospoznaja stvar upoznavanja ličnih činjenica, teorije su vrlo malo od pomoći*, (Jung, 1957, par. 493). Znamo da je *Sopstvo* uređujući i ujedinjujući centar cjelokupne psihe, te da je, dok je ego centar svjesne ličnosti, *Sopstvo* centar cjelokupne ličnosti, svjesne i nesvjesne, (Jung, 1936, par. 44), ali taj opis vodi samo do neadekvatne i ograničene analize ličnosti. To je zato jer se *Sopstvo* samo djelimično može percipirati direktno u svijesti kao

6 Transcendentalna funkcija je dio simbol - formirajućeg aspekta nesvjesnog, koji posjeduje svrhovitu tendenciju da drži zajedno svjesno i nesvjesno, (Jung, 1916/1957, par. 132). Dakle, to je proces koji ujedinjuje suprotnosti stvarajući sintezu i dinamiku unutar psihe, dozvoljavajući kretanje za proces prema svome cilju: ostvarenje *Sopstva*, konačnog psihičkog balansa u kojem su riješene sve suprotnosti. Jung piše: *Sukob dva stanja (pozicije) generiše tenziju ispunjenu energijom, te stvara živu treću stvar ... živo rođenje koje vodi novom nivou bića, novoj situaciji,* (Jung, 1916/1957, par. 189). Ta *živa treća stvar* i *novi nivo bića* u kojem kulminira ujedinjenje suprotnosti je *Sopstvo*.

totalitet koji obuhvata sve psihičke manifestacije, uključujući i one nesvjesne procese koji ostaju neizrecivi i zauvijek van dosega ego poimanja i razumijevanja[7]. Jedna čvrsta i racionalna teorija zasnovana na empirijskim podacima stoga je irelevantna u opisivanju *Sopstva,* ne samo zato što je *Sopstvo* koncept individualnosti, nego zato što se *Sopstvo* kao kompozicija nesvjesnih elemenata ne može svesti u granice intelektualnog znanja. Zato je intelektualno znanje sasvim neadekvatno za izražavanje cjelokupnosti *Sopstva*, a naučni jezik koji se oslanja na apstraktno teoretizovanje o strogo definisanim podacima nastoji isključiti simboličke metafore kroz koje se nesvjesno izražava. Doista, Jung piše:

Sopstvo se doživljava kao da ima vrijednosni kvalitet koji mu je priključen, odnosno kao njegov osjećajni ton. To pokazuje stepen do kojeg je subjekat pod uticajem procesa, ili koliko on za njega znači ... u psihologiji ne posjedujete ništa osim ako to ne doživite u stvarnosti ... čisto intelektualni uvid nije dovoljan (Jung, 1951, par. 61).

Pokušaću da objasnim da je *Sopstvo* srodno objašnjenju Boga. Bog, ili apstraktna ideja o Bogu, ne razumije se kroz racionalno mišljenje ili empirijski osjetljive podatke, pronalazi se kroz metafore i simbole, prvenstveno kao sila koja se doživljava, a ne koja se shvata na reduktivnom nivou intelekta:

... ne možete reći nešto određeno o njemu (Sopstvu) zato što je veće od vas. Možete samo mucati kao u prisustvu nečega većega. I, u pravu ste ako mucate i ako vam je neugodno, jer ne nalazite odgovarajuće termine i analogije. Tada ćete mu učiniti za pravo (Jung, 1934 – 9, str. 432).

---

[7] Doista, Aion je naslov iz *Jungovih istraživanja u fenomenologiji Sopstva,* (Jung, 1951, CW 9 II), a odnosi se na transcendentalni aspekat *Sopstva*, jer je uzet iz drevne religije mitraizma u kojoj je *Aion* ime boga koji vlada astrološkim kalendarom, pa tako i samim vremenom.

Sopstvo kao beskonačno „drugo“

Iskustvo *Sopstva* afektivno je iskustvo ogromnih razmjera. Sopstvo je *drugo* za ego, ono je nesvjesno, iskustvo „*ne-ja*“ u meni, religiozno iskustvo, iskustvo beskonačnosti. Emanuel Levinas razvija tu ideju u djelu *Totalitet i beskonačno,* (1969). Glavni cilj Levinasovog djela je da definiše ego u kartezijanskom smislu kao subjekt koji postoji u odnosu na beskonačnost, koji je uspostavljen tim odnosom, a nije uništen. U trećoj od svojih *Meditacija* (1691) Dekart se pita da li subjekat može smatrati sebe kao autora svih ideja koje sadrži. Dekart tvrdi da nijedan učinak ne može biti veći od svog uzroka, pa subjekat ne može biti autor neke ideje koja je veća i savršenija od njega. Ideja o Bogu takva je ideja, ne može se zamisliti nezavisno od subjekta. Pa, prema Dekartu, vjera u Boga može se opravdati na temelju konkretne (subjektove) egzistencije: kartezijanski subjekat vidi sebe pozivanjem na *ne-sebe*. Levinas prilagođava kartezijanski argument da pokaže da ego nije primaran, već njegovo uspostavljanje zavisi od drugog (*Sopstva*). Na taj način, Levinas želi da potkopa autoritet zapadnog mišljenja koje je u suštini *egologija* koja potvrđuje primat *ega, istog*, *subjekta ili bića*. U zapadnoj filosofiji *drugo* je priznato samo da bi se potisnulo i posjedovalo od ega, pa time tvrdi da je ukupnost ega bez mane i sveobuhvatna, te da subjekat ne prima ništa i ne uči ništa da to ne zna, ili da to ne može posjedovati. Levinas naslovljava svoju knjigu *Totalitet i beskonačno,* a ne *Totalitet* ***ili*** *beskonačno* da bi izrazio raskid sa ontologijom i sačuvao oboje *Isto* i *Drugo*. To je razlog zašto Dekartova treća *Meditacija* ima značajno mjesto u Levinasovom djelu *Totalitet i beskonačno,* te zašto Levinasov model ima značajnu paralelu sa Jungovim: sva trojica imaju model u kojem subjekt ima odnos sa beskonačnim (kartezijanskim *Bogom*, levinasovskim *Drugim* i jungovskim

Sopstvom), pa su ustanovljeni na toj relaciji, a ne uništeni od nje. Levinasov model *Istog* i *Drugog* stoga može pružiti uvid u Jungov model „ega“ i *Sopstva*; doista, to će pokazati da je *Sopstvo* neodoljiv nasilan entitet, pa prema tome definiciju *Sopstva* kao *numinoznog* ne treba da zanemare nastavljači Jungove teorije. U djelu *Totalitet i beskonačno* Levinas iznosi ideju da je *Sopstvo drugo* za ego, jer kontradiktorni elementi *Istog* (ega) i *Drugog* (*Sopstva*) nikad ne mogu postojati kao totalitet u jedinstvu. *Isto* postoji jer je *Drugo* nepomirljivo sa njim, inače bi oboje *Isto* i *Drugo* bili dio većeg totaliteta ili ukupnosti koja bi napala i obezvrijedila njihovu odvojenost. Pa, Levinas paradoksalno kaže da se oni odnose jedno prema drugom kao *odnos bez odnosa*, (ibid. str. 79–80). To je odnos jer se događa susret, ali je bez odnosa jer susret ne uspostavlja nikakvo razumijevanje, *Drugo* odlučno ostaje *Drugo*. To ne umanjuje Jungovo tumačenje gdje *Sopstvo* u cjelosti obuhvata ego, a ego sve vrijeme ostaje odvojeno od njega. Ako bi ego bio poistovjećen sa *Sopstvom* uslijedila bi inflacija (Jung, 1951, par. 44). Levinasovski jezik nastavlja paralelno sa Jungovim, a time nudi uvid u samu prirodu *Sopstva*. U svom tekstu Levinas tvrdi da je susret između *Istog* i *Drugog* nasilne prirode. Susret sa *Drugim* uzrokuje da *Isto* shvati svoju važnost, jer stvara preveliku vrijednost zbog beskonačnosti unutar *Istog*, što narušava cjelokupnost i samodosljednost kog *Istog*. *Isto* jednostavno ne može integrisati *Drugo*, a na taj način ponovo biti od njega uspostavljeno: *Ja (ego) gubi svoj oslonac prije samostalnog Drugog... (ono) više ne može biti moćno* (ibid, str. 17). Na taj načiin, *Drugo* ukida sami egoizam pojedinca i kazuje svijesti da nije potpuni (vlasnik) gospodar svijeta, (ibid. 173). Jung opisuje sustet sa nesvjesnim *Drugim* kao povređivanje:

Ko je bar jednom patio od prodora nesvjesnog unajmanje ima ožiljak, ako ne i otvorenu ranu. Njegova cjelokupnost kako je on razumije, cjelokupnost njegove ego ličnosti, teško je oštećena

jer je postalo očito da nije sam; nešto što nije pod kontrolom u istoj je kući sa njim, naravno nešto što ranjava ponos ego ličnosti, kobni je udarac za njegovu vlastitu monarhiju (Jung, 1934–39, par. 1233).

Zato pojedinac mora etički priznati da je on biće svijesti i nesvijesti, *Istog* i *Drugog*. Iskustvo nesvjesnog direktno utiče na svjesni ego pojedinca, ego ostaje ali je preformulisano od oštećenja koji je etički prokleto na njega stavilo *Drugo*. Prema Jungu, individuacija, proces koji vodi prema *Sopstvu* i eventualnoj ravnoteži i ujedinjenju svjesnih i nesvjesnih stavova često se doživljava kao opasan i nasilan. Jung piše:

Ponovo otkriveno nesvjesno često ima jako opasan uticaj na ego ... Na isti način na koji je ego potisnulo nesvjesno prije, oslobođeno nesvjesno može ego gurnuti u stranu i poraziti ga. Postoji opasnost da ego izgubi glavu, da se tako izrazim, da neće biti u stanju da se odbrani od pritiska afektivnih činilaca, (Jung, 1916/1957, par. 183).

Opasnost i pritisak nastaju jer pojedinac mora inkorporirati u svoj svjesni stav karakteristike suprotne prirode koje su prethodno bile u nesvjesnom unutar njega, pa se mogu pojaviti kao strane ili čak moralno osuđene od njega. Preporod ega u *Sopstvu* snažno je numinozno iskustvo koje je opasno i nasilno.[8] *Sopstvo*

[8] Ponovno rođenje ega „u“ *Sopstvu* kao opasno i nasilno iskustvo takođe je izrazio Jung u svom alhemijskom radu kao značajnu etapu transformacije u alhemijskom procesu. Konačna i najviša faza alhemijskog procesa koja korespondira sa ostvarivanjem *Sopstva* zove se *rubedo,* a simbolički se izražava kao ponovno rođenje kralja rođenog iz svog incestuoznog braka sa majkom, (upredite: *Dionizijsko Sopstvo*, fusnota 2, Dionis je rođen iz incestuoznog braka između Zevsa i njegove kćeri Kore – Persofone). Kralj u alhemijskom procesu reprezentuje ego, (Jung, 1945/1954, par. 471), a smatra se nesavršenim, starim i zastarjelim, i mora umrijeti tako da se ponovo može roditi u kompletnom obliku, (ibid, par. 368; Jung, 1955-6, par. 169; Jung, 1955-6 a, par.

tjera ego da shvati njegovu važnost, a kroz svoje afekte čini radikalnu promjenu u stavu ega. Ego se više ne nalazi unutar vlastitog uskog i preosjetljivog ličnog svijeta, kao što je bio prije individuacije, ego individuacije sada slobodno učestvuje u širem svijetu objektivnih interesa. To omogućava da se njegov ograničeni subjektivitet *odvoji od svijeta,* iskustvo objektivnosti, iskustvo koje je *odvojeno od bolnih i radosnih događaja* ... (i) *stav koji je van intimnih veza i nasilnih potresa* (Jung, 1929, par. 67–8). Ali, to je samo kroz nasilno *Drugo*, pa kaže:

Samo kroz ekstremni bol vi doživljavate sebe, tada vjerujete da ste jedinstvo. Prije toga, možete samo zamišljati da ste neko. Nakon toga, kad se podvrgnete tom izuzetnom iskustvu Sopstva nema više iluzija. Tačno znate ko ste (Jung, 1934 – 9, str. 449). *Sopstvo* kao nesaznatljivo *Drugo* pojavljuje se kao nasilan entitet za ego svijest, ali nije u potpunosti destruktivno. *Sopstvo* ne nastoji da iskorijeni čitavu ego svijest, jer su ego i *Sopstvo* od iste važnosti, doista *nesvjesna kompenzacija efikasna je samo kada sarađuje sa integralnom sviješću*. Asimilacija nije nikad pitanje *onoga ili ovoga,* već uvijek *onoga i ovoga* (Jung, 1934, par. 338). *Sopstvo* ne može „ubiti" ego, jer je ego dva stopala za *Sopstvo* (Jung, 1934–9, str. 978). I pored toga, *Sopstvo postavlja užasne zahtjeve* egu dok pokušava da uravnoteži njegovu prejudiciranu orijentaciju. Takvi zahtjevi prave nasilje koje efikasno

427). No, ono što ovdje želim naglasiti prije nego što se to ponovno rođenje može dogoditi (a time prije nego što se *Sopstvo* može realizovati) kralj (a time i ego) moraju proći kroz razne patnje i fatalnosti. Kralj tako mora iskusiti *utapanje u kraljičinoj kadi ili u moru (nesvjesno preplavljuje ego), disoluciju i razgradnju, odumiranje njegove svjetlosti u tami (njegove moći i dominacije nad svim), spaljivanje u vatri i obnovu iz haosa.* Ti simboli *nasilja*, kaže nam Jung, izvedeni su od alhemičara iz raspada *stvari* u kisjelinama, prženja ruda, protjerivanja sumpora ili žive, redukcije metalnih raspada stvari u kisjelinama,oksidacije, i tako dalje. (Jung, 1945/1954, par. 468).

uništava prethodnu ego orijentaciju, pritom gaseći ego, efikasno regulišući centar ličnosti, namećući mu novu obogaćenu orijentaciju, onu koja može zadovoljiti zahtjev *Sopstva*. Pa, kroz čin destrukcije stiže kreacija. Jung piše:

... nevidljive stvari ne mogu doći u biti bez destrukcije i uništenja masovnog čovjeka ... ubijate i uništavate kako bi donijeli nešto novo u postojanje. Što god radite, ako je to od neke važnosti, takođe znači destrukciju (Jung, 1934–9, str. 614).

Međutim, nasilje *Sopstva* je zloćudno i posve destruktivno za ego koji je inflantisan i poistovjećen sa *Sopstvom.* U tom slučaju gornji argument ne vrijedi, jer ego je preslab da bi bio *dva stopala Sopstva*, a ta destrukcija ne podrazumijeva kreaciju. Inflacija uvećava ego do te mjere da je skoro ugašen, te onemogućava svjesnu integraciju Sjenke. Štoviše, identifikujući se sa *Sopstvom,* ego više nema iskustvo Sopstva kao *Drugog* (Jung, 1934–9, str. 1174). Dakle, ego odvaja sebe od vitalnih regulacijskih procesa koje posjeduje *Sopstvo*, jer prema Jungu, kreativne procese ne generiše ego, oni potiču izvan njega, od *Drugog* (Jung, 1934–9, str. 61, 675). Inflatisani ego izbjegava *nasilje Sopstva* koje nameće egu njegov produktivni rast i ponovno rođenje (obnovu), jer njegova identifikacija sa *Sopstvom* znači da ego propušta da bude pobijeđen i povrijeđen od *Drugog*. To ne znači da ego ostaje nezavisan, u Levinasovim terminima *u cjelokupnom posjedovanju svijeta*, *Sopstvo* je još uvijek afektivno i nasilno, ali bez svoje sposobnosti da stvara (tj, bez svoje *prima materia*, dovoljno jakog ega). Tako inflatisan ego biće pobijeđen i efikasno uništen (i raskomadan) od nasilnog *Sopstva,* bez potencijala za daljnji razvoj i ponovno rođenje. Drugost *Sopstva* je presudna za razvoj ega i njegov kontinuirani proces individuacije; tj, *Sopstvo* kao *Drugo* inspiriše osjećaj užasa i destrukcije nužne za proces stvaranja koji slijedi.

Simboli štite ego od daljnjeg nasilja „Drugog“

S jedne strane, ego ne može pobjeći od daljnjeg nasilja *Sopstva,* te mora pokušati da prihvati svoj preporod (Jung, 1951, par. 51). S druge strane, ego ne može razumjeti *Sopstvo*, stoga mora pokušati da ugradi svoje iskustvo *Drugog* u neku vrstu sheme sa kojom se može odnositi. Potrebne su racionalne funkcije, mišljenje i osjećanje, kako bi sačuvale ovu vrstu razumijevanja, ali to je teško postići i donijeti u biće koje je već dostiglo dovoljan stepen individuacije kako bi se razvila oba kapaciteta. Ako ego ne pokuša da prihvati svoje ponovno rođenje i umjesto toga pokuša da izbjegne iskustvo *Drugog*, ili pokuša da objasni to iskustvo kao iluziju, ili ga svede na intelektualno razumijevanje, moraće se nositi sa posljedicama naleta *ludila*, jednom riječju destruktivne masovne psihoze. *Sopstvo* pokreće destrukciju kako bi omogućilo da se stvori bogatiji ego, a to inicira dalju destrukciju ako ego propusti da se preoblikuje. Kada ego propusti da razumije, psiha spontano produkuje simbol. Ovaj simbolički okvir omogućava egu da se odnosi prema nesvjesnom iskustvu unutar sebe i štiti ga od naleta ludila koji bi ga inače savladao: *Vidite, pomoću simbola takve opasnosti mogu se prihvatiti, možemo ih podnijeti, probaviti ih. Inače, ... to je veoma opasna situacija: bez zaštite ste izloženi naletu nesvjesnog* (Jung, 1934–9, str. 1249). Kada se ovi simboli pojave ravnoteža između ega i *Sopstva* je obnovljena. Prisustvo tih simbola pruža empirijsko utemeljenje za Jungovu *teoriju* o *Sopstvu*, jer iako se na prvi pogled čini da *cjelokupnost* nije ništa nego apstraktna ideja (poput anime i animusa) ipak je empirijska jer je aniticipirana od psihe u obliku spontanih i autonomnih simbola (Jung, 1929, par. 59). Međutim, empirijsko utemeljenje nužno ne znači da je Jung na svoj način uspostavio jednu objektivnu teoriju koja može biti testirana i kvalifikovana, to je zato što ti simboli *Sopstva* (ili transcendentalna funkcija) ostaju

numinozni, to su arhetipske slike nepoznatog arhetipskog *Sopstva*. Ti simboli su odjeveni u konačne slike koje su dostupne egu, slike koje su subjektivno određene tim egom, shodno svjesnom stavu[9] (Jung, 1951, par. 355). Ali, stvarna suština iza ove odjeće nikad se ne može doseći, te se stoga nikad ne može zatvoriti unutar objektivno testirane teorije. Simboli nijesu stvarno *Sopstvo*, oni su samo aproksimacije koje predstavljaju stanje relativne cjelovitosti ili *Sopstvenosti*, nikad ne mogu biti potpuni totalitet ili cjelokupnost po sebi.[10] Nemoguće je doći do arhetipa po sebi, može se samo iskusiti kroz naredni simbol stvoren da izrazi njegove efekte, a tu postoji beskonačan broj simbola koje izabira. Takve neograničene upotrebe kroz koje se *Sopstvo* prenosi sugerišu mi da *Sopstvo* možda nije tako neprekidan i koherentan entitet kako se obično misli, njegovi različiti izgledi čine da je mješavina, čak i nepostojanje. To nije teorijski iskaz koji se odnosi na slike kao *Sopstvo*, nego metaforički iskaz, konačni izraz nečega beskonačnog.

Simboli imaju subjektivnu moć, mogu biti djelotvorni za jednu osobu, a za drugu se pojavljuju samo kao znak. U jungovskom smislu, znak je predmet poznatog svijeta i sasvim mu je jasno značenje, a simbol je nepoznat, njegovo značenje se samo sluti. Simbol posjeduje ozdravljujuću moć za psihu. Subjektivna moć simbola znači da se moraju doživjeti na subjektivnom nivou, ukoliko hoćemo da oni osiguraju rast i obogate ličnost, pa, kao što smo vidjeli, neka intelektualna teorija stoga će malo postići. Međutim, Jung je namjeravao da uradi više sa svojom *empirijskom teorijom* do te mjere da je kriv za objektivizaciju subjektivnog, dajući posebne primjere i opštu shematizaciju za

[9] Obilježja simbola *Sopstva* će se mijenjati zavisno od promjene svjesnog stava.

[10] Simbol je konačna slika nečeg beskonačnog, pa time je utemeljen u egu i *Sopstvu*, i zato mora *ostati odvojen* od same suštine cjelovitosti da bi iskustvo *Sopstva* komuniciralo sa egom.

slike *Sopstva*. Jung je nastojao da uspostavi konkretnu teoriju jednog aspekta *Sopstva*, teoriju o njegovoj objektivnoj simboličkoj formi. On navodi da se *Sopstvo* u snovima pojavljuje kao

slon, konj, bik, medvjed, bijele i crne ptice, ribe i zmije ... kornjače, puževi i insekti. Glavni simboli biljaka su cvijet i drvo. Od neorganskih stvari najčešći su planina i jezero (Jung, 1951, par. 356).

Ovdje Jung ograničava simbole *Sopstva* na krute, možda samo lične primjere, a time propušta da prizna subjektivno pravilo simbolizma, gdje takva specifična slika slona ili puža ne mora nužno izraziti svakom pojedincu prisustvo *Sopstva*. Dok je *Sopstvo* kao totalitet beskonačno veće od ega, simbol koji je veći od pojedinca može biti simbol cjelokupnog Sopstva, (Jung, 1942/48); ili ... *sopstvo se može pojaviti u svim oblicima od najvišeg do najnižeg utoliko što nadilazi ego ličnost u maniru daimona* (*unutrašnjeg glasa)* (Jung, 1951, par. 356). Ove izjave su dovoljno detaljne i još fleksibilne da bi se odnosile na svaku subjektivnu formulaciju *Sopstva*. Ovdje je u igri simbolička moć subjektivnih slika. Niti jedan simbol se ne može univerzalno prihvatiti jer su simboli subjektivno određeni.

Jung je spreman da pruži mnogo primjera simbola *Sopstva,* što se uglavnom može pronaći u Aionu (1951). Edvard F. Edinger dramatično sumira ove slike i teme, kao što slijedi:

Takvi izrazi kao što su cjelokupnost, potpunost, jedinstvo suprotnosti, središnja produktivna tačka, pupak svijeta, osa univerzuma, kreativna tačka gdje se susrijeću Bog i čovjek, tačka u kojoj transpersonalna energija teče u personalni život, vječnost za razliku od vremenskog toka, nekvarljivost, neorgansko paradoksalno ujedinjeno sa organskim, zaštitna struktura sposobna da uvede red iz haosa, transformacija energije, eliksir života – svi se odnose na Sopstvo, središnji izvor životne energije, fontanu našeg bića koju je najednostavnije opisati kao Boga (E. Edinger, 1972, str. 4).

Slika Boga i *mandala* (sveti krug) dvije su najistaknutije slike *Sopstva* koje su fascinirale Junga. *Imago Dei* (slika Boga) do-

vela je Junga do pomalo kontroverznog odgovora na problem teodiceje objašnjavajući Boga u smislu kompletnosti, a ne savršenosti, koja skriva zlu stranu Boga, jer Hrist kao simbol *Sopstva* reprezentuje ličnost veću od prosječne ličnosti, ali da bi bio potpun simbol integracije i jedinstva mora se povezati sa Antihristom, da prenosi zlo kao i dobro. A te slike kasnije su ga dovele do iskustva i otkrića *Sopstva*, jer kroz crtanje tih mandala, svakoga jutra 1918–1919, godine došao je do zaključka da su one *kriptogrami koji se odnose na stanje Sopstva* (Jung, 1961, par. 221), pa su ilustracije njegove unutrašnje situacije u to vrijeme. U tim mandalama vidio je čitavo svoje biće aktivno na djelu, a kroz njih je prihvatio živu, radnu koncepciju *Sopstva*, jer svako obilježje je verzija u malom procesa individuacije. Ovi glavni simboli *Sopstva* služe kako bi zaštitili ego od neodoljive destruktivne prirode *Sopstva.* U pogledu *slike Boga* Jung piše da je u Starom zavjetu strah od Boga prvi princip.[11] Prema tome, ako je Sopstvo identifikovano sa slikom Boga od *Sopstva* se takođe moramo bojati, a Jung još primjećuje da je takav strah od Boga natkompenzovan u Novom zavjetu idejom da je Bog ljubav i da ga se ne treba bojati. Time on naglašava činjenicu da ako je Bog oboje, ljubav i strah, *Sopstvo* je tada sposobno za veličanstvenu kreaciju kao i za destrukciju. Na isti način, mandala je simbol zaštitnog kruga, simbol sa vječnim granicama koji omogućava egu da sadži *višak vrijednosti beskonačnosti* (Sopstvo), da na taj način pokuša da smanji nasilje koje je donio susret sa nesvjesnim *Drugim*, te da spriječi *izlijevanje* svijesti i zaštiti njegovo jedinstvo od razaranja od strane nesvjesnog.

[11] Jung je izjavio: „Bog je ime kojim označavam sve stvari koje ukrštaju moj put nasilno i bezobzirno, i sve što remeti moje subjektivne stavove, planove i namjere, te mijenja tok mog života na bolje ili na gore“, Intervju za *Good Housekeeping Magazine*, objavljen decembra 1961; navedeno kod Edingera, 1986, str. 32, fusnota 14).

Zaključak: Nasilno Sopstvo kao iskustvo

Zadovoljavajuća definicija *Sopstva* nikad se ne može donijeti. Kada pokušate da tražite definiciju *Sopstva* tada pokušavate intelektualizovati *Drugo*, te svesti ono što je nesvjesno i beskonačno na konačne forme svijesti. To se nikad ne može učiniti, jer to je zloupotreba Levinasove etike koja propisuje da se *Drugo* i *Isto* moraju odnositi na takav način da ne postoji pomisao o sličnosti ili prisnosti, to se nikad ne može dogoditi. Pokušao sam u ovom radu da pokažem da se taj etički problem ne može zanemariti, a kad se traži potpuna definicija *Sopstva,* ono reaguje na poražavajući način protiv pokušaja da se redukuje na intelektualne pojmove. To jest, *Sopstvo* će uvijek izbjeći razumijevanje ega, a to je ta supremacija nad kontrolom ega, jer ego je prisiljen da shvati njegovu važnost, te je prisiljen da odustane od svoje vladajuće pozicije o ukupnom posjedovanju svijeta. Sama činjenica da se potpuna definicija *Sopstva* ne može dobiti izraz je nadmoći *Sopstva*, nasilja koje nam je nametnuto da bi shvatili našu važnost. *Sopstvo* nam izmiče, pa na taj način potkopava naš autoritet i povređuje naš ponos.

Prema tome, *Sopstvo* je nedostižan entitet, pa je određeno beskonačnošću, a ostaje nesvodljivo na intelektualne pojmove. To je u suštini transcendentni postulat, *koji, iako je psihološki opravdan ne dozvoljava naučne dokaze*, (Jung, 1950, par. 405). Ali, to je postulat koji samo služi za formulisanje i povezivanje procesa koji su već empirijski ustanovljeni. Ukoliko je *Sopstvo* dostupno za intelektualni susret, Jung je vjerovao da se može razumjeti bez puno poteškoća *jer izjave širom svijeta o Bogu u nama i iznad nas, Hristu i corpus mysticumu, ličnom i impersonalnom Atmanu, sve su formulacije koje lako može shvatiti filosofski intelekt* (Jung, 1951, par. 60). Intelekt promoviše iluziju da se može posjedovati *Sopstvo*, da se može vladati i manipulisati njim:

Ali zapravo, ne može se ništa više dobiti sem njegovog imena, uprkos prastaroj predrasudi da ime magično reprezentuje stvar,

te da je dovoljno izgovoriti ime kako bi se pretpostavilo postojanje stvari ... intelektualno „razumijevanje" psihološke činjenice ne daje ništa više od koncepta o njoj, a taj koncept nije ništa više nego ime, *„flatus vocis"* (ibid).

U smislu intelektualne teorije *Sopstvo* je samo „ime" za ono što je nedokučivo u psihi. Prema Jungu, *Sopstvo* nije koncept koji se temelji na metafizičkoj spekulaciji ili na vjeri, već je koncept koji se *iskustveno doživljava*.[12] Definicije *Sopstva* koje sam naveo na početku ovog rada izvode koncept *Sopstva* iz njegove uloge kao nužnog postulata unutar jungovske teorije, svaka određuje *Sopstvo* kao entitet koji se može doživjeti (iskusiti). Hambert definiše iskustvo *Sopstva* kao etički *unutrašnji glas koji mi govori često i tačno kako da živim* (Humbert, 1980. str. 38); Samuels opisuje iskustvo *osjećanja cjeline* (Samuels, 1985, str. 91); Habeck određuje *Sopstvo* kao *dinamičko* iskustvo sa osjećanjem za *energetsku akciju* (Hubback, 1988, str. 278); a Redfern govori o *inspirišućem efektu* Sopstva (Redfearn, 1977, str. 144). Model *Sopstva* do kojeg sam došao koristeći argumente koji nijesu isključivo izvedeni iz jungovske teorije potvrđuje svaku od tih definicija. Pa, *Sopstvo* kao *nasilno beskonačno Drugo* dovodi svijesno u pitanje, te prisiljava ego da odgovara *Sopstvu* tjerajući ga da prizna *Sopstvo* kao viši autoritet. Doista, ego doživljava *Sopstvo* kao *dinamično* i *energetsko* u povređivanju koje doživljava od *Sopstva*, pa će ego priznati *inspirišući efekat Sopstva* kroz djela stvaranja, te destrukciju kad ego prizna svoj preporod. Preporodom

[12] Međutim, prema Martinu Buberu ne može postojati iskustvo autonomnog Sopstvo/Bog unutar Jungovog psihološkog modela. Subjekt ne može doživjeti suštinski *Ja – Ti* odnos sa Sopstvom/Bogom, jer kao funkcija nesvjesnog to je sadržaj unutar subjekta. Buber je kritikovao Junga za psihologizaciju Boga i za sprečavanja mogućnosti da se ima izvorno iskustvo *Drugog*. Lucidan i detaljan izvještaj o Jungovoj polemici sa Martinom Buberom o ovoj stvari da se doživi neposredno iskusvo Drugog, vidite: Barbara D. Stephens, „Martin Buber – Karl Gustav Jung rasprave: Zaštita Svetog u Borbi za Granice Analitičke Psihologije", *Žurnal Analitičke Psihologije*, br. 46, str. 455–91.

ega će se takođe doživjeti *osjećanje cjelovitosti Sopstva, jer samo kroz nasilje Sopstva i ekstremni bol doživljavate sebe; tada vjerujete da ste jedinstvo ...* (Jung, 1934-9, str. 978). Levinasovska kritika koju sam koristio daje daljnju konfirmaciju i vanjsko opravdanje nekih izvedenih definicija *Sopstva* koje su date.

Ova tehnika stigla je do toga da obezbijedi djelimičnu definiciju *Sopstva* (jer potpuna se ne može dati), a daleko od implikacija njegove uloge kao nužnog postulata u Jungovom modelu psihe. Iako ovaj rad tvrdi da je nemoguće doći do potpune intelektualne teorije o *Sopstvu,* takođe tvrdi da kroz njegovu samu potrebu da izbjegne razumijevanje o sebi *Sopstvo* se u biti shvata kao neki neodoljiv i nasilan entitet. Dalje znanje o *Sopstvu,* izvan njegove uloge unutar jungovske teorije ne može se odrediti, a kao takav koncept *Sopstva* ne posjeduje zadovoljavajuću strogu intelektualnu teoriju. Sopstvo u intelektualnom smislu nije *ništa više nego ime, a ja sam mu dao imena „beskonačnosti" i „nasilja". Međutim, kao entitet koji se doživljava Sopstvo je veoma živo; ne može se svesti na intelektualne pojmove, a kao takvo uvijek će izbjeći razumijevanje ega, pa se prema njemu „odnosi u ne odnos", a time se doživljava kao numinozni kvalitet* (Levinas, 1961, str. 69–70).

Jung je vjerovao da koncept *Sopstva* pripada području iskustva, a ne području razuma, pa zato vjeruje da adekvatna slika *Sopstva* doista može biti formirana samo na bazi iskustva: *Baš kao što je koncept nastao iz iskustva stvarnosti, pa se može objasniti samo sa daljnjim iskustvom* (Jung, 1951, par. 63). *Sopstvo*, u Levinasovskom smislu, nije samo *Drugo* koje dovodi u pitanje autoritet Istog (*ega*), nego je takođe i sami *susret* dva elementa, *Istog* i *Drugog*, Jungova *treća stvar*, stvar beskonačnosti koja ujedinjuje to dvoje. To jest, *Sopstvo* je opasni i nasilni *odnos neodnosa* koji omogućuje pojedincu da ima potpunije razumijevanje sebe. Opasnost i nasilje pružaju *samu mogućnost iskustva sebe*, jer ako se ego razvio prema skrivenom teleološkom planu psihe mora priznati interakciju sa nasilnim *Sopstvom*.

LIRSKA POEZIJA DREVNOG BLISKOG ISTOKA

Marko Višić

The study Lyric Poetry of the Ancient Near East, written from the literary-theoretical and philosophical point of view, is an overview of the religious and secular lyric poetry. Religious lyric poetry consists of lyric poems honouring certain deities and celebrating love of divine couples. The mentioned poems were of cultic and ritual character, and people used to sing them during the spring festivities celebrating the return of the spirit of nature. Furthermore, there are hymns written in the honour of gods, and there are also Hymns to Rulers and Prayers to Gods.

Beside wisdom literature, the secular lyric poetry also includes love poetry in which a poet opens up his soul and writes as commanded by his longing for love. We can find this kind of poetry in the lyrics of ancient Egypt and old Hebrews.

A

Vjerska lirska poezija

1. **Lirske pjesme u čast određenih božanstava**

Kakva su lična osjećanja i misli prema svojim božanstvima gajili drevni Mesopotamljani i Egipćani u dobroj će nam mjeri dočarati sljedeće poeme odjevene u ruho vjerske lirske poezije: Dumuzi i Inanna – Ljubav u giparu; Dumuzi i Inanna – Ljubavna ekstaza; Inanna i kralj – Blagoslov za svadbenu noć i Šu i Tefnut – Vjenčanje u Ombosu.

Budući da su Dumuzi i Inanna u očima drevnih Mesopotamljana bili izrazita božanstva prirode koja u proljeće bude u život, zaodijevajući je novim životom, bujnom vegetacijom, ne čudi nas što su najljepše lirske pjesme vjerskog karaktera upravo posvećene njima.

Dumuzi i Inanna – Ljubav u giparu[1]

...,
Čestita Inanna..
Onaj ko datulje bere,...datulje palme,
Onaj ko datulje bere,...za Inannu, datulje palme,
On joj donese, vode, on joj donese vode,
za sjeme za crno,
On ***hrpu*** *(kamenja dragog) donese Inanni,*
sa vodom za sjeme, za bijelo.
On joj donese, on joj donese, on joj ***hrpu***
kamenja (dragog), na izbir donese,

[1] Gornja lirska poema dijeli se na dva jednaka dijela, odnosno strofe koje broje po dvadeset pet redaka. Prvih šest stihova prve strofe odnose se na opis oplodnih funkcija boginje Inanne, dok se u preostalom dijelu opisuje ukrašavanje boginje Inanne dragim kamenjem, draguljima i ukrasima, što umnogome nalikuje ukrašavanju Majke Zemlje u proljeće raznobojnom i raznorodnom vegetacijom, rastinjem. Nije li boginja Inanna oličenje Majke Zemlje?

Druga strofa opisuje susret tako ukrašene, što će reći za oplođenje spremne, Majke Zemlje, alias Inanne sa bogom Dumuzijem, simbolom vegetativnih, oplodnih sila, vlage i svjetlosti, koje bude život u krilu Majke Zemlje, odnosno Inanne.

Susret između boginje Inanne i boga Dumuzija odigrava se u Eanna, *Božjem hramu,* hramu boginje Inanne i boga An-a u Uruku. Prilikom susreta Inannu je obuzela takva požuda i strast da je svojemu ocu, bogu-mjesecu Sin-u poslala glasnika da njezinu kuću, hoće reći hram, učini što prostranijom kako bi sa svojim voljenim što više uživala u ljubavnom zagrljaju.

On djevi Inanni donese, on njoj hrpu kamenja
(dragog) na izbir donese,
Iz hrpe, on lapislazuli (kamenje), na njena »prsa«
sabra.
Iz hrpe, za Inannu, on lapislazuli (kamenje) na
njena »prsa«, sabra.

Kamenje drago za stražnjicu, odabra ona, na svoju
ga stražnjicu stavi,
Kamenje drago za glavu, odabra Inanna, na svoju
glavu ga stavi,
***Duru**-lapislazuli kamenje, odabra ona, na vrat ga*
stavi,
Vrpce od zlata, odabra ona, na svoju ih kosu,
na glavu stavi,
Sitne naušnice od zlata, odabra ona, na svoje
uši ih stavi,
Minđuše od bronze, odabra ona, na svoje ih ušne
resice stavi,
»Ono iz čega ističe med«, odabra ona, na svoje lice
ga stavi,
*»Ono što kuću kneževu **štiti«**, odabra ona, na nos sebi*
ga stavi
»Kuću što.....,«, odabra ona, na svoj ga....,
Čempres (i) šimšir, voljeno drvo, odabra ona,
na svoj pupak ga stavi,
Svijetli alabaster, odabra ona, na svoj anus
ga stavi,
Crni.....od vrbe, odabra ona, na svoju ga rodnicu
stavi,

Sandale s ukrasom, odabra ona, na svoje noge
ih stavi.
*Ovo je **sagidda.***

Onu za koju hrpa lapislazuli kamenja
*sabrana bi – **en** (= gospod) susretne nju,*
Inanna, za koju hrpa lapislazuli kamenja
sabrana bi – Dumuzi susretne nju,
*U »**pupku neba**«*[2]*, En-lila kući, **en** susretne nju,*
U Eanna[3]*, En-lila pastir, Dumuzi susretne nju,*
Onaj što na vratima gipar-a od lapislazulija
(30) *bi-en susretne nju,*
Onaj što na vratima tijesnim riznice u Eanna
bi-Dumuzi susretne nju.

Kada na »prsa« hrpe, ona ih vrati,
Kada Inanna na prsa hrpe, ona ih vrati,

---

[2] »*Pupak* nebesa« jeste omfalos, *mundus,* zijev, otvor u zemlji. Kod većine drevnih naroda smatran je središtem svijeta, svetim orijentacionim prostorom, samim time i izvorom života, jer se vjerovalo da se baš tu oglasio *omf, divina vox,* božanski glas (od koje osnove u indoevropskom jeziku imamo slog Om, očuvan u hrišćanskom uskliku *Am-en*) odnosno otkrilo božanstvo, božanski svijet kao osnova i slika ljudskoga svijeta koji će s božanskim održavati vezu preko omfalosa, mjesta gdje se oglašava božanstvo. Nije li u Delfima postojao veliki omfalos?

To je ono zbog čega se kod starih naroda u skoro svakom značajnijem mjestu susreće omfalos kao od višnjeg Tvorca ukazano mjesto za podizanje novoga naselja, grada, hrama itd.

Kad je riječ o drevnim Mesopotamljanima, valja primijetiti da su oni smatrali da je ovaj svijet odslik, kopija izvornoga svijeta koji se nalazi u kraljevstvu bogova. Budući da je En-lil bio glavno božanstvo sumerskog i akadskog panteona, to se, dosljedno tome, i njegov hram, »En-lila kuća«, smatrao »glavnim središtem«, svetim orijentacionim prostorom, to jest pupkom nebesa preko koga će Mesopotamljani održavati vezu s božanstvima, u prvom redu s bogom En-lilom.

[3] Hram An-a, vrhovnog boga drevnih Sumerana, i boginje Inanne.

*Žena....njen **ilulamma**-pjev.*
Djeva, pjevajuć', svojemu ocu, glasnika posla:
*»**Moj dom, moj dom,** učini da »prostran« za mene bude,*
*Ja kraljica-moj **dom**, moj **dom**, učini da »prostran«*
za mene bude,
*Moj **gipar**-dom, učini da »prostran« za mene bude,*
(40) *Narod će postavit, plodnu postelju moju*
*Nju će pokriti biljem, **duru**-lapislazuli (boje),*
Voljenog dragana, tamo ću dovesti,
Amaušumgalanna, tamo ću dovest',
Ruku će svoju, na ruku moju stavit',
Srce će svoje, uz srce moje stavit',
Stavljanje njegove ruke na ruku - počinak od toga
tako je svjež,
Stavljanje njegova srca uz srce - radost od toga
tako je slatka[4].*«*

Dok se u gornjoj *Poemi* govori o pripremi boginje Inanne za susret sa njezinim ljubljenim, bogom Dumuzijem, dotle se u poemi *Dumuzi* i *Inanna – Ljubavna ekstaza,* koja odiše nježnošću i žarkom ljubavlju govori o samom susretu boginje Inanne i njezina dragana[5]:

---

[4] Cf. Pritchard, *Anthology* II, p. 195-197. (Preveo s engleskog Marko Višić).

[5] Vanjski oblik, forma ove poeme dosta je neobična. Sastoji se od dva solilokvija, monologa boginje Inanne, koji su rastavljeni kratkim tekstom što opisuje tajni sastanak boginje Inanne i njezinog miljenika, boga Dumuzija. Prvi solilokvij i razgovor prilikom tajnog sastanka čini prvu strofu što ju pjesnik označava kao *sagidda,* hvalospjev.

Što se tiče sadržaja *Poeme,* u prvom solilokviju (stihovi 1-8) Inanna priča kako ju je jedne noći, dok je bezazleno plesala i pjevala, najvjerovatnije na nebesima, susreo bog Dumuzi, uzeo je za ruku i zagrlio. Nakon te scene slijedi kratak razgovor (stihovi 9-12) između Dumuzija i Inanne koja ga moli da je

Noćas, dok ja, kraljica, u sjaju blistah,
Noćas, dok ja, kraljica neba, u sjaju blistah[6]*,*
Dok ja u sjaju blistah, dok ja okolo plesah,
Dok na mjesečini ***protekle noći****, ja pjesmu*
pjevah,
On sretne mene, on sretne mene,
Gospod Kuli-Anna, susretne mene,
Gospod svoju ruku, na moju ruku stavi,
Ušumgalanna, zagrli mene.
»Sad idi, *o divlji biče, na miru ostavi mene,*
ja kući moram poć',
*Kuli-En-lil-*e*, na miru ostavi mene,*
ja kući moram poć',
Što za ispriku, majci da kažem!
Što za ispriku majci mi Ningal da kažem!«

»Deder uputi me ti, deder uputi me ti.
Inannu, najhimbeniju od žena svih, deder da uputim ja:
'Moja me drûga, na trg povede sobom,

uputi kako da se opravda kod majke što nije došla kući na vrijeme. Dumuzi joj savjetuje da majci kaže kako je sa drugaricom dugo u noć šetala po trgu (stihovi 13-22) vjerujući da je to dobar izgovor za provedenu noć u ljubavi pri punoj mjesečini.

U očuvanom dijelu drugog solilokvija boginje Inanne koji je dosta sugestivan, Inanna, obuzeta srećom priča (stihovi 1-3) kako je stigla do dvora svoje majke Ningal u pratnji svoga ljubimca Dumuzija koji će je zaprositi od njezine majke (stihovi 4-13). Poslije toga slijedi zanosna pohvala u čast muža boginje Inanne, boga Dumuzija i same plodnosti do koje će doći njihovim blagoslovljenim brakom (stihovi 14-21).

6 Boginja Inanna je, astralno gledano, planeta Venera, odnosno Zvijezda Danica koja po noći svijetlom sija.

*Tamo me **muzikom** i plesom, **zadrža** ona,*
Umilnu pjesmu, pjevaše meni,
U dobru veselju, vrijeme provedoh tamo -
Tako pred majku, prevarno stani,
Mi ćemo pak na mjeseca svijetlu, (našoj) se
prepustiti strasti;
Za te ću čistu, ljupku (i) otmjenu, postelju spremit,
Uživajuć' s tobom, ugodno vrijeme ću provest'.«

(Ostatak teksta na prednjoj strani pločice i prva tri stiha na stražnjoj strani pločice uništeni.)

(Stražnja strana pločice.)
Ja dođoh, kapiji matere naše,
Ja, radosno hodim ja,
*Ja dođoh, kapiji Ningal-*e*,*
Ja, radosno hodim ja.
Materi mojoj, on reći će riječ (=zaprosit),
Čempresa uljem zemlju, on će poškropit,
Majci mi Ningal, on reći će riječ,
Čempresa uljem zemlju, on će poškropit,
On što u miomirisu prebiva,

Čija riječ, radost veliku nosi.
*Moj muž je zreo, **za** sveti zagrljaj* (=brak),
Amaušumgalanna, zet (boga) *Sin-a*[7].

O mužu moj, ugodno j' rastinje tvoje,
Biljke (i) trava poljanâ, slasne su tvoje,

[7] Amaušumgalanna, to jest Dumuzi jeste zet boga mjeseca Sina jer je Inanna njegova kćerka.

Amaušumgalanna, ugodno j' rastinje tvoje,
Biljke i trava poljanâ, slasne su tvoje[8].

Ovo je ***sagarra. Tigi****-pjesma* (hvalospjev) *Inanne*.

Što se tiče naredne lirske pjesme, *Inanna i kralj – Blagoslov za svadbenu noć*, ona je, po sadržaju bivajući epitalamij, radije dopuna posljednjoj strofi himne ispjevane u čast boginje Inanne[9]:

[8] Cf. Pritchard, *Anthology* II, p. 197-199. (Preveo s engleskog Marko Višić).

[9] Kad je riječ o sadržaju, gornja *Poema* počinje obraćanjem boginji Inanni, izvještavajući je da je bog vatre Gibil za nju očistio *veliko svetilište*, kapelu u njezinu hramu imenom Eanna u Uruku, kao i to da je kralj podigao žrtvenik i u njezino ime izvršio obred očišćenja (stihovi 1-12). Nakon toga slijedi molba Inanni da »kad dan na počinak ide« svoga »muža cjeluje« u prikladnom mjestu za spavanje; da mu dâ život, žezlo i bič (stihovi 13-17). *Poema,* dalje, pjeva o pripremi »mjesta za spavanje« kraljevog i kraljičinog visočanstva, ložnice »što srce, veseli« i »sladi zagrljaj« (stihovi 18-31).

Poslije prekida *Poeme* vidimo kako Inanna govori »riječi života, riječi dugih dana« (stihovi 1-3, drugoga stupca). Iza toga Ninšubur, vjesnik boginje Inanne, uzima kralja za ruku i vodi Inanni moleći je da blagoslovi kralja i sve ono što doprinosi dobrobiti njegova kraljevstva i naroda: dobru vladavinu, sigurno prijestolje, žezlo, palicu i bič, kako bi upravljao Sumerom, Akadom i susjednim zemljama (stihovi 4-18, drugoga stupca). Osim toga, neka mu udijeli moć da slično zemljoradniku zasijava polja, poput dobrog pastira umnožava stada (stihovi 19-20, drugoga stupca); da pod njegovom vladavinom zemlja ima sve što je potrebno: bilja i žita; sisteme za navodnjavanje, jarog žita u poljima, ribe i ptica u barama, mlade i zrele trstike u trščaku; *mašgur*-drveća u poljanama, jelenâ i divljih koza u šumi, meda i vina u dobro navodnjenim vrtovima, dug život u dvoru; obilje vode u Tigrisu i Eufratu da se zelene obale i njive; hrpe žita što ih namiče boginja žita Nidaba (stih 18, drugoga supca, stih 4, trećega stupca).

(Stupac I)

»...,
*Kuće u Eridu – vodilja njena (*Inanna*),*
*Sin-**ove** kuće – njezin sjaj,*
*Eanna – **sklonište** njeno;*
*Kuća – što **(tebi)** predata bi.*
(U) mojoj čvrstoj kući, što poput oblaka lebdi,
(Čije) je istinsko ime (bît)*, dražestan privid,*
(Gdje) plodna je postelja, lapislazulijem ukrašena,
U njemu[10] *Gibil, veliko svetište, očisti za te,*
On što se za 'kraljice čast', pripremi dobro,
*Gospod svoj, **podiže oltar,***
*U svojoj **trskom pokritoj** kući, što je očisti za te,*
u tvoju čast obrede svrši.
*Kad sunce na Počinak ide, kad **mine** dan,*
Kad u postelji (ljubavi puna) pogleduješ njega,
Kad muža cjeluješ ti.
Mužu život, podári ti,
Žezlo i bič mužu podári ti.«
Ona izgara za njom, ona izgara za njom,
za ložnicom, izgara ona,
Za posteljom što srce veseli, izgara ona, za posteljom izgara ona,
Za posteljom cjelova slatkog, izgara ona, za posteljom izgara ona,
Za posteljom kraljeve časti, izgara ona, za posteljom izgara ona,

---

Ninšubur, dalje, traži da kralj bude u zagrljaju boginje Inanne koliko mu je drago (stihovi 5-6); poslije toga vidimo kako se kralj »uzdignute glave« upućuje Inanni u krilo i kako ga ona grli (stihovi 7-12, trećega stupca).

[10] To jest u hramu boginje Inanne zvanom Eanna, Božje stanište.

Za posteljom kraljice časti, izgara ona, za posteljom izgara ona.

Za njegovom slatkom, za njegovom slatkom, za njegovom posteljom slatkom,
Za njegovom posteljom slatkom, što srce veseli, za njegovom posteljom slatkom,
Za njegovom posteljom slatkom, cjelova slatkog, za njegovom posteljom slatkom,
Za njegovom posteljom slatkom kraljeve časti, za njegovom posteljom slatkom,
Za njegovom posteljom slatkom kraljice časti, za njegovom posteljom slatkom (izgara ona),
On [postelju] prekriva...za nju, prekriva postelju za nju,
On [postelju] prekriva... za nju, prekriva postelju
30-31 *za nju.*

(Stupac II)

K [ralju]...,
Na njegovoj postelji slatkoj, ***dragome*** *zbori,*
Riječi života, riječi »dugih dana«, govori njemu.

Ninšubur, vjerni poklisar Eanne,
Njega za ***podlakticu****, za desnu uzme,*
U zagrljaj Inanni, radosno odvede njega:
Nek gospod što ti ga u (svoje) srce primi,
Kralj, tvoj voljeni muž, u tvojem čednom, slatkome krilu, brojne provede dane,
Dobro (i) slavno kraljevstvo, udijeli njemu,
10 *Kraljevski prijesto temelja čvrstih, podari njemu,*
Žezlo što narodom vlada, palicu i bič, podári njemu,

Krunu što dugo traje, dijademu što glavu ***plemenitom čini****,*
podári njemu,
Odakle izlazi sunce, dokle zalazi sunce,
Od juga do sjevera,
Od Gornjeg do Donjeg mora[11]*,*
Odakle ***hulupu****-drvo*[12] *raste, (dokle) kedrovi (rastu),*
Nad cijelim Sumerom i Akadom, žezlo i bič mu daj,
*Da službu pastira vrši nad crnoglavim (*Sumerani*)*
(ma gdje) bivali oni,
Da poput ratara, njive plodnima čini,
Da poput pastira dobrog, umnožava stada.

Daj da, dok vlada, bilja i žita bude,
Da rijeke njivama plave,

[11] Naziv *Gornje more* odnosi se na Sredozemno more, naziv pak *Donje more* na Indijski okean. Iz toga je više no očito da su gornji nazivi drevnim Mesopotamljanima služili kao orijentacija u prostoru, pri čemu je Gornje more označavalo Sjever, a Donje more Jug.

Slično tome, i *Crveno more* ukazuje na stranu svijeta, na topli Jug, time se suprotstavljajući *Crnome* moru čije ime ukazuje na crni, što će reći hladni Sjever.

Isto tako i etnonim *Phoínikes,* Feničani, sa značenjem crveni, ukazuje na stranu svijeta, na Istok gdje se rađa crveno Sunce, te bi se etnikon Phoínikes mogao razumjeti i kao *Narod na istoku,* odnosno *Narod s Istoka.* Riječju, gornji su geografski i etnonimni nazivi drevnim Mesopotamljanima, odnosno Helenima služili kao orijentacija u prostoru, ali i u vremenu.

[12] *Hulupu*-drvo jeste Sveto drvo, Stablo života drevnih Mesopotamljana posvećeno boginji Inanni kojemu kod drevnih Egipćana odgovara *Persea*-drvo, odnosno sikomora, akacija, posvećena boginji Nut; kod drevnih Indijaca sveto drvo *Udumbara,* kod starih Germana zimzeleni jasen *Yggdrasil,* o čemu podrobnije vidjeti dr Marko Višić, *Kult stabla kroz ljudsku civilizaciju,* objavljeno u *Novy život,* Novi Sad 1976, br. 5 (na slovačkom jeziku).

Da jarog žita u polju bude,
U bari ribe i ptice, veliki ***žamor*** *da prave,*
U trščaku da trstike »stare«, trstike mlade,
visoko rastu,
U stepi da ***mašgur****-drveće, visoko raste,*
U šumi da jeleni i divlje koze se množe,
Vrtovi da navodnjeni, meda (i) vina daju,
U brazdi laboda i štavalj bujno da rastu,
U dvoru dug život da bude,

(Stupac III)

U Tigrisu i Eufratu, vode što plavi da bude,
Na njihovim obalam', trava visoka da bude,
livade zelene da budu,
Daj da kraljica svêta,[13] *hrpe i gomile žita,*
velike zgrne,
O kraljice moja, kraljice svijeta, kraljice što
svemir opasuješ,
Daj da kralj u [tvojem svetom] krilu,
brojne provede »dane.«

Kralj »uzdignuta čela« u [sveti Inannin] zagrljaj ide,
Kralj što [uzdignute glave] ide,
Što mojoj kraljici, uzdignute glave ide,
Iz...,
Grli zavjetnicu...[14]*,*

[13] Kraljica rastinja, posebno trstike, jeste boginja Nidaba, odnosno Nisaba. Budući da ona, kao boginja trstike od koje se prave pisaljke živi u svakoj pisaljci, postala je i zaštitnik pismenosti i civilizovanog života.

[14] Cf. Pritchard, *Anthology* II, p. 199-202. (Preveo s engleskog Marko Višić).

Kao što gornja lirska poema drevnih Mesopotamljana, *Inanna i kralj – Blagoslov za svadbenu noć,* pripada vjerskoj lirskoj poeziji koja slavi …ἱερὸς γάμος, sveti brak, sveto vjenčanje bogova i boginja prirode[15] tako toj poeziji pripada i lirska poema drevnih Egipćana *Šu i Tefnut – Vjenčanje u Ombosu* koja

15 *Sveti brak,* odnosno *sveto vjenčanje* bogova i boginja od kojih zavisi život u prirodi poznat je svim naturalnim religijama drevnog Bliskog istoka. Tako se u drevnom Sumeru slavio brak, vjenčanje boginje prirode, boginje rodnosti i plodnosti Inanne i boga vegetacije Dumuzija, simbola oplodnih sila Majke Zemlje; u Vaviloniji vjenčanje boginje Ištar s bogom Tammuzom (o čemu smo posebno govorili u 105, napomeni); u Kanaanu boginje Anat i boga vegetacije Baal-Alijana; u Zapadnoj Siriji vjenčanje boginje Aštarte s bogom Adonisom; kod Hettita vjenčanje boginje života i smrti Hebat s bogom Tešubom, ovjekovječeno na stjeni u Jazilikaji. Možda bi bilo opravdanije da se boginja Hebat udaje za hetitskog boga proljetne vegetacije Telepina. Nije, štaviše, isključeno da je na stijeni u Jazilikaji prikazano vjenčanje boginje Kibele (Kubabe, Kupapaš) i boga Telepina koga rečena boginja po jednom mitu traži po cijelom svijetu da usnuloj prirodi vrati život.

Skoro je suvišno dodavati da su drevni narodi, slaveći sveti brak između bogova prirode što u jesen umiru, a u proljeće uskrsavaju - što je stajalo u tijesnoj vezi sa smjenom godišnjih doba i bilo središnja tema proljećnih obreda održavanih u čast buđenja vegetativnih sila prirode koje će vratiti život na Zemlji i osigurati dobru ljetinu - u bitnosti slavili odlazak, zapravo povratak duha prirode, odnosno povratak biljnog duha, u našem slučaju povratak ženskog biljnog duha oličenog u boginji Hathor-Tefnut, moćne kćerke, voljenog Oka boga Ra koju bogovi Thoth i Šu, bogovi inteligencije, vraćaju u Egipat iz puste Nubije. Kakvo je veselje pratilo njezin povratak razabire se iz sâme *Poeme.*

Napomenimo usput da su stari narodi Bliskog istoka smjenu godišnjih doba upravo vezivali za umiranje, odnosno uskrsnuće božanstava prirode, odnosno vegetacije, koji u jesen umiru, dok u proljeće uskrsavaju.

slavi povratak boginje Hathor-Tefnut, oličenje plodnosti, i njezino vjenčanje sa bogom Šu, bogom eteričnog svijetla koje uz pomoć vlage što ju oličavaše Tefnut, izvodi u vidnu opstojnost vitalne potencije zapretane u Majci Zemlji[16].

Do vjenčanja između boga Šu i boginje Hathor-Tefnut dolazi u Ombosu u Nubiji kamo je dospjela iz Buhemske zemlje gdje su je, po nalogu boga-sunca Ra otišli tražiti bog mudrosti Thoth i Šu:

Došla je Tefnut u ovaj kraj
Zajedno sa svojim bratom Šuom,
Kada je ona išla iz Buhema,
Spustila se ona u ovaj kraj...
I reče Tot ovoj boginji:
»Biće ti dobro u ovom kraju.«
.....
Divna supruga svog brata Šua,
Zajedno s njim došla je ona iz Kenseta
I radosno se vjenčaše u ovom gradu.

Nakon vjenčanja u Ombosu svečana povorka na čelu s mladencima zapućuje se u Egipat gdje se sve živo – bogovi, ljudi i životinje – raduje njezinu povratku. U svakom gradu, u

16 Imajući u vidu rečeno o prazniku vjenčanja boga Šu i boginje Hathor-Tefnut smatramo da je ustaljeni naslov *Predanje o povratku Hathor-Tefnut iz Nubije,* kako su navedenu lirsku poemu krstili egiptolozi, neodgovarajući, ako ne i promašen. To nas je ponukalo, da sljedstveno sadržaju i poruci same *Poeme,* istoj damo adekvatan naslov koji izražava njezin sadržaj, odnosno poruku. Nije, naime, rijedak slučaj da sumerolozi i egiptolozi sumerska i egipatska književna djela koja su uglavnom bez naslova, o čemu smo u početku ovoga djela govorili, često tituliraju po nebitnim osobinama djela, u čemu se posebno ističe S. N. Kramer.

svakom mjestu joj se, kličući njezinom dolasku, prinose pokloni u vinu, pivu i vijenci od cvijeća:

Njezino veličanstvo se vraća iz zemlje Buhema
Da bi vidjela Nil egipatski zajedno sa svim čudesima zemlje voljene....
Prinose joj se žrtve od raznih divnih stvari, bikovi i guske.
Sviraju joj bogovi na sistrumima i njoj igraju boginje.
Radi nje žene udaraju u defove.
Nalijevali su joj vina i donosili joj maslaca, i zlatan vijenac joj je bio savijen oko glave.
O kako je divno tvoje lice kada se vraćaš i kada si radosna!
Tvoj otac Ra se raduje da se pojaviš,
Tvoj brat Šu ti se raduje,
I bog Tot pred tobom....
Velika devetka bogova se raduje i hvali te.
Majmuni su tu pred tobom i igraju u čast tvoga veličanstva,
Bogovi Besi udaraju u defove radi tebe,
O gospodarice sviranja na sistrumu!

Dendera je polivena pićem od hmelja i divnim vinom...
File su pune trijumfa,
I sav se Egipat raduje...
Ide Hator svojoj kući...
O kako je umilno kada ona dolazi kući[17].

[17] Usp. Matje, *op. cit.* str. 65-67. O gornjoj Poemi, odnosno o predanju vezanom za povratak boginje Hathor-Tefnut iz Nubije, argumentirano raspravlja ruski egiptolog M. J. Matje u navedenom djelu, str. 64-72.

Koga bi zanimala čitava problematika vezana za ovaj mit upućujemo ga na djelo njemačkog egiptologa H. Junkera, *Auszug der Hator-Tefnut aus Nubien,* Berlin 1911.

2. **Himne u čast određenih božanstava**

Kad je riječ o himnama u čast određenih božanstava valja istaći da one, kako u sumersko-akadskoj tako i egipatskoj književnosti, čine veći i značajniji dio vjerske lirske poezije visoke umjetničke vrijednosti.

Od sumerskih himni bogovima ovdje donosimo sljedeće: Himna Nergalu, Himna Ninurti – bogu vegetacije, Himna Ninurti – bogu srdžbe, Himna Inanni i Hvalospjev En-lilu; od vavilonskih pak: Himna boginji Ištar, Himna Marduku i Himna Šamašu.

Kakvu su odanost prema svojim bogovima gajili drevni Sumerani i što su u njihovim očima predstavljali, dobro se uočava iz prelijepe *Himne Nergalu*, tome složenom planetarnom božanstvu, bogu proljetnog sunca i vegetacije:

O Gospodaru! O silni! O uzvišeni prvjenče Nunamnira (En-lila),
Vladaru Anunnakija, Gospodaru borbi,
Potomče Kutusare, kraljice višnje!
Nergalu, svemoćni Bože, ljubljeni Ninmenne!
Ti sa sjajnih nebesa sjaš, tvoj stan je gore,
Ti u Podzemlju vladaš, u njemu premca nemaš!
U skupštini Bogova s Ea-om *tvoja je odluka glavna,*
Sa Sin-om (bogom mjeseca) *s nebesa stvorenja gledaš,*
En-lil, tvoj otac, dade ti ljudstvo i sve što diše,
Stvorenja poljska, sve živo, on povjeri tebi!
Ja sam Neznani, sin Neznanog... tvoj sluga.
Gle, srdžba mog Boga, Boginje moje na me se sruči,
Propast i nesreća kuću mi ništre,
Ništavnost vapaja mojih u očaj me gurnu.
Jer ti, gospode, praštaš, ja se obratih božanstvu tvom,

Jer nisi k'o stijena tvrd, ja tebi dođoh,
Jer ti je pogled mio, ja te u lice pogledah,
Pred tebe stadoh, jer ti si blag!
Svoj pogled na mene svrni, vapaj mi čuj!
Gnjevno srce, nek ti se stiša!
Raskini okove ljage i grijeha mog!
Nek tvoje tuženje na mene prestane već!
Moj Bog, Boginja moja ljuta, nek se izmire sa mnom!
Vašu ću slaviti slavu,
Vašu ću pronosit hvalu[18].

Slična odanost i vjera u božansku moć uočava se i u *Himni Ninurti - bogu vegetacije* koji, slično Nergalu bijaše bog proljetnog sunca, odnosno sunčev junak i bog vegetacije i kao takav darovatelj života[19]:

(Prednja strana pločice)

I *Sjeme što život daje, klica što život daje,*
Kralj kom' ime, nareče En-lil,
Sjeme što život daje, klica što život daje,
Ninurta kom' ime, nareče En-lil.

Moj kralju, tvoje ću ime udilj zazivat,
Ninurta, ja, tvoj stvor, tvoj stvor,
Ja tvoje ću ime, udilj zazivat.

[18] Cf. Langdon, *La religion,* p. 325. (Preveo s francuskog Marko Višić).

[19] Gornja dražesna lirska poema, himna, počinje stihom od četiri stiha, što je uobičajen oblik sumerskih himni. Prva dva stiha istovjetna su sa dva posljednja, s tom razlikom što je prva polovina kitice zamijenjena ličnim imenom toga boga. Nakon toga slijede tri kitice po tri stiha koji se odlikuju efektnim ponavljanjem.

Moj kralju, ovca jagnjetu, rođenje dade,
Ovca rođenje jagnjetu dade, ovca dobroj ovci,
rođenje dade,
Ja tvoje ću ime, udilj zazivat.

Moj kralju, koza jaretu, [rođenje dade,]
[Koza jaretu], rođenje dade,
[Koza kozi], rođenje dade,
[Ja tvoje ću ime, udilj zazivat.]

(Svršetak sa prednje strane pločice uništen.)

(Stražnja strana pločice)

I ....
Kralj....
Dok on bijaše kralj...
U rijeci [svježa voda je tekla.]
U polju, obilno žito je raslo.
Rijeke šaranom i... ribom, ispunjene bjehu.
U trščaku »stara« je i mlada trstika rasla,
Šume jelena i divokoza, prepune bjehu,
U stepi ***mašgur****-drvo je raslo,*
Navodnjeni vrtovi, meda (i) vina prepuni bjehu,
U dvoru dug »cvjetaše« život.

Ovo je ***balbale****-pjesma*[20].

Dok gornja himna slavi Ninurtu kao boga vegetacije, što će reći davaoca života, jer je on, inače, En-lilov ratar, dotle ga

[20] Cf. Pritchard, *Anthology* II, p. 123-124. (Preveo s engleskog Marko Višić).

Himna Ninurti - Bogu srdžbe slavi kao boga opravdane ljutnje, odnosno rata koji u liku boga kuge imenom Irra, hita svijetom i uništava zlotvore i guši pobune. Tako se Ninurta, kao bog Južnog Vjetra, pokazuje kao pravedni sudija čije su odluke neumitne[21]:

[Moj kralj....
Što kao Irra po noći, okolo luta,]
[Gospod Ninurta]....
Što kao Irra po noći, okolo luta.

[Moj kralj] što kao Irra, junaštvo dade,

Zmaj sa »rukama« lava, ***kandžama*** *orla,*
Gospod Ninurta što kao Irra, junaštvo dade,
Zmaj s »rukama« lava, ***kandžama*** *orla.*

Moj kralj što kuće buntovnih zemalja ništi,
veliki namjesnik En-lila,
Ti sa moći obdaren što si.
Gospod Ninurta kuće buntovnih zemalja ništi,
veliki namjesnik En-lila,
Ti sa moći obdaren što si.

Moj kralju, kad srce ti nadima (bijes),
Ti poput zmije, otrov izbacuješ,

Gospode Ninurta, kad srce ti nadima (bijes),
Ti poput zmije, otrov izbacuješ.

[21] Himna se u pogledu forme sastoji od kitica koje broje po dva stiha. Svaki se stih dijeli na dva polustiha. Kitice su inače istovjetne, s tim što jedna počinje sa *Moj kralj,* a druga sa *Gospod Ninurta.*

*Moj kralj, naoštri (**pijuk**) da zlu uništi zemlju,*
Naoštri strijelu, da satre buntovnu zemlju,
Gospod Ninurta, naoštri (pijuk), da zlu uništi zemlju,
Naoštri strijelu, da satre buntovnu zemlju.

Moj kralju, tvoja je odluka moćna odluka, zadnja,
*Tvoju riječ nijedan **bog**, pogazit' ne smije,*

Gospode Ninurta, tvoja je odluka moćna, odluka zadnja,
*Tvoju riječ nijedan **bog**, pogazit' ne smije.*

Moj kralju, kad ti dušmanu priđeš, ti ga
poput vihora ništiš,
Na polju dočekuješ njega...,
Gospode Ninurta, kad ti dušmanu priđeš, ti ga
poput vihora ništiš,
Na polju dočekuješ njega...,

[Moj kralju,] dušmanskoj kući, protivnik ti si,
Njegove zemlje, dušmanin ti si,
Gospode Ninurta, dušmanskoj kući, protivnik ti si.
Njegove zemlje, dušmanin ti si.
[Moj kralju,] kući svadljiva (i) nepokorna,
protivnik ti si,
Njegovoj zemlji, dušmanin ti si,
Gospode Ninurta, kući svadljiva (i) nepokorna,
protivnik ti si,
Njegovoj zemlji, dušmanin ti si[22].

[22] Cf. Pritchard, *Antology* II, 124-125. (Preveo s engleskog Marko Višić).

Poslije gornje himne u kojoj se bog Ninurta slavi kao zaštitnik pravde i reda i protivnik svega onoga što je tome suprotno, čut nam je dirljivu *Himnu boginji Inanni* što ju je spjevala Enheduanna, kćerka Sargona (tačnije Ša-ru-ken-a) Velikog, osnivača Akadskog kraljevstva (od 2371–2220) koju je imenovao za vrhovnu sveštenicu, odnosno nadstojnicu hrama boga mjeseca Nanne ili Sina u Uru[23].

[23] Himna se sastoji iz dva dijela, prvoga daleko dužeg koji ima 142 stiha, budući u suštini molitva u obliku himne što ju je ispjevala Enheduanna, i drugog, kraćeg dijela u kojemu se govori kako je boginja Inanna uslišila molbu Enheduanne.

Himna počinje molitvom boginji Inanni kao vladarici svih *Mê,* simbola kosmičkog poretka i obdržavatelja svega u univerzumu (stihovi 1-8). Nakon toga slijedi opis destruktivnih strana naravi boginje Inanne: ona je srdita, gromoglasna; božanstvo što zatire ognjem i potopom, čija je ćud nepredvidiva (stihovi 9-16); strašno božanstvo oluje pred kojim cijelo čovječanstvo drhće i trese se (stihovi 17-28); ona je, dalje, srdita, nemilosrdna i neukrotiva boginja rata pred kojom ostali bogovi bježe u strahu (stihovi 29-42); ona je, isto tako, i nemilosrdni osvajač planine Ebiha i njezina buntovnog naroda (stihovi 43-50); ona, kao boginja rata i ljubavi, što će reći života i smrti, uništava nepokornu zemlju, a grad lišava poroda i rastinja (stihovi 51-57).

Poslije kratke pokloničke pjesme kojom se izražava poštovanje Inanne kao velike, mudre, milostive i životodajne boginje (stihovi 58-65) slijedi dugi odlomak u kojemu Enheduanna opisuje nevolje i patnje što su je snašle (stihovi 66-108). Iza toga slijedi kraća molitva Enheduanne Inanni kao njezinoj dragoj i moćnoj kraljici da je izbavi iz teških neprilika (stihovi 109-121). Potom se nastavlja zazivanjem Inanne zvučnim hvalospjevom u kojemu se nabrajaju njezine brojne moći, završavajući se molbom boginji da svoje srce prikloni svojoj zavjetnici koja je odano štuje i skrušeno moli (stihovi 122-142).

Himna se završava Inanninim prihvatanjem žarke molitve njezine posvećenice Enheduanne (stihovi 143-150) za čim slijedi invokacija boginje koja broji tri reda (stihovi 151-153).

I *Kraljice sviju* ***Mê****, blještećeg svijetla,*
Ženo što život daje, koju An (i) Uraš vole,
Posvećenice An-a, s ukrasim' brojnim,
Što ljubi tijaru, što život daje,
prikladnu za ***en****-brod*[24]*,*

Što sedam ***Mê****, u svojoj ruci drži,*
Kraljice moja, ti što čuvar si svih silnih ***Mê****,*
Ti podiže ***Mê****, ti* ***Mê*** *u svoje ruke stavi,*
Ti skupi ***Mê****, na svoja prsa, pritisnu* ***Mê***[25]*.*

Ti zemlju, poput aždaje, ispuni jedom
Rastinja nestaje kad ti k'o Iškur, udaraš gromom,
Ti što Bujicu s planine blažiš,
Višnja, koja si Inanna na nebu (i) na zemlji,
Što žarki plamen po zemlji sipaš,
Kom' An predade ***Mê****, kraljice što zvijeri kroti,*
Što na svetu zapovjest An-a, (božanske) riječi zbori,
Ko tvoju narav, spoznati može!
Uništitelju zemalja inih, ti oluji podari krila,
Voljena En-lila, ti dade da ona (oluja) po
zemlji huči,
*An-*ovu *volju, u život sprovede ti.*
Kraljice moja, zemlje se tuđe, na tvoj
skrivaju krik,
U zebnji i strahu od Južnog Vjetra,
ljudstvo ti bolan upućuje vapaj,

[24] Vjerovatno brod, odnosno lađa kojom se vozila vrhovna sveštenica Enheduanna kad je išla da blagosilja zemlju.

[25] O Mê, kao o univerzalnoj kosmičkoj sili vidjeti opširno u gore citiranoj studiji *Misaoni i vjerski život drevnih Mesopotamljana,* str. 15, 16, 28, 29, 48, 56.

Pred tobom iskazuje, tjeskoban ***jecaj***
Bolno i tužno srce, otvara tebi,
Na gradskom trgu, »silno« tuženje iskazuje tebi.
U jeku borbe, svako pred tobom pada,
Kraljice moja, svojom moći prožimaš sve,
Ustrajno napadaš, poput duge oluje,
(Glasnije) hučiš, no vihor što huji,
(Glasnije) grmiš, no Iškur Bog,
(Glasnije) fijučeš, no vjetrovi strašni,
Noge ti neumorno kroče.
Ti uzrok si jecaju, na »liri tuge«.
Kraljice moja, Anunna, veliki Bozi,
Poput šišmiša što lete, pred tobom bježe,
Ispred tvojega strašnoga lica, ne smiju stati,
Tvom se strašnome čelu, ne smiju primaknut'.
Ko bi ti plaho srce, umirit' mog'o!
Tvojem pogubnom srcu, smiraja nema!
Kraljice vesele »ćudi«, radosna srca,
*(Al') čiji se gnjev umirit' ne dâ, Sin-*ova
kćerko,
Kraljice višnja na zemlji, ko ti je (ikad)
(valjano) štovanje iskaz'o!

Gora (Ebil), štovanje uskrati tebi –
rastinje »tabu« postade za nju,
Ti prostrane klance joj spali,
Rijeke joj poradi tebe krvave teku, narodu pitke
nestade vode,
Čete joj s voljom pred tobom, (u ropstvo) vode,
Njene se snage pred tobom, raspuštaju same,
Njeni muževi snažni, pred tobom stupaju rado,
Mjesta zabave gradova njenih, ispuni strah,
Njeni muškarci zreloga doba, k'o robovi pred tebe

stjerani bjehu.
Gradu što ne reče »tvoja je zemlja«,
Što ne reče »To oca je tvog, što ima tebe«,
Ti svoju svetu zadade riječ, od njeg' okrenu lice,
Od njegove utrobe, uzmaknu ti,
Njegova žena sa mužem svojim, o ljubavi ne zbori više,
U noćnoj tišini, nježno ne šapuće s njim,
Ona mu ne otkriva »svetinju« srca svog.
*Obijesna junice divlja, starija kćerko Sin-*a*,*
*Kraljice od An-*a *veća, ko ti je (ikad)*
(valjano) štovanje iskaz'o!
*Ti što sukladno životu što daje ga **Mê**,*
velika kraljice nad kraljicama,
Veća od tvoje majke što te porodi, posta
(dočim) iz utrobe svete, iziđe ti,
Umna, mudra, kraljice zemalja svih,
Što (sva) stvorenja živa (i) narode brojnima
činiš–
Ja ti svetu ispjevah pjesmu.
*Boginjo što život daješ, dostojna **Mê**, čiji je*
kliktaj (životu) uzvišen,
Dobrostiva, život što daješ ženo, blistava srca,
*Ja ti ispjevah pjesmu, sukladno s **Mê**.*
*Pred tobom u sveti mi **gipar**, ja uđoh,*
*Ja **en** (*vrhovna sveštenica*) Enheduanna,*
***Masab**-košaru nosećʼ, dražesnu pjesmu spjevah,*
(Sad pak) duže ostat' ne mogu u divnom mjestu
što ga podignu ti.
Osvanu dan, sunce oprži mene,
(Noćna) spusti se tama, Južni me Vjetar ništi,
*K'o med slatki mi glas, **kriještav** posta,*
Sve što mi činjaše radost, postade prah.
*O Sin-*e*, kralju nebeski, moju sudbinu (gorku)*

*Objavi An-*u*, An će izbavit' mene,*
*An-*u*, molim te, objavi nju, on će izbavit' mene.*
Kraljevstvo neba, u posjed dobi žena (Inanna)
Naplavna zemlja kojoj uz noge leži.
Ta tako uzvišena žena (Inanna) što čini da
s (Urom) gradom drhtim,
Neka se stiša, nek njeno srce na me se smiri,
Ja joj, Enheduanna, smjerne molitve,
želim uputit',
I suze moje, što nalik su slatkome piću.
Ako bih pred čednu Inannu stala, u miru
želim pozdravit nju,
*Da Ašimbabbar (*Sin*) smeten ne bude.*
*Navade svetoga An-*a*, zdubokom izmjeni ona,*
*Eanna, od An-*a*, preote ona,*
*Bez straha bi od silnog An-*a*,*
*Taj hram (*Eanna*) što sjaj mu veliki bi,*
što čar mu beskrajan bi,
Taj hram, ona u propast gurnu,
Njena...što ona tamo donese...
Moja junica divlja (Inanna) njegove napadne ljude,
zasužnji njih.

Što li sam ja među stvorenjim' živim!
Nek An kazni buntovne zemlje što tvoj ih
omrznu Nanna,
Nek An njihove gradove satre,
Nek En-lil, prokune njih,
Nek njino za plač rođeno dijete, njegova
ne utješi majka.
O kraljice, koja tuženje stvori,
Tvoj »brod što tuži«, uz dušmansku pristade
zemlju,

Tamo ću umrijeti ja, svetu pjevajuć' pjesmu.
Glede pak mene, moj Nanna,
pogled ne svrati na me,
Surovo napaše mene.
Ašimbabbar, usud ne kaza moj.
Al' čemu, kaz'o, ne kaz'o!
Ja, svikla na slavu, od (moje) kuće, otjeraše mene,
život ništi se meni,
Da kroz planinske gudure hodim, prisile mene,
*Tijaru **en**-barke život što daje, uzeše meni,*
***Eunuhe**, dadoše meni – »Oni su tvoji«,*
rekoše meni.

*Najdraža kraljice, miljenice An-*a*,*
Nek tvoje srce se sveto i dobro, povrati meni,
*Voljena ženo Ušumgalanna (*Dumuzija*),*
Velika kraljice obzorja i središta neba,
Anunna-bozi, tebi se klanjaju smjerno.
*Mada rođenjem, ti mlađa **sestra** bi,*
Koliko veća od Anunna, velikih Bogova
posta!
Anunna-bozi, zemlju pred tobom ljube.
Moj usud izvršen ne bi,
*Već tuđi usud, na moj usud, **obrnut bi**,*
Postelju plodnu, uzeše meni,
(Pa) ja zapovijest Ningal-e, čovjeku
ne mogoh prenijet'.
*Nek meni, čednoj **en**-sveštenici Nanne,*
Tvoje srce umilno bude, ti što si kraljica voljena
*od An-*a*.*

»Znana si ti, znana si ti« – nije zbog Nanne
što to govorim glasno, već je zbog tebe

što to kazujem glasno.
Po tvojoj visini, nebesim' nalik, znana si ti,
Po tvojem dahu, što dahu zemlje je nalik, znana si ti,
Po tvojem rušenju buntovnih zemalja, znana si ti,
Po tvojem ništenju (njihova naroda) znana si ti,
Po tome što (njihove) mrtve, kao pas gutaš, znana si ti,
Po tvojem izgledu strašnom, znana si ti,
Po tvojem izgledu strašnom, koji se širi, znana si ti,
Po tvojim očima što plamte, znana si ti,
Po tvojoj svadljivosti (i) nepokoru, znana si ti,
Po tvojim trijumfim' brojnim, znana si ti« –
nije zbog Nanne što to govorim glasno,
već je zbog tebe, što to kazujem glasno.

Kraljice moja, ja tebe uzvi'h, što sama uzvišena jesi,
*Kraljice, voljena od An-*a*, ja tvoje vrline* ***uzdigoh****,*
Dobrim na dobro uzvratih, obrede vrših,
Za tebe svadbenu odaju postavih da srce se tvoje,
smiluje meni,
Brojne, prebrojne novine, kraljice moćna,
za tebe smislih.
Što ja u dubokoj noći, govorah tebi,
To ***gala****-pjevač u podne, ponovit će tebi.*
Poradi muža ti sužnja, sina ti sužnja,
Tvoja je ljutnja toliko silna, a srce
nemirno tako.
Kraljica prva, oslonac ***skupštine****,*
Molbu usliši njenu.
Srce Inanne, naklono posta,
Dan za nju povoljan bi, ljepotom odjenu nju,
*dražesna milina obuze nju (*Enheduannu*),*
Kako li, svojom ljepotom blista – mladome mjesecu
nalik!

Nanna što stiže, začuđen jako,
(i) majka mu Ningal, primiše molitve njene,
Na pragu (hrama) pozdrave nju.
O sveta slugo, čija je zapovijest veličajna,
Uništitelju zemalja stranih, kojoj An pokloni ***Mê****,*
Kraljice moja, čija je odjeća čarna, o Inanno,
hvaljena budi.[26]

Među sumerske himne ispjevane u čast božanstava svojim postanjem spada i *Hvalospjev En-lilu* iz asirske književnosti koji toga boga predstavlja u svoj veličini:

Onaj što sjedi u svetinji neba
i cijele zemlje,
Bože, budni znalče, onaj što poznaje
sve za čim se povodi ljudstvo.
O ti što posvuda vladaš, vođo,
Savjetniče, čiju zapovjest niko ne može pogazit',
Čija je riječ neopoziva....
O ti, čijih usta riječ niko ne može izmijenit',
*Gospodaru, uzvišeni, zaštito Iggiga (*gornji bogovi*),*
Savjetniče Anunnakija,
En-lile, Gospode veličajni, zaštito »bogova, moćnih vladara«,
Savjetniče Anunnakija, vladaru dobri,
Onaj ko se obnavlja, čija je zapovjest neodložna,
Riječ njegovih usta nijedan Bog ne može prezret,
Gospodaru gospodarâ, kralju kraljeva, oče, tvorče
bogova moćnih,
Gospodaru namisli i sudbe, pravednog suda,
Vladaru neba i zemlje, gospodaru nad zemljama,

[26] Cf. Pritchard, *Anthology* II, p. 126-132. (Preveo s engleskog Marko Višić).

sve to si ti.
Na tvoju zapovjest ljudstvo stvoreno bi.
Ti postavljaš kraljeve i namjesnike,
Jer stvaranje Bogova i kraljeva pripada tebi,
Ti želiš da slabi budu moćni
k'o jaki
Među zvijezdanim mnoštvom svoda nebeskog.
Gospode moj, u te se uzdam, tebi se
obraćam,
Moje uši stalno slušaju tvoj glas,
Ti, ti odredi sudbinu života mog;
Naredi ime da mi stvoreno bude.
Otjeraj zlo, podari mi pravdu,
Udalji mi brige, daj mi obilje,
Zadrži nad mnom svoju svesilnu moć,
Da Bog me i kralj uzmognu štovat'[27].

Istim patosom odiše i jedna vavilonska *Himna boginji Ištar*, nastala oko 1600, godine prije Hrista:

Tebi se molim, gospodarice nad gospodaricama,
Ištaro, kraljice naroda svih što ljudstvo valjano vodiš.
Irnini, hvaljena svud, među Iggigim' najveća što si,
O najmoćnija među vladarkam', uzvišeno ime je tvoje.
*Ti istinsko svijetlo neba i zemlje, dobra Sin-*ova *kćerko.*
Imaoče božanskih moći, što krunu vlasti nosi,
O Gospo, tvoja je slavna moć, bogove nadmaša sve.
O zvijezdo tugovanko, što čini da složna braća se tuku,
i vječno prijateljstvo tvori.
Smiluj se! Gospodarice neba i zemlje! Vođo naroda patnog!
Smiluj se! Gospodarice svetog Eanne, riznice čiste.

[27] CF. Langdon, *La religion,* p. 321. (Preveo s francuskog Marko Višić).

Smiluj se! Gospodarice, čile su noge tvoje, hitra koljena tvoja.
Smiluj se! Gospodarice sukoba (i) borbi svih.
O sjajna, lavice Iggiga, krotiljo Bogova svih.
O najmoćnija među vladarkam', što vlada vladarim svim.
O Slavna, lučo neba i zemlje, pobjede svijetlo,
O žižo, što na neprijatelja se rasplamsava,
A oholog sdubokom ništi,
O nado, Ištaro, zaštito vojski,
Boginjo ljudi, boginjo žena
čije namjere niko ne može spoznat'[28].

Što o svom vrhovnom bogu Marduku, božanstvu plodnosti, gospodaru proljetnog sunca i kiša, mišljahu drevni Vavilonjani, neka nam kaže vavilonska *Himna Marduku* u kojoj njezin tvorac od Marduka ne traži samo život za sebe već želi da iskreno slavi i duhovnim očima motri svoga boga:

Gospode u Esagilu, zaštito Vavilona, voljeni u Ezidi (Nabuov hram u Vavilonu),

Čuvaru života, glavaru Emahsila (hram Majke Boginje),
davaoče života bujnog.
Zaštito zemlje, spasu naroda mnogih, vladaru svetinja svih.
Ime ti narodi svi radosno slave,
Marduče, gospode silni sa moćnom Riječju, život mi daj!
Da zdrav i čitav budem, Boga da gledam, želja
Nek mi se ostvari ta! Daj da istina na mojim usnama bude,
ljupku mi riječ
U srce stavi: da moćni i dični o meni naklono
zbore!
Bog moj na desnoj strani, neka mi bude!

[28] Cf. ANET, Princeton 1995, p. 384. (Preveo s engleskog Marko Višić).

Boginja moja na lijevoj strani, neka mi bude!
Da Bog što snagu i zdravlje čuva čvrsto uz mene bude!
Daj da umilno i blago zbore!
Nek rijek mi i ono što tražim s radošću primljeno bude!
Marduče, gospode života silni, život mi daj!
Tebi se utičem, na sudnji dan, da mi se smiluješ ti!
Bel nek se raduje tebi! Ea neka ti kliče!
Bogovi odasvud štovanje neka iskazuju tebi!
Bogovi silni, nek ti srce vesele[29].

Od vavilonskih himni ostaje da čujemo veličajnu *Himnu Šamašu* (koju preuzimamo od L. Wolleya, *Počeci civilizacije* (str. 564):

Moćni bregovi okruženi su tvojim slavljem,
Ravnice su pune tvog sjaja.
Ti imaš moć nad planinama i nadzireš zemlju,
Ti u samom srcu Neba krojiš sudbinu zemlje.
Ti stražiš nad svim ljudima zemlje,
Ti stražiš nad svime što je stvorio kralj Savjetnik Ea.
Ti daješ paše svim živim stvorovima,
Ti si pastir svega što je visoko i duboko.

Ti si poznavao namjere ljudi u govoru svih zemalja,
Ti si posmatrao njihove korake,
Čitavo je čovječanstvo gledalo na tebe.
Šamaše, svemir je čeznuo za tvojim svjetlom.
Ti si razorio rog onog koji je smjerao zloće;

[29] Cf. Langdon, *La religion,* p. 334. (Preveo s francuskog Marko Višić).

Ti si oborio prijesto onog koji je smjerao podjarmljenje.
Nepravednog si suca bacio u sužanjstvo,
I kaznio si pokvarenog i zlog vođu.
Ali onaj koji nije podmitljiv i koji brani slabog,
Taj se sviđa Šamašu i njegovi će dani biti duži.
Savjestan sudac koji daje pravedne presude
Taj sebi sprema palaču, njegov stan je nastamba prinčeva.
Onaj koji tlači podanike, taj je označen pisaljkom,
Onaj koji čini zlo – njegovo se sjeme neće održati.
Oni čija su usta puna laži, ovako ti s njima postupaš:
Pališ i raspršuješ riječi njihovih usta.
Slušaš što ti govore potlačeni i istražuješ njihova prava,
Svako i svi su u tvojim rukama.
Ti vodiš njihovo znamenje i oslobađaš ono što je bilo vezano;
Ti slušaš one koji ti se mole i koji te slave,
Koji pred tobom padaju ničice, šapću molitvu i do zemlje ti se klanjaju.
Iz dubine svoga grla vapi nesretnik k tebi,
Vape k tebi slabi, izmučeni i bjedni,
Uvijek oni dolaze preda te s pjesmom jada ili molbe...
One koji pred tobom kleče ti odriješuješ i čistiš.
Ti prihvaćaš hvalu onih koji te hvale.
Ali, oni te se boje i poštuju tvoje ime,
Ljudi se klanjaju pred tvojom veličinom.
Oni čiji je jezik smušen, a govor bezbožan,
Oni koji nemaju ni čela ni leđa, kao oblaci
Oni prolaze iznad lica široke zemlje
I zaostaju na visokim bregovima,
Bog Lahmu nadvladat će ih, to je gospodar užasa.
Žetva mora, sve što dolazi iz dubine,
Danak što ga plaća rijeka, Šamašu, taj danak leži pred tobom.
Koja planina nije pokrivena tvojim žarom?
Koja mjesta ne griju zrake tvoga svjetla?

Od *egipatskih* himni ispjevanih u čast raznih božanstava, donosimo veličanstvenu Himnu Atonu, Himnu bogu Ra, Himnu Ozirisu i Himnu Nilu.

Kad je riječ o *Himni Atonu,* Sunčevom disku, nužno je istaći da njezin duhovni tvorac – faraon Amenhotep IV, poznatiji po svojemu drugom imenu Akh-en-Aton, odnosno Ekhnaton, „Miljenik Atona", reformator Stare egipatske religije, politike, umjetnosti i književnosti, drugim riječima, tvorac *Amarna revolucije* iz 14. stoljeća, „sanjar, idealistički mislilac, moralist i esteta" – u njoj ne veliča Atona kao božansko biće, već, pojmeći ga kao Sunčev disk, slavi toplinu što je disk zrači, toplinu kao izvor sveopšteg života. Time je Aton nesumnjivo izjednačen sa bogom-suncem Ra, čemu je Ekhnaton, potiskujući kult boga Amona, posebno težio. To je razlog zašto nam se Aton u oslovljenoj himni pokazuje kao dobro božanstvo sklono opraštanju i pomirenju, a ne mržnji i ratovanju, što odudara od njegova čisto duhovnog bića. Zato se u neku ruku može tvrditi da je lik boga Atona bio prototip vrhovnog hrišćanskog boga koga valja strogo lučiti od vrhovnog boga drevnih Izraelaca, od osionog i za borbu uvijek ornog Jahve-a.

Himna Atonu uzgredno nam otkriva vjerske ideje što ih je u pogledu vrhovnog boga ispovijedao faraon heretik[30]:

---

30 Tako nam prva strofa (stihovi 1-10) govori o ljepoti i sjaju Atona, sunčanog diska; druga strofa pak (stihovi 11-21) o stanju svijeta u vrijeme Atonove odsutnosti sa neba, o noćnoj tami kao simbolu zla, kao onome što je suprotno životu, što očituju treća i četvrta strofa (stihovi 22-43) koji govore o punini života na zemlji kad se Aton pojavi na istočnom obzorju i svojim životodajnim zrakama stane milovati sve živo na zemlji. Aton je, dalje, stvoritelj životinja i svega živoga na zemlji, što se razabire iz pete, šeste i sedme strofe (stihovi 44-77). Aton je, isto tako, stvoritelj Nila, od čijeg plavljenja ovisi život ljudi, kao i stvoritelj godišnjih doba, zime i ljeta i samog neba, što opjevaju osma i deveta strofa (stihovi 78-102). Aton je, na kraju, mnogooblično biće,

Tvoja je pojava divna na obzorju neba,
Ti živući Atone, počelo života!
Kad ti se na istočnom obzorju digneš,
Ti svojom ljepotom sve zemlje ispuniš,
Ti si dražestan, silan, ti blještiš,
ti krajeve nadvisuješ sve.
Tvoje zrake grle sve zemlje što si ih stvorio,
Ti si Ra i ti u svaki njihov dopireš kutak;
Ti ih pokornim činiš za tvog voljenog sina[31].
Mada si daleko, tvoje su zrake na zemlji.
Premda si vidan, niko tvoju ne pozna stazu.

* * *

Kad ti na zapadnom obzorju neba, na počinak ideš,
Zemlju, k'o da je mrtva, obuzima tama,
Ljudi u sobama spavaju, zavijene glave,
Jedni druge, vidjeti ne mogu.
Sva njihova dobra što im pod glavom stoje,
mogla bi uzeta biti,
A da to vidjeli ne bi.
Svaki lav iz svoga loga izlazi,
Sve zmije ujedaju,
Tama prekriva sve!

---

tvorac svih ljudi i samoga faraona Ekhnatona, kome je Aton Počelo svih Počela, Neter-Neteru, u prirodi, što je predmet desete i jedanaeste himne (stihovi 103-134).

Na kraju dodajmo da nas ne bi trebalo mnogo čuditi to što je, kako se u nauci smatra, *Himna Atonu* uticala na postanje 104. Psalma, ako se podsjetimo da su drevni Hebreji u dva navrata boravili u Egiptu.

31 *Voljeni sin,* to jest Akh-en-Aton, faraon Amenhotep Četvrti, odnosno Ekhnaton.

Tišina obuzima svijet[32],
Jer onaj što stvori njega, u svom se
obzorju odmara.

* * *

U osvit dana, kad se na obzorju dižeš,
Kada po danu, k'o Aton sjaš,
Ti tmine tjeraš, tvoje zrake šaljuć'.
Obadvje Zemlje[33]*, veselje prave*
Ljudi se bude, na svoje noge staju,
Jer ti dade da ustanu oni.
Dok peru tijelo i odjeću uzimaju,
Njihove ruke se dižu da štuju tebe,
kad se pojavljuješ,
I potom čitava zemlja na posao kreće[34].

* * *

Sva stoka uživa na svojim pašnjacima,
Drveće i biljke su u cvatu,

---

[32] Usp. ***Biblija, Psalam*** 104. 20-21:

Kad razastreš tmine i noć se spusti,
tad se šuljaju u njoj životinje šumske.
Lavići riču za plijenom
i od Boga hranu traže.

[33] *Obadvje Zemlje,* to jest Gornji i Donji Egipat koji su dugo vijekova figurirali kao odvojene države.

[34] Usp. ***Biblija, Psalam*** 104. 22-23:

Kad sunce ograne, nestaju
i liježu na ležaje
Tad čovjek izlazi na dnevni posao
i na rad do večeri.

Ptice svoja namještaju gnijezda,
I njihova se krila šire da slave tvoj Ka[35]*,*
Živež poskakuje,
Sve što leti i krilima maše,
Živi kad ti se uzdigneš za nje[36]*.*
Barke uzvodno i nizvodno plove,
Svaka se staza otvara, kad ti se pojavljuješ,
Ribe u rijeci pred tobom skaču,
I tvoje zrake dopiru do morskih dubina[37]*.*

* * *

Tvorče zametka u ženama,
Stvoritelju sjemena u čovjeku,

---

35 O *Ka,* tom čovjekovu dvojniku, usp. Marko Višić, *Egipatska knjiga mrtvih*, Sarajevo 1989, str. 11, 28, 36-39, i dalje passim.

36 Usp. ***Biblija, Psalam*** 104. 11-14:

Oni poje sve živine poljske,
divlji magarci žeđ gase u njima.
Uz njih se gnijezde ptice nebeske
i pjevaju među granama.
Ti natapaš bregove iz dvorova svojih,
zemlja se nasićuje plodom tvojih ruku.
Ti daješ te niče trava za stoku
i bilje na korist čovjeku,
da izvede hljeb iz zemlje...

37 Usp. ***Biblija, Psalam*** 104. 25-26:

Eno mora, velika i široka,
u njemu vrve gmazovi bez broja,
životinje male i velike.
Onud prolaze nemani,
Levijatan kojeg stvori da se igra u njemu.

Koji daje život čedu, u utrobi njegove majke,
Koji ga smiruje onim što stišava plač,
Ti dojiljo (djeteta) u krilu majke,
Koji dah udjeljuje da živi sve ono što stvori!
Kad (dijete) iz majčina iziđe krila,
na dan njegova rodjenja,
Ti mu usta sasvim otvaraš,
Ti njegove potrebe ispunjavaš.

* * *

Pile u ljusci jajeta pijuče,
Jer ti mu dade života dah.
A kad mu vrijeme napuštanja ljuske odrediš,
Ono iz jajeta izlazi i bučno se oglašava,
I dočim se izleže, na svoje noge staje.

* * *

Kako su tvoja djela raznovrsna[38]*,*
Mada od lica čovjeka ostaju skrivena!
O ti, jedini Bože, kome sličnoga nije!
Ti svijet, dok bijaše sam,
po svojem htijenju stvori:
Sve ljude, stoku i divlje zvijeri,

[38] Usp. ***Biblija, Psalam*** 40.6:

Čudesa mnoga tvoriš, o Jahve, Bože moj,
i namisli čudesne - ravna ti nema!
Kazivat ih i objavljivati želim,
al' odveć ih je da bi se nabrojit mogli.

Osim toga, usp. i *Psalam* 104.24:

Kako su brojna tvoja djela, o Jahve!

Sve što na zemlji živi i svojim nogama hodi,
Sve što je u zraku i svojim krilima leti,
Zemlje Siriju i Nubiju, Egipat zemlju,
Ti svaku na njeno mjesto stavljaš,
I ti njihove potrebe ispunjavaš:
Svaka svoju hranu ima[39]*,*
I njihovi su dani odbrojani[40]*.*
Oni različnim jezicim' zbore,
I izgled njihov je različit,
Jer ti narode različitim stvori.

* * *

Ti Nil, u podzemlju stvori,
Ti daješ da po tvojoj volji izvire,
Da bi žitelj Egipta hranio,
Što ga za sebe stvori,
Vladaru njihov, što za njih brineš,
Gospodaru zemalja svih, što za njih se uzdižeš,
Atone dana, izgleda divnog.
I svim zemljama stranim, ti život daješ,
Jer ti Nil na nebu stvori, da za njih teče,
I svoje valove po brdim' valja[41]*,*

---

[39] Usp. ***Biblija, Psalam*** 104.27:

I sva bića željno čekaju
da ih nahraniš na vrijeme.

[40] Usp. ***Biblija, Psalam*** 90.9:

Jer svi naši dani prođoše u gnjevu tvojemu,
kao uzduh dovršismo godine svoje.

[41] Usp. ***Biblija, Psalam*** 104. 6-10:

pokrio si je vodama bezdanim ko haljinom,
iznad bregova stajahu vode;

Poput beskrajnog Zelenog Jezera,
I plavi njihova polja kod staništa njihovih.
Kako su tvoje namisli čudesne,
O Gospodaru Vječnosti!
Nebeski Nil ti stranim zemljama dade,
I zvjerima pustinje, što svojim nogama idu,
A za Ta-mera[42]*, Nil iz podzemlja teče.*

* * *

Tvoje zrake sva polja hrane,
Kad ti uzlaziš, oni žive, za tebe rastu.
Ti doba godine stvori, da sva tvoja stvorenja
rastu[43]*!*
Zimu da osvježi njih,
I toplotu da uživaju u tebi;
Ti stvori daleko nebo, da bi, na njeg' se
penjuć', gledao sve što stvori ti.
Ti si jedini i ti se u svom obličju
živog Atona dižeš,
Ti što se uzdižeš i sjaš, kad odlaziš i dolaziš.

---

na tvoju se prijetnju povukoše,
od tvoje grmljavine zadrhtaše.
Bregovi se digoše, doline spustiše
na mjesto koje si im odredio.
Odredio si granicu koju ne smiju prijeći,
da opet ne pokriju zemlju.
Izvore svraćaš u potoke
što žubore među brdima.

[42] Ta-mera, *Voljena zemlja*, to jest Egipat.

[43] Usp. ***Biblija, Psalam*** 104.19:

Ti si stvorio mjesec da označuje vremena...

* * *

Milione obličja od svoga bića Jedinstvenog stvori.
Gradovi i sela, polja, putevi i rijeke,
Svako te oko, pred sobom vidi,
Jer ti si Aton dana ***nad zemljom.***

* * *

Ti si u mojem srcu,
I niko ne poznaje tebe,
Osim tvojega sina, kralja Akh-en-Atona,
Jer ti dade da tvoju narav i snagu pojmi[44].
Stanari svijeta u tvojoj su moći,
jer ti ih stvori[45].
Kad ti se uzdižeš, oni žive ,
Kad ti sa neba ideš, oni obamiru[46],

---

44 Faraon je, kao što smo drugom prilikom istakli, bio posrednik između boga i ljudi. Valja podsjetiti da to tradicionalno gledanje nije odbacila ni *Amarna religija,* što ju je ispovjedao faraon Amenhotep Četvrti.

45 Usp. ***Biblija, Psalam*** 104. 29-30:

Sakriješ li lice svoje, tad se rastuže;
ako dah im oduzmeš, ugibaju,
i opet se u prah vraćaju.
Pošalješ li dah svoj, opet nastaju,
i tako obnavljaš lice zemlje.

46 Usp. *Biblija, Psalam* 104. 29-30. Vidi prethodnu napomenu u kojoj se vrhovni bog drevnih Hebreja uspoređuje sa Suncem, odnosno Atonom od kojega zavisi sav život na zemlji. Nema sumnje da je na ovakvo poimanje vrhovnog boga drevnih Hebreja uticao njihov boravak u Misiru, odnosno Egiptu, u kojemu Sunce ima veoma značajnu ulogu u životu prirode i samih ljudi.

Jer ti si sobom, vrijeme života,
Jer se (jedino) od tebe živi.
Oči tvoju ljepotu motre, do zalaska tvog.
Svaki rad prestaje, kad ti na zapadu zađeš.
Kad (ti) se (iznova) dižeš,
[Sve što postoji] za kralja raste...
Jer ti temelje udari zemlji,
I njih za svog podiže sina,
Što iz tvojega iziđe tijela,
Za kralja Gornjeg i Donjeg Egipta,...Akh-en-Atona,
Gospodaricu kralja...Nefert-iti,
koja na vijeke vijekova u cvatu živi[47].

Najveći broj himni nesumnjivo je ispjevan u čast boga-sunca Ra, kao izvora svekolikog života. Te su himne ujedno najljepše i najpoletnije, što se razabire iz *Pohvalne pjesme Ra*-u *kad na nebo uzlazi*[48].

Vinjeta:	Klanjanje bogu-Suncu na uranku.
Predstava:	Ani i njegova žena Thuthu prinose žrtvu bogu--Suncu.
Sadržaj vinjete:	Ani i njegova žena Thuthu iskazuju poštovanje Suncu na uranku, što će reći bogu imenom Khepri ili Khepera. Ani drži ruke u položaju uobičajenom kod klanjanja; njegova žena u

[47] Prevodeći *Himnu Atonu* služili smo se sljedećim predlošcima: Pritchard, *Anthology* I, p. 226-230; C. Desroches Noblecourt, *La religion,* p. 264-265. Citati iz *Biblije* navode se prema izdanju što ga je priredila *Kršćanska sadašnjost.* Zagreb 1976.

[48] Budući da je gornja himna jedna od najznačajnijih u čitavoj egipatskoj himničkoj književnosti, prilažemo joj vinjetu i odgovarajuća objašnjenja vinjete i himne.

desnoj ruci drži sistrum[49] na kojem je lik boginje Hathor, a lijevoj ruci menat[50]. Pred njima se nalazi žrtvenik s poklonima – mesom, hljebom, vinom, voćem, povrćem i pomastima.

Naslov: *Pohvalna pjesma Ra-u kad na nebo uzlazi*
Govori Oziris, pisar Ani prinoseći bogovima žrtvene darove:
Tekst: *Slava tebi, o ti što kao Khepri dolaziš, Khepri*[51]*, stvoritelj Bogova.*

---

49 *Sistrum,* seistron, muzički instrument koji se koristio u vrijeme bogoslužen-ja boginji Izidi (kojoj je inače i posvećen) boginji Hathor i drugim božanstvima.

Sistrum, egipatski *iba,* čegrtaljka, navodi se i u Anijevu papirusu. Uglavnom su ga nosile ugledne žene, kao što je Thuthu, žena Anija, kraljevskog pisara i nadzornika žitnica u Abidosu i Tebi, te sveštenica Anhai koja živi oko hiljadite godine prije našega računanja vremena.

50 *Menat,* simbol sreće, je amulet, amajlija kojom se zadobijala božja pomoć. Stavljan je na stražnji dio ogrlice kao protivteža ukrasima na njezinoj prednjoj strani. Obično su ga o vratu nosili ili u ruci držali ovozemaljski velikodostojnici, u prvom redu faraoni, pisari i sveštenici.

Osim toga, vidimo ga i na nekim božanstvima, kao, na primjer, na Nehebkau, zmiji preporođenja, jer je menat, slično toj zmiji, osim rečenog, i simbol plodnosti i obnavljanja. To će reći da je menat muškarcima osiguravao muževnost, ženama pak obilje djece.

U egipatskim je grobnicama pronađen znatan broj ovih zaštitnih znakova, jer se vjerovalo da je umrlom osiguravao produžetak života u Duatu.

51 *Khepri,* ili kako neki hoće, Kheperu, Khepera (na egipatskom *hpr. w*) jeste jutarnji vid boga-sunca Ra, dok se njegov danji vid nazivao Amon-Ra, a večernji aspekt Atum-Ra.

Ti se uzdižeš, ti sijaš,
i majku svoju[52] (Nut) *svijetlom obasipaš,*
okrunjeni vladaru Bogova.
Majka [ti] objema rukama štovanje iskazuje.
Zemlja Manu[53] *te radosno prima,*
I boginja Ma'at[54] *te jutrom i uvečer grli.*

Dodajmo uzgred da se Sunce na uranku, što će reći Khepri, naziva i Herupa-herod (Harpokrat) to jest Horus-Dijete, jer je Horus Behdetski prastaro božanstvo sunca.

Khepri, odnosno Ra jeste samorođeni bog čije ime znači dolaženje i odlaženje, uskrsnuće i *smrt,* na što aludira i njegov eponim Neb-er-čer, *Gospodar stvaranja.* Khepri je otac svih bogova i ljudi nastalih iz njegovih suza, kao i životinja i biljaka. Prikazivan je u liku teleta s rogovima, u ime čega se Khepri i naziva Telence.

[52] Nebo oličeno u boginji Nut, jeste sestra i majka boga Ra. Nut je kćerka boga Šu, svijetlog zračnog prostora, odnosno Odema, životvornog uzduha, i Tefnut, boginje životodajne vode. Sa svojim bratom, bogom zemlje Gebom izrođuje bogove: Ozirisa i Izidu, Setha i Neftidu, to jest epagomenska božanstva.

Boginju Nut, koja se obično naziva *Majka bogova,* iako taj naslov svojata i boginja Nejth, ta prastara kosmička djevica, prikazivahu kao ženu s posudom na glavi. To ukazuje da je ona imalac blagorodne, životvorne vode, da je sijelo kišnih oblaka i svijetlosti koji će iz Majke Zemlje izvesti u vidljivu opstojnost sve vitalne potencije, odnosno funkcije koje će na svijetlo dana nastaviti svoje razviće i, sa tačke stvaranja, postići završan oblik.

Ponekad se boginja Nut, slično Izidi i boginji Hathor, prikazuje s rogovima na glavi, tim prastarim simbolima kosmičkih generativnih sila.

[53] *Zemlja Manu* jeste predio gdje bog-Sunce zalazi. To je po vjerovanju drevnih Egipćana predio grada Abtu, Abidosa gdje bog-sunce Ra sa danje lađe zvane *sekhtet* prelazi na noćnu lađu zvanu *mesktet* i plovi podzemnim Nilom.

[54] *Boginja Ma'at*, simbol kosmičkog poretka i pravde.

Neka udijeli on svjetlost i moć i pobjedu,
i izlazak (uskrsnuće) Ka[55] *Ozirisa*[56] *pisara,*
pravednog Anija da k'o živa duša motri Horusa oba obzorja[57]*,*
koji pred Ozirisom kaže:
Zdravo da ste Bozi u Hramu duše[58]*,*

---

55 Čovjekovo se biće, po vjerovanju drevnih Egipćana, sastoji od: tijela (*ha*), čovjekova dvojnika (*Ka*, tjelesna duša), duše (*Ba*, duhovna duša), srca (*h'at* ili *ib*), inteligencije (*Hu*, duh), životne energije (*sekhem*), sjenke (*haibit*) i imena (*ren*).

O čovjekovu dvojniku, o tjelesnoj duši zvanoj *Ka* recimo toliko da je to duhovno-psihička i fizička komponenta ličnosti koja naspram *Ba,* principu i objektiviranoj svijesti, predstavlja *životnu* dušu u svakoj individui, odnosno objektiviziranu snagu života koja čovjeka, poput nevidljivog dvojnika i sjenke prati od rođenja do smrti.

56 Umrli se u egipatskoj religiji uvijek poistovjećivao s Ozirisom, bogom i sudijom umrlih, ili pak sa suncem na zalasku. Kao što, naime, sunce zalazi na zapadu i izlazi na istoku, tako se i mrtvi pokopavao na zapadnoj strani Nila da bi, poslije suđenja u dvorani dvojne boginje Ma'at, nastavio put na istok gdje će započeti novi, nebeski život na Sekhet-hetepu, Poljanama mira, odnosno Sekhet-Aaru, Poljanama trske, odnosno u raju.

57 *Horus oba obzorja*, Heru-khuti, ili Horakhte, odnosno Harmakhis, jeste naziv boga-sunca Ra u vidu sokola kao Gospodara universuma.

Horakhte je simbol sunca od izlaska, to jest od istočnog obzorja, do zalaska, zapadnog obzorja.

Razlog što se bogu-suncu Ra pridaju epiteti boga Horusa leži u tome što je Horus starije božanstvo sunca od boga Ra na koga su prešli brojni Horusovi atributi.

58 *Hram duše*, aluzija na Apsolutno biće, odnosno Neter-Neteru, Počelo-Počelâ koje u sebi začinje misao, odnosno duhovno postanje svih vitalnih potencija, čime gubi raniju Jednost.

Bogovi u Hramu duše su metafizički Neteri, to jest tvorna božanstva u prvom redu Atum, Ptah i Ra te Thoth, Mut, Khonsu i Hathor-Tefnut-Sokhmet.

koji nebo i zemlju na vagi mjerite[59]*,*
i koji obilje hrane i mesa dajete.
Budi pozdravljen Tatenene[60]*, Jedini,*
Stvoritelju ljudstva i Božjih bića na jugu
i sjeveru, zapadu i istoku što su.
Štovanje ukažite Ra-u, gospodaru nebesa,
Vladaru, Životu, Zdravlju i Snazi, Stvoritelju Bogova,
I poklonite se ljepoti njegova lica,
kad se u atet-lađi[61] *na nebo uzdiže.*
Oni što prebivaju na visinama,
i oni što borave u dubinama,
poštuju tebe.
Thoth i Ma'at posvjedočuju tebe[62]*.*
Tvoj dušman[63] *vatri je predan, zlobnik je pao;*

---

59 Misli se na dušu i tijelo, odnosno duhovne i tjelesne grijehe. Zemlja je, naime, simbol tjelesnog, ovdje tjelesnih grijeha, a nebo simbol duhovnog, ovdje duševnih grijeha.

60 Misli se na metafizičko, tvorno božanstvo Ptaha iz Memfisa. Epitet *Tatenen,* Tvorac, pridjeva se gore navedenim metafizičkim Neterima Atumu, Ptahu i bogu Ra koji su prvorazredna tvorna božanstva.

61 Ra je, kao što je rečeno, nebom do podne putovao lađom zvanom *atet,* od podne do zalaska sunca lađom zvanom *sekhtet,* a po noći lađom zvanom *mesktet.*

62 Hoće reći da Thoth, kao simbol razuma, inteligencije, duha, i Ma'at, kao simbol kosmičkog poretka, stoje na strani boga-sunca Ra koji se bori protiv sila tame i haosa.

63 Neprijatelj boga-sunca Ra jeste tama, odnosno noć koju su oličavali zmaj *Apofis,* odnosno Apep, Apop; zmija *Nak,* o kojima toliko govori *Knjiga mrtvih;* zatim, zmija *Dženeseru* o kojoj, između ostalih, govore *Tekstovi piramida*, izreka 385; dalje, gigantski krokodil *Mag*, o kojemu govori *Papyrus Harris* 5-8.

Boga Ra dok plovi nebeskim Nilom štite i njegovi sinovi Šu-Onuris i Horus Behdetski, *Krilato sunce* koje leti ispred barke boga Ra i savlađuje njegove neprijatelje.

Ruke mu vezane, noge mu uzeo Ra.
Djeca nemoćne pobune[64] *više se dić' neće.*
»Kuća vladara«[65] *veselje slavi i glas*
onih koji se raduju u moćnom staništu jeste.
Bozima zari se lice [kad] Ra na uranku vide;
Njegove zrake svijet svijetlom preplavljuju.
Božje se visočanstvo što uliva stravu,
pokazuje i odlazi u zemlju Manu;
On svojim rođenjem svakog dana zemlju obasjava;
On putuje do mjesta gdje jučer bi.
Budi u miru sa mnom;
Daj da tvoju ljepotu gledam;
Daj da po zemlji hodim;
Da magarca (zlo) porazim, dušmana satrem;
Apofisa u njegovu času[66] *uništim;*
Daj da abđu-ribu (nečastivog) u vrijeme
stvaranja njenog vidim,
i da ant-ribu[67] *u vrijeme njenog stvaranja vidim.*
Daj da Horusa za kormilom vidim,
Sa Thothom i Ma'at za njime;
Daj da zagrlim pramac sekhtet-lađe,
i krmu atet-lađe.

64 *Djeca nemoćne pobune,* na egipatskom *mesu beteš,* jesu zlodusi koji pomažu glavnim silama tame, neprijateljima boga-sunca Ra o kojima je bilo riječi u prethodnoj napomeni.

65 Doslovno prevedeno *Veliko stanište starca,* to jest Veliki hram boga-sunca Ra u Annu, Heliopolju.

66 To jest u vrijeme noći kad zmija Apofis pokušava progutati lađu bogu-sunca Ra, dok plovi donjim, podzemnim Nilom.

67 *Abđu*-riba i *ant*-riba su simboli nečastivog, neprijatelja boga Ra te ih i prikazuju na sarkofazima kako plivaju uz pramac lađe boga sunca Ra čije kultno središte bijaše grad Ann, odnosno Heliopolj.

Daj da Ka Ozirisa Anija iz dana u dan,
Sunčani-disk i boga – Mjeseca gleda;
I daj da duša mi uziđe i posvuda po volji hodi.
Nek mi se ime kaže kad se na
žrtveniku s poklonim' nađe;
Nek pokloni mi u mojoj nazočnosti spremljeni budu,
k'o da za sljedbenike Horusa spremljeni jesu!
Nek mi se sjedište na dan ulaska Gospodnjeg
u sunčanoj barci spremi, i daj da u zemlji pravde
u društvu Ozirisa primljen budem[68].

Budući da je Oziris bio bog uskrsnuća i novoga života to su i u njegovu čast ispjevane zanosne himne, što se između ostalog razabire i iz *Himne Ozirisu Un-neferu*, *velikom gospodaru u Abidosu*, uz koju također donosimo vinjetu i dužna objašnjenja vinjete i same *Himne*.

Vinjeta:	Klanjanje suncu na izlasku.
Predstava:	Dvije ruke drže sunčani disk.
Sadržaj vinjete:	Dvije ruke na svodu nebeskom drže sunčani disk. Ruke izranjaju iz simbola života zvanog *ankh*[69]

[68] Cf. Budge, *The Egyptian Book*, p. 246-249. (Preveo s engleskog Marko Višić).

[69] Kao što je sunčani disk tako je i *ankh* simbol i izvor sveopšteg života u egipatskoj religijskoj misli.

Prvobitni slikovni prikaz *anhk*-a nedvosmisleno ukazuje na sinkraziju ljudskih genitalija, na što upućuje i prvobitno značenje ovoga dvosložnog imena *'nkh,* odnosno *an+khi,* nebo+zemlja, davaoci i obdržavatelji života, pri čemu je *an* simbol ženskog, a *khi* muškog spolovila. Tako *ankh,* simbolizujući sveukupnost života, prelazi u hrišćansku religiju u vidu križa, krsta koji, jer je na njemu bio razapet Sin božji, također postaje izvor i simbol života.

koji počiva na stubu zvanom *džed*[70]. S obje strane diska nalaze se po tri para majmuna koji simbolizuju duhove Zore. S desne strane stuba stoji boginja Neftida, a s lijeve boginja Izida[71] koje, klečeći u barki boga Ra, drže ruke u položaju štovanja dženda.

[70] *Džed,* izvorno tet, stub, zauzima istaknuto mjesto u egipatskoj vjerskoj simbolici. Značenje mu je postojan, trajan, a izražava rađanje i trajnost života, zbog čega i jeste simbol Istoka i boga Ozirisa koji se prikazivao i u obliku dženda. Njegov izgled, stablo s potkresanim granama, tako stvarajući sliku pilona, ukazuje da je u predistorijsko vrijeme imao ulogu fetiša da bi vremenom postao dekorativni i arhitektonski motiv. U Ozirisovu kultu igra značajnu ulogu, posebno u obredu *podizanja stuba u Džedu.*

Ponekad je opskrbljen očima i rukama. Dodajmo da je i boginja Hathor u ranoj fazi deifikacije poštovana u obliku dženda, odnosno drveta koje niče iz zemlje. Po tome je džed, stub, simbol sublimacije i htonske snage.

Budući da sunčani disk, slično *anhk*-u i *džed*-u, simbolizuje postanje i sublimaciju života to nam se u gornjoj slici podaje cjelovita simbolika postanja života u egipatskoj religijskoj literaturi.

[71] Ako uzmemo u obzir značenje imena boginje Neftide, izvorno Neb-t-Het, *Gospodarica kuće Horusa,* kao boga uskrsnuća, koga na ovoj vinjeti simbolizuje sunčani disk, te izvorno ime boginje Izide, As-t koje stoji u bliskoj značenjskoj vezi s imenom njezina brata i muža Ozirisa, izvorno As-Ar, Ozirisa kao gospodara umrlih o čijoj sudbini odlučuje sa sestrom Izidom i Neftidom – uviđamo da ova vinjeta zorno prikazuje kult mrtvih, odnosno prelaz iz vidljive u nevidljivu opstojnost i sva božanstva vezana za donji svijet. Kako je pak boginja Neftida u genezi simbol nevidljivog rastakanja staroga života spremnog da podari novi, a boginja Izida u genezi princip svjetlosti, živućeg ognja, topline u zemlji koja još nevidljivi, ali nagovješteni život kao potenciju iz zametka izvodi u vidljivo postanje, dok barka boga Ra simbolizuje tvorni aspekt ovoga vrhovnog božanstva, to nam gornja vinjeta ne pruža samo cjelovitu simboliku postanja života, već istinsku sliku *prestajanja* i

Ova slika ide i uz *Himnu Suncu na izlasku*, što nas ne treba čuditi, jer je i Oziris već u vrijeme osamnaeste dinastije postao moćno božanstvo Sunca, ravan heliopoljskom bogu-suncu Ra, što upravo naredna himna potvrđuje.

Himna Ozirisu Un-neferu[72]*, velikom gospodaru u Abidosu*

Tekst: *Slava tebi Ozirise Un-neferu,*
Veliki Bože u Abidosu,
Vladaru vječnosti, gospodaru neprolaznosti,
koji u svojem bivstvovanju, kroz milione godina prolaziš.
Najstariji sine utrobe Nut, kog' zače Geb Er-pa[73]*,*
Gospodar kruna[74] *Sjevera i Juga,*
Gospodar uzvišene bijele krune,

---

postajanja svekolikog života na zemlji, po čemu je zasigurno jedinstvena slika života iz drevnih religija.

72 Epitet *Un-nefer,* ili kako neki egiptolozi kao, na primjer, Matje, hoće, *Venofre,* znači *Navijeke sretni,* odnosno *Dobro biće.*

73 Epitet *Er-pat* je složenica koja se sastoji od imenice er, ravno sumerskom *en,* gospodar, poglavar, i *pat,* pleme, porodica, obitelj. Prema tome, bog Geb je *Gospodar porodice, Pater familias.*

Erpat je veoma stari pojam iz porodičnog, kasnije i iz socijalnog prava, čak i stariji od pojma *suten* kojemu u sumerskom odgovara pojam *lugal,* u akadskom pak *šarru,* kralj. O ovome više vidjeti Maspero, *Un Manuel de Hiérarchie égyptienne,* p. 15.

74 *Gospodar krunâ Sjevera i Juga,* to jest Gospodar *bijele* krune što su je nosili kraljevi Gornjeg Egipta, čiji je glavni grad u preddinastijsko vrijeme bio Hijerakonpolj, i *crvene* krune koju su nosili kraljevi Donjeg Egipta, čiji je glavni grad bio Tattu, Busirid.

Kruna Sjevera i Juga zapravo je kombinacija bijele i crvene krune koja je simbolizovala jedinstvo Gornjeg i Donjeg Egipta od početka prve dinastije, oko 3100, prije nove ere.

K'o vladar Bogova i ljudi on primi
palicu i bič i vladarke časti Božanskih otaca svojih[75].
Nek srce ti na planini Amenta[76] *što je,*
u miru bude, jer sin ti Hor na prijesto sjede.
Ti si okrunjeni gospodar u Tattu[77] *i vladar u Abtu*[78].
Pomoću tvojom svijet biva zelen (pun života)*,*
Pobjedu slaveć' pred silom Neb-er-čera[79].
U zametku svojem upravlja onim što jeste i nije[80].

U imenu svojem Ta-her-seta-nef[81]*,*
On zemljom (barku) pobjedonosno vuče,
u imenu svojemu Sekher[82].

---

75 Ozirisovi atributi koji ukazivahu na njegov položaj kralja mrtvih i moćnog božanstva bili su skeptar (kherb), palica (uas) i bič što ih Oziris, predstavljen u obličju mumije, drži u rukama.

76 Jedan od naziva donjega svijeta koji se naziva i Amentet, Aukert, Ta-sert, Neter-kheret itd.

77 *Tattu,* tačnije Tettet, je ime dvaju gradova u Donjem Egiptu i to Mendesa, glavnog grada šesnaestog noma, i Busirida, glavnog grada devetog noma.

78 *Abt* je grad Abidos koji se sa Busirdom otimao oko Ozirisova groba. Oba grada su, naime, tvrdila da je u njima sahranjen Oziris.

79 *Neb-er-čer* jeste epitet ne samo nanovo rođenog boga Ozirisa, već, kao što smo vidjeli, i boga-sunca Ra na izlasku. Po tome je ovaj epitet ravan epitetu Khepri, jutarnjem vidu sunca, odnosno mladom suncu predstavljenom u liku teleta.

80 Ovdje se Oziris pojavljuje kao metafizičko Počelo koje vitalne potencije začete u Apsolutu postupno izvodi u vidljivu opstojnost, zbog čega se često i izjednačava sa An-om, odnosno s bogom Ra kao tvornim Počelom.

81 Jedan od Ozirisovih atributa, odnosno epiteta sa značenjem *Onaj ko svijet vodi naprijed.*

82 *Sekher,* odnosno Sokaris je bog umrlih iz Memfisa koji se izjednačuje s pokojnikom. Sokaris je, kao što mu i ime *Tajanstveni, Zatvoren,* kaže, s licem Ptaha i Ozirisa, večernje svijetlo, svijetlo sunca na zalasku. U vrijeme

On je najsilniji i najstrašniji,
u svojem imenu Oziris.
On vječno i zasvagda traje,
u svojem imenu Un-nefer[83].
Slava tebi, Kralju kraljeva,
Gospodaru gospodara,
Vladaru vladara,
koji iz utrobe Nut svijet imaš,
i svim zemljama i Akhertom[84] *vladaš.*
Tvoje je tijelo od zlata, tvoja je glava plava,
i smaragda svijetlo okružuje tebe.
O Ani[85]*, od milona godina,*
Koji svojim tijelom sve prožimaš,
Lijep izgledom u Ta-sert-u[86].

svečanosti u čast ovoga boga koja se vršila u vrijeme zalaska sunca vukli su njegovu lađu zvanu *hennu.*

On je u genezi, slično Neftidi, simbol sublimacije, odnosno simbol rastakanja, smrti bića spremnog da podari novi život bilo prosvijetljenom na Sekhet-Aaru, bilo u životu prirode.

Za razliku od Sokarisa koji je u krajnjem simbol afirmacije života, Sebek, koga oličavaše krokodil, jeste simbol negacije života, mada i on ponekad može biti i simbol afirmacije života.

83 O ovome značajnom Ozirisovu imenu, odnosno atributu vidjeti napomenu 209.

84 *Akhert* je opšti pojam za nekropolu, stanište umrlih čiji je gospodar bio Oziris.

85 O ovome Ozirisovu imenu vidjeti gore nap. 217. Dodajmo da se po imenu Ani, drugom imenu boga-sunca Ra naziva glavno središte štovanja boga-Sunca u Egiptu: Annu, ili starohelenski Heliópolis, Grad sunca. Osim toga, imenom Ani često se naziva i bog-mjesec Thoth.

Bog Ani često se naziva *Horusovo oko* i identifikuje se s bogom Horusom, prastarim egipatskim božanstvom sunca.

86 Jedno od imena donjega svijeta sa značenjem *Sveta zemlja.*

Podari Ka Ozirisa, pisara Anija,
sjaj na nebesima i moć na zemlji,
i pobjedu u Neter-kheret-u[87]*;*
I daj da kao živa duša u Tattu[88]*; mogu otplovit',*
i da poput bennu[89] *u Abtu mogu odletjet';*
I daj da bez prepreke unići,
i uzići kroz vrata Tuata[90] *mogu.*
Nek mi se daju hljebovi kruha,
u kući studeni i pokloni u hrani u Annu,
i okućje sa pšenicom i ječmom u Sekhet-Aaru[91]*,*
nebeskom raju[92].

Od egipatskih himni posvećenih božanstvima ostaje da čujemo veličanstvenu *Himnu Nilu*, odnosno Hapiju koji se, budući da je od njegovih voda zavisio život drevnih Egipćana slavio kao božanstvo:

Slava tebi, Nile, koji izlaziš iz ove zemlje
I dolaziš da oživiš Egipat!

87 Jedno od brojnih imena donjega svijeta.

88 *Tattu,* Busirid, grad u Delti Nila. Ovo je dobar dokaz da su stari Egipćani svoja rajska polja zamišljali u području delte Nila gdje su se prostirale plodne njive i nepregledna polja trske.

89 *Bennu,* feniks, simbol reinkarnacije, uskrsnuća, obnavljanja. Zato je feniks i simbol svijetla, duha, duše.

90 Duat ili Tuat, jedan od naziva donjega svijeta.

91 Rečeno u 225, napomeni o prvobitnom raju drevnih Egipćana koji su zamišljali u području delte Nila, upotpunjuje posljednja rečenica ove lijepe *Himne Ozirisu: Nek se umrlom dâ okućje sa pšenicom u Sekhet-Aaru,* to jest na Poljanama trske, Raju drevnih Egipćana.

92 Cf. Budge, *The Egyptian Book.*, p. 253-255. (Preveo s engleskog Marko Višić).

Potajno rukovođeni, tama na dnu,
Hvale njega njegovi pratioci.

Onaj koji natapa polja, koga je Ra stvorio,
Da bi sve životinje oživio.

Onaj koji natapa pustinju daleko od vode,
Njegova rijeka se spušta sa nebesa.

Onaj koji voli Heba i dovodi Nepri,
Onaj koji prisiljava da cvjeta Ptahova radionica.

Gospodar riba, vodič ptica,
Ne spuštaju se ptice...

Onaj koji stvara ječam, pravi emer,
Stvara praznik u hramovima.

Ako on oklijeva, zamire disanje,
I svi ljudi postaju siromašniji.

Stradaju žrtve bogova
I ginu milioni ljudi...
Kada, pak, on raste, zemlja likuje
I sve se živo raduje,

Svi zubi počinju da se smiju,
I svaki zub je obnažen.

Onaj koji donosi hljeb, koji obiluje hranom,
Onaj koji stvara sve divno...

Onaj koji daje travu za stoku
I brine se o žrtvi svakoga boga –

Koji se nalazi u paklu, na nebu i na zemlji,
Ili u prijestolnici It-taui.

Onaj koji puni ambare i širi njihove pregrade,
Koji se brine o stvarima siromaha.

Onaj koji prisiljava drveće da cvjeta po ma čijoj želji,
I nikada ne iznevjeri...

I nema on ni robova ni gospodara,
I ne možeš (ga) istrgnuti iz tajni!

Ne zna se za njegovo mjesto,
Ne mogu se naći njegove pećine u knjigama!

Nema skladišta za njegove proizvode,
I niko ne upravlja tvojim srcem.

Glasno ti se raduje mladež tvoja i djeca tvoja.
Pitaju o tvom stanju kao o faraonu.
Postojan u zakonima,
Onaj koji izlazi ispred sjevera i juga.

Zahvaljujući njemu suši se suza u svakom oku!
On je onaj koji se brine o izobilju iz blagosti svoje!

Onaj koji je bio u tuzi – rađa se u radosti.
I svako srce se glasno raduje.
Začet je Sobek, rađa Nejt.
I devetka postojeća u tebi, moćna je...

Onaj koji daje snagu jednom kao i drugom,
I nema onog koji se s njim sudi...
Svjetlonoša koji se rađa iz mraka,
Hrana za sve živo u sebi!

To je delija koji stvara sve,
I nema onih koji žive u poznanju njegovom...
Zeleni se, zeleni se,
O, Hapi, zeleni se,
Onaj koji hrani ljude stokom,
A stoku – poljima,
Zeleni se, zeleni se,
O, Hapi zeleni se[93]!

3. Himne vladarima

U vjersku lirsku poeziju, kao što je u uvodnom dijelu istaknuto, idu i *himne vladarima,* jer su vladari smatrani božjim namjesnicima na zemlji, a vrlo često i božanstvima.

Navedena vrsta himni opjeva podvige i pobjede, kao i svešteničke funkcije vladara tako tvoreći *himničku biografiju.* To je razlog zašto se vrsta himni može pojmiti kao „svjetovni oblik himni bogovima"; upućene su bogu-zaštitniku vladara, a pjevane prilikom kraljevog ustoličenja, vršenja određenih obreda itd.

Od sumerskih himni vladarima donosimo Himnu kralju Šulgiju, od egipatskih Pobjedničku himnu Mer-ne-Ptaha.

Himna kralju Šulgi-ju po svojoj je bitnosti pripovjest, odnosno himnička biografija kralja Šulgi-ja. Značajna je kako

[93] Navedeno prema Matje, *op. cit.* str. 132-134.

za upoznavanje osobina i uloge kraljevstva, odnosno vlasti, tako i za upoznavanje kulturnog i etičkog lika sumerskih vladara[94]:

1 *Ja kralj, još od (majčine) utrobe junak, sam ja,*
Ja Šulgi, moćni čovjek od (dana) moga rođenja, sam ja,
Lav očiju divljih, rođen od ***ušumgal****-a, sam ja,*
Vladar četiri strane (svijeta) sam ja,
Pastir, čuvar crnoglavih (Sumerana) *sam ja,*
Pouzdani, Bog zemalja svih, sam ja,
Sin kog' rodi Ninsun, sam ja,
Odabranik An-ova srca, sam ja,

94 Himna počinje nabrajanjem ličnih vrlina kralja Šulgi-ja (vladao od 2093-2046) kao i onih kojim su ga, kao svoga odabranika, obdarili višnji bogovi. Ovo je uobičajen uvod u sumerske kraljevske himne s tim što je ovdje neobično to što se u uvodu izražava ljubav prema putovanju i uspjehu (stihovi 1-19). Ovo naročito dolazi do izražaja u stihovima 27-35, u kojima Šulgi, prethodno istaknuvši svoje moralne vrline (stihovi 20-26) ističe da su putevi u njegovoj zemlji u dobrom stanju i da su uz njih izgrađena konačišta - za umornog putnika. Nakon toga tvrdi kako je, nastojeći osigurati ime dobrog trkača, išao od grada Nippura do grada Ura, razdaljina od nekih petnaestak kilometara koju je prešao za dva sata (stihovi 36-45). Kad je stigao u Ur masa mu je pljeskala. Poslije toga je uz sviranje i pjevanje u Ekišnugal-u, slavnome hramu boga-mjeseca Sina, prinio na žrtvu velike darove (stihovi 46-54). Pošto se odmorio, okupao i blagovao u dvoru boginje Ningal vratio se u Nippur, uprkos tome što je bjesnila oluja sa gradom i tako u istom danu uspio da u Uru i Nippuru slavi *ešeš*-svetkovine (stihovi 55-78). On je u Nippuru, k tome, sa svojom božanskom suprugom Inannom bio na gozbi kod boga-sunca Utu (stihovi 79-85). U Nippuru ga je, osim toga, vrhovni bog An obdario kraljevskim obilježjima te je postao moćni kralj čija se moć i slava prostire na sve četiri strane svijeta (stihovi 86-101).

Onaj kog' En-lil blagoslovi, sam ja,
Šulgi kog' Nin-lil[95] *voli, sam ja,*
Onaj kog' istinski odgoji Nin-tu[96]*, sam ja,*
Onaj kog' En-Ki obdari mudrošću, sam ja,
Moćni kralj Nanne, sam ja,
Lav otvorenih čeljusti (boga) Utu, sam ja,
Šulgi za rodnicu Inanne odabran, sam ja,
Vrsni magarac spreman za put, sam ja,
Konj što na cesti repom maše, sam ja,
Uznosit magarac Sumugana[97]*, ponosit na put, sam ja,*
Mudri pisar Nidabe, sam ja.

K'o što sam junaštvom, k'o što sam silom,
(Tako) sam mudrošću, obdaren ja,
Ja s njenom (mudrosti) se istinskom nadmećem riječju,
Ja pravdu ljubim,
Ja prezirem zlo,
Meni je mrska opaka riječ,
Ja, Šulgi, moćni kralj, vrhovni, sam ja.

Budući moćan čovjek što se svojim »bedrim« veseli,
Ja staze ***proširih,*** *puteve zemlje učvrstih,*
Putovanje sigurnim učinih, na putu »velike nastambe« izgradih,
Uz njih vrtove podigoh, kuće za odmor sagradih,

[95] *Nin-lil,* sumerska vrhovna boginja plodnosti, gospodarica života i smrti.

[96] *Nin-tu, Gospodarica rađanja,* epitet sumerske Majke bogova zvane Dingir-mah.

[97] *Sumugan,* sumerski bog stoke, sličan rimskom bogu Faunu.

Tamo prijateljski narod postavih,
(Da bi) se oni što dolaze ozdo, što dolaze ozgo,
U njihovom hladu odmorit' mogli,
Da putnik što noću cestama ide,
K'o u dobro sazdanom gradu, odmora nađe.
Da moje ime navijeke čuveno bude,
Da (ljudska) ne napušta usta,
Da moja se slava po cijeloj zemlji širi,
Da u svim zemljama, ***veličan budem,***
Ja trkač, u naponu snage, ***spreman*** *za trku,*
(Te) od Nippura do Ura,
Odlučih da (razdaljinu) pređem, k'o da je od jednog ***danna.***
K'o lav čija snaga ne blijedi,
Na noge skočih, oko bokova svojih, ja ***pojas*** *stavih,*
(Svojim) rukama mahah golubu nalik što žurno od zmije bježi,
Široko koljena raširih poput Indugud-ptice[98] *što svojim okom planini smjera.*
(Žitelji) gradova što ja ih osnovah u zemlji, opkole mene,
Moj crnoglavi narod, k'o ovce brojan, divi se meni,
Poput jareta brdskog što zaklonu svojemu žuri,
(K'o) Utu što (svoje) široke zrake na ljude širi,
Ja u Ekišnugal uđoh,
Obiljem ispunih veliku staju, Sin-ovu kuću,
Volove zaklah, ovaca bezbroj žrtvovah,

[98] *Indugud-ptica,* Dobri orao, vjesnik proljetnih kiša, simbol dobra. U vrijeme ljetnje žege bori se sa Nebeskim bikom i savladava ga obilnom kišom.

Učinih da tamo se bubanj i tambura čuje,
*Tamo se za slatku **tigi**-muziku starah.*

Ja, Šulgi, darežljiv u svemu, darove tamo
u hljebu prinesoh,
Ja strah, k'o lav, svojim prijestoljem ulivah,
*U dičnom dvorcu Ningal-*e[99]
*Koljena (moja) **odmorih**, u svježoj se vodi okupah,*
(Moja) koljena povih, hljeba se nasitih,
Poput sove se (i) sokola digoh,
U Nippur se u moj... vratih.

Tog' dana, oluja huči, nevrijeme bjesni,
Sjeverni i Južni vjetar, zavija strašno,
Munja nebesim' uzduž sedam vjetrova para,
Od zaglušne oluje zemlja se trese,
Iškur nebeskim prostranstvim' grmi,
Vjetrovi s visina, vode na kopnu dižu,
Grȁd veliki, grȁd mali,
Mene u leđa bije.

(Al') ja, bjeh odvažan, neustrašiv kralj,
Poput mladoga lava (spremnog za) skok,
*ja se **protresoh,***
*Poput magarca stepe, ja **pokrih** moju...,*
*Srce mi radosti puno, trku se radovat **stane,***
Trčeć' poput magarca rasnog što ide
potpuno sam,
Poput Utu, željnog da kući (dođe),
*Ja put od 15 **danna** (kilometara) pređoh,*
*Moj me **sagursag** (u čelo) gleda,*

[99] Nin-gal, *Velika gospodarica,* ime žene boga-mjeseca Nanne ili Sin-a.

U jednom danu ja u Nippuru i Uru,
***ešeš**-svetkovine slavih.*

S junačnim Utu, mojim bratom i drugom,
Ja u palači što An je sazda, jako ispijah piće,
*Pjevači mi moji, sedam **tigi**-pjesama pjevahu.*
Pored supruge moje, djeve Inanne, kraljice,
»rodnice« neba (i) zemlje[100]*,*
Ja u dvoru na gozbi sjedih.
*Moj ona ne reče **usud,** kao (konačan) usud,*
Kud god svoj pogled svratim, ja tamo idem,
Kud god moje srce me vodi, ja tamo krećem.

An svetu krunu na moju glavu stavi,
Dade da žezlo uzmem u »lapislazuli« Ekur-u[101]*,*
Na uzvišenom postolju, on na uzvišenom nebu,
podiže čvrsto sagrađen prijesto,
On tamo uzdiže moć kraljevstva mog'.
Sve zemlje pokorih, narod sigurnim učinih,
*Četiri strane svijeta, narod **jednoglasno***
moje zaziva ime,
Svete mi pjesme pjeva,
Slavu pronosi moju (zboreć'):

»On kog' velika kraljevstva odgoji moć,
*Kog' sin iz Ekišnugal-*a *junaštvom,*
Moći, životom dobrim obdari,

100 Inanna je, kao boginja plodnosti, *rodnica* neba i zemlje.

101 Naziv hrama boga En-lila u Nippuru u kojem su se krunili sumerski vladari. Značenje imena gornjeg hrama *Kuća-Planina* ukazuje na tvornu ulogu boga En-lila, jer je na primogenetskoj planini, odnosno brežuljku izronulom iz pravoda otpočelo prvo stvaranje.

Kog' Nunamnir[102] *veličajnom moći obdari,*
Šulgi, uništitelj tuđih zemalja svih,
Čitav narod slobodnim učini,
Ko je u skladu sa sveopštim ***Mê****,*
Šulgi kog' štuje instinski sin An-a*!«*
O Nidabo, hvaljena budi[103]*!*

Pobjednička himna Mer-ne-Ptaha odnosi se na pobjedu što ju je godine 1230, faraon Mer-ne-Ptah odnio nad Libijom. Uprkos tome, ova se himna ne može ubrojiti u himne istorijskog karaktera već je ona pjesničko veličanje pobjede egipatskih faraona uopšte:

Vladari ničice padaju, govoreć': »Smiluj se[104]*! «*
Niko ne pomalja glavu između Devet Lukova.
Tehenu je opustošen; Hatti je smiren[105]*;*
Kanaan[106] *je pokoren sa svakim zlom;*
Aškelon je savladan, Gezer osvojen;
S Yanoam-om[107] *je postupano tako da*
više ga nema;
Izrael (zemlja) je pokoren, al' sjeme njegovo nije;

---

102 Epitet boga En-lila.

103 Cf. Pritchard, *Anthology* II, p. 132-135. (Preveo s engleskog Marko Višić).

104 U izvorniku stoji kanaanska riječ *šalam* koja zapravo znači »pozdravljen budi«, »nazdravlje«, a ne *mercy,* »milost«, »smiluj se«, kako taj apalativ iz zapadnosemitskog prevodi na engleski američki sumerolog John A. Wilson.

105 Misli se na zemlju Hettita, indoevropskog naroda u maloj Aziji koga je navodno oko polovine trinaestog stoljeća prije Hrista pobjedio Ramses II.

106 *Kanaan,* oblast stare Fenikije i Palestine. Zanimljivo je dodati da je ovaj horonim indoevropskog porijekla, a ne semitskog, kao što bi se očekivalo.

107 Aškelon, Gezer i Yanoam su fenički gradovi.

Hurru[108] *Egipta siroče posta!*
Sve zemlje su umirene;
Ko god buntovan bi, njega umiri kralj
Gornjeg i Donjeg Egipta: Ba-en-Ra Meri-Amon; Mer-ne-Ptah
Hetep-hir-Ma hir-Ma 'at,
što život poput Ra svagdano daje[109].

4. Molitve božanstvima

Kao što su *Himne vladarima* bile namijenjene krunisanju vladara i izvođenju određenih rituala tako su i *Molitve božanstvima*, koje čine zasebnu vrstu lirske poezije, bile namijenjene izvođenju određenog magijskog obreda, ili se njima tražila pomoć protiv zlih i neprijateljskih sila, zbog čega se ubrajaju u *magijsku književnost.*

Ovdje donosimo nekoliko mesopotamskih molitava izvanredne ljepote, konkretno: dvije Molitve Šamašu, Molitvu boginji Ištar, Molitvu Nisabi i Molitvu bogovima tame.

Molitva Šamašu asirskog kralja Asurbanipala (668–633) prikazuje boga-Sunce u punom sjaju i veličini:

Gospode višnji što na divnome nebu,
Silno prijestolje imaš,
Grimizna kruno nebesa,
Kraljevstva diko!
Šamašu, pastiru ljudi, hvaljeni Bože,

108 *Hurru,* zemlja biblijskih Horita, tačnije Hurita, naroda koji nastanjivaše oblast između Subarejaca, odnosno Mitana i Hettita i bio najveći širitelj sumersko-vavilonske civilizacije na Bliskom istoku. Dodajmo usput da i hetitska božanstva uglavnom potiču iz hurijskog sijela bogova.

109 Cf. Pritchard, *Anthology* I, p. 231. (Preveo s engleskog Marko Višić).

Što zemlju gledaš, ljudstvo vodiš,
I grešnog na pravi put vraćaš!
Šamašu, sudijo Bogova i zemlje,
Iggiga vođo,
Što tamjan Bogovim' višnjim udjeljuješ!

Ja, Asurbanipal, sin svoga Boga,
Ja te, Šamašu, zazvah, u krilu nebesa čistih,
I u tvom sjajnome domu, tebe posjetih ja.
Na gozbi Bogova višnjih
Tebi u posjet dođoh i tebi žrtvu u vinu
prinesoh.
...vodi me
...ja što od mog' djetinstva,
...(da takvo zlo) ne snađe mene,
Nek ono se od mene daleko nosi!
Jer ja sam Asurbanipal, tvoj sluga,
Što put od tvog božanstva višnjeg traži
Daj da čestitost moja,
K'o tvoja blistava svjetlost zasja!
Da živim da sretan budem,
I ja ću učinit da slava se tvoja
ustima mnoštva širi,
I ja ću tvoju opjevat' slavu[110].

U sličnom je tonu ispjevana i druga *Molitva Šamašu* u kojoj se molitelj obraća Bogu-suncu Šamašu da ga izbavi od strašnog znamenja zmije:

Šamašu, kralju neba i zemlje,
Gospodaru pravde i pravednosti,

[110] Cf. Langdon, *La religion*, p. 325. (Preveo s francuskog Marko Višić).

Vladaru Anunnakija i duhova,
Čiju niko ne može izmjenit'
Volju, čija je zapovjest
Neizmjenjiva,
Šamašu! Oživljenje mrtvoga,
Oslobođenje sužnja,,
U tvojoj je moći Šamašu!
A ja, tvoj sluga,
Neznani, sin Neznanog,
Čiji je bog Marduk, a
Boginja Zarpanit,
Ja pred tebe dođoh
I grlim skute haljine tvoje.
Poradi pogubne zmije u mojem domu
Što se pokaza, učini
...i što je spazih,
Strah me pritiska, zebnja,
Tjeskoba teška. Spasi me od tog
Znamenja kobnog,
Tvoju ću slavu uznašat',
Tvoju ću hvalu proslavljat',
I oni što me vidjeli budu,
Tvoju će vječno pronosit hvalu[111]*!*

Molitva boginji Ištar iz grada Arbele kojom se boginji Ištar obraća Asurbanipal da mu pomogne protiv Teumman-a, kralja Elama, države istočno od Sumera, ispunjena je vjerom i ufanjem u božansku moć i naklonost:

Ja pred nju stadoh, ja pred nju kleknuh,
...uzvišena Ištar,
Tvoje božanstvo molih i suze potekoše meni:

[111] Cf. Langdon, *La religion*, p. 325. (Preveo s francuskog Marko Višić).

»Gospo iz Arbele, to sam ja, Asurbanipal,
Asirije kralj, tvojih ruku djelo, ja koga odabra Ašur,
Tvoj otac stvoritelj; da svetinje obnavljam,
Da obrede vršim, njihove tajne čuvam i bogove
veselim, mene odabra on.

Ako li svagda ti hram pohodih vjerno,
Ako li dolazim sad da tvoje božanstvo štujem,
tvoje obrede vršim,
On, Teumman, Elama kralj, što za Bogove ne zna,
Svoje okuplja snage da moje vojske satre.
Nuder, kraljice, gospo među gospama,
Boginjo rata, gospodarice borbi,
Savjetniče bogova,
Koja se kod Ašura, oca, stvoritelja tvoga,
Tako zauze za me da on, svoj blagi pogled
Na mene svrati i mene učini kraljem.
Jer Teumman, Elama kralj, na Ašura,
Oca, stvoritelja tvog', kom' zgriješi i žrtvu ne dâ,
Svoju podignu vojsku,
Za boj sprema, oružje oštri,
da na Ašur grad krene.

Ti pak junakinjo Bogova,
U jeku borbe svake ga pomoći liši
I na njeg' digni
Oluju i pogubni vjetar:

Moje tužanje bolno, Ištar je čula:
»Ne boj se«, reče mi ona, i moje ohrabri srce:
»Poradi ruke što smjerno je podignu meni,
Poradi očiju suznih, ja se smilovah tebi...[112].

[112] Cf. Langdon, *La religion*, p. 325. (Preveo s francuskog Marko Višić).

S plemenitom naravi sumerske boginje trstike i žita, zaštitnice pismenosti i znanja, s božanskom Nisabom, upoznaje nas dirljiva *Molitva Nisabi*:

Nisabo, kraljice milosti puna,
Što bogove, kraljeve i ljude tvoriš,
Zamko Anunnakija, bogova silnih,
Ti što srdita boga stišavaš, boginju srdu,
Kad bih te mojemu srditom bogu, mojoj boginji srdoj,
priklonit' mog'o,
Izmiri me s mojim srditim bogom, s mojom boginjom srdom!
Prosti mi grijehe, raskini okove moje!
Daj okovi da mi se raskinu, naredi da živim,
da sretan budem!
Ja ću bez prestanka božanstva tvog uznosit' slavu[113].

Ostaje da čujemo *Molitvu bogovima tame*[114].

113 Cf. Langdon, *La religion*, p. 326. (Preveo s francuskog Marko Višić).

114 Činjenica da su drevni Sumerani i Vavilonjani pjevali pjesme u čast bogova donjega svijeta ukazuje da na njihov donji svijet, zvan Kuru, ne možemo gledati kao na hebrejski Šeol i hrišćanski Pakao koji su, jednostavno rečeno, sijelo zla. Da mesopotamski Kur nije samo sijelo zla, dobar je dokaz i to što u njemu boravi i određen broj bogova kao, na primjer, Anunnaki, Nergal i Ereš-ki-gal, pa čak Dumuzi i Inanna, odnosno Tammuz i Ištar. Treba primjetiti da gornja, postanjem solarna božanstva koja usljed nekog zlodjela dospješe u Kur, nisu izgubila ništa od onoga što ih čini razumnim i osjećanim stvorenjima. Oni su, štaviše, zadržali i ogromnu božansku moć, što će reći da vrhovni bogovi sumerskog, odnosno akadskog panteona prema njima nisu onako svirepo postupili, kao što je to prema sinu Zore, *Phósphoros-u*, Luciferu, odnosno *Helel-u* i njegovim sljedbenicima postupio vrhovni bog Starog zavjeta. I u donjem svijetu drevnih Egipćana ima razumnog i emo-

Vas prizivah bogovi tame!
Sa vama prizivah Tamu, skrivenu zaručnicu,

---

cionalnog života i radosti, naročito kad sjenke umrlih bog-sunca Ra, prolazeći noću kroz Donji svijet, obasja i ganutljivo pogleda svojim svjetlim očima, zlaćanim zrakama koje umrle svake noći podsjete na one što se na Zemlji živeći vesele punini života u kojoj i oni negda na zemlji uživahu.

Dok bog Ra u svojoj lađi zvanoj *mesktet* noću plovi podzemnim Nilom, sjenke umrlih izlaze mu iz grobova u susret kličući:

Slava ti Ra!.....
Stanari Duata poštuju tebe,
Žitelji podzemlja svi kliču tebi.
Dok hodiš u miru, hvale te oni.
Žiteljim Zapada (umrlim) *srce se zari*
Kad svijetlom sjaš...
Oči se njihove otvaraju motreći tebe,
Srce im radosti puno gledajuć' tebe,
Jer ti uslišuješ želje onih u grobu što leže,
Ništiš im tugu,
Od njih udaljuješ zlo.
Svi oni što dolje leže, tvojoj se ljepoti klanjajuć' dive,
Kad tvoja im zlaćana svjetlost obasja lice.
Kad prođeš njih opet prekrije tama,
Sjenke se turobno vrate u mračni grob.

O ovome usp. P. Lacau, *Texts religieux*, Paris 1910, p. 210; E. Naville, *Das aegyptische Todtenbuch der XVIII bis XX Dynastie,* Berlin 1886, cap. 15, Bd. II; A. Ermann, *Gebete eines ungerecht Verfolgten und andere Ostraca aus den Königsgräbern,* objavljeno u *Zeitschrift für ägyptiche Sprache und Altertumskunde,* Leipzig 1900, Bd. 38. S. 19.

U izdanju IP „Naprijed“, iz godine 1993, nap. 150 potkrala se greška u istoimenoj napomeni te umjesto: *I u donjem svijetu drevnih Egipćana, stoji: da u sumerskom Kuru ima kakvog takvog...*

Ja prizivah, ponoć i zoru!
Jer me neki vještac obaja,
Jer me neka vračara uze,
Jer moga boga, boginju moju, rasrdi na me.
Gle, ja sam bijedno stvorenje onome ko mene gleda,
Smiraj neznan je meni, a noć k'o dan mi posta...
Veseli poklici moji postaše jecaj, a radost
Posta mi žalost.
Ustajte, veliki bozi, tuženje moje čujte!
Od mene nepravdu otklonite, jadanje moje čujte[115].

B

Svjetovna lirska poezija

I

Ljubavna poezija

1. **Svjetovne ljubavne pjesme**

Što se tiče *ljubavnog pjesništva* drevnog Bliskog istoka, ono se u čisto profanom obliku pojavljuje u lirici drevnog Egipta, dok se u književnosti drevnih Sumerana, Akađana i Vavilonjana susreće u lirskim pjesmama koje slave sveto vjenčanje, kao što su poeme *Dumuzi i Inanna – Ljubav u giparu; Dumuzi i Inanna – Ljubavna ekstaza*; *Inanna i kralj – Blagoslov za svadbenu noć*, o čemu je bilo riječi ranije.

Obredu *svetog vjenčanja kralja* i njegove odabranice – koji, kao što smo ranije istakli, bijaše jedan od najveličanstvenijih obreda drevnih naroda, a vršio se o Novoj godini sa svrhom da

115 Cf. Langdon, *La religion,* p. 326. (Preveo s engleskog Marko Višić).

osigura rodnost i plodnost zemlje i žênâ – osim pomenutih poema, posvećene su i naredne lirske pjesme drevnih Mesopotamljana: Ljubavna pjesma kralju Šu-Sinu; Dragan – Ljubavna pjesma kralju i Ostavi me na miru sestro – Zasićeni ljubavnik.

Ljubavna pjesma kralju Šu-Sinu ispunjena je neobičnom draži i nježnošću što je nevjesta iskazuje prema svojem voljenom draganu:

Ženiče, drag mome srcu,
jaka je tvoja ljepota, premili,
lave, drag mome srcu,
jaka je tvoja ljepota, premili.

Očarao si me, daj da drščući pred tebe stanem,
ženiče, ti ćeš me uvesti u ložnicu,
očarao si me, daj da drščući pred tebe stanem,
lave, ti ćeš me uvesti u ložnicu.

Ženiče, daj da te milujem,
moje slatko milovanje od meda je slasnije,
u ložnici prepunoj meda,
uživajmo u tvojoj jakoj ljepoti,
lave, daj da te milujem,
moje slatko milovanje od meda je slasnije.
Ženiče, ti si mene užio,
kaži mojoj majci, ona će ti dati slatkiša,
moj otac, on će ti dati darove.

Tvoj duh, ja znam gdje ću obradovati tvoj duh,
ženiče, spavaj u našoj kući sve do zore,
tvoje srce, ja znam gdje ću razveselit tvoje srce,
lave, spavaj u našoj kući sve do zore.

Ti jer me ljubiš,
pokloni mi, de, draganje svoje,
moj gospodaru bože, gospodaru zaštitniče,
pokloni mi, de, draganje svoje.

Ovo tvoje mjesto, opojno k'o med, de, položi ruku (svoju) na nj',
nadnesi (svoju) ruku nada nj' kao da je ***gibšan****-haljina,*
natkrij (svoju) ruku nada nj' kao da je ***gibšan-sikin****-haljina,*
to je balbale-pjesma Inannina[116].

Pjesmu *Dragan – Ljubavna pjesma kralju* prilikom vršenja obreda svetog vjenčanja pjevao je *lukur*-sveštenik. Mada se u njoj ne spominje ime kralja kao ženika sveštenice boginje Inanne, on je opisan u slikama koje upućuju na plodnost: on je zelena salata koju je voda zasadila, odnosno odgajila; on je dobro obrađen vrt, bujno žito u oranici, jabuka što plodove nosi i, što je najznačajnije, dragan što njeno tijelo ispunjuje slašću[117].

On ***niknu,*** *on* ***klija,*** *on je salata, što voda je* ***zasadi,***
Moj marno obrađen vrt...pun, moj miljenik ***utrobe,***
Moje bujno žito u njegovoj brazdi – on je

116 Citirano prema Kramer, *Historija počinje,* str. 221-222.

117 Što se tiče forme, navedena se pjesma dijeli na tri strofe: prvu, koja se sastoji iz četiri stiha, a karakteriše se simbolikom iz područja rastinja i istovjetnim refrenom u tri stiha; drugu, koja isto tako broji četiri stiha, opjeva dragana, a karakteriše se istovjetnim ponavljanjem u tri stiha, i treću, koja se sastoji iz dva reda, završavajući se istovjetnim refrenom karakterističnim za prvu strofu.

*salata, što voda je **zasadi.***
*Moja jabuka-drvo što plodove na grani nosi - on je salata, što voda je **zasadi.***
»Voljeni«, »voljeni«, uvijek naslađuje mene,
*Moj gospod, od Bogova »voljeni«, moj miljenik **utrobe,***
Čija je ruka med, čija je noga med, uvijek naslađuje mene.
Čiji su udovi slađani med, uvijek naslađuje mene.
*Moj nasladitelj od....**pupka,** [moj miljenik utrobe],*
*Moj....stegana lijepih, on je salata [što voda je **zasadi.**]*
*Ovo je **balbale** boginje Inanne*[118].

Kad je riječ o pjesmi *Ostavi me na miru – Zasićeni ljubavnik*, njezin očuvani dio sastoji se iz nekoliko dijelova. Stihovi 21–22, završavaju se obraćanjem nekog ženskog božanstva boginji Inanni koje ju izvjješćuje o vrlinama i prednostima što ih je boginji predstavilo. Iza toga obraćanja slijedi solilokvij boginje Inanne koji nas podsjeća na pjesmu *Dumuzi i Inanna – Ljubavna ekstaza.* U njemu Inanna pjeva o svojemu susretu sa njenim voljenim koga ovdje naziva *bratom i mojim bratom najljepšeg lica* s kojim ostaje u ljubavnom zagrljaju, dok se on ne zasiti (stihovi 23–34). Preostali dio pjesme (stihovi 35–38) jeste ljubavnikova molba Inanni da ga ostavi na miru kako bi se s njome mogao vratiti kući gdje bi je njegov otac smatrao *mlađom sestrom.*

Podsjetimo se još jednom da se u ljubavnoj poeziji drevnog Bliskog istoka ljubavnik naziva bratom, a ljubavnica sestrom. Ostaje da čujemo prevod gornje *Poeme*:

118 Cf. Pritchard, *Anthology* II, p. 202-203. (Preveo s engleskog Marko Višić).

»...divotna draž,
Moja sveta Inanno, ja tebi iznesoh«.
»Kad...voljeni od oka mog,
Moj me voljeni sretne,
On se veseli meni, ***sa*** *mnom se raduje.*
Brat me svojoj povede kući,
Nuka me da legnem na njegovu....postelju slatku,
Najdraži srcu mom, uz moje srce leže...
Moj brat najljepšeg lica, po 50 puta.
Ja...za njeg' ***slabić,***
Ja za njeg' ga postavih u....skupa sa....od
zemlje,
Moj brat što...u srdžbi svojoj,
Najdraži srcu mom, on se zasiti mene.«
»Ostavi me na miru sestro, ostavi me na miru,
Dođi, moja voljena sestro, ja domu hoću poć',
Pred mojim ocem, ti mlađa sestra ćeš biti,
Za tebe ja ću slobodan biti...[119]

Više je no jasno da navedene poeme, uprkos izraženom senzualizmu, ostaju u krugu vjerske lirske poezije, slično biblijskoj *Pjesmi nad pjesmama* za koju se u nauci, ne bez razloga, tvrdi da joj je izvor svjetovna *ljubavna poezija drevnog Egipta.*

Ova vrsta lirske poezije drevnog Egipta uistinu zaslužuje naslov profane ljubavne poezije, jer se pjesnik zbilja ne ustеže da o putenoj ljubavi pjeva kako mu to duša i ljubavni poriv nalažu.

U tim se pjesmama, naime, opisuje sva ljubavnikova strast i žudnja za voljenom, sad je prekorevajući što ne mari za njegove

[119] Cf. Pritchard, *Anthology* II, p. 203-204. (Preveo s engleskog Marko Višić).

ljubavne jade, sad je podsjećajući na proplanke, šumarke i cvjetne livade gdje su nekoć uživali u ljubavnom zagrljaju, što će nam posvjedočiti naredne strofe:

Tako mi je lijepo kad si uz mene,
Mene koju je tvoje srce odabralo.
Uskratih li ti zagrljaj il' nježnost,
Kad me u mojem domu posjećuješ?

Ko da mi zabrani da uživam s tobom?
Kad poželiš da moja bedra i moje grudi miluješ,
Moje ti ruke to priječit neće.

Zagrli moje grudi
I one će te obilno nagraditi.

Divan je dan u tvojem zagrljaju....
Ljubav mi tvoja prožima tijelo.

* * *

Glas lastin se čuje gdje zbori:
»Zemlju obasja svijetlo - koja je staza tvoja[120]*?«*
Nećeš me ***omest,*** *o ptico!*
Ja svoga brata u postelji nađoh,

[120] Usp. ***Biblija, Pjesma nad pjesmama*** 2. 12-13:

Cvijeće se po zemlji ukazuje,
vrijeme pjevanja dođe
i glas se grličin čuje
u našem kraju...
Ustani dragano moja, ljepoto moja,
i dođi.

I srce se moje još više veseli,
(Kad on) šapuće meni:
»Od tebe neću da idem.
Moja je ruka u tvojoj,
Ja ću okolo hitat',
I s tobom ću u svakom ugodnom
mjestu bit'.«
On me najboljom drži među djevojkama.
On moje ne rastužuje srce.

Sedam (dana) ja nisam vidio sestru[121]*,*
I bolest me je ophrvala,
Moje tijelo postade teško,
Više ne mislim na se.

Sve da i najbolji liječnici pohode mene,
Moje srce (s) ljekarijam' njihovim izliječit neće;
Ni vrači u tom' mi ne mogu pomoć': –
Moju bolest raspoznat' neće.

Šapnite meni: »Eno ti nje!« to će ozdravit mene;
Njeno je ime ono što će me na noge podić';
Dolazak glasnika njenih,
Ono je što će moje srce oživjet'.

Mnogo više vrijedi sestra moja od ma kojega lijeka;
Ona mi više vrijedi no svi spisi medicine.

121 Usp. ***Biblija, Pjesma nad pjesmama*** 5.8:

Zaklinjem vas, kćeri jeruzalemske,
ako nađete dragoga moga,
što ćete mu reći?
Da sam bolesna od ljubavi.

Moje je ozdravljenje, kad ona izvana uđe:
Kada je spazim, ozdravim utren.

Dočim svoje otvori oči, moje se tijelo podmladi;
Kad ona zbori, meni se vraća snaga,
Kada je zagrlim, mene napušta bolest -
Al' nje već sedam dana kod mene nema[122]*!*

Spisak skraćenica češće citiranih djela i izvora:

- T. Jakobsen, *Od mita* – H. i H. A. Frankfort, Dž. A. Vilson, T. Jakobsen, *Od mita do filozofije,* »Minerva«, Subotica-Beograd 1967. (Preveo s engleskog dr Ljuba Popović).

- Kramer, *Historija počinje* – Samuel Noah Kramer, *Historija počinje u Sumeru,* »Epoha«, Zagreb 1966. (Prevela s engleskog Vesna Krmpotić).

- Višić. *Knjiga mrtvih* – Marko Višić, *Egipatska knjiga mrtvih,* »Svjetlost«, Sarajevo 1989.

- Višić, *Zakonici* – Marko Višić, *Zakonici drevne Mesopotamije,* »Svjetlost«,Sarajevo 1989.

- Višić, *Pjesma* – Marko Višić, *Pjesma nad pjesmama*, Beograd 1996.

- Woolley, *Historija čovječanstva* – Sir Leonard Woolley, *Historija čovječanstva* II, *Počeci civilizacije,* »Naprijed«, Zagreb 1966.

[122] O ljubavnoj poeziji drevnog Egipta usp. *ANET*, p. 467-469. (Gornje navode preveo s engleskog Marko Višić).

* * *

- ANET – *The Ancient Near Eastern Texts*, Princeton 1955, 1969.

- Budge, *The Egyptian Book* – E. A. Wallis Budge, *The Egyptian Book of the Dead*, London 1895.

- D'jakonov, *Epos o Gil'gameše* – I. M. D'jakonov, *Epos o Gil'gameše*, Moskva-Lenjingrad 1961.

- *Histoire géenéerale – Histoire générale des religions,* Paris 1960.

- Kramer, *Sum. Myth.* – Samuel Noah Kramer, *Sumerian Mythology* Philadelphia 1972.

- Labat, *Le Poème* – René Labat, *Le Poème babylonien de la Création*, Paris 1935.

- Langdon, *La religion* – Stephen Langdon, *La religion assyro-babilonienne*, objavljeno u *Histoire générale,* vide supra!

- Matje, *Staroegipatski mitovi* – M. J. Matje, *Staroegipatski mitovi*, »Veselin Masleša«, Sarajevo 1963.

- Pettinato, *Das altorientalische Menschenbild* – Giovanni Pettinato, *Das altorientalische Menschenbild und die sumerischen und akkadischen Schöpfungsmythen,* Heidelberg 1971.

- Pritchard, *Anthology* – James B. Pritchard, *Anthology of the Ancient Near Eastern Texts,* Princeton 1976.

- Sethe, *Pyramidentexte* – K. Sethe, *Das altaegyptische Pyramidentexte* I–IV, Leipzig 1900–1922.

Literatura:

- Assmann, J, *Liturgische Lieder an den Sonnengott*, Berlin, 1969.

- Bonnet, H, *Die Symbolik der Reinigungen im ägyptischen Kult*. Objavljeno u *Angelos* I/1925.

- *Cambridge History of the Bible* I–III, Cambridge, 1970.

- D'jakonov, M. I, *Liričeskaja poezija drevnego vostoka*, Moskva, 1984.

- Erman, A, *Die Literatur der Aegypter*, Leipzig, 1923.

- Erman, A, – Grapow, H., *Ägyptisches Handwörterbuch*, Darmstadt, 1961.

- *Encyclopaedia Judaica*, Jeruzalem, 1971.

- Falkenstein, A, – Soden, W., *Summerische und akkadische Hymnen und Gebete*, Zürich, 1953.

- Frankfort, Henri, *Ancient Egyptian Religion*, New York, 1961.

- Gordon, Cyrus, *The Common Background of Greek and Hebrew Civilizations*, New York, 1965.

- R. Graves – Raphael Patai, *Hebrejski mitovi*, Naprijed, Zagreb, 1969.

- *Guide to Eastern Literatures*, London, 1971.

- Gurney, O. R, *The Hittites*, London, 1966.

- Hart, G, *Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses*, London, 1986.

- Hornung, E, *Gedanken zur Kunst der Amarnazeit*. Objavljeno u *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde*, No 97/1971.

- Ivanov, V, *Luna upavšaja s neba*. *Drevnaja literatura Maloj Aziji*, Moskva, 1977.

- Lichtheim, M, *Ancient Egyptian Literature* I–II, Berkeley, 1976.

- Lurker, M, *Lexikon der Götter und Symbole der alten Ägypter*, Berlin, 1987.

- Marshack, Alexander, *The Roots of Civilization*, London, 1972.

- Mascati, Sabatino, *Ancient Semitic Civilizations*, London, 1957.

- Oppenheim, I. A, *Ancient Mesopotamia. Portrait of a Dead Civlization*, Chicago, 1977.

- Piankoff, A, *La Creation du Disque solaire*, Kairo, 1953.

- *Povjest svetske književnosti*, Mladost, Zagreb, 1982, svezak 1.

- Rinaldi, G, *Le litterature antiche del Vicino Oriente*, Firenze-Milano, 1968.

- Röllig, W, *Neues Handbuch der Literaturwiessenschaft*; *Altorientalische Literaturen,* Wiesbaden, 1978.

- Schott, S, *Altaegyptische Liebeslieder*, Zürich, 1950.

- Scully, Vincent, *The Earth, The Temple and The Gods*, Yale, 1962.

- Seux, J. – M, *Hymnes et prières aux dieux de Babylonie et d' Assyrie*, Paris, 1976.

- Turaev, A. B, *Literatura Vostoka, Vypusk vtoroj*, Peterburg, 1920.

PISMA S. M. ŠTEDIMLIJE DR MUŽIĆU

Savić Marković Štedimlija, a writer and publicist, belongs to the circle of Montenegrins who were prosecuted and criticized for their work on the affirmation of the Montenegrin history. Štedimlija spent 10 years in Soviet gulags, and in Yugoslavia he was sentenced to eight years of prison whereas he served half of the term. Then he was prohibited from publishing works under his own name. Therefore, he published under the name of his wife Ljubica Klančić. These are the letters which Štedimlija wrote during the last three years of his life to Croat scientist Dr Ivan Mužić, who had them published. The letters represent a rich source of information about Štedimlija'a work and personality.

Uvodna bilješka

Rasipanje ili uništavanje spisa i dokumenata koji imaju značaj arhivalija, destruktivan ili nemaran odnos prema pokretnom i nepokretnom kulturnom blagu, teška je realnost nedovoljno konstituisanih sredina. Takav odnos prema nasljeđu dovodi do umanjivanja mogućnosti nauke da kritički i objektivno sagledava i valjano ocjenjuje sve aspekte kulturne istorije koji čine korpus nacionalnog bića. Kad je u pitanju crnogorsko nasljeđe, možemo istaći da njegovu sudbinu, u velikom dijelu, simbolizira jedan

primjer: nestajanje, pod udarima talasa rijeke Bojane, zidina manastira sv. Srđa i Vakha - mauzoleja dukljanske (crnogorske) dinastije Vojislavljevića. Kao primjer odsustva bilo kakve svijesti o potrebi čuvanja nasljeđa može poslužiti i trgovačka akcija iz XIX vijeka, tokom koje je iz Crne Gore iznijet i otuđen veliki broj starih rukopisa nastajalih u crnogorskim skriptorijima. U tu akciju bili su uključeni naši ljudi koje je bio pridobio da rade za njegovu korist V. Karadžić.[1] *O odnošenju rukopisa iz crkava i manastira nalazimo podatke u pismima popa V. Popovića.*[2] *Nemar i odsustvo svijesti i potrebe da se čuva ono što je neodvojivi dio nasljeđa, možemo potkrijepiti još jednim primjerom. Veoma značajni istoriografski rukopis iz 1774. godine, „Kratkoe opisanie Zete i Černoi Gori" anonimnog autora, koji je sačuvan u spisima Ilirske dvorske deputacije u Budimpešti, sporazumom između Jugoslavije i Mađarske o predaji arhivskog materijala, vraćen je u dva primjerka. Oba primjerka predata su Istorijskom arhivu Autonomne pokrajine Vojvodine. Iz Crne Gore tada nije bilo zahtjeva da jedan primjerak bude pohranjen u crnogorskoj nacionalnoj biblioteci.*

Sličan nemar pokazuje se kada je u pitanju zaostavština mnogih crnogorskih ličnosti, pisaca, naučnika, političara i dr, koje su kraće ili duže vrijeme živjele van Crne Gore. Ova tvrdnja može se dokumentovati i odnosom nekih naših institucija kulture prema zaostavštini Savića Markovića Štedimlije. Kada je Ljubica Klančić, udovica Štedimlijina, ponudila njegovu biblioteku i obimnu pisanu zaostavštinu Crnoj Gori, stigao je negativan odgovor. Iz jedne od tih ustanova,

1 Lj. Stojanović, *Život i rad Vuka Karadžića*, Beograd, 1924.

2 D. Radojević, *Crnogorska literatura i tradicija*, drugo izdanje, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2012, str. 76-77.

posrednuku gospođe Klančić rečeno je: „Ti hoćeš da okreneš sve protivu nas“.

Pisma Savića Markovića Štedimlije, koja objavljuje časopis „Matica“, stigla su u Crnu Goru zahvaljujući dobroti poznatog hrvatskog povijesničara dr Ivana Mužića[3] koji je, u posljednje tri godine Štedimlijinog života, sa njim sarađivao i bio mu podrška da neke svoje tekstove objavi pod svojim imenom. Pisma i dopisnice (ukupno 42 pisma i 59 dopisnica) koje je S. M. Štedimlija upućivao I. Mužiću, od 20. juna 1967. do 29. septembra 1970. godine, sadrže činjenice iz svakodnevnog života i rada i pomažu realnijem sagledavanju njegovog ljudskog lika koji je bio zaklonjen trajnom javnom osudom.

Kada su sovjetske vlasti, poslije decenije provedene po zatvorina i sibirskim gulazima, S. M. Štedimliju predale jugoslavenskoj UDB-i, nad njim je u prvoj godini vršen istražni postupak u Ministarstvu unutrašnjih poslova Hrvatske, a zatim je osuđen na osam godina zatvora, od kojih je više od pola izdržao. Pri otpuštanju sa Golog otoka dobio je ljekarsko mišljenje da je ograničeno sposoban i to samo za intelektualni rad, ali je on ipak uporno istraživao i pisao. Uzalud je tragao za stalnijem zapošljenjem, nije ga uspio dobiti. Zbog djelovanja u Zagrebu, u vrijeme trajanja NDH, Štedimliji i nakon izlaska iz zatvora s Golog otoka, u proljeće 1959. godine,

[3] Dr Ivan Mužić, istoričar (Solin, 14. IX 1934), autor je više knjiga: *Razmatranja o povijesti Hrvata* (1967), *Hrvatska politika i jugoslavenska ideja* (1969), *Masonstvo u Hrvatskoj* (1983, a zatim u više izdanja), *O hrvatskoj etnogenezi i masonstvu u Hrvata* (2009), *Hrvatska kronika Popa Dukljanina* (2011) i dr. I. Mužić je bio izložen napadima od totalitarnog jugoslavenskog sistema zbog bavljenja nekim zabranjenim istorijskim temama (dr Vlado Nuić).

redakcije nijesu htjele objavljivati tekstove pod njegovim imenom. Pišući tada o svome statusu on kaže da je „formalno na ulici“, da misli da neće „u bližem vremenu naći mogućnosti da osigura sebi iole snošljiv život“. Tada je dva mjeseca boravio kod majke u Crnoj Gori, ali ni tu nije mogao naći smiraja jer se pojavilo protiv njega nekoliko „neosnovanih i neistinitih“ napada, kako ih je sâm ocijenio. Podstičući sebe da izdrži izolovanost i pustoš, Savić je u jednom pismu kazao da se naučio trpjeti, pa da će se tom navikom „obilato služiti“, mada mu je, kako je zapisao, smanjena tjelesna sposobnost da podnosi sve nedaće kao što ih je nekad podnosio. U pismu I. Mužiću, od 29. jula 1967. godine, o prešutnom izolovanju on kaže da „...niko nije zabranjivao da pišem i potpisujem svoje tekstove“, ali u redakcijama nijesu htjeli objavljivati njegovo ime, „izgovarajući se na razne načine“ pa je, za 10 godina, pod „drugim imenima“ objavio u raznim listovima i časopisima „oko 60 manjih i većih radova“. Potrebno je istaći da je Štedimlija svoje istraživačke napore stalno usmjeravao crnogorskim temama, o čemu svjedoči i njegova posvećenost problematici života i djela Petra II Petrovića Njegoša.[4]

Posebno je zanimljivo pitanje kako je došlo do toga da S. Marković Štedimlija radi na značajnom i složenom djelu, „Istoriji školstva i prosvjete u Crnoj Gori“. Podatke o tome nalazimo u jednom njegovom neobjavljenom intervjuu, iz 1966. godine. Na Bledu je, 1950. godine, održan sastanak sekcije za istoriju pedagogije Saveza pedagoških društava Jugoslavije, na kome je donijeta odluka da se u svim republikama izrade istorije školstva. Kad je riječ o crnogorskoj

[4] Savić Marković Štedimlija, *Ogledi o Njegošu*, priredio Danilo Radojević, izdanje Fakulteta za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2015.

istoriji školstva, taj zadatak bio je ostao neobavljen pa je, 1964. godine, Štedimlija prihvatio da radi na tome projektu. Prvi tom obuhvatio je vrijeme od doseljavanja Slavena u Duklju do 1830. godine. Rukopis je, uz recenziju dr Đorđa Sp. Radojičića, u novembru 1968, predat Zavodu za izdavanje udžbenika Srbije. Nakon deset mjeseci, u avgustu 1969, knjiga se pojavila, potpisana imenom Tomaša Markovića, rođaka Savićeva, koji je radio u Zavodu za izdavanje udžbenika Srbije.[5] *U dopisnici I. Mužiću, od 26. aprila 1969. godine, Štedimlija pominje štampanje prvoga toma „Istorije školstva i prosvjete u Crnoj Gori". To mjesto glasi: „Jučer sam dobio vijest da izdavač (Beograd) knjige zbog koje sam trebao putovati, zahtijeva da mu tiskara šalje u Beograd korekture i prelom. Usljed toga zahtjeva doći će do zakašnjenja pa ja neću moći stići da prigodom praznika (misli na 1. maj - primj. DR) kontroliram prelom. Stvar se dakle odgađa, ali ni kasnije ne putujem u Crnu Goru nego u Sarajevo gdje će doći s revizijama 'autor' radi kontrole". Štedimlija je metnuo pod znake navoda riječ autor, misleći na svoga rođaka Tomaša Markovića. Potrebno je dodati da je pomenuti prvi tom štampao Grafički zavod iz Titograda, pa je zato Štedimlija ugovorio sastanak sa T. Markovićem u Sarajevu, da se ne bi otkrilo njegovo autorstvo. Značajno je istaći da je T. Marković, za „autorstvo" prvog toma „Istorije školstva i prosvjete u Crnoj Gori", dobio 1970. godine Trinaestojulsku nagradu, najveće nacionalno priznanje. Rukopis drugog toma „Istorije školstva", koji obuhvata vrijeme od 1830. do 1918. godine, predala je Ljubica Klančić, dvije godine nakon Savićeve smrti,*

[5] N. Racković, *Leksikon crnogorske kulture*, izd. DOB, Podgorica, 2009, str. 433.

Grafičkom zavodu u Titogradu, ali do danas ta knjiga nije objavljena.

U pismima Savićevim I. Mužiću dijelom se odslikava krug tema koje su ga, u tom vremenu, pokretale na istraživačke napore. Posebno ga je zanimalo pitanje šta donosi izdanje „Ljetopisa Popa Dukljanina" koje je objavio Grafički zavod iz Titograda (biblioteka „Luča"), a priredio Slavko Mijušković. Tada je pisao (9. nov. 1967), da ima „u projektu dva članka za časopis (odnosi se na glasilo Crkva u svijetu - primj. DR): prvi je o Popu Dukljaninu povodom novog izdanja od dra Sl. Mijuškovića". Da bi čitaocima prikazao svoj raniji istraživački interes, iz perioda od 1936. do 1940. godine, koji je usmjeren na teme što ih pokreće „Ljetopis Popa Dukljanina", uz radnju o Mijuškovićevom predgovoru dao je da se objavi izvadak od 48 jedinica, iz bibliografije koju je izdavao državni Leksikografski zavod u Zagrebu.

Značajno je što je Štedimlija redakciji „Crkva u svijetu" uputio kliše pečata dukljanskog arhonta Petra pa je tada objavljen prvi put kod nas, uz njegovu radnju „Zagonetka Popa Dukljanina". U toj radnji on ponavlja neutemeljen stav, preuzet od Vjekoslava Klaića, o „hrvatskoj" etnogenezi Crnogoraca, pa kaže: „U Dukljanskoj državi nije poznat nikakav drugi narod osim slavenskog (hrvatskog)".[6]

6 S. M. Štedimlija, *Zagonetka Popa Dukljanina*, separat iz „Crkve u svijetu", br. 1, 1969, str. 74. - Povodom iskazanih stavova o etničkom porijeklu Crnogoraca, koji su izvođeni iz katoličko-pravoslavnih podjela, pisao sam: „Drugi dio buržoazije, koji je bio djelimično nacionalniji, dao je i krilo koje je - dezorijentisano - pribjeglo tezi da su Crnogorci 'Crveni Hrvati', koja je jednako nenaučna kao i ona da su 'Srbi'". Vidi: D. M. Radojević,

Štedimlija je izradio logotip: „Prilozi za nacionalnu, političku, ekonomsku i kulturnu povijest Crnogoraca" koji je prvi put objavljen na korici separata br. 1 („Zagonetka Popa Dukljanina"), koji pominje u pismima nekoliko puta, iskazujući namjeru da s tim logotipom objavi više separata koje bi docnije povezao u jednu knjigu.

Samo pet mjeseci pred svoju smrt, bolestan i iscrpljen, Savić je pisao I. Mužiću, da je Republički zavod za socijalno osiguranje Hrvatske, na osnovu mišljenja Društva hrvatskih književnika, donio rješenje, 30. marta 1970, da mu se priznaje svojstvo umjetnika-književnika, ali pošto za njega nije plaćeno socijalno osiguranje, on zaključuje da nikad neće ostvariti penziju. Tako je sâm mislio o svome stanju, što je bila posljedica „beznadežnog mučeništva i stradanja" u zatvorima. Skoro posljednjim ostatkom snage napisao je članak „Znamo ko vodi kampanju protiv Njegoševog mauzoleja".[7] *Zbog toga članka bio je napadnut u listu „Pravoslavlje", u tekstu pod naslovom „Nekvalifikovani reporter".*[8]

Kontinuitet jedne antinacionalne (anticrnogorske) politike, „Kritika", br. 8, Zagreb, 1969, str. 584. - O tome pitanju vidi još: Dr D. Radojević, *Štedimlijino djelo je nužno naučno ocijeniti*, „Liberal", br. 8, 1990, str. 23-24; dr D. Radojević, „Knjiga *Osnovi crnogorskog nacionalizma* od Savića Markovića", bibl.: Dokumenti i komentari, LSCG, Cetinje, 1994, str. 5-12; dr D. Radojević, *Tri zabranjene knjige Savića Markovića Štedimlije*, DANU, Podgorica, 2008, str. 5-43.

[7] Vjesnik, Zagreb, 26. IV 1970; tekst je prenijet i u časopis „Umjetnost", br. 27-28, Beograd, 1971, str. 141-142.

[8] „Pravoslavlje", br. 75, Beograd, 14. III 1970, str. 4. - Znajući da njegov odgovor ne bi objavila redakcija toga časopisa, uputio ga je nekim institucijama i nekolicini prijatelja, među kojima i dr I. Mužiću.

S. M. Štedimlija ostao je do posljednjeg časa odan Crnoj Gori. U njegovom obimnom djelu jasno se ističu teme iz crnogorskog kulturnog i istorijskog nasljeđa.

Danilo Radojević

S. M. ŠTEDIMLIJA
Kukuljevićeva 21
Zagreb I.

Zagreb, 20. VI 1967.

Vrlopoštovani i dragi gospodine doktore,

Od srca Vam zahvaljujem na pismu, koje sam jutros dobio i na koje odmah odgovaram bez naročitih priprema i prethodnog proučavanja vaše knjige.

Problemi povijesti Hrvata i Crnogoraca, kao i problemi svih grana društvenih nauka, koje se njima bave, odavno me zanimaju, a naročito sada, u sadašnje vrijeme pa sam zato s interesom nabavio vašu knjigu i preko reda je pročitao. Moram Vam prijateljski priznati da sam očekivao u nekim pitanjima konkretnije, radikalnije i određenije zahvate u dodirnutu problematiku, ali sam kasnije promislio i došao do zaključka da se više i konkretnije u sadanjim prilikama ne bi moglo štampati, pa je stoga i ovoliko već veliki uspjeh kao za početak.

Uvjeren sam da se neće moći pisati objektivna i istinita povijest Hrvata i Crnogoraca za duže vremena, barem dotle dok djeluju kao izdavači Matica srpska, Srpska književna zadruga, Srpska akademija nauka i Vojnoistorijski institut u Beogradu izdajući knjige u duhu shvatanja Vuka Karadžića, Jovana Cvijića, Jovana Skerlića, Jovana Erdeljanovića i mnogobrojnih njihovih sljedbenika i krivotvoritelja povijesti i pomoćnih nauka. Vi imate malo više sreće nego mi Crnogorci, jer neki vaši učenjaci štampaju u inozemstvu važne i valjane priloge povijesti Hrvatske. Ovdašnji povjesničari su samo nastavnici na sveučilištu i poslušni činovnici, a ne učenjaci... Kod nas u Crnoj Gori su povjesničari ljudi s partijskom knjižicom u džepu i velikosrpskim „uvjerenjem“ u glavama, poneki i s bogoslovskim diplomama, jednostavno zatvoren krug monopolista historijske nauke.

Ja sam malo proučavao Vlahe, a ono što sam o njima pisao i nekim svojim publikacijama tek je rezultat komentiranja izvjesnih izvora i literature. Čitao sam Vaš tekst od str. 22 do str. 27, pa na temu o Vlasima nemam što primijetiti, ali bih imao ponešto dodati. Iako su se Vlasi odavno srbizirali (kroz pravoslavlje), ono si ipak u srednjem vijeku bili od Srba progonjeni, što Vi vrlo dobro uočavate i ističete. Progonjeni iz planinskih predjela, koje su Srbi naseljavali (Raška je uglavnom planinski prostor), oni su se pomicali u predjele, u kojima nije bilo naročito istaknuto ni srpsko ni hrvatsko ime, u pravcu Bosne i zaleđa današnje Dalmacije, uglavnom u brdske krajeve (radi ispaše). Otud pak su se pomicali na zapad pred pritiskom Turaka i dospjeli čak do slovenačkih i talijanskih predjela, ali su se tu uveliko kroatizirali, što i vi primjećujete. U vlaškoj krvi nesumnjivo ima mnogo i slavenske krvi, naročito kod onih skupina koje su se kretale po područjima Crne Gore i Hercegovine (današnje!). To je krv onih Slavena, koji su se tuda naseljavali pod avarskom vlašću i zajedno s njima, a koji nisu bili ni Srbi ni Hrvati. To su Bili Duljebi, Bužani, Smoljani i dr. koji su ostavili dosta tragova svoga imena po krajevima u kojima su živjeli zajedno s Vlasima. Ja pišem jednu raspravu o tome i utvrđujem tragove na području Crne Gore i susjednih područja. Moji će se zaključci nesumnjivo moći proširiti i na šire hrvatsko područje gdje ima ostataka slavenskih i neslavenskih naroda, koji su nehrvatske krvi. Po mojem sudu najobjektivnije (među Srbima) je pisao o Vlasima, odnosno Cincarima, dr Dušan Popović u svojoj knjizi o Cincarima. On je i sam bio Cincar, pa mu je ta tema bila vrlo bliska.

Na str. 13 govorite o nekim „moravsko-zetskim migracijama po Dukljaninovoj Crvenoj Hrvatskoj“. Ako ste mislili na migracije iz Srbije u tom pravcu, onda je to za mene novost. O takvim migracijama (osim vojnih pohoda!) ja ne nađoh nigdje traga, pa čak ni teoretske mogućnosti za njih.

O Duklji ni jedan izvor ne kaže da su je naselili Srbi, pa ni car Konstantin Porfirogenit. To su utvrdili Jireček, akademik Đ.

Radojičić i sad najnoviji istoričar Crne Gore dr. J. Kovačević, a to se vidi iz najnovijeg izdanja prevoda careva teksta u izdanju SAN. Ni srpsko ime u Crnoj Gori, nekadanjoj Duklji, ne spominje se u izvorima sve do pod kraj XVII stoljeća, što sam ja pak utvrdio odavno analizom svih izvora, koje je skupio dr Vasilije Đerić u svom radu „Srpsko ime u zapadnijem krajevima našim“ (1900 i 1914). Ove moje konstatacije sada potvrđuje i dr. Radojičić u svojim najnovijim radovima. Stoga se ne može reći „da nas izvori ne mogu sa sigurnošću uvjeriti da bi Travunjani i Dukljani bili Srbi ili Hrvati“ (str. 13).

Vaša knjiga dodiruje mnoga pitanja, pa bi trebalo mnogo dana za usmenu diskusiju o njima, a to nam prilike uskraćuju. No ja ću ipak pokušati da negdje objavim u inostranstvu svoju najnoviju radnju, makar pod pseudonimom, kao što sam radio u posljednjih deset godina. Tu ćete naći nekih vijesti i podataka, pretežno etnografskog i arheološkog karaktera, koji će Vas zanimati i potaći na radikalniju kritiku.

Da, ja na žalost mnogih mojih vragova iz „istočne varijante“ ne umrijeh u Sibiru, nego se vratih natrag u aprilu 1955, a tek 1959. izađoh izliječen od mnogih mučenja i stradanja na slobodu. Sada živim od milostinje znanaca i prijatelja, jer se nitko ne usudi da mi omogući zarađivanje zlehude kore kruha. Svejedno, nisam klonuo duhom nego radim i do sad sam objavio oko 60 naučnih i književnih radova – pod tuđim imenom. Moji se radovi traže, ali se od mojeg imena strepi...

Bit će mi veoma ugodno ako mi koji put pišete, a naročito ako nešto konkretno ima da pitate ili da mi kažete.

Ne vjerujem da će do toga doći, ali ako me put navede preko Splita ja ću Vas posjetiti i zamoliti da me odvedete u Solin, da i očima vidim taj nekad jaki i divni grad.

S odličnim poštovanjem odani Vam

S. M. Štedimlija

Zagreb, 14. VIII 1967.
Kukuljevićeva 21.

Dragi gospodine doktore,

Zahvaljujem Vam na pismu i na informacijama u njemu.

Ja zamišljam vjerske odnose kod Vas u Dalmaciji sličnim onima kod nas u Crnoj Gori. Kad ne bi izrično pitao mogli bi živjeti i drugovati s nekim a da godinama ne saznate njegovu vjeroispovijest. U Baru je do nedavno nadbiskup predvodio crkvene procesije, u kojima su bila prevoslavna djeca sa svojim roditeljima. Pa u nas se nalaze crkve s katoličkim i pravoslavnim oltarima! No nađe se i kod nas i kod Vas ljudi koji iz nekih pobuda iskorišćavaju izvjesne objektivne činjenice da bi postigli ono što žele. Nađu se i takvi koji hoće da budu veći „katolici od samog pape“, a takvi su i oni komunisti koji (bar u mojim slučaju!) hoće da budu radikalniji i od samog državnog tužioca.

Čudim se da Vam Strižić nije odavno poslao skripta gdje Nade Klaić. Meni je izručio naručene primjerke, a za druge je rekao da će Vam ih odmah dostaviti poštom. Kad odem u knjižaru, a to će biti za par dana, ja ću provjeriti je li Vam poslao odgovarajuće primjerke pa ako nije, onda ću ga požuriti. Inače on je korektan i vrlo uslužan čovjek.

I ja mislim da su omiške cijene previsoke. No o tome ću se moći izjasniti tek kad dobijem druge ponude (iz Vinkovaca i iz Varaždina). Mora biti da su omišani učinili neku grešku u kalkulaciji. A možda su zbog reforme podigli i cijene? Tko to može znati!

Honorar sam dobio od prof. don M. Meštrovića i odmah mu se zahvalio na pažnji i na dobroj nagradi, koju sam odmah upotrebio na nabavku pasoša i troškove oko toga. I uspjelo mi je za rekordno vrijeme od osam dana dobiti pasoš s vizom za neograničeni broj putovanja kroz dvije godine u sve evropske

zemlje. Za čudo, sve je to išlo bez ikakve protekcije, a ja sam naučio da svud treba protekcija i preporuka.

Sad čekam samo da me gostoprimci pozovu i da mi pošalju putne troškove pa da krenem na put. Razumije se, ja bih se sa Vama rado srio u inozemstvu, naročito u Rimu, gdje ja imam dobrih znanaca, ali ako Vi idete tamo prije konca idućeg mjeseca teško da ćemo se naći.

U svakom slučaju zabilježite ovu adresu: Eugenio Donadio. Via Grazioli 3. Brescia. Treba ispod adrese napisati: za Savića. Tu mi javite kad stignete u Rim gdje ste odsjeli, gdje Vas se može naći, do kojeg datuma i sl. Ja ću iz Londona doći ravno u Bresciju k svojim rođacima i tu ostati najprije nekoliko dana. Odatle ću odlučiti kad i na koliko dana da dođem u Rim. Naravno, na tu adresu mi pišite na našem jeziku, jer i moja nećakinja i drugi znaju naški kao i ja.

Vi ćete u Rimu u Orijentalnom institutu posjetiti dra S. Sakača, a ja ću se njemu javiti čim dođem u Bresciju i zamoliti ga da Vas obavijesti o onome što mu budem pisao. Jedino tako možemo uspostaviti međusobnu vezu na ovom putu.

Neki dan mi je iz Splita pisao meni nepoznati prof. Ivica Mlivončić (Lička 11) i tražio neke podatke o Hrvatskoj pravoslavnoj crkvi. Ja sam mu 12. VIII odgovorio, ali mu nisam mogao pružiti nikakvih dokumenata o toj crkvi, jer ih ni sam nisam imao. Moje veze s tom crkvom bile su čisto službene i formalne. Stoga Mlivončić svakako pretjeruje kad kaže da sam ja „bio angažiran u tom radu“, naime radu Hrv. prav. crkve. Od mog članka o sv. Savi (Nova Evropa za januar 1935) ja sam bio u najgorim odnosima sa Srpskom prav. crkvom i nisam se više smatrao njenim članom zbog napada koji je izašao u njenom časopisu „Pravoslavlje“ u Beogradu. Odbio sam čak da plaćam crkveni prirez i za malo da nije došlo do suda.

Čitav problem Srpske pravoslavne crkve, (pa prema tome kasnije i Hrvatske) ja sam promatrao s političkog stanovišta i tako

se prema njima odnosio. Smatram da je pojava Hrvatske pravoslavne crkve omela dalje progonjenje srpskog življa i Hrvatskoj. U tome je bila ona pozitivna iako je za arhiepiskopa imala jednog posve senilnog i nesposobnog starca (Germogena).

Mlivončić se poziva na neke prijatelje koji su mu o meni govorili i savjetovali da mi se obrati.

Dakle, da se vratim na pitanje moga puta u inozemstvo. Ako sve bude išlo kako ja želim, ja bih iz Zagreba otišao između 10. i 15. septembra u Beč i poslije kratkog zadržavanja u London. Koliko bi u engleskoj prestonici ostao ne mogu predvidjeti, ali svakako ne bih duže od 10 dana. Onda bih pošao u Italiju i tamo boravio prema sredstvima, koja bih imao na raspolaganju, a koja sigurno neće i ne mogu biti dovoljna prema mojim potrebame i željama.

Bi me znimalo (zbog jednog drugog časopisa) kad će izaći moj članak o vašoj knjizi. Naime jedan zagrebački časopis bi donio neke moje prevode s punim potpisom ako vidi da je negdje izašao prije moj potpis u časopisu.

Ako sretnete g. don M. Meštrovića izrazite mu još jednom moju blagodarnost na pažnji, darežljivosti i ekspeditivnosti.

Ne znam pošto prodaju časopis Crkva u svijetu, a želio bih nabaviti bar 6 primjeraka broja s mojim člankom, jer bih razaslao strašljivcima da vide.

Vas srdačno pozdravlja i želi Vam svako dobro odani Vam

S. M. Štedimlija

Zagreb, 29. XII 1967.

Dragi gospodine doktore,

Tek neki dan sretoh u kavani Iva Mihovilovića i zepočeh razgovor o onome dnevniku, koji je on negdje citirao. Odmah mi reče da je po tom pitanju od Vas dobio pismo, ali Vam nije odgovorio pa je namjeravani odgovor meni ispričao i ja Vam ga ovim saopćavam.

- On nije imao original dnevnika u rukama nego samo fotokopije nekih djelova, koje je dobio radi posluge od ondašnje UDBe, pa misli da ih je poslije upotrebe vratio. Smatra stoga da se original nalazi u rukama UDBe. On misli da ga je nemoguće otud dobiti ni na uvid, jer tu ima „svašta“, o čemu nije vrijeme da se saopštava javnosti. Naravno, nepoželjeno je davati na uvid ono što je povoljno po autora i tekstove onoga što on kaže u dnevniku da je dobro učinio. Željelo se da se piše i govori (u svoje vrijeme) samo o onome što se shodnim komentarisanjem može protumačiti u duhu teza, koje su o autoru bile na službenom dnevnom redu. Stoga se pokazivalo samo fotokopije izvjesnih stranica i djelova toga inače opširnog dnevnika.

Mihovilović inače misli da je dnevnik vrlo slab i da se on čudi što ga sadanji posjednici nisu u cjelosti objavili, jer bi na taj način najbolje prikazali autora kao neozbiljna i nepametna čovjeka. On je pisao u svoje knjižice svašta „a najviše gluposti“ po mišljenju mog prijatelja Mihovilovića. On tekođer vjeruje da ni Kaptol ne bi dao da se objavljuje i bez nadzora koristi integralni tekst čak ako bi se dnevnik nalazio u njegovim rukama.

Iz svega razgovora ja sam zaključio da se dnevnik ne može dobiti i da sigurno sada nije vrijeme da se on traži s nadom da bi ga se dobilo. I kad bi se djelimično dobili neki djelovi u

fotokopijama veliko je pitanje da li bi se mogli javno koristiti u sadanjim prilikama bez onih komentara, koji bi bili nametnuti. Naročito ne bi bilo moguće koristiti one djelove, u kojima autor priča o svojim otporima svojevremonoj vladi u Hrvatskoj i njenoj politici te o pritiscima, koje je ona na njega kao crkvenog čovjeka činila.

Dakle, toliko o tome i kao Mihovilovićeva poruka mjesto svakog odgovora na vaše pismo.

Obratite pažnju na slijedeći broj Matičinog „Kola" u kojem će izaći jedan članak dosadanjeg glavnog urednika prof. Miroslava Vavpotića. On otvoreno pokreće pitanje o književnoj rehabilitaciji nekih hrvatskih pisaca, kojih sada više nema, a čija se djela vani i na stranim jezicima objavljuju a kod nas ih se ne može ni spominjati. Vidjet ćemo šta će iz toga biti. Ja mislim de pisac toga članka kao član KP nije došao na ovu ideju sam već da mu je to netko sugerirao i on postupa po nekoj direktivi. Ali tko? To se sada ne može reći. Ja iako s njim govorim (samo službeno!) ne mogu ga pitati o tome jer se držimo na distanci zato što me je on u nekoj Pavletićevoj knjizi u neku ruku denuncireo, doduše činjenicama koje su UDBi bolje poznate nego njemu a ni ja ih nisam ni od koga krio niti mogao sakrivati. On ih je iznosio samo radi toga da ugodi sredini i da potsjeti da sam ja u NDH suradjivao u štampi. Zato se ja od njega distanciram dok se on ne nađe pobuđenim da tu denuncijaciju ispriča na neki način. Inače on mojim prijateljima govori da nije imao zle nemjere i da je to pisao odavno, kada mene nije bilo u Zegrebu i kad se nije znalo da sam živ.

U nadi da ćemo se sresti u Zagrebu iduće godine ja Vam je i ovaj put čestitam i želim da Vas i vašu obitelj stalno prati sreća i dobro zdravlje i veselje, te Vas srdačno pozdravljam.

S. M. Štedimlija

Zagreb, 9. I 1968.
Kukuljevićeva 21.

Dragi prijatelju,

Zahvaljujem Vam na lijepim željama povodom nove godine i uzvraćam.

Pok. Pucek je u 99% prepisao (po mojoj dozvoli) moju bibliografiju Šufflayevih radova samo što ih je on izmiješao ne držeći se kronološkog reda. Sad sam provjerio i ustanovio da je iz mog popisa ispalo nekoliko naslova (Pucek je dobio rukopis!), a Pucek ih ima. Sad ne mogu točno reći, ali mislim da je taj članak o Katoličkoj crkvi nepotpisani uvodnik u Hrvatskom pravu. Njega nije teško dobiti u sveučilišnoj knjižnici.

Niste mi naveli na koji moj „stalni pseudonim" ste mislili u prošlom pismu. Bojim se da ne bude kakve zabune pa mi to navedite da Vam potvrdim ili razjasnim točnost.

Ne znam koji sam u svom potsjetniku pod broj 3 naveo članak, ali kako Vi kažete da je tiskan u broju 5 AMC, to Vam ja ponavljam podatke iz AMC:

Hrvatsko i srpsko ime u Crnoj Gori od 9. do 18. vijeka. AMC, 4/1940-41, 10, 339-344.

Sveti Srđ na Bojani. AMC, 4/1940-41, 5/6, 169-178.

Tragom Popa Dukljanina. AMC, 4/1940-41, 3, 97-110.

Brojka ispred godine izlaženja znači godište izlaženja publikacije, na pr. 3/1941 znači: treća godina izlaženja i tekuća 1941. godina, iza toga dolazi broj publikacije i na koncu stranice na kojima je rad tiskan. Taj sistem je usvojila Bibliografija Leksigorafskog zavoda (Enciklopedije) u Zagrebu. Kod AMC godina izlaženja je dvostruka, 1940-41, jer je časopis počinjao da izlazi na početku školske godine, a ne početkom siječnja i ova brojka označava školsku a ne kalendarsku godinu. AMC je

školske 1940-41. bio u četvrtoj godini izlaženja pa se zato piše: 4/1940-41. Brojka 3 iza ove oznake znači da je broj časopisa 3.

Ja mogu zapitati Mihovilovića je li on radio onu anonimnu knjigu, ali će on nesumnjivo dati negativan odgovor jer se ta publikacija smatra nekom vrstom službenog izdanja. Danas on neće priznati da je autor pa makar i ako jeste, ali ja lično ne mislim da jeste.

Dodajem gornjem popisu još i ovaj podatak:

Hrvati i hrvatsko ime u Carigradu. AMC, 5/1941-42, 5/6, 196-200.

U ovom posljednjem članku iznose se podatci o crnogorskom hrvatbaši u Carigradu, koji je bio glavar Crnogoraca zaposlenih u Carigradu i okolici, a kasnije neka vrsta „konzula".

U Spremnosti se može naći veći broj mojih članaka o srp.-hrvatskim odnosima prije i za vrijeme rata. Oni su potpisani ili šifrirani, ali ja nemam popis svih njih kao ni onih iz Hrv. naroda.

Kulturno-politička razmatranja su jedan dio (sv. I) mojih članaka štampanih u tjedniku „7 dana", Hrv. narodu i Obzoru, ali ne svi iz toga ciklusa. Zbog nekih je spomenute listove plijenila banovinska cenzura. Trebali su izaći u drugoj svesci mojih Razmatranja, koja nisu tiskana u Splitu (kako Vi navodite) nego u Zagrebu u izdanju knjižare ORBIS.

Kad nešto saznam što bi Vas moglo zanimati ja ću Vam blagovremeno javiti.

Razumije se, ja i ne očekujem da mi na svako pismo odgovorite. Pišite kad nešto imate ili hoćete pitati.

Srdačno Vas pozdravlja odani Vam

S. M. Štedimlija

Zagreb, 23. I 1968.

Dragi prijatelju, jučer sam razgovarao o nekim pitanjima s kolegom I. Mihovilovićem i u razgovoru ga zapitao ja li on autor i one publikacije za koju ste se interesovali. Naravno, kao što sam i očekivao on je odlučno odbio da bi imao bilo šta s tom publikacijom. Rekao mi je uglavnom ono što sam i očekivao i o čemu sam Vam već pisao. I ja sam mu povjerovao. Ta je publikacija čisto udbinsko djelo onoga vremena.

Inače ničega novoga. Ja već od 23. XII ležim u krevetu i tek poneki dan ustajem i prohodam se po stanu. Ipak sam u nedjelju išao na pogreb jednom prijatelju i zemljaku, ali drugi put to ne bih učinio. No mogu reći da se već bolje osjećam. Ne radim ama baš ništa. Ali bit će posla. Čekam da izađe novo izdanje Popa Dukljanina, pa ću poslati o tome članak nešto opširniji i ne u vidu prikaza nego rasprave.

Pozdravlja Vas odani Vam

S. M. Štedimlija

Zagreb, 25. XII 1968.

Dragi prijatelju,

Najprije čestitam Božić Vama i vašoj cijenjenoj obitelji!

A onda odgovaram na Vaše pismo.

Tu dobrovoljačku brigadu NDH uzeli su Rusi u zarobljeništvo uoči pada Staljingrada. Ona je bila na isturenim mjestima pa je među prvima zarobljena. Prodala se kompletno, naravno bez onih koji su se u tom času nalazili u pozadini na poštedi ili nekim poslom, a tih je bilo malo. Njen komandant Mesić nalazio se tada na dopustu i nije zarobljen sa svojim bataljonom. Zamjenjivao ga je ing Drago Mautner (vidi prošlo pismo). Svi pripadnici bataljona (u NDH se govorilo legija) pristali su kao ruski zarobljenici pod nagovorom propagandista da idu u novu legiju koju su Rusi nazvali „Antifašističkom" i da budu uvršteni u sastav ruske armije osim Mautnera i jednog piljara iz Osijeka, Đure Radovanovića. Kod Rusa su vršili pomoćne službe te su bili pozadina. Nisu imali Rusi povjerenja da ih puste naprijed da ne bi opet prešli Njemcima. Mautner i Radovanović su zadržani u logoru zarobljenika i ostali do pod/kraj 1954. Sad je Mautner inžinjer u tvornici Volkswagena u Hamburgu. Radovanović je prošle godine umro. Kad su Rusi došli na granicu Jugoslavije pustili su ovaj bataljon k partizanima da se bori. Kasnije su skoro svi likvidirani kao pristaše i aktivisti Informbiroa. Svi su bili zavrbovani da rade za Ruse. Rekao sam već da tu nije bilo ustaša. To je bataljon dobrovoljaca, najviše domobrana, a bilo je i drugih koji su dobrovoljno ili iz nekih osobnih razloga tamo pošli. Mesić je bio ovdje major, a ne znam kad je dobio pukovnički čin. Pripadao je domobranstvu. Govorio je njemački. Osoba bez ikakvog političkog značenja, a ni vojničkog. Mislim da je do rata bio u civilu, no nisam siguran.

O Pravoslavnoj crkvi vidi Jareba, str. 90 i dalje. Mislim da je bio poticaj katoličkog episkopata, odnosno Rima (Vatikana) da se osnuje. Činjen je pokušaj da se pridobije jedan svećenik-udovac, koji je u Budimpešti predavao na univerzi crkveno pravo, za mitropolita. Ali taj je odbio ponudu. To je bio pravi Srbin iz Mađarske. Onda se javio neki delikvent, poslan iz Beograda, mlad čovjek, koji je predložio i ponudio da on dovede pravog mitropolita. Mislim da je to bio Nedićev agent. On je angažiran, dobio dosta novaca i preporuka i otišao u Frušku Goru te je u jednom samostanu našao ruskog emigranta, kozaka, Germogena, senilnog starca i doveo ga u Zagreb. Predveo ga je Paveliću i ovaj je s njim dugo razgovarao. Imate u Hrvatskom narodu imena tih ljudi. Igrao je tu neku ulogu i dr Savo Besarović, Srbin i advokat iz Sarajeva. Zemunski paroh Vaso Šurlan bio je namješten kao savjetnik u ministarstvu pravosuđa i bogoštovlja. Doveden je iz Podravske Slatine Joca Cvijanović, tamošnji paroh, inače bivši operni pjevač u Zagrebu (Vidi u knjizi Znameniti Hrvati njegovu biografiju, izd. 1925). Doveden je i neki Miron Federer, pravoslavni svećenik, bivši katolički svećenik, Njemac, koji je pretendirao na mitropolitsku stolicu. Bivši komandir sudske straže u Zgbu zajedno sa Šurlanom i par ljudi, nakon poglavnikova govora u Saboru podnijeli su molbu za dozvolu osnutka Hrvatske pravoslavne crkvene općine u Zagrebu. Uslijedila je Zakonska odredba kojom se osniva Hrvatska pravoslavna crkva u NDH. Za mitropolita se postavlja Germogen. U novinama je opisivano svečano ustoličenje Germogena. Pokrenut je list Glas pravoslavlja (ja kao formalni urednik) i izdavan godišnjak PRAVOSLAVNI KALENDAR. U tri knjige ovoga kalendara ima dosta građe o crkvi u NDH, a i u listu, koji je bio službeno glasilo crkve. Kasnije je postavljen i još jedan episkop, neki Miron Mifka za sarajevsku episkopiju. Ustoličili su ga i posvetili svečano u Zagrebu Germogen i moldavski mitropoliti Puiu. I o tome ima u novinama dosta građe.

Prije ovoga poduzeća bili su svi pravoslavni episkopi i svećenici već protjerani ili sami pobjegli u Srbiju. Ostalo ih je svega oko 16, većinom Rusa i Ukrajinaca, ali i domorodnih Srba, koji su primili parohije. Neki monah Varnava u istočnoj Bosni (rodom Srijemac) bio je revnostan, dao se unaprijediti u čin ustaškog satnika pa je u ustaškoj uniformi obilazio Istočnu Bosnu i činodejstvovao. U novinama su bile njegove slike u uniformi. Svećenici su dobivali plaće kao i katolički. No nikoga se nije moglo domamiti natrag u NDH iz Srbije. Od tada se nije proganjalo pravoslavce.

Za njih je domobranstvo osnovalo radnu službu, a kasnije su primani u domobranstvo, pa čak i mobilizirani na vojnu službu. Bila su i dva aktivna generala domobranstva pravoslavne vjere. U vladu je postavljen za ministra dr Savo Besarović pravoslavac. Bilo ih je i u Saboru. Taj preokret prema pravoslavnima diktirale su teške unutarnje prilike. Bio je građanski rat, a osim toga borba protiv četnika i partizana. Talijani su štitili pravoslavne i naoružavali ih protiv Hrvata, ali i protiv partizana. Njemci su vršili pritisak da se sa domaćim Srbima sklopi mir i nađe neki modus vivendi.

Nesreća je bila u tome što za poglavara crkve nije nađen neki domorodac (ali ne Federer!) i što nije bio mlad. Germogen je bio totalno senilan i bedast. Išao je ulicama s mitropolitskim šeširom ili kamilavkom i buljio u izloge s ženskim gaćicama i brusthalterima satima. Sjedio je na klupama kod kazališta i stupao u kontakt s mladim služavkama, koje su tuda vozale gospodsku djecu. Na jednom prijemu u njemačkom poslanstvu kao da je pijan zaplesao je u mantiji kozačok po kozački na porugu i smijeh svih prisutnih. U razgovoru govorio je gluposti i besmislice. Govorio je samo ruski jer naš jezik nije nikad naučio. Nije imao autoriteta. Vaso Šurlan jc otišao za župnika u Zemun. Joca Cvijanović, koji je bio najumniji i najozbiljniji svećenik ostao je za župnika u Zagrebu. Drugi zagrebački župnik bio je

jedan Rus, koji je pokrao novac dječijeg doma i pobjega u neku diviziju kozaka-tzv. Čerkeza kao dušobrižnik. Umro je kao ratni zarobljenik u Sibiru. Cvijanović i grupa drugih su osuđeni s Germogenom i Mifkom na smrt i strijeljani u Zagrebu zajadno sa evangelističkim biskopom Poppom.

Zaista, treba priznati da nije bilo progonjeno pravoslavlje nego srpstvo. Govori se da je bila namjera Vatikana da pripadnike Hrv. pravoslavne crkve kasnije prevede na grčko-katoličku crkvu, ali ja to nisam u vrijeme rata nigdje primijetio ni čuo. Čak pri prelazu s pravoslavne crkve nije se dopuštao prelaz na grčko-katoličku. Samo na rimo-katoličku smjeli su prelaziti pripadnici srpsko-pravoslavne crkve.

O prelazima ima jedna okružnica u Katoličkom listu. Nju treba svakako citirati. On skida odgovornost sa Stepinca za ove tobože prisilne prelaze.

Ako još nešto trebate pišite mi odmah ali konkretno stavite pitanje.

Još nije cenzor odlučio o mome rukopisu jer ga čita. Kad padne odluka tek tada ću ja odlučiti kud idem i na koliko dana. Svakako ne više nego na deset dana jer počinjem neki novi rad. Ljubica ne može sa mnom ići jer ide svakodnevno ljekaru radi liječenja. Zrače je sada pa će možda zasjati dok ja pođem na odmor. Ja ću u svakom slučaju poći preko Splita, ali još ne znam kuda. Proučavam prilike i mogućnosti.

Vama ću svakako javiti da bi se vidjeli i pogovorili.

Srdačno Vas pozdravlja odani Vam

S. M. Štedimlija

P. S. Pronalazač Germogena iz Beograda, njegov tobožnji tajnik, pobjegao je kriomice iz Zagreba s jednim automobilom i nekim drugim dragocjenostima nakon Germogenova ustoličenja, dakle pošto je obavio zadaću.

S. M. ŠTEDIMLIJA
Kukuljevićeva 21
Tel. 442-903

Zagreb, 20. XII 1968.

Dragi prijatelju,

Jučer i danas sam pregledao 57 stranica (od 373 do 429) vašeg rukopisa, koji ste mi poslali na uvid.

Ja bih mirne savjesti popisao taj rukopis, možda uz izvjesne ograde, koje se tiču katoličke crkve i još nekih sporednih sitnica. Pošto moj već završeni rad ima sasvim drugi karakter nego Vaš (moj je SLIKA NDH, a vaš ja rasprava s naučnim aparatom), ne nađoh ništa što bi trebalo citirati, a što Vi niste na jedan ili drugi način već upotrebili. Uostalom, služili smo se istim vrelima. No najprije da Vam stavim neke primjedbe, o kojima promislite.

Str. 376 kaže se da je u Zgbu stvoreno osam ratnih sudova, a to neće biti točno. Ratni sud je bio samo jedan NDH i jedan njemački (kod Feldkommandature).

Str. 379. Za Pavelićevu odluku o raseljavanju Srba treba navesti izvor. Bojim se da takva Pavelićeva odluka ne postoji. Možda je to naredba policije o preseljenju Srba iz sjevernog u južni dio grada Zagreba? Svakako to treba provjeriti i precizirati. Na istoj strani spomenutu izjavu dra Artkovića treba citirati ili navesti joj izvor. Podaci o poginulim neće biti vjerni. Treba pribaviti točnije od Bruna Bušića koji ih meni do sada nije dao. Jedna rečanica počinje s „Ustaše su izdale poseban akt...“ Treba reći tko, kad, kakva vlast jer ustaše kao takvi nisu bili vlast. Na koncu na istoj strani: nije izmijenjen naziv srpsko-pravoslavna u grčko istočnu. Uvijek se zvala grčko-istočna, a srpsko-pravoslavna od ujedinjenja crkava (1921). Daklo, vraćen je stari naziv, a ne promijenjen je naziv.

Str. 384. Treba imati na umu da je suradnja s četnicima (u talijanskoj interesnoj sferi, ispod demarkacione linije) nastala pod pritiskom s Talijanske strane i po pismenom dogovoru, no uz uvjet četničkog priznanja hrvatskog drž. suvereniteta i ne kao četnici, nego kao narodna antikomunistička milicija. O tome piše dr Tudjman u knjizi OKUPACIJA I REVOLUCIJA makar i nepotpuno.

Govori se na ovoj stranici o Jugoslavenstvu nepotpuno i nedovoljno jasno: treba razlikovati Jugoslavenstvo kao državnu ideju od Jugoslavenstva kao nacionalne ideje. Isto tako o Jugoslavenstvu na str. 385 i 386.

Str. 391. Za poruku cara Borisa Pavelića treba navesti izvor. Dalje, na istoj strani govori se „uoči pada vlade NDH“, a ona nije nikad pala, jer nije bilo kapitulacije ni ostavke. Ona se jednostavno razišla nakon napuštanja zemlje.

Str. 399. Vatikan nije nikad priznao NDH ni de iure ni de facto. Njegov izaslanik u NDH bio je akreditiran kod biskupskih konferencija, a ne kod vlade NDH. Predstavnici NDH u Rimu (Vatikanu) nisu nikad bili akreditovani kao predstavnici NDH. Lobkovic je bio funkcioner (tajni komornik) sv. Oca Pape, pa je kao takav imao više pristupa i toleriran je ali ne priznat kao predstavnik NDH.

Str. 426. Rade Pribićević je govorio dobro kao Srbin. Međutim ni jedan Srbin (osim Tesle) nije smatrao Hrvatsku kao svoju domovinu i prema njoj gajio ljubav. Za njih je Hrvatska bila samo geografski pojam. Na tom teritoriju su bili naseljeni i prisvojili su ga. Domovina im je Srbija, a ovaj toritorij po njima pripada Srbiji kao etnički njen dio. To jo trebalo negdje i nekako reći uz taj govor Radev. Tesla je nakon formiranja Banovine Hrvatske telerafirao banu Šubašiću: „Sretan sam što sam Srbin i što je moja domovina Hrvatska.“ Zatim treba razlikovati kad se kaže da su Srbi ravnopravni s Hrvatima (znači 1:1) i kad se kaže: svaki Srbin ima prava kao i svaki Hrvat, pred zakonom su

ravnopravni, svaki pojedinac ima ista prava i dužnosti. Ovo je krupna stvar. Po prvoj paroli Srbi imaju prava kao individualnost dijeliti sva prava s Hrvatima kao isto takvom individualnošću. U stvari su Srbi kao politički narod narodna manjina u Hrvatskoj, ali u individualnim pravima su izjednačeni sa Hrvatima. Njihova politička snaga odlučuje o njihovu utjecaju na sudbinu Hrvatske. Oni sudjeluju u političkim pravima prema svom brojnom stanju.

Str. 428. U SSSR nije osnovana brigada od ustaša, nego od dobrovoljaca hrvatske legije, u kojoj je bilo najmanje ustaša, možda ih nije ni bilo. Najviše je bilo domobranskih pripadnika. Zamjenik komandanta bio je polužidov, koji se javio (ing Mautner) kao dobrovoljac da ne bi stradao ovdje kao Židov. Lično sam poznavao neke od njih i znam čitavu njihovu istoriju. Dakle, ne može se govoriti o ustašama.

Na str. 428, pod bilješkom 347 treba svakako navesti izvor za vijest o ruskoj ponudi Paveliću. Ja sam o tome dosta slušao. Govorilo se da je prof. dr Vinko Krišković bio tajno poslat da pregovara s Rusima; drugi kažu Vlaho Rajić. Dakle, izvor ove vijesti treba navesti u bilješci.

Na str. 429. Zašto kažete za Šuteja „poznati građanski političar“ a za druge ne rabite taj epitet? Pa svi su oni bili građanski političari jer drugih nije bilo. Tko je bio prileterski?

Ja nemam izvora koji su nastali nakon rata, jer se tim nisam bavio. Tu ne mogu ništa cijeniti i predlagati.

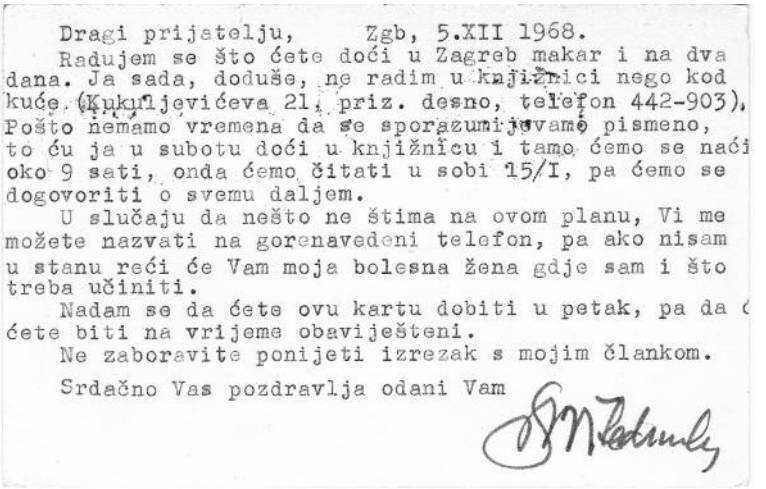
NDH sam proživio i pratio što se u njoj događa, pa mogu reći da ste stvar dobro izveli u tom dijelu. Samo se čudim zašto niste izložili postanak i rad Hrvatske pravoslavne crkve? Zaista, po direktivama se nije progonilo pravoslavlje nego srpstvo. Pojedinci su progonili pravoslavne Ukrajince, Makedonce, Ruse i Bugare, ali su zato kažnjavani. Za Crnogorce je sam izvojevao povoljan status. Stradali su par njih jer su tvrdili da su Srbi ili da su komunisti. Tko je imao moju iskaznicu a nije se ničim kompromitirao

ostao je u službi, na poslu i u stanu kao i svaki Hrvat. Dakle, ako imate kakvo pitanje nakon svega ovoga dajte ga odmah, pa ću brzo odgovoriti. Kasnije će mi biti teže jer sada progovaram s cenzorom radi moje knjige za koju sam odavno primio foršus pa moram dovršiti brzo i predati rukopis.

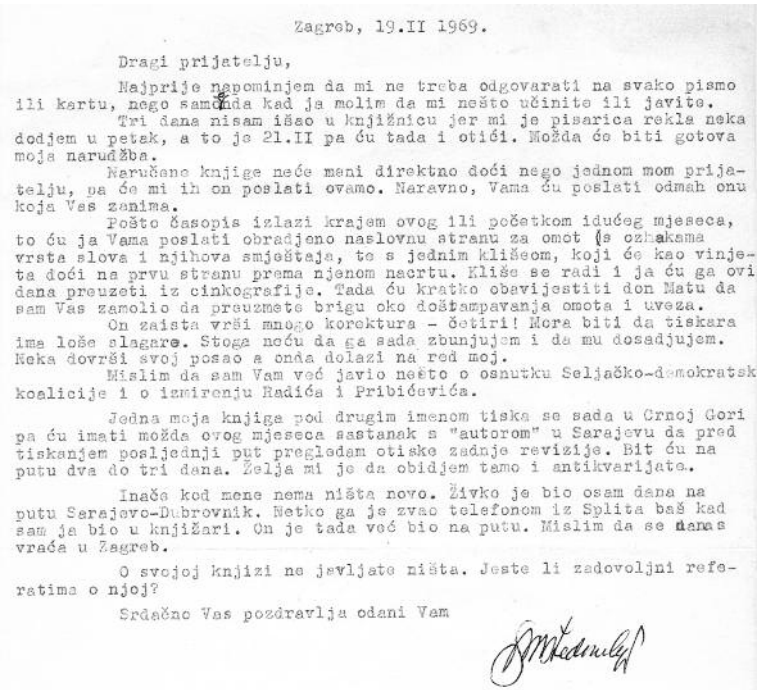
Srdačno Vas pozdravlja i želi svaki uspjeh vaš

S. M. Štedimlija

P. S. Citirani Mirko Martinović se zove Mirko Marković. To je moj rođak. Stoga sam ispravio ime.

Dragi prijatelju, Zgb, 5.XII 1968.
Radujem se što ćete doći u Zagreb makar i na dva dana. Ja sada, doduše, ne radim u knjižnici nego kod kuće. (Kukuljevićeva 21, priz. desno, telefon 442-903). Pošto nemamo vremena da se sporazumijevamo pismeno, to ću ja u subotu doći u knjižnicu i tamo ćemo se naći oko 9 sati, onda ćemo čitati u sobi 15/I, pa ćemo se dogovoriti o svemu daljem.
U slučaju da nešto ne štima na ovom planu, Vi me možete nazvati na gorenavedeni telefon, pa ako nisam u stanu reći će Vam moja bolesna žena gdje sam i što treba učiniti.
Nadam se da ćete ovu kartu dobiti u petak, pa da ć ćete biti na vrijeme obaviješteni.
Ne zaboravite ponijeti izrezak s mojim člankom.
Srdačno Vas pozdravlja odani Vam

Zagreb, 19.II 1969.

Dragi prijatelju,

Najprije napominjem da mi ne treba odgovarati na svako pismo ili kartu, nego samo da kad ja molim da mi nešto učinite ili javite.

Tri dana nisam išao u knjižnicu jer mi je pisarica rekla neka dodjem u petak, a to je 21.II pa ću tada i otići. Možda će biti gotova moja narudžba.

Naručene knjige neće meni direktno doći nego jednom mom prijatelju, pa će mi ih on poslati ovamo. Naravno, Vama ću poslati odmah onu koja Vas zanima.

Pošto časopis izlazi krajem ovog ili početkom idućeg mjeseca, to ću ja Vama poslati obradjeno naslovnu stranu za omot (s ozbakama vrsta slova i njihova smještaja, te s jednim klišeom, koji će kao vinjeta doći na prvu stranu prema njenom nacrtu. Kliše se radi i ja ću ga ovi dana preuzeti iz cinkografije. Tada ću kratko obavijestiti don Matu da sam Vas zamolio da preuzmete brigu oko doštampavanja omota i uveza.

On zaista vrši mnogo korektura - četiri! Mora biti da tiskara ima loše slagare. Stoga noću da ga sada zbunjujem i da mu dosadjujem. Neka dovrši svoj posao a onda dolazi na red moj.

Mislim da sam Vam već javio nešto o osnutku Seljačko-demokratsk koalicije i o izmirenju Radića i Pribićevića.

Jedna moja knjiga pod drugim imenom tiska se sada u Crnoj Gori pa ću imati možda ovog mjeseca sastanak s "autorom" u Sarajevu da pred tiskanjem posljednji put pregledam otiske zadnje revizije. Bit ću na putu dva do tri dana. Želja mi je da obidjem tamo i antikvarijate.

Inače kod mene nema ništa novo. Živko je bio osam dana na putu Sarajevo-Dubrovnik. Netko ga je zvao telefonom iz Splita baš kad sam ja bio u knjižari. On je tada već bio na putu. Mislim da se danas vraća u Zagreb.

O svojoj knjizi ne javljate ništa. Jeste li zadovoljni referatima o njoj?

Srdačno Vas pozdravlja odani Vam

Štedimlija

Ovo Štedimlijino pismo Ivanu Mužiću dokumentuje da je Štedimlija autor djela „Istorija školstva i prosvjete Crne Gore“, koje je objavljeno pod imenom Tomaša Markovića

Zgb, 13. VI 1969.

Dragi prijatelju,

Zahvaljujem Vam što ste moje prošlo pismo uputili pravim putem. Više se za nj ne treba zanimati, jer ja više nisam zainteresiran nego samo dotle dok ono dođe do buskupije. Ako budu imali interesa oni će se sami obratiti muzičaru...

U Zagrebu su neki Splićani odmah razglasili da je inače nepoznati autor članka protiv vaše knjige javni tužilac, pa su ostali onda odmahivali rukom u znak pokazivanja svoje nezainteresiranosti za njegovo pisanje. Inače taj je napis probudio zanimanje kod ljudi koji su odmah potražili knjigu.

Premda ja još ne mogu kako valja suditi o knjizi, mogu zaključiti da je ovaj članak pisan zlobno, karijeristički, radi vlastite preporuke i pod dojmom odjeka prošle knjige. Pisac hoće plivati nizvodno i to bezobzirno i ne prezajući od očite zlobe i izvrtanja istine.

Moram priznati da ja znam jednog jedinog Srbina (Srbijanca), koji nije smatrao staru Jugoslaviju Velikom Srbijom i koji nije želio da se ona protvori u Veliku Srbiju. On je bio za konfederaciju slobodnih Južnih Slavona. On je to prije rata i otvoreno ispoljavao u domaćoj i u stranoj štampi. Neka gospodin Prvak (pardon: Prvan) navede još jedno ime pored imena profosora Živojina Perića, akademika, ako može! No on cilja na socijaliste, na Skerlića, Cvijića i druge! O pa to su najveći velikosrbi na čelu s vlasnikom ulice u kojoj Vi sada živite. Hoće li on dokaze? Vašem izboru citata on prigovara kao tenedencioznom, a neka on navede suprotne ako može! Nema ih odakle uzeti ni gdje naći. Pa i KPJ je bila unitaristička i velikosrpska. Šteta što se to ne smije dokazivati. Buržoaske partije pogotovu. Neka Prvak navede primjere gdje su socijalisti ustajali protiv srpsko karađorđevićevske dinastije. Oni su ustajali protiv dinastija, koje su srpskoj bile konkurentne. Neka se sjeti mitinga na Terazijama na kojem su govorili Tucović, Popović, Topalović i dr. 1909. protiv Crne Gore

i crnogorske dinastije. Ti su govori tiskani u jednoj knjizi koja je izdata pod okriljom PIJEMONTA i Crne Ruke a uz dobre subvencije u posebnoj knjizi pod uredništvom Krsta Popovića.

Protiv konkordata su se našli na kup pravoslavna crkva i beogradski komunisti u odbrani srpske pozicije, hegeomonije, svotosavlja kosovsko-karađorđevske ideologije i dinastije. Nema tu užih i širih interesa – to su bili zajednički interesi. I u toj borbi nije pao komunista nego patrijarh Barnaba!

Pisac hoće da za ustaška nedjela okrivi čitav hrvatski narod. On ne dozvoljava da se krivnja baci na Pavelića jer – biva – njega okrivljuju i njegovi saučesnici – ustaše-emigranti! Točno je, da nije bilo Pavelića i njegovih povratnika ne bi bilo ustanka u Jugoslaviji 1941. To mi priznade u razgovoru i jedan istaknuti partijac, partizanski general, a da nije bilo povratnika ne bi bilo na zapadu od Drine ni četnika. Kako to da nije bilo četnika u Vojvodini, pa ni u Makedoniji? O tome treba malo promisliti.

Na koncu, vaš kritičar zamjera Vam i za ono o čemu Vi niste pisali. To je metod prave kritike! Ja pišem o jabukama, a kritiziraju me što ne pišem o krompiru! Divno! – Neka Prvaci pišu o krompirima koliko hoće a ja ću pisati o onome što znam i kako znam.

Na samo da „ispada“ zašto je Maček pristupio sporazumu i trojnom paktu, nego je istina da je on htio (iako kasno) da spase Jugoslaviju od rata. No to prvaci ne mogu shvatiti. Mali su to ljudi.

Mislim da mu ne treba odgovarati, barem ne sada. Pustite da izađe još koja kritika, neka se ljudi izlaju. Onda, ako netko drugi ne odgovori, valja odgovoriti svima kome bude trebalo. Sad je još prerano. Reći će se da ste s nervozom primili tu „kritiku“. Kasnije će Vam biti prijatnije što niste požurili. Govorim iz vlastitog iskustva. Ako ja dobijem placet da napišem o knjizi članak, već ću naći načina da mu odgovorim i da ga ne spomenom. On nije važan, nego njegovo pisanje.

Srdačno Vas pozdravlja odani Vam

S. M. Štedimlija

Zagreb, 28. X 1969.

Dragi prijatelju,

Više nisam sposoban doći ni do pisaće mašine, jer ležim u krevetu usljed neke čudne bolesti od koje me ništa ne boli, ali sam potpuno nemoćan pri hodanju i kretanju van kreveta.

Malo je čudno što ću Vam reći, ali je istina. Meni se ni danas ne čini da sam ikad znao zašto je Vatikan za, a jugoslavenski episkopat protiv konkordata. Od pokretanja ovoga pita mislio sam da je Vatikan za zbog toga što je to i njegova tvorevina, a da su episkopi potajno protiv samo iz načelnih razloga: zato što oni nisu sudjelovali kod izrade i stilizacije toga ugovora. Episkopi su tražili znatno veće povlastice, bar onakve kakve je imala srpska pravosl. crkva, a to nisu postigli. Oni nisu postigli u nekim pravcima ni ono što su im osiguravali konkordati sa Srbijom, Crnom Gorom i zemljama bivše A.-U.

U svakom slučaju valjalo bi sravniti propise tri spomenuta konkordata, analizirati njihove odredbe i uporediti ih s odredbama projektiranog konkordata s Jugoslavijom. To bi bilo zanimljivo, jer to – koliko se sjećam – nije prije niko činio. Ne bi bilo loše kad bi se usporedio s dobivenim rezultatima sadržaj odredaba zakona o pravoslavnoj crkvi u Jugoslaviji.

Ja diktiram ovo pismo, pa se ne ljutite što još više ne pričam (ja ovo bez izvora) nazivam pričanjem) o temi koja Vas zanima.

Dodajem samo to da bi bilo vrlo korisno pregledati i neke strane listove, koji su slobodno i objektivno pisali o konkordatu (Stojadinovićevom).

Srdačno Vas pozdravlja odani Vam

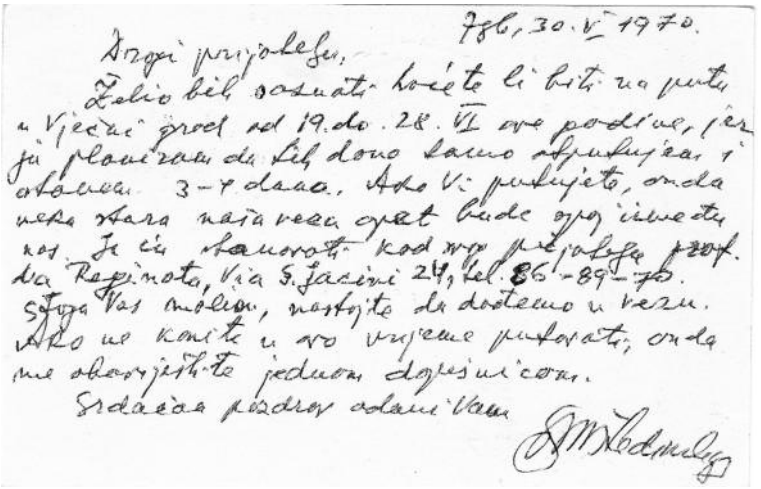
S. M. Štedimlija

S. M. ŠTEDIMLIJA
književnik
Z a g r e b.

Zagreb 8. VI 1970.

Gospodin
Milisav A. Protić, glavni urednik „Prvoslavlja“
Ulica 7. jul broj 5.
Beograd

Potrebno je najprije opovrgnuti tvrdnju Njegove ekselencije E(piskopa) Ž(ičkog) V(asilija) da se ja zovem Sava. Ja se nikad tako nijesam zvao niti potpisivao. Kršten sam i svetim mirom pomazan u hramu sv. Georgija, kojom sam prilikom dobio na krštenju ime Savić, pa se tim imenom i danas služim i ponosim. Lažna je zatim i tvrdnja da mi je „Štedimlija nadimak po selu u plemenu Pipera u Crnoj Gori“ jer sela s tim imenom nema ne samo u Piperima nego ni u čitavoj Crnoj Gori.

786, 30. V 1970.

Dragi prijatelju,

Želio bih osnuti ljeto li biti na putu u Vječni grad od 19. do 28. VI ove godine, jer je planirano da bih dono samo dopustnicu i odmora 3-4 dana. Ako vi putujete, onda neka Vam naša veza opet bude opet ineresantna. Je li Vam moguće kod nas prenoćiti? Adresa: da Repinotta, Via S. Jacini 24, tel 86-89-70. Stoga Vas molim, nastojte da dođemo u vezu. Ako ne kanite u to vrijeme putovati, onda me obavijestite jednom dopisnicom.

Srdačan pozdrav odanim Vam

S M Štedimlija

Da li sam ja „nekvalifikovani reporter“ i da li sam kada bio ili sam sada reporter (makar i nekvalifikovani) nije kvalificiran niti pozvan da prosuđuje Nj. e. episkop žički, ali radi njegove i svih tamo točnije informacije konstatiram da moja bibliografija sadrži preko 3.500 jedinica (od 1924. do danas), a ni jedna od tih jedinica nije reportaža. Uostalom za tekst, koji je tako bolno povrijedio člankopiščevo velikosrpsko i četničko-zboraško srce, sasvim je nevažno i nebitno da li sam ja reporter i da li sam za to pošteno zanimanje kvalificiran ili ne. Mnogo je važnije i odlučnije da je člankopisac ustao u odbranu vašeg kralja Aleksandra i njegovih četnika, koje sam ja – eto – po vašem mišljenju „falcificirao“ svojim tekstom ne spomenuvši vas i vaš list ni jednom riječju!

Mislim da je uzavludno podučavati neuke episkope (pa čak ako su i žički!) kako troba govoriti i pisati istinu, o oni se ne rukovode istinom nego nečim njoj suprotnim. Pa ipak valja ukazati na njihove izmišljotine i laži radi pouke drugima, koji imaju neke klice poštovanja bar prema mantijama koje ih rese.

Sve što sam napisao i potpisao sačuvano je i dostupno radoznalcima. Tako i sve ono što sam napisao i objavio 1941–1945. Iako je za Crnogorca nesravnjeno veća zazornost predstavljati se Srbinom nego Hrvatom, ipak ni u jednoj mojoj rečenici objavljenoj 1941–1945. ne može se naći spomena „Crvenih Hrvata“ ili Crvene Hrvatske. Prije rata objavljena je moja knjiga „Tragom Popa Dukljanina“ u kojoj na str. 8 (bilj.11) stoji doslovno štampano:

„Razlozi napadaja (na mene) bili su političke naravi, pa mi se stoga podmetalo kao da dokazujem, da su današnji Crnogorci Hrvati i da se takvima osjećaju. Ne samo da to nijesam nikad napisao, nego sam obratno u uvodu spomenute knjige dokazivao, da oni nijesu ništa drugo nego samo Crnogorci... „

Prema tome laž je da su patrijarhu srpskom Gavrilu Dožiću donosili moje knjige u kojima je „pisac dokazivao da Crnogorci nisu Srbi već „Crveni Hrvati“, jer takve moje knjige nijesu postojale niti danas postoje. Glupost bi bila dokazivati da su

Crnogorci Crveni Hrvati ili Bijeli Srbi, jer oni nijesu ni jedno ni drugo nego samo Crnogorci.

Nemam ništa protiv toga se Gavrilo Dožić iz Morače deklarirao kao Srbin, ali ja znam da ga u Srbiji nijesu smatrali Srbinom kad su ga Crna Gora i Vaseljenska patrijaršija (1911–1912) kandidirale za prizrenskog episkopa. Onda je on za srpsku javnost i diplomaciju bio na tu stolicu kandidat bečkog dvora, eksponenenat Austro-Ugarske, a ne Srbin. Valja pogledati što je pisala „Politika" u ono vrijeme, pa se o tome uvjeriti. Pošto je on 1918. kao visoka sveštena osoba pogazio svečano položenu prisegu i sklonio se pod skut kralja Petra i regenta Aleksandra proglasio je sebe Srbinom i stupio u službu ubicama crnogorskih nevinih žena i djece. Tako je položio ispit dostojnosti da ga kasnije izaberu za patrijarha i da ga posmrtno slave i veličaju.

Pa ipak dragocjeno je ono što vaš člankopisac iznosi kao „prisutni" pri razgovoru gestapovskog kapetana i srpskog patrijarha. Iz toga saznajemo da su srpski prvosveštenici sudjelovali u provođenju gestapovskog plana o podčinjenju Crne Gore četničko-nedićevskoj strahovladi u vrijeme rata i okupacije. Taj detalj ne treba zaboraviti i on neće biti zaboravljen!

Ne znam kakvo je i koliko bilo „mučeništvo" Gavrila Dožića i Nikolaja Velimirovića, ali pouzdano znam, kao očevidac „prisutni", da su oni obojica sa svojom pratnjom bar od decembra 1944. pa do februara 1945. stanovali u Beču u luksuznom hoteu „Imperijal", da su imali na raspolaganju kola, da su se slobodno kretali po gradu, da su svakodnevno bili okruženi Ljotićevim i Dražinim suradnicima i sumišljenicima, te da su na koncu iz Beča sa svojom pratnjom luksuznim automobilima otputovali u pravci Istre da bi se otud prebacili engleskim četama i predali im neke poruke Hitlerove diplomacije.

Doista mene nije nikad nitko pitao jesam Srbin kao što nije nitko pitao Dožića je li on Grk ili Jermenin, jer je svatko (koga se to ticalo) znao da sam Crnogorac, dakle da pripadam narodu,

koji nije ni srpski, ni hrvatski nego sam i jedino crnogorski. Prema tome i navedene Dožićeve izjave o mom nacionalnom opredjeljenju neistinite su, bezrazložne i nerazumne. Da ja nijesam Srbin nego Crnogorac dobro je znao i Gavrilo Dožić iz izravnih razgovora sa mnom u Crnogorskoj mitropoliji na Cetinju, jer ja to nijesam nikad i ni od koga sakrivao. Nijesam to tajio ni onda kada sam (1927-1928) objavljivao svoje članko u časopisu „Pregled crkve Eparhije niške" i u povremenom spisu „Nedjelja pravoslavlja" u Nišu. Dakle, u tom pogledu nije vaš člankopisac „otkrio Ameriku". Čak ni njegov redakcijski prirepak, koji me denuncira da sam nešto napisao, a ne zna da je odavno UDB-i poznato sve što sam, zašto i kako pisao. Naravno, on neće da me denuncira da sam za vrijeme rata preko 9.000 vjernika vaše crkve pomagao, štitio i najvećim dijelom spasio od uništenja. I dok sam ja na tome radio moj zemljak dr Dožić je u Vojlovici vodio neke razgovore s njemačkim emisarima o podvrgavanju Crne Gore Nedić-Ljotić-Dražinom režimu!

Vaš člankopisac ne govori istinu kad tvrdi da je moj stric „bio sveštenik u Srbiji – Sićevo kod Niša", jer on tamo nije nikad bio sveštenik. Istog je karaktera tvrdnja da sam ja „odrastao kod svoga strica" i da me je „othranila Srpska crkva". I ne samo da me ona nije hranila i othranila nego mi ni do danas nije isplatila autorske honorare za tekstove objavljene u njenim edicijama.

Konačno nije istinita tvrdnja da sam ja „sa ustašama pobegao iz zemlje 1945", nego sam daleko prije bilo kojeg ustaškog bjegunca bio prisiljen napustiti NDH, te sam se sklonio na područje Austrije. Tako isto je laž da sam ikad bio tužen ili suđen kao ratni zločinac što je posve razumljivo jer nijesam nikad počinio ni jedan zločin, a najmanje ratni.

Neće nitko nikad naći makar jednu rečenicu u kojoj sam ja „pisao u najcrnjim bojama i klevetama protiv Srba" osim ako su Srbi četnici, ljotićevci, crnorukci, krvnici Crne Gore, palikuće, ubice crnogorskih žena i djece.

Ja nijesam bio ni inicijator, ni organizator Hrvatske pravoslovne crkve, a da zadovoljim vašu radoznalost mogu vam saopćiti da ni Ante Pavelić nije bio inicijator stvaranja ove crkve. Inicijator osamostaljenja i uspostave pravoslavnih crkava na područjima izvan Srbije bio je Srbin pravoslavne vjere – Svetozar Pribićević. Dovoljno je pročitati njegovu izjavu u „Obzoru“ broj 291 od 29. oktobra 1928. pa da se o tome dobije uvjerljivo svjedočanstvo iz prve ruke. Zaista nemam potrebe da potanje objašnjavam uređivanje i izdavanje lista „Glas pravoslavlja“ ili bilo koje druge publikacije, jer je to sve već objašnjeno i rečeno gdje je bilo potrebno.

Saopćujem da od 1941. do 1945. nijesam ni za trenutak bio gradjanin NDH, a u njoj sam imao status stranog novinara, koji je morao redovito produljivati dozvolu boravka; nijesam nikad stupao u redove ustaške organizacije ili u bilo kakvu političku stranku ili organizaciju; ni časa nijesam bio u državnoj ili vojničkoj službi NDH; za svoj humanitarni, književni ili naučni rad nikad nijesam primio ni jednog novčića od bilo kakve blagajne NDH.

Što se tiče podizanja mauzoleja za Njegoševu grobnicu na Lovćenu uvjeren sam da bi većina Crnogoraca pozdravila uklanjanje one nagrde kralja Aleksandra, u kojoj se sada nalaze Njegoševe kosti. Odlučno sam protiv toga da se Aleksandrova zadužbina nekud prenosi i postavlja na drugo mjesto (u Crnoj Gori), a naročito sam protiv toga da se dozvoli Srpskoj pravoslavnoj crkvi da nad mauzolejem postavlja nekakve svoje embleme. Ako bude trebalo postavljati nekakve neprojektirane embleme iznad Njegoševih kosti, onda neka ih postavlja Crnogorska pravoslavna crkva, a nipošto srpska, rumunjska, bugarska, grčka ili bilo koja druga.

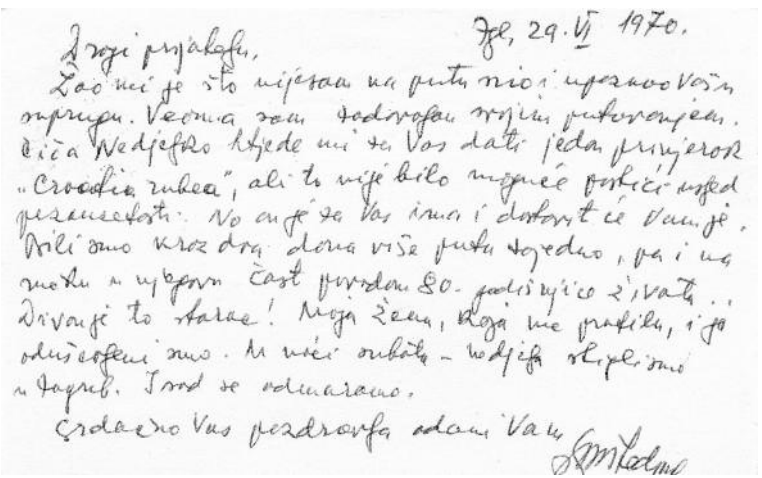
Čudim se što vas nije ničemu poučio slučaj Nektarija Krulja, koga su Crnogorci svojevremeno otjerali iz svoje sredine. Također nijeste ništa naučili iz slučaja Makedonske provoslavne

crkve. Među Crnogorcima niče misao da pođu stopama Makedonske pravoslavne crkve, a na to ih sili Srpska pravoslavna crkva svojom politikom i poricanjem elementarnih prava Crnogorcima, prava da se nazivaju svojim nacionalnim imenom, prava da imaju svoju nacionalnu crkvu, prava koje im je nepravedno oteto iza prvog svjetskog rata.

Ne očekujem i ne zahtijevam da objavite ovo pismo, ali ću se ja postarati da ono bude deponirano na izvjesnim mjestima, gdje će služiti kao dokumenat ovoga vremena i ljudi u njemu.

Na ova i neka druga pitanja iz domena Srpske pravoslavne crkve mi ćemo se opširnije osvrnuti i pretresti ih u jednoj posebnoj publikaciji, koja će izaći pavodom smještanja Njegoševih kosti u mauzolej na Lovćenu. A dotle neka bude dosta uvaženom člankopiscu u „Pravoslavlju".

S. M. Štedimlija

Ljubljana, 29. VI 1970.

Dragi prijatelju,

Žao mi je što nijesam na putu nijesmo vozili zajedno. Veoma sam zadovoljan vašim putovanjem. Điča Nedjeljko htjede mi da Vas dati jedan primjerak „Croatia rubea", ali to nije bilo moguće pošto sam odšao prezauzet. No ako će da Vas imam i dobavit ću Vam je. Prili smo kroz dosta dana više puta zajedno, pa i na moju u njegovu čast priredjen 80-godišnjica života. Divanje to ništa! Moja žena, koja me pratila, i ja odmorili smo. U ovoj okolini - Nedjelja Ključ smo u Zagrebu. Svud se odmaramo.

Srdačno Vas pozdravlja odani Vam

Štedimlija

Zagreb, 13. VI 1970.

Dragi prijatelju,

Sa zahvalnošću primih danas poslatu mi fotokopiju članka iz PRAVOSLAVLJA. U međuvremenu mi je jedan prijatelj posudio primjerak povodom čega sam uputio pismo glavnom uredniku. Nisam reflektirao da to pismo objave pa nije napisano u formi ispravke po zakonu o štampi. Prilažem kopiju, ali nisam za sebe ostavio drugu, pa Vas molim da mi je zgodnom prilikom vratite.

Odmah nakon moje kopije došao je iz Titograda jedan prilično jak udarac po Srpskoj pravoslavnoj crkvi. Svoj napadnuti članak iz VJESNIKA dostavio sam Blažu Jovanoviću, predsjedniku skupštine općine Cetinje i predsjedniku narodne skupštine u Titogradu iako su oni to svakako prije čitali.

Meni nije bilo službeno saopćeno 1935. o isključenju iz crkve nego mi je to saopćio usmeno tadanji zagrebački paroh i zamolio me da stvar ne objavljujem. Kasnije su mi poslali preko poreznog ureda platni nalog za nekoliko godina neplaćenog crkvenog poreza. Ja sam s motivacijom pismeno odbio taj nalog navodeći da nisam nikad ni pripadao Srpskoj pravoslavnoj crkvi nego samo Crnogorskoj autokefalnoj crkvi, a ona od mene ne traži nikakav porez. Na tu moju tobožnju žalbu nije nikad uslijedilo rješenje ni crkvene ni finansijke vlasti i ja do danas nisam plaćao porez koji je na vjernike raspisala srpska crkva.

No oni su na mene bijesni i zbog napisa objavljenih u srbijanskim i crnogorskim listovima prije rata kao na pr.: Njegoš ili sv. Sava, Zatim: Gdje da se podigne Njegošev spomenik sl. Te su članke donosili listovi u Srbiji. Zatim su na mene bijesni i zbog kampanje protiv dra Nektarija Krulja, episkopa u Nikšiću. Tu sam kampanju započeo u niškom mjesečniku PREGLED

CRKVE EPARHIJE NIŠKE uz pristanak i nagovor niškog episkopa Dositeja. Povodom te kampanje Nektarije je zatražio premještaj u Tuzlu i tamo je nakon ovog rata umro, Na koncu meni odavno prijete ljotićevci, nedićevci i dražinovci u Njemačkoj i u drugim zemljama da će me napasti zbog onog napisa u odbranu opatica u bolnici milosrdnih sestara u Zagrebu gdje je bio smješten 1941. episkop Dositej (objavljeno u Glasu koncila).

Sad im se pruža prilika da me psuju i grde kad se ja ne mogu braniti. Došao jo k meni jedan od urednika VJESNIKA na razgovor povodom mog napisa u tom listu. On reče da dobijaju mnoštvo anonimnih pisama protiv mene, ali tek kada sam kasnije pročitao što piše PRAVOSLAVLJE uvjerio sam se da se on kretao u razgovoru oko tamo dodirnute tematike. Tada ja nisam znao za pisanje PRAVOSLAVLJA.

Dakle, o tome toliko. Ja putujem sa ženom vjerojatno u četvrtak ili u petak. Vraćam se za pet-šest dana u Zagreb.

Vama srdačno zahvaljujem na pažnji i na uslugama, vaš odani

S. M. Štedimlija

Dragi prijatelju, dobio sam na uvid jedan primjerak PRAVOSLAVLJA te sam već poslao odgovor glavnom uredniku i njegovom lažavom episkopu-člankopiscu. Vama šaljem kopiju radi znanja s molbom da je sačuvate negdje među svojim spisima.

Srdačno Vas pozdravlja odani Vam

Zgb, 9. VI 1970. S. M. Štedimlija

Zgb, 16. VI 1970.

Dragi prijatelju,

Publikaciju dra Ljubomira Durkovića-Jakšića, svršenog pravoslavnog bogoslova i doktora bogoslovskih nauka s varšavskog sveučilišta, inače po ubjeđenjima velikosrbina i četnika, imam. To je separat iz crkvenog časopisa. Imam i njegovu raspravu objavljenu u zborniku SRPSKA PRAVOSLAVNA CRKVA povodom 700-godišnjice autokefalnosti SPC.

Materijal o četničkom stavu prema Meštrovićevu mauzoleju nemam kod sebe. Tek sam u inozemstvu ponešto čitao, ali citirati ne mogu jer nemam izvornike. Kad dođe vrijeme morat ću se obratiti Vama.

Inače mi rekoše u Londonu da se kralj Petar sastajao sa sadanjim patrijarhom kad je ovaj službeno išao u posjetu grčkim crkvenim velikodostojnicima. Tom prilikom je uređeno pitanje organizacije SPC u inozemstvu, naročito u Americi. Došlo je do velikih personalnih promjena koje je raskralj odobrio. Tada je u mnogim listovima od Australije do Švedske obustavljena kampanja protiv patrijarha kao „komunističkog eksponenta“. To su listovi, koji su stajali pod uplivom kralja Petra.

O patrijarhu Varnavi pisano je mnogo. Pisano je o njegovoj aktivnosti organizatora četničkih jedinica u Makedoniji, zatim o njegovom „rodoljubnom radu“ od Pljevalja (gdje je rođen) do patrijaršijske stolice u Beogradu. Osim dnevnih listova i tjednika koji su pisali povodom njegovog izbora za patrijarha i nakon njegove smrti, koliko se ja sjećam pisala je opširnije NARODNA ODBRANA vojvode Ilije Birčanina, zatim kalendar-godišnjak VARDAR što ga je izdavalo društvo Kolo srpskih sestara svake godine i na koncu godišnjak BRASTVO organ društva svetog Save. No bit će interesantno pogledati što o njemu piše

dr Milan Stojadinović u svojim memoarima, koje izdaje naklada OTOKAR KERŠOVANI u Rijeci. Knjiga je već složena za tisak podavno. Čekalo se na predgovor, ali je Mato Rajković kao predviđeni autor predgovora otkazao taj posao. Stojadinović piše opširno o konkordatskoj kampanji. Tada su pravoslavni prvosveštenici zajedno s ljevičarskim studentima izašli u ornatima na ulice i demonstrirali usklicima: Dolje konkordat! Dolje papa! Dolje jezuitski katolicizam! Živjelo pravoslavlje! Živio patrijarh Varnava! Živio Staljin! Živjela treća internacionala! Živjela svjetska revolucija! Dolje fašizam! itd.

Inače o Varnavi je objavljeno mnogo podataka u crkvenim listovima i časopisima onoga vremena. Govorilo se da je bio otrovan, ali ja ne vjerujem u tu tezu. Umro je svakako prirodnom smrću.

U građanstvu Varnava se zvao Petar Rosić, rođ. 1880. Od 1910, služio kao episkop u Makedoniji, od 1920. skopski vladika, a od 1930. patrijarh srpski. Za vrijeme prvog rata bio u Rusiji, a kasnije na solunskom frontu. Pogledajte o njemu Stanojevićevu Enciklopediju SHS pod Rosić Varnava.

Ja polazim na put u četvrtak 17. VI i ostajem nedjelju dana.

Srdačno Vas pozdravlja odani Vam

S. M. Štedimlija

Zagreb, 13. VII 1970.

Dragi prijatelju,

U odgovoru na vaše pismo od 10. ov. mj. odmah odgovaram.

Veoma cijenim vašu namjeru da obradite problem na kojem sada radite i želio bih Vam biti od ruke koliko god mi je to moguće.

Naveo sam Vam podatak iz knjige Tomaša Markovića o položaju crnogorske pravoslavne crkve do kraja 1918. Tada je na njenom čelu bio mitropolit Mitrofan Ban kao mitropolit. Prva dužnost okupatora (srpske vojske) bila je da opljačkaju Bana, t. j. sva manastirska dobra kojim je on upravljao. Poklali su manastirsku stoku, opljačkali magazine a mitropolita zlostavljali i izvrgavali ruglu jer nije htio položiti prisegu kralju Petru zato što ga je vezala prisega kralju Nikoli. Na koncu su ga prisilili da sudjeluje na kongresu srpskih odnosno pravoslavnih episkopa. Većinom glasova je izglasano pripojenje crnogorske crkve srpskoj. I tako je nestalo crnogorske crkve bez pitanja Crnogoraca i drugih ustavnih faktora. O tome pogledajte što piše u Stanovićevoj Enciklopediji pod Patrijaršija i pod Ban.

Crnogorski časopis DAN donio je jednu poslanicu mitropolita Bana. Tu se spominje službena posjeta Crnoj Gori i njenoj crkvi srpskog profesora dogmatike i crkvenog prava.

Velikosrpske članke o crkvi napisao je dr Ljubomir Durković, inače bogoslov. Jedan od tih članaka citira spomenuti Tomaš Markovič u svojoj knjizi. To isto samo detaljnije isti autor piše u zborniku Srpska pravoslavna crkva, koji je izdat povodom 700-godišnjice autokefalnosti srpske crkve.

Na koncu valja vidjeti što piše u knjizi PEDESET GODINA NA PRESTOLU CRNE GORE o organizaciji i o nezavisnosti Crnogorske crkve.

Na Cetinju je izlazio časopis PROSVJETA, koji je bio u neku ruku i organ Crnog. prav. crkve.

Naravno, ja ću Vam javiti podatke i o drugim publikacijama, koje moram tek prikupiti.

Crnogorska crkva je imala i svoje svetitelje: Ivana Vladimira, Vasilija Ostroškog, Stefana Piperskog, Petra I Cetinjskog, Arsenija Ždrebaoničkog... Njih su kasnije proglašavale svecima i druge pravoslavne crkve.

Ako budem i kad budem imao mogućnost doći u Split na nekoliko dana o tome ću Vas obavijestiti. No obavezao me je moj zemljak i dobar prijatelj, književni radnik i prevodilac prof. Dr Milan Rakočević iz Ljubljane da negdje provedemo bar nekoliko dana zajedno. Još ne znam kud on smijera. Ako ima u Splitu privatnog smještaja (ne u hotelima) onda bih mu predložio da tamo provedemo par dana. Najbolje bi bilo krajem ovog mjeseca tako da bi se mi dvojica vratili kolima vašeg kolege dra Bašovića koji se kroz Split vraća 1. VIII iz Crne Gore pa bi nas uzeo i prevezao kućama. No to sve ne zavisi od mene i to nije dogovoreno. Ja ću Vas na vrijeme obavijestiti.

Srdačno Vas pozdravlja odani Vam

S. M. Štedimlija

Zagreb, 21. VII 1970.

Dragi prijatelju,

Bit će da ja nijesam bio jasan u svom posljednjem pismu: htio sam reći da bih želio doći u Split samo par dana i sam. Otud bi me 1. VIII vratio kolima vaš kolega dr Bašović, koji će se toga dana vratiti sa suprugom kolima iz moga sela, gdje je provodio ljetni odmor na svom imanju. Drugi moj prijatelj i kum Mehmed Mašić, novinar radia i Arene sada boravi u Omišu radi snimanja neke priredbe i provođenja organizacije, ali se naši planovi nisu mogli uskladiti da me on vrati u Zagreb kolima. Zvao me je prije dva dana telefonom ali ja nisam bio doma pa nisam s njim razgovarao.

Dakle, ne radi se ni o kakvom planu da dolazim u Split ni sa ženom ni sa prijateljem. A ako i pođem, onda ću se s Vama o svim detaljima pismeno dogovoriti prije polaska.

Nemam pojma kako se može na Cetinju doći do nekih materijala koji se tiču crnogorskog konkordata, jer su moje veze s tamošnjim kulturnim rukovodiocima vooma nategnute. No uvjeren sam da bi Vam izašao u susret bivši direktor državnog muzeja prof. Risto Dragićević (Bajova ul. 21a, Cetinje). Uostalom ta građa nije nikakva državna tajna i nju bi morali pokazati u znanstvene svrhe svakome. Ako su to tiskane brošure, časopisi ili novine, onda je to u Biblioteci, kojoj je direktor dr Niko S. Martinović, moj živi neprijatelj. No ako su arhivalija onda to mora biti u arhivu državnog muzeja (bivši dvor) na Cetinju. Jedan od rukovodilaca u muzejskim ustanovama je dr Jovan Vukmanović, doduše etnograf i bivši direktor etnografskog muzeja na Cetinju. Vjerujem da bi Vam i on izašao u susret kao i njegov brat prof. Savo Vukmanović, koji je direktor Njegoševa muzeja i po tome član uprave zajednice muzeja na Cetinju.

No valjalo bi pogledati, kad je riječ o konkordatu, Korespodenciju Rački Strossmayer (4 sveska), a zatim i neka godišta cetinjskog časopisa ZAPISI, koji su donosili pisma Jovanu Sundečiću i od njega po pitanju konkordata. Sundečić je naime radio na ubrzanju i izradi konkordata. Na koncu valjalo bi vidjeti onoga lažova, klevetnika i ništačovjeka kneza Luja Vojnovića te pročitati što on piše o konkordatu, naročito u svojoj brošuri protiv kralja Nikole. Možda je on još negdje pisao, u nekom periodičnom listu? Svakako treba vidjeti što je objavio u listu VREME, 4/1924, 1082, 3; svakako ima još po koješta jer se on nezasluženo hvalio svojim zaslugama za sklapanje toga konkordata.

Mislim da i u spomenici „50 godina na prestolu Crne Gore“ (Cetinje 1910) ima nešto materijala o katoličkoj crkvi i o njenom položaju u Crnoj Gori. Tu je spomenicu uredio dr Lazo Tomanović.

Srdačno Vam zahvaljuje na ljubaznosti i pažnji odani Vam

S. M. Štedimlija

Zagreb, 14. VIII 1970.

Dragi prijatelju,

dobio sam vaše pismo s prilozima, koje ću Vam vratiti čim ih pročitam i pokažem nekim zainteresovanim osobama.

Ne znam da li Vas mogu zanimati neki moji predratni članci, ali Vam ipak o njima za svaki slučaj šaljem podatke:

1) Knjaz Nikola i Strossmayer. Obzor, 77/1937, 71, 4

2) Strossmayer i Sundečić. Obzor, 78/1938, 102, 1-2; 116, 1-2.

3) Katolička crkva u Crnoj Gori. Obzor, 77/1937, 170, 1-2.

Koliko se sjećam u tim člancima ima ponešto u vezi s crnogorskim konkordatom, o čemu sam Vam ranije nešto pisao. Treba biti oprezan kad je riječ o Luju Vojnoviću. Njegove izjave valja provjeravati svakako.

U vezi s vašom odbranom, i prije nego sam je pročitao, želio sam spomenuti, da ste trebali vi svi zajedno predložiti s obrazloženjem da se na sudu preslušaju kao svjedoci sve one osobe od Bakarića, Savke, Pere Pirkera do uredanika VUSa i Nade Krmpotić, koji su pisali o ravnopravnosti. Mislim da bi bilo naugodno odbiti taj predlog odbrane, a prihvatiti pored toga teze tužbe. Naravno, insistirati da se pozvani jave na sudu kao svjedoci da bi im se mogla postavljati shodna pitanja.

Pozvao bih ja na suđenje u svojstvu svjedoka i one organe sigurnosti, koji su uticali na svjedoke te bi ih postavio pod unakrsnu vatru da bi se na taj način ne samo diskvalificiralo svjedoke, nego i dokazalo da je optužba montirana i materijal isfabrikovan kao u doba Rankovića što se radilo. Tamo se mogu saznati imena tih osoba.

Ovdje u krugovima intelektualaca postoji veliko zanimanje za ishod procesa i još veće zgražanje na činjenicu da nijesu našli Hrvata za tužioca nego baš Srbina. Zgražaju se ljudi i na neobjektivnost suda naročito predsjednika vijeća.

Zahvaljujem Vam na pažnji i na brizi za moje liječenje. Mogu Vam reći da ja imam socijalno osiguranje kao član Društva književnika, ali od toga imam malo koristi. A i da ga nemam, imam prijatelja liječnika koji bi mi pomogli kad bi mogli. U Rimu sam bio gost kod prijatelja prof. medicine koji bi mi pružio pomoć kakva bi bila nužna, ali mu ja nijesam još ništa tražio.

Savjet za kulturu preko svojih komisija priznao mi je umjetnički staž koji sada iznosi 46 godina, ali da bih dobio neku mizernu panziju moram čekati još tri godine ili platiti socijalnom osiguranju skoro milion dinara zato što za mene nije plaćeno osiguranje za zadnjih pet godina. To znači praktično ja nikad neću dobiti tu mizernu penziju. Ali eto imam bar zdravstveno osiguranje za koje plaća savjet za kulturu.

Moju ženu su penzionisali kao invalida prve kategorije i odredili joj dohodak od 75.000 starih dinara mjesečno. I sad neka živimo!

Posjetio me je moj kum Mehmed Mašić i pričao mi o susretima s Vama. Žalio je što zbog službenog posla nije mogao udesiti još jedan sastanak kako ste Vi predlagali i željeli. Ali bit će dana za megdana...

Kod mene je stanje još dosta teško ali ima znaka poboljšanja. Ipak se držim još kreveta i najdalje kud idem to je do mašine za pisanje. Možda ću ipak izbjeći ovaj put potpuno pogoršanje... A možda ćemo se i vidjeti nakon toga jednom zgodom. U svakom slučaju ja ću Vas na vrijeme obavijestiti.

Srdačno Vas pozdravlja odani Vam

S. M. Štedimlija

Zagreb, 21. VIII 1970.

Dragi prijatelju,

Sa zahvalnošću Vam vraćam priložene dokumente nakon što sam ih pročitao ja i moji prijatelju, koji su me zadnjih dana ovdje posjećivali.

Mislim da ste danas ili jučer čitali u novinama pismo dra Vladimira Dedijera o Njegoševom spomeniku i da ste primijetili da on ponavlja ono isto što sam ja rekao u svojoj bilješci u VJESNIKU zbog koje su me napadali sa svih strana. Dedijera neće napadati. Ta on je sin intimnog Cvijićevog, a i Crne ruke suradnika Jefta Dedijera, suradnika Srpskog etnografskog zbornika akademije nauka u Beogradu i autora nekoliko velikosrpskih publikacija u tom zborniku.

Ovom Dedijerovom pismu dat je osobito veliki publicitet a to nije bez nekog vraga. I za takvog srpskog angažmana uvijek se nešto skriva. Vidjet ćemo što će biti...

Srdačno Vas pozdravlja odani Vam

S. M. Štedimlija

Zagreb, 21. VIII 1970.

Dragi prijatelju,

Zahvaljujem Vam na brizi za moje ozdravljenje, ali Vam ne mogu reći ništa dobro u tom pogledu. Naime ja još ne izlazim iz svoje sobe u koju su me osim bolesti, koja me muči već skoro mjesac i pol dana, satjerale i mnoge druge nevolje i neprilike. Ipak mogu reći da se osjeća izvjesno poboljšanje, ali je to nestabilno i ja se ne smijem osokoliti i ponašati se kao da ozdravljujem. No – neka to sada!

Bilo bi mi drago da se vidimo u Zagrebu, a ne kao prošli put: da me pred odlazak u Split obavijestite o svom dolasku. Na zaboravite moj te1efon: 442-903. Kad dođete javite se odmah pa mi recite svoj program boravka i urečite mjesto sastanka ako nećete doći u moj stan, a najbolje bi bilo da k meni dođete radi razgovora i razmjena informacija o raznim pitanjima.

Ja nemam pri ruci nikakvih bibliografskih biljažaka u vezi s konkordatom, ali njih će sigurno biti u Bibliografiji Leksikografskog zavoda u Zagrebu no ja tamo sada ne mogu ići zato što su svi suradnici na kalektivnom odmoru do 3. IX, pa me nema tko pustiti da tražim po katalozima. Ja sam u neku ruku mali suradnik te edicije, kojom rukovodi sada dr Slavko Batušić, pa se nadam da bi mi oni izašli u svakom pogledu u susret i besplatno. Kad Vi dođete onda ćemo isprobati sreću. Vama je potrebno pregledati stvarno kazalo po riječju konkordat, jer se tu bi moralo nalaziti pobilježeno sve što Vas može zanimati. Nažalost redakcija je u zakašnjenju, pa je izdala svezak 11 a 9 i 10 su još u radu. Stoga ta materija nije objavljena. Možda bi bilo korisno pregledati (barem za konkordat patrijarha Varnave i Milana Batlije) i stručni katalog sveučilišne biblioteke. No tu se mogu naći samo posebne pubikacije, a ne i članci iz periodike.

U Beogradu postoji list SRPSKA ili SLOBODNA REČ, koju je prije rata i za vrijema rata uređivao Stevan Dedijer, a neko vrijeme sâm ili s njim i Srđan Prica. Uz izvještaje o borbama oko konkordata u Beogradu su i fotografije, koje su danas rjetkost. Zatim izašli su na našem jeziku memoari dra Milana Stojadinovića (naklada Otokar Keršovani u Rijeci) i Dragiše Cvetkovića, u kojima se mnogo govori o konkordatu i o borbama oko njega. Slobodna reč u Beogradu nalazi se kompletno u CK SKJ, odnosno centralnog instituta za povijest radničkog pokreta. Tamo je do nedavno bila bibliotekarica i šefica moja daljnja rodjakinja prof. Jela Vučinič, supruga pok. Veselina Masleše, ali ona je umrla pa sad tamo ne poznajam nikoga.

No unatoč svemu tome ako mi nešto dođe do ruku u vezi s tom temom, ja ću pobilježiti i Vama poslati u pismu. Imao sam ja u Obzoru nakoliko članaka o vezama i prepisci između Strossmayera i knjaza Nikole, odnosno Jovana Sundečića, ali nisam siguran da li se tamo nešto nalazi o crnogorskom konkordatu sa sv. Stolicom. Ako bi Vas to zanimalo ja bih popisao (bibliografski) te članke i poslao Vam.

Nadam se da ste pronašli jednu predratnu i tri poslijeratne brošure Sima Simića, u kojima se govori protiv katoličke crkve i njene hijerarhije. Predratnu ja nemam, ali poratne su izašle u Titogradu pa ih tamo možete dobiti. Čak je i poznati sekratar CK KPJ Gorkić prije rata objavio u Wilderovoj tiskari jednu knjigu o političkoj situaciji u Jugoslaviji, u kojoj se govorilo i o konkordatu, ako me ne vara pamćenje. Ja sam tu knjigu imao u rukama.

Poznato Vam je što je o tome pisao naš dični Srbin ljotićevske narodnosti i četničke vjeroispovijosti akademik Ferdinand Čulinović, bivši sudac u aparatu NDH.

Srdačno Vas pozdravlja odani Vam

S. M. Štedimlija

Zagreb, 31. VIII 1970.

Dragi prijatelju,

pišem Vam danas na 42-gu godišnjicu izlaska iz štampe moje prve političke publikacije GORŠTAČKA KRV, koja je u svoje vrijeme izazvala mnogo bure i na koncu bila zabranjena od strane policije (zabranu su potvrdili okružni i apelacioni sud u Beogradu, ali tužilac je propustio rok da podine optužnicu pa nije došlo do rasprave). Mnogo je to dana prošlo od onoga doba!

Gorkić je pisao malo o konkordatu jer je toliko spadalo u tu knjigu o političkoj situaciji u Jugoslaviji. Inače su njegovi suvjernici nastupali zajedno s popovima i vladikama SPC. S njihova su nastupa u toj demonstraciji brali kapital njihovi političke pristaše onoga vramena i to je došlo do izražaja u pitsbuzgškom tjedniku SLOBODNA REČ. Dakle tada je KPJ išla ruku pod ruku s SPC.

Memoari dra Stojadinovića su tiskani u izdanju OTOKAR KRŠOVANI u Rijeci, ali još nisu u prodaji. Traži se pisac predgovora. Ponuđeno je Matu Rajkoviću ali on je odbio tu ponudu. I tako sada ti memoari na oko 700 stranica čekaju u Rijeci da izađu ali nemaju predgovarača.

Brošura Nikitović-Cvetković nije isto što i memoari Dragiše Cvetkovića, koji su štampani u nekoliko svezaka u Parizu kao Memoari Dragiše Cvetkovića. Oni su na našem jeziku štampani u Parizu i kod nas ih nema niti će ih biti. Njih može nabaviti Boško Vračarević, 49 bis, Avenue Foch la Garenne (Seine), Paris. To su memoari, koji su kao takvi izlazili povremeno u sveskama. Oni kod nas nijesu uopće objavljeni niti će biti objavljeni u dogledno vrijeme.

Drug Ferdo Čulinović ja nekom prilikom držao jedno predavanje koje bi spadalo u njegovu materiju Jugoslavija između dva rata, ali u njegovoj knjizi o tome ja ne nađoh sadržaj toga predavanja o konkordatu. Prema tome moju napomenu o njegovom

pisanju o konkordatu troba uzeti kao pogrešku. Ja sam to predavanje slušao u svoje vrijeme pa sam bio uvjeren da ga je on štampao i u svojoj knjizi, ali sada vidim da ga u toj knjizi nema. Stoga na to ne obraćajte pažnju povodom moje napomene.

Ja bih vjerojatno pošao „kud za vazda gre se" da nije bilo ljekova koje ovdašnjih a koje onih koje mi je dao moj gostoprimac u Rimu, inače sveučilišni profesor medicine i koji je uvijek spreman da mi bilo kakav lijek nabavi i pošalje. Prema tome nije stvar u nedostatku ljekova nego o dotrajalosti organizma. Uzmite u obzir 10-14 godina baznadnog mučeništva i stradanja! To se mora ispaštati! Ali ja ipak mislim da još nije vrijeme da se ide „kud za vazda gre se", pa se tako i ponašam. Kad Vi dodjete u Zagreb, ja ću biti zdrav, odnosno sposoban da s Vama izađem i ako bude trebalo kud pođem.

Morat ću se obratiti mome pobratimu Vlatku Pavliniću da mi pribavi VERITAS, jer ja nijesam nikad taj list imao u rukama niti znam gdje izlazi i tko ga izdaje, uređuje i raspačava. Kao urednik Glasa Koncila Pavletić će mi pomoći da do toga lista dođem.

Ja ću ponovo pregledati svoju bibliografiju pa ako po naslovima ustanovim da imam još nešto s tematikom, koja Vas zanima, ja ću Vas obavijestiti premda na vjerujom da ćete nešto moći koristiti.

Već sam Vas upozorio na Strossmayerove zasluge za crnogorski konkordat i na njegovu korespodenciju s Račkim. Dodajem tome da su Strossmayerova pisma knjazu Nikoli objavljena u cetinjskom časopisu ZAPISI, naročito od broja 1, god. 1935, pa dalje (str. 27, 96, 153, 224, 290, 349, zatim u drugom polugodištu 1935: prepiska između Strossmayera i Jovana Sundečića: str. 30, 101, 165, 229, 288, 356. Zatim treba vidjeti što sadrže pisma objavljena 1937, knj. XVII: str. 93, u knj. XVIII: str. 343. U istom časopisu, knj. XXI, god. 1939. treba vidjeti prepisku Strossmayera-kardinala Rampole na str. 166, i pismo knjaza Nikole Strossmayeru na str. 356. U knj. XXII, god. 1939. treba vidjeti pisma nadbiskupa barskog Milinovića na str. 294.

Ja nemam ZAPISE od 1928-1935, a i u tim godištima bi se moglo ponešto naći.

U svakom slučaju bi trebalo pregledati spomen-knjigu pod naslovom „50 godina na prestolu Crne Gore“ (Cetinje 1896), koju je uredio dr Lazo Tomanović, a vjerojatno i sâm napisao.

Ne znam da li ulazi u vašu radnju meterija, koja se odnosi na patrijarha Gavrila, jer ako se odnosi i na njega valjalo bi svakako iskoristiti ono što je pisala POLITIKA (tada izrazito dvorski list) povodom njegove kandidature za episkopa prizrenskog 1911-1912. Tom prilikom je zbog neuspjeha u akciji protiv Gavrila (bio je tada đakon vaseljenske patrijaršije u Carigradu) bio smijenjen srpski poslanik u Carigradu i on je o tome smjenjivanju štampao jednu brošuru 1912. Sad se momentalno ne mogu sjetiti njegova imena, ali se to može lako saznati iz odnosnih brojeva POLITIKE. Gavrilov protukandidat je bio crnorukac i četnički vojvoda u Makedoniji Radenković, koji uopće nije imao nikakvog obrazovanja, a naročito ne duhovnog, osim obrazovanja u rukovanju bombama. Kao takvog, dali su ga preko noć zamonašiti da bi mogao biti kakav-takav kandidat za episkopsko mjesto u Prizrenu, ali to nije prihvatila tada nadležna vaseljenska patrijaršija u Carigradu. Istaknuti četnički vojvoda i ideolog Miodrag Milenović, jedan od direktora POLITIKE, napisao je članak o Radenkoviću u ENCIKLOPEDIJI SHS (s. v. Radenković Bogdan), ali u tom članku ima mnogo laži. Tamo spominje i dra Gavrila Dožića.

Dakle, ako se ja nečega sjetim ili nešto nađem, o tome ću Vas obavijestiti bez obzira jeste li naručili ili ne, pa Vi poslije odlučite što možete iskoristiti a što ne.

Znam, Vi putujete u Mostar jer 4. IX nastavlja se rasprava na kojoj nastupate kao branilac. Neka Vam je sretan put i želim Vam uspjeha!

Srdačno vas pozdravlja odani Vam

S. M. Štedimlija

S. M. Štedimlija
Kukuljevićeva 21
Zagreb

Zagreb, 29. IX 1970.

Vrlopoštovani gospodine profesore,

U odgovoru na vaše ljubazno pismo od 28. IX čast mi je odgovoriti Vam slijedeće:

1. Moja bibliografija o pravoslavlju u Hrvatskoj je veoma mala i neznatna: S. M. Štedimlija: Auf dem Balkan. Verlag Putovi. Zagreb 1943 (über die politische Orientirung des seröischen ortodoksen Kirche. S. 93 u. w.); Pravoslavlje u Hrvatskoj. Naša domovina, sv. 1 Zagreb 1943. Izdanje Ustaškog glavnog stana. Gl. urednik prof. Filip Lukas. Str. 298-304.

2. Ja sam bio glavni urednik publikacije „Pravoslavni kalendar“, koja je izlazila kao zbornik-godišnjak. Mislim da tu nema mojih potpisanih tekstova. Izašli su brojevi: 1942, 1943, l944, 1945.

Službeno glasilo Hrvatske pravoslavne crkve „Glas pravoslavlja“ izlazilo je u Zagrebu. List je počeo izlaziti u kvart-formatu na uskrs 1944, a izlazio je do uskrsa 1945, dakle svega 14 brojeva iako je bilo rečeno da će izlaziti 15-dnovno. Ja sam bio potpisan kao glavni i odgovorni urednik a Joca Cvijanović kao urednik službenog, crkvenog dijela. U stvari list je uređivao bogoštovni odio ministarstva pravosuđa, a rukopise jo dostavljao preko promidžbe.

Od momenta proglešenja NDH ja sam vodio u Zagrebu Crnogorski ured, koji se s početka zvao Crnogorski nacionalni komitet. Ta ustanova nije bila nikad prijavljena vlastima niti od njih odobrena ali su sve vlasti s njom održavale veze kao sa priznatom. Njenim su se uslugama koristili SVI Crnogorci

naseljeni u NDH, zatim veći dio pravoslavnih Hercegovaca, pojedina sela pravoslavna u Slavoniji i mnoštvo pojedinačnih pravoslavaca iz raznih djelova NDH. Čak je bilo ugroženih katolika, koji su se priznali pravoslavnim Crnogorcima da bi se koristili uslugama moga ureda. Zatim je bilo mnogo Jevreja, Srba iz NDH i iz krajeva zapadne Srbije (Valjevo, Čačak, Užice i dr.). Kakva su prava imali moji štićenici i posjednici iskaznica mog ureda vidite iz faksimila legitimacije, koju Vam prilažem uz ovo pismo.

Pa ipak ja nisam ništa znao o namjeri da se osnuje Hrvatska pravoslavna crkva dok o tome nisam pročitao u novinama (Hrv. narod od 4. IV 1942, zatim od 9. IV 1942; 30. V 1942; 6. VI 1942; 9. VI 1942 i t. d. Prvi moj dodir s tom crkvom uslijedio je na molbu dra Vilka Riegera, glavnog ravnatelja promidžbe. On me zamolio da izradim pravoslavni kalendar i ja sam toj molbi izašao u susret. Nisam nikad zauzimao nikakav službeni položaj u okviru organizacije te crkve.

Osnivajući kalendar-godišnjak za 1942. ja sam mu odredio ime i nazvao ga OGNJIŠTE, ali taj naslov iako je bio objavljen u novinama nije odobrio A. Pavelić, nego je naredio da se kalendar zove jednostavno: Pravoslavni kalendar. Pod tim imenom on je izlazio četiri puta.

Za titularnog urednika „Glasa pravoslavlja“ imenovan sam stoga 1. što je list administriran iz knjižare „Velebit“, kojoj sam ja bio direktor i odgovorni urednik njenih izdanja; 2. Što je po nekoj odredbi za svaki list novinskog karaktera morao biti odgovorni urednik jedan profesionalni novinar, a u Zagrebu osim meno nije bilo takvog novinara; 3. Što je za jedan Pravoslavni list trebao biti urednik profesionalni novinar, ali pravoslavne vjere, jer bi bilo nezgodno da to bude katolik ili musliman; 4. Što se smatralo da ja osobno i kao pravnik i kao javni radnik najbolje poznajem suštinu i politiku pravoslavne crkve, te 5. Što sam ja smatran pripadnikom jednog prijateljskog

pravoslavnog naroda. Iz tih razloga ja sam pristao da se moje ime pojavi kao ime urednika u ovom listu.

Političke vlasti su zaključile da je potrebno imenovati još jednog episkopa osim Germogena, koji je bio metropolit u NDH, izabran je za to mjesto do tada meni nepoznati Spiridon Mifka, koji je kao monah bio član brastva nekog manastira u istočnoj Srbiji. Došao je u Zagreb moldavski episkop Visarion Puiu te je zajedno s Germogenom u početku srpnja 1944. posvetio za episkopa Spiridona, koji je dobio stolicu u Sarajevu.

Moldavski episkop je prvo posjetio biskupa Stepinca, a uoči posvećenja Spiridona napisao je u Hrvatskom narodu (od 15. VIII 1944) uvodnik, koji je cenzura dobrano okljaštrila zbog Visarionova protivnjemačkog stava. Rumunsko poslanstvo je zbog postupka cenzura uložilo protest ministarstvu inostr. djela NDH.

Episkop Spiridon je 6. VII 1944. ustoličen u Sarajevu u prisutnosti svećenika i vjernika katoličke crkve i muslimanske vjrske zajednice.

Ako pročitate „Glas pravoslavlja“ i Pravoslavni kalendar za sve četiri godine, onda mi možete postaviti konkretna pitanja, na koja ću Vam ja dati iscrpan odgovor.

Skrećem Vam pažnju na istraživanja dra Ivana Mužića, Meštrovićeva 2, Split, koji ima obilje materijala, mislim čak i iz vremena rata. Uvjeren sam da Vam on neće uskratiti svoje usluge.

Dakle, ja Vam stojim na raspoloženju za sve informacije, koje mogu pružiti po ovoj stvari.

S odličnim poštovanjem

S. M. Štedimlija

Uz dopisivanje sa Savićem Markovićem Štedimlijom

Tijekom studija na Sveučilištu u Zagrebu uspio sam u antikvarijatima u Masarykovoj ulici i na Zrinjevcu doći do gotovo svih knjiga Savića Markovića Štedimlije koje su mi postale veoma zanimljivo povijesno štivo. Moje poznanstvo sa Savićem Markovićem Štedimlijom nastalo je na pomalo neuobičajen način. Tijekom 1967. godine u Splitu je objavljena moja obujmom manja knjiga Razmatranja o povijesti Hrvata, koju je uskoro napao Centralni komitet SKBiH optužujući me da sam bosanske muslimane proglasio Hrvatima islamske vjere. Međutim, pravne sankcije u Hrvatskoj su izostale jer je političkim čimbenicima u Splitu bilo poznato da mi je prije tiskanja knjigu recenzirao Branimir Gabričević tada direktor Arheološkog muzeja u Splitu, inače poznat kao osoba jugoslavenskog svjetonazora kojemu je brat bio istaknuti Titov diplomat. Ta knjiga doživjela je veoma povoljne prikaze u hrvatskom emigrantskom tisku, ali je zbog više napadaja u sarajevskim medijima ostala potpuno prešućena u Hrvatskoj.

Tada mi je moj prijatelj profesor Živko Strižić koji je tada vodio Antikvarijat Matice hrvatske u Ilici javio da je Savić Marković Štedimlija kod njega prvi kupio primjerak Razmatranja. Na adresu, koju mi je dao Strižić, uputio sam S. M. Štedimliji pismo iz Splita, 19. VI. 1967, u kojemu sam naveo što mi je javio Strižić i predložio mu da napiše recenziju Razmatranja za časopis Crkva u svijetu, na način da može pisati o problematici knjige sve što hoće. Posebno sam mu u tome pismu napisao: „Prijatno sam se iznenadio jer sam, kao i mnogi, bio uvjeren da ste umrli od posljedica Staljinovih logora". S. M. Štedimlija odgovorio mi je pismom iz Zagreba,

dana 20. VI. 1967, navodeći da nije umro u Sibiru, nego da se vratio natrag u aprilu 1955, ali da je tek 1959. izišao „izliječen od mnogih mučenja i stradanja na slobodu“. U međuvremenu sam saznao da je, po vraćanju iz Rusije u Jugoslaviju, ponovno završio na robiji koju je također izdržao. Profesor Strižić me također informirao da S. M. Štedimlija, po dolasku u Zagreb, objavljuje rasprave, ali ne pod svojim imenom nego to potpisuje, između ostalih, i njegova supruga Ljubica Klančić. S. M. Štedimlija se odmah suglasio da napiše zamoljenu recenziju, a ja sam mu u posebnom dopisu napisao da recenziju Razmatranja potpiše punim svojim imenom i prezimenom kako bi na taj način bio zasluženo predstavljen intelektualnoj javnosti koja o njemu tada nije znala da je živ. U tom smislu obavještavam ga u pismu iz Splita, od 26. VII. 1967, da su biskup Frane Franić i glavni urednik Crkve u svijetu profesor Mate Meštrović prihvatili u potpunosti od njega poslani tekst i da je samo član redakcije Željko Mardešić predložio „kako bi bilo najbolje da recenzija bude potpisana inicijalima. Ja sam ustao protiv toga inzistirajući da svatko ima pravo po našim zakonima na svoj potpis i izgleda da je sada sve u redu. Kada se može Crnjanski predlagati za nagradu, zašto se Vi ne bi mogli potpisivati“.

Štedimlijina recenzija zapažena je u zemlji i u inozemstvu. Bogdan Radica, po njezinu objavljivanju u Crkvi u svijetu, zaključio je i ovo: „U ovom istom svesku Crkve u svijetu, ima i članak S. M. Štedimlije o Mužićevoj knjižici, koga isto tako treba uzeti u obzir, jer upotpunjava, svojim tumačenjem, Mužićeve teze“ (B. Radica, Nova razmatranja o povijesti Hrvata. Hrvatski Glas /Winnipeg, Canada/, broj od 13. I. 1968, str. 3).

Tako je započela suradnja S. M. Štedimlije u časopisu Crkva u svijetu koja se obostrano namjeravala nastaviti. U pismu koje

sam uputio S. M. Štedimliji iz Splita, dana 16. XI. 1967, poručujem mu i sljedeće: „Razgovarao sam sa don Matom Meštrovićem i on je oduševljen idejom da napišete članak o vezama crnogorskih i hrvatskih svećenika". Potrebno je navesti da urednik Mate Meštrović, inače poznati hrvatski jezikoslovac, nije cenzurirao ni jednu rečenicu u objavljenim tekstovima S. M. Štedimlije te da je Štedimlija bio honoriran na način da mu se tako htjelo i posebno materijalno pomoći.

Već tijekom 1967. godine, za boravaka u Zagrebu, osobno sam se upoznao sa S. M. Štedimlijom i njegovom suprugom Ljubicom Klančić, koja se u njihovom stanu u Zagrebu, u ulici Kukuljićeva 21, nesebično brinula o njemu, a posebno o njegovom narušenom zdravlju. Tijekom mojih povremenih boravaka u Zagrebu dovodio sam S. M. Štedimliju bez najave u stan nekim istaknutim intelektualcima, pa tako i Blažu Jurišiću koji o tome zapisuje: „10. ožujka 1968. nedjelja. Oko 3 sata popodne došao I. Mužić sa Savom Štedimlijom. Iznenadio me Štedimlija jer sam mislio da je mrtav" (Dnevnik Blaža Jurišića, priredila Biserka Rako, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1994, str. 496).

U pismu koje sam uputio S. M. Štedimliji iz Splita, dana 17. II. 1969, javljam mu da Franić „ne može biti bolji čovjek nego što je", a ovaj biskup Štedimliju je veoma cijenio kao uzornog čovjeka i pisca. Tako javljam Štedimliji u pismu iz Splita, dana 20. I. 1969, u svezi s njegovom raspravom o Popu Dukljaninu, koja je objavljena u Crkvi u svijetu, sljedeće: „Biskup je izjavio da Vam je članak izvanredan". U pismu S. M. Štedimliji iz Splita, dana 11. II. 1969, navodim mu: „Razgovarao sam s biskupom Franićem koji vodi liniju Crkve u svijetu. Stekao sam dojam da mu je apsolutno stalo do Vaše suradnje."...

*

Od gospođe Ljubice Klančić primio sam obavijest da je njezin suprug S. M. Štedimlija umro u Zagrebu 25. I. 1971, u 64. godini života.

Ivan Mužić

Split, 6. III 2016.

POLEMIKA O RJEČNIKU CRNOGORSKOG JEZIKA

The period between this and the previous issue of the Matica periodical was marked by the release of the first volume of the Dictionary of the Montenegrin National and Literary Language published by the Montenegrin Academy of Sciences and Arts. The reaction to this edition keeps the Dictionary in the centre of media attention. There are already so many reviews, critics, defences, expert and political reactions which created an unprecedented controversy in Montenegro and which reflect, in a way, the mentality in our country. Since the contributions on the Dictionary were published in daily newspapers and electronic media, Matica has decided to consolidate them under the Dossier in order to give the readers a comprehensive insight. This task is entrusted to Vlatko Simunović, the culture editor of daily Pobjeda, the newspaper which launched and followed this controversy.

Između dva broja časopisa Matica izašao je iz štampe prvi tom Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika u izdanju Crnogorske akademije nauka i umjetnosti. Uslijedila je reakcija na to izdanje koja ga drži u centru medijske pažnje. Nakupilo se toliko prikaza, kritika, odbrana, reagovanja, stručnih i političkih, koji već predstavljaju polemiku bez presedana u Crnoj Gori i na neki način odslikavaju stanje duha u našoj sredini. Kako su prilozi o Rječniku objavljeni u dnevnoj štampi i na elektronskim medijima, Matica je odlučila da ih objedini u

Dosije koji bi čitaocima omogućo cjelovit uvid. Taj posao je povjeren Vlatku Simunoviću, uredniku kulture u Pobjedi, listu koji je počeo i pratio ovu polemiku.

Jezik je jedan od temelja identiteta, a rječnik registruje svekoliko sačuvano narodno pamćenje. Pojava Rječnika narodnog i književnog crnogorskog jezika (kako ga razdvajaju autori), pionirski je lingvistički i kulturni poduhvat. To je događaj koji zavređuje pažnju stručne i laičke javnosti i predstavlja lakmusov papir stanja kulturne klime.

Iznenađenje je što CANU, u javnosti poznata kao institucija koja do sada nije pokazivala entuzijazam u borbi za crnogorski jezik, odjednom nastupa kao nosilac njegove promocije. Takođe je za čuđenje hrabrost CANU da bez leksikografskog iskustva, bez radova u montenegristici, pristupi tom poslu. Izrada rječnika podrazumijeva dugotrajna istraživanja, učešća najboljih poznavalaca i institucija i uvid javnosti. Time se obezbjeđuje solidnost koja se ne može zamijeniti spretnošću u korišćenju informativne tehnologije. Brzopletost povećava broj grešaka (koje se mogu ispraviti), ali se teže osloboditi starih mitova i shvatanja neprimjerenih ovom vremenu.

Crnogorsko društvo sa svim svojim manama nalazi snage da se razvija kao građanska, multietnička i multikulturna zajednica koja poštuje i razvija različitosti i u isto vrijeme gradi koheziono građansko tkivo. Vodila se duga i teška borba za nacionalno ime i vraćanje dostojanstva crnogorskog jezika, pa niko nema pravo da ga sada kompromituje. Gramatičari CANU ostaju lojalni tradicionalističkim jezičkim koncepcijama i odbijaju da se prilagode novoj društvenoj i kulturnoj realnosti.

U inače politički vreloj sredini posebno su iritirali neki pojmovi koji se tiču antifašizma i nacionalne tematike. Tako se jedan stručni neuspjeh pretvorio u politički skandal. Sigurno će biti još primjedbi i analiza ovog toma Rječnika i to je dobar put za afirmaciju stručne i naučne kritike. Polemika je pokazala da

Crna Gora ima potencijala u mladim ljudima koji su ispoljili znanje, strast i emociju za proučavanje i afirmaciju crnogorskog jezika.

Arogancija prema javnoj kritici od strane rukovodstva CANU i Autorskog tima, stručna i politička diskvalifikacija ljudi koji javno iznose primjedbe, pripada vremenu prošlom.

Ova vlast, koja je očigledno opsjednuta kompleksom učenosti i zvanjima, odahnula je kad je ukinula Dukljansku akademiju i stvorila novu CANU, duhovno hibridni, ali praktičan menadžerski tim, koji izdašno pomaže. CANU mora izložiti javnosti svoj rad i time sticati naučni, intelektualni i moralni autoritet, a ne braniti svoju autonomiju statusom svete krave koja napasa svoje akademijske dodatke na budžetskoj livadi, a mlijeko nije dužna da daje, niti joj se smije išta prigovoriti.

Umjesto da poveže naučne i kulturne potencijale i institucije za vođenje tako potrebnih nacionalnih projekata i objedini rezultate i duh nekadašnjih (često sabotiranih, ukinutih ili onemogućenih) i sadašnjih aktera na polju afirmacije crnogorske kulture: redakcije edicije Luča, Leksikografskog zavoda, Instituta Njegoš, Enciklopedije Crne Gore, Matice crnogorske, Univerziteta, Fakulteta za crnogorski jezik, Crnogorskog PEN centra, Crnogorskog društva nezavisnih književnika, CANU pokazuje da nije odmakla od devedesetih.

Poslije Rječnika moramo se zapitati što čeka crnogorsku kulturu ako takva CANU bude realizovala Istoriju Crne Gore, Istoriju crnogorske književnosti, Leksikon crnogorske kulture, Crnogorsku enciklopediju i druge potrebne knjige?!

RJEČNIK CANU CRNOGORSKOJ NEZAVISNOSTI NA DAR

Adnan Čirgić

Nakon što je u godinama koje su za nama, u eri kompetitivnosti, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti dala nemjerljiv doprinos negaciji crnogorskoga jezika objavljujući knjige i organizujući „međunarodne“ skupove na kojima se potvrđivala „naučna“ istina o kontinuitetu srpskoga jezika u Crnoj Gori, kakav je bio onaj posljednji veliki jezički skup pred donošenje Ustava, ta je institucija odlučila da desetogodišnjici obnove crnogorske nezavisnosti podari RJEČNIK, ni manje ni više no crnogorskoga jezika! To je valjda odraz kontinuiteta naučne misli te najviše naučne ustanove u Crnoj Gori. I to ne bilo kakav Rječnik – no rječnik i narodnoga i književnoga jezika. Da podsetimo: crnogorska je javnost prije neku godinu pompezno obaviještena od strane Tatjane Bečanović, predsednice Savjeta za izradu Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika, kako CANU sprema to kapitalno izdanje i kako će za deset godina izaći petotomni Rječnik. Umjesto toga prije dvije godine objavljen je javnosti potpuno nedostupan i neupotrebljiv Registar za izradu Rječnika, nakon kojega je opet Tatjana Bečanović najavila objavljivanje po jednoga toma Rječnika svake dvije godine. CANU je održala riječ. Ovih dana objavljen je prvi tom, a rok je skraćen – novi tomovi neće biti objavljivani svake druge godine nego čak svake godine po jedan, kako se čulo na promociji Rječnika. I neka se niko ne čudi kako CANU za 3-4 godine može završiti ono što druge akademije ni za cio vijek ne mogu. CANU zna da skenira, prepisuje i prisvaja tuđe rezultate. Samo što ne zna kako da ih sklopi u metodološki valjan Rječnik. A kako će i znati kad se na čelu Savjeta za izradu

Rječnika CANU nalazi osoba bez ikakva lingvističkog i leksikografskog iskustva i obrazovanja. Odgovarati na pitanje što je tu osobu kandidovalo za tu funkciju bilo bi jednako kurtoazno kao odgovarati na pitanje otkud Jevrem Brković kao govornik na promociji prvoga toma Rječnika.

Savjet za izradu Rječnika CANU broji 14 članova. Na početku ih je bilo navedeno više, ali su neki u međuvremenu neznano „otpali“, a neki su i lažno predstavljeni u ime Fakulteta za crnogorski jezik i književnost s Cetinja. CANU je mudro odlučila da taj umni posao ne dodijeli ljudima s leksikografskim obrazovanjem i iskustvom kako ne bi usporavali njen pionirski posao u montenegristici. Tako je iz toga projekta vjerovatno izostao i Branislav Ostojić, akademik CANU i doskorašnji urednik većine jezičkih izdanja i rukovodilac većine jezičkih projekata te ustanove. Zato je takva ekipa mogla za 3-4 godine ono što ni SANU ne može evo više od 120 godina. Poređenja radi, Srpska kraljevska akademija (današnja SANU) prvi sastanak povodom prikupljanja leksičke građe za *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* održala je 24. januara 1894. godine, a prvi podsticaj za njegovu izradu dao je Stojan Novaković još 1887. godine. Imali su decenijama nakon toga na raspolaganju gotovo sve učene ljude s prostora nekadašnje Jugoslavije – i univerzitetske profesore, i učitelje, i pisce, i etnografe itd., a prvi tom izašao je tek 1959. godine – 65 godina nakon prvoga održanog sastanka! U narednih pedeset godina (do 2010) objavljeno je 18 tomova, a *Rečnik* i dalje nije završen. Do danas se stiglo do slova P. Je li potrebno napominjati da u tome poslu nije bilo diletanata, da su sakupljači, priređivači, obrađivači leksike bili lingvisti s iskustvom, da je tu bilo objedinjeno gotovo sve što se u ondašnjoj Jugoslaviji objediniti moglo – od Stojana Novakovića, preko Aleksandra Belića, Mihaila Stevanovića, Mitra Pešikana, Milije Stanića, Berislava Nikolića, i da ne nabrajamo dalje. A cio Savjet za izradu

Rječnika CANU ima ukupno manje leksikografskih priloga no što ima članova! Ali zato ima za svega 3-4 godine urađen kompletan Rječnik! To što nije objavljen cio no samo prva tri slova azbuke ne znači da nije cio kompletiran no da Akademija trenuto pati od finansijske nestašice koju će, ako Bog da, prevazići kad se uvidi koliko je sposobna u odnosu na ostale akademije u regionu (svijetom se nećemo baviti).

A sad malo o samome Rječniku, onoliko koliko nam dozvoljava novinski prostor i priroda novinskoga osvrta, a na drugome mjestu osvrnućemo se šire i podrobnije. Počnimo od naslova *Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika*. Što je u tome Rječniku narodno, a što književno to na osnovu samoga Rječnika niko ne može znati. Rječnik, više je nego očito, kopira naziv Rečnika SANU. Međutim, naziv ovoga drugoga koncipiran je krajem XIX vijeka. Tada je takav naslov bio sasvim očekivan. Danas je prevaziđen. Evo i zašto. Književni jezik u lingvistici odavno znači samo *jezik književnosti*, onaj jezik u kojemu vladaju zakonitosti jezika pisca a ne standarda. U njemu je dozvoljeno i *reka* i *reko* i *rekao*, u njemu je dozvoljeno i sve ono što je u standardu zabranjeno. Zato između standardnoga jezika i književnoga jezika odavno već ni laici ne stavljaju znak jednakosti. Za razliku od laika i stručnjaka, Redakcija Rječnika CANU tumači: „Savjet se opredijelio za naziv *Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika*, što je opravdano raznovrsnošću leksike koja treba da bude obuhvaćena *Rječnikom*. *Književni jezik,* kao tradicionalni i kulturološki pojam, još uvijek uobičajen u nauci o jeziku, koristio se u značenju pisanog jezika knjiga, dokumenata, zakona i drugih pisanih izvora i kao takav bio je suprotnost živim narodnim govorima. Danas se taj termin odnosi na jezik književnosti, kao i standardni jezik, koji djeluje kao preporučena norma jezičkoj zajednici.“ Prvorazredno je naučno otkriće autora navedenih redova da se književni jezik javlja kao suprotnost živim narod-

nim govorima! Na osnovu onoga što se do danas zna može se reći da su svi književni jezici pošli od narodnih govora kao osnove koja je zatim nadgrađena, a da je svaka jezička standardizacija za osnovu imala određene organske govore. Uostalom, opštepoznato je koliko je truda uložio Vuk Karadžić da u građanskoj Srbiji uvede standard s narodnom osnovom. Da rezimiramo. Budući da Savjet za izradu Rječnika smatra da je *književni jezik* (u značenju standardnoga jezika) još uvijek uobičajen termin u nauci, jasno je da je za njih nepoznanica ono do čega je nauka o jeziku došla od Drugoga svjetskoga rata naovamo. Zašto Rječnik *narodnoga* i *književnoga* jezika? I površnim prelistavanjem Rječnika odgovor se sam nameće: da bi oni koji su ga sastavili lakše mogli prepisivati, skenirati i drugim „modernim i skupim tehnikama" pripisati sebi u zaslugu tuđi višedecenijski rad na sakupljanju crnogorske leksike. U takav rječnik može ući sve: i dosad objavljeni dijalektološki rječnici, i dosad objavljeni rječnici pisaca, i svi dosadašnji rječnički prilozi, skumbuljani najedno, zajedno s onim što je iz dijela građe pribavljeno putem „namjenski kreiranih i posebno kupljenih softvera, kao i specijalnih računarskih programa", kako se pohvališe anonimni autori Predgovora Rječniku. Koja je „narodna" riječ *opšta*, a koja *lokalna* u Rječniku CANU nije obilježeno jer je to „moderno koncipirano djelo". To softveri i skeneri naravno ne mogu ni znati. I ne samo to, sve su te narodne riječi u crnogorskome jeziku – ako je vjerovati Rječniku CANU – u upotrebi u istome akcenatskome liku. Opštepoznata akcenatska razuđenost crnogorskih govora, naučno obrazložena još u kapitalnim studijama Milana Rešetara s početka XX vijeka a kasnije razrađena u desetinama dijalektoloških studija i monografija, „pala je" pred sastavljačima Rječnika CANU. Nije li time zapravo obesmišljen prvi dio naziva Rječnika – *narodni*? Jer ako je svaka riječ data sa standardnim izgovorom, kako onda znati koji je izgovor „književni"

a koji „narodni“? Lako. Odgovor je u rječnicima koji su poslužili za izradu Rječnika CANU. Samo su sastavljači zaboravili da ih navedu kao korišćenu literaturu. Istina, u Rječniku se pored ostaloga kaže: „U pojedinim riječima, uz standardni akcentovani oblik zabilježen je tzv. izgovorni lik...“ Zanemarimo sad činjenicu da se dosad u nauci smatralo da „izgovorni lik“ nije isti na cijeloj crnogorskoj teritoriji i da je upravo akcenat osnovni kriterijum za podjelu crnogorskih govora. Osvrnimo se ovđe na prvi dio rečenice: *u pojedinim riječima*. Koje su to pojedine riječi i na osnovu kojega kriterijuma su baš one izdvojene – zainteresovani će čitalac uzaludno tražiti u Rječniku CANU. Ne želimo biti zluradi i tvrditi da je primijenjen kriterijim *nasumičnosti*. U istome poglavlju, u vezi s objašnjenjem korpusa za Rječnik, kaže se: „Kako je elektronski korpus obuhvatio djelo u cjelini, u primjerima upotrebe odredničke riječi mogu se naći i primjeri iz predgovora ili pogovora djela.“ Znači li to da se rečenica iz nečijega predgovora ili pogovora npr. Lalićevu djelu u Rječniku tretira kao Lalićeva zato što je među koricama njegove knjige? Znači li to da u Rječnik CANU ulaze i riječi necrnogorskih autora koji su pisali predgovore i pogovore crnogorskim književnicima? Ili je možda CANU doskočila i tome problemu „namjenski kreiranim i posebno kupljenim softverima, kao i specijalnim računarskim programima“?

Bilo kako bilo, skeneri, softveri i specijalni programi mora da su *post mortem* nagovorili Dušana Đurovića, Borislava Pekića, Branimira Šćepanovića i druge crnogorske pisce koji su pisali srpskim jezikom (ekavicom) da prevedu na crnogorski svoj korpus. Velezaslužni predšednik CANU bez sumnje je zamiritao da djelo njegova oca Dušana bude uvršćeno u crnogorski jezički korpus iako je on pisao srpskim jezikom. Jer da nije bilo njega (predšednika CANU), Crna Gora za proslavu desetogodišnjice obnovljene nezavisnosti nikad ne bi dobila takav Rječnik na dar.

No budući da ostali naši pisci koji su pisali srpskim jezikom nijesu imali tako zaslužne sinove, ostaje enigma otkud oni u Rječniku crnogorskoga jezika. Predšednik Đurović i članovi njegova Savjeta morali bi što prije patentirati svoj izum dok se i drugi ne dośete da za ulazak u korpus određenoga jezika nije bitna nacionalna nego jezička pripadnost pisca. Neka stoga požure dok se Irci ne dośete da u svoj Rječnik unesu Beketa ili Rumuni Joneska, koji su pisali na francuskome jeziku. Pred patentom predšednika Đurovića ima da ćuti i Francuska akademija.

U korpus Rječnika CANU ušla je i leksika iz naučnih publikacija. Da je tako, neka potvrdi činjenica da je uvršćen jezik Zorana Lakića. Što s druge strane nema i jezika nekih čuvenih a danas već uglavnom počivših montenegrista koji su se svojim djelom ugradili u temelje Crne Gore, objašnjenje vjerovatno leži u iskazu promotera Brkovića koji je svu prethodnost Rječnika CANU okarakterisao kao prazna naklapanja.

Tim stručnjaka CANU u predmetnome Rječniku iznio je i neke „lingvističke inovacije“. Tako se, recimo, govori o *ortografskoj strukturi* kao dijelu jezičke strukture iako se zna da ortografija nije dio jezika no dio pismenosti! Da se Savjet nije htio opterećivati poslijeratnom lingvistikom vidi se i po tome što ne samo da ne razlikuju fonetiku od fonologije i glas od fonema no im je i morfonologija podvedena pod fonetiku! A kad jednom pomenuše i „fonemsku strukturu riječi“, onda se viđelo koliko im je ta struktura jasna. Sastavljači ne razlikuju ni sufikse od nastavaka. Tako recimo govore ne samo o „nastavku -ski“ nego i o -ćki, -cki, -čki, -ški, što je nedopustivo i učenicima prvoga ciklusa osnovne škole. Isti nam sastavljači otkrivaju i glagole „koji nemaju infinitiv“ te čak spominju i glagole „različitoga vida, a istog značenja“! Šteta što je umro poznati crnogorski lingvista Mihailo Stevanović prije no su otkriveni takvi glagoli. Na osnovu Rječnika CANU viđeće se i da jotacija utiče na

akcenat riječi, što je zbilja novina u lingvistici. Tako recimo riječ *beśeda* nema isti akcenat kao *besjeda*. Koji je kriterijum po kojemu je *alaj-bajrak* zastarjeli oblik, a *alaj-bajraktar* i *alaj-barjak* nijesu, to valjda samo znaju sastavljači Rječnika CANU. I tako dalje. Podrobniji osvrt uslijediće u naučnoj publikaciji. A ovo ovđe namijenjeno je široj javnosti.

Izgleda da je CANU manje griješila dok se bavila serbistikom. Mogla se makar u recenzentskom postupku osloniti na iskusne filologe iz Srbije. Crnogorski jezik oni su, istina, tretirali kao srpski dijalekat, ali su razlikovali fonetiku od fonologije i morfonologije, glas od fonema, književni jezik od standardnoga, sufiks od nastavka i sl. Ovako im Rječnik osta ne samo bez urednika i recenzenata no i bez mogućnosti da dobije stvarnu leksikografsku svrhu. Uzalud mu i predsjednik Đurović i predśednik Brković i predsednica Bečanović. Uzalud mu i ilustracije Zuvdije Hodžića jer Zuvdija izgleda iz kolegijalnih razloga nije htio da njegove ilustracije budu bolje od Rječnika u kojemu je kao član Savjeta – po sopstvenome priznanju – imao ulogu vodonoše.

(Pobjeda, 20. april 2016)

TENDENCIOZNO PISANJE NEĆE UMANJITI ZNAČAJ RJEČNIKA

Reagovanje Autorskoga tima Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika

- Akademijin Rječnik karakterišu, između ostalog, opširnost informacija u gramatičkom bloku, akcenatska rješenja, obilje i raznovrsnost frazeoloških izraza i ustaljenih veza riječi, bogatstvo ekspresivne leksike, leksike razgovornog jezika, terminološke leksike, kao i mnoštvo novih i pomjerenih značenja koja ne bilježe rječnici regiona. Nijednu od navedenih odlika A. Č. ne ističe već iznosi niz proizvoljnih, tendencioznih i naučno neutemeljenih konstatacija nastalih ili iz njegove nedovoljne upućenosti u problematiku o kojoj piše, ili iz loše namjere. „Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika“ najznačajniji je projekat crnogorske leksikografije, prvi je cjeloviti prikaz leksičke složenosti crnogorskog jezika i objavljivanjem njegovog prvog toma postavljeni su temelji izrade rječnika ovog tipa u Crnoj Gori.

Prigovarati autorskom timu da ne zna šta je to književni jezik u najmanju ruku je čudno i neutemeljeno ako je već polisemantičnost tog termina objašnjena u Predgovoru Rječnika i dobro je poznata lingvističkim stručnjacima.

Autor teksta pogrešno, neuko i tendenciozno interpretira brojna rješenja u Rječniku. Dovoljno je, na primjer, navesti netačnu informaciju da je leksema alaj-bajrak obilježena kao „zastarjeli ob!ik“, a alaj-bajraktar nije, pa su neutemeljeni i proizvoljni zaključci A. Č. o nepostojanju kriterijuma po kojima su ovim leksemama dodjeljivani kvalifikatori jer su obje lekseme u Rječniku obilježene kao zastarjele. Za donošenje zaključka po

kojem kriterijumu i sa koliko preciznosti su raspoređeni kvalifikatori uz odredničke riječi ipak je potrebno detaljnije iščitavanje Rječnika.

Konstatacija da se nasumice dodjeljuju kvalifikatori leksemama iz narodnih govora je bez pokrića jer je autorski tim dosljedno obilježio kvalifikatorom nar. (narodno) lekseme koje se tvorbenom strukturom, nekim segmentom glasovne strukture ili značenjem razlikuju od onih koje se smatraju standardizovanim. Koncepcijom Rječnika nije bilo predviđeno praviti distinkciju između opšteg i lokalnog u sferi leksike iz narodnih govora, što se ni u jednom slučaju ne može smatrati propustom.

Budući da opšti deskriptivni rječnici, kojima pripada Akademijin Rječnik, odražavaju jezičku normu u svim njenim domenima, odrednička riječ dosljedno je navođena u standardnom akcenatskom liku. Konstatacija A. Č. o primjeni „kriterijuma nasumičnosti" u navođenju izgovornog lika odredničke riječi pogotovo je netačna i neutemeljena budući daje izgovorni Iik dosljedno bilježen samo u jasno određenim kategorijama riječi. To znači da se izgovorni lik nije navodio uz lekseme sa kvalifikatorom nar., kako pogrešno interpretira A. Č. Zapravo, princip kojim se rukovodio autorski tim bio je da se kod riječi iz narodnih govora preuzima izvorni akcenat ukoliko ga je sakupljač u dijalekatskom rječniku zabilježio, ali samo ako ne odstupa od modela novoštokavske akcentuacije, što je utemeljeno u praksi izrade rječnika ovog tipa. Iste riječi koje se u dijalekatskim rječnicima akcenatski razlikuju ili imaju nestandardne akcente, u Akademijinom Rječniku se usklađuju sa pravilima ortoepske norme. Uostalom, navođenje više akcenatskih likova odredničke riječi, kojom bi se prezentovala „opštepoznata akcenatska razuđenost crnogorskih govora", nije pravilo u rječnicima ovog tipa.

Netačna je i konstatacija da se na osnovu Akademijinog Rječnika može zaključiti „da jotacija utiče na akcenat riječi". Usamljeni primjer nenavođenja sporednog akcenatskog lika u

jotovanoj varijanti riječi ne može se smatrati greškom, što mora znati svako ko se iole ozbiljnije bavi leksikografijom, niti se može omalovažiti metodologija kojom je autorski tim prilikom izrade Rječnika sistemski riješio brojne akcenatske dileme.

Smatramo neprimjerenim da ovom prilikom objašnjavamo razliku između fonetike i fonologije, glasa i foneme „lingvističkom ekspertu". Takođe, nenaučno je tumačiti „greškom" nešto što je u nauci o jeziku samo produkt različitih interpretacija, kao što je i nedozvoljeno da se tumačenja pojedinih jezičkih problema A. Č. nametnu i smatraju kao jedina ispravna.

Nažalost, prostor nam ne dozvoljava da ukažemo i na mnoga druga laička tumačenja kojima obiluje tekst A. Č.

Značaj Rječnika svakako neće umanjiti tendenciozno pisanje gospodina A. Č. i drugih o njemu, a stručne, naučne i argumentovane sugestije koje bi doprinijele njegovom poboljšanju uvijek su dobrodošle.

Autorski tim, koji je u poodmakloj fazi rada na drugom tomu Rječnika, rado će ubuduće prihvatiti svaku sugestiju zasnovanu na naučnim argumentima. Naravno, autorski tim će se obradovati svakom sličnom ili boljem doprinosu crnogorskoj leksikografiji – kaže se u reagovanju autorskog tima „Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika".

Reagovanje Savjeta za izradu Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika

- „Impresivna biografija" „Vladinog jezikoslovnog eksperta" (V. e.) izgleda da mu daje pravo.na monopol nad crnogorskim jezikom i nad montenegristikom, paje tako ovih dana prezentirao crnogorskoj javnosti svoje nezadovoljstvo izazvano objavljivanjem prvog toma Akademijinog Rječnika, pri čemu je pokazao, kao i mnogo puta do sada, istančan osjećaj za „serbske

natruhe“. Neko, i to najviša naučna institucija u državi, Crnogorska akademija naulca i umjetnosti, usudila se da se bavi njegovim monopolom! Nauka je neprikosnovena: ona priznaje samo postignute rezultate, istinu i argumentaciju. Stoga savjetujemo V. e. manje emotivnih egzaltacija, a više rada, čitanja i učenja.

Članovi Savjeta za izradu Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika konstatuju da je neko ko se predstavlja kao stručnjak za jezikoslovlje napravio nedopustivo mnogo semantičkih i drugih propusta u tekstu objavljenom u „Pobjedi” od 20. aprila 2016. godine, povodom izdavanja prvog toma Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika, prvog ozbiljnog leksikografskog djela urađenog u Crnoj Gori. Mora da se radilo o nervozi, pošto je teško vjerovati da se radi o neznanju V. e. koji ima ambiciju i pokušava da vodi zvaničnu jezičku politiku države. Kako Savjet za izradu Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika funkcioniše kao tijelo koje koordinira i usaglašava, planira i organizuje leksikografski rad na Rječniku, potrebno je V. e. pojasniti rad na ovom izuzetno zahtjevnom projektu, jer se iz njegovog reagovanja zaključuje da on nije upućen u ovu djelatnost. Takođe, očigledno nije upoznat ni sa savremenom leksikografijom u kojoj su, zahvaljujući tehnologiji, za ono za šta su nekada bile potrebne decenije sada potrebne godine.

Visok stepen modalnosti (valjda, vjerovatno, možda) u pseudonaučnom diskursu V. e. veomaje zabrinjavajući, jer svjedoči o nedostatku argumenata i provjerenih, naučno utemeljenih činjenica. Nauka ne trpi modalnost. Tako, V. e. se „kurtoazno” iščuđava otkud prof. dr Tatjana Đurišić-Bečanović na čelu Savjeta i otkud Jevrem Brković na promociji Rječnika. Nagađanje nije dobra osnova za nauku, pa pozivamo V. e. da se bolje upozna sa umjetničkim dostignućima crnogorskog književnika Jevrema Brkovića i naučnim doprinosom prof. dr

Tatjane Đurišić-Bečanović, kako bi prestao da dezinformiše čitalačku publiku „Pobjede“. Pri tome, potrebno je da se oslobodi pristrasnosti i zlonamjernosti te objektivno analizira predmet izučavanja.

Što se tiče njegovih optužbi za prepisivanje, riječi koje su podvrgnute leksikografskoj obradi preuzete su iz tekstova Petra I, Petra II, Marka Miljanova, Ljubiše, Lalića, Vukovića, Sijarića, Brkovića i brojnih drugih pisaca koji spadaju u crnogorski književni kanon. Ako, pak, V. e. smatra da se radi o piscima koji pripadaju nekoj drugoj kulturi, te da smo mi prisvojili tuđe kulturno nasljeđe, onda to njegovo otkriće predstavlja neopisiv doprinos crnogorskoj kulturi! Naime, njegovi iskazi o „crnogorskim piscima koji su pisali srpskim jezikom (ekavicom)“ ili „naši pisci koji su pisali srpskim jezikom” ukazuju na potpunu identitetsku konfuziju. Naravno, identitetske frustracije mogu poremetiti objektivan pogled na predmet izučavanja.

Kad se radi o „zaslužnim očevima i sinovima“, Savjet koristi priliku da podsjeti V. e. da su romani Dušana Đurovića bili obavezna lektira mnogo prije nego što je njegov sin postao predsjednik Akademije.

Njegova „kvalifikacija“ nacionalne pripadnosti pisca tek pokazuje neznanje o jeziku V. e. Naučna etika nas obavezuje da V. e. obavijestimo o sljedećem: crnogorski pisci koje pominje u svom tekstu nijesu pisali srpskim jezikom, već srpskohrvatskim ili hrvatskosrpskim. Više o tome može saznati na osnovu naučne literature publikovane u Jugoslaviji-.

Preseliti se iz 19. vijeka u 21. nije lako. Koji je interakcijski cilj V. e.? Očigledno, zastrašivanje znalaca crnogorskog jezika koji nijesu pod njegovom kontrolom i dezinformisanje crnogorske javnosti! Povlašćeni položaj V. e. koji pokušava da vodi zvaničnu jezičku politiku, jasnoje da počiva na tome što se od njega ne traži provjera znanja ni u jednoj oblasti, a naročito ne u „ekspertskoj“. Nažalost, nulti stepen učtivosti u diskursu

jezikoslovnog eksperta nije ništa novo. U njegovoj komunikaciji dominiraju zabrane, naredbe, prijetnje, upozorenja. On obećava „vječno prokletstvo“ svima koji se bave montenegristikom bez njegove dozvole. V. e. ovakvim reagovanjem otkriva sav užas nacionalističkog pristupa nauci, neprimjerenog 21. vijeku, što se u slučaju objavljivanja Rječnika nije manifestovalo samo jednostranim nacionalističkim reakcijama.

Uostalom, koristan može biti sljedeći savjet onima koji vladaju crnogorskim jezikoslovljem:

„Jer, oni koji vladaju i moraju da tlače da bi vladali, osuđeni su da rade razumno; a ako, poneseni svojom strašću ili naterani od protivnika, pređu granice razumnih postupaka, oni silaze na klizav put i označavaju time sami početak svoje propasti (Andrić, Na Drini ćuprija).”

Ograničeni, ovom prilikom, samo na neke od dubioza V. e., očekujemo da će se eventualni dalji argumentovani kritički osvrti na Rječnik crnogorskog narodnog i književnogjezika preseliti u naučne i stručne publikacije – kaže se u reagovanju koje u ime Savjeta za izradu Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika potpisuje predsjednica, prof. dr Tatjana Đurišić-Bečanović.

(Pobjeda, 7. maja 2016)

DANAJSKI DAROVI DRŽAVI CRNOJ GORI
Jelena Šušanj

Raduje se Crna Gora ovih dana: primiče se veliki jubilej, proslava deset godina od obnove nezavisnosti. Slavi crnogorski narod – dobio je svoj, narodni rječnik, barem prvi dio: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti izdala je prvi tom Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika. Rječnik, onakav kakvim su ga zamislili tvorci, opšti i deskriptivni, treba da odražava stvarnost, društvenu, naučnu, civilizacijsku... Svjesna je toga i Akademija: „Akademijin Rječnik je prvi cjeloviti prikaz složenosti leksičke strukture crnogorskoga jezika i njegove funkcionalnostilske raznovrsnosti i, pored naučnog, ima veliki kulturni i identitetski značaj.“ (Predgovor, XI) Pa da vidimo kakvu nam to kulturnu i identitetsku priču donosi vrli novi Rječnik.

Na strani 130 definišu se riječi Balkanac, balkanizam, balkanizacija, balkanizovanje, balkanizovati (se), balkanijada, balkanist(a), balkanistika, Balkanka, balkanolog, balkanologija, balkanski...Riječ balkanizacija prati ovakva definicija: „1. usvajanje osobina svojstvenih jezicima i kulturama balkanskih naroda, usvajanje balkanske tradicije. 2. pol. pejor. fragmentacija relativno homogenog geopolitičkog prostora na više sukobljenih strana.“ Primjer je dat samo za drugo značenje. Riječ balkanizovati objašnjena je ovako: „I sprovesti/sprovoditi balkanizaciju. II ~ se primiti/primati balkanska obilježja; (pre)trpjeti balkanizaciju.“

Pođimo sada stotinjak strana unazad. Na strani 43 nalazimo riječi Albanac, albanizacija, albaniziranje, albanizirati (se), albanizovanje, albanizovati (se), Albanija, Albanka, albanolog, albanologija... Za razliku od balkanizacije, pri kojoj se, viđeli smo, osobine svojstvene balkanskom svijetu tako naivnousvajaju (izraz benigan do te mjere da se u nauci govori o usvajanju jezika kod đece), albanizacija već nije nimalo naivan proces jer

on, kako kažu Akademijini stručnjaci, predvođeni (da iskoristimo narodnu riječ iz Rječnika) vajnim Zoranom Lakićem, čije im je djeloposlužilo za formulaciju definicije, podrazumijeva „nametanje albanskog jezika, kulture i običaja drugim narodima. – Pitajući se nudio je i neke odgovore – na osnovu iskustava izbjeglica pravoslavnog življa iz Albanije koje je bilo izloženo sistematskoj albanizaciji, naročito u vremenu poslije II svjetskog rata 1945. godine. (Lak. II)“ U skladu s time objašnjen je i glagol albanizovati: „I preobratiti/preobraćati u Albance; nametnuti/nametati albanski jezik, kulturu i običaje drugim narodima. II ~ se posta(ja)ti Albanac; dobi(ja)ti obilježje Albanca.“

Izgleda da ni sami autori nijesu pročitali sve rječničke članke svojega djela, jer su odmah iza albanizovati mogli otkriti, ako to već nijesu konceptualizovali ili saznali tokom školovanja, da je i Albanija „država u zapadnom dijelu Balkanskog poluostrva“, što bi činilo da i njihova kultura pripada redu balkanskih kultura, koje se eto tek prosto usvajaju od strane neznano koga, možda samo naroda Balkana, stiču se po rođenju, što li! U definiciji imenice balkanizacija i glagola balkanizovati(se) niđe se ne pominje niti naslućuje bilo kakva prisila, bilo kakvo nametanje, bilo kakav vid ugnjetavanja ni bliskih ni udaljenih naroda. Balkanizacija se dešava, sama od sebe i to kod neidentifikovanih objekata koji je trpe. S druge strane ovim rječnikom Albanci bivaju predstavljeni kao agresori koji nameću svoju kulturu, jezik i običaje i pretvaraju/preobraćaju druge narode u Albance! Kad se neko balkanizuje, to znači da je primio balkanska obilježja, (pre)trpio balkanizaciju, tj. (pre)trpio usvajanje osobina svojstvenih jezicima i kulturama balkanskih naroda, usvajanje balkanske tradicije. Primijetimo suptilno izbjegavanje konstrukcije „postati Balkanac“. Po izvršenoj (ili pretrpljenoj) balkanizaciji očito se ne postaje Balkanac, kao što ni osoba koja se amerikanizuje, kako vidimo na str. 56-57, ne postaje Amerikanac: „I da(va)ti nekome ili nečemu obilježja američkog načina života i

kulture. II~seprimiti/primati američka obilježja, način života i razmišljanja, posta(ja)ti sličan Amerikancima“. Pod amerikanizacijom se podrazumijeva „uvođenje, prihvatanje ili davanje nekog američkog obilježja“, ona se, kako izgleda, sprovodi voljno i od onih koji obilježja daju i od onih koji ih prihvataju. Amerikanizacijom se dobrovoljno daju i primaju obilježja načina života i razmišljanja, postaje se sličan Amerikancima. Kad se neko albanizuje, njemu su pak nametnuti albanski jezik, kultura i običaji, on je postao Albanac, dobio obilježja Albanca!

Autori Rječnika, među kojima ima i onih što upućuju silne kritike na račun mračnih crnogorskih sila koje svojim čudovišnim mašinerijama stvaraju bolesne ljude, šire mržnju i nacionalizam, zablistali su u Rječniku svom širinom svojega uma.

Mogla bi se tražiti razna opravdanja za ovakav kulturocidni postupak, ali kako ih naći kad su u Predgovoru znameniti autori Rječnika što ih je CANU okupila odgovorno napisali: „Obrađene lekseme kontinuirano su prolazile **trostruku redaktorsku provjeru** (obilježila J. Š.), a značenja termina iz pojedinih nauka i struka provjeravana su u stručnoj literaturi i od strane stručnjaka iz tih oblasti.“ Da napomenem samo da je jedan od tri redaktora i „dr Rajka Glušica, redovni profesor, Filološki fakultet, UCG“, poznata crnogorska mitolovka, što je nedavno javnosti objašnjavala „da je svaki nacionalizam osinje gnijezdo u koje je opasno dirati“ i da „svaki nacionalizam, pa i crnogorski, po definicijama naučnika koji se ovom temom bave jeste društvena patologija i bolest“. Teško da iko o ovome Rječniku može išta reći preko perfektne (samo)analize njegove redaktorke. Parafraziraćemo je još djelimično jer nam je zaista drago da je svjesna da „obrazovati (...) ljude u XXI vijeku na mitovima i poluistinama jeste neprimjereno i nedopustivo“, naročito ako se zna da se rječnici moraju zasnivati na naučnim činjenicama. A ako je ovakav odnos prema Albancima za Akademiju naučna činjenica, onda je to sasvim druga priča.

Od svega ovoga ne bi bilo ništa da su autori i redaktori Akademijina Rječnika primijenili definiciju navedenu na strani 93 (kako simbolično, baš u sredini između dijametralnih definicija riječi nastalih od osnova koje pripadaju istoj značenjskoj grupi, tj. geografskim nazivima, istim tvorbenim postupkom – istim sufiksima (tj. istim „nastavcima“, u skladu s prašnjavom Akademijinom terminologijom s početka 20. vijeka)). Definicijom riječi asimilacija: „1.a. prilagođavanje, izjednačavanje: kulturna ~, politička ~. (...) b. soc. prilagođavanje i utapanje pojedinca ili manje društvene grupe u veću zajednicu, uz gubitak društvene ili etničke posebnosti: nacionalna ~, ~ doseljenika“ dokazali su da mogu biti precizni, društveno, kulturno, politički, nacionalno, jezički korektni – samo kad hoće.

(Pobjeda, 13. maj 2016)

NIK ĐELJOŠAJ POZIVA CANU DA HITNO POVUČE „RJEČNIK CRNOGORSKOG JEZIKA“
Očekuje izvinjenje i reakciju VDT-a

Poslanik Albanske alternative u Skupštini Crne Gore Nik Đeljošaj (Nik Gjeloshaj) pozvao je juče CANU da hitno povuče i uništi prvi tom „Rječnika crnogorskog jezika“.

- Svjedoci smo da u posljednje vrijeme u Crnoj Gori postoji euforija slavlja, kao i razne aktivnosti povodom 10 godina nezavisnosti naše države. Na svim nivoima postoje ovakve vrste aktivnosti raznih institucija. Kao predstavnik albanskog naroda, sa velikom pažnjom pratim ove aktivnosti, a posebno me dotakla jedna kolumna – analiza profesorice Jelene Šušanj, u vezi rječnika CANU objavljenog u čast 10 godina nezavisnosti.

U ovom rječniku, između ostalog piše da su Albanci agresori, okupatori, da kulturu i jezik imponiraju drugima, kako bi ih albanizovali.

Autori ovog rječnika „ne znaju“ da je Albanija matična država svih Albanaca, bilo gdje da oni žive, da je Albanija članica NATO-a, da su Albanci najveći faktor mira i stabilnosti na Balkanu i konačno Albanac je lider po državi i opredjeljenju na Balkanu. Znam da pojedinima ne ide u prilog ova istina, zato svoju histeriju prema Albancima promovišu i u ovakvim izdanjima.

Nije prvi put da od balkanskih akademija imamo slične objave, poslije poznatog memoranduma SANU, ovo je sličan dokument, koji sada ima „moderniju“ verziju, i koji pokušava, na drugi način i iz više djelova, da pripremi i CANU.

Albanci kao narod, uvijek kroz istoriju, iako u sebi ima tri vjere, i ima ih u skoro svim državama svijeta, ostali su primjer za sve, nikad nijesmo ratovali između sebe, nikad nijesmo napali ni okupirali nikoga, možda nekome smetaju ove

činjenice, kao i to da smo se uvijek branili, a u posljednje vrijeme se i odbranili i postali najbliži partneri SAD-a.

Sa žaljenjem mogu da ocijenim da jedna takva institucija širi laži i neistine i promoviše takva djela, a pogotovo na pragu praznika, 10 godina nezavisnosti.

Želim da pozovem relevantne institucije, predsjednika Skupštine, Vlade i države, da se oglase i osude ovakav rječnik i da CANU hitno povuče i uništi pomenuti rječnik. Ujedno očekujemo izvinjenje od CANU i najodgovornijih u ovoj državi.

Na osnovu ovoga, nažalost mogu da konstatujem da je VDT na odmoru, jer bi u svakoj pravnoj državi već reagovao i spriječio da ovakav rječnik bude javno dostupan, i kao krajnju instancu pokrenuo istragu da se svi odgovorni za ovo nastalo „djelo“ procesuiraju – kaže se u saopštenju Nika Đeljošaja.

(Pobjeda, 17. maja 2016)

REAGOVANJE PREDSJEDNIŠTVA CANU NA INICIJATIVU NIKA ĐELJOŠAJA

Predsjedništvo Crnogorske akademije nauka i umjetnosti reagovalo je na tekst „Očekuje izvinjenje i reakciju VDT-a“ objavljen u Pobjedi 17. maja, u kome je poslanik Albanske inicijative u Skupštini Crne Gore Nik Đeljošaj pozvao na povlačenje „Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika“.

Reagovanje objavljujemo u cjelini.

- Bez namjere da polemišemo sa gospodinom Nikom Đeljošajem, želimo samo da ga podsjetimo da je prije nego što je reagovao trebalo da pažljivije pročita u „Rječniku crnogorskog narodnog i književnog jezika“ definiciju sporne odrednice, kao i ostalih odrednica koje se odnose na albansku kulturu i albanski narod, a ne da svoje mišljenje zasnuje na tekstu punom proizvoljnosti, improvizacija, političkih i drugih diskvalifikacija, kao i uvreda.

Odnos Crnogorske akademije nauka i umjetnosti prema multikulturalnosti i multikonfesionalnosti Crne Gore, pa u tom kontekstu i prema albanskoj kulturi i albanskom narodu, dokazan je članstvom u Crnogorskoj akademiji nauka i umjetnosti, Sporazumom o saradnji Cmogorske akademije nauka i umjetnosti i Albanske akademije nauka, zajedničkim projektima dvije akademije, kao i ukupnim djelovanjem i javnim stavovima CANU.

Ubijeđeni smo da će gospodin Đeljošaj imati drugačiji stav kada se upozna o cjelini objavljenog toma „Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika“ – kaže se u reagovanju predsjedništva Crnogorske akademije nauka i umjetnosti.

(Pobjeda, 18. maj 2016)

REAGOVANJE AUTORSKOG TIMA NA PRIKAZ RJEČNIKA JELENE ŠUŠANJ

Isključivo radi javnosti reagujemo na prikaz „Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika“ CANU, od strane Jelene Šušanj, lingvističkoj javnosti nepoznate ličnosti. Autorka „prikaza“, u nedostatku profesionalnih argumenata, pribjegla je dobro poznatoj metodi totalitarnih sistema, te pokušala da Rječnik CANU, njegove autore i samu Crnogorsku akademiju nauka i umjetnosti okvalifikuje neprimjerenim, nekulturnim, a svakako neosnovanim političkim epitetima. U tom smislu crnogorska javnost je grubo dezinformisana i prevarena, a CANU i autori Rječnika lažno optuženi da svojim Rječnikom „nanose težak udarac multietničkome i multikonfesionalnome skladu Države Crne Gore“. Inače, ovaj saradnik u nastavi lično interpretira i iznosi sve ono čega nema u Rječniku CANU. Autorskom timu, koji je vođen isključivo leksikografskom metodologijom pri definisanju odrednica, ne može se pripisati postojanje bilo kakve namjere da predstavi albanski ili bilo koji drugi narod u negativnom kontekstu. Zbog iznošenja neistina, očigledno namjerne pogrešne interpretacije sadržaja definicija i teških uvreda na račun najznačajnije naučne institucije u Crnoj Gori, autorka teksta, kao i izdavač, biće u prilici da na Sudu dokažu svoje tvrdnje.

Sa indignacijom odbacujemo kao neistinite konstatacije autorke „prikaza“ da su u Rječniku crnogorskog narodnog i književnog jezika Albanci „predstavljeni kao agresori“. Ta tvrdnja je lični stav autorke „prikaza“, a nikako sastavni dio Rječnika CANU, odnosno definicija riječi „albanizacija“ i „albanizovati“. Definicije riječi „albanizacija“ i „albanizovati“ upućuju na to da se pojam „nametanja“ ne može izjednačiti sa

agresijom. Autorski tim ističe da ni u jednoj definiciji riječi koje se odnose na albanski narod nema ni pomena riječi „agresor“, „okupator“ i sl., te da u Rječniku postoje mnoge riječi kojima su afirmativno predstavljeni albanski narod, njihova kultura, jezik, običaji i veze Albanije sa Crnom Gorom. Kada se pročita „prikaz“ autorke, jasna je njena težnja da izazove nesporazume u crnogorskoj javnosti i reakcije ne samo na pomenutu definiciju već i na druge stvari. Taj „stručnjak“, inače, naziva akademike „vajnim“, Rječnik „vrlim“, autore Rječnika „znamenitim“, jednu redaktorku „crnogorskom mitolovkom“, što svakome ko pročita ovaj tekst govori o kvalitetu „prikaza“, stručnosti, a naročito zloj namjeri pomenutog saradnika u nastavi. Van konteksta ovog reagovanja, ali svakako u kontekstu kvaliteta „prikaza“, svako se mora zapitati sa kakvom stručnošću i objektivnošću pomenuta autorka obrazuje crnogorsku mladost.

Zaprepašćeni smo potrebom pojedinaca da po svaku cijenu dezinformišu i uznemire crnogorsku javnost, pa i očiglednim falsifikatima, u ovom slučaju obezvređivanjem i pogrešnim tumačenjem Rječnika Crnogorske akademije nauka i umjetnosti, inače najznačajnijeg projekta crnogorske kulture, pripisujući mu neprimjerene kvalifikacije poput one o „kulturocidu“. Prejaka riječ za nejakog govornika, koji je olako upotrebljava ne znajući njeno značenje.

(Pobjeda, 18. maj 2016)

KAKO TO DA JE ALBANIZACIJA NAMETNUTA, A AMERIKANIZACIJA I BALKANIZACIJA NIJESU

Jelena Šušanj

Isključivo radi javnosti, jer se u medijima stvari i publikuju isključivo radi javnosti, smatram da mi valja odgovoriti Autorskome timu Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika. Tekst reagovanja Autorskoga tima Rječnika CANU svodi se na 1 rečenicu: CANU nema odgovor na komentar koji je Jelena Šušanj, saradnica u nastavi nepoznata lingvističkoj javnosti, objavila u medijima.

Osim što ste me pokušali diskreditovati kao lingvistkinju činjenicom da sam saradnik u nastavi (to što sam vam nepoznata samo potvrđuje da se ne bavite crnogorskim jezikom, a pravite mu rječnik) i što ste iznijeli brojne (rekoste li ono političke?!) epitete o mojoj ličnosti, na koje se ne bih obazirala, jer ne želim sebe stavljati u centar priče o Rječniku, reagovanje Autorskoga tima ne donosi odgovor ni na jedno pitanje problematizovano u mojem tekstu. Svako iole vičan polemici trebalo bi da zna da omalovažiti sagovornika i zaprijetiti sudom ne znači i argumentovano se odbraniti od argumenata. Pitanje je bilo i ostaje (i isključivo radi javnosti, naravno, valjalo bi da odgovorite): kako to da je albanizacija nametnuta, a amerikanizacija i balkanizacija nijesu, no su u podtekstu čak i dragovoljne? Kako to da se albanizacijom ljudi „preobraćaju u Albance“, pri čemu se „nameću albanski jezik, kultura i običaji drugim narodima“, a amerikanizacijom se „daju nekome ili nečemu obilježja američkog načina života i kulture“, što znači da se „uvodi, prihvata ili daje neko američko obilježje“ i „postaje sličan Amerikancu“? Zašto se pri amerikanizaciji niko ne preobraća, za razliku od albanizacije? Što je nametanje ako ne prisila? Što je prisila ako ne vid agresije? Pokušali ste samo u

reagovanju neubjedljivo relativizovati svoje stavove rekavši da vaše „definicije riječi 'albanizacija' i 'albanizovati' upućuju na to da se pojam 'nametanja' ne može izjednačiti sa agresijom". A sa čim se onda može izjednačiti vaš pojam nametanja? Sa dobrim međusuśedskim odnosima? Sa ljubavlju i razumijevanjem? Sa skladnim suživotom?

Pošto ste, vidim, voljni za civilizovani dijalog, nudim još društvenih, kulturnih, ideoloških pitanja za odgovoriti. U Rječniku su odrednice vezane za religiju podijeljene na 4 kategorije: rel. – religija, religijski, bibl. – Biblija, biblijski, isl. – islam, islamski, crkv. – crkva, crkveni. Prvi je kvalifikator upotrijebljen uz, na primjer, riječi: ad, Biblija i bog „1. rel. a. (Bog) vrhovno biće koje je stvorilo svijet, koje ga održava i upravlja njime (u jednobožačkim religijama i idealističkim filozofskim shvatanjima)." Oznaka bibl. javlja se uz leksem Adam „bibl. prvi stvoreni čovjek; ime tom čovjeku", dok je sa crkv. obilježena riječ Vaskrs „1. crkv. hrišćanski praznik koji se slavi kao dan vaskrsenja Isusa Hrista, Uskrs". Kvalifikator isl. nose, između ostalih, riječi ahiret i Alah „isl. bog u islamu".

Nameće se pitanje: Kojom su se metodologijom vodili sastavljači Akademijina Rječnika kad su podijelili ove riječi na religijske, islamske, crkvene i biblijske? Što je islam kad već očito ne spada u religiju? Naročito je problematična oznaka bibl. u navedenome primjeru, jer je i prema Kuranu „prvi stvoreni čovjek"Adam/Adem (kojega ste, sigurna sam slučajno, ne iz nekih drugih namjera, zaobišli pomenuti?!). To bi savjesni leksikografi sigurno obilježili kao religijski, a ne biblijski pojam. Kako to da je Vaskrs vezan za crkvu, a ne za religiju, ili preciznije hrišćanstvo? Ako je već islam odvojen kao posebna religija od opštih religijskih pojmova, kako to da ne postoji kvalifikator hrišć. za hrišćanstvo (ili još prije posebni kvalifikatori za katoličanstvo i pravoslavlje, jer je Vaskrs vezan isključivo za pravoslavne govornike, dok katolici slave Uskrs)? Nijesu li ad kao „podzemni, zagrobni svijet" i ahiret kao „svijet na koji

odlaze preminuli, 'onaj svijet'" – zapravo isto?! Zašto je onda grčka etimologija religijska, a turska islamska? Kad vam osoba islamske vjeroispovijesti kaže: Tako ti Alah pomogao, ne misli pritom samo na „boga u islamu", već i na jednoga (jedinoga) boga u kojega sagovornik vjeruje. Alah je za te ljude koji govore crnogorskim jezikom „jedan bog, vrhovno biće u jednobožačkim religijama koje je stvorilo svijet", ne samo „bog u islamu". Kao da autori Rječnika nijesu obaviješteni da su država i crkva odvojeni i da u Crnoj Gori nema državne religije.

Kao islamska riječ objašnjen je i abdest („ritualno umivanje djelova tijela prije molitve u islamu"), uz koji je stavljen primjer: „Postavši Turčinom dobije konja, oružje, odijelo, ali se ne hće nipošto ženiti ni abdes uzimati... (Ljub. I)" Zaista je nevjerovatno da nijeste našli ljepšega primjera od pomena osobe koja je zbog konja, oružja i odijela primila islam („postala Turčinom") i koja se sad drčno bori protiv rituala svoje nove vjere, da ne kažem da je prezire. Jasno je da ste to našli u literaturi, ali da ste koristili savremeniju i raznovrsniju literaturu, mogli biste naći društveno neuporedivo korektnije primjere. Ili ste možda, u duhu multikonfesionalizma koji promovišete, koristili „odabrane" primjere.

Obradovaće se sigurno Islamska zajednica u Crnoj Gori i brojni muslimani iz vaše Akademije kad pročitaju objašnjenje riječi Agarjanin (koji nije određen nijednim leksikografskim kvalifikatorom, samim tim pripada standardnom jeziku u svakodnevnoj stilski neobilježenoj upotrebi!) i shvate da je Agarjanin = musliman = Turčin = nevjernik = bezbožnik (sve u okviru jedne definicije, pod jednim brojem, čime se obilježavaju srodna značenja, u skladu s metodološkim Uputstvima za korišćenje Rječnika), a posebno kad pročitaju birane rečenice kojima se kontekstualizuje ta riječ. Možda bi u skladu s vašom lingvističkom analizom Islamsku zajednicu u Crnoj Gori valjalo preimenovati u Bezbožničku/Tursku/Agarjansku/Nevjerničku zajednicu u Crnoj Gori. Sve u duhu multikonfesionalizma vaše ustanove.

Svakako sa zadovoljstvom prihvatam da ovu raspravu nastavimo pred sudom – kojim god hoćete: stručnim, moralnim, etičkim, državnim, pa i Strašnim, ako vam je po meraku. Preporučujem vam samo da ne žurite s tužbom. U štampi je novi broj renomiranog međunarodnog časopisa *Lingua Montenegrina* (koji je indeksiran u najznačajnijoj svjetskoj časopisnoj bazi Thompson Reuters), u kome će biti objavljen moj prilično detaljan prikaz ovoga uratka CANU s lingvističkog, leksikografskog, sociološkog aspekta. Budući da ste riješili da na sud pošaljete i *Pobjedu,* očito zbog poštovanja slobode mišljenja i izražavanja, nerobovanja cenzorskim i monopolističkim tekovinama koje izgleda promoviše najznačajnija državna naučna institucija, bolje sačekajte da o istome trošku tužite i Fakultet kao izdavača toga časopisa, jer, vjerujte mi, prikaz vam se neće svidjeti. Naročito se spremite da sudu međunarodne lingvističke javnosti pojasnite sve jezikoslovne i leksikografske zavrzlame kojima ste uresili djelo.

Kad već govorimo o tužbi i sudovima, u Rječniku ste pokazali da imate podjednako negativne stavove prema ažurnosti naše administracije i očito svih državnih institucija. Potvrdili ste to primjerima koje ste naveli: administracija 2v. „zb. zaposleni koji obavljaju administrativne poslove i pomažu u radu državnih organa. – Dođete sa projektom, novcem i dobrom voljom, a ovdje vas dočeka arogantna i nekompetentna administracija… (CG mediji I-5) – U protivnom, i najdobronamjerniji, suočeni sa lijenom i neodgovornom administracijom, neadekvatnom komunalnom i socijalnom infrastrukturom i nekompetentnim rukovodnim strukturama, dići će ruke… (CG mediji I-7)“ i ažurirati „dovesti/dovoditi u ažurno stanje; srediti/sređivati u okvirima vremenskih rokova, urediti/uređivati bez zakašnjenja. – Baze podataka nijesu dostupne preko interneta, niti se u ministarstvima ažuriraju i prikupljaju saglasno evropskoj metodologiji. (CG – XXI stolj. 1) – Dosije kulturnog dobra redovno ažurira i trajno čuva Uprava, u analognoj i elektronskoj formi. (Zak. XLII)“

Zar zaista nijeste mogli, van Zakona, naći baš nijedan primjer makar neutralne, ako ne pozitivne upotrebe ovih riječi?! Zar je moguće da želite svim ljudima i u Crnoj Gori i strancima koji uče naš jezik ljude koji obavljaju administrativni posao (a koliko ih je!) prikazati kao lijene, nekompetentne, arogantne, neodgovorne?! Zar je moguće da ste od svih primjera upotrebe riječi ažurirati (u vrijeme elektronske komunikacije) izabrali baš onaj u kome se govori negativno o radu naših ministarstava. Zanimljivo je i da ste taj primjer preuzeli iz sopstvene publikacije „Crna Gora u XXI stoljeću – u eri kompetitivnosti", još jednoga milionski plaćena projekta CANU kojim ste nesumnjivo pokazali svoju izvrsnost. To je kulturocid koji sprovodite – predstavljate Crnu Goru na svim nivoima kao lošu, radnike kao lijene i neodgovorne, rukovodioce kao nekompetentne, sušede kao nasilnike. To je slika Crne Gore koju svojim skupo plaćenim softverima šaljete u svijet.

Što se tiče toga kako autorka ovih redaka obrazuje mladost, dovoljno je reći da svi njeni studenti, za razliku od Autorskoga tima Rječnika, znaju da je dio pod navodnicima citat, a ono što nije tako obilježeno predstavlja komentar ili „ličnu interpretaciju".

Budući da se pozivate na falsifikovanje citata u mojem prethodnom obraćanju i upućujete ljude da pročitaju sam Rječnik pa da onda komentarišu, pomozite mi da protumačim činjenicu da se juče od vašeg uratka zbog „nenasilnosti" definicija riječi albanizacija i albanizovati preko svoje partije ogradio jedini predstavnik vlasti koji vam je javno dao podršku prisustvom promociji Rječnika u Akademiji i koji je prije toga, ako pretpostavimo da ste bili dobri domaćini i darovali mu primjerak, sigurno mogao provjeriti istinitost mojih navoda.

I na kraju, pošto vidim da vas je pogodilo, usrdno vas molim za izvinjenje što sam autore Rječnika nazvala znamenitim. Ako sami smatrate da nijeste znameniti, ko sam ja da vam protivurječim!

(Pobjeda, 19. maj 2016)

ODGOVOR FAKULTETA ZA CRNOGORSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST NA SAOPŠTENJE ZA JAVNOST AUTORSKOG TIMA RJEČNIKA CRNOGORSKOG NARODNOG I KNJIŽEVNOG JEZIKA CANU

Da je filologija fizika, možda bi teorija relativiteta kojom se uporno brani autorski i savjetnički tim Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika mogla objasniti sve crne rupe njihova leksikografskog promašaja. Ovako, u nemogućnosti da odgovore na neko od brojnih postavljenih pitanja iz domena struke, leksikografi CANU posežu za metodama lične diskvalifikacije oponenata i klasične zamjene teza, ne prestajući pritom da vrijeđaju ne samo oponente i pripadnike manjina već i zdravu pamet.

Kako drugačije protumačiti njihovu ocjenu da Fakultet za crnogorski jezik i književnost, čiji su profesori i saradnici ukazali na nenaučni, anticivilizacijski i otvoreno šovinistički koncept njihovih leksikografskih jedinica, konstruiše neistine i širi međunacionalnu mržnju!? Vrhunac njihova licemjerja je konstatacija da su „pojedini politički predstavnici albanske nacionalne manjine povjerovali“ navodnim defamatorima. Pa zar poslije svih najprizemnijih kvalifikacija izrečenih na račun jednoga u Crnoj Gori autohtonoga naroda, kojeg u ovom pamfletu oglašavaju, terminologijom iz Miloševićeva vremena, „nacionalnom manjinom“, autori Rječnika sebi daju za pravo da i njegove političke predstavnike proglase nesposobnim da sami pročitaju i rastumače ono što u Rječniku piše!? Nabrajajući potom „odredničke riječi koje u osnovi imaju alban-“, objašnjavajući neobjašnjivo, i hokus-pokus fraziranjem skrećući s teme, autori Rječnika svoja očito negativna predubjeđenja

prema jednome narodu pravdaju korpusom koji su – gle čuda – sami selektirali!? Pravdajući vlastite stereotipe naučnim principima, rječnikotvorci zapravo samo potvrđuju da je njihov rad nesrećni spoj neznanja i jedne uvezene hegemonističke ideološke matrice, koja je u srži djelovanja CANU još od sredine 80-ih godina XX vijeka. No sviđalo se to njima ili ne, autori Rječnika moraju se pomiriti s činjenicom da je Crna Gora građanska država; da baštini multietničnost, multikonfesionalnost i multikulturalnost; da u njoj na svu sreću većina ne dijeli njihove vrijednosne stavove i da ovakve podvale više nikad neće moći proći bez javne osude; da Albanci nijesu nikakva „nacionalna manjina", niti doseljenici u Crnu Goru, niti remetilački faktor koji bilo kome bilo što nameće, već njen autohtoni manjinski narod, koji je i u bliskoj prošlosti pokazao punu privrženost ideji crnogorske državne nezavisnosti i danas obogaćuje etnički i kulturni sklad Crne Gore; da je islam religija, koliko i sve druge, a da pripadnici islama nijesu nikakve „poturice", „Agarjani", „bezbožnici" ili „nevjernici"; da Bošnjaci kao autohtoni manjinski narod žive i u Crnoj Gori i sl. No nijesu CANU leksikografi pali samo na ispitu građanskoga obrazovanja, već i na ispitu struke, što su u nizu tekstova objavljenih u proteklih više od mjesec dana argumentovano dokazali profesori i saradnici Fakulteta za crnogorski jezik i književnost. Ni na jednu naučnu primjedbu Crnogorska akademija nauka i umjetnosti do danas nije ponudila nikakav odgovor osim lične diskvalifikacije oponenata i praznog fraziranja. Ostaće u povijesti leksikografije velika nedoumica kako se moglo desiti da eksperti CANU krenu praviti rječnik a da ne poznaju osnove akcentuacije crnogorskoga jezika; da im nije poznato da crnogorski jezik ne počinje s Petrom I; da djela pisaca koji su pisali srpskom ekavicom nikakvom metodološkom alhemijom ne mogu činiti korpus rječnika crnogorskoga jezika; da fonetika i fonologija nijesu isto; da ni glas i fonem nijesu sinonimi; da ne

postoje sufiksi -čki, -cki, -ćki i -ški; da nema glagola koji nemaju infinitiv; da je novi vijek minuo evo već gotovo cijelo jedno stoljeće i sl.

Ako autori Rječnika nemaju građanske kulture i pristojnosti da se manjinskim narodima i ukupnoj crnogorskoj javnosti izvine zbog uvredljivoga sadržaja koji su plasirali svojim leksikografskim zastiđem, ono bi bar javnost mogli poštеđeti ovakvih pravdanja kojima samo potvrđuju u kojoj je mjeri krovna crnogorska naučna institucija izmještena iz crnogorske savremenosti i uronjena u ideološke i političke magline XIX vijeka.

(Portal *Analitika,* 27. maj 2016)

NEZNANJE, BLICKRIG „RESAVA“ ILI ŽONGLIRANJE ISTORIJOM?

Boban BATRIĆEVIĆ

Ne znam što su gospoda iz CANU htjela da postignu kad su na promociji Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika (I, A-V) istakla da je taj rječnik poklon državi za deceniju obnove njene nezavisnosti. Dvije su solucije – ili je neko u patriotskoj euforiji htio vlastima staviti do znanja da je eto i CANU (koju zlobnici etiketiraju neaktivnom i anticrnogorskom) svojoj otadžbini darivala „jedan od najvećih naučnih projekata u njenoj istoriji“, ili je pak neko bio toliko maštovit i subverzivno anarhičan da je iza rodoljubnog diskursa skrio pajtonovsku sprdnju. Znajući artističko-performerske pragove kreativnosti CANU i njihovu izvornu komesarsko-komitetsku bit, ipak mislim da je u pitanju prvo, s tim što tradicionalistički nazor akademika nije računao da će neko pogledati u zube njihovu darovnome konju. Iz uvodnoga narativa moglo bi se zaključiti da u ovome prikazu provijava predrasuda, ali sam ubijeđen da će konkretni argumenti to osporiti.

Kad sam prvi put prelistavao poklon, zbog nebavljenja lingvistikom svoju sam pažnju usmjerio na istorijske događaje i procese u Rječniku, njihovu dataciju i eksplikaciju od strane leksikografa koji su ga sačinili. Nekako je taj po Kraljevinu Jugoslaviju kobni Aprilski rat iz 1941. bio koban i za CANU jer sam nakon informacije sa str. 79 da je Aprilski rat vođen „od 6. do 17. aprila 1947.“ počeo detaljnije pratiti istorijske odrednice. Nijesam ni posumnjao u osnovno istorijsko obrazovanje CANU-ovih saradnika, naročito ne kad sam vidio da je u prim-

jerima u Rječniku korišćen jezik akademika Zorana Lakića. Mislio sam da se radi o štamparskoj grešci jer đe se radi – tu se i griješi. Na str. 213 u objašnjenju za riječ bjelogardejac nalazimo da su se bjelogardejci kao članovi carističke Bijele garde borili protiv boljševika za vrijeme „Oktobarske revolucije 1918. godine“! Crvena istorija Rusije izgleda nije jača strana CANU, o čemu nam svjedoči dodatno objašnjenje za odrednicu armija (str. 87), koje se odnosi na Crvenu: „sovjetske oružane snage od 1918. do 1945. godine“, što svakako nije tačno datirano. Crvena armija je 1946. a ne 1945. godine doživjela transformaciju i dobila ime Sovjetska armija. Sličan propust napravljen je i s Vermahtom na str. 361. Za CANU to je „naziv za njemačku vojsku u Drugom svjetskom ratu“, a biće da je istorija Vermahta ipak starija 4 godine od napada na Poljsku.

Tu se nažalost ne završava ova lakrdija. Na str. 378 u dodatnim pojašnjenjima značenja riječi vijek leksikografi CANU su se dali i u periodizaciju istorije. Stari vijek je tako po njima trajao od „pojave prvih pisanih spomenika do pada Zapadnog Rimskog Carstva (467. god.)“! Mislim da je jedna od prvih lekcija iz istorije koja se uči u osnovnoj školi posvećena omeđavanju istorijskih epoha kako bi đeca stekla orijentaciju u istoriji – pa se kaže da je Zapadno Rimsko Carstvo palo 476. godine kad je Otoakar svrgao potonjega rimskoga vladara Romula Avgustula. Ako se prišetimo da se CANU hvalisao na promociji kako su veoma ažurno radili na ovome projektu te da je u prethodnim osvrtima jedan autor sjajno zapazio da je naša Akademija za nekoliko godina uradila ono što su neke uradile za više od vijek, moramo se zapitati da li su leksikografi Rječnik kucali na brzinu. Pa tako pokazali da srednjovjekovna metateza nije samo jezička no i matematička pojava. A đe nije metateza, onda je vjerovatno greška pisara. Da se ipak ne radi o štamparskim greškama i greškama u kucanju, svjedoči nam ista stranica (378), na kojoj se vidi da CANU polako gubi orijenta-

ciju u vremenu – ako je vjerovati leksikografima epoha novoga vijeka još traje (!) jer kažu da je novi vijek „razdoblje od pada Carigrada ili otkrića Amerike do danas“! Zamislite kako bi bilo lijepo da neki od ljudi koji su radili na projektu šutra kao profesor književnosti istakne na predavanju: Borislav Pekić je jedan od najboljih novovjekovnih pisaca (!) ili pak, Zuvdija Hodžić, poznati novovjekovni crnogorski književnik. Moguće da ih je ona Oktobarska revolucija iz 1918. potpuno zaustavila u vremenskom kontinuumu pa su zaboravili da tu oiviče novi vijek. Pitanje je sad da nije možda CANU u toku izrade Rječnika crnogorskoga jezika bukvalno prepisivao iz nekoga rječnika s početka XX vijeka? Jer ako novi vijek još traje, možda se Oktobarska revolucija nije ni dogodila, možda je Lenjin samo jedna fantazmagorija? Ajde priznajte da, dok čitate o Rječniku, imate utisak da ste u nekoj Borhesovoj noveli. Igra s istorijom, tim povijesnim ogledalom, umetanje lažnih odrednica i pogrešnih podataka i izgubljeni likovi okupljeni oko CANU. Onda dolistate do str. 102 i riječi Austrija i Austrougarska i u četiri reda nađete svu dubinu kontradiktornosti CANU. Prvo saznajete da se od monarhije Austrije „krajem (!!!) 19. vijeka razvila Austrougarska“, a potom tri odrednice niže da je Austrougarska „nekadašnja dvojna monarhija Austrije i Mađarske nastala polovinom (!!!) 19. vijeka“. Ovo zbilja nije mogao ni Horhe Luis u toku najveće inspiracije – iako je bio alhemičar teksta, godinu 1867. nije mogao staviti na kraj i u sredinu devetnaestoga vijeka. Definitivno rječnikokovci iliti rječnikotvorci imaju velikih problema s istorijom i matematikom. Kako drukčije objasniti slučaj sa str. 143, đe saznajemo da je barok „umjetnički stil (od 16. do 18. vijeka)“. To znači da bismo vremenski Alberta Direra mogli strpati u barok, što bi bilo istovjetno pokusu jednoga kandidata za CANU kojemu je Starac Milija nekako zalutao u crnogorski barok. Naročito su zanimljive i crnogorske istorijske teme, od kojih ćemo ovđe navesti

samo nekoliko, budući da broj grešaka prevazilazi gabarite novinskoga prikaza, što iziskuje skorašnji nastavak. Ako bi neko čuo za Bokeljski (krivošijski) ustanak i imao pri ruci rječnik CANU te provjerio o čemu se tu radi, saznao bi da je to bio „ustanak Bokelja i Krivošijana (1881–1882), zbog odluka austrougarskih vlasti da im nametnu vojnu obavezu“. U ovome objašnjenju naizgled sve je u redu. Ali ne zaboravimo da u njemu nema pomena o Bokeljskom (krivošijskom) ustanku iz 1869. godine! Koliko su čitav ovaj projekat radili „mehanički“, vidi se nekoliko odrednica kasnije kad navode primjer za upotrebu riječi bokeški, u kojem se usputno spominje ustanak iz 1869. bez ikakva objašnjenja. Nevjerovatno! Naročito će biti zanimljivo viđeti reakciju Bajica kad saznaju Martinovići da su njihovi preci „doselili iz Gacka“ (str. 121) ili Brčela kad vide da nijesu pleme (str. 301).

Istina je da rječnik nije enciklopedija, zato sam se i bavio objašnjenjima a ne primjerima upotrebe, koja po svim standardima nauke i leksikografije moraju biti vjerodostojna. A objašnjenja CANU niti su naučna niti vjerodostojna. Ona su plod neozbiljnoga pristupa. Jer nije moguće da su objašnjenja bez ikakve kontrole u ovolikoj količini (a ovo je tek početak) iz rukopisa direktno, bez provjere, išla u štampu?! Morao je neko izvršiti lektorsku i korektorsku kontrolu, a naučni saradnici iz raznih oblasti provjeriti odrednice iz svojih branši. Da je Rječnik radilo neko udruženje bilo čega, potpuno bih razumio entuzijazam i pohvalio napore. Ali za krovnu kuću nauke i umjetnosti neprihvatljiva je ovolika doza neznanja. Da je bilo provjeravanja napisanoga, vjerujem da bi pored ovih grešaka bar bili uklonjeni anticivilizacijski tonovi u objašnjenjima i primjerima na račun Albanaca i muslimana. Pitam se hoće li akademija štampati letak s ispravkama i da li će se on stavljati u Rječnik? Možda letak bude obimniji od njega. Riječ ima CANU.

(Portal *Analitika,* 28. maj 2016)

NIK ĐELJOŠAJ TRAŽI POVLAČENJE I UNIŠTAVANJE RJEČNIKA

Poslanik Albanske alternative Nik Đeljošaj bojkotuje rad Skupštine i traži hitno povlačenje i uništavanje prvog toma „Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika“ CANU-a, zbog kako tvrdi, neadekvatnog tretmana albanskog naroda... On očekuje da mu se pridruže i drugi poslanici, pripadnici albanske manjine...

Đeljošaj očekuje da CANU hitno povuče i uništi prvi tom „Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika“. Đeljošaj, kao i dio crnogorske javnosti, negoduje zbog termina „albanizacija“, „albanizirati“.

„Apsolutno je uvrjedljivo, i u tom smislu ja sam morao da preduzmem krajnje poteze, da bojkotujem Skupštinu i radna tijela, da pošaljem poruku da na ovakav način ne može niko da se odnosi prema jednoj značajnoj nacionalnoj manjini u Crnoj Gori koja je dala veliki doprinos u svim procesima“, kazao je Đeljošaj za TVCG.

„Ovo su primjeri koji pokušavaju da povećaju etničku distancu prema Albancima, kao i da prodube predrasude prema Albancima“, ocijenio je Đeljošaj.

On očekuje povlačenje Rječnika, i to već u narednih nekoliko dana:

„Mi ćemo sačekati nekoliko dana da se urazume ljudi iz CANU-a. Očekujemo i od VDT-a da reaguje, jer ipak ovo je ugrožavanje jednog naroda. Ovakav način predstavljanja Albanaca je nedopustiv. U svakom slučuaju, i ako ne bude samostalne reakcije VDT-a, mi ćemo podnijeti krivične prijave i tražiti odgovornost onih koji su ovo pisali i onih koji su ovo dozvolili“, poručio je Đeljošaj.

(RTCG.ME, 26. maj 2016)

MI I ONI – OD SADIZMA DO MAZOHIZMA
Anton K. Berishaj

Razlika je međutim u tome što – ako se scenariju spomenute komedije može pripisati „simpatičnost“, pojedina tumačenja u spomenutom rječniku, naročito kada je riječ o „njima“, retrogradna su, opterećena, mržnjom i izazivaju osjećaj bijede i jada.

Ubijeđen sam da je to i jedino objašnjenje zašto je spomenuti rječnik uzburkao – ne samo akademsku, i (srećom) – ne samo određene krugove albanske javnosti. Sve je dakle komično, da nije i tužno. Neka u ovom tekstu devedesete godine prošloga vijeka (koje mi Albanci želimo zaboraviti, a da je sreće i većina iz sada nam zajedničke bivše SFRJ), ostanu u kontekstu tragi/komičnog doživljavanja „onih“. Na ovaj način ćemo zaobići mitinge istine i silne kampanje proizvodnje neprijatelja, satanizaciju, albanofobiju, denigriranje, vrijeđanja istorije i osobenosti kulture, jezika…, tretiranja „onih“, što bi „nadahnuto“ rekao Erdeljanović – „divljačne Arbanase…“ O ranijim vremenima i da ne govorimo, ali simptomatičan je kontinuitet recipročnog doživljavanja „onih“ od „nas“.

Dimitrije Tucović je još 1914. pisao: *Zavojevačkom politikom srpske vlade prema arbanskom narodu stvoreni su na zapadnoj granici Srbije takvi odnosi da se u skoroj budućnosti mir i redovno stanje teško mogu očekivati. […] naša štampa, u pogubnoj utakmici da pomogne jednu rđavo upućenu i rđavo izvođenu politiku, mesecima i godinama [je] rasprostirala o arbanskom narodu tendenciozna mišljenja […] To je i danas glavno sredstvo kojim šovinistička štampa izaziva kod srpskoga naroda mržnju prema ‘divljim’ Arnautima, prikrivajući kao guja noge divljaštva koja je srpska vojska prema njima počinila. […] Balkanicus i D-r Vladan napisali su po jednu čitavu knjigu sa*

očitom željom da smožde ovaj bedni arbanski narod i da dokažu njegovu nesposobnost za kulturan i nacionalan život. […] U cilju da dokažu da taj narod kao rasa nema smisla za kulturan i samostalan život, oni sve ono što u primitivnosti toga naroda postoji predstavljaju ne kao izraz istorijskoga stupnja na kome se on nalazi i kroz koji su svi drugi narodi prošli, već kao izraz njegove rasinske nepodobnosti za kulturan razvitak uopšte. […] Revnost Balkanicus-ova u potcenjivanju arbanskoga naroda kao rase ide dotle da istorijsku ulogu Skender-bega pripisuje njegovu poreklu od Srpkinje Vojislave" (Vidjeti: portal za filozofiju i društvena pitanja Olivera Milosavljević: Stereotipi prema Albancima, Filozofski magazin 2015, Tucović (1914) 1980:17–44).

Tucovićevo, vrijeme je prošlo. Prošle su i devedesete godine prošlog vijeka, a ovaj Tucovićev „bedni arbanski narod" je na tlu Evrope ipak uspio stvorio ne jednu, već dvije države, istina uz podršku međunarodne zajednice, ali istorija ne pamti nijedan slučaj da je neko uspio da seoslobodi i stvori sopstvenu državu bez podrške onih „drugih". Zaista je dugačak niz autora koji su svoje stvaralaštvo posvetili ometanju tih procesa. Hadži Serafim Ristić (1864, 1906), Aleksijević (1878), Srećković (1888), Gopčević (1890). Radosavljević Bodin (1903), Ivanić (1903, 1909), Jovanović (1910), Radonić (1912), Đorđević (1913), Stepanović (1913), Tomić (1913), Milojević (1972), Bogdanović (1985), Samardžić (1989), Mladenović (1989), Samardžić (1990), Jovičić (1991), Bataković (1991), Dragić Kijuk (1992), Jevtić (1992), Gluščević (1992), Ćosić (1992), Đuretić (1992)… i CANU (2016), što jasno govori da je čak i neskromno u CANU tražiti samo mozgove, već ispirane mozgove i izlegle zmijice iz prošlosti.

Šta kaže Rječnik CANU: No, vratimo se – sada već – „famoznom Rječniku CANU. Upustati se u pojedina tumačenja uobičajeno iskrivljene istorije u tom rječniku i nije neko otkriće, ali da se CANU nije pomjerila od zacrtanog kursa gore navedenih

mentora (čast izuzecima), jednostavno – nisam želio da vjerujem. Kako su ti – istina ispirani mozgovi, ali ipak mozgovi, uspjeli da sačuvaju lojalnost prema gore navedenim mentorima, ni u to nijesam želio da vjerujem!? Lojalnost koja se tvrdoglavo odupire promjenama vremena i odbacuje realnost, nije ni nacionalizam ni patriotizam, već neka čudna vrsta fundamentalne religije.

Za uvažene čitaoce navodim još jedan „biser" jednog od autora akademika koji su radili na projektu, a koji se gotovo u cijelosti unosi u rječnik CANU: Po Tomi Oraovcu sve *„fisove, plemena ili barjake ne veže jedna nacionalna svijest, jer se zna, a i oni znaju da ih međusobno ne veže jedna krv, porijeklo i jedni i jednaki običaji pošto se zna a oni znaju od koga se rađaju"*. U istom stilu nastavlja da je Leka Dukađinac bio Srbin, kao i svi Dukađinci, Skadar je *„svagda bio srpski", Malisori su „nepobitno Srbi",* kao i Miriditi, Šaljani, Gaši, Beriše, Hoti, Klimenti, Kastrati i drugi koji *„i sami i dan danji priznaju da su srpskoga porijekla, a koji se ni po običajima, ni po osobinama a ni po junačkome srpskom soju ne mogu nazvati Arbanasima"* samo zato što su *„po nesreći morali primiti Šćiptarski jezik, koji nije i ne može biti mjerilo za određivanje Arbanske narodnosti, kad takve narodnosti i ne postoji, jer je to predjeoni naziv, dakle geografski pojam, koji ne može rešavati pitanje narodnosti"*. Zaključio je da *„tvrde gusle"* da su oni bili i da su i sada *„ne Arbanasi, ni Arnauti, ni Albanezi, nego čisti i ovejani Srbi"* (Oraovac, 1913:5, 12–25). Komentar na ovakav tekst je suvišan! Pa i da je u pravu autor citata, Oraovac (a ne samo da nije, već je eklatantan primjer arbitrarnog tumačenja istorije), kome to danas još treba? Crna Gora je država građana, a ne samo Srba!

Umoran od sličnih citata, autora i sadržaja, tragao sam za nečim što mi može povratiti nadu da vrijeme ipak nije stalo. I isplatilo se. Naišao sam na nešto dobro što želim da podijelim sa uvaženim čitaocima. Naišao sam na idejne „potomke" Tucovića iz gore navedenog citata, koji ne brane Albance (i niti moraju

niti treba da ih brani), već smjelo koračaju sa vremenom. Kažem smjelo, jer pojmu „intelektualac“ svjetske enciklopedije najradije izostavljaju odliku smjelosti. Ovim nije zaustavljena, ali je – siguran sam – usporena sramna istorijska inercija blaćenja „onih drugih“, tj. Arbanasa, Albanaca. Izdvojiću primjere:

Uvažena profesorka prof. dr. Jelena Šušanj je na nebuloze rječnika CANU progovorila akademskim rječnikom objavljenim člankom pod naslovom: *Kako je Rječnik CANU od Albanaca napravio agresore*, i nastavlja: „Najnovijim izdanjem, Rječnikom crnogorskog narodnog i književnog jezika, CANU nanosi težak udarac multietničkom i multikonfesionalnom skladu Države Crne Gore, kojoj je ova institucija navodno nesebično darovala to štivo uoči proslave decenije obnove nezavisnosti. Rječnikom su Albanci, koji su značajan konstituent savremene crnogorske države, predstavljeni kao agresori koji drugim narodima nameću svoju kulturu, jezik i običaje, preobraćajući ih u Albance… *Na strani 43 nalazimo riječi Albanac, albanizacija, albaniziranje, albanizirati (se), albanizovanje, albanizovati (se), Albanija, Albanka, albanolog, albanologija... albanizacija* već nije nimalo naivan proces jer on, kako kažu Akademijini stručnjaci, predvođeni (da iskoristimo *narodnu* riječ iz *Rječnika*) *vajnim* Zoranom Lakićem, čije im je djelo poslužilo za formulaciju definicije, podrazumijeva „*nametanje albanskog jezika, kulture i običaja drugim narodima.* – Pitajući se nudio je i neke odgovore – na osnovu iskustava izbjeglica pravoslavnog življa iz Albanije koje je bilo izloženo sistematskoj albanizaciji, naročito u vremenu poslije II svjetskog rata 1945. godine. (Lak. II)“ U skladu s time objašnjen je i glagol *albanizovati*: „I *preobratiti/preobraćati u Albance; nametnuti/nametati albanski jezik, kulturu i običaje drugim narodima.* II ~ se *posta(ja)ti Albanac; dobi(ja)ti obilježje Albanca.“* (Objavljeno na Portalu *Analitika,* 15. 05. 2016).

Prof. dr Milorad Nikčević, akademik DANU: *Povampirene anticivilizacijske poruke iz Rječnika CANU*, tekst koji ne štedi instituciju CANU, ali i otkriva prljavu „igru“ i koketiranje do nivoa slijepe poslušnosti CANU prema SANU. On piše: *Sa zgražavanjem pratim posljednjih dana prepisku koja se u crnogorskim medijima vodi povodom najnovijega kukavičjeg jaja CANU iz kojega se izlegao Rječnik crnogorskoga jezika. Nijesam iznenađen primjerima iz toga Rječnika jer oni po ko zna koji put svjedoče o anticrnogorskoj misiji izdavača i naručioca posla*. (Objavljeno na Portalu Analitika, 21. 05. 2016 - 15:34).

Dakle misija CANU nije samo kontinuitet spomenutog kursa širenja mržnje i satanizacije albanskog naroda, već i mazohističko ponašanje (negiranje sopstvenog), državnog i nacionalnog identiteta, i to upravo u proslavi godišnjice formiranja te iste države. Određenim krugovima Albanaca koji su zaprepašćeni (a po meni iznenađujuće i začuđeni) uvredljivim sadržajima iz tog rječnika će – u datom kontekstu, prosto laknuti kada shvate da misija CANU prevazilazi – sada već ustaljeni kurs sadističke mržnje prema „njima“. U potrazi za novim neprijateljima, lojalnost prema gore navedenim mentorima se u pljuvanju prema albanskom jeziku, kulturi i istoriji, u datom trenutku pojavljuje ka činjenica tercijarnog karaktera. Enciklopedijski rječnici Albanske i Kosovske akademije nauka i umjetnosti (koji je u pripremi), se ne odnose prema pojmu *slavizacije* kao prema nekoj agresorskoj tendenciji proždiranja „drugih“, mada su i takvo tumačenje itekako mogli potkrijepiti ubjedljivim primjerima – iz daleke i bliske prošlosti. No, bez obzira na mržnju ili ljubav koju „oni“ ispoljavaju, „mi“ izgrađujemo svoje državnosti i nacionalni identitet, lišeni potrebe svojatanja, iskrivljenja istorije, agresorskih aspiracija... Objašnjenje je tako prosto: Albanci mogu biti ugroženi i iznutra i izvana, ali ugrožavati „one druge“ nikada im nije bila namjera. Ako je položaj crnogorske etničke zajednice u komunističkoj

Albaniji jedini argument za takve nebuloze, treba podvući da je bolna istina, ali je riječ o uskraćivanju elementarnih etničkih prava, a ne o nekakvoj teritorijalnoj agresiji jer ta zajednica nije bila niti jeste autohtona. To je klasičan primjer kršenja ljudskih i etničkih prava. Ali u totalitarnom sistemu kakav je pola vijeka vladao u Albaniji, teško da možemo izdvojiti kategorije van komunističke nomenklature kojima su bilo kakva prava bila zagarantovana.

Zvanične politike ćute na sve tri strane: U Podgorici, Tirani i Prištini. Istina, CANU se finansira iz budžeta Crne Gore, ali spomenuta misija mazohističkog negiranja sopstvenog identiteta i integriteta se sa prepoznatljivom dozom mazohizma trpi od strane državnih organa u ime elementarnih prava pojedinaca i institucija – čak i na nenaučna mišljenja i stavove, čime se poštuje autonomija institucija kakva je CANU, da i dalje tjera svoju politiku. Ali, želim da vjerujem da je upravo to razlog, a ne koketiranje zvanične politike sa takvom misijom CANU. Ali albanska etnička zajednica mora biti zaštićena šta god da je u pitanju, jer širenje albanofobije u tako ozbiljnim projektima, kao što je Rječnik, su ne samo štetne za interetničku komunikaciju sada i ovdje, već kontaminiraju sredinu i za buduće generacije.

Tirana i Priština imaju više iskustva kada se „oni“ ophođavaju prema albanskim kulturnim i istorijskim osobenostima sličnim sadržajima. SANU je čak odnedavno, da bi zadržala sistematski kurs albanofobije, pojačala svoje redove izvjesnim Kaplanom Burovićem (Kaplan Resuli). Slično je uradila ’90-tih godina sa Trnavcijem, Sejdom Bajramoviđem… Spokojstvo naše je međutim blagosloveno što nam slične tipove otimaju „oni drugi“. I Makedonska akademija nauka i umjetnosti (MANU), uslijed teške krize sopstvenog državnog i nacionalnog identiteta-j je (treba vidjeti sam kičeraj i neukus izložen na Trgu Republike), prije par godina u svojim piskaranjima ispoljavala slične fromate ophođenja prema Albancima. Dolaskom

akademika Kambovskog na čelu te isntitucije stvari su se unekoliko promjenile i idu u pravcu uspostavljanja korektne saradnje.

Kolumnista dnevnika *Vijesti* Brano Mandić, nasilnički čin nad gostom iz Skadra u nekom lokalu u Budvi prošloga ljeta, ne samo što je osudio i opisao kao sramno i kukavičko (ne)djelo i maltretiranje gosta lokala samo zbog toga što je Albanac – već mu je taj sramni događaj poslužio da javno i hrabro iznese jednu nepobitnu istinu koja sve nas mora da zabrinjava: „Albanci u Crnoj Gori možda nisu građani drugog reda, ali su građani u drugom planu. Taj plan svodi se uglavnom na opštine u kojima su većina. Zašto je to tako, ko je tu kriv, duga je priča... Meni nije cilj da se hvalim prijateljima Albancima. Nemam pojma o albanskoj kulturi... (Brano Mandić, „Albanski bez muke“, *Vijesti,* 23. 08. 2015).

Moja namjera nije niti da omalovažavam niti da ublažim satansku misiju CANU. Činjenica da su povodom te podvale u Rječniku progovorili i parlamentarci crnogorske Skupštine (N. Gjeloshaj – zaprijetivši čak i bojkotom sjednica Parlamenta i G. Nimani, čelnik NVA), lokalni intelektualci i članica Parlamenta Albanije, Ledi Shamku… stvar nije ni bezazlena ni naivna. Suživot sa strukturama koje negiraju autohtonost Albanaca, osobenosti jezika, istorije i kulture nije ni lak ni moguć. Misije raznih mračnih ispostava srpskih institucija zadojene mržnjom prema određenim etničkim zajednicama, bi trebale biti briga državnih institucija, zakona, Ustava te države, a ne (samo) lokalnih političkih i etničkih prvaka i intelektualaca. Zvaničnici lokalnih struktura određenih političkih subjekata ili formalnih asocijacija bi trebali biti pošteđeni tih retrogradnih sadržaja – bili to iz CANU, SANU, MANU ili neke druge kuhinje. Ako im se dozvoljava, neka nastave da pišu i ne priznaju svoje države, ali albansku etničku zajednicu neko mora da štiti.

Brano Mandić je, premda van ovog konteksta o rječniku, izrekao jednu veliku istinu koju nije ni korisno, ni moguće zanemariti. Mišljenja sam da nametnuti nekome status građanina

drugoga reda ili ga gurnuti u drugi plan, prinuditi ga da prihvati takav status i natjerati ga da se pomiri sa takvim tretmanom, ni u kom slučaju nije primamljiv položaj. Ali sve to ne spada u ingerencije i odgovornosti CANU. S toga, vjerujem da je krajnje vrijeme da se zvanična politika ozbiljnije pozabavi objektivnim i subjektivnim okolnostima koji ukazuju na takvo stanje. Odluka da se bojkotuju sjednice Parlamenta povodom sadržaja Rječnika je legitimni mehanizam političkog pritiska na određene strukture da se uvrijedljivi sadržaji brišu sa rječnika. Ali, i nakon eventualnog brisanja (u šta čisto sumnjam), položaj albanske etničke zajednice neće biti poboljšan. Zastupljenost u administraciji i procesu zapošljavanja shodno nacionalnoj strukturi, regulisanje zakona o isticanju simbola, školski planovi i programi, nedovršeni (obećani) administrativni status opštine Malesije, pristup i raspolaganje morskim dobrima, samo su neki od pokazatelja koji spadaju i mjerljive kategorije političkog statusa autohtonih Albanaca u Crnoj Gori. Uostalom, zar nije sve ovo izvodljivije od dekodiranja mentalnog sklopa određenih struktura podhranjenih mitovima i primordijalnim teorijama o sopstvenom porijeklu. „Mi“ nijesmo niti moramo biti „oni“, ali između zajedničkog života i života jednih pored drugih, jedno moramo odabrati…

(Portal *Analitika,* 27. maj 2016)

SAOPŠTENJE AUTORSKOG TIMA ZA IZRADU RJEČNIKA CANU

Poželjno je svako akademsko, naučno i argumentovano ukazivanje na eventualne propuste u Rječniku crnogorskog narodnog i književnog jezika, ali proglašavati rječnik nacionalnog jezika „kulturocidnim“ djelom, pozivati na njegovo povlačenje i „spaljivanje“, besprizorno blatiti autorski tim i CANU kao izdavača, konstruisati neistine i širiti međunacionalnu mržnju, kako to ostrašćeno čine „filolozi” sa Fakulteta za crnogorski jezik i književnost sa Cetinja, postupci su koji više priliče ulici nego fakultetu, a svakako ne priliče XXI stoljeću. Umjesto da sopstvenim naučnim rezultatima i konstruktivnim predlozima daju doprinos najznačajnijem nacionalnom projektu i tako opravdaju trošenje znatnih novčanih sredstava dobijenih iz državnog budžeta, „filolozi” difamiraju. Nažalost, pojedini politički predstavnici albanske nacionalne manjine povjerovali su tim difamatorima.

Najbolja odbrana od napada na Rječnik CANU jeste sam Rječnik i ono što on sadrži. No, dužni smo radi javnosti da objasnimo pojedine leksikografske postupke koji su uobičajeni, a koji su možda uzrok nesporazuma, u veoma kompleksnom poslu izrade rječničkog članka kako bismo pokazali da u Rječniku nema ni pomena o „kulturocidnim postupcima“, niti zlih namjera prema bilo kome, a posebno ne prema albanskoj ili bilo kojoj drugoj nacionalnoj manjini. Prigovara nam se zbog definicija tri odredničke riječi: imenica Albanac i albanizacija i glagola albanizovati.

U Rječniku ima trinaest odredničkih riječi koje u osnovi imaju alban-: Albanac, albanizacija, albaniziranje, albanizirati, albanizovanje, albanizovati, Albanija, Albanka, albanolog, albanologija, albanološki, albanski (pridjev) i albanski (prilog), sedam sa

arnaut- u osnovi: Arnautin i Arnaut, arnautiti se, Arnautka i Arnautkinja, arnautkinja, Arnautluk, arnautski (pridjev) i arnautski (prilog) i sedam sa arban- u osnovi: Arbanas, arbanaski, Arbanaskinja, Arbanaška, arbanaški (pridjev), arbanaški (prilog), Arbanaškinja.

U leksikografskoj praksi postoje ustaljene procedure i postupci koje je autorski tim primjenjivao u potpunosti pri izradi Rječnika. Jedan od njih je i ujednačavanje definicija radi formiranja jedinstvenog sistema, budući da Rječnik nastaje kao produkt kolektivnog rada većeg broja obrađivača. U tom smislu nastoji se da se definicije riječi iz istog semantičkog polja ili riječi nastalih istim tvorbenim modelom ujednače.

Definicije etnonima Albanac: stanovnik Albanije; onaj koji je porijeklom iz Albanije i Albanka: stanovnica Albanije; ona koja je porijeklom iz Albanije, predstavljaju jednu od tipskih definicija, koje se daju po dogovorenom i ustaljenom obrascu. Na isti način su u prvom tomu Rječnika definisani i Amerikanac: stanovnik Amerike; onaj koji je porijeklom iz Amerike i Amerikanka: stanovnica Amerike; ona koja je porijeklom iz Amerike. Ostale primjere navodićemo samo u muškom rodu, radi uštede prostora – Australijanac: onaj koji živi u Australiji; onaj koji je porijeklom iz Australije; Austrijanac: onaj koji živi u Austriji; onaj koji je porijeklom iz Austrije; Balkanac: stanovnik Balkanskog poluostrva; onaj koji je porijeklom sa Balkanskog poluostrva; Bosanac: onaj koji živi u Bosni; onaj koji je porijeklom iz Bosne; Bugarin: onaj koji živi u Bugarskoj; onaj koji je porijeklom iz Bugarske…

Dakle, etnonimi Albanac i Albanka definisani su po istom modelu kao i drugi etnonimi u prvom tomu Rječnika. Apsolutno odbijamo insinuacije da je prilikom definisanja etnonima Albanac bilo zlih namjera ili skrivenih motiva.

Druga odrednička riječ koja je izazvala pažnju jeste albanizacija sa definicijom: nametanje albanskog jezika, kulture i običaja drugim narodima. Definicije i značenja se izvode iz

primjera koje nudi odabrani korpus. Leksikografi ne izmišljaju značenja, niti ih po sopstvenom ukusu ili simpatijama mijenjaju, ili oblikuju. Ono što nudi korpus i objektivna stvarnost unosi se u definiciju. Naime, riječ se definiše na osnovu njene upotrebe u odabranom korpusu, što je bio slučaj i sa datom odrednicom. Treba naglasiti i da leksema nametanje semantički nije ni u kom slučaju isto što i agresija, kako se zlonamjerno interpretira. Neko ili nešto se može nametati i kvalitetom, ugledom, autoritetom, prestižom, superiornošću... Na isti način, kao i u prethodnom slučaju, definiše se odrednica anglicizacija – nametanje engleskog jezika, književnosti i kulture drugim narodima. Kritičari Rječnika nijesu se osvrnuli na odrednicu anglicizacija, čija se definicija podudara sa definicijom odrednice albanizacija, ali su naglasili da se albanizacija ne definiše na isti način kao amerikanizacija i balkanizacija. Što se tiče balkanizacije, ona se uopšte ne može semantički izjednačiti sa druge dvije odrednice, pošto je Balkan teritorijalni, a ne etnički pojam. Takođe, naučna činjenica je da imenice izvedene sufiksom -izacija ne podrazumijevaju isti semantički sadržaj, na koji utiču, između ostalog, i sociolingvistički faktori. Očigledno je da kritičari Rječnika nijesu leksikografski, niti lingvistički obrazovani, što se jasno pokazuje kod iznošenja ovakvih primjedaba.

Važan segment u pravilnom tumačenju i razumijevanju rječničkih članaka, prilikom korišćenja Rječnika, jeste i pravilno razumijevanje primjera kontekstualne upotrebe odredničke riječi. Naime, tumačiti primjere iz kojih je izvučeno značenje riječi kao lične stavove autorskog tima, a ne materiju korpusa, u leksikografskoj praksi nije i ne smije biti slučaj. Primjer kao ilustracija upotrebe odrednice bira se isključivo iz utvrđenog korpusa u kojem su, pored književnih tekstova, tekstovi iz novinarsko-publicističkog i administrativno-pravnog registra, tekstovi iz nauke i istoriografije, etnologije, antropologije, što očigledno oni koji ne znaju šta je leksikografija nijesu razumjeli.

Tako je primjer uz odrednicu albanizirati samo potvrda kontekstualne upotrebe te riječi, a nikako interpretacija konkretnog pojma od strane autorskog tima ili izdavača Rječnika.

Autorski tim izražava spremnost da razmotri sve primjedbe i sugestije koje se tiču struke i leksikografske metodologije primijenjene u Rječniku, ali ni u kom slučaju nema namjeru da se uključuje u politikantstvo ili predizborne kampanje kakve god one bile. Takođe, pozivamo sve one koji se osjećaju povrijeđenim nekim od rješenja u Rječniku da su im vrata Crnogorske akademije nauka i umjetnosti uvijek otvorena za razgovor i objašnjenja, te da je svaka sugestija u cilju poboljšanja konačnog teksta Rječnika uvijek dobrodošla.

Naravno, autorski tim će sa velikom pažnjom razmotriti sugestije i u ponovljenim i novim izdanjima imati više senzibiliteta kako bi se izbjegli nesporazumi proistekli iz tumačenja pojedinih odrednica. Inače, autorski tim će uvažiti sve stručne i dobronamjerne primjedbe i učiniti sve što je potrebno kako bi Rječnik postao vlasništvo svih građana Crne Gore. Svakako, obradovao bi nas sličan ili bolji doprinos crnogorskoj leksikografiji i kulturi.

(Pobjeda, 28. maj 2016)

CRNOGORCI NE LJUBE NAMETE

Jelena Šušanj

Gotovo deset dana trebalo je cijelom Autorskom timu Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika CANU da odgovori na komentare „nestručne“ i „lingvistički neobrazovane“ javnosti. Za tih gotovo deset dana Akademijini stručnjaci uspjeli su sročiti samo prilično nemušt odgovor. Primjetno je u tome reagovanju izvjesno ublažavanje retorike i djelimično povlačenje, ali i dalje bez adekvatnih odgovora „struke“. Evo što su članovi Autorskoga tima (tako vješto skriveni i ušuškani iza skupnoga imena) ponudili ovaj put. Držaćemo se uglavnom „stručne“ interpretacije i objašnjenja leksikografskih postupaka „koji su uobičajeni“ (!?).

1. „Prigovara nam se zbog definicija tri odredničke riječi.“ – To je prva neistina Autorskoga tima. Prigovara im se zbog definicija (i kontekstualizacija) mnogo više od tri riječi. „Zaboravili“su riječi Agarjanin, abdest, Alah, za početak.

2. U drugom stupcu čitamo: „U leksikografskoj praksi postoje ustaljene procedure i postupci koje je autorski tim primjenjivao u potpunosti pri izradi Rječnika. Jedan od njih je i ujednačavanje definicija radi formiranja jedinstvenog sistema (…). U tom smislu nastoji se da se definicije riječi iz istog semantičkog polja ili riječi nastalih istim tvorbenim modelom ujednače.“ Premda su u prvoj rečenici naveli stroge metodološke principe kojih su se „u potpunosti“ pridržavali (što prilično relativizuju već dvije rečenice kasnije komentarom da „se nastoji“ da se definicije ujednače), u petom stupcu nas pak obavještavaju da su od njih „u potpunosti“ odstupili: „Takođe, naučna činjenica je da imenice izvedene sufiksom -izacija ne podrazumijevaju isti semantički sadržaj, na koji utiču, između

ostalog, i sociolingvistički faktori.“ (Ovđe moramo napraviti dramsku pauzu – ponovnoga čitanja u nevjerici radi!) Autorski tim navodi još jednu neistinu – iz neznanja ili namjerne manipulacije. Sve problematizovane riječi (i albanizacija, i amerikanizacija, i angli(ci)zacija, i balkanizacija) imaju zajedničku semantičku osnovu, sadržanu u riječi asimilacija (bila ona jezička, kulturna, nacionalna ili kakva god), koju je, kako rekoh u prvome tekstu, Akademija uspjela definisati sasvim objektivno: to je prilagođavanje manjine većini uz prihvatanje obilježja većine. Njihova„naučna činjenica“ lingvistički je sasvim neutemeljena, metodološki pogrešna postavka. Ne može se sve pravdati podvođenjem nauke društvenim obilježjima. Uostalom, ako su „sociolingvistički faktori“ bili presudni za razlikovanje riječi albanizacija i amerikanizacija, koji su to sociolingvistički uslovi odredili razliku između angli(ci)zacije i amerikanizacije?! Ili da odemo još dalje, tj. bliže, ako su već sociolingvistički faktori bili odlučujući za definiciju riječi albanizacija, zašto se nije autohtonost albanskoga naroda na teritoriji Crne Gore uzela za naučnu činjenicu i navela u definiciji riječi Albanac i Albanka? Ko kaže da riječ mora imati samo jedno značenje?! Autorski tim očito nije nikad čuo za kognitivnu semantiku i teoriju prototipa, najsavremeniji lingvistički pravac. Podrazumijeva se da se u definiciji prvo iznosi ono najtipičnije, što svi govornici određenoga jezika prvo prepoznaju, a onda se ide ka onima manje tipičnim značenjima. Umjesto toga oni su kod nekih imenica ovoga tipa birali objektivno tumačenje, a kod nekih drugih su to osnovno i objektivno zaobilazili i oslanjali se isključivo na subjektivan stav, jer je tako nalagao korpus čije su granice sami konstruisali?!

3. „Leksikografi ne izmišljaju značenja, niti ih po sopstvenom ukusu ili simpatijama mijenjaju, ili oblikuju. Ono što nudi korpus i objektivna stvarnost unosi se u definiciju. Naime, riječ se definiše na osnovu njene upotrebe u odabranom korpusu, što je

bio slučaj i sa datom odrednicom. Treba naglasiti i da leksem nametanje semantički nije ni u kom slučaju isto što i agresija, kako se zlonamjerno interpretira. Neko ili nešto se može nametati i kvalitetom, ugledom, autoritetom, prestižom, superiornošću…“ (Nova pauza – smijeha radi!) Ničim izazvani, zapetljali su se u klupko koje sami ispredaju. Kažu da se riječ definiše na osnovu njene upotrebe u odabranom korpusu. U pravu su. Ali ko je birao njihov korpus, koji je daleko od sveobuhvatnog i koji, kad govorimo o istoriji i istoriografiji (jer je značenje riječi albanizacija ekscerpirano iz te oblasti), ne obuhvata recimo nijedan tekst prvoga predšednika Crnogorske akademije nauka i umjetnosti, istoričara Branka Pavićevića!

Prije nego nastavimo dalje, podšetimo se iz kojeg je primjera (iz djela Zorana Lakića) izvučeno značenje riječi albanizacija: „Pitajući se, nudio je i neke odgovore – na osnovu iskustava izbjeglica pravoslavnog življa iz Albanije koje je bilo izloženo sistematskoj albanizaciji, naročito u vremenu poslije II svjetskog rata 1945. godine.“ (Još jedna pauza – zgražavanja radi.) I poslije tvrdnje da značenja riječi izvlači iz korpusa, Autorski tim besprizorno, drsko i krajnje dogmatično (u stilu već čuvene podgoričke anegdote: Valjda ćeš prije vjerovati meni nego sopstvenim očima!) nastavlja ubjeđivati javnost da iz primjera u kome se govori o sistematskoj albanizaciji usljed koje pravoslavni živalj bježi iz Albanije oni pod nametanjem ni u kom slučaju ne misle na agresiju?! Prema njihovu posljednjem tumačenju pravoslavni je živalj zbog sistematskog albanskog nametanja „kvalitetom, ugledom, autoritetom, prestižom, superiornošću…“ bježao iz Albanije?! U tom slučaju očekujemo jako zanimljivu definiciju riječi „pravoslavac“, u najmanju ruku mora biti inferioran ili nepametan, kad već bježi od kvaliteta, ne želeći da ga prihvati. Problem je ovđe sasvim druge vrste: izabrali su pogrešan korpus, ideološki obojene tekstove, prožete mržnjom i netrpeljivošću prema autohtonom narodu u Crnoj

Gori, sročili definiciju dostojnu nacionalističkih pamfleta i podmetnuli je kao riječ koja s tim osnovnim i jedinim značenjem pripada crnogorskom jeziku. Ili je taj korpus njihova vizija objektivne stvarnosti?!

Da ne bude da opet nešto izmišljamo i podmećemo (budući leksikografski nepismeni), pogledajmo kako se u drugim rječnicima tumači glagol nametnuti. Sažetosti radi, neću navoditi primjere i gramatičke elemente definicije.

Pavle Ćosić i saradnici u svom Rečniku sinonima (Kornet, Beograd, 2008, str. 350-351) kao sinonime riječi nametati navode ovim redom: „siliti, primoravati, diktirati, namoravati, oktroirati, zadavati, naturati, terati, prisiljavati, zapovedati, forsirati, tovariti, prtiti, trapirati, uvaljivati, žarg. – up: nagovarati, podgovarati, naređivati, opterećivati“. Zanimljivo je pomenuti da je za riječ nametljivost (na koju upućuju u definiciji riječi nametanje) prvi sinonim upravo agresivnost! Zatim slijede „nasrtljivost, ofanzivnost, nametanje, neprijateljstvo (!), ratobornost, prodornost, zlonamernost (!), saletljivost, napasnost, ofenzivnost hrv.“ Autori dakle nijesu naveli nijedan sinonim s pozitivnim značenjem na koje (kao osnovno?!) upućuje naš Autorski tim.

Slično u Rječniku sinonima hrvatskoga jezika pišu Ljiljana Šarić i Wiebke Wittschen (Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, lipanj 2008, str. 251): „1 (nametnuti stvari na hrpu) nabaciti, metnuti, složiti 2 (~ komu svoja pravila) zadati, dati silom, propisati (što), narediti (komu što), opteretiti (koga čime), navaliti (što na koga), udariti (komu što), prisiliti (koga na što), (~ ustav jednostranim aktom) oktroirati, (~ koga/komu što) ekspr. nef. natandrčiti 3 ~ se (~ komu) prilijepiti se, natovariti se, ugurati se, nagurati se, nabiti se, utrpati se (...), (~ svojim znanjem) istaknuti se, odskočiti, upasti u oči 4 (odgovor se nametnuo) doći/pojaviti se sam od sebe.“ Oni navode „nametnuti se znanjem“ sa sinonimima „istaknuti se, odskočiti, upasti

u oči“, ali je prema primjeru i definiciji iz Rječnika CANU vidno da ovo značenje nije primjenjivo.

Pogledali smo i opšte rječnike štokavskih jezika. I Rječnik bosanskog jezika (Institut za jezik, Sarajevo, 2007, str. 413) i onlajn rječnik Hrvatskog jezičnog portala, koji se zasniva na Anićevu Rječniku (http://hjp.znanje.hr/) i Rječnik hrvatskoga jezika (Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Školska knjiga, Zagreb, 2000) i Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika (MS – MH, knjiga treća, Novi Sad – Zagreb, 1969, str. 574) definišu glagol nametnuti (se) u značenju „prisiliti da neko prihvati nešto mimo svoje volje; (se) steći vlast i uticaj mimo želje drugih“.

Hoće li sad Autorski tim CANU reći kako niko od citiranih autora, autorskih timova i izdavača nema leksikografskoga i lingvističkoga znanja i značaja (ili su im možda i oni nepoznati)?! Može li biti da su svi zaboravili pomenuti Akademijinu verziju glagola nametnuti i zlonamjerno ga interpretirali kao i većina Crne Gore?!

Shodno svemu navedenom, vidi se da je prisila i agresija prototipno značenje glagola nametati i iz njega izvedene imenice nametanje. To što se neko ili nešto može nametati kvalitetom i sličnim tek je rubno značenje ove riječi, koje ne potvrđuje čak ni navedeni primjer iz korpusa na koji se pozivaju. Dakle, nametanje ne da „nije ni u kom slučaju isto što i agresija“, ono baš to u svom osnovnom značenju jeste! Sinonimi su mu agresija i prisila.

A kad smo već kod primjera – ostaju pitanja: Je li moguće da su svi rječnički primjeri koje sam navela u prethodnome tekstu negativno orijentisani prema Crnoj Gori i njenim stanovnicima islamske vjeroispovijesti, albanske manjine, pa i prema državnim organima? Korpus koji se ticao medija morao je obuhvatiti i potpuno neutralne primjere za riječi administracija i ažurirati. I kakav je to korpus koji muslimane predstavlja kao bezbožnike?!

4. Viđeli smo ovih dana da definicije u Rječniku CANU pate od istoriografskih grešaka, netačnosti, pogubnih ideoloških obilježja. Sad vidimo da su kružne definicije – kojih u leksikografiji ne smije biti, a kojima obiluje Rječnik CANU (o čemu sam pisala u tekstu koji će za koji dan biti objavljen u novom broju časopisa *Lingua Montenegrina)* – omiljeni leksikografski postupak Autorskoga tima Crnogorske akademije. To su potvrdili i komentarom da „najbolja odbrana od napada na Rječnik CANU jeste sam Rječnik". Kad se riječ može sama sobom definisati, i Rječnik se može sam sobom braniti, jer je izgleda sam sobom i nastao. Autorski tim je tu više kao proviđenje.

Posljednje reagovanje Autorskoga tima CANU predstavlja još jedan nizak pokušaj obmanjivanja javnosti pseudonaučnim interpretacijama, nedostojan najviše naučne institucije jedne zemlje. CANU se nastoji nametnuti svojim krajnje upitnim autoritetom. Svojom kvazinaučnošću nameće pogrešna, anticivilizacijska tumačenja. Nametljivom retorikom punom prijetnji i omalovažavanja svih drugih pokušava odbraniti svoje kulturocidno čedo. Ali Crnogorci ne ljube namete...

(Pobjeda, 29. maj 2016)

SAOPŠTENJE SAVJETA ZA IZRADU RJEČNIKA CANU

Povodom napisa koji se u crnogorskim medijima, posebno u *Pobjedi,* objavljuju o Rječniku crnogorskog narodnog i književnog jezika u izdanju Crnogorske akademije nauka i umjetnosti, Savjet za izradu Rječnika preuzima punu odgovornost za stručnu i naučnu utemeljenost projekta, kao i za sve eventualne nedorečenosti.

Umjesto odgovora na nenaučne i politizovane napade nastavljamo rad na projektu od najvećeg kulturnog i naučnog interesa za državu Crnu Goru, pri čemu ostajemo otvoreni za sve sugestije kulturalne, naučne i stručne prirode, ali odbijamo da razgovaramo uvredljivim i diskvalifikatorskim jezikom, kao što ne prihvatamo političke diskvalifikacije članova Savjeta ili autorskog tima samo zato što su učestvovali u izradi Rječnika.

Savjet za izradu Rječnika ne preuzima odgovornost za posljedice agresivne kampanje pokrenute povodom objavljivanja Rječnika i ne želi da učestvuje u polemici koja prevazilazi granice polemičkog diskursa i može ozbiljno ugroziti crnogorsko multietničko društvo.

Upozoravamo javnost, kao i i učesnike u kampanji, koja prerasta u hajku, da razmotre moguće posljedice svoga činjenja i štete koju nanose crnogorskom multietničkom društvu.

(Portal *Analitika,* 30. maj 2016)

EPISTEMOLOŠKI NAGASAKI I FETANJE CRNOGORSKE ISTORIJE

Boban Batrićević

Pošto CANU u međuvremenu nije povukao iz upotrebe *Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika (I, A-V)* i priznao nevjerovatne propuste, niti odštampao letak s ispravkama odrednica za koje je nedvosmisleno utvrđena netačnost, crnogorsku javnost neophodno je dodatno upoznati s njihovom rabotom. Nekad zbilja ne znate imate li u rukama *Treće oko* ili „jedno od najvećih kulturnih ostvarenja u istoriji Crne Gore". Zakonima logike lako možemo zaključiti da je biskupija=biskupija a da je Bar=Bar; odnosno da biskupija≠nadbiskupija i da Bar≠Duklja. Ta pravila zaključivanja nijesu važila za CANU, jer su primjenom revolucionarne, kosmičke metodologije koja krivi vrijeme i prostor utvrdili da je Barska nadbiskupija (str. 143) „biskupija (!) sa sjedištem u Duklji, nekada glavnom gradu rimske provincije Prevalis; prvi put se pominje 599. godine". Stop. Ni riječi više ne možemo naći u objašnjenju. Prosto je nemoguće eksplicirati i krstiti ovu pojavu koja je na nekoj liniji između crne rupe i Higsovog bozona, pa ćemo u duhu pozitivista iznijeti faktografske podatke. Barska nadbiskupija, koliko je poznato istoričarima (i većini osoba koje imaju osnovno obrazovanje iz istorije), datira od 1089. godine kad je Bodin Vojislavljević, dukljanski vladar, iskoristio premoć antipape Klimenta II i dobio potvrdu o izdizanju barske biskupije u rang nadbiskupije s njenim sufraganima (Dioclenesem ecclesiam (seu) Antivarensem et Catarinensem, Dulcinensem, Suuacinensem, Scodarinensem, Drivastenensem, Polatensem, Serbiensem, Bosniensem, Tribuniensem). Šedište nadbiskupije bilo je u Baru. To je bio jedan od najvažnijih događaja naše medievalističke epohe i potvrda moći

dukljanskim kraljevima na prostoru koji je bio pod njihovom kontrolom. Dekonstrukcionističkim ili-ili možda dođemo do rješenja zašto je leksikografija zakazala – ili je CANU zbog „antipapa“ iz današnjega DANU pokazao otklon prema svemu što ima dukljanski prefiks, ili je pak u pitanju nevješto preuzimanje podataka bez navođenja izvora iz *Istorijskog leksikona Crne Gore* (1, A – Crn, Vijesti, 2006, str. 91-92), đe objašnjenje o Barskoj nadbiskupiji počinje istorijatom Dukljanske (Barske) biskupije. Onaj ko je obrađivao ovu jedinicu nije do kraja pročitao odrednicu iz leksikona, već je pozajmio samo prve dvije rečenice i nešto skarabudžio kako bi zadovoljio formu. Time je korisnike Rječnika uskratio za tačnu informaciju.

Odlamanje djelova crnogorske istorije nije zaobišlo ni ostale tri crnogorske dinastije. Za drugu po redu, Balšiće, upitna je formulacija u objašnjenju na str. 132 – „Balšići su srednjovjekovna dinastija u Crnoj Gori (!) koja je vladala Zetom“!? Opet je neko pogrešno koristio Leksikon. U njemu na str. 78 nalazimo objašnjenje da su Balšići crnogorska dinastija koja je vladala Zetom. Leksikograf je možda u strahu od plagijata „crnogorska“ prebačio u „u Crnoj Gori“ i time dobio nevjerovatnu konstrukciju po kojoj je jedna dinastija „u Crnoj Gori vladala Zetom“. Mada eto, Balšići su makar i pomenuti. Ivana Crnojevića nema ni na puškomet. Pod odrednicom *beg* u dodatnim objašnjenjima nema Ivan-bega, a Ivan-beg se toliko često srijeće u crnogorskoj literaturi i govoru, da ne govorimo o tome da je akademik Vukić Pulević prikupio preko 80 toponima širom Crne Gore koji čuvaju sećanje na njega. Na istoj stranici (156) za riječ *begovina* izostalo je prisustvo *Ivanbegovine*, toliko značajne riječi za crnogorsku istoriju, koja je između ostaloga predstavljala i politički program knjaza Danila I – obnova Ivanbegovine – što potvrđuje crnogorski državni kontinuitet. Ali zato na str. 429 za odrednicu *vojvoda* u dodatnim pojašnjenjima, pored toliko crnogorskih, nalazimo vojvodu Stepu Stepanovića! SANU je sigurno ponosan na

CANU. Čak i po principijelnosti u održavanju „slovenske čistote“ naše istorije – za Vlahe u Rječniku (str. 418-419) ne možemo naći podatak da su naseljavali crnogorski teritorij u srednjemu vijeku. Za leksikografe CANU Vlasi su stanovnici rumunske pokrajine Vlaške ili pripadnici „nacionalne manjine“ (SANU je u delirijumu zbog ove konstrukcije) u Srbiji. Kad nema Vlaha, za koje se zna sa sigurnošću da su živjeli ovđe, ne čudi što nema ni Vlaške crkve, Vode vla'inje i sl. U ranijim prikazima već je argumentovano pisano o kasapljenju crnogorskoga književnoga nasljeđa u Rječniku CANU i oduzimanju nekoliko vjekova naše pismene tradicije. Za CANU kao da je i to bilo malo, pa je i jedan od čestih motiva naše usmene lirike – lovćensku vilu – izostavio iz dodatnih objašnjenja za odrednicu *vila* (str. 382), ne zaboravivši pritom da definiše Vilu Ravijojlu koja vida rane Kraljeviću Marku. O spomeniku *Vila* Rista Stijovića, posvećenom crnogorskima stradalnicima pod Medovom 1916. godine, da i ne govorimo.

Da je Rječnik sve samo ne rječnik crnogorskoga jezika, potvrdiće nam nekoliko narednih primjera. Pod odrednicom *velji* (str. 357), koliko god se trudili, nećemo naići na dodatno objašnjenje za Velji rat (1876–1878), a za odrednicu *velik/a* srešćemo u dopunama Veliku Britaniju npr. Dakle, rat koji je uslovio međunarodno priznanje Crne Gore u Berlinu 13. jula 1878. godine mnogo je manje važan od „mikrotoponimije“ koja se nalazi pod brojem dva u objašnjenju pomenute riječi. Ni crnogorski vojni čin brigadir, opšteprisutan u vojnoj i istoriografskoj literaturi, nije bio dostojan leksikografa CANU. U dva objašnjenja za riječ *brigadir* nigđe se ne navodi specifičnost toga čina u crnogorskoj vojsci za vrijeme Nikole I Petrovića. Prvi put u Crnoj Gori formalno i institucionalno čin generala (brigadira) uspostavljen je 1. januara 1881. Čin brigadira crnogorske vojske predstavljao je najviši čin u crnogorskoj vojsci (do uvođenja čina divizijara). Jedan autor je u svojoj serioznoj studiji o vojnoj eliti izračunao je da je Crna Gora od 1881. do 1921. imala čak 52 brigadira!

Ovo sve navodim samo zato što je CANU na promociji svojega Rječnika tako slavodobitno izjavio da je on poklon Crnoj Gori za desetogodišnjicu obnove nezavisnosti.

Antifašistička borba Crne Gore svakako zaslužuje poseban osvrt u analizi Rječnika. Prvo što pada u oči na str. 274 jeste pogrešno objašnjenje za „bratstvo i jedinstvo“. Tamo stoji da je to „parola o dobrim međunacionalnim odnosima u SFRJ“. Ipak je istorijat parole malo drugačiji. Ona je rođena u Drugome svjetskom ratu i bila je zaštitni znak partizanskih jedinica – čak je bio uspostavljen i *Orden bratstva i jedinstva*. Pod tim geslom i neponovljivim *Smrt fašizmu, sloboda narodu* poginulo je preko 14.500 Crnogoraca 1941–1945. godine. A nakon rata nije bila živa samo u SFRJ, bila je živa i u DFJ i u FNRJ. Krunu Rječnika čini primjer za riječ *antifašista* na str. 73. Prije navođenja toga primjera podsjetimo javnost da leksikografi CANU tvrde da se „riječ definiše na osnovu njene upotrebe u odabranom korpusu“ i da „ono što nudi korpus i objektivna stvarnost unosi se u definiciju“. Integralno prenešen primjer za riječ *antifašista* glasi: „...dokažu kako je Draža bio pravi antifašista.“(!!!) Kako je onda CANU mogla dozvoliti da se pored preko 240 narodnih heroja koje je dala naša zemlja, 13. jula 1941. i četvorogodišnje antifašističke epopeje, u njihovoj objektivnoj stvarnosti Draža Mihailović pojavi kao pravi antifašista?! Zašto su autori Rječnika odlučili da izostave prvi dio rečenice kad su navodili primjere duge i po nekoliko redova za druge odrednice?! I kako su iz ovoga primjera izvukli značenje riječi *antifašista*? Jer komotno, umjesto ove trotačke možemo umetnuti „Ljudi iz CANU žele da“, pa bismo dobili: „Ljudi iz CANU žele da dokažu da je Draža bio pravi antifašista“. Suštinsko pitanje se nameće – kako je moguće ovo podmetanje? Je li u pitanju rehabilitacija četništva „a da se ne vidi“? O ovome neka sude nadležne institucije, a ubijeđen sam da će ovaj rečenični sklop naročito zanimati SUBNOR.

Primjena stereotipa SANU u Rječniku CANU više je nego očigledna. To nas navodi na imagološku analizu pojedinih odrednica. Znamo da je imagologija nakon *Orijentalizma* Edvarda Saida postala jedan od vodećih pravaca kulturologije. U svojoj studiji Said se bavio zapadnjačkim predrasudama o Istoku i uočio levistrosovsku binarnu opoziciju kada su u pitanju te dvije kulture. Vjekovima se na Zapadu formirala matrica mišljenja i upravo tu matricu autor naziva „orijentalizam". Veoma je lako dokazivo da su stereotipi SANU prema Albancima i Bugarima slični onima koje je Zapad imao o Istoku. A ako je CANU, mehanički ili ne, prenosio odrednice iz rječnika SANU u svoj rječnik, ne treba da čudi otkud sporni termini *albanizacija* i *albanizovati* koji su ovih dana izazvali oštre polemike kod nas i uvrijedili nacionalne osećaje Albanaca. Dokaz više da je CANU u rječnik crnogorskoga jezika importovao srpske stereotipe jeste i termin *bugariti* sa str. 303, jer on za leksikografe između ostaloga znači „proglašavati nekoga Bugarinom, uticati da se neko osjeća Bugarinom"!

Nakon ovih spoznaja zbilja ostajemo bez teksta. Samoproglašeno „najznačajnije kulturno ostvarenje u crnogorskoj istoriji" zapravo je toliko skaredno da ubuduće treba ozbiljno razmisliti kako najavljivati i osmišljavati nacionalne projekte ovakvoga kalibra. Krhkost svih naših institucija upravo počiva na neozbiljnosti pristupa, koji je fundamentalan za sve. Nije dovoljno svoj nerad kititi riječima i akademskom frazeologijom, isto kao što nije dovoljno ispoljavati patriotizam grljenjem crnogorske zastave što obično radi naš državni establišment. Živimo u vremenu floskula – naša životna filozofija je jedna velika floskula, bez ideje i bez smjernica. Da je bez ideje i stava, najbolje govori ćutnja nekih institucija i pojedinaca koji i pored otvaranja „albanskog slučaja iz Rječnika" i dalje ćute. Da nije bilo Nika Đeljošaja i njegova principijelna istupa, javnost se ne bi okrenula ni na jedan naučno izneseni argument – čaršija bi zborila:

đeca ponovo nešto mlate. Kako je paradoksalna onda slabost CANU kad je sebi dozvolila da je đeca ovako razgole. Čitava ova polemika biće uzaludna ukoliko se javnost i pojedinci na odgovornim pozicijama ne osvijeste da je država jedno, a vlast drugo. Ukoliko brzo ne napravimo i usvojimo tu neophodnu distinkciju, moguć je kosmički scenario i slanje Crne Gore na planetu Mjesec. Čudite se što sam rekao planeta Mjesec? To sam saznao u Rječniku CANU na str. 357 – Venera je „najsajnija planeta na nebu poslije Mjeseca".

(Portal *Analitika,* 31. maj 2016)

Jevrem Brković: RIJEČ O NAPADIMA NA RJEČNIK CANU

U sukobu sa duhom hajke i politikantstvom ozbiljna nauka – nema šansi. Danas je u CG, povodom Rječnika, napravljena jedna politička farsa. Traži se spaljivanje i uništavanje knjige? O čemu se radi? Koje vrijeme živimo? Sjeća li se neko ko je i kako spaljivao knjige... Cijelu priču treba vratiti u okrilje naučne rasprave. Što neće biti lako – jer je očito da osporavatelji Rječnika jedino žele teren političke diskvalifikacije i manipulacije. To ne treba ni Crnoj Gori ni Albancima u Crnoj Gori.

Lično imam osjećaj nelagode, možda i nešto jače od toga – jer sam sam jedan od onih koji su po cijenu velikih ličnih problema, branili Albance onda kada su bili pod najvećim mogućim pritiskom. Kada je zvanična politika bila antialbanska koliko je to moguće. I ja, ali i brojni ljudi iz Savjeta ovoga Rječnika tada smo pokazali, za sva vremena, odnos prema Albancima, i ne samo njima, već odnos prema bilo kakvom progonu zasnovanom na različitosti. Čitav spektar diskvalifikacija koje su lansirane nedvosmisleno govore da ova priča nema veze sa naukom. Većina učesnika u političkoj hajci nije ni prelistala Rječnik, već se reprodukuje jedna manipulacija lansirana upravo sa takvom namjerom, da bude „podloga“ za medijske specijalce.

Ako ima kakva nepreciznost, štamparska greška, primjer umjesto kojeg bi se mogao naći i adekvatniji... To su sve normalne stvari koje se koriguju u procesu rada. Vjerujem da, ne samo za naredno izdanje, već i latinično izdanje prvog toma neke od takvih grešaka ili nepreciznosti mogu biti uklonjene.

Važno je odbraniti Rječnik. Odbraniti ga od nestručnosti i političke hajke. Suprotstaviti se na pravi način napornom pritisku diletantizma kojim se pokušava obezvrijediti ovakav projekat.

Koliko vidim, naša draga Tatjana Bečanović sada je na istovremenom udaru srpskih, albanskih i crnogorskih „čuvara nacije“. Što se mene tiče, to je najbolja moguća potvrda njene ispravne pozicije u svemu.

(canu.ac.me, 2. jun 2016)

KAKO CANU GRADI BEZ DOZVOLE

Vladimir Vojinović

Neupućenima u crnogorske lingvističke prilike ništa čudno ne bi trebalo biti u tome što se jedna akademija nauka oslanja na pravopis jezika zemlje koja ju je osnovala. Ali svima koji pamte kakav stav su pojedinci iz autorskoga tima CANU imali prema tekstu, autorima i korisnicima Pravopisa crnogorskoga jezika jasno je da se autorski tim CANU, u najmanju ruku, posuo pepelom već u Predgovoru Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika. Otkud to tumačenje? Šetimo se, ni Lalićeve gore nijesu viđele takve hajke kakva je pokrenuta za autorima Pravopisa i drugih tekstova standardizacije crnogorskoga jezika. Glavne riječi osuda izrečenih na račun standardologa izrekli su pojedinci iz autorskoga tima i Savjeta CANU. U svojim ranijim autorskim tekstovima autore i korisnike Pravopisa nazivali su „kozacima“, „kožacima“, „babolozima“, „glibanima“, „fašistima“, „nacionalistima“, „režimskim lingvistima“... Za razliku od Registra i Priručnika koje je CANU navodno objavila, tekstove pojedinaca iz autorskoga tima s kvalifikacijama koje su upotrebljavali, bolje reći s rječnikom ulice, moguće je pronaći u bibliotekama i na internetu, naročito one čiji su autori Akademijini kvazilingvisti, nadriteoretičari i književnici u pokušaju. Dakle, svi ti „autori“ koji su tekst Pravopisa smatrali nedostojnim u Predgovoru svoje najnovije knjige pozvali su se upravo na Pravopis, i od njega krenuli u svoju rabotu.

Što stoji iza tog čina? Stoji li iza toga iskreno priznanje autorskoga tima CANU da su standardolozi crnogorskoga jezika ipak obavili svoj posao? Što stoji iza nastojanja da se gaženjem sopstvenih uvjerenja i stavova dođe do statusa profane persone, do „kožačkoga“ statusa, statusa „babologa“, „glibana“, „fašiste“,

„nacionaliste“ i „režimskoga lingviste“? Nije li, zapravo, to pravi primjer politikantstva, primjer koji govori da se gaženjem sopstvenih uvjerenja i stavova, promjenom pozicije i strane namah i preko noći može ostvariti materijalna dobit i moć? I, može li to tako, politikantski, u nauci? Možda je to dosad bio slučaj, no sad će pojedincima iz autorskoga tima CANU svakako biti teže da dođu do cilja. Naročito će im biti teško da naknadno dobiju zasluge za standardizaciju crnogorskoga jezika. Zašto? Zato što će konstantno biti pozivani da se osvrnu na svoje rane radove. Recimo, na jedan tekst iz marta 2011. godine kad su, u namjeri da crnogorsku javnost i prosvjetni sistem zastraše Pravopisom a Crnogorcima ogade i samu pomisao na tu knjigu, skliznuli iz nauke u lošu fikciju i iznijeli posve netalentovani kvazinaratorski uradak, s naslovom Ovako je beśedio Miśo. Slijedi odlomak te neuspjele proze: „Miśo ponekad śćaše beśediti o nekijem śećanjima iz đetinjstva i o tome kako śćaše napuštiti svoj veleljepni pośed, inače nije imao pośedovni list, jer ga je śenjalo da će se negđe drugđe zauvar ućešit od toga đečjeg śećanja, zbog kojeg je bio po vaz dan śetan i neućešan...“ Ili da se, recimo, osvrnu na svoje kolumne, poput one u kojoj je saopšteno da „koliko god bila u skladu s Pravopisom (ovakvim ili onakvim) laž nikada ne može postati istina“...

A da vidimo koliko je zapravo Rječnik CANU usklađen s Pravopisom.

Što piše u Predgovoru? Nakon saopštene teze da su podrazumijevali primjenu pravila Pravopisa crnogorskoga jezika, autorski tim CANU navodi sljedeće: „Sve ono što njime nije regulisano ili predviđeno definisao je autorski i redaktorski tim.“ Ali da ne bude zabune, nije riječ samo o definisanju već i o redefinisanju, tj. prepravljanju Pravopisa. Tačka 129 Pravopisa crnogorskoga jezika donosi sljedeći stav: „U crnogorskom jeziku normativan je samo (i)jekavski izgovor.“ I tu prostora za dodatna definisanja i redefinisanja nema. No, autorski tim

CANU je izabrao brojne ekavske konstrukcije i upotrijebio ih uz pojmove koji po njihovu mišljenju pripadaju crnogorskome jeziku. Slijede samo neke od „vješto“ odabranih konstrukcija koje su autorskom timu CANU poslužile za primjer upotrebe riječi:

1. uz riječ avantura stoji i primjer: „Vredi nešto reći i o ovim mladim ljudima onda kad se oni prvi put sreću s ljubavnim avanturama...“ (str. 6);

2. uz riječ avanturizam stoji i primjer: „Makar i ne bilo nužno, makar bilo čak i šašavo, u svakom je slučaju moralnije težiti ka unutarnjoj ravnoteži svoje umetnosti i ličnog života, nego, bez ikakvog samoopravdanja, praviti umetnički avanturizam a u životu se grčevito držati antiavanturističke prakse…“ (str. 6);

3. uz riječ Agarjanin stoji i primjer: „Rekao bih da je Agarjanin bezbožnik, da je išao u kumbulji koja je ružičku crkvu htela da prevede u posed tamo njine verske zajednice koju su prijavili obalskoj policiji“ (str. 10);

4. uz riječ adaptirati stoji i primjer: „Angažovana pesma Radonje Vešovića pobuđuje utisak da je poeta nastojao da njen lirski prostor adaptira svom dramskom doživljaju…“ (str. 16);

5. uz riječ adrenalin stoji i primjer: „U trećoj fazi dolazi do iscrpljenosti nadbubrežne žlezde koja više ne može da luči adrenalin, i sledi kolaps...“ (str. 19);

6. uz riječ adrijatički stoji i primjer: „Protekle su mnoge vođe, i biste i mutne, sa s(sj)evernih naših gora Dukljanskog („skadarskog“) jezera...“ (str. 20);

7. uz riječ akna stoji i ovaj primjer: „...mantija služi kao vreća u koju vežu šesnaestogodišnje dete, leče mu akne i mažu lice...“ (str. 30);

8. uz riječ akribija stoji i primjer: „Dečak je nastavio kao i otac, počeo je da vodi svoju istoriju filma, da unosi podatke u svoju beležnicu, predano, brižljivo i s akribijom...“ (str. 31);

9. uz riječ akrobat stoji i primjer: „...ali ga je posle sastanka s

devojkom u baru ‘Praznične krčme’ recepcioner hotela video kako se penje u sobu...“ (str. 32);

10. uz riječ aktualnost stoji i primjer: „...zato što je svojim junacima namenjivao ulogu svojih saboraca, a svojim pripovetkama...“ (str. 35);

11. uz riječ akumulacija stoji i primjer: „...dakle, u ovim akumulacijama reč o tri objekta...“ (str. 36),

12. uz riječ akcijaš stoji i primjer: „Prolaznici, putnici, lopovi koji tek behu pristigli u Bijelo Polje molili su akcijaše da ih obele...“ (str. 38).

Pukim slučajem Bijelo Polje ne postade belo.

I tako dalje, i tako dalje…

Dakle, opisujući načine upotrebe riječi koje prema CANU pripadaju crnogorskome jeziku, autorski tim CANU je pronalazio jezičke konstrukcije iz domena srpskoga jezika. Stoga pozivanje na Pravopis crnogorskoga jezika nije ništa drugo do zamagljivanje očiju građanima Crne Gore. Istim onim građanima koji su bili primorani da čitaju loš fiktivni tekst o Mišu, tekst što je bio sklepan s tom namjerom da proizvede slab prijem Pravopisa. Dakle, krajnji efekat „oslanjanja“ na Pravopis crnogorskoga jezika trebao je biti taj da se Rječnik CANU primi kao onaj koji je imao iskrene namjere prema crnogorskome jeziku. A je li to slučaj? Zapravo, više to liči na pokušaj bespravne gradnje objekta koji nije dobio građevinsku dozvolu. I na poteze „investitora“ koji, u strahu od građevinske inspekcije, obustave radova ili rušenja, ističu na objektima crnogorske zastave. Eto, to je slučaj s „gradnjom“ Rječnika CANU. Istakli su Pravopis kao zastavu. Zašto? Zato što žele da kroz velika vrata u Crnu Goru uvedu ono čega tu nikad nije bilo, a što ne spori ni većina srpskih lingvista. Inače, otkud Crnoj Gori – ekavica?

(Pobjeda, 3. jun 2016)

IZJAVA TATJANE BEČANOVIĆ *RADIJU SLOBODNA EVROPA*

Predsjednica Savjeta za izradu Rječnika crnogorskog narodnog i knji ževnog jezika, profesorica na Filozofskom fakultetu Tatjana Bečanović, kazala je za Radio Slobodna Evropa da „neće Predsjedništvu CANU predložiti povlačenje Rječnika".

- Što se tiče povlačenja Rječnika i njegovog eventualnog spaljivanja na trgovima Crne Gore, moram odmah reći da mi ne pada na pamet da se odreknem tog dokumenta. Rječnik smatram najvažnijim kulturnim događajem u Crnoj Gori, iza kojeg stojim i stručno i naučno. Dakle, povlačenje Rječnika treba da predloži Savjet, a ja sam predsjednica tog Savjeta i ne pada mi na pamet da tako nešto uradim pod pritiskom DPS satelita i njihovih poslušnika – saopštila je Bečanović.

Kako je kazala, priča o Rječniku odavno je izašla iz okvira nauke i postala brutalna politička priča, stavljena u službu predizborne kampanje DPS-a.

- Stručne interpretacije naručene iz vladajuće partije dolaze sa Fakulteta za crnogorski jezik i književnost, čiji je osnivač lider DPS Milo Đukanović lično. Afera „Rječnik" najbolje pokazuje koliko je uzdrman neprikosnoveni gospodar Crne Gore, jer je morao da prihvati kontrolore iz redova opozicije, na šta su ga natjerale upravo URA i DEMOS. Svoj bijes izazvan nezapamćenim političkim poniženjem on sada iskaljuje na Građanskom pokretu URA. Tome služi difamacija Rajke Glušice i Tatjane Bečanović, jer one više nijesu važne kao autorke i saradnice na Rječniku, već kao politički protivnici iz redova URA – kazala je Bečanović.

- Spas neke manjinske partije traže od ministarke nauke, međunarodno dokazane falsifikatorke koja je odavno bacila oko na Akademiju. Čerečenje *Rječnika* i raspirivanje međunacional-

ne mržnje može biti veoma opasno, a vratiće se kao bumerang upravo kreatorima ove političke afere – smatra Tatjana Bečanović, zaključujući da je „najlakše manjinske narode ubijediti u to da su ugroženi, posebno u državi u kojoj vladajuća DPS hrani sve moguće nacionalizme, a posebno crnogorski“.

(Pobjeda, 3. jun 2016)

IZJAVA MINISTRA KULTURE PAVLA GORANOVIĆA

Djela koja bi trebalo da imaju kapitalni značaj za kulturu i državni identitet ne mogu se realizovati bez cjelovite analize, koja zahtijeva istorijsku, naučnu, kulturnu i obrazovnu utemeljenost, poručio je crnogorski ministar kulture Pavle Goranović.

On je kazao da bi Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika svakako morao biti predmet pažnje stručne javnosti, a nakon toga i resornih ministarstava.

„Ukoliko neki projekat, uključujući i ovaj Rječnik, na bilo koji način negira vrijednosti manjinskih naroda, koji su snažno doprinijeli obnovi nezavisnosti Crne Gore, ali i njenoj demokratizaciji i njegovanju najvećih društvenih vrijednosti, utoliko taj stav ne mogu da dijelim ni na jedan način“, kazao je Goranović.

Prema njegovim riječima, umjesto bilo kakve politizacije dobro bi bilo da autori uzmu u obzir sve dobronamjerne i referentne sugestije.

„Crnogorska akademija nauka i umjetnosti (CANU), kao i sve druge institucije, mora biti u službi afirmacije crnogorskog kulturnog, obrazovnog i naučnog identiteta“, kazao je Goranović.

On je podsjetio da Vlada Crne Gore, nije finansijski podržala publikovanje Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika u izdanju CANU.

(rtcg.me, 4. jun 2016)

OSIM PARA I HONORARA NEOPHODNO JE I JOŠ PONEŠTO

Vukić Pulević

Kako je sve izglednije da će ubrzo doći do ponovljenoga izdanja prvog toma Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika, to sam kao botaničar dužan da ukažem na neke propuste i previde vezane za odrednice iz narodne nomenklature biljaka. Nije mi prijatno što to činim javno preko štampe, jer sam kao dopisni član CANU trebao da to uradim u okviru institucije u toku pripremanja Rječnika. Jednako mi je neugodno i to što moram na javnoj sceni da polemišem s docenticom Danijelom Stešević, koja je kao ekspert za botaniku učestvovala u kreiranju Akademijina Rječnika. Tim prije što sam ovu mladu i veoma talentovanu botaničarku baš ja, kao njen bivši profesor, odredio i usmjerio da se bavi ovim poslom, što ona radi veoma uspješno. Svakome se u životu dogode neki nezgodni propusti, pa eto i njoj. Nepripremljeno je „ulećela“ u jedan složeni leksikografski projekat kojemu nije vična. Jednostavno nije imala toliko iskustva da shvati da je narodna nomenklatura biljaka mnogo zamršenija i teža od one kodifikovane latinske koju docentica predaje na univerzitetu.

Kako u jednom novinskom članku nije moguće elaborirati sve primjedbe, naročito ako ih ima previše, to ćemo izdvojiti samo nekoliko primjera koji mogu poslužiti kao uzorci pri „doćerivanju“ ponovljenog izdanja Rječnika.

Kada sam zapazio da su autori i konsultanti Akademijine publikacije zaobišli kapitalno djelo Vuka Karadžića – Srpski rječnik, nijesam od čuda mogao da dođem k sebi, pa se sve nanovo vraćam Rječniku radi provjere sopstvene koncentracije. Ako sam nekim slučajem napravio previd, molim čitaoce da me razumiju i oproste, jer je prirodno da čovjeku u poodmaklim

godinama pada mentalna kondicija. Ipak: Karadžić je proćeran iz Akademijina Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika (I), uz nadu da će se „stari" Vuk pripovrnuti u ponovljeno izdanje.

Zadržavamo se samo na fitonimskom dijelu. Karadžić je sakupio, opisao i sistematizovao sa širokog štokavskog područja 1190 imena biljaka. Od toga broja njih preko 200 vezano je za Crnu Goru (Boka Kotorska, Paštrovići, Crmnica i dr.). Koliko se Karadžić trudio da fitonimskoj leksici obezbijedi stručnu preciznost, vidi se i po tome što je specijalno išao u Karlovce da bi od Andrije Volnog, bivšeg upravitelja karlovačke gimnazije, što tačnije zapisivao latinske nazive biljaka po Linneu. Čudi i to da je zaobiđena i monografija Milana Rešetara – Štokavski dijalekat (iz 1907, prijevod 2010), uz koju je priložen rječnik od značaja za crnogorski jezik. Nema ni Pavla Rovinskog. Iako je njegovo opsežno djelo o Crnoj Gori pisano na ruskome jeziku, u njemu se nalazi upotrebljiva onomastička građa čiji je dio izdvojio lingvista Mato Pižurica i publikovao u opsežnom radu „Prilog Rovinskog srpskohrvatskoj geografskoj toponimiji" (1980). I da ne nabrajamo dalje.

Autori i konsultanti Akademijina Rječnika nijesu razumjeli ni složenu fitonimsku homonimiju i sinonimiju, što ćemo pokaziti s nekoliko primjera. Naziv bršljan u Rječniku (s. 301) ispravno je determinisan vrstom Hedera helix, ali je ispušten sinonim brštan, koji je veoma čest u Crnoj Gori, potvrđen u brojnim fitotoponimima. Veoma je za fitonimsku leksiku značajno i to da bršljan ima homonimski status, vezan još i za vrstu Heracleum sphondylium, sa širokim rasprostranjenjem imena na području Pive i u okolini Plava i Gusinja. O svemu tome postoje relevantni literaturni i informativni izvori (Blečić, Tadić, Tijanić, Pulević i dr.), koji su ostali izvan pažnje autora Rječnika.

Autori Akademijina Rječnika (s. 248) nijesu zapazili homonimski potencijal fitonima božur, koji su ispravno identifikovali

s vrstama iz roda Paeonia i potvrdili kontekstualnim iskazima i primjerima. Međutim, izostala je informacija veoma značajna za Rječnik crnogorskog jezika, a to je da se narodni naziv božur na jednom dijelu Crne Gore (npr. u Pivi) isključivo povezuje s endemičnom biljkom Iris reichenbachii (=I. bosniaca). Iz ove fitonimske homonimije izvire i jedan toponomastički problem. U Crnoj Gori registrovano je oko 30 toponima s apelativom božur (Božur, Božurni vr, Božurski brijeg, Božurička kosa i dr.), tako da bi koleginica Danijela Stešević, kao dobri poznavalac biljaka i njihova rasprostranjenja u Crnoj Gori, jedina iz redakcije Rječnika mogla da razgraniči koji od ovih toponima treba vezati za vrste iz roda Paeonia, a koji za Iris reichenbacii. Ako nekim slučajem ona to ipak nije u stanju, onda bi mogla da priupita nekoga ko se u tom poslu bolje snalazi (pa makar to bio i njen bivši profesor). Tako bi i Rječnik crnogorskog jezika bio sadržajniji i precizniji. No, iz straha da ne budem u nečemu nepravedan prema mlađoj koleginici, moram uzeti kao opravdanje za propuste u Rječniku njenu preveliku zauzetost i izuzetne napore koje zahtijeva pisanje kapitalnog višetomnog djela „Katalog flore Crne Gore“, koje u koautorstvu s Dankom Petrović obrađuje kao projekat CANU. To je za veliku pohvalu, jer se radi o najsloženijem i najobimnijem projektu u dvovjekovnoj istoriji istraživanja flore Crne Gore.

Ističem i još jedan paradigmatični primjer iz narodne nomenklature biljaka. Fitonimi vrijes i vrijesak zahtijevali su mnogo precizniju obradu nego što je to prikazano u Rječniku (s. 453), pošto su upleteni u veoma složenu i teško razmrsivu homonimsku i sinonimsku mrežu naziva: bresina, vresina, vrijes, vrijesak, fresina, fresovina, frijes, ofresina i dr. U nekim slučajevima nazivi vrijes i vrijesak, kao što je prikazano u Rječniku, odnose se na vrste iz roda Erica, s dopunom da postoji veliki (velji) vrijes (E. arborea) i mali vrijes ili vrijes prizemljaš (E. verticillata). Međutim, nazivi vrijes i vrijesak istovremeno su imena i za još

dvije veoma poznate medonosne biljke iz roda Satureja (S. montana i S. subspicata), što obavezuje (i onomastičare i botaničare) da ovu homonimiju jasno obilježe u Rječniku crnogorskog jezika.

U vezi s fitonimom vrijesak zapazili smo u Rječniku jedan karakterističan detalj – da je naziv preuzet iz beletrističke literature Mirka Kovača („Kov. VII“, s. 453), ali ta vrsta literature nije pouzdan izvor da se biljka botanički odredi kao Erica vulgaris. Ako je veliki pisac naziv vrijesak zapazio u njegovim rodnim Banjanima, onda je fitogeografski opravdano da to bude vrsta Satureja subspicata, ali ako je ime čuo neđe u primorskoj zoni, onda bi to mogla da bude neka vrsta iz roda Erica. No to je više botanički nego onomastički problem.

U Rječnik crnogorskog jezika (s. 127) uveden je fitonim balan i protumačen sa bunika (Hyosciamus niger, s. 311), čime je otvoren homonimski problem veoma zanimljiv za buduća istraživanja, pošto se tim nazivima u Crnoj Gori imenuje još i vrsta Atropa belladonna. Obje su otrovne.

Svaki leksikograf koji piše botaničke odrednice za enciklopedije i rječnike treba da ima kritički odnos prema fitonimskoj sinonimiji, što se može ilustrovati s bezbroj primjera, pa ću ovđe radi ilustracije navesti samo jedan. U Rječniku (s. 81) ispravno stoje nazivi apta i aptovina, kao narodna imenovanja za korovsku vrstu Sambucus ebulus. Međutim, u Crnoj Gori za ovu biljku zabilježen je izrazito veliki broj sinonima, kao što su aftovina, aktovina, apta, aptovina, artovina, avtovina, bazda, bazdovina, smrdulja, smrdljuga, smrdljika, smrdljuva itd. U takvim slučajevima leksikolozi s velikom opreznošću treba da ustanove koji je od takvih naziva koine (s većim rasprostranjenjem), pa ga kao takvog treba preporučiti i standardizovati, a koji od tih imena ima dijalektalan status.

U crnogorskoj flori zastupljeno je oko 3000 biljnih vrsta, što je prilično veliki broj s obzirom na malu poršinu države. Većina od tih biljaka nije privlačila čovjekovu pažnju, naročito ako su

sitne, neugledne, „nekorisne“, ili koje rastu na nepristupačnim i zaklonjenim staništima, zato nijesu ni imenovane. Nazive su dobijale sve biljke koje su u upotrebi: ljekovite, aromatične, otrovne, ukrasne, jestive za ljude i stoku, medonosne, drveće, zatim sve gajene biljke i dr. Zato i nije mali posao za leksikografe pri odabiru biljnih vrsta i njihovih narodnih naziva za potrebe enciklopedija, rječnika, leksikona, školskih udžbenika i dr. Da nas ovo ne bi odvelo u preširoku elaboraciju, navešćemo samo nekolika primjera.

U prvom tomu Rječnika crnogorskog jezika trebao je da nađe mjesto fitonim velemun (Gentiana kochiana), pošto stoji uz jednu od najljepših biljaka naše planinske flore, a tim prije jer je po njoj imenovan botanički vrt kod Plava – VELEMUN, vlasništvo botaničara Mića Praščevića. Još interesantniji je naziv buksa (Buxus sempervirens). Za lingviste je ta biljka značajna jer je njeno narodno ime izvedeno od latinskog (ili obratno), a za botaničare jer se radi o zimzelenom žbunu koji raste samo na jednom lokalitetu u Bjelopavlićima. Pomenućemo još i fitonim vukodržica (Paliurus spina-christi), koji je u Crnoj Gori zapisao Vuk Karadžić.

Karadžić je u Crnoj Gori zabilježio 21 naziv za gmizavce i vodozemce, od kojih su nekolika trebala da nađu mjesto u Akademijinu Rječniku, kao npr. beča (vrsta neotrovne zmije), burnik (daždevnjak) i dr. Sakupio je i 32 imena ptica, od kojih većina nije unešena u Rječnik: babin kokot, balješka, bjeloguza i dr. Iz mase naziva i izraza, koje je Vuk zapisao u Crnoj Gori, izdvojiću jedan koji mi se mnogo svidio: vraća – „die Rückgabe, restitutio: bez plaće i bez vraće“. Itd.

I na kraju da kažem da su ova brojna reagovanja na Rječnik crnogorskog jezika veoma značajna, jer se u ovom obliku i sadržaju prvi put pojavljuju u Crnoj Gori. Njima se razbija učmalost, ne samo u Crnogorskoj akademiji nauka već i u drugim institucijama nauke, kulture i obrazovanja. Vjerovatno da u

kritici može biti i prećerivanja, kao što su prijedlozi da se naćeraju saradnici Rječnika da vrnu honorare, što je neodmjereno i neodrživo. Autori Rječnika uradili su onoliko koliko su znali i umjeli. Takođe mi se ne sviđa parcijalno prozivanje krivaca, jer je njihov spisak prevelik, pa treba nabrojiti sve ili nikoga. Mnogo krivaca je sakriveno i izvan Akademije.

Ima sada da predahne mitropolit Amfilohije Radović jer je skrenuta pažnja sa crkve na Rumiji na CANU i Rječnik crnogorskog jezika. Oboje je preveliki teret za nejaka crnogorska leđa. Zato preporučujem mojoj Akademiji da ne postupa tvrdoglavo kao SPC, već da popušti, da se svi zajedno dogovorimo, bez teatralnog spaljivanja Rječnika i da s obaveznim dopunama i preradama pripremimo ponovljeno izdanje Rječnika.

(Pobjeda, 4. jun 2016)

SAOPŠTENJE MEŠIHATA ISLAMSKE ZAJEDNICE

Mešihat Islamske zajednice u Crnoj Gori osudio je danas „grube uvrede i falsifikate na račun islama i muslimana, objavljene u izdanju Rječnika Crnogorskog književnog i narodnog jezika".

„Duboko smo uvrijeđeni otvorenim nasrtajem na vjersko nasljeđe muslimana, kroz nipodaštavanje i marginalizaciju temeljnih učenja islama i dovođenja u najprimitivniji, netačan i falsifikatorski kontekst vjerskih rituala i obredoslovlja naše vjere. U potpunosti dijelimo zabrinutost i uzburkane emocije islamskih vjernika i političkih predstavnika koji su ovakvo tumačenje pojedinih islamskih pojmova doživjeli kao direktan atak na svoju vjeru i identitet, koji ni u vrijeme najvećeg komunističkog jednoumlja nije dobijao takav tretman i konotaciju u „naučnim" djelima", navodi se u saopštenju Mešihata.

U saopštenju se dodaje da je navođenje primjera kojima se islam, kako navode, „svodi na podreligijski sistem koji, prema autorima ovog djela je „turska vjera", kao da nije utemeljen u Crnoj Gori, u kome je Alah, bog samo za muslimane, gdje u Rječniku nema islamskog imena praoca ljudskog roda Adema, a abdest – vjersko umivanje navodi kao nešto loše, a u posebnoj odrednici se uz pojam Agarjanin – musliman i Turčin izjednačavaju sa pojmovima nevjernik i bezbožnik – dovodi do toga da se pitamo dokle bi uvrede išle da se pojavio cjeloviti Rječnik".

„Znači li to da ne trebamo čestitati i postiti naš sveti mjesec Ramazan, jer smo, u Rječniku, kao muslimani označeni i kao bezbožnici i nevjernici?! Imajući u vidu da su islam i muslimani, već više od pet stoljeća, utemeljeni u historijsku realnost ovih prostora, da je naša kultura dio neraskidive tradicije višević jerske Crne Gore, ne shvatamo čime smo zaslužili ovakav tretman od

strane CANU i njenog uredništva Rječnika. Čime su naši sunarodnici Bošnjaci i Albanci zavrijedili da se tretiraju kao neautohtoni i tuđinci u Crnoj Gori“, navodi se u saopštenju Mešihata.

Iz Mešihata navode da je iznenađujuće i „ćutanje akademika Šerba Rastodera i Zuvdije Hodžića, koji su navedeni među članovima Savjeta i konsultantima“.

„Ne vjerujemo da su u tome učestvovali, ali očekujemo da se makar ograde od ovakvog posla. Od CANU ne očekujemo ništa, jer šta možemo očekivati od znanja i namjera tzv. Akademije nauka koja Reisu islamske zajednice čestita – Božić?! Od državnih institucija nadležnih po ovom pitanju očekujemo hitnu reakciju – zabranu stavljanja u promet ovog Rječnika, kao sramote i nauke i društva, nažalost finansirane novcem poreskih obveznika“, navodi se u saopštenju Mešihata.

(vijesti.me, 4. jun 2016)

RJEČNIK
Balša Brković

Jednu od najvećih pjesama XX vijeka napisao je njemački pjesnik Štefan George i zove se Riječ (*Das Wort*). Malo je vjerovatno da bi bilo kakva naučna studija ili filozofska interpretacija mogla preciznije i jezgrovitije predstaviti magiju riječi. George ovako opisuje posao pjesnika: „Čudo izdaleka ili san / Donio sam na ivicu moje zemlje / I čekao dok sijeda Norna / Nije našla ime u svom kladencu - / Zatim sam mogao to da neposredno i snažno zgrabim / Sada ono cvjeta i sja duž granice...“ Dosegnuti ono što je daleko, dohvatiti neuhvatljivo – to je suština pjesničkog bavljenja. Donijeti na ivicu „moje zemlje“ znači utemeljiti u sopstveni jezik. A mitološko biće iz skandinavskog nasljeđa, Norna, koja traži riječ/ime – je, zapravo oličenje koncepta rječnika. Kada od pjesnika riječ „pređe“ kod Norne – ona je ujezičena, postala je dio jezika. Ali, kad počinju nevolje za pjesnika? „Jednom sam se sa srećnog putovanja vratio / S blagom obilnim i lomnim / Tražila je dugo i obznanila mi: / ‘Tako nešto ne spava ovdje na dubokom dnu’ / Poslije čega mi je ono nestalo iz ruke / I nikad moja zemlja nije dobila bogatstvo...“ To je usud poezije kao rubne, granične djelatnosti. Zato je blago o kome pjesnik govori – „obilno i lomno“. Novo osjećanje / stanje traži novu riječ – a ako je nema kod Norne, to ne znači da pjesnik na nju nema pravo. Ipak, „Tako sam tužan naučio odricanje:“, zaključuje George i poentira jednim od najvećih stihova vaskolike poezije: „Ništa ne postoji tamo gdje riječ nedostaje.“ Zato je katalogizovanje i skladištenje riječi jedan od koncepata na kojima počiva naša civilizacija.

Prije nekoliko brojeva *Arta* ova pjesma je objavljena u rubrici Antologija. Odabrana je upravo da bi podsjetila koliko se neka blaga „obilna“ i „lomna“. Ali, i da njihovo razmatranje zaslužuje suptilnost i širinu znalaca – mnogo više nego akcijaško/borbeni

duh koji obilježava ovu polemiku oko Rječnika CANU. Ali, na sceni je paklena kombinacija – nemaju znanje, ali imaju dobru patriotsku volju. Tako počinju gotovo svi mogući sunovrati. Javna polemika shvata se na način na koji međupredsjednik parlamenta shvata pravo kada traži da se glasa da li je nešto po Poslovniku ili nije.

Kako trenutno stoje stvari – samo higijeničarke sa poklonjenog fakulteta još nisu dobile stranu u *Pobjedi* da objasne kako se pravi rječnik. Ali, nije isključeno da će i to biti. Sve ide u tom pravcu.

Muškarac ili žena rođeni na dan osnivanja Crnogorskog univerziteta ili Crnogorske akademije nauka i umjetnosti još nemaju – ni pedeset godina. Teško je govoriti o protoku vremena i djelovanju institucija na društvo koje je moglo da profiliše duh istinske javne rasprave – o bilo čemu. A to je, na žalost, vidljivo na svakom koraku.

Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika CANU, kao i svi podvizi te vrste, koji nastaju združenim radom stručnjaka, ima propusta i grešaka, štamparskih ili druge vrste. Bliski narodi oko nas bavljenje Rječnikom započeli su prije više decenija, i ti projekti još traju. Rječnik se ne pravi preko noći. To je ozbiljan, paklen posao.

Upravo zbog onih stvari na koje je valjalo ukazati sa ciljem poboljšanja Rječnika – ovo je najpogrešniji mogući model. Način na koji se orkestriraju napadi na Rječnik pokazuje nedvosmisleno političko porijeklo akcije. Umjesto naučne rasprave čiji bi rezultat bio na polzu cijeloj zajednici, dobili smo još jedan poligon za političke obračune. Uglavnom besmislene i neplodne. O rječniku pričaju ljudi koji nisu u životu uzeli u ruke nikakav rječnik, čak ni one „turističke“ što ih je Obod nekada objavljivao. Ali to im ne smeta da grme na one koji izrađuju, da, možda bi i to trebalo reći – prvi rječnik crnogorskog jezika.

Jer, rečeno figurom Štefana Georgea, ničega – ni kulture, ni društva – nema tamo gdje - Rječnik nedostaje.

(Vijesti, 4. jun 2016)

BUKA I BIJES
Tatjana Đurišić-Bečanović

Sumatra se trese na sedam stepeni Rihterove skale, pa su i trešnje u zavičaju žestoko uzdrmane. Priča o Rječniku CANU odavno je već izašla iz okvira nauke i postala brutalna politička priča, stavljena u službu predizborne kampanje DPS-a. Naime, „stručne“ interpretacije rječničkih odrednica, naručene iz vladajuće partije, stižu sa Fakulteta za crnogorski jezik i književnost, čiji je osnivač lider DPS-a Milo Đukanović, a plasiraju se preko partijskog glasila *Pobjeda*.

Milova čegrtaljka sa Cetinja, očuvanih podgoričkih akcenata, baca se strmoglavce u prošlost, odakle zahvata najčistiji crnogorski jezik, a bilo bi tako dobro da u sadašnjosti zahvati malo savremene metodologije. Ista ekipa, obogaćena novopečenim poslušnicima, dojučerašnjim mladim opozicionarima, sada samo plaćenicima DPS-a, svojevremeno se na isti „naučni“ način bavila Njegoševim danima. Nevjerovatno kako im svaki projekat u koji su uključene profesorice Rajka Glušica i Tatjana Đurišić-Bečanović privuče pažnju.

Afera „Rječnik“ najbolje pokazuje koliko je uzdrman neprikosnoveni Gospodar Crne Gore, jer je morao da prihvati kontrolore iz redova opozicije. Svoj bijes, izazvan nezapamćenim političkim ponižењem, on sada iskaljuje na Građanskom pokretu URA, koji s pravom prepoznaje kao najozbiljniju prijetnju svom apsolutizmu. Stoga je teška verbalna artiljerija Milovih junoša, i po đe kojeg bjelokosog starine Novaka, sa još jedne od njegovih privatnih obrazovnih institucija, usmjerena na URU, koja se kao slučajno i uzgredno pominje uz Rječnik. A Rječnik je samo povod da se nanese politička šteta Građanskom pokretu i poljulja povjerenje nacionalnih manjina u tu političku grupaciju. Naručena difamacija Rajke Glušice i Tatjane Đurišić-Bečanović ima nesumnjivo perfidnu političku pozadinu.

Veoma je indikativno što je jedan od manjinskih poslanika spas zatražio od ministarke nauke, međunarodno priznate falsifikatorke, koja je još odavno bacila oko na Crnogorsku akademiju. Ona u jednom dopisu iznosi svoju „naučnu" strategiju koncentracije, koja neodoljivo podsjeća na strategiju integracije druge velike naučnice DPS-a – gospođe Vojvodić. Evo kako doktorica menadžerskih nauka zamišlja nauku u Domovini: „Nova stategija naučnog istraživanja i aktivnosti u Crnoj Gori, između ostalog, ima dva identifikovana cilja: jedan je da koncentriše sve moguće (i nemoguće, prim. T. Đ. B.) aktivne naučnike i mlade istraživače u centrima izvrsnosti, koji bi bili u potpunosti podržani (i naravno kontrolisani, prim. T. Đ. B.) od strane Vlade kroz već odobrenih 20 miliona eura od Svjetske banke. Drugo, naš cilj je da koncentrišemo sve akademike u jednoj instituciji... Naša zemlja... mora da implementira strategiju akumulacije sveg naučnog potencijala kako bi postigla sinergiju a ne konflikte među ustanovama i naučnicima."

Ubrzo potom ova ista Vlada, koja zagovara sinergiju potencijala, otvara Fakultet za crnogorski jezik i književnost – pravi centar izvrsnosti i, kako reče tadašnji ministar prosvjete Migo Stijepović, „zdravu konkurenciju", potpuno u skladu s plemenitom strategijom sprečavanja konflikata među ustanovama i naučnicima. Pa ko pretekne! Sve su šanse na strani Vladinih eksperata: mladost, neznanje, odsustvo naučnih titula, akademskih zvanja i referenci, poslušnost, podobnost...

Takve institucije-dželati osnivaju se u svim autoritarnim režimima, samo sa jednim zadatkom – obračun sa nepodobnima. Dželat sa Cetinja simulira obrazovnu instituciju, a od nastavnog kadra raspolaže samo priučenim docentom iz Mostara, koji svoj diplomski rad Govor podgoričkih muslimana rasteže do doktorske disertacije, a i šire – do jedine jezikoslovne istine u domovini. Fanatik naciona, rumena ruža nacije, zaleleka s Milove visokoškolske ustanove nad nesrećnom sudbinom manjinskih

naroda, koje ugrožavaju strašna čudovišta od mastila, rođena među koricama jednog Rječnika.

Umjesto da se poslanici manjinskih naroda bave stvarnim problemima, DPS im servira ubajaćene identitetske kolače. Servilni jezikoslovni konobari koji opslužuju režim formiraju široki front u borbi protiv građanskog koncepta, pogubnog po njihove nacionalističke floskule i mitomaniju. Stilska i epistemološka strategija njihovih ekspertiza zasniva se na svetom trojstvu fanatika svih naciona: rasno, jasno, prosto! Pošto im je misao ukalupljena honorarom, ne mogu da shvate funkcionisanje Savjeta, čiji članovi nisu primali nikakve nadokande za svoj rad. Ritam njihovog bijesa zahvata Crnu Goru, dok štedro prosipaju pizmu, mržnju i neznanje sa svoje podlovćenske visine, zasad po manjinskim narodima, koje je lako ubijediti da su ugroženi, posebno u državi čija vladajuća partija podstiče sve nacionalizme. Dok na sva usta zbori o toleranciji, multietničkom i multikonfesionalnom društvu, vladajuća elita zbilja je zainteresovana jedino za materijalna dobra i transakcije: poslanika, svetog domovinskog zemljišta, naših duša i neba iznad Domovine. A Štrpci padaju u zaborav... Moralne lekcije DPS poslušnika, plasirane sa stranica partijskog glasila, izazivaju samo mučninu, tešku, sartrovsku.

Umjesto o izbornim krađama i neregularnostima pričajmo o Rječniku, Parlament očigledno nema pametnija posla nego da razrađuje propagandni materijal DPS-a. U čerečenje Rječnika uključuje se i Nik Đeljošaj, sadašnji poslanik a bivši Migov saradnik u Ministarstvu prosvjete, koji se nije zabrinuo za Albance, nego je samo dobio zadatak od bivšeg poslodavca, mada ni to nije dovoljno opravdanje da neko traži spaljivanje knjige. Ali svakako jeste veoma loš predizborni marketing.

Strategija zastrašivanja manjina, kojima će u pomoć priteći vitezovi iz DPS-a u borbi protiv verbalnih jedinica i izmišljenih antialbanki i antibošnjakinja, tako je dirljiva. Dok kupuju i prodaju,

zastrašuju i kleveću, stignu oni da se pozabave i plemenitim, karitativnim aktivnostima. Spasavaće Albance i Bošnjake od značenja, posebno od pogubnih identitetskih tema, jer kao posledњi adut, kao kec iz rukava DPS će izvući ubajaćena identitetska pitanja. Neka eksperti sa neopljačkanoga i bogatoga Cetinja propitau ima li đe koji Marsovac po Crnoj Gori, da ga nijesmo u „Rječnik“ turili i zeleni mu identitet, integritet i dostojanstvo ugrozili. A i te su riječi pogane, znače ono što one hoće, a ne ono što im se naredi iz centara moći i izvrsnosti.

Milove junoše imaju zbilja težak zadatak: manjine treba ponovo privući magičeskom snagom DPS propagande, na čijim suptilnim strategijama bi im pozavidio i Gebels, koji je nacizam pakovao u privlačne identitetske kolačiće, namijenjene ishrani „zdravog“ naciona Trećega Rajha.

Raspirivanje međunacionalne mržnje i podsticanje identitetskih frustracija može biti veoma opasno, a vratiće se kao bumerang upravo kreatorima ove političke afere, koja prijeti da pređe granice Crne Gore.

(Vijesti, 4. jun 2016)

PROFITIRANJE OD PARANOJE

Vladimir Vojinović

Spao Rječnik CANU na tri branitelja. A u njemu piše da je na tome projektu bilo angažovano 13 članova Savjeta, tri redaktora, 12 konsultanata, šest obrađivača i jedan stručni saradnik. I interesantno je upravo to da su dva od tri preostala branitelja – u rukovodstvu iste političke formacije.

CANU i autorski tim Rječnika donedavno pribjegavali su strategiji šutnje (dio ranije pomenute damage control strategije), koju su samo u dva navrata narušila nemušta saopštenja kolektiva. Ta strategija šutnje pojedinaca, kojoj je CANU pribjegavala, do prije dva dana činila je da makar ne bude, u teniskome žargonu rečeno, neiznuđenih grešaka. No, napokon, stigle su i prve reakcije pojedinaca. I sad je više nego jasno da su se branitelji upleli u vrzino kolo, i da će, s obzirom na težinu ukupne situacije, koja je opterećena prijetnjom krivične prijave, početi da sami raspliću leksikografsko klupko CANU.

Evo zašto je veoma važno da se branitelji Rječnika CANU češće javljaju, makar i onako kako su to učinili u nedavnim političkim saopštenjima, eseju i kolumni.

Prvo. Nedavne „odbrane“ u punoj mjeri adresirale su počinioce grubih grešaka u Rječniku CANU. Otkud to? Analizom diskursa tekstova „odbrane“ postaje jasno čija je „fina“ ruka „glačala“ pojedine odrednice i u Rječniku.

Drugo. Nije strano crnogorskoj javnosti da je članovima autorskoga tima svojstveno optuživanje, potkazivanje i klevetanje kolega, čak i pred sudovima. Samo ovoga puta takvo postupanje ne tiče se tek pojedinaca, njihovih sudbina i karijera, već je usmjereno na crnogorski multietnički i multikonfesionalni sklad. Stoga treba očekivati da „odbrana“ Rječnika CANU preraste u

pojedinačne odbrane i pokušaje prebacivanja odgovornosti među članovima autorskoga tima. Po principu, spašavaj se ko može. Na to nas navodi činjenica da je težinu odgovaranja „na sebe preuzeo" jedan od najmlađih saradnika u projektu CANU. No, čini se kako je upravo on, nepoznat široj javnosti, isturen da u ime svih prizna grešku. Kolika je tek to greška – pokazaće vrijeme.

I treće. Iz tih se uradaka jasno vidi da branitelji nemaju kapaciteta da stupe u argumentovanu stručnu polemiku ili naučnu raspravu. Možda je neko i očekivao od branitelja Rječnika CANU da će njihovi tekstovi, kad se jednom pojave, biti utemeljeni u stručnim i naučnim argumentima, ali je nepostojanjem istih u tekstovima „odbrane" u crnogorskoj javnosti i definitvno stvorena kristalno jasna slika o cijelome sporu oko Rječnika CANU. Prazna politikantska naklapanja, bez odgovora na strukovno modelovana i postavljena pitanja, zazvučala su u medijima kao potrošeni lonac, bačen niz skale. Ko zna, taj zvek će možda jednom i biti interesantan studentima filologije, kao materijal za obradu neuspjelih, praznih polemičkih diskursa.

U međuvremenu, tj. u zenitu polemike o „kvalitetu" Rječnika CANU, neophodno se osvrnuti na stvarnu težinu tih „odgovora". Dakle, da vidimo kako se branitelji Rječnika i čime brane i osmotrimo usmjerenje braniteljskoga diskursa na predmet polemike. Javnosti je tema jasna i tu prevare nema – prikazi Rječnika putem analiziranih primjera svima govore o toj knjizi kao lošem štivu. S druge strane, branitelji Rječnika uporno bježe od te teme i pokušavaju da upotrebom imena političara i pjesnika, nabrajanjem političkih funkcija i uspostavljanjem diskursa paranoje i teorije zavjere zamagle sopstveno neznanje i nestručnost. Osim toga, stilom obraćanja koji je ispunjen patetikom branitelji Rječnika, svjesni da nemaju čime odgovoriti pred onima koji vjeruju svojim očima, nišane one ciljne grupe koje slijepo čitaju njihove uratke.

Zato je dobro da vidimo na koga se branitelji Rječnika pozivaju u svojim tekstovima „odgovora“. Citirali su, dakle, radove njemačkoga pjesnika Štefana Georgea, Poslovnik Skupštine Crne Gore, turističke rječnike štamparije Obod, jedan dopis ministarke nauke, teze gradonačelnika Podgorice, doktorsku disertaciju dekana FCJK, propagandni materijal DPS, teze poslanika Nika Đeljošaja, strategije Gebelsa i Trećega Rajha...

Je li sad jasno što žele branitelji? Po strani to što politikantski nastupaju u stručnoj polemici o „kvalitetu“ leksikografskoga štiva, trezvena analiza njihovih „argumenata“ u polemici vodi ka sljedećem zaključku: ova družina ma šta da dobije za zadatak, ma ko da iza njih stoji i ma ko da ih plaća, nije u stanju da jedan posao obavi kvalitetno. Dakle, bilo to namjerno ili ne, bježanjem od teme rasprave i upotrebom neefektnih podataka, posredno su ukazali na to kako su uspjeli da proizvedu ovakav Rječnik. Jer, onako kako u „odgovorima“ skaču s teme na temu i pribjegavaju kvaziargumentaciji, tako u Rječniku obrađuju pojmove, i jednako „uspjelo“ za pojedine odrednice biraju primjere. To jest, kako zbore, tako i tvore. Da li je u pitanju neznanje ili zla namjera, svejedno je. Šteta je učinjena. Uvrijeđeni su Albanci, Bošnjaci, antifašisti i svi kojima je na srcu multietnička, multikonfesionalna, građanska Crna Gora.

I dalje. Bilo bi u ovim tekstovima branitelja Rječnika posla i za Frojda. Evo leksema i sintagmema iz braniteljskih tekstova koji to potvrđuju: „poslušnost“, „podobnost“, „institucije-dželati“, „dželat s Cetinja“, „fanatik naciona“, „zaleleka“, „strašna čudovišta od mastila“, „ubajaćene identitetske kolače“, „servilni jezikoslovni konobari“, „svetom trojstvu fanatika“, „svetog domovinskog zemljišta“, „spaljivanje knjige“, „zastrašivanje manjine“, „vitezovi iz DPS-a“, „zeleni mu identitet“, „paklena kombinacija“, „paklen posao“...

Koji je onda zaključak analize „odgovora“?

Za cijelu priču o Rječniku CANU nije previše bitno to što su branitelji Rječnika čak i upotrebom riječi i sintagmema u tekstovima pokazali da su poraženi, očajni i prestrašeni, bitnije od svega je to što su, uplićući se u posao koji ih očigledno po svemu nadrasta, spoznali sebe. Kao u ogledalu.

Eto đe ih je odvelo višegodišnje poigravanje s diskursom paranoje i teorije zavjere.

(Pobjeda, 4. jun 2016)

NIJESU SVE GREŠKE ZAISTA GREŠKE

Bojan Minić

Suočen sa tekstovima koji posljednjih dana pune novinske stupce, a tiču se Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika CANU, osjećam želju i obavezu da, kao jedan od obrađivača leksičke građe, kažem nekoliko riječi kojima bih, javno i bez namjere da polemišem sa pojedincima i institucijama iza pomenutih tekstova, iznio svoj stav o problematizovanim segmentima Rječnika, ali i da pomenem nekoliko činjenica koje se ranije nijesu javljale u medijima.

Naime, već na samom početku rada na ovom projektu bilo je jasno svima nama koji smo bili uključeni u taj posao da će hajka koja je počela već na sami pomen izrade rječnika crnogorskog jezika (kroz već uobičajene fraze o nepostojanju našeg jezika i tvrdnje da CANU ne može pisati bilo šta u vezi s tim jezikom) uzeti maha čim prvi tom izađe i, evo – nijesmo pogriješili. U razloge ovih napada ne bih ulazio. Svakome iole upućenom u stanje u Crnoj Gori je jasno da mogu biti raznoliki – od negativnog stava prema CANU, preko negiranja crnogorskog jezika i razlika između onih kojima je u sintagmi crnogorski jezik bitnije ovo crnogorski i onih kojima je bitnije ovo jezik, a završno s ličnim frustracijama. Već u prvih nekoliko dana nakon promocije prvog toma, mogli smo pročitati u medijima iz regiona da su se „među plavim koricama“ našle odrednice (u pomenutom tekstu su to sve riječi) kao što su špital, fadžola, soldat, dugotrpna dugočekalica i slično, iako je prvi tom obuhvatio samo odrednice na prva tri slova azbuke. Samo iz takvih neistina, na samom početku „života“ ovog rječnika, namjera protivnika ovog projekta i jezika je jasna svakome ko objektivno sagleda stvari. Jesu li se branioci crnogorskog jezika oglasili da zaštite taj jezik od ovakvih napada? Nijesu. Nije mnogo prošlo dok su napadi stigli i

iz Crne Gore, najprije uopšteno i bez mnogo argumenata, kako jedino i može kada se reaguje u tekstovima pisanim prije detaljnog iščitavanja Rječnika, a zatim navodeći nekoliko primjera od kojih ću se nekima možda baviti nekom drugom prilikom. Osim toga, o Rječniku su sa osudom govorili i ljudi koji su otvoreno priznavali da Rječnik nijesu ni uzeli u ruke.

Najveći problem je izazvala definicija odrednice albanizacija, zato ću o njoj prvo govoriti. Ovdje je bitno naglasiti tri stvari. Prvo, autorski tim je jasno dao do znanja da nije bilo namjere da se uvrijede ni Albanci ni pripadnici bilo koje druge nacionalnosti, što se, naravno, odnosi i na vjeroispovijesti, rase, opredjeljenja i slično, iskazavši tada i žaljenje ako je neko protumačio tu odrednicu na taj način... Takav odabir riječi u definiciji riječi albanizacija je, kao i u drugim sličnim primjerima, rezultat nepromišljenosti, možda neiskustva, ali nikako zle namjere. O tome koliko smo zle namjere imali, govori i činjenica da niko nije ni pomislio, čitajući definicije iznova, da se time albanski narod negativno označava, inače bi to sigurno bilo odmah ispravljeno.

Drugo, na obradi Rječnika trenutno radi šestoro obrađivača koji dobijaju različite djelove korpusa, tako da je normalno da postoje male razlike u objašnjenjima, kad jedan obrađivač dobije odrednicu albanizacija, drugi anglicizacija, a treći afrikanizacija, pa i nakon procesa ujednačavanja.

Treće, sporna riječ u toj definiciji (u pitanju je riječ nametanje) višeznačna je riječ, a jedno od njenih značenja u okviru konteksta koji je primjenljiv na rečenu definiciju je i sljedeće: svojim autoritetom, uticajem, značajem činiti da neko nešto prihvati kao logično, prirodno. Ovo je definicija (koja je isto nekako promakla napadačima ovog projekta) iz najobimnijeg i najdetaljnijeg višetomnog rječnika na našim prostorima, Rečnika srpskohrvatskog književog i narodnog jezika koji je objavila (i još uvijek objavljuje preostale tomove) SANU. Ovaj rječnik pominjem kako bih ukazao na drugu bitnu stvar: ovih dana smo mogli pročitati kako CANU radi svoj rječnik prebrzo i s neiskusnim

ljudima, za razliku od rječnika koje su objavljivali Srpska akademija nauka i umetnosti, Matica srpska, Matica hrvatska itd., gdje su radili najviđeniji lingvisti i to u mnogo većem broju, uz pomoć iskusnih leksikografa i pod budnim okom redaktora koji su zaista bili najveći stručnjaci u lingvistici svojeg doba.

Ovih dana, međutim, nijesmo mogli pročitati da i ti rječnici, pisani godinama (ili desetinama godina, a još se radi na njima) i s takvim autorskim timom, ipak imaju po nekoliko strana ispravki prvog ili prethodnog izdanja, a te ispravke variraju od izmjene akcenta, roda ili izvora preko izmjene definicija ili gramatičkih informacija o odrednici, do brisanja ili dodavanja čitavih odrednica i primjera. Normalna je stvar, dakle, da se u ovom poslu, kao i u svakom poslu, griješi, čak i kada se radi sporije i kada su u posao uključeni i iskusniji i stručniji ljudi. Istina je da na početku nijesmo svi imali leksikografskog iskustva (svakako nije istina da nije imao niko, kako se moglo čuti u kritikama Rječnika), ali sada već imamo makar ovu jednu godinu i jedan tom za sobom, pa ako to nije dobro, popravićemo se, a ako ima grešaka – ispraviće se. Kad se dese najvećima, mogu se oprostiti i nama. Dođosmo, dakle, i do grešaka. Odmah da naglasim: priznajem da ih je bilo. Vjerujem da će ih biti i ubuduće, ne zato što želimo tako, jednostavno će ih biti, onako kako ih uvijek ima u svakom rječniku jer je izrada rječnika veoma težak i kompleksan posao, na kojem se stalno radi. Zato se može štampati letak sa ispravkama već uz ovo izdanje, ispravke već u drugom izdanju itd.

Moram isto tako kazati i da nijesu bile greške sve ono što je kao greška navođeno ovih dana. Nešto je tu stvar lingvističke interpretacije i tu bi pet lingvista moglo imati pet mišljenja, nešto sasvim jasno nije greška niti može biti govora o tome, nešto je i pogrešno interpretirano. Nešto nije greška, ali može se uraditi i bolje, i bolje će se i uraditi u nastavku rada. Nešto, najzad, jeste greška. Kao neko ko je uključen u ovaj projekat i neko ko iskreno voli svoj jezik (koji sam javno podržavao, za informaciju onima koji nas napadaju da radimo protiv njega,

godinama prije nego što sam upisao studije crnogorskog jezika i južnoslovenskih književnosti u Nikšiću, godinama prije nego što je taj jezik postao službeni i normirani jezik i prije nego što je Crna Gora bila nezavisna država, za šta imam, zlu ne trebalo, i pisane dokaze), zahvalan sam svakome ko je, dobronamjerno ili ne, ukazao na te eventualne greške, zbog čega će krajnji rezultat biti samo jedan – bolji i unaprijeđen rječnik crnogorskog jezika. Svaki doprinos poboljšanju kvaliteta Rječnika i crnogorskog jezika pozdravljam i radujem mu se. Čak smo i u toku rada uzimali u obzir predloge koji su koristili Rječniku, pa smo, recimo, proširivali izvore rječnicima i djelima pisaca koji su, priznajem, nepravedno bili zanemareni, a trudimo se da tu praksu konstantnog poboljšavanja nastavimo.

Najzad, moram pomenuti i ovo: kroz pomenute kritičke tekstove se provlači dvadesetak odrednica, od kojih, već rekoh, nijesu baš sve sporne ni djelimično (jer neke imaju više značenja), ali i kad bismo uzeli da sve jesu, to bi opet značilo da ih fali još stotinjak da bi se pokrio samo jedan procenat ukupnog sadržaja Rječnika. Još oko šest stotina odrednica i opet bi 95 odsto rječnika bilo dobro. Da parafraziram riječi Vuka Karadžića iz predgovora Pismenice serbskoga jezika: Trud će naš biti dovoljno nagrađen i naša će sva želja biti ispunjena ako ovim početkom makar najmanju korist jeziku crnogorskom prinesemo. Naravno, mogao bih o ovome pisati i detaljnije, i duže, i stručnije, ali mi to nije bila namjera, niti su dnevni listovi mjesto za to. Želio sam samo da naglasim razloge zbog kojih sam i dalje na ovom projektu i zbog kojih i dalje stojim iza njega, ali i da pokažem javnosti da nije sve onako kako izgleda iz objava koje čitamo ovih dana.

Početak svakog projekta je najteži dio posla, ali je to i najbitniji dio. Biće, iskreno se nadam, još rječnika crnogorskog jezika, ima još institucija koje su pokazale spremnost i želju da započnu sličan projekat, i ja s nestrpljenjem čekam njihove rezultate i njihov doprinos crnogorskom jeziku. Mi smo, evo, počeli.

(Vijesti, 5. jun 2016)

GREŠKE SU BAR NAČELNO SA SKENERA I SOFTVERA IPAK POMJERENE NAVIŠE

Jelena Šušanj

Napokon je neko lično odgovorio u ime članova Autorskoga tima Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika CANU. Da nije tužno, bilo bi hrabro žrtvovanje obrađivača leksičke građe u ime cijele Crnogorske akademije nauka i umjetnosti. Obrađivač je izašao sa stavom „griješili smo – možda". Greške su bar načelno sa skenera i softvera ipak pomjerene naviše, ka obrađivačima. Sljedeći korak morao bi biti da greške skenera, softvera i obrađivača prizna redaktorski tim u sastavu: dr Jelena Bašanović-Čečović, dr Rajka Glušica, dr Sanja Šubarić, univerzitetski profesori koji su nadgledali rad na cjelokupnome Rječniku, određivali korpus, nadzirali „neiskusne" i „nepromišljene" obrađivače, sprovodili trostruku redakturu i koji su odgovorni prije svih za ovaj milenijumski leksikografski, lingvistički i kulturni fijasko. Daleko smo još i od Savjeta za izradu Rječnika i od Predsjedništva CANU, koje je takav autorski tim okupilo i dalo mu legitimitet.

Obrađivač Rječnika, tipično akademski i akademijski, ne želi da polemiše, samo da komentariše. Nažalost, u cijeloj ovoj priči nema se s kime ni polemisati. Dok jedna strana (čiji se broj zastupnika rapidno umnožava) citira, argumentuje, dokazuje, upućuje na propuste, omaške, manipulacije, druga strana, čvrsto ostaje pri stavu da se Rječnik nameće kvalitetom, autoritetom, uticajem, značajem i da ne vrijeđa nikoga, da su svi komentari proizvoljni, falsifikati, improvizacije, u pismu obrađivača viđesmo i krajnje nenametljivu opasku da su uzrok napada i lične frustracije (većine crnogorske stručne i nestručne javnosti?). Zapravo i ne čudi takav stav Akademije. U njezinu Rječniku, u

njezinu korpusu, dakle u njezinoj objektivnoj stvarnosti, uz odrednicu „akademski“ nema ustaljenih veza riječi „akademska rasprava“ niti „akademska etika“.

No pozicije se malo i pomjeraju. Predstavnik Akademije nauka koji je juče istupio u javnost ponovio je da njihove greške nijesu bile zlonamjerne, da možda nijesu ni bile greške, da oni u njima i poslije ponovnoga čitanja djelova Rječnika ne vide ništa uvredljivo, ali je otišao i korak dalje: rekao je da su nastale usljed „nepromišljenosti, možda neiskustva“. Ne slaže se njegovo saopštenje s prethodnim reagovanjem tima kojemu pripada, a koji ponosito ustvrdi kako „preuzima punu odgovornost za stručnu i naučnu utemeljenost projekta“. Uostalom je li to kriterijum po kome su se birali saradnici za ovaj kapitalni projekat? Zar ne bi trebalo da Akademija kao najviša naučna institucija angažuje vrhunske lingviste i leksikografe, a ne nepromišljene početnike? Nije Akademija nepromišljeno postupila samo u selekciji saradnika, kao što ni saradnici nijesu nepromišljeno postupili samo u odabiru korpusa. Nijesu, rekla bih, Akademijini angažovani saradnici naučili mnogo iz jednogodišnjega rada na prvome tomu Rječnika. Nepromišljena su i saopštenja kojima se ovih dana predstavlja Akademija, poput reagovanja Jevrema Brkovića objavljenog u četvrtak na sajtu canu.ac.me, u kome prvo kaže da su napadi na Rječnik diletantizam i politikantstvo, a onda da se, ako ih ima (?!), kakva nepreciznost ili štamparska greška (!) mogu i ispraviti, pokoji primjer zamijeniti adekvatnijim. Na osnovu posljednja dva reagovanja možemo zaključiti da se nepromišljenim tumačenjem riječi bavi leksikografija, nauka, struka. Kritičko tumačenje rječnika i rječničkih odrednica, s druge strane, teški je diletantizam i politikantstvo. Prilično umjetničko i umjetno tumačenje za Akademiju nauka, no kakvo bi i moglo biti kad saopštenje u odbranu „ozbiljne nauke“ potpisuje spisatelj bez ikakvih naučnih dometa i potencijala.

Nije prvi put da čitamo da predstavnici Akademije početni negativno orijentisani tekst o lingvističkim greškama uočenim u Rječniku predstavljaju kao „uopšten i bez mnogo argumenata, kako jedino i može kada se reaguje u tekstovima pisanim prije detaljnog iščitavanja Rječnika“. Ako mislimo na isto, na kritički osvrt Adnana Čirgića, koji je – koliko nam je poznato – prvi prikazao Rječnik CANU, ne znam zaista koliko konkretnije i argumentovanije treba pisati Akademiji ako njeni stručnjaci ne shvataju da glas i fonem nijesu isto, da fonetika i fonologija nijesu isto, da ne postoje glagoli koji nemaju infinitiv, da sufiksi nijesu isto što i nastavci, da ne postoje sufiksi -čki, -ćki, -ški, već su to alomorfi... Primjedbe su bile vrlo konkretne, a argumenti se, ako nijesu bili dovoljni, ili možda dovoljno jasni, mogu naći u relevantnoj, savremenoj literaturi (za svaki slučaj da konkretizujem: literaturi nastaloj u 21. stoljeću).

Vraćamo se uvijek albanizaciji i nametanju. Zanemariću Akademijino namjerno zanemarivanje u mom prošlom reagovanju elaborirane činjenice da iz primjera navedena uz ovu odrednicu ni prema kakvoj logici ne može proizaći da se nametanje vrši kvalitetom, jer niko pametan ne bježi od kvaliteta. Sad postavljam pitanje: podrazumijeva li nametanje i uz riječ „varvarizacija“ „svojim autoritetom, uticajem, značajem činiti da neko nešto prihvati kao logično, prirodno“? Je li po Akademijinu tumačenju i varvarizacija pozitivna, budući da je tumače kao „nametanje varvarskog načina života“, dok pod pridjevom „varvarski“ nalazimo „koji se odnosi na varvare, divljački, surovi“? „Varvarizovati se“, napokon, ima definiciju poput „albanizovati se“ – „postati/postajati varvarinom“. Usljed američke asimilacije postaje se sličan Amerikancu, usljed balkanske sličan Balkancu, dok se usljed albanizacije i varvarizacije ne završava sličnošću s „izvornikom“, već se postaje Albanac i varvarin. Zaključak se iz ovoga sam nameće „autoritetom, uticajem i značajem“?! Sudeći po posljednjem reagovanju iz Akademije, izgledada treba oprostiti što i nakon ujednačavanja nešto ipak

ostane neujednačeno jer Rječnik radi šest obrađivača. Ne pomenuše trostruku redakturu kojom su se dičili u Predgovoru, a ni cijeli Savjet, pa je nejasno što obrađivači nijesu govorili na promociji, kad je ovo već, čini se, isključivo njihov projekat.

Uzgred, u Rječniku crnogorskoga književnog i narodnog jezika definiše se i riječ „varvar" (đe se upućuje na odrednicu „varvarin") preko primjera: „U ovijema intrigama što se može viditi ona zloba duše hijenske sa kojom su Turci mlijekom materinim zadojeni i prvenstvovali svagda pred najzlobnijema varvarima koji su se do danas na svijet pokazivali." i „U Petrogradu je mitropolit Sava napisao predstavu carici Jelisaveti, tražeći od nje da materijalno pomogne Crnu Goru koja je na poziv cara Petra ustala protiv varvara, neprijatelja Hristove crkve i gonitelja pravoslavnog naroda...". Varvarin je pak „1. ist. svaki stranac koji nije pripadao etničkoj i kulturnoj zajednici starih Grka i Rimljana", za što u korpusu nijesu ni našli primjer upotrebe, i „2. primitivan, necivilizovan čovjek, divljak". Ovđe ničу nova pitanja, na koja, već dobro znamo, Akademija neće odgovoriti: kako je Akademija varvare definisala kao strance koji ne pripadaju zajednici starih Grka i Rimljana, a u primjerima kao varvare navode „neprijatelje Hristove crkve i gonitelje pravoslavnog naroda" ili se možda taj primjer odnosi na primitivce, divljake, necivilizovane ljude?! Po ko zna koji put su u ovome rječniku muslimani predstavljeni u skladu s nacionalističkim, anticivilizacijskim, negrađanskim tendencijama: zlobni poput hijene, zlobom su kroz mlijeko majčino zadojeni i imaju prvenstvo među najzlobnijim varvarima?!

U objektivnoj stvarnosti i medijima na koje se pozivaju autori Rječnika nema ni podgoričkih Varvara, navijača Budućnosti što već gotovo 30 godina svim srcem prate podgorička i crnogorska sportska dešavanja. Može li razlog biti što se u tome značenju riječ nije našla u Rečniku srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika SANU, koji je Crnogorska akademija uzela za matricu i prema kojem kroji i prekraja i leksiku crnogorskoga jezika?

I na kraju, kao i svi istinski mistifikatori – Akademija nudi malo brojeva. Mogu reći i brojki, u skladu s Rječnikom CANU, jer su i u matematici pokazali zavidno znanje pa su „broj“ i „cifra/brojka“ predstavljeni kao sinonimi. Svi učenici nižih razreda osnovne škole, zaboravite što vam učitelji kažu da to nije isto, Akademija zna objektivnu stvarnost! U Akademijinu korpusu je istina! Ali evo, protumačiću i Akademijinu statistiku: kako izračunaše, kritikovani su zbog „dvadesetak odrednica“. Dakle, kroz svega 20-ak odredničkih riječi, što je manje od 0,5% Rječnika, uspjeli su uvrijediti barem 20% stanovništva, odnosno više od 120.000 stanovnika Crne Gore (da ne pominjem građane drugih nacionalnosti i vjeroispovijesti koje njihova tumačenja vrijeđaju, kao ni građane drugih država do kojih su, svjedoci smo, doprli rezultati njihova nečinjenja, niti pak zapošljene u lokalnoj i državnoj administraciji itd.). Možda nije u skladu s etikom koju promovišu, ali ja se tim uspjehom ni u kom slučaju ne bih hvalila...

Znameniti članovi i članice Autorskoga tima, koliko primjera treba iznijeti da biste priznali da ste pogriješili, izvinili se pripadnicima vjerskih manjina i manjinskih naroda koje ste uvrijedili i povukli Rječnik na suštinsku preradu?! Je li moguće da ni poslije ponovnoga čitanja u vašim tekstovima, leksikografskim definicijama, primjerima ne vidite ništa loše?! Ako je tako, u pravu ste, ova polemika nema smisla. Da parafraziram Marka Vešovića: ne treba proglašavati Homerom nekoga samo zato što je moralni slijepac.

Sve što se od Autorskoga tima traži jeste osnovna kultura: nije grijeh griješiti, grijeh je ne izviniti se. Umjesto izvinjenja i povlačenja Rječnika dok se ove nekulturne i anticivilizacijske stvari iz njega iščiste, CANU prijeti novim tomovima, nepovlačenjem početnoga, stoji čvrsto i odgovorno uz temelje koje je postavila u ovome kulturocidu i očekuje lovorove vijence... Ali varvarima ne pristaju lovori.

(Portal *Analitika,* 5. jun 2016)

POLEMIKA KOJA MIJENJA OSVOJENE METODE I KULTURU POLEMIKA

Janko Ljumović

Polemika povodom *Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika I A-V,* postaje izuzetan medijski arhiv, građa za istraživanje, uzbudljiva i korisna za neka nova istraživanja, prijeko potrebna za crnogorsko društvo *sada i ovdje*. Polemika je dobar povod za postavljanje pitanja o kapacitiranosti naših akademskih institucija. Na svu sreću naučni i umjetnički standardi nijesu propisani samo i ekskluzivno za Crnu Goru, jer bi u tom slučaju živjeli onako kako nam „prozvani autoriteti" određuju. Suština i nauke i umjetnosti jeste da se autoriteti propituju, a njihovim propitivanjem dolazi do razvoja i nauke i umjetnosti. Propitivanje nikada ne prolazi glatko, naprotiv uvijek je burno, a iz narativa prošlosti znamo da je dovodilo i do najmračnijih stranica ljudske povijesti.

U aktuelnoj polemici treba utvrditi komunikološki stil aktera, kako bi nam on označio sve zamke u kojima na djelu imamo pokušaj stvaranja javnog mnjenja *za i protiv*. To *za i protiv*, već godinama „uspješno" funkcioniše u slikama crnogorske tranzicije.

Ovoga puta *za i protiv* (Rječnika), mijenja osvojene metode i kulturu polemike. Prije svega, polemika je donijela neka nova imena, kojima medijski egizbicionizam dobro poznat „autoritetima opšte prakse" ili „kolumnistima reketašima" nije cilj. Cilj im je određen razlozima profesionalne etike, da javnosti prezentuju nesporne činjenice koje se fokusiraju na greške elementarnog tipa, ili pak na objašnjenje konteksta koji ukazuje na anahrona i davno prevaziđena teorijska mišljenja, koja danas ulaze u nova intedisplinarna polja koja očigledno još nemaju primjenu kod aktera autorskog tima i saradnika na Rječniku, od

kojih su pojedini vedete dijela naše „medijalizovane akademske zajednice“. Kada smo već kod interdisciplinarnosti, polja studija kulture, studija roda, kulturnih prava ili pak kulturne georgrafije teško da „stanuju“ u Rječniku koji nam se desio 2016. godine. To što ga nijesmo imali do sada, najbolje svjedoči sam Rječnik, koji svojim duhom najbolje potvrđuje diskontinuitet crnogorke kulture i države, tj. višedecenijsko *vakumiranje* crnogorske kulture u kojoj je suštinski standard bio poluprofesionalni standard i zavičajni vapaj onih koji su povremeno dolazili u rodni kraj, ili su pak do dana današnjeg postajali lokalni autoriteti sa nikad uspostavljenim sistemom uporedivosti, i suštinske evaluacije učinjenog. Polemika izgleda da dotiče i ta važna pitanja, i dobro je da ih dotiče.

Za i protiv gluposti – kako drugačije označiti već citirane odrednice rječnika, koje postaju ovih dana aktuelan vic. U formi vica doći će i do one publike koja je možda već dugo na medijskoj dijeti, i izvan linija razdvajanja i podjela, tako specifično crnogorskih, koje su postale jedan veliki bag. Bag koji, ukoliko ga što prije osvijestimo, imamo šansu da iz njega izađemo.

Polemika je na izvjestan način poziv na izlazak iz konteksta g r e š k e , ipak živimo u velikoj novoj globalnoj mantri koja se zove *društvo znanja*. Kakav je standard tog CANU-ovskog društva znanja, nostitelja i branitelja njegovog (a trebalo bi i našeg) Rječnika, imamo priliku da vidimo. Da nijesu samo rječi, važne za specifično domaći kontekst sporne, svjedoče i riječi koje nadilaze pitanja crnogorskog. To su riječi: artistkinja, barok i biseksualnost.

Izbjegao bih u ovom tekstu *šalu* sa barokom, sa artistkinjama, biseksualcima i biseksualkama.

Nije problem sa onim čitaocima, koji nikada neće vjerovati samo jednoj knjizi, pa bila ona i najsavršenija, problem je sa svima onima koji vjeruju samo jednoj knjizi, ili još gore, onima koji vjeruju bez čitanja. Moć medija, masovnih medija upravo

jeste u obraćanju onima koji vjeruju bez čitanja.

Polemika vraća vjeru u čitanje, i značaj čitanja. Ovog puta nije sve ostalo, kao što nerijetko ostane samo na tekstu – transmisiji jednog događaja, svečane objave da smo dobili veliki dar, knjigu koju smo dugo čekali.

Nije Norveška bogata zbog nafte koja im se jednog dana desila, bogata je Norveška zbog Henrika Ibzena koji je napisao dramu „Neprijatelj naroda“, koja priča priču o cenzuri u lokalnom listu jednog malog norveškog grada.

Na kraju, i baš zbog cenzure oko Rječnika, teško je vjerovati jednom našem lokalnom listu koji cenzuriše pogled na Rječnik, ali i na ukupnu sliku crnogorske tranzicije. Vrijedi čekati pisca koji će nam ponuditi ideju vrijednosti koja neće zavisiti od njegove ili njene borbe da će činom dobijanja Trinaestojulske nagrade, riješiti status istaknutog kulturnog stvaraoca.

Kada se to djelo pojavi, znaćemo da je tranzicija završena i da ćemo sa puno više brige i odgovornosti živjeti i stvarati u Crnoj Gori. Izazovi borbe protiv gluposti, naravno neće biti okončani, ali ćemo imati usvojene standarde koji neće biti *toliko i ovoliko* sporni. A možda ćemo tada, ne samo pristojnije živjeti u ekonomskom pogledu, već će pristojnost biti stadndard i javne komunikacije, posebno od nositelja akademskih titula.

(Pobjeda, 6. jun 2016)

OTVORENO PISMO GRUPE OD 114 INTELEKTUALACA PREDSJEDNIŠTVU CANU

Stručna i laička javnost s nestrpljenjem je iščekivala pojavu prvoga toma Rječnika crnogorskoga narodnog i književnog jezika u izdanju CANU, jer je riječ o kapitalnome projektu od posebnoga društvenog i državnog interesa, najavljenom kao poklon prvome jubileju obnovljene nezavisnosti. Međutim, upravo je u proslavi toga jubileja Rječnik izazvao svojevrstan naučni, kulturološki i politički skandal, premda se očekivala namjera CANU da će se njegovim objavljivanjem na primjeren način distancirati od višedecenijskoga tradicionalističkog negiranja crnogorskoga jezika koje je bilo obilježje doskorašnje naše lingvistike. Savjet i Autorski tim za izradu Rječnika CANU kroz odrednice, objašnjenja ili primjere pokazali su da nijesu bili dorasli poslu koji im je povjeren, ni u domenu struke, što se vidjelo iz svakovrsnih grešaka – od lingvističkih do astronomskih, a naročito ne u domenu društvene odgovornosti, posebno kad se zna da je riječ o formalno najvišoj naučnoj i umjetničkoj ustanovi u državi Crnoj Gori.

Upotrebom anahrone metodologije, nepoznavanjem elementarnih naučnih činjenica te reafirmacijom civilizacijski prevaziđene ideologije koja se prije svega odnosi na predstavnike autohtonih manjinskih naroda, Savjet i Autorski tim za izradu Rječnika javnosti su poslali poruku da se CANU po svome djelovanju nalazi izvan kolosijeka kojim se kreće savremena Crna Gora na putu afirmacije svoje multikulturalnosti kao temeljne evropske vrijednosti. Upornim odbijanjem da prihvati kritike koje im stručna i politička javnost ovih dana upućuje te tvrdokornom odbranom svojih nedopustivih leksikografskih rješenja, Savjet i Autorski tim za izradu Rječnika CANU skrivaju se iza Akademije, koja je time isturena kao

ustanova koja podriva temelje građanskoga ustrojstva Crne Gore. Ne želimo da vjerujemo da Predsjedništvo i većina članova CANU dijeli stavove koji se ovih dana iz Rječnika citiraju, jer nijesu uvrijeđeni samo građani koji pripadaju manjinskim narodima nego i većinska Crna Gora koja se ponosi lojalnošću svojih autohtonih manjina. Umjesto ćutnje i ignorancije javnost očekuje od Predsjedništva CANU nedvosmislenu osudu naučnog posrnuća i političkog revizionizma antifašizma i nacionalističkih interpretacija iskazanih u Rječniku Savjeta i Autorskoga tima.

Stoga mi, dolje potpisani intelektualci i javni djelatnici, zahtijevamo od CANU da se izvini građanima Crne Gore, posebno nacionalnim Bošnjacima i Albancima, kao i svim pripadnicima islamske vjeroispovijesti, zbog zlonamjernih, neistinitih pa i šovinističkih kvalifikacija njihove religije i kulturalno-nacionalne posebnosti te da trajno povuče cijeli tiraž Rječnika iz javnoga prometa.

Potpisnici ovog pisma su Adnan Čirgić, Aleksandar Čogurić, Aleksandar Radoman, Ali Gjeçbritaj, Ali Salaj, Almer Kalač, Andrej Nikolaidis, Asllan Bisha, Basri Çapriqi, Blagota Eraković, Boban Batrićević, Bojana Mijović, Bojka Đukanović, Borislav Cimeša, Borislav Jovanović, Čedomir Bogićević, Čedomir Drašković, Dragan Radulović, Dragana Tripković, Drago Rašović, Dragutin Lalović, Draško Nikčević, Dušan Đurišić, Edin Jašarović, Ema Alihodžić, Ethem Mandić, Fran Camaj, Gazmend Čitaku, Genci Nimanbegu, Gjekë Gjonaj, Gjon Dobreci, Gojko Kastratović, Goran Drinčić, Goran Sekulović, Hajredin Kovaçi, Hajrullah Koliqi, Isidora Kovačević, Ismet Kallaba, Ivan Ivanović, Ivan Vuković, Jadranka Selhanović, Jakov Mrvaljević, Janko Ljumović, Jasmina Nikčević, Jelena Šušanj, Jovan Nikolaidis, Jusuf Kalamperović, Jusuf Lika, Lazar Božović, Lidija Radulović Ljesar, Ljubeta Labović, Ljubo Đurković, Marijana Terić,

Marinko Vorgić, Marko Ćulafić, Marko Špadijer, Milenko A. Perović, Milorad Nikčević, Milorad Popović, Miodrag Vlahović, Miomir Abović, Miroljub Orlandić, Mirsada Bibić Šabotić, Mladen Lompar, Momčilo Šaletić, Nail Draga, Nebojša Burzanović, Nela Savković Vukčević, Nexhat Avdiu, Nikola Popović, Nikollë Berishaj, Novak Kilibarda, Novica Samardžić, Novica Vujović, Ognjen Spahić, Olivera Žižić, Osman Nurković, Petar Glendža, Petar Lekić, Qazim Muja, Rade Bojović, Radonja Dubljević, Radovan Damjanović, Rajko Todorović, Rešad Sijarić, Rifat Fejzić, Ruzhdi Ushaku, Sabina Osmanović, Sabri Halili, Safet Drljan, Sahret Hajdarpašić, Sanja Martinović, Sanja Orlandić, Sanja Vojinović, Šeki Radončić, Slađana Kavarić, Sofija Kalezić, Sreten Perović, Sreten Vujović, Staniša Ivanović, Stefan Bošković, Šukrija Žuti Serhatlić, Suljo Mustafić, Suzana Pajović, Vahida Nimanbegu, Vasko Raičević, Vesna Vičević, Vladimir Jovanović, Vladimir Vojinović, Vlatko Simunović, Vuk Mašanović, Vukota Babović, Vukota Vukotić, Zarija Brajović i Žarko Mališić.

(Pobjeda, 7. jun 2016)

O LJUBAVI I DRUGIM DEMONIMA U RJEČNIKU CANU

Jelena Šušanj

Stojeći pred mučnom dilemom da li da nastavim kritiku Rječnika Crnogorske akademije nauka i umjetnosti koji je skrenuo pažnju naše stručne javnosti više nego ijedna knjiga objavljena posljednjih decenija, odlučila sam se da ipak dam i jedan romantični prilog ovoj raspravi, rizikujući da će argumenti koje iznesem opet biti od strane glasnogovornika leksikografskoga tima CANU označeni kao šovinistički, mrzilački i politikantski.

Hajde da pričamo o ljubavi... Onoj bajkovitoj ljubavi, koja se završava čuvenim „živjeli su srećno do kraja života“, što obično podrazumijeva skladan brak. Brak opet podrazumijeva zajednicu muškarca i žene (!), zasnovanu radi porodičnog života, kako nam saopštavaju leksikografi CANU, dodajući uz tu odrednicu ustaljene veze riječi: građanski (civilni) brak – brak sklopljen pred građanskim vlastima; divlji brak – zajednica muškarca i žene bez zakonske potvrde; mješoviti brak – brak sklopljen između muškarca i žene koji su različite vjere, rase ili nacionalnosti; morganatski brak – brak osobe iz vladarske ili plemićke porodice sa osobom iz nižeg staleža; razvod braka – zakonsko poništenje braka; crkveni brak – brak sklopljen u crkvi.

Zanimljiv izbor riječi u cijeloj odrednici. Počnimo od kraja, zbog bliskosti dosadašnjoj tematici ove polemike. Znači li isticanje samo crkvenoga braka da se oni što ne pripadaju Crkvi mogu vjenčati samo civilno ili živjeti u „divljem braku“? Ili možda trebaju vjeru mijenjati da bi se vjenčali prema božjem zakonu? Nijesu autori Rječnika još stigli do slova Š, pa ne možemo provjeriti ima li šerijatskoga zakona u Akademijinoj

viziji objektivne stvarnosti. I kakav je to divlji brak?! Vanbračna zajednica u Crnoj Gori definisana je važećim Porodičnim zakonom i izjednačena s bračnom „u pogledu prava na međusobno izdržavanje i drugih imovinsko-pravnih odnosa“. Ako Zakon prepoznaje taj vid odnosa, ako takva zajednica u današnjoj Crnoj Gori nije ništa strano, ništa neobično, ništa sramno, naprotiv sve je više parova koji ne žele papirima dokazivati svoju ljubav, zašto CANU aktuelizuje ovako anahrone sintagmeme? Njihova ustaljena veza riječi danas uopšte nije ustaljena. „Divlji brak“ odraz je prevaziđenoga doba i stanja svijesti, ta je konstrukcija arhaična koliko i naslov Rječnika CANU. U 21. vijeku ona se ne koristi. S druge strane, u 21. vijeku vrlo je aktuelan jedan drugi sintagmem, koji su leksikografi CANU, u svojoj građanskoj nastrojenosti i demokratičnosti, preskočili da primijete. Je li moguće da medijima i stručnoj literaturi nijesu naišli u ni na jedan tekst o istopolnim zajednicama! Biće da to nijesu „pravi“ mediji ili vrijedni tekstovi, dostojni ulaska u korpus CANU. U Rječniku postoji morganatski brak, a istopolnoga nema?! Nema u Crnoj Gori morganatskih brakova, niti ih je kad i moglo biti, ali ima onih koji žive u istopolnim zajednicama i onih koji to žele. Ali u Rječniku CANU istopolna ne može biti čak ni vanbračna zajednica! I za „divlji brak“ strogo je precizirano da je to isključivo veza muškarca i žene.

Pokušala sam da shvatim zašto nema pomena istopolnoga braka. Prvo sam pomislila da je razlog taj što crnogorski zakon još ne priznaje istopolne brakove. Ali to ne može biti, jer se rječnik ne radi u skladu sa zakonima, već u skladu s onim što u jeziku postoji. Uostalom, crnogorski zakoni (i ne samo crnogorski!) ne priznaju ni brak više od dvije osobe, a Rječnik CANU donosi odrednice: biandrija – bračna zajednica jedne žene s dva muškarca i bigamija – bračna veza jedne osobe sa dvije osobe suprotnog pola, dvobračnost (obje bez ijednoga

primjera, znači da ih nijesu našli u korpusu?). U analizu valjanosti ovih definicija i „suprotnosti“ u njima neću ulaziti. Ne može razlog izostanka istopolnih zajednica biti ni štamparska greška, čime odgovaraju na gotovo sve dosadašnje kritike. Štamparska je taman koliko i u primjeru u kojem se pominje „džamija s bogaljastim minaretom“. Možda iz CANU žele poručiti da ako nema riječi za neki koncept, onda ni samoga koncepta nema, dakle ni data pojava ne postoji?! A da „to“ ne postoji, da nije oduvijek postojalo, ne bismo se danas divili ni onakvoj antičkoj umjetnosti, ni Mikelanđelovim skulpturama, ni Leonardovim slikama, uvaženi leksikografi CANU.

No i ne čudi da nema pomena istopolnih brakova, kad ljudi gej, lezbijske i biseksualne orijentacije ili oni koji svoj seksualni identitet još istražuju – po tumačenju CANU ne mogu ni da se vole. Izgleda da je CANU svoj deskriptivni rječnik doživjela previše normativno pa je definicijom glagola voljeti normirala ljubav samo za „društveno prihvatljive“?! Evo ko ima pravo i kako da voli u Akademijinu Rječniku: „voljeti – 1. a. osjećati naklonost, ljubav prema nekome ili nečemu: ~ djecu; ~ roditelje; ~ domovinu. (...) b. osjećati ljubav prema osobi suprotnog pola.“ Citat je vrlo precizan: da bi bila voljena, osoba mora biti suprotnog pola! U definiciji povratnoga glagola navedena je Đilasova rečenica, valjda kao potvrda da ljubav dva muškarca može biti samo bratska: „voljeti se – osjećati uzajamnu ljubav, naklonost, privrženost. – Govorilo se: vole se kao Blažo i Golub. (Đil. II)“

Možda Akademija i njeni stručnjaci za izradu Rječnika ne vjeruju, ali u Crnoj Gori ima i onih koji ošećaju naklonost i ljubav prema sopstvenom polu. Oni su nečiji prijatelji, nečija đeca, nečiji partneri i ljubavnici, a u svijetu i nečiji supružnici i roditelji. To su oni koji su lani u Glavnom gradu održali Paradu ponosa, kojom je Crna Gora pokazala spremnost da se uvrsti u red društava koja poštuju pravo na različitost i jednakost u toj

različitosti. Građanska Crna Gora pokazala je tada diskontinuitet u odnosu na neka minula vremena kad se brojem pošećenih noseva sticao društveni prestiž.

I još nešto, premda ne volim skraćenice koje se odnose na ljude, ne volim govoriti o nekome kao o pripadniku RAE populacije, niti kao o pripadniku LGBTIQ populacije. To obezličava ljude o kojima se govori. Ali te skraćenice postoje u našem jeziku, u medijima i u stručnoj literaturi. Ne znam koliko je Crnogorska akademija upoznata sa značenjem akronima LGBTIQ, naročito sa razlikom između onoga B i onoga I. Ako je biseksualnost dvopolnost, što je onda interseksualnost? Nek i to bude samo dobronamjerna napomena za razmišljanje za buduće tomove.

Toliko o ljubavi, a sad o drugim demonima, uz osvrt na nježniji, ljepši pol, zapravo u skladu s tipskim definicijama leksikografa CANU kad su žene u pitanju: osvrt na ženske osobe pripadnike nježnijeg, ljepšeg pola. Pomenuću samo neke primjere vezane za riječi koje se ne tiču žena i ženskih karakteristika, ni pozitivnih ni negativnih, dakle koji su se mogli (i trebali) izbjeći. Riječ blejati, pored dva neutralna primjera, kontekstualizuje se i trećim (što nije baš uobičajeno, najčešće se navode jedan ili dva, biva i da se primjeri ne navode): „Reci onoj ženturači da ne bleji, jer će biti druge!“ Odrednica vrlobućice u značenju „odjednom, smjesta (prilikom tjeranja nekoga na grub način, uz psovku i guranje)“, koja usigurno spada u opšti, koine jezički sloj s izrazitom frekvencijom, zavrijedila je da se nađe u opštem rječniku crnogorskoga jezika, možda baš zbog jedinoga primjera koji je prati: „Naljuti se kad ga ču kako laje ka ženetina i izbači ga vrlobućice.“ I imenicu bojler prati neočekivana kontekstualizacija iz djela Dušana Đurovića: „Žene su čudne, traže da im muž kupi bundu, frižider, električni šporet, usisivač, bojler, mašinu za pranje, sve što spada u elektrifikaciju...“ Vizija žene iz ženskoga ugla data je primjerom iz pera Slavice Perović

uz glagol biti se: „...jurimo karijere, bijemo se s drugim ženama oko muškaraca koji to ne zaslužuju, sve misleći da smo utekle ženskoj sudbini.“ Zar je to prikaz žene u savremenom crnogorskom društvu? Ženetina koja laje? Ženturača koja bleji? Zavisna od muža, od kojega očekuje da joj kupuje garderobu i kućne aparate? Bije se s drugim ženama zbog muškaraca? Da ne pominjemo primjer o crkvenom blagoslovu koji se traži za razvod od žene jer je nerotkinja. Pamtim kad su neki članovi redaktorskoga tima bjesomučno detektovali ženomrštvo, pa me prilično začudilo kako je njihovo budno redaktorsko oko dozvolilo ovakve primjere...

Umjesto da priznaju grešku i povuku svoj Rječnik iz opticaja prije no što se vidi da nije samo unižena nauka, da nije povrijeđen zdrav razum, da nije obesmišljena ustavna jednakost svih građana, no i promovisani stereotipi protiv kojih se bori savremeno društvo, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti upornom ćutnjom i ignorisanjem kritike zapravo aminuje sve što je njen leksikografski tim leksikološki ozakonio.

Rječnik zaista može poslužiti kao dobar predložak za kakvu kulturološku studiju. A što bi nam ona donijela, plašim se i da zamislim.

(Pobjeda, 7. jun 2016)

ZAŠTO CANU ĆUTI?

Petar Glendža

Publikovanje CANU-ovog Rječnika crnogorskoga jezika izazvalo je veliku pažnju. Opravdano, i naučne i laičke javnosti, i to u dva pravca. Prvo, što je to prvi takav projekat, koji dolazi od „prve“ naučne institucije u zemlji, tek ove 2016. godine. A onda i polemikom, koja je nastala kao kritika pomenutoga štiva. I to negativna kritika.

Kritika je stigla sa više adresa. Najglasnija je bila sa Fakulteta za crnogorski jezik i književnost sa Cetinja, ali i iz crnogorskoga parlamenta (uz nadu da neće biti zamjereno od svih ostalih koji su reagovali, bilo iz intelektualnih, bilo iz laičkih krugova/udruženja). Predstavnici gotovo svih političkih subjekata koji šede u Parlamentu su tumačili sadržaj Rječnika, a najosetljiviji su bili predstavnici manjina, čini se potpuno opravdano.

Najpodrobnija analiza/kritika Rječnika, stigla je sa Fakulteta za crnogorski jezik i književnost sa Cetinja. Rječnik je posmatran iz više uglova – lingvističkim, književnim, leksikografskim, istoriografskim... sadržajima u Rječniku bavili su se profesori i asistenti ovoga Fakulteta. Bez obzira na to što ko mislio o naučnoj utemeljenosti stavova iznešenih u pomenutim kritikama, nameće se kao jako simptomatično da od strane autora i izdavača Rječnika nije stigao konkretan odgovor baš ni na jednu od potenciranih manjkavosti/propusta/grubih grešaka Rječnika.

Upravo, to su i razlozi iz kojih su ispisani ovi redovi. Kao neko ko je vrlo zainteresovan koristiti Rječnik, bilo sa nivoa laičke znatiželje ili kao neko ko se pokušava baviti naučnoistraživačkim radom, a na samome kraju i kao građanin Crne Gore koji finansira CANU, molim i tražim odgovore.

Ovakvo insistiranje proizilazi iz toga što su brojne kritike na račun Rječnika i više nego očigledne greške (prikladnije bi bilo reći stupidnosti), što je apsolutno neprihvatljivo za „najveći kulturni projekat u crnogorskoj istoriji“, kako je predstavljen. Što, bez i malo ironije, ovaj Rječnik i treba da bude – model, princip, uzor za sve slične projekte koje ćemo u budućnosti realizovati.

Primjera pogrešnih navoda neupitnih činjenica, kao i u najmanju ruku iznošenja kontradiktornih stavova, je puno. Stoga je potreba izdavača i autora da objasne npr. sve one stavove vezane za Albance, koji su ovih dana izazvali lavinu negativnih komentara od strane predstavnika ovoga naroda u Crnoj Gori. Ili sve ono što je stiglo kao kritika od predstavnika Muslimana/Bošnjaka, jer ima potpuno istu težinu.

Takođe, prijeko je potrebno dodatno pojasniti i stavove koji su iznošeni u kontekstu nacizma. Na primjer pojašnjenje riječi „alhemijski“ sa strane 52, đe u objašnjenju stoji: „njegov najveći uspjeh bio je alhemijski postupak koji je zlato iz koncentracionih logora, pretvarao u bogatstvo na nekoliko privatnih računa“. Ovako izvučeno iz konteksta, stiče se utisak da se afirmativno govori o praksi iz konclogora, tj. na njih se aludira kao na rudnike zlata. Uz ove stavove vezane za nacizam, ne smiju se preći ni dodatna objašnjenja vezana za antifašizam. Ovo naročito, ako imamo u obzir svu našu antifašističku tradiciju - kako to da se u kontekstu upravo antifašizma i kao antifašista, na str. 73, pominje četnički komandant, odlikovani kolaborator Draža Mihailović?! („...dokažu kako je Draža bio pravi antifašista...“)

Ne bi bilo za crnogorsku javnost ni malo nezanimljivo i da se pojasni kako se u Rječniku može pronaći grubo pogrešno interpretiranje istorijske hronologije – počev od pada Zapadnoga rimskoga carstva, trajanja Novoga vijeka, preko tačnoga datuma Oktobarske revolucije ili početka Aprilskoga rata (str. 378, 79, 476)? Na tom fonu bi bilo zanimljivo i objašnjenje tumačenja stupidnosti vezane za Mjesec, kao planetu (str. 357), ili predstavljanja kralja Aleksandara Karađorđevića kao čuvara demokratije.

Međutim, ono što posebno brine, i na čemu treba insistirati, jesu činjenice koje se tiču lingvistike, leksikografije i književnosti, a koje su se našle na meti veoma negativne kritike. Tako, recimo, u potpunosti je bez i jednoga komentara, od strane autora ili izdavača, prošla kritika na njihov račun, da su „amputirali" dobar dio crnogorske književnosti (sve prije Petra I Petrovića Njegoša)? Ili optužba da se „svojatalo" nešto što ne pripada crnogorskoj književnosti! Isto tako je tretirana kritika vezana za foneme, akcente i brojne metodološke propuste, počev od samoga naziva rječnika!

Na kraju se nadamo da autoru ovih redova neće biti pripisana pripadnost vladajućem režimu, zbog „smjelosti" da se javno zapita zašto nema konkretnih odgovora na više nego konkretne zamjerke na račun CANU – ovoga Rječnika. Valjda nije potreban nalog DPS-a (sa kojim je upravo CANU, između ostaloga, kreirala politički ambijent potonje dvije decenije) da se iskaže čuđenje na ćutanje najveće naučne ustanove naše zemlje. Naročito, ako se u obzir uzme politička opredijeljenost i pripadnost autora.

(Vijesti, 8. jun 2016)

BOŽENA JELUŠIĆ PRIHVATA POVLAČENJE RJEČNIKA

Članica Savjeta za izradu „Rječnika crnogorskog književnog i narodnog jezika“ Božena Jelušić kazala je za Radio „Slobodna Evropa“ da prihvata da Rječnik bude povučen.

Ona ističe da su propusti nastali zbog izostanka stručne i sveobuhvatne recenzije, jer su resursi za realizaciju ovako velikog projekta bili neopravdano mali. Jelušić smatra da je, uprkos brojnim propustima, nedopustivo da se Rječnik naziva anticrnogorskim projektom CANU. Iako ističe da su kritike na račun Rječnika korisne, ne smatra i da su sve dobronamjerne.

Ona ne vjeruje da će CANU povući Rječnik, kao što ne vidi da sukobljene strane pokazuju želju da budu objektivne.

Podsjetimo, Rječnik crnogorskog jezika je izazvao kontroverze odmah pošto je izdat. Politički predstavnici manjinskih naroda Albanaca i Bošnjaka su oštro protestovali zbog više spornih odrednica i objašnjenja i tražili povlačenje Rječnika. Pored njih, 114 intelektualaca je takođe u otvorenom pismu pozvalo CANU da povuče Rječnik i uputi izvinjenje svim pripadnicima islamske vjeroispovjesti zbog, kako je rečeno, zlonamjernih, neistinitih pa i šovinističkih kvalifikacija njihove religije i kulturalno-nacionalne posebnosti.

(rtcg.me, 8. jun 2016)

HAJKA ILI IZBJEGAVANJE ODGOVORA NA KONKRETNA PITANJA

Nikola Popović

Crnogorski intelektualci, književnici, lingvisti, botaničari, istoričari književnosti i istoriografi dokazali su ovih dana nevjerovatne propuste u Rječniku crnogorskog narodnog i književnog jezika, čiju su redakciju potpisale: Jelena Bašanović-Čečović, Rajka Glušica, Danijela Radojević i Sanja Šubarić. Njihov rad „na brzinu“ nije uspio da uspori ni Savjet za izradu Rječnika kojim je predśedavala Tatjana Đurišić-Bečanović. Međutim, ni od ljudi koji su radili Rječnik, ni od njihovih stručnih konsultanata, ni od Savjeta, ni od CANU nijesmo dobili odgovore na postavljena pitanja. Ako se śetimo kako je Žan Pol Sartr nazvao ljude koji lijepe etikete, tu riječ možemo upotrijebiti za učesnike u polemici koji su branili Rječnik. A njih je malo. Dva izdanka kuće Brković, jedna kominstarka, jedan potpredśednik Ure i jedan od obrađivača koji je skromno reagovao. Ostala četvorka, ili bolje reći „paklena kombinacija“, pokušala je da opravdane kritike relativizuje izbjegavajući odgovore na konkretna pitanja koja su postavili mnogi. Neophodno je ući u njihov diskurs da bi javnost shvatila šta oni rade i koliko zapravo oni sami politizuju polemiku.

Kao što je poznato, polemiku je otvorio kritičko-naučni osvrt prof. dr Adnana Čirgića. Mnogo je vode proteklo prije no su stigla dva reagovanja s akademskih visina, bez suštinskoga odgovora i na jedno postavljeno pitanje, ali s podmetanjem nekih izjava kojih u tekstu na koji se reaguje nije bilo. Zatim su uslijedile kritičke opservacije ostalih intelektualaca i brojna „problematična“ pitanja. CANU je odgovorio više nego nisko, diskvalifikujući kritiku i glumeći autoritet. Na novo postavljanje pitanja CANU je počeo da skraćuje svoja saopštenja, falilo je

samo da neko iz Akademije umjesto riječi na odgovor utisne emotikon ili stiker. Umjesto emotikona ili stikera, počela je politizacija. A evo i konkretnih dokaza.

Odgovore branitelja CANU boldovali smo kako bi ih čitaoci lakše uočili. CANU i Autorski tim dezavuisali su, prelećeli, zaboravili, zaobišli čitav dijapazon pitanja. Tatjana Đurišić-Bečanović pokušala je ova pitanja prebaciti na polje politike, za koju, kako vidimo, nema dara. Umjesto da pokuša da opere obraz sebi i svojima kolegama, odlučila je da se postavi u ulogu žrtve te da sve naučne propuste i ukazivanje na njih predstavi kao napad vlasti na nju. Pa kaže: „Afera 'Rječnik' najbolje pokazuje koliko je uzdrman neprikosnoveni Gospodar Crne Gore, jer je morao da prihvati kontrolore iz redova opozicije (!). Svoj bijes, izazvan nezapamćenim političkim poniženjem, on sada iskaljuje na Građanskom pokretu URA, koji s pravom prepoznaje kao najozbiljniju prijetnju svom apsolutizmu." Na pitanje po kojoj je metodologiji razvrstana književna i narodna leksika i kojom savremenom metodologijom su „narodni" leksemi dati u standardnom akcenatskom liku, Bečanović je istakla: „stoga je teška verbalna artiljerija Milovih junoša, i po đe kojeg bjelokosog starine Novaka, sa još jedne od njegovih privatnih obrazovnih institucija, usmjerena na URU, koja se kao slučajno i uzgredno pominje uz Rječnik. A Rječnik je samo povod da se nanese politička šteta Građanskom pokretu i poljulja povjerenje nacionalnih manjina u tu političku grupaciju." Na pitanja stručne prirode koja su postavili profesori FCJK: „na koju se savremenu literaturu pozivaju stručnjaci CANU kad jednače standardni i književni jezik? Čija su istraživanja pokazala da crnogorski jezik baštini ekavicu? Ako je Rječnik rađen na osnovu korpusa, zašto se među odrednicama nijesu našli i ekavizmi kojima obiluju primjeri za ilustraciju tih odrednica? Na osnovu koje metodologije i literature su leksikografski stručnjaci CANU došli do zaključka da je jezička pripadnost pisca isto što

i nacionalna pripadnost njegova“ – Bečanović je odlučila argumentovano odgovoriti: „Veoma je indikativno što je jedan od manjinskih poslanika spas zatražio od ministarke nauke, međunarodno priznate falsifikatorke, koja je još odavno bacila oko na Crnogorsku akademiju. Ona u jednom dopisu iznosi svoju ‘naučnu’ strategiju koncentracije, koja neodoljivo podsjeća na strategiju integracije druge velike naučnice DPS-a – gospođe Vojvodić.“ Ali naravno, ovo nije politizacija. Ovo profesorica Bečanović primjenjuje najsavremeniju metodologiju koju je naučila od Rajke Glušice. Zato je na pitanja: „Na čemu je bazirano saznanje da su fonetika i fonologija i morfonologija sinonimi? Kad ćemo saznati koji su to glagoli u crnogorskome jeziku koji nemaju infinitiv? Koji su to glagoli različitoga vida a istoga značenja? Kako to jotacija utiče na akcentuaciju“ – odlučila da u duhu Levija Strosa i Ferdinanda de Sosira, strukturalistički, bez ikakve politizacije da odgovor: „Ubrzo potom ova ista Vlada, koja zagovara sinergiju potencijala, otvara Fakultet za crnogorski jezik i književnost – pravi centar izvrsnosti i, kako reče tadašnji ministar prosvjete Migo Stijepović, „zdravu konkurenciju“, potpuno u skladu s plemenitom strategijom sprečavanja konflikata među ustanovama i naučnicima. Pa ko pretekne! Sve su šanse na strani Vladinih eksperata: mladost, neznanje, odsustvo naučnih titula, akademskih zvanja i referenci, poslušnost, podobnost...“ Zaista bi profesori s Fakulteta za crnogorski jezik i književnost i brojni drugi intelektualci trebalo da prestanu s politizacijom profesorice Bečanović. Pa zar ne vidite da dotična u polemici liči na Umberta Eka – lično! Njeno visoko poznavanje semiotike omogućilo joj je da na pitanje: „Koja je razlika između fonema i glasa?“ – odgovori kao da je ona sama autor Semiosfere: „Umjesto da se poslanici manjinskih naroda bave stvarnim problemima, DPS im servira ubajaćene identitetske kolače, dodajući pritom da moralne lekcije DPS poslušnika, plasirane sa

stranica partijskog glasila, izazivaju samo mučninu, tešku, sartrovsku. Umjesto o izbornim krađama i neregularnostima pričajmo o Rječniku, Parlament očigledno nema pametnija posla nego da razrađuje propagandni materijal DPS-a. U čerečenje Rječnika uključuje se i Nik Đeljošaj, sadašnji poslanik a bivši Migov saradnik u Ministarstvu prosvjete, koji se nije zabrinuo za Albance, nego je samo dobio zadatak od bivšeg poslodavca, mada ni to nije dovoljno opravdanje da neko traži spaljivanje knjige. Ali svakako jeste veoma loš predizborni marketing.“ Čista, egzaktna nauka prodire iz ijekaviziranih redova moje ekavske Nikšićanke. Šteta što su ovi redovi nastali nakon izlaska Rječnika, jer su ih leksikografi komotno mogli uvrstiti u korpus naučnoga diskursa. To nam dokazuje i njen odgovor na pitanje da li je amputacija kompletnoga jezičkoga nasljeđa do Petra I bazirana na nekadašnjem otkriću Jevrema Brkovića, u kojemu je istakla: „Milove junoše imaju zbilja težak zadatak: manjine treba ponovo privući magičeskom snagom DPS propagande, na čijim suptilnim strategijama bi im pozavidio i Gebels, koji je nacizam pakovao u privlačne identitetske kolačiće, namijenjene ishrani „zdravog“ naciona Trećega Rajha.“ Ne znam kako je osoba koja optužuje druge za politizaciju u svojemu tekstu „Buka i bijes“ objavljenom u (ne)zavisnim Vijestima, riječ DPS mogla upotrijebiti 10 puta! Riječi građanski pokret i Ura 4 puta! Riječi vlada i vladajući 7 puta! Ime crnogorskoga premijera 5 puta! Ime poslanika Đeljošaja 2 puta! Itd. Da je pominjala leksikografe, lingviste, nekako bismo je i razumjeli, ovako ne znamo šta i da pomislimo. Nego, možda bi i gospođi Bečanović trebalo oprostiti, ipak je već godinu dana opoziciona, pa se poslije dugogodišnje miljenice vlasti teško navikava na novi ambijent.

Znatno perfidnije od nje djelovao je mlađani kolumnista Brković (koji za sebe tvrdi da je postmodernist) sa svojim relativizacijama. I on je na stručna pitanja kao član Savjeta davao

stručne odgovore. Brković je tako podsetio na Danila Kiša iz zrele faze, a njegov tekst na „peščanik“ koji se ocijedio za CANU. On je na pitanja – „po kojem je kriterijumu selektovana građa tako da se Albanci islamske vjeroispovijesti predstave kao arnautske lukave poturice koje mnogo lažu? Na osnovu čega su muslimani predstavljeni kao bezbožnici, Agarjani, kao čeljad koja za interes mijenjaju vjeru, ali su toliko svjesna svoje nove nečisti da ni abdest ne uzimaju niti porod za sobom ostavljaju? Kojim se kulturološkim razlozima leksikografski tim CANU rukovodio kad je bez ograđivanja glagol arnautiti objasnio kao sinonim za glagol albanizovati od čijega se značenja grozi ovih dana građanska Crna Gora“ – odgovorio oneobičavajući tekst, po uputstvu formalista Šklovskoga, izrekavši: „Javna polemika shvata se na način na koji međupredsjednik parlamenta shvata pravo kada traži da se glasa da li je nešto po poslovniku ili nije (...) samo higijeničarke sa poklonjenoga fakulteta još nisu dobile stranu u Pobjedi da objasne kako se pravi rječnik.“ Brković se maštovit pokazao i prilikom sastavljanja odgovora na pitanje: „Kako se zove fizičar u timu CANU koji je aminovao otkriće planete Mjesec?“ Kao neko ko subotom reketira neistomišljenike u svojim kolumnama i kao apolitični doktor opšte prakse, Brković je galilejski odgovorio: „Način na koji se orkestriraju napadi na rječnik pokazuje nedvosmisleno političko porijeklo akcije.“ Njegovu „paklenu kombinaciju“ znanja i advokaturisanja greškama u Rječniku dokazao je citiranjem i tumačenjem stihova Štefana Georga u kolumni đe je „naučno polemisao“, bez argumenata i sa samim sobom. Njegov Tata, dojučerašnji najagresivniji napadač na CANU, sad koristi sličnu metodologiju. Na pitanje „koji su razlozi uslovili da se u kontekstu riječi antifašista nađe zlikovac Dražo Mihailović?“, Brković Stariji je odgovorio: „Većina učesnika u političkoj hajci nije ni prelistala Rječnik, već se reprodukuje jedna manipulacija lansirana upravo sa takvom namjerom, da bude „podloga“ za medijske specijalce.“

Nakon ovoga svakome je jasno ko politizuje polemiku. Jer nije naučna javnost kriva što su se neki političari oglasili povodom Rječnika. Poruka za sve dušebrižnike glasi – priču o Rječniku ostavite intelektualcima, ako vam se ne sviđa, ne obraćajte na nju pažnju. U argumentovanu polemiku o lingvističkim i naučnim promašajima CANU ne može se umetati priča o životnom standardu, štrajku radnika Željezare i korupcionaškim aferama. Sve ima svoje mjesto. Nadam se da se i nakon analiziranog diskursa branitelja CANU vidi da nije u pitanju nikakva „hajka i politizacija", već izbjegavanje odgovora na naučna pitanja. Teško je i komentarisati činjenicu da se Vijesti, koje se predstavljaju kao nezavisan medij, tako navijački uključuju u polemiku. Pogledajte samo saopštenje Islamske zajednice povodom Rječnika u Vijestima i u ostalim medijima. Zadnji pasus toga saopštenja upoznaje javnost s tim da IZ zahvaljuje profesorima FCJK koji su ukazali na propuste u Rječniku. U objektivnim Vijestima toga pasusa nema. I tako od osnivanja FCJK. Ni jedna najava, ni jedna tribina koju je organizovao FCJK nije se našla u Vijestima. Ko politizuje?

(Pobjeda, 8. jun 2016)

POVLAČENJE RJEČNIKA IZ DISTRIBUCIJE JEDINO RAZUMNO RJEŠENJE

Član Savjeta za izradu Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika Miomir Abović jedan je potpisnika Otvorenog pisma u kome su crnogorski intelektualciјuče pozvali CANU da trajno iz distribucije povuče Rječnik.

„Tražim da se pomenuti Rječnik što hitnije povuče iz distribucije; ovakav kakav je, sa svim uočenim nedostacima, on može biti samo na golemu štetu crnogorskog naroda i kulture. Ne znam kako će reagovati CANU u tom smjeru, ali smatram da bi nadležno ministarstvo urgentno moralo preduzeti korake, uprkos nepovratnim finansijskim troškovima koji su nastali štampanjem ovakvog Rječnika, mislim da je njegovo povlačenje iz distribucije jedino razumno rješenje u ovom trenutku“, kazao je za Pobjedu Abović.

Na spisku članova Savjeta za izradu Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika, uz ime Miomira Abovića stoji odrednica Fakultet za crnogorski jezik i književnost. Na pitanje da li ga je ta visokoškolska institucija delegirala da učestvuje u realizaciji projekta CANU, on kaže: Ne!

„U Savjet za izradu Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika bio sam ušao mnogo prije radnog angažovanja na Fakultetu za crnogorski jezik i književnost“, izričit je Abović.

Njegov lični doprinos u realizaciji Rječnika je, kako kaže, bukvalno nikakav.

„Bio sam prisutan na prve dvije ili tri sjednice pomenutog Savjeta na kojima se razgovaralo o načelnim pitanjima izrade Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika. Zatim je bio nastupio i malo duži zastoj u sazivanju sjednica Savjeta. Nakon toga, što zbog razloga lične prirode što zbog uvida da je

cio projekat započeo prilično neorganizovano i stihijski, nisam više dolazio na sjednice Savjeta. No, i pored toga što u zadnjih najmanje godinu i po dana nisam dolazio na sjednice Savjeta dakle u periodu finalizacije prvog toma Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika bez svog znanja i pristanka potpisan sam kao jedan od članova Savjeta za izradu Rječnika. Tačno je da nisam podnio formalnu ostavku na svoje članstvo u Savjetu, ali ostalim članovima Savjeta iz čina nedolazaka na sjednice Savjeta morao je biti kristalno jasan moj stav prema učešću u nastavku rada na projektu izrade prvog toma Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika. Smatrao sam da će se oni i ponašati u skladu s tim kad prvi tom Rječnika bude izašao iz štampe, tj. da me neće uvrstiti u popis članova Savjeta za izradu Rječnika , ali, na žalost, prevario sam se u procjeni. Bilo kako bilo, moja savjest povodom ovog događaja potpuno je mirna“, priča Abović.

On naglašava da je bio prisustan samo na prve dvije-tri sjednice Savjeta, kada su vođeni neki načelni razgovori o metodologiji izrade Rječnika.

„Bilo je diskusija o tome koju sve leksičku građu uključiti u Rječnik, kako omeđiti korpus iz kojeg treba ekscerpirati leksičku građu itd.; dakle, za taj rani period rada na izradi Rječnika više-manje sve uobičajene i, da tako kažem, redovne teme. Kasnijoj fazi rada na izradi prvog toma Rječnika crnogorskog jezika nisam prisustvovao; ne znam kako se odvijao dalji rad crnogorskog narodnog i književnog jezika, kako rekoh, nisam prisustvovao; ne znam kako se odvijao dalji rad na izradi prvog toma Rječnika, a još manje mi je jasno kako je moglo doći do onakvih kardinalnih grešaka koje su konstatovali profesori FCJK“, ističe Abović.

Poznate su mu primjedbe koje na račun sadržaja Rječnika ovih dana upućuju lingvisti i istoričari. Smatra ih opravdanim.

„Upoznat sam o svim primjedbama koje su na Rječnik

crnogorskog narodnog i književnog jezika iznijeli pojedini profesori FCJK. Temeljno sam pratio njihove kritike u tom pravcu, pogotovo primjedbe koje su na Rječnik iznijeli mr Jelena Sušanj i mr Boban Batrićević. Držim da su sve te primjedbe potpuno na mjestu kako one koje se tiču pojedinih leksikografskih definicija, tako i one koje se tiču nevjerovatnih grešaka historiografske provenijencije. Smatram da su takve kardinalne i, iznad svega, neoprostive greške kad je u pitanju jedan, za crnogorski narod i crnogorsku kulturu, tako kapitalni projekat kao što je Rječnik crnogorskog književnog i narodnog jezika mogle nastati isključivo lošom koordinacijom između ljudi koji su učestvovali u njegovoj izradi. Ako za momenat i apstrahujemo pojedine sporne leksikografske definicije, brojne krupne greške historiografske provenijencije mislim da nije moguće drugačije objasniti sem na način da te definicije niko poslije njihovih kreatora nije pogledao i prekontrolisao, nego su „na prvu“ uključene u prvi tom Rječnika. Takva praksa je nedopustiva i u radu na projektima manjeg značaja a kamoli pri izradi rječnika standardnog (i narodnog) jezika“, kaže član Savjeta za izradu Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika.

Ne treba paničiti, ima i vremena i volje

Postavlja se i pitanje što dalje kad je izrada Rječnika crnogorskog jezika u pitanju. Abović smatra da je nužno je hitno ispraviti greške koje su profesori FCJK uočili i učinili dostupnim javnosti.

„Ono što je po meni najvažnije objediniti, prije svega lingvističke, a onda i ostale relevantne (i istinski zainteresovane) stručnjake sa FCJK i CANU u nastavku rada na izradi Rječnika crnogorskog jezika te obezbijediti neuporedivo bolju koordinaciju među stručnjacima iz različitih oblasti nego što je to bio slučaj dosad. Jer, ne može se negirati činjenica da u CANU postoji i djeluje određen broj talentovanih mladih lingvista i da je u ovaj projekat prvobitno bio uključen značajan

broj relevantnih naučnika iz različitih naučnih oblasti. Ali da bi se ovako kapitalan projekat uspješno doveo do kraja neophodna je sinergija, a nje očito nije bilo. A za nedostatak sinergije, kako nam istorijsko iskustvo kazuje, obično su odgovorni rukovodioci određenih projekata i njihovi najbliži saradnici. No, ne treba paničiti ima i vremena i volje da se projekat Rječnika crnogorskog jezika postavi na prave tračnice. I ja ne dvojim da će uskoro tako i biti“, poručuje Abović.

(Pobjeda, 9. jun 2016)

POSLANIK NIK ĐELJOŠAJ „RECIKLIRAO“ SPORNI RJEČNIK

Poslanik Albanske alternative u Skupštini Crne Gore, Nik Đeljošaj reciklirao je nekoliko listova spornog Rječnika crnogorskog književnog i narodnog jezika, u znak protesta zbog pojedinih spornih izraza koji su se našli u njemu.

Đeljošaj je to učinio u ime, kako je istakao, svih Albanaca, jer su akademici Crnogorske akademije nauka i umjetnosti (CANU), između ostalih, termin „albanizacija“ opisali kao „nametanje albanskog jezika, kulture i običaja drugim narodima“.

„Narod koji ja predstavljam ovaj Rječnik ne vrijeđa samo na nacionalnoj, već i na vjerskoj osnovi. Mi nikada nismo rekli da ćemo nešto da spalimo, to nije naš način političkog djelovanja. To je način djelovnja autora ovog teksta. Mi ćemo se priključiti planetarnoj akciji, koja znači recikliranje onog što nije za upotrebu. U ime albanskog naroda, bilo gdje da živi, sada ću recilirati ovaj rječnik“, kazao je Đeljošaj Skupštini nakon čega je reciklirao Rječnik.

„Nadam se da će ovaj bezvrijedni papir sada nekome poslužiti da objavi istinu“, dodao je Đeljošaj.

Predstavnici Bošnjaka i Albanaca u Crnoj Gori burno su reagovali zbog, kako su istakli, grubih uvreda na račun pripadnika bošnjačko-muslimanskog i albanskog naroda i građana islamske vjeroispovijesti u rječniku crnogorskog jezika, a od Ministarstva nauke zatražili da zabrane stavljanje u bilo koju vrstu prometa izdanja rječnika. Predstavnici ova dva naroda uočili su veliki broj termina, koji kako su istakli, na najgrublji način vrijeđa Bošnjake, Albance, kao i pripadnike islamske vjere. Đeljošaj je još poručio da se neće zaustaviti na ovom performansu.

„Sjutra imam sastanak sa predsjednikom Albanije, a tražiću i sastanak sa premijerom Albanije kako bih im predočio probleme i sa rječnikom i sa statusom opštine Malesija“, rekao je Đeljošaj.

(Radio Slobodna Evropa, 9. jun 2016)

REAGOVANJE T. BEĆANOVIĆ-ĐURIŠIĆ I B. JELUŠIĆ NA POSTUPAK N. ĐELJOŠAJA

Predsjednica Savjeta za izradu Rječnika crnogorskog književnog i narodnog jezika, Tatjana Bečanović, i Članica Savjeta Božena Jelušić smatraju da je postupak poslanika Nika Đeljošaja, koji je u Skupštini „reciklirao“ nekoliko listova Rječnika, agresivan i nedopustiv.

Đeljošaj je ranije u parlamentu, na konferenciji za novinare, kako je rekao – u ime albanskog naroda „reciklirao“ nekoliko listova Rječnika, jer smatra da njegov sadržaj vrijeđa albance na nacionalnoj i vjerskoj osnovi.

Bečanović je u izjavi za Antenu M kazala da je takav potez Đeljošaja agresivan, i da nije učinjen u ime albanskog naroda.

„Performans gospodina Đeljošaja je jako agresivan. Agresija je za sada usmjerena samo na knjigu odnosno Rječnik. Ja nijesam navikla na takav odnos prema knjizi. Ne znam da li je reciklaža predviđena samo za Rječnik i da li će se tu zaustaviti, ili će, eventualno, ‘reciklirati’ i ove neposlušne članove Savjeta”, navela je Bečanović.

Ona je poručila da bi Rječnik trebalo „samo malo pažljivije čitati i interpretirati ga sa manje zle namjere“.

„Što se tiče povlačenja Rječnika, zaista ne vidim dovoljno razloga u ovim kritikama da bi to bilo učinjeno. Smatram da je taj Rječnik i suviše značajan za crnogorsku kulturu da bi se pod pritiskom jedne političke partije, koja stoji iza svih tih napada na Rječnik, i tog procesa koji je postao hajka, povlačio. Ukoliko je i bilo propusta, oni nijesu bili namjerni, i to je ponovljeno već 100 puta“, kazala je Bečanović.

Prema njenim riječima, najžešći kritičari uopšte nijesu ni otvorili Rječnik.

Bečanović je ponovila da je zapanjena, kako je kazala, necivilizacijskim postupkom poslanika Đeljošaja.

„Taj akt recikliranja Rječnika dovoljno govori o njemu. On je to uradio u svoje ime i ime svojih političkih gospodara, a neka on vidi ko su, a to sigurno nije albanski narod. Ja odbijam da je albanski narod sklon takvoj agresivnosti i tako nekultivisanom ponašanju“, ocijenila je Bečanović.

Jelušić je za Antenu M ponovila da prihvata da Rječnik bude povučen, i naglasila da je postupak Đeljošaja nedopustiv.

„Postupak reciklaže Rječnika smatram nedopustivim, agresivnim i pretjeranim. CANU nije svojim Rječnikom radila nikakav anticrnogorski posao, ali jeste uradila ozbiljne propuste. Propusti se sastoje u činjenici da nije urađena valjana recenzija iz svih uglova. Lično sam podržala povlačenje Rječnika iz upotrebe i njegovo davanje stručnim timovima na recenziju, jer je posrijedi nacionalni projekat“, kazla je Jelušić.

CANU se, kako je navela, ponašala na način da je bolje upaliti jednu svijeću, nego doživotno proklinjati mrak.

„Ali se zaista ogriješila o elementarne postulate naučnog rada, utoliko što nije urađena svestrana i kredibilna recenzija“, dodala je Jelušić.

Ona je ocijenila da je postojeći Rječnik sjajan radni materijal za multidisciplinarne timove koji će izvršiti njegovu svestranu recenziju i ponuditi Crnoj Gori ono što joj je bilo potrebno.

„Smatram da je želja CANU, pri izradi ovog Rječnika, bila veća od njenih objektivnih tehničkih i svih drugih mogućnosti , i da su greške koje su se pojavile zavrijedile da taj Rječnik bude povučen iz upotrebe. Tih 500 primjeraka trebalo bi dati ljudima koji će ga stručno, profesionalno čitati i ispraviti i napraviti jedan nacionalni projekat od opšteg značaja“, navela je Jelušić.

Prema njenim riječima, ponavalja se da ljudi i sa jedne i sa druge strane odveć tvrdo ostaju pri svojim pozicijama.

„Oni doslovno čereče Crnu Goru i njeno nacionalno biće, socijalni kapitala ovog naroda, i ne žele ni na koji način da postignu dogovor“, ocijenila je Jelušić.

(MINA, 9. jun 2016)

JOŠ PONEŠTO O RJEČNIKU CANU-A

Vukota Vukotić

Nerado se upuštam u ovu polemiku, ali sam mišljenja da ovo spisanije CANU koje su nazvali pompezno Rječnikom crnogorskog narodnog i književnog jezika zaslužuje da se nađe na meti kritike svega što pretenduje da bude intelektualno u Crnoj Gori. I o tome se mora progovoriti, jer poslije će nam đavo biti kriv. Ili što reče Đ. Balašević u kultnoj pjesmi: „Krivi smo mi koji smo ćutali!“ Nevjerovatni propusti u Rječniku CANU već su iznešeni. Anticivilizacijske poruke na račun muslimana i Albanaca te mnogi lingvistički, istoriografski i naučni promašaji nijesu natjeraliCrnogorsku akademiju na pristojan odgovor ili izvinjenje. Umjesto toga, od CANU imamo ćutnju koja nas sve zabrinjava. Akademija ćuti kao Svetozar Marović nekad. Ali dok ona ćuti, mi ne smijemo. I upravo zbog toga neetičkoga postupka dužnost je svakog crnogorskoga građanina da osudi djelo koje vrijeđa multietničku i antifašističku tradiciju naše države. Da ne bismo iz te nemuštosti možda i dobili neki odgovor koji bi smirio opravdano ustalasane duhove predstavnika naših manjina i stručnoga esnafa, prezentiraćemo javnosti što je CANU dodatno pokušao da proturi Crnoj Gori. U jednome od prikaza Rječnika naišao sam na podatak da je za odrednicu antifašista sa str. 73 kao primjer iskorišćena sljedeća konstrukcija: „...dokažu kako je Draža bio pravi antifašista.“ Pošto se ni CANU ni SUBNOR povodom ovoga nijesu oglasili i pošto nijesmo dobili objašnjenje zašto je baš uzet ovaj primjer, navešću još neke „sitnice“ iz Rječnika. Za primjer upotrebe riječi alhemijski (str. 52) leksikografi su odlučili da ponude: „...njegov najveći uspjeh bio je alhemijski postupak kojim je zlato iz koncentracionih logora pretvarao u bogatstvo na nekoliko privatnih računa...“! Ovako

izvučen, bez konteksta, ovaj primjer je zaista upitan. Zar su pored toliko primjera riječi alhemijski oni našli baš ovaj koji na koncentracione logore aludira kao na rudnike zlata! Alhemija koja je jedina vjekovima stojala kao naučna disciplina uz rame tada sveprožimajućoj sholastici, dok su sve ostale nauke bile samo sluškinje, u ovom Rječniku je izgleda svedena na nešto čime su se bavili nacisti. Dakle, ni Hermes Trismegistus, ni Nikolas Flamel, ni Isak Njutn, ni mnogi drugi nijesu mogli upasti u objašnjenje ove riječi, niko osim nacista?! Ista svar je i s riječju aktivista (str. 34). Od svih građanskih, partijskih, gej, vjerskih, kakvih hoćete aktivista, CANU je našao sljedeći primjer: „Po ugledu na naciste aktivisti stranke su imali svoje uniforme, a predsjednika stranke su oslovljali sa vođa.“ I opet nacisti! Siguran sam da će CANU trebati podosta papira da pojasni kako to da u XXI vijeku u jedno „kapitalno“ djelo unosi primjere izvučene iz konteksta koji su bez jasne osude prema nacističkoj ideologiji? Jer ovako ogoljeni, ovako viseći, ovi primjeri mogu imati afirmativan karakter, što je dodatno pogubno za naše društvo. Ne želim da sumnjam da CANU nema jasan stav prema nacizmu!

Kao neko ko proučava prošlost našao sam na još nekoliko interesantnih odrednica koje ne odgovaraju činjenicama, odnosno koje u svojemu položaju u Rječniku mogu biti dvosmislene. Na str. 83 za riječ arbitar srijećemo sljedeći primjer: „Sve je to omogućilo kralju Aleksandru da se predstavi kao nepokolebljivi čuvar narodnog jedinstva i arbitar u političkim trvenjima.“ Pošto nema više rečenica koje bi objasnile ove epitete kralja Aleksandra, iznijećemo ono što znamo. Da je bio „nepokolebljivi čuvar jedinstva“ i „arbitar“– bio je, ali žandarskom torturom i diktatorskim režimom: čovjek čije su snage bjesomučne ubijale i zatvarale u Crnoj Gori sve neistomišljenike i protivnike bezuslovnoga ujedinjenja, naročito federaliste i komuniste. Da CANU o čovjeku koji je Crnoj Gori nanio jednu od najvećih

nepravdi u njenoj istoriji ima fino mišljenje, potvrđuje nam i karađorđevski i eshaesovski diskurs o crnogorskoj vojsci u egzilu, legalnoj i legitimnoj oružanoj sili Kraljevine Crne Gore – koju u primjeru za riječ amnestija (str. 57) karakteriše kao „separatističku". Leksikografi CANU definitivno nemaju kvalitetno obrazovanje iz istorije. Da imaju, ne bi u primjeru za prvo objašnjenje riječi Alpinac, koje se odnosi na stanovnika Alpa, stavili rečenicu iz Lalićeva djela koja se odnosi na alpince, pripadnike specijalnih snaga fašističke vojske (str. 48). Bogumilstvo ne bi bilo učenje „u osnovi protestantsko" (str. 244) jer protestantizam, osim što je nastao nekoliko vjekova nakon popa Bogumila, nema nikakvih dodirnih tačaka sa bogumilstvom; balkanski pokret za koji se smatra da ga je osnovao pop Bogomil ili Bogumil u Bugarskoj u X vijeku je „u osnovi" dualistički i svoje korijene vuče iz manihejstva, gnostičkih učenja i apokrifnih jevanđelja. Osuđeno je kao jeres i kao jeretički pokret širio se preko Bosne dalje s Balkana u zapadnu Evropu, gdje je uticao na formiranje albižanske i katarske jeresi. Za razliku od bogumilstva protestantizam je regularna vjera kojoj danas pripadaju milioni ljudi širom svijeta. Nastala od učenja Martina Lutera u XVI vijeku širila se u nekoliko pravaca: luteranstvo, kalvinizam, metodizam... Preteče protestantizma su Džon Viklif i Jan Hus, a svakako ne pop Bogumil. No izgleda da je to leksikografima iz CANU potpuno nepoznato. Uostalom kad mogu svrstati Dražu u antifašiste, mogu i Lutera u jeretike!

Sve dok CANU ne prizna greške i povuče iz upotrebe svoj Rječnik, javnost mora biti upozoravana na ove dijabolike. Naša će đeca kroz ovo što se pokušalo predstaviti kao „najvažnije kulturno djelo u istoriji Crne Gore" ne samo dobijati pogrešne informacije, nego će Draža postati antifašista, a kralj Aleksandar demokrata. Da CANU nije crnogorska, akademska i naučna, već je dokazano. Objašnjenje za riječ vajarstvo (326) dokazuje da

nije ni umjetnička: vajarstvo je „umjetnost oblikovanja kipova“! Zato je sramotno što neke državne, naučne i prosvjetne institucije, nevladine i antifašističke organizacije ćute, što je i SUBNOR-u trebalo toliko vremena da reaguje na ova skandalozna podmetanja CANU! Jedina stvar koja je potrebna za pobjedu zla jeste da dobri ljudi ne čine ništa – Edmund Burk.

(Pobjeda, 10. jun 2016)

SAOPŠTENJE AUTORSKOG TIMA RJEČNIKA CANU

Po ustaljenoj praksi u svijetu, nacionalne akademije su pozvane da rade rječnike, a neke su i oformljene sa takvim ciljem. Nažalost, tom poduhvatu u CANU je, očigledno, pristupljeno kasno, prvenstveno zbog suživota u SFRJ i SRJ. Kada je došlo do objavljivanja Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika, taj događaj izazvao je veliku pažnju, naročito dnevnog lista *Pobjeda,* pojedinih portala, kao i dijela crnogorske javnosti. Naravno, bilo bi poželjno da su reakcije izrečene bez mržnje, pizme, zlobe, zle namjere, a kao sugestije za poboljšanje sadržaja Rječnika.

Prvo ozbiljno leksikografsko djelo u Crnoj Gori − Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika − u potpunosti je rađeno po ustaljenim leksikografskim principima i uobičajenom metodologijom, koja očigledno nije, kako su pokazali mnogi tekstovi objavljeni u *Pobjedi,* poznata „kritičarima“ Rječnika. Sigurno da ovakva djela nailaze na kritički prijem kod dijela javnosti prvenstveno zbog nerazumijevanja leksikografskih principa, koji podrazumijevaju da se značenje riječi definiše na osnovu njene upotrebne vrijednosti, a ne na osnovu subjektivnih stavova i osjećanja. Naime, u Rječniku su značenja riječi i svi primjeri koji ilustruju ta značenja zasnovani na književnim i drugim tekstovima koji nikada nijesu bili tumačeni na način kako to ovih dana neki „kritičari“ rade. Svakako da je u Rječniku kao ilustracija značenja riječi nekada mogao biti upotrijebljen i drugi primjer, ali to ne znači da bi se promijenilo i značenje te riječi. Očigledno je da su „kritičari“ Rječnika težili nihilističkom pristupu i zanemarili sve pozitivno u njemu. No, i kada bi sve kritike „filologa“ sa Cetinja bile tačne, opet bi bile zanemarljive u odnosu na ono što je obrađeno u Rječniku.

U situaciji kada grupa „filologa“ sa Cetinja pokušava da *Pobjedu* pretvori u stručni časopis u kome može lako da konstruiše, prekraja, izmišlja, podmeće i pokazuje svoje neznanje, obavezni smo da se radi javnosti oglasimo, bez zalaženja u politikantstvo, povodom pitanja koja se tiču struke i nauke, a koja su „jezikoslovci“ sa Cetinja plasirali u formi aksioma.

1. **Koja je razlika između foneme i glasa?** i 2. **Na čemu je bazirano saznanje da su fonetika, fonologija i morfonologija sinonimi?** Jasno je da se ponavljanjem pitanja bez navođenja primjera greške želi u javnosti stvoriti utisak o neprofesionalnosti autorskog tima. Naravno da se u sadržaju Rječnika fonema i glas ne tretiraju kao istoznačni pojmovi, niti fonetika, fonologija i morfonologija imaju status sinonima.

3. **Po kojoj je metodologiji razvrstana književna i narodna leksika?** U leksikografiji upotreba kvalifikatora nar. (narodno), kao i oznaka tipa razgovorno, neobično, dijalekatski, arhaično, istorijski, zastarjelo i sl., odražavaju stilske posebnosti koje su uslovljene društveno-istorijskim razvojem jezika i stalnim promjenama unutar leksičkog fonda. Promjene i osobenosti određuju se u odnosu na leksički fond aktuelnog jezičkog standarda. U praksi pisanja rječnika utvrđivanje kriterijuma upotrebe kvalifikatora različito se rješava, ne samo u različitim rječnicima nego i u okviru jednog rječnika; dakle, ne može se govoriti o sistemskim rješenjima – konkretni problemi rješavaju se „od slučaja do slučaja“. Svakako, u ovom dijelu posao obrađivačima bio je olakšan jer su na raspolaganju imali 34 rječnika crnogorskih narodnih govora.

4. **Kojom savremenom metodologijom su „narodne“ lekseme date u standardnom akcenatskom liku?** Princip kojim se rukovodio autorski tim uobičajen je u praksi izrade rječnika ovoga tipa – kod riječi iz narodnih govora bilježi se izvorni akcenat ukoliko je zabilježen u dijalekatskom rječniku, ali samo ako ne odstupa od modela novoštokavske akcentuacije.

Predstavljanje jedne riječi u akcenatskim likovima različitih govora opteretilo bi Rječnik, naročito ako se imaju u vidu akcenatske varijacije u deklinaciji odnosno konjugaciji pojedinih oblika. Onima koje interesuju izvorni akcenatski likovi na raspolaganju su brojni rječnici crnogorskih narodnih govora.

5. **Kako jotacija utiče na akcentuaciju?** Neozbiljno je na osnovu jednog primjera (besjeda/beśeda) i to onog u kome nejotovana forma ima dva akcenatska lika, a jotovana jedan, govoriti o sistemskoj pojavi uticaja jotovanja na akcenat. U svim ostalim slučajevima jotovani i nejotovani oblici istih riječi imaju isti akcenatski lik.

6. **Koja savremena literatura preporučuje sinonimnu upotrebu nastavka i sufiksa?** Ovdje se možemo pozvati na „iskusne filologe iz Srbije“, kako nam je „kritičar” preporučio, i potvrditi da se u literaturi termini (tvorbeni) nastavak i sufiks upotrebljavaju kao sinonimi – njihova paralelna upotreba nije problematična za Ž. Stanojčića, Lj. Popovića (Gramatika srpskog jezika, 1992, str. 129), (naravno, nije bila ni za Mihaila Stevanovića: Savremeni srpskohrvatski jezik, 1986, str. 389); pomenućemo i P. Ivića, I. Klajna, M. Pešikana i B. Brborića, koji u Srpskom jezičkom priručniku (2007, str. 130) -ski ne identifikuju kao sufiks već kao nastavak. Terminologija autora Rječnika je saglasna i sa terminologijom renomiranih hrvatskih autora kao što su E. Barić, M. Lončarević, D. Malić i dr. Možda ni oni ne razlikuju nastavak i sufiks pa kažu da je „niz glasova koji dolazi na kraju tvorenice, a sam nije ni riječ ni njezina osnova“ tvorbeni nastavak ili sufiks (Hrvatska gramatika, 2005, str. 291)?

7. **Kad ćemo saznati koji su to glagoli u crnogorskome jeziku koji nemaju infinitive?** „Jezikoslovac“ u svom prvom reagovanju povodom Rječnika nije krio iznenađenost: „Istina sastavljači otkrivaju i glagole ‘koji nemaju infinitiv’ te čak spominju i glagole ‘različitoga vida, a istog značenja’! Šteta što je umro poznati crnogorski lingvista Mihailo Stevanović prije

no su otkriveni takvi glagoli.“ Ipak, iako nije sa nama, veliki M. Stevanović živi u svojim djelima: „Po VI vrsti se menja i nepotpuni (defektni) glagol velim, koji pored oblika prezenta (…) ima još jedino glag. prilog sadašnji (…) i imperfekat (…) On je, međutim, infinitive i sve ostale oblike osim navedenih izgubio.“ (Savremeni srpskohrvatski jezik I, 1986, str. 348)

8. **Koji su to glagoli različitoga vida a istoga značenja?** Autori Rječnika neće uzurpirati medijski prostor obrazlaganjem jezičkih kategorija iz domena osnovnih lingvističkih znanja i upućivanjem na stručnu literaturu. Ipak, naučnu znatiželju „kritičara“ zadovoljićemo odgovorom – to su glagoli „koji se ne razlikuju po značenju nego samo po glagolskom vidu“ (upor. P. Mrazović, Z. Vukadinović, Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance, 1990, str. 67).

9. **Čija su istraživanja pokazala da crnogorski jezik baštini sistemsku ekavicu?** i 10. **Ako je Rječnik rađen na osnovu korpusa, zašto se među odrednicama nijesu našli i ekavizmi kojima obiluju primjeri za ilustraciju tih odrednica?** Dokazi o ekavici u crnogorskim govorima, istina ne kao sistemskoj pojavi, mogu se pronaći u brojnim monografijama tih govora. Nigdje u Rječniku i nije rečeno da se ekavica sistemski baštini u Crnoj Gori. Odrednice dosljedno imaju ijekavski lik, a u primjerima se oslikava i crnogorska književnost, u kojoj se neki autori služe ekavicom.

11. **Na osnovu koje metodologije i literature su leksikografski stručnjaci CANU došli do zaključka da je jezička pripadnost pisca isto što i nacionalna pripadnost njegova?** Na osnovu čega je autor pitanja zaključio da su leksikografi izjednačili jezičku i nacionalnu pripadnost pisaca? Crnogorski pisci poput Pekića, Šćepanovića, Kovača, Bulatovića, Đurovića i drugih koji su zasmetali „kritičarima“ Rječnika, pripadaju crnogorskoj književnosti (to potvrđuje i sajt FCJK), a kako je crnogorska književnost neodvojiv dio

crnogorske kulture, deskriptivni rječnik mora obuhvatiti i leksiku iz stvaralaštva ovih pisaca.

12. **Zašto korpus ne obuhvata radove V. P. Nikčevića i zbirku riječi M. T. Latkovića?** Obogaćivanje rječničkog korpusa i dodavanje novih izvora konstantan je proces u toku izrade Rječnika, a odrednice kakve su brdunati, brmaknuti, bučoglavac, vračevnik, vresta i ostale iz Latkovićeve zbirke, svjedoče o nepažljivom čitanju Rječnika i neutemeljenoj kritici.

13. **Zašto je amputirano kompletno jezičko nasljeđa do Petra Prvog?** Savjet za izradu Rječnika utvrdio je korpus. Smatralo se da je za izradu leksikografskog opisa crnogorskog jezika reprezentativan period od posljednja dva vijeka, pa je djelo Petra I Petrovića određeno kao graničnik.

14. **Kako se zove fizičar u timu CANU koji je aminovao otkriće planete Mjesec?** Definicija Venere, kao astronomskog termina, u Rječniku glasi: „druga planeta po udaljenosti od Sunca, nema prirodnih satelita u svojoj orbiti; najsjajnija planeta na nebu poslije Mjeseca; u narodu poznata kao Danica, Zornjača, Večernjača“. Dakle, u Rječniku ne piše da je Mjesec planeta – takva implikacija je moguća zbog nepreciznosti jezičke formulacije, ali nije izvjesna i podrazumijevana.

15. **Koji su razlozi uslovili da se u kontekstu riječi antifašista nađe zlikovac Draža Mihailović?** Sporni primjer preuzet je iz dnevnog lista Pobjeda (30. oktobar 2010), iz teksta koji potpisuje Vlatko Simunović. Pojašnjenja radi, navodimo rečenicu u cjelini: „Istoričari revizionisti i dobar dio nacionalne političke elite pokušavaju da rehabilituju četnički pokret Draže Mihailovića i dokažu kako je Draža bio pravi antifašista“. Može se konstatovati da izbor primjera nije dobar, ali se nikako ne može reći da je tendenciozno i ideološki odabran, niti da je leksikografskom definicijom Draža Mihailović proglašen za antifašistu.

16. **Koja savremena sociološka i antropološka istraživanja podupiru stav da islam nije religija?** Korisnici Rječnika

CANU ne mogu u njemu pročitati da islam nije religija kako „kritičari" sa FCJK tendenciozno podmeću. Ovakvom interpretacijom pokazuje se leksikografska neupućenost – naime, izdvajanje pojmova islamske religije i njihovo markiranje kvalifikatorom i sl. uobičajen je postupak, a primjenjuju ga i dva savremena rječnika bosanskog jezika (S. Halilović, I. Palić, A. Šehović: Rječnik bosanskoga jezika, 2010. i Dž. Jahić, Rječnik bosanskog jezika, 2012). Tamošnjim filolozima i političkim partijama takav leksikografski postupak nije zasmetao, niti su zbog njega navedene rječnike proglasili „naučnom sramotom".

17. **Koji su istorijski izvori poslužili za otkriće da je Oktobarska revolucija bila 1918?** Ko je revidirao saznanje o godini pada Zapadnog Rimskog Carstva? Stidi li se CANU od učesnika u Aprilskom ratu zbog činjenice da ne zna ni kad je počeo? Pogrešni datumi u tumačenju istorijskih događaja jesu štamparske greške i podrazumijeva se njihova ispravka, kao i ispravka propusta pri preuzimanju istorijskih podataka iz literature. Ti podaci preuzimani su najvećim dijelom iz Istorijskog leksikona Crne Gore, koji potpisuju ugledni domaći autori.

18. **Po kojem je kriterijumu selektovana građa, tako da se Albanci islamske vjeroispovijesti predstave kao arnautske lukave poturice koje mnogo lažu?** Na osnovu čega su muslimani predstavljeni kao bezbožnici, Agarjani, kao čeljad koja za interes mijenjaju vjeru, ali su toliko svjesna svoje nove nečisti da ni abdest ne uzimaju niti porod za sobom ostavljaju? Ovakve i slične formulacije, nažalost, mogle su se čuti i od onih koji ne prepoznaju rečenice iz sopstvenog djela. Tako je rečenica prof. Novaka Kilibarde: „Numan-paša kazao je dosta istine caru čestitome, ali je arnautska lukava poturica i mlogo slagala! (Kilib. IV)" kontekstualno vezana za pridjevsku leksemu arnautski. Po istom principu u Rječniku se našla i sljedeća rečenica istog autora: „I Latinku i Ruskinju je zarobijo, a jednu je za blago kupijo, ta je bila ljuta Arnautka! (Kilib., IV)". I

rečenicu Stefana Mitrova Ljubiše: „Postavši Turčinom dobije konja, oružje, odijelo, ali se ne hće nipošto ženiti ni abdes uzimati... (Ljub. I)“, koja je poslužila kao ilustracija za upotrebu lekseme abdest, „kritičari“ su zlonamjerno i smjelo interpretirali i predstavili kao dio leksikografske definicije.

Iz navedenih obrazloženja evidentno je da su mnogi prigovori „kritičara” potpuno neutemeljeni, neki su tendenciozno iskonstruisani, a mali dio je zaista opravdan. Autorski tim će, kako je već obavijestio javnost, što je i njegova dužnost, učiniti sve da argumentovani propusti i nesporazumi budu eliminisani. Uostalom, zato u leksikografiji i postoje druga i sljedeća izdanja.

(Vijesti, 10. jun 2016)

RAZGOLIĆENO LICEMJERJE AUTORSKOG TIMA ZA IZRADU RJEČNIKA

Jelena Šušanj

Neđeljama već cjelokupna crnogorska javnost poziva Crnogorsku akademiju nauka i umjetnosti da povuče Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika i izvini se zbog njegova sadržaja. Izvinjenje traže manjinski autohtoni narodi, predstavnici SUBNOR-a, pripadnici LGBTIQ populacije, građani koji zdravorazumski razmišljaju i struka koja je ovim nedjelom ponižena. Neđeljama već svi protestuju, a Predśedništvo CANU ćuti. I gotovo fantastički naprasno čujemo Predśedništvo CANU u oštrom protestu koji treba da nadjača dvomjesečne proteste cijele Crne Gore. Zbog performansa u Skupštini Crne Gore, koji je osudila sva javnost, Predśedništvo CANU ide korak dalje i, zanemarujući u potpunosti sopstveno rječničko anticivilizacijsko djelovanje i višestruka kršenja zakonskih normi, traži od crnogorskoga državljanina albanske nacionalnosti da pred Skupštinom i cijelom Crnom Gorom objasni dokument akademije druge države?! Time su samo još jednom dokazali da nije bitno toliko ŠTA je u Skupštini učinjeno, koliko KO je to učinio. Pišu o toj zamjeni teza i podmetanju kukavičijeg jajeta u nevjerici građani Crne Gore na društvenim mrežama, a komentar koji sve to rezimira jeste: „CANU ovim dokazuje da one 'greške' nijesu slučajne."

Od prvoga pasusa Autorski tim pokazuje razgolićeno licemjerje. „Bilo bi poželjno da su reakcije izrečene bez mržnje, pizme, zlobe, zle namjere, a kao sugestije za poboljšanje sadržaja Rječnika" – piše pod šinjelom grupnoga pseudonima Rajka Glušica, koja je studente FCJK nedavno nazvala bolesnima, a śećamo se kako je 2011. godine u najboljoj namjeri za poboljšanje sadržaja izmišljala i objavljivala uvredljive tekstove koji će se naći u

udžbenicima crnogorskoga jezika i pozivala da se ti udžbenici ne koriste. Vjerovatno je sad uvrijeđena što niko ništa ne izmišlja, što baratamo činjenicama i citatima, kao što je i tad povrijeđeno zaćutala kad su udžbenici izašli kvalitetni, savremeni i stručni.

Kažu da se oglasilaPobjeda i neki portali koji se predstavljaju kao stručni časopisi. Zar nije bilo lakše navesti jedini medij koji se nije oglasio, a đe Glušica i predšednica Savjeta već godinama objavljuju svoje naučne doprinose?

U saopštenju Glušica i Autorski tim svoj uradak nazivaju „prvim ozbiljnim leksikografskim djelom" u Crnoj Gori. Da je umjesto ovoga „prvo ozbiljno leksikografsko djelo" rekla da je samo ozbiljno, možda bi se i našao neko ko bi joj vjerovao na riječ. Tvrdnjom da je to prvi ozbiljan leksikografski poduhvat Glušica ne samo da negira 34 dijalektološka rječnika koja su prepisali nego kao ozbiljna leksikografska djela negira i rječnike koje je dosad objavila CANU. Ako su potpisnici saopštenja objavili da su i dijalektološki rječnici izašli pod logom Akademije neozbiljni leksikografski poduhvati, ipak čudi kako dvije autorke rječnika u izdanju CANU, koje su pritom članovi Autorskoga tima, i to jedini s leksikografskim iskustvom, pristaju da svoje reference označavaju kao neozbiljne. Treba li se zapitati i kako je Glušica pristala da sarađuje s autorkama čije rječnike smatra neozbiljnim leksikografskim djelima? Nihilizam o kome Glušica govori upravo je u stavu da je ovo prvi ozbiljni leksikografski poduhvat.

Ali da pređemo na nestručne odgovore koje nam nude Glušica i ostatak Autorskoga tima.

1. U odgovoru na pitanje kako to da su im sufiksi isto što i nastavci autori s Glušicom na čelu demagoški su se poigrali i literaturom i terminologijom, a pored toga su, sigurna sam nenamjerno, propustili da navedu ko još u ozbiljnoj literaturi govori o sufiksima -čki, -ćki, -ški, jer im je i to postavljeno kao pitanje. Odgovoriću ja umjesto njih: govori samo Crnogorska akademija

i njen Autorski tim, jer takvih sufiksa u savremenoj lingvistici nema. To su alomorfi samo jednoga sufiksa -ski. I ovđe priču na tu temu možemo završiti.

2. Kad se mijenja glagolski vid, mijenja se i značenje glagola. To znaju svi koji su učili bilo koji štokavski jezik u osnovnoj školi. To ne zna samo redovna profesorica na Filološkom fakultetu u Nikšiću, koja je do toga zvanja birana dvaput na osnovu knjiga za koje je pisalo da su u štampi, a koje iz štampe nikad nijesu izašle. Pošto potvrdu za svoj stav nije mogla naći ni u jednoj gramatici na koju se pozvala u odgovoru na prethodno pitanje, pozvala se na udžbenik za strance (?!) star 26 godina, koji više niko ne koristi, osim eto ona. Napravićemo se i mi, iz najbolje namjere, da ne primjećujemo da Rajka Glušica i autorski tim uporno zaobilaze Gramatiku crnogorskoga jezika koju je izdalo Ministarstvo prosvjete Crne Gore i pozivaju se na gramatike srpskoga, srpskohrvatskoga, hrvatskoga jezika, a pišu rječnik crnogorskoga jezika. Oni koji ne žele da se prave da ne primjećuju ovu nelogičnost odgovor mogu potražiti u izjavi Božene Jelušić, članice Savjeta za izradu Rječnika, u kojoj preporučuje da se Rječnik povuče: „Oduvijek sam smatrala da je popisivanje riječi sa crnogorskih prostora prvorazredni jezičko-kulturološki interes i prava slika doprinosa naših govora jedinstvenom a policentričnom crnogorskom, srpskom, bosanskom i hrvatskom jeziku.“ I nek nikog ne začudi apsurd što je ovaj Rječnik podaren Crnoj Gori povodom proslave nezavisnosti kao doprinos jedinstvenom zajedničkom srednjojužnoslovenskom jeziku. I to je sigurno sasvim u skladu s „ustaljenim leksikografskim principima i uobičajenom metodologijom“.

3. Na pitanje otkud sistemska ekavica u Rječniku Glušica odgovara u ime Autorskoga tima da ekavice u crnogorskim govorima, istina ne kao sistemske pojave, ima mnogo. Pošto im Rječnik nije stigao do slova S, moramo joj oprostiti što ne zna značenje riječi sistemski. Jer da zna, ne bi tvrdila da u crnogorskim govorima

nema ekavice kao sistemske pojave. Naši govori sandžačkoga tipa uglavnom su ekavsko-ijekavski. Ta je ekavica dakle sistemska jer se javlja umjesto kratkoga jat, kao što je u njima i ijekavica sistemska jer se javlja umjesto dugoga jat. Jedno je sistem, drugo je standard. Ali zbilja bi bilo previše da toliko lekcija savladaju za dva mjeseca otkad ih podučavamo. Da ostane dosljedna svojoj metodološkoj nedosljednosti, pojašnjava kako „odrednice dosljedno imaju ijekavski lik, a u primjerima se oslikava i crnogorska književnost, u kojoj se neki autori služe ekavicom". Je li to ekavica iz crnogorskih govora na koje se pozivaju? Nije, jer ni leksika u tim primjerima nije „narodna". To su autori koji su pisali čistim srpskim jezikom, pa i ne treba da se nađu u rječniku crnogorskoga jezika.

4. Što se tiče izdvajanja kvalifikatora „isl.", naravno da nije problem ako je izdvojen, ali jeste ako je samo on izdvojen. U skladu s lošom selektivnom praksom u korpusu kojim Autorski tim barata, Glušica je (ne)namjerno selektovala i informaciju koju prezentuje iz rječnika bosanskoga jezika na koje se poziva. U Rječniku bosanskoga jezika S. Halilovića, I. Palića, A. Šehovića u spisku skraćenica na strani XIV navodi se kvalifikator „isl. – islam, islamski", ali i „kat. – katolički", a na narednoj strani i „pravosl. – pravoslavno", uz nadređeni im kvalifikator „rel. – religija". Tako je i u Rječniku bosanskog jezika Instituta za jezik, Sarajevo, 2007. A vjerujemo da je tako i u Jahićevu Rječniku. Za razliku od njih, Autorski tim CANU s Glušicom na čelu hrišćanstvu je dao okrilje religije, a islam je iz nje izdvojio. Stoga bosanskim filolozima i političkim partijama takav leksikografski postupak nije zasmetao, jer je naučan, detaljan i precizan, leksikografski, kulturološki i moralno ispravan, a ovim podmetanjem Autorski tim je još jednom dokazao da mi naš i rječnik i leksikografski postupak moramo osloviti „naučnom sramotom".

5. Za svaku je pohvalu da knjiga koja nije imala lektora gotovo da nema slovnih grešaka, mi ih bar nijesmo pronašli... Ima

brojevnih, neshvatljivih brojevnih grešaka, sve u vezi s istorijski bitnim datumima. A kad smo kod brojeva, izgleda da Glušica nije pročitala ni svoj koautorski udžbenik iz kojega uzimaju primjer za riječ „astronomski“: „Cifra je samo pojedinačni znak za pisanje brojeva, pa su pogrešni izrazi kao: ‘astronomske cifre’, ‘zabilježena je cifra od dvadeset hiljada posjetilaca’ i sl. (Gluš., Šev. I)“ Da je samo pročitala svoj udžbenik ili pri redakturi ovaj Rječnik i navedeni primjer, ne bi joj promaklo da su izjednačavanje značenja broja i cifre pod odrednicom „broj“ i njihovo udžbeničko strogo razlikovanje iz primjera u odrednici „astronomski“ u teškoj koliziji.

6. U odgovoru na pitanje po kom kriterijumu je selektovana građa pa su muslimani ispali bezbožnici, a Albanci islamske vjeroispovijesti lažljive lukave arnautske poturice i sl., Autorski tim s Glušicom na čelu zadovoljio se time da navede iz čijih su književnih djela uzimane rečenice, misleći vjerovatno naučno da time skida odgovornost sa sebe. Književna djela su jedno, a leksikografija drugo. Timu Akademije se sve vrijeme i prigovara upravo zbog lošega izbora korpusa i lošega upravljanja korpusom. Što o kvalitetu definicija reći poslije opravdanja Autorskoga tima izloženog u formi „takva implikacija moguća je zbog nepreciznosti jezičke formulacije“! Preciznost jezičkih formulacija u definiciji suština je leksikografske aktivnosti, dok CANU očigledno nepreciznosti smatra u potpunosti u skladu s „ustaljenim leksikografskim principima i uobičajenom metodologijom“. Koliko je leksikograf odgovoran da da precizne definicije odrednica, toliko je dužan i da pažljivo odabere primjere, koji će biti što više neutralni, koji neće vrijeđati žene, koji neće izazivati vjersku i nacionalnu mržnju, koji neće ignorisati predstavnike različitih seksualnih orijentacija, koji neće crnogorsko društvo prikazivati kao društvo koje i dalje živi u blatu i krvi od pošečenih noseva. Nema društvene grupe koju sadržaj ovoga Rječnika ne vrijeđa, a CANU i dalje tvrdi da je on kulturno blago?!

Dokazivanjem lingvističke nepismenosti redaktorke koja upravlja leksikografskim projektom CANU nastojimo dokazati da je CANU izabrala loš tim. A loš tim nije mogao uraditi dobar posao. Skrenuta je pažnja 2014. godine Akademiji da Registar koji su objavili i pokušali prikriti, a na osnovu kojega su sastavljali Rječnik, ima mnogo nedostataka i grešaka. Akademija je i tad, krajnje civilizacijski, istraživala otkud Kritičaru primjerak Registra. Da su se više bavili primjedbama, a ne autorom primjedaba, ne bismo danas slušali lamente Akademije što je njen Rječnik došao u žižu javnosti, no bismo s ponosom iščitavali prvi rječnik crnogorskoga standardnog jezika.

(Pobjeda, 12. jun 2016)

CRKVU NA RUMIJU, JEVREMA U CANU, TANJU U MINISTARTVO

Vladimir Vojinović

Slučaj Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika pokazao je da je najskuplja riječ u CANU – „izvini“. Očekivanja javnosti da takvu riječ izgovori bilo ko iz rukovodstva CANU, ili bilo ko iz timova CANU, iluzorna je. Desetine i desetine dokaza o štetnosti Rječnika po multietnički i multikonfesionalni sklad u Crnoj Gori, i oštre reakcije mnogih organizacija i pojedinaca u Crnoj Gori i šire, nijesu bili dovoljni da CANU prizna grešku i izvini se. Umjesto toga, branitelji i autori Rječnika bježe od odgovora i igraju se skrivalice. Stoga su postupak poslanika Nika Đeljošaja i viđeli kao svijetlo na kraju tunela, po principu „pu spas za sve nas“.

Skoro dva mjeseca od pojave prve u nauci i struci utemeljene kritike na račun Rječnika, nije bilo suvislih saopštenja i odgovora iz te ustanove. Takva nijesu ni posljednja saopštenja, ali je indikativno to da je CANU, koja uporno druge optužuje za politikantstvo, analizirala performans Nika Đeljošaja s nekolika osvrta. Među njima izdvaja se saopštenje autorskoga tima. Ono ne samo da razjašnjava mnoge okolnosti koje su rezultirale pogrešnom metodologijom izrade Rječnika, već je i svojevrsni manifest autorskoga tima kojim je i definitivno otkriven cilj izrade ovoga i ovakvoga štiva.

No, krenimo redom i pogledajmo zašto je Akademiji bio neophodan potez kakav je učinio Nik Đeljošaj.

U kojoj mjeri je potez poslanika Đeljošaja bio kontraproduktivan govori upravo podatak da je tim činom predstavnik Albanaca u crnogorskome Parlamentu dao ono što bi, da su bili u mogućnosti, akademici CANU platili suvim zlatom – dao im je priliku da kritičke osude spornih odrednica brane navodnom odbranom tekovina

čovječanstva, civilizacije i kulture uopšte. Tako CANU-ovski, reklo bi se. Tako perfidno manifestovana dugo uzgajana damage control strategija. To je već toliko puta viđeno. Šetimo se, Lalić i Zogović napušte CANU – akademici o tome ni slova; Cetinjani im prekinu skup o Njegošu i proglase ih „posrbicama" i „izdajicama" – oni u izvještaju skup ocijene kao uspio... Iz te perspektive, perspektive CANU, naravno da je Đeljošajev performans bio prilika koja se nije smjela propuštiti. Zašto? Zato što je na terenu struke i nauke, svima je to jasno u Crnoj Gori, CANU izgubila. Skoro dva mjeseca od pojave prvoga prikaza Rječnika, odgovora na postavljena pitanja nije bilo. Rječnik su najprije kritikovali profesori i saradnici FCJK, potom Albanci, Bošnjaci, Mešihat Islamske zajednice u Crnoj Gori, Bošnjačka stranka, Liberalna partija, DPS, ministar kulture Pavle Goranović, Crnogorski pokret, CDU, Nova, 114 intelektualaca, predstavnici LGBTIQ, SUBNOR-a, akademik Vukić Pulević, predśednik Naučnoga odbora Univerziteta Crne Gore Vladimir Pešić, pa i pojedini članovi Savjeta za izradu Rječnika – Miomir Abović i Božena Jelušić.

I onda su, ohrabreni reakcijom Đeljošaja, branitelji počeli da odgovaraju, a učinili su to tako da je kroz redove njihovih „odgovora" prosijavala čak i neka vrsta slavljeničkoga elana. No, zbilja, imaju li razloga za slavlje u autorskome timu? Zbilja, misle li u autorskome timu i uopšte CANU da će damage control strategija i ovoga puta upaliti? Samo polako...

Ajte da bez ikakve žurbe dekonstruišemo modele „odgovaranja". Prva se oglasila, razumije se, nova kominstrica. Status žrtve, što je putem zamjene teza godinama ostvarivala pred crnogorskom javnošću i raznim instancama Univerziteta Crne Gore, nešto je u čemu se ośeća kao svoja na svome. Još Đeljošaj nije ni izvukao kabl reciklatora iz skupštinske utičnice, kominstrica je bila za mikrofonom. U pomoć joj je pritekao i „majstor". Eto šta se desi, zaključili su, kad Milovome vrtiću s Cetinja u ruke date ozbiljno naučno djelo, koje doduše, priznali su, ima

par „ispravljivih grešaka“. Dakle, suština najnovijih reagovanja je sljedeća: CANU, njeni branitelji i autorski tim, naočigled i ukupne crnogorske i zainteresovane međunarodne javnosti, pukom zamjenom teza žele da status počinitelja „sitnih grešaka“ zamijene statusom žrtve. I usput napokon skrenu fokus s Rječnika na politiku. Zvuči li i ovo poznato?

E pa dobro, jasno je što žele, a da vidimo kako zbore dok grabe ka cilju.

Evo kako zbori glavni „žrtvenik“. On veli kako se „dublerski FCJK, njegov dekan i odreda svi njegovi poslušnici“ vode idejom da zapale Rječnik. „Na čast mu laž“, što rekao Tešan Podrugović, ali zar zaista iko normalan može da pomisli da se jednom usputnom staroagencijskom floskulom da ubaciti špica u jedan kolektiv kakav je FCJK? Da nije tužno i da ova floskula ne svjedoči o anahronosti metoda koje su nekad žrtveniku znale da „upale“, bilo bi ravno kakvoj replici iz burleske. Stoga, ostavimo se staroagenatskih naklapanja, i vratimo raspravu na teren struke i nauke.

O „naučnoj težini“ odgovaranja autorskoga tima najbolje je posvjedočila najnovija pisanija CANU. Nešto što je autorski tim CANU nazvao odgovorima ponajmanje su odgovori na postavljena pitanja struke, a u najvećoj mjeri su bježanje od odgovornosti i pokušaj da se upotrebom stručnih termina zamažu oči narodu i svima koji su na Rječnik reagovali. A na što zapravo ukazuje pažljivo čitanje tih odgovora i analiza saopštenih stavova? Ukazuje na to da je ono malo znanja što je autorski tim imao, upotrijebljeno ili zloupotrijebljeno da se sprovede ekavizacija crnogorskoga prostora. Ovim „odgovorima“ autorskoga tima CANU, prvi put je iz pravca CANU to i potvrđeno. Dakle, nijesu autori Rječnika slučajno ili greškom (ljudskom greškom, ili greškom koju je počinilo njegovo skenersko visočanstvo) za odrednice iz domena crnogorskoga jezika birali primjere iz domena srpskoga jezika, već je to učinjeno u skladu s manifestno opisanom namjerom. Otkud ovakav zaključak? Na dobro osmišljena,

uporno i na razne načine upućivana pitanja o statusu ekavice u Crnoj Gori, iz autorskoga tima CANU „odgovorili“ su ovim: „dokazi o ekavici u crnogorskim govorima, istina ne kao sistemskoj pojavi, mogu se pronaći u brojnim monografijama tih govora“.

Što nam, dakle, ovaj manifestni stav autorskoga tima govori?

Prvo. Autori Rječnika znali su i znaju da ekavica nije tipična pojava u Crnoj Gori već se javlja umjesto kratkoga jat u pojedinim graničnim područjima.

Drugo. Autori Rječnika posegli su za relativizovanjem i zanemarivanjem opštecrnogorskih jezičkih karakteristika, uz to se prividno oslanjajući na Pravopis crnogorskoga jezika koji im nije dao za pravo da zauzimaju neprikladne stavove o ekavici.

I treće. Otvoreno su pokazali namjeru da marginalne pojave u pojedinim govorima afirmišu kao sveprisutne pojave u crnogorskome jeziku. Pokazali su, takođe, zašto su srpski jezik kojim su pisali i književnici Pekić, Bulatović ili Šćepanović koristili u Rječniku crnogorskog narodnog i književnog jezika.

Dakle, ovakvim Rječnikom crnogorskoga narodnog i književnog jezika crnogorskoj tradiciji, kulturi i nauci čini se usluga slična onoj koja je učinjena multikonfesionalnome skladu u Crnoj Gori onda kad je instalirana crkva na Rumiji. Stoga treba očekivati da nakon Rječnika sljedeći korak u sveopštoj ekavizaciji Crne Gore bude korak usmjeren ka crnogorskome školstvu. Tamo, u Ministarstvu prosvjete, u iščekivanju brojnih privilegija, već stoluje kominstrica, čije će diskurse, nakon sveopšte ekavizacije Crne Gore, učenici i studenti vjerovatno bolje razumjeti.

Eto tako – crkvu na Rumiju, Jevrema u CANU, Tanju u Ministarstvo...

(Portal *Analitika,* 12. jun 2016)

STRUKA U SUDARU SA POLITIKANTSTVOM
Rajka Glušica

Kako odgovoriti na organizovanu i dobro osmišljenu hajku na jedno leksikografsko djelo, njegov autorski tim i izdavača? Ko je osmislio i naredio hajku? Ko je „po zadatku“ izvodi, prihvata i širi? Šta joj je cilj? Koji jezik hajkači razumiju? Sigurno ne naučni diskurs i jezik argumenata.

Kad se jedno stručno i naučno, leksikografsko i lingvističko pitanje preseli u politikantstvo i politizuje do mjere kako je to učinjeno sa Rječnikom crnogorskog narodnog i književnog jezika CANU, onda struka i nauka u sudaru sa politikantstvom nemaju nikakve šanse, kao što nijesu imale ni prilikom kodifikacije crnogorskog jezika. Ako se iz jednog leksikografskog teksta iščitavaju „skandalozne uvrede, naučne sramote, kulturocidni i anticiviliacijski postupci, skarednosti, bestiđe...“, veoma je teško takvim čitačima i tumačima objasniti leksikografske postupke i metodologiju. Oni za naučne argumente ne haju, konstruišu i interpretiraju onako kako im odgovara da bi izvršili zadatak – hajku. Zbog toga se ne obraćamo hajkačima, oni odlično znaju šta i za čiji račun rade, već isključivo crnogorskoj javnosti da ne nasijedaju na difamacije „filologa“ sa Vladinog FCJK, već da uzmu Rječnik i odgovore nađu u njemu ili potraže objašnjenje od autorskog tima. CANU je otvorila vrata svim zainteresovanima, onima koji traže objašnjenja pojedinih odredničkih riječi iz Rječnika, svi koji su dolazili, riješili su dileme i otišli zadovoljni onim što su čuli.

Svakom je već jasno da u tekstovima objavljenim u „Pobjedi“, u kojima se agresivno napada i blati Rječnik CANU, nema ni pomena od naučne, zdrave i plodne kritike i polemike. „Filolozima“ sa FCJK nije cilj ukazati na propuste u Rječniku,

kojih ima, ali sigurno ne u onom obimu i obliku kako to oni žele da prikažu, da bi se objektivnom naučnom kritikom unaprijedilo djelo ili poboljšao tekst Rječnika. Prikazivači traže da se Rječnik povuče, uništi, spali i kazne oni koji su se drznuli da rade leksikološki opis crnogorskog jezika, zato što samo oni sa FCJK „pošeduju znanje crnogorskog jezika" ili kako ustvrdiše, ko njih ne poznaje ne zna šta je crnogorski jezik pa se njim i ne može baviti.

Najveći dio iznesenih primjedbi može se argumentovano odbraniti leksikografskom metodologijom. Dio primjedbi je neutemeljen, zlonamjerno iskonstruisan učitavanjem primjera kontekstualne upotrebe odredničke riječi kao njene definicije, a manji dio su zaista greške (neki istorijski podaci i godine) koje će se ispraviti, kako je to uobičajeno u poslovima ove vrste. Nije novo da se u teškom i kompleksnom poslu izrade opšteg, deskriptivnog rječnika jednog jezika naprave greške, i jači timovi stručnjaka sa više leksikografskog iskustva i veće institucije u regionu pravili su i prave greške, možda i veće, ali je zaista bez presedana da se sa ovoliko diskvalifikacija i žuči dočeka neki rječnik nacionalnog jezika. Posebno je nečasno krivotvorenje činjenica i izvrtanje onoga što piše u Rječniku. Niko u Rječniku ne tvrdi da je „Mjesec planeta", već se u definiciji planete Venere njen sjaj poredio sa sjajem mjeseca, niko ne tvrdi da je Draža antifašista, čak ni u primjeru uz odrednicu antifašista, da su Albanci agresori... Više puta smo isticali da je primjere iz korpusa, kojima je samo ilustrovana upotreba odredničke riječi i koji su preuzimani direktno iz izvornika bez lektorskih i intervencija bilo koje vrste (tako u primjerima ima ekavskih oblika, ali zato nema niti jedne odredničke riječi u ekavskom obliku), nedopustivo tumačiti kao tvrdnje i stavove autorskog tima ili CANU. Ali koga to još interesuje. Hajkači rade svoj posao.

Optužili su nas da ne tretiramo islam kao religiju, zato što uz sve odrednice iz islamske religije stavljamo kvalifikator isl. dok druge religijske pojmove kvalifikujemo sa rel. Npr. uz odrednice bog, anđeo je stavljen kvalifikator rel. jer su to pojmovi tipični za sve

monoteističke religije, ali smo uz odrednice Alah, Azrail (anđeo smrti) i druge pojmove iz islamske religije, stavljali kvalifikator isl. Izdajanjem pojmova islamske religije kvalifikatorom isl. htjeli smo da uvažimo islamsku vjeroispovijest i sve njene pripadnike, a ne nikako da ih uvrijedimo. Isti postupak diferencijacije i kvalifikacije uobičajen je u leksikografiji, a primijenjen je u i dva savremena rječnika bosanskog jezika (S. Halilović, I. Palić, A. Šehović: Rječnik bosanskoga jezika, Filozofski fakultet, Sarajevo 2010. i Dž. Jahić, Rječnik bosanskog jezika, 2012.). Nikome od tamošnjih filologa ili bošnjačkih političkih partija to nije zasmetalo niti su zbog takvog postupka svoje rječnike proglasili „naučnom sramotom", kao što je to učinjeno u Crnoj Gori.

Stigmatizuju autorski tim zbog loše definicije sintagme novi vijek. Smatram da smo morali biti precizniji u određivanju gornje granice novog vijeka, međutim, ona je određena na isti način u već pomenutom Rječniku bosanskoga jezika, ali i u Rečniku srpskoga jezika Matice srpske iz 2007. U tim državama i naučnim zajednicama niko nije ni registrovao tu „skandaloznu grešku", ako i jeste sigurno nije njom slavodobitno mahao po dnevnim novinama. Naši lovci na greške to rade jer moraju potvrditi revnosnost i servilnost naručiocu hajke.

„Filolozi" sa FCJK u nedostatku argumentovanih zamjerki lingvističke prirode, a Rječnik CANU je prije svega lingvistički utemeljen, i ne predstavlja enciklopedijski tip rječnika, potražili su materijal za kritiku na odrednicama koje se tiču manjinskih naroda,vješto i manipulatorski ih „protumačili" i tako dali povod njihovim političkim predstavnicima da se pridruže hajci na Rječnik. Za svaku odredničku riječ i zamjerku koje su iznijeli politički predstavnici albanskog i bošnjačkog naroda autorski tim Rječnika ima objašnjenje koje je utemeljeno u uobičajenoj leksikografskoj metodologiji i praksi. Ponavljam još jednom da apsolutno niko iz autorskog tima i CANU nije ni pomislio da u negativnom svjetlu u Rječniku predstavi bilo koga, a ponajmanje manjinske narode.

„Filolozi“ sa Vladinog Fakulteta, tumačeći primjere uz odredničku riječ kao stavove autorskog tima, tvrde da Rječnikom „sprovodimo kulturocid“ i narušavamo multietnički i multikonfesionalni sklad u Crnoj Gori (kulturocid je inače, njihova omiljena riječ, svu „nauku“ o crnogorskom jeziku oni zasnivaju na nepostojećem kulturoicidu i lingvocidu crnogorskog jezika). Nakon ovih tvrdnji logično bi bilo zaključiti da su „filolozi“ posebno osjetljivi na ove kategorije i da se o njih nikada ne bi ogriješili. Međutim, nije tako. Pogledajmo u zvaničnom Pravopisu crnogorskoga jezika, čiji je autor glavni „filolog“, doc. dr A. Čirgić, dekan FCJK, vanredni akademik DANU, koliko ljudi treba posjeći, pobiti, opljačkati, prokleti da bi učenici savladali pravila pisanja zareza ili kojeg drugog pravopisnog znaka ili pravila: Pokolji se na drum sa turcima, četrnaest pošeci turakah (str. 23); od petnaest hiljada turakah ne puštiše živa ni jednoga (94); Tu se odmah pomutismo grdno, pobismo se ognjem iz pušakah (95); Kakav fišek na poklon veziru, samovoljni kaurski hajduče (98); Što ne čuva mladu glavu, ljudska vilo, što krvnika njom nasladi, bratska diko (96); Zato ga je mrzio i progonio i ubio pijukom pravo u čelo (81); Kosa mlada na groblje junačko, siplje li se bulah ka srpkinjah? (23); Da je bješe srbin ugrabio, ako hoćah glave obrtati (23); Sto putah sam gleda Crnogorce, gleda turke, a gleda latine (23); Paleolog poziva Murata da zakopa Grke sa Srbima (87); Tada su nas vezali, ćerali, palili, gonili da primimo što srcu ne primismo svom (81); ...ja na smrtni čas moj vječnome prokletsvu i anatemi, kako njega, tako i njegov rod i porod, da mu se trag i dom iskopa i utre! (90); da mu Bog smuti srce i mozak, da ga sila Božija porazi, da njegov dom ostane pust (92); Spalili su im kuće i oćerali sav mal pred sobom (85); Ko je vitez, ko je dobri junak, povede se roblje crnogorsko (94); Narode moj, stado moje, prelaziš u marvu (83); Rat! Rat! Hoće da se rati (97).

Podvučene imenice u primjerima: Turci, Srbi, Srpkinje, Latini, napisane su malim slovom, onako kako propisuje Pravopis (tač. 27) jer „označavaju nazive vjerskih pripadnika“, zaista lijep prilog crnogorskoj multikonfesionalnosti i multietničnosti. Primjeri koji potvrđuju pravilo dati su iz „Gorskog vijenca“, iako ni u jednom od brojnih izdanja, od prvog bečkog do danas, nije potvrđena ovakva praksa. Klasično krivotvorenje Njegoša.

Ni roditeljima đaka neće se svidjeti kad saznaju kakvim su morbidnim primjerima i strahotama iz primjera izložena njihova djeca: Ne bješe već domaće rati ni boja, ne bješe pokliči: ko je vitez, ni viteza na domaći boj, ne čujaše se koleža ni tužbanje, ne viđaše se lica muškoga ni ženskoga ogrebotinah krvava i nagrđena, ni glave crnom kapom ni crnom maramom pokrivene, ni perčina muškoga ni kose ženske ostrižene, ne oblivaše se zemlja, drvo i kamen krvlju vaše braće i ne kipješe bratska krv iz ustah vašijeh, ne kukahu majke za svojijem sinovima, ni sestre za svojom braćom ošišane, ni sirote udovice za svojijem muževima ogrebene ni žalosna đečica za svojijem roditeljima suzam oblivena (81).

Zamislite našu žalosnu đečicu koja surfuju po internetu, žive najmanje dva vijeka nakon kojevitezanja, koleža i tužbanja, ostrižene ženske kose i nagrđenih i ogrebanih lica, zemlje oblivene bratskom krvlju, bratske krvi iz ustah, kako na ovakvom primjeru uče da se rečenični djelovi pri nabrajanju odvajaju zarezom. Da ne govorimo o jezičkim osobinama samog teksta, sa arhaičnom leksikom, sa starim i nestandardnim morfološkim oblicima i sa čak pogrešnom upotrebom zareza. Znaju li „filolozi“ sa Vladinog Fakulteta da je naučno i metodološki pogrešno i nedopustivo oprimjeravati pravopisna pravila savremenog jezika tekstovima iz XIX vijeka, pa makar bili i Njegoševi.

Neće se svidjeti ni ženama, naročito aktivistkinjama u borbi za prava žena da pročitaju mizogine primjere iz zvaničnog Pravopisa kojima se potkrepljuje pravilna upotreba pisanja crte

i znaka pitanja: Žena oskudnih čari može biti ministar spoljnih poslova, može biti vladarka, čak i slavna glumica, ali sekretarica – ne! (98) Ja te tvoje ideje - ljutnu se Avram - prosto zamišljam kao harem starih žena koje odavno ne mogu poslužiti ničemu. (22 i 99) Kazuj, babo, jesi li vještica. (87 i 96). Muškošovinistički odnos prema ženama iskazan kroz navedene primjere neprihvatljiv je, naročito je štetno i opasno što se preko jednog jezičkog normativa u svijest učenika i studenata unose ovako retrogradni i naopaki stavovi. Kako „filolozi“ ne nađoše bolje primjere za pisanje crte i znaka pitanja, „kakvu sliku o Crnoj Gori šalju svijetu“ preko svoga, možemo li reći, „kulturocidnog čeda“? Možemo li u XXI vijeku obrazovati i vaspitavati učenike i studente na citiranim primjerima i u šta ih zvanični Pravopis crnogorskoga jezika pretvara? U pismene i obrazovane ljude ili nešto drugo? Zaključite sami.

(Vijesti, 12. jun 2016)

GLUŠICA PODMEĆE KUKAVIČJE JAJE

Adnan Čirgić

Oglasila se Rajka Glušica. U stručnom časopisu Vijesti, naravno. Njezino nam je znanje i pamet nedostajalo prethodne 3-4 godine, otkad je s „lingvističkim“ tekstovima nema u medijima. Procijenila je valjda da je toliko vremena potrebno da javnost zaboravi kako je znavena. Zato ćemo ukratko podsetiti „zaboravnu“ javnost.

R. Glušica – osoba koja je, kako više puta reče, osnivač Stud. programa za crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti u Nikšiću (iako smo mislili da ga je osnovao UCG a ne ona), dugogodišnji direktor Instituta za jezik (bez imena!) i književnost na FF, glavna urednica časopisa Riječ, na čiji renome nikad nije mogla uticati činjenica što preskoči pokoju godinu da izađe iz štampe, nekadašnja prorektorica UCG, prodekanica FF, opozicionarka otkad su joj istekli mandati; a prije toga i revnosna promoterka ekavizama u CG i članica raznih montenegrističkih udruženja poput Odbora za standardizaciju srpskog jezika Instituta za jezik SANU, Naučnoga društva za negovanje i proučavanje srpskoga jezika iz Beograda, redakcije časopisa „Književnost i jezik“ Društva za srpski jezik i književnost Srbije i CG itd. Nijesam joj mogao u naučnim publikacijama naći naučnih radova o crnogorskome jeziku, nijesam joj ni u bazi Nacionalne biblioteke mogao naći knjiga iz te oblasti, pa joj zato navedoh funkcije da bih je predstavio. Ipak je ona doajen moderne montenegristike, osoba koja je napravila otklon od dosadašnjega tradicionalističkoga naukovanja po časopisima i knjigama. Ona je uvela djelovanje po novinskim kolumnama i po tribinama, osobito političkim, jer multidisciplinarnost je odlika novoga doba, što se odlikuje ne samo njenom sponom između jezika i politike, no i medicine, čime se uspješno potonjih dana

bavi – u istoj mjeri kao što se uspješno nekad i samom lingvistikom bavila. E baš ona, takva, cijenjena, mudra i uvažena uzela je da piše Rječnik CANU. A kad se viđelo kako ga je napisala, počela je iz odbrane neodbranjivoga prelaziti u napad. Mislili smo da će prvo sačekati da joj iz štampe izađu knjige na osnovu kojih je izabrana u zvanje vanrednoga, pa onda i redovnoga profesora, đe je „slučajno“ zbornik radova predstavila kao monografiju, a preko čega su joj dvije prethodne univerzitetske uprave kao prorektorici žmureći prešle.

Osoba koja je pisala Rječnik CANU ista je ona osoba koja je promovisala ekavicu u Crnoj Gori, ista koja je 1994. potpisala zaključak u kojem stoji: „Ijekavica kao književni standard u pisanoj i govornoj komunikaciji jedini je stožer koji sabija u jednu cjelinu rasute etničke djelove jedinstvenog srpskog jezika i ne pretpostavlja bilo kakvo lingvističko i kulturno-istorijsko utemeljenje separatnih književnih jezika po vjerskom ili teritorijalnom principu.“ Takva osoba, kako se vidi – izišla ispod šešeljevskoga šinjela, sad bi da dijeli i moralne i naučne lekcije – i to ne filolozima s Cetinja koje pod navodnike meće nego našoj javnosti. Upravo zbog te javnosti dobiće Glušica odgovor.

Da vidimo što je to u Pravopisu sporno. Citirajući Njegoša iz Pravopisa crnogorskoga jezika Glušica zaključuje: „Podvučene imenice u primjerima: Turci, Srbi, Srpkinje, Latini, napisane su malim slovima jer ‘označavaju nazive vjerskih pripadnika’, zaista lijep prilog crnogorskoj multikonfesionalnosti i multietničnosti. Primjeri koji potvrđuju pravilo dati su iz Gorskog vijenca, iako ni u jednom od brojnih izdanja, od prvog Bečkog do danas, nije potvrđena ovakva praksa. Klasično krivotvorenje Njegoša.“ Rajka Glušica laže! Niti se u sačuvanome rukopisu Gorskoga vijenca može govoriti o dosljednosti pisanja velikoga i malog početnoga slova niti se u svim izdanjima od Bečkoga do danas navedene imenice pišu velikim slovom! Upravo radi promocije multikonfesionalnosti u CG imenice

srbi, latini, turci i njima slične pišu se malim slovom kad se njima označavaju pripadnici vjerskih, a ne nacionalnih skupina, kakav je slučaj u jeziku naših starih pisaca. Ili to Rajka žali što smo time pravopisno ozakonili činjenicu da nijesu svi pravoslavci u CG – Srbi, da nijesu svi muslimani – Turci, da nijesu svi katolici – Latini. Ako je vjerovati Rječniku koji slabašno brani – ne odgovorom na jasno postavljena pitanja no bestijalnim napadima na Pravopis – Glušica za tim prohujalim vremenom itekako žali. Ne, Glušice, redovna profesorice opšte lingvistike bez ijednoga teksta iz te oblasti, redovna profesorice bez ijedne knjige liše doktorata, naučnice što skupljaš rasute ijekavske etničke djelove prosutoga srpstva, leksikografkinjo što arnautiš, turčiš, što premećeš nebeska tijela, neće biti da mi krivotvorimo Njegoša! Krivotvorite ga Vi kad dižete poviku što imena pripadnika vjerskih skupina pišemo malim slovom! Kao da je Njegoš pisao po Pravopisu čiji je ste navodno Vi autor, a čiji izlazak iz štampe strpljivo čekamo evo osam godina!

Sva se potresla Rajka kad je u Pravopisu našla citat: „Ne bješe već domaće rati ni boja, ne bješe pokliči: ko je vitez, ni viteza na domaći boj, ne čujaše se koleža ni tužbanje, ne viđaše se lica muškoga ni ženskoga ogrebotinah krvava i nagrđena, ni glave crnom kapom ni crnom maramom pokrivene, ni perčina muškoga ni kose ženske ostrižene, ne oblivaše se zemlja, drvo i kamen krvlju vaše braće i ne kipješe bratska krv iz usta vašijeh, ne kukahu majke za svojijem sinovima, ni sestre za svojom braćom ošišane, ni sirote udovice za svojijem muževima ogrebene, ni žalosne đečice za svojijem roditeljima suzam oblivena.“ Potresla se zbog citata koji opisuje mir u Crnoj Gori – nema domaćega rata, nema izgrebenih lica, nema crnih marama, nema postriženih kosa, nema uplakane đece... R. Glušicu izgleda teško pogađa mir. A pogađaju je i stihovi motivisani bijelim terorom u CG. Sva moderna novovjekovna Rajka zgrožena je nad stihom: „Kazuj, babo, jesi li vještica“ – valjda zato što on uvodi u poetsko

razobličavanje praznovjerja o vještицama u CG. Ne, redovna profesorice bez knjige, ne krivotvorimo mi Njegoša. Zahvaljujući njemu, znamo da se Vi i Vaše druge i drugovi ne kupite „na mjedeno guvno“ no u CANU. Pseudomedicinarka Rajka što određuje dijagnozu studentima crnogorskoga jezika lamentira nad „žalosnom đečicom“ koja koriste Pravopis.

Uporno odbijajući da upute izvinjenje CG, ne samo manjinskoj no i većinskoj koja se ponosi svojim autohtonim manjinama, uporno odbijajući da daju odgovore na postavljena im pitanja, leksikografi CANU, predvođeni dvijema osobama koje su pale na ispitu jezičke standardizacije u CG i koje nemaju nikakva leksikografska iskustva, konstantno priču s Rječnika pokušavaju preusmjeriti na nešto drugo. Prvo su pokušale na DPS, pa na premijera, pa na Zavalu, pa na ugroženost privrede i na ostale lingvističke i leksikografske probleme u CG. Žrtvu izigravaju oni što su poznati po zastrašivanju, odmazdi i prijetnjama, čemu je Glušica vična, a ako je zaboravila o čemu se radi, mogu je u sljedećem obraćanju jednim skeniranim dokumentom podsetiti. Da će sad postati poznati i po neznanju, svjedoči njihovo „mjedeno guvno“. Sedma je godina otkad je objavljen Pravopis crnogorskoga jezika. O njemu u relevantnim naučnim publikacijama nema nijednoga negativnog kritičkog naučnog rada, ako izuzmemo meritorni Glušičin naučni časopis Vijesti. O njihovu Rječniku, nepuna dva mjeseca nakon izlaženja, objavljena su već dva opsežna rada u jednome međunarodnom naučnom časopisu za filologiju, a u jednome drugom – domaćem – štampa se ovih dana još desetak.

I da se vrnemo Rječniku. Glušica veli da islam nijesu izvrstili iz kategorije religije oni no bošnjački lingvisti. To je tako kad stvarnost interpretira redovna profesorica što spaja rasute etničke i jezičke srpske djelove, što kuka nad opisom mira u CG, što žali što je Njegoš razobličio vještice. Ona druga stvarnost kazuje nešto drugo. U Rječniku CANU postoji kategorija „religija“ i kategorija „islam“, kako se vidi – izvan kategorije religije.

U Rječniku bosanskoga jezika, naspram kategorije „religija“, postoje i kategorije „islam“, „katolički“ i „pravoslavni“. Dakle, sve tri kategorije u Rječniku na koji se lažno pozivaju jesu religijske, a u Rječniku CANU imamo religiju i islam.

Nije prvi put da Glušica podmeće kukavičje jaje crnogorskome jeziku. U martu i aprilu 2011, neposredno pred popis stanovništva, a skoro dvije godine nakon donošenja Pravopisa i gotovo pola godine prije no su udžbenici crnogorskoga jezika izašli iz štampe, Glušica je brojnim senzacionalističkim tekstovima dezinformisala crnogorsku javnost o pravopisnim rješenjima, u kojima je kodifikatore crnogorskoga jezika upoređivala s Hitlerom, nazivala dželatima i učinila sve da dodatno zbuni javnost u vezi s novom pravopisnom normom i onim što će se naći u udžbenicima. Nakon popisa, na čije je rezultate njena pisanija značajno uticala, pomenuta red. prof. dr, za koju se pokazalo da ne zna ni sufikse ni nastavke, nije se oglašavala, otišla je da radi Rječnik i da opet perfidnim metodama podmetne crnogorskom jeziku ovo „kulturno dobro“. Stoga je i desetak dana nakon objavljivanja Rječnika učestovala na konferenciji na kojoj je, kako je najavljeno, trebalo da preispita postojanje crnogorskog jezika, kojemu je već napisala Rječnik.

Rajka nam sa svoga „mjedenoga guvna“ poručuje: „CANU je otvorila vrata svim zainteresovanima, onima koji traže objašnjenja pojedinih odredničkih riječi iz Rječnika, svi koji su dolazili, riješili su dileme i otišli zadovoljni onim što su čuli.“ (Da ne bude zabune: zarezi su njeni, jer samo ona zna zašto se zarez piše između subjekta i predikata.)

Glasnogovornica Autorskoga tima konačno se izvukla iz anonimnosti. Pokazala je svu svoju objektivnost, učenost i znanje. Poručila nam je da treba doći u CANU, koja će nam širom otvoriti vrata i da ćemo onđe dobiti pojašnjenje za sve dileme iz Rječnika i otići zadovoljni. Pa što su onda štampali Rječnik? Da bismo objašnjenja tražili ne u Rječniku no u Akademiji?! Ili je to

samo stidljivo priznanje da Rječnik nije rječnik?! Nije! Neko ko se stidi ne bi polemisao onako kako ona polemiše. Obećao sam da im dodatna pitanja postavljati neću. Ali ostajem i dalje spreman za odgovore. Svoje potonje naukovanje, podijeljeno u dva „naučna rada“ – jedan velikodušno potpisan u ime Autorskoga tima, a drugi autorizovan u Vijestima – Glušica je sricala mjesec dana. Bio bih joj zahvalan kad bi mi rekla je li u tih mjesec dana napisala i treći. Ako nije, da u narednih nekoliko neđelja ne kupujem Vijesti dok se ne izloži novome naučnom podvižništvu. Ako više iko sumnja u to je li CANU „mjedeno guvno“, sad mu je sigurno jasno da je Rječnik „kora od jajeta“.

(Pobjeda, 13. jun 2016)

BAULJANJE PO PREVAZIĐENIM IDEOLOGIJAMA

Aleksandar Radoman

Nakon što je propala vikend akcija da se preko tanjušnog politikantstva i dva Brkovića, odbrani leksikografsko čedo CANU, ponovo se oglasio Autorski tim Rječnika da objasni zašto se ogluš(ič)io o nauku.

Potenčio se i J. B. da pripomogne, označivši oponente „poslušnicima“ Fakulteta za crnogorski jezik i književnost. Ako o nauci ne zna mnogo, J. B. o poslušništvu zna dosta. Za preko pola stoljeća predanoga staža u toj oblasti J. B. je promijenio dosta mentora, u silaznoj putanji od Leke R. do Moma Đ., promijenio je i nekoliko nacionalnih opredjeljenja i ideologija, pa dvije akademije i stigao da se u istoriju književnosti upiše kao neko ko je tananim sluhom i britkim perom na robiju poslao najmanje dva pisca, a pred istražitelje, dokumentovano, bar još jednoga. Elem, kad J. B. namiriše „poslušnike“ to je već opasan signal, nekad im je sljedovala makar Sremska Mitrovica, a danas u najmanju ruku kakva gadna epizoda u njegovu Dnevniku. Ostavićemo, stoga, J. B. po strani, kao krajnje irelevantnu nuspojavu jedne naučne polemike, i vratiti se prvome „naučnom“ odgovoru koji je CANU u liku svoga Autorskoga tima ponudila za već gotovo dva mjeseca koliko traje polemika oko Rječnika.

Za sve svoje kardinalne greške Autorski tim Rječnika spreman je da ponudi mantru zvanu „savremena metodologija“. Što ta „savremena metodologija“ neodoljivo vonja na staru mitologiju, nije kriv Autorski tim CANU. Za drugu metodologiju i mitologiju, pokazali su to upornim odbijanjem da prihvate greške, oni i ne znaju.Zato ne treba čuditi što na naučne zamjerke odgovaraju ili relativizacijom ili

ignorancijom. Neću se ovđe baviti pokušajima peglanja ligvističkih i istorijskih nonsensa kojima Rječnik obiluje, već ću se osvrnuti na dva pitanja koja se tiču korpusa iz kojega je ekscerpirana građa za Rječnik.

Na pitanje otkud u korpusu Rječnika pisci koji su pisali srpskom ekavicom, Autorski tim odrješito odgovara: „Crnogorski pisci poput Pekića, Šćepanovića, Kovača, Bulatovića, Đurovića i drugih koji su zasmetali 'kritičarima' Rječnika, pripadaju crnogorskoj književnosti (to potvrđuje i sajt FCJK), a kako je crnogorska književnost neodvojiv dio crnogorske kulture, deskriptivni rječnik mora obuhvatati i leksiku iz stvaralaštva ovih pisaca." Pred dubinom ovoga objašnjenja, čovjek zbilja mora zastati i zapitati se razlikuju li leksikografi CANU jezik od kulture i jesu li pisali rječnik crnogorske kulture ili rječnik crnogorskoga jezika!? Kad se već pozivaju na sajt FCJK kao relevantan izvor (na čemu im zahvaljujemo, uz podsticaj na dalje naučno usavršavanje korišćenjem našega sajta), mogli su na njemu pročitati da crnogorskoj književnosti i kulturi pripada, recimo, i Stefan Zanović, pa bi logično pitanje bilo zašto u korpus crnogorskoga jezika nijesu uvrstili i njegovu književnu ostavštinu na talijanskome i francuskome jeziku. Ili, kad već smatraju da je crnogorska kultura isto što i crnogorski jezik, što u Rječnik nijesu, metodološki dosljedno, uvrstili ekavske oblike iz knjiga navedenih pisaca, poput leksema „večnost" iz naslova zbirke poezije J. B. Raport večnosti. Mada je u ovome slučaju olakšavajuća okolnost po leksikografe CANU što se s obzirom na njegovu dosadašnju djelatnost, J. B. zaista teško može dovesti u bilo kakvu vezu s pojmom kultura.No da nam se ne bi spočitavalo da stvar posmatramo strogo lokalno, hajde da vidimo kako bi metodologija CANU funkcionisala u slučaju irske kulture i jezika. Nema spora da irskoj književnosti i kulturi pripadaju Svift, Vajld, Džojs, Šo ili Beket. Nema sumnje da bi leksikografski eksperti CANU na osnovu te premise donijeli zaključak da je njihov jezik

irski, ali po nesreći za savremenu metodologiju CANU još nijesu doznali retrogradni članovi Irske kraljevske akademije pa je u njihovu Rječniku irskoga jezika izostala leksika navedenih pisaca!? Zato pozivamo Autorski tim Rječnika CANU da pod hitno uputi depešu irskim kolegama i upozna ih s rezultatima savremene metodologije kako irska kultura, dakle irski jezik, ne bi kaskaoza novovjekovnom metodologijom eksperata CANU. Na eventualne zamjerke da su pomenuti pisci pisali engleskim, a jedan među njima i francuskim jezikom, neka se irski akademici, po ugledu na svoje crnogorske kolege, ne osvrću, biće to „nenaučne" opaske nedobronamjernih „poslušnika" i „plaćenika" instruiranih od režima.

Na pitanje poslušnika nauke zašto je u Rječniku reciklirano kompletno jezičko nasljeđe do Petra Prvog, Autorski tim CANU daje izričito naučni odgovor: „Savjet za izradu Rječnika utvrdio je korpus. Smatralo se da je za izradu korpusa crnogorskog jezika reprezentativan period od posljednja dva vijeka, pa je djelo Petra I Petrovića određeno kao graničnik" (sic!). Da Petar I ne može biti graničnik crnogorskoga književnojezičkog nasljeđa, znao je još 1951. godine i Trifun Đukić pišući Pregled književnog rada Crne Gore od Vasilija Petrovića Njegoša do 1918. godine. No to što je u međuvremenu objavljena 71 knjiga antologije crnogorske književnosti „Luča", od kojih 21 pripada usmenoj i književnosti prije Petra I, edicija „Književnost Crne Gore od XII do XIX vijeka" u 23 toma, na desetine knjiga dokumenata od XIII vijeka naovamo, priređene brojne edicije i izdanja preko kojih je naučnoj i laičkoj javnosti postala dostupna i crnogorska književnojezička baština prije Petra I te odbranjene doktorske disertacije o jeziku Andrije Zmajevića i vladike Danila, nije spriječilo Savjet Rječnika da svoja saznanja o crnogorskom književnojezičkom nasljeđu, uz pomoć savremene metodologije, razumije se, veže za shvatanja zastarjela makar 65 godina. I da prevaziđemo opet lokalne okvire, molimo Autorski

tim Rječnika CANU da zaoštri pero i strogo ukori autore Oksfordskoga rječnika engleskoga jezika što iz svoga korpusa nijesu davno izvrstili teški leksički balast Vilijama Šekspira, budući da je narečeni autor stvarao cijela dva vijeka prije Petra I. Ako se Crnogorci mogu razbacivati vjekovima vlastitoga književnojezičkog nasljeđa, neće, vala, ni Englezima pasti kruna s kraljice počiste li lijepo svoje književnojezičko dvorište tu neđe do XIX stoljeća.

Nakon toliko tekstova, primjera iz različitih oblasti nauke o koje su se autori Rječnika ogriješili, nakon toliko očiglednih primjera pokušaja Rječnika da se dio crnogorskih građana islamske vjeroispovijesti i pripadnika manjinskih naroda omalovaži (što je dodatno potvrđeno i u saopštenjma nekolicine rječnikobranitelja), te tvrdoglave upornosti da ne priznaju evidentne greške, postalo je jasno da autori Rječnika, ali ni većina članova njegova Savjeta, a po svoj prilici ni Predśedništvo CANU ni njeno članstvo, nemaju ni stručnoga ni moralnoga digniteta da odgovore na naučne izazove savremenoga doba. Krijući se iza „savremene“ metodologije prohujale s novim vijekom u kojem još žive, bježeći od naučnih argumenata u politiku i politikantstvo, zamjenjujući teze i prikazujući se žrtvama, rječnikotvorci i rječnikobranitelji, a s njima i njihovo zaleđe, CANU, pokazali su svu izmještenost iz prostora i vremena, samodovoljnu projekciju vlastite veličine i anahrono bauljanje po prevaziđenim ideologijama i vrijednosnim kategorijama na svu sreću davno minuloga doba.

(Pobjeda, 13. jun 2016)

BLUZ RJEČNIKA U VODAMA ISTORIJE

Boban Batrićević

Izlazak sive eminencije Rječnika CANU iz sjenke podśeti me na Staljinovo prihvatanje izvršnih funkcija vlasti uoči Drugoga svjetskoga rata. Više od deceniju Koba se „krio“ iza funkcije Generalnoga sekretara partije i otuda upravljao. Tako je mastermajnd Rječnika prethodnih dana śedio u CANU i dirigovao sastavljanje odgovora na kritiku. Pošto su shvatili da su njihove trupe brzo istrošene i uništene pod teškom argumentovanom paljbom, a defanzivna taktika bezuspješna, odlučio se mastermajnd na direktno učešće. Kratkim protivnapadom pokušao je stvoriti prostor za bačanje dimne bombe i da, dok „neprijatelj“ trlja oči, ponovo šmugne u udobni zaśenak. Ali se prevario, jer pred sobom ima naučno potkovane i argumentima opremljene mlade „Milove junoše“, kako nas nazva predśednica Savjeta. Kao jedan od učesnika polemike dužan sam reagovati zbog struke, pošto sam vidio da su veliki dio svoga saopštenja posvetili istorijskim promašajima u Rječniku na koje sam ukazao.

Na zamjerku na nevjerovatan leksikografski propust pri dataciji novoga vijeka iznešeno je: „Stigmatizuju autorski tim zbog loše definicije sintagme novi vijek. Smatram da smo morali biti precizniji u određivanju gornje granice novog vijeka, međutim, ona je određena na isti način u već pomenutom Rječniku bosanskoga jezika, ali i u Rečniku srpskoga jezika Matice srpske iz 2007. U tim državama i naučnim zajednicama niko nije ni registrovao tu ‘skandaloznu grešku’, ako i jeste sigurno nije njom slavodobitno mahao po dnevnim novinama. Naši lovci na greške to rade jer moraju potvrditi revnosnost i servilnost naručiocu hajke.“ Dakle, rječnikotvorcima smeta što je neko ukazao da novi vijek ne traje još uvijek? Smeta što mladi ljudi argumentovano kritikuju? Opra-

vdanje za propust vezuje se za to što se u pomenutim rječnicima nalazi ista greška! Imam samo jedno pitanje – da tamo stoji da je CANU bestidan, da li biste to prihvatili kao konačnu istinu?

Jedna od karata na koju su pokušali da zaigraju kaže da Rječnik CANU ne predstavlja enciklopedijski tip rječnika. Znači li to da Rječnik ne mora pošedovati tačne informacije? Je li dovoljno onda lingvistički zadovoljiti formu (a i to „zadovoljenje" je vrlo upitno, sudeći po stručnim kritikama), a korisnika Rječnika ne udostojiti tačne informacije? Ako jeste, onda shvatamo zašto je za Autorski tim Oktobarska revolucija izbila 1918. godine. Biće da ste „morali biti precizniji u određivanju".

Viđeli smo da su se u svojim tekstovima bavili astronomijom. Nijesu nam, istina, otkrili identitet CANU-ova Kopernika, ali rekoše da „niko u Rječniku ne tvrdi da je 'Mjesec planeta', već se u definiciji planete Venere njen sjaj poredio sa sjajem mjeseca". Da ne bude zabune, ponoviću ono što piše u Rječniku – Venera je „najsjajnija planeta na nebu poslije Mjeseca" (str. 357). U istu rečenicu s Mjesecom i Venerom strpali su i četničkoga čiču (što znam, možda je on njihova Danica): „niko ne tvrdi da je Draža antifašista, čak ni u primjeru uz odrednicu antifašista." Tako je, niko ne tvrdi da je Draža bio antifašista, ali niko to i ne poriče iz CANU. U primjeru (integralno prenešenom): „…da dokažu kako je Draža bio pravi antifašista", ne zna se da li je Dražo bio kolaborant, ratni zločinac ili osvjedočeni antifašista kojemu se to potvrđuje. Zašto onda nijeste dali čitavu rečenicu za primjer, nego ostavili dilemu?

Kao poseban dokaz manipulisanja rječnikobranitelja poslužiće nam i saopštenje Autorskoga tima. To „strukovno" saopštenje, koje samo pokazuje izvrtanje činjenica u tački 17 bavi se tumačenjem promašaja Rječnika iz istorije. Kažu: „Pogrešni datumi u tumačenju istorijskih događaja jesu štamparske greške i podrazumijeva se njihova ispravka (…) ti podaci preuzimani su najvećim dijelom iz Istorijskog leksikona Crne Gore, koji

potpisuju ugledni domaći autori.“ (!) Pa je li realno da se ovime služite? Prvo – datacija novoga vijeka nije uokvirena brojem, s obzirom na to „da još uvijek traje“ pa nije u pitanju „metateza“; godine nastanka Austrougarske nema, ali je za vas 1867. kraj XIX vijeka, jer ste napisali da je ona nastala krajem toga vijeka; Barska nadbiskupija (1089) sa šedištem u Baru, za vas je Dukljanska (barska) biskupija (!) nastala 599. godine sa šedištem u Duklji. I drugo – pokušavate da se sakrijete iza Istorijskoga leksikona! U njemu sigurno ne stoji da je Aprilski rat vođen 1947, Zapadno Rimsko Carstvo palo 467, Sovjetska armija nestala 1945, Vermaht nastao 1939, da je bogumilstvo protestantizam, da Brčeli nijesu pleme itd. A tamo ćete naći svakako ono što u vašemu Rječniku nema, a trebalo je da bude.

Ono što posebno brine jeste lakoća i nonšalantnost kojom Autorski tim prelazi preko uočenih grešaka, a najviše od svega činjenica što uopšte ne brenuju prigovore manjina da im nešto u tome Rječniku smeta. To nas navodi na zaključak da CANU prema manjinama gaji određene stereotipe. Najlakše je reći da se radi „o par propusta“, a onda relativizovati uz „par primjera“. Na taj način želi se obmanuti javnost da se radi o preuveličavanju. Zašto onda ne odgovoriste na propuste koje su uočili akademik Pulević iz botanike? Novica Vujović iz onomastike? Adnan Čirgić, Jelena Šušanj, Vladimir Vojinović, Sanja Orlandić i Aleksandar Radoman iz lingvistike i književnosti? Janko Ljumović i Nikola Popović iz kulture polemisanja? Istoričari Petar Glendža i Vukota Vukotić dodatno iz istorije? I mnogi drugi. Ne, lakše je bilo uhvatiti se za štamparske greške. A evo vam i novih dokaza da nijesu štamparske greške nego neznanje. Nije neznanje grijeh, grijeh je iznošenje neistina. Nepodrobno ste naveli objašnjenje na str. 130 za dodatnu odrednicu balkanski ratovi (Balkan), jer po vašoj eksplikaciji ispada da je Rumunija učestvovala u Prvome balkanskom ratu. Za odrednicu arijevac (str. 85) stavili ste da je to „po rasističkoj teoriji pripadnik

evropske više rase u Njemačkoj u 19. vijeku"! Čuste li ikad za Hjustona Stjuarta Čemberlena, koji se upoznao s Hitlerom 1923. godine? Čuste li ikad za teoretičare rasizma u XX vijeku? Znate li da ste ovim činom apstrahovali eru nacizma, za koji su rasne teorije bile prirodno đubrivo? I da su teoretičari rasizma u XX vijeku smatrali isto ono što i oni u XIX. Ali to vjerovatno za Autorski tim ne znači ništa. Upućujem vas sada da pogledate sljedeće odrednice: agitprop, analisti, buržoazija, Vizantija, vitez. To neka vam bude domaći zadatak do narednoga teksta, da vidite đe ste pogriješili, jer zbilja nije vrijedno dublje pojašnjavati i zamarati građane količinom vaše neozbiljnosti, pored svih njihovih problema! A ako odgovorite, imam ih još.

Moram se osvrnuti i na posebno zanimljivu diverziju člana redakcije i Savjeta. Prvo da udijelim jedan zasluženi kompliment zaista – zaključilisu da nauka nema šanse s politizacijom. Tačno je to. Koliko god kritičari iznijeli argumenata, Vama će Vaša trenutna politička pozicija omogućavati da za Oktobarsku revoluciju iz 1918. krivite aktuelnu crnogorsku vlast. CANU je bio toliko dokon da polemiku s Rječnika prebači na Pravopis crnogorskoga jezika! Pazite paradoks –redaktorka i savjetnica Rječnika u čijem Predgovoru stoji da je rađen po Pravopisu s 32 slova, počinje da kritikuje taj isti Pravopis! Pa đe ste bili kad ste počinjali da radite Rječnik, što tada ne izuzeste Pravopis iz njega? Ili što bi Hrvati u šali rekli – a đe si ti bio 1991? A dobro znamo đe su neki od vas bili, kad se 1994. potpisivao dokument koji tvrdi da je ijekavica stožer vaskolika srpstva i da CANU nije osudio napad na Dubrovnik! Što će reći do Karlobaga, Karlovca i Ogulina.

Mislim da nema boljega ogledala za Rječnik do to što su se ni dva mjeseca od njegova publikovanja dva člana Savjeta za njegovu izradu, Božena Jelušić i Miomir Abović, izjasnili da Rječnik treba povući.

(Pobjeda, 14. jun 2016)

MOŽE LI SE AKADEMIJA POPRAVITI?

Milenko A. Perović

Niko razborit i upućen ne može vjerovati da je rukovodstvo Crnogorske akademije nauka i umjetnosti imalo časnu namjeru kad je odlučilo da načini Rječnik crnogorskoga jezika! Samo prije devet godina – kada se lomilo pitanje o ustavno-pravnom normiranju crnogorskoga kao službenog jezika – CANU je organizovala skup s namjerom dokazivanja da crnogorski jezik ne postoji. A onda je – preko noći i ispotiha – odlučila da radi na rječniku „nepostojećega" jezika! Ljudski je promijeniti mišljenje i priznati grešku. Ljudski je smoći snage pa priznati da se o nekoga ili nešto grdno ogriješilo! A CANU se grdno ogriješila o jezički, kulturni i duhovni identitet Crne Gore i Crnogoraca. Štaviše, ogrešivanje je postalo njenim trajnim karakterom. Bez obzira na to, pravo na promjenu mišljenja i radikalno „preokretanje u duhu" ne može se uskratiti ni Crnogorskoj akademiji nauka i umjetnosti. No, u zajednicama koje imaju kultiviranu sposobnost razlikovanja dobra i zla, sticanje toga prava podrazumijeva ispunjenje dužnosti otklanjanja štetnih posljedica njenih ranijih djelovanja, nadoknadu štete ili bar javno izražavanje žaljenja zbog njih. Tako nalažu principi prava i morala, ali i etos nauke i umjetnosti! Tako nalaže uljuđenost! Nažalost, u CANU se nije tako razmišljalo. Ona očito slijedi neke druge principe. Ničim nije pokazala da se – u svom „revolucionarnom" mijenjanju stava prema crnogorskom jeziku - pokajala i istinski preobratila zbog doskorašnjeg negiranja crnogorskoga jezika.

Da je to uistinu tako, pokazala je odluka CANU da joj glavni posao na Rječniku rade nikšićke „montenegristkinje". Ne samo na slavističkim katedrama po svijetu, nego i u stručnoj i laičkoj javnosti Crne Gore, te osobe poznate su isključivo po tome što

su 2009. godine doživjele potpuni naučni i stručni debakl u pokušaju standardizacije crnogorskog jezika. Pod imenom crnogorskoga jezika, one su negirale crnogorski jezik! Pokušale su jezičkom biću Crne Gore podmetnuti standardološko kukavičje jaje „paljanske" verzije srpskoga jezika. S osobama bez istinski čvrstih i trajnih znanja i uvjerenja o osnovnim pitanjima montenegristike kao glavnim nosiocima rada na Rječniku, CANU je odmah otkrila da je ne rukovode plemenite namjere! Prvim tomom Rječnika CANU je pokušala na brzu ruku oprati vlastitu intelektualnu, političku i moralnu biografiju. Od vodeće anticrnogorske institucije šćela je – bez traženja oprosta od Crne Gore za sve ono što činila protiv njene slobode i nezavisnosti i bez muke vlastitog preobraćanja, žaljenja, griže savjesti i kajanja, pa i bez ozbiljnijih unutrašnjih kadrovskih promjena – postati, tobože, glavnom pro-crnogorskom duhovnom institucijom. U mirakuloznom „preobraćanju" izvjesno nije vodila misao o dobrobiti Crne Gore, nego isključivo vlastito snalaženje „snalaženja u novim uslovima", u neminovosti procesa vraćanja Crne Gore vlastitoj izgubljenoj identitetskoj duši!

Da su namjere CANU s radom na Rječniku crnogorskoga jezika bile plemenite, pojavu njegovog prvog toma zakonomjerno je trebalo čekati još nekoliko godina. Izrade djela s velikim leksikografskim pretenzijama nalaže pažljive i dugotrajne intelektualne, duhovne, organizacijske i kadrovske pripreme. Ništa od toga CANU nije obezbijedila. Naprotiv, Rječnik je djelo nedopustive i zbržene improvizacije. Za intelektualnu Crnu Goru uvredljivo je uvjerenje CANU da joj s takvim Rječnikom može podvaliti! Nije najveći problem u njemušto sadrži zapanjujuće mnogo grešaka različitih vrsta. Nije ni što se njime šćelo parazitirati na rezultatima rada onih koji su uspješno izvršili standardizaciju crnogorskoga jezika i utemeljili valjanu montenegristiku na Fakultetu za crnogorski jezik i književnost na Cetinju. Glavni problem

Rječnika u tome je što se u njega nastanio velikosrpski zloduh institucije u kojoj je rađen. Rječnikom je CANU samo još jednom pokazala da ne može preskočiti vlastitu šenku. Neće to moći sve dok postoji, pa sve i da se popunjava „najcrnogorskijim Crnogorcima" raznih generacija! Davno je ona stala na sugreb!

Od čega se sve CANU mislila oprati ovim čemernim Rječnikom?

Prvo. CANU je od osnivanja živjela razrokim intelektualnim, političkim i moralnim životom. Ako se ostave po strani pojedine crnogorske intelektualne i stvaralačke ličnosti koje su bile na visini poziva akademika, kao i pojedini vrijedni naučni poduhvati, Crnogorska akademija u povijesti svog postojanja nije bila središtem onoga najboljega što jedan narod može pošedovati u intelektualnom i kreativnom smislu. Naprotiv, namjera da se bude isturenim odjeljenjem Srpske akademije nauka i umjetnosti najčešće je oblikovala osnovnu svrhu njenog postojanja. CANU se nije afirmisala kao glava naučne racionalnosti i tvoračke kreativnosti Crne Gore, nego kao visoki regrutni centar permanentnog jezičkog, kulturnog, naučnog i identitetskog obezglavljivanja Crne Gore. Zamisao da u istoj instituciji – tobože, u ime smisla za crnogorsku realnost i „prevazilaženja dubokih podjela" – mogu pomireno egzistirati ono procrnogorsko i ono anticrnogorsko, mogla je biti samo nepogrešivom formulom kojom ono crnogorsko neminovno mora gubiti! CANU je živi primjer kako je Crna Gora gubila, jer je držala i obilno hranila najotrovniju guju u njedrima!

Drugo. CANU je sebi dozvolila luksuz da „preživi" čak i kad su iz nje 1981. godine istupili Mihailo Lalić i Radovan Zogović, dva najveća crnogorska književnika poslije Njegoša! Shvatili su da tu više ne pripadaju, jer su u CANU navalili mediokriteti kojima je bilo malo što imaju političke funkcije, nego su šćeli biti – „naučnici" i „umjetnici". Jednom narušena mjera stvari decenijama se popraviti ne može, nego se stropoštava niz padinu negativne selekcije!

Treće. Kada je SANU sačinila „nedovršeni dokument“ memorandumske velikosrpske pripreme za razvaljivanje Jugoslavije i veliko ludovanje, CANU je pokazala visoku spremnost da učestvuje u ratnom ostvarivanju smjernica iz „dokumenta“. Niđe kao u CANU, čak ni na Palama, ideolozi Memoranduma nijesu imali iskrenije sljedbenike. „Humanisti“ iz CANU do današnjeg dana nijesu se šetili da izraze žaljenje zbog „dubrovačke epopeje“, Vukovara, Srebrenice... A i kako bi kad je mjera „odanosti srpstvu“ bila i ostala jednim od glavnih kriterija prijema u njezino članstvo.

Četvrto. CANU je ratnih godina u članstvo primila i čovjeka koji je od beogradskog „Štaba“ bio direktno zadužen za radove na uništavanju Bosne i Hercegovine i stvaranju „velike Srbije“. Zbog toga je bio izbačen iz Akademije nauka i umjetnosti BiH. Nikad se CANU nije distancirala od njegove „humanitarne“ djelatnosti, iako mu je ime diskretno uklonila sa spiska svojih preminulih članova!

Peto. Skupom na Cetinju 1993. godine CANU se trajno „proslavila“ u radu na posrbljivanju Njegoša. Gospodsko Cetinje kazalo je tada „časnim starinama“ šta misli o njihovim alhemijskim „njegošološkim“ radovima.

Šesto. Brojnim zaslužnim crnogorskim stvaraocima nikada nije bilo mjesta u CANU, valjda zbog nedostatka „odanosti srpstvu“. Važi to i za one u dijaspori koji su iz Crne Gore: Špiro Kulišić, Veselin Simović, Veljko Bulajić, Krsto Papić, Mirko Kovač, Ćamil Sijarić, Živko Nikolić, Dado Đurić, Gajo Petrović, Danilo Pejović, Marko Vešović, Velimir Milošević, Božidar Sekulić, Veljko Kovačević, Marina Abramović, Jole Stanišić, Miodrag Karadžić, Gojko Janjušević i Veljko Radović.

Sedmo. CANU se sramno kalkulantski držala u cijelom referendumskom procesu sticanja državne nezavisnosti Crne Gore! Čak joj do današnjih dana ne pada na pamet da promijeni svoga krajnje neobičnog predšednika. Kao živi primjer obrazovanosti,

kulture, uljudnosti, retoričkog dara, patriotizma i odanosti svojoj domovini taj čovjek kao da je izronio iz kakvog montipajtonovskog skeča.

Osmo. Godinama su akademici CANU fingirali ozbiljni naučni rad s „naučnim projektom“ o „Crnoj Gori u 21. vijeku“. I zaista, za velike pare – obaviješteni tvrde oko milion i po eura – Crnoj Gori su prodali hrpu neupotrebljivih banalnosti!

Deveto. CANU se stavila iznad pravnog sistema Crne Gore odbijanjem da primijeni Zakon o Crnogorskoj akademiji nauka i umjetnosti. Sevap bi bio da joj Crna Gora uzvrati na isti način i stavi je izvan svoga pravnog sistema.

Rječnik se popraviti ne može, jer se CANU popraviti ne može!

(Pobjeda, 15. jun 2016)

RAJKA I HAJKA

Aleksandar Radoman

Jedna od autorica proslavljenog Rječnika crnogorskog književnog i narodnog jezika konačno je riješila izaći iz anonimnosti i objasniti nam kako stvari zaista stoje iz njene perspektive. Moram priznati da je Rajka Glušica već naslovom lucidno rezimirala cijelu polemiku – „Struka u sudaru s politikantstvom“. Nažalost, naslov je ostao jedini segment teksta koji ima veze s naukom i polemikom. Na kojoj je strani struka, a na kojoj politikantstvo biće jasno svakom ko analizira „stručne“ argumente Rajke Glušice.

Naučna argumentacija Rajke Glušice već je naznačena uvodnim pitanjima: „Kako odgovoriti na organizovanu i dobro osmišljenu hajku na jedno leksikografsko djelo, njegov autorski tim i izdavača? Ko je osmislio i naredio hajku? Ko je ‘po zadatku’ izvodi, prihvata i širi? Šta joj je cilj? Koji jezik hajkači razumiju? Sigurno ne naučni diskurs i jezik argumenata.“ Svako pitanje čista nauka, u duhu naukovanja Ilije Čvorovića, razumije se. Da joj se slučajno ne bi desilo da iskoči iz naučnoga diskursa, gđa Glušica nastavlja: „Kad se jedno stručno i naučno, leksikografsko i lingvističko pitanje preseli u politikantstvo i politizuje do mjere kako je to učinjeno sa Rječnikom crnogorskog narodnog i književnog jezika CANU, onda struka i nauka u sudaru sa politikantstvom nemaju nikakve šanse, kao što nijesu imale ni prilikom kodifikacije crnogorskog jezika.“ Nakon desetina tekstova sa striktno stručnim i naučnim primjedbama „hajkača“ i nekoliko nemuštih odgovora iz CANU, od poricanja do ignorisanja, evo kako gospođa Glušica zamišlja stručnu polemiku: „CANU je otvorila vrata svim zainteresovanima, onima koji traže objašnjenja pojedinih odredničkih riječi iz

Rječnika, svi koji su dolazili, riješili su dileme i otišli zadovoljni onim što su čuli.“ Dakle, za sva stručna objašnjenja dovoljno je svratiti u CANU, đe će vam dobrohotni leksikografi sve potanko objasniti. Ako ste Agarjanin ili Arnautka, nema nikakvih problema, nakon naučnog tretmana u CANU sve će vam se razbistriti i moći ćete zadovoljni konačno razumjeti ako ste Agarjanin – zašto ste bezbožnik i nevjernik, a ako ste Arnautka – zašto je u redu da budete prodati. Koje naučne metode u CANU koriste prilikom tretmana ubjeđivanja zainteresovanih, gospođa Glušica, nažalost, nije precizirala. S obzirom na čvorovićevsku naučnu metodologiju prezentiranu u uvodu članka, sa strepnjom možemo naslućivati kako to ubjeđivanje izgleda. No na metodološkome nivou zbilja se mora priznati da je riječ o novini. Kako Glušica naukuje, objašnjenja riječi ne treba tražiti u Rječniku, no u Akademiji. Mogli su onda umjesto Rječnika odštampati Registar čiji su samo probni primjerci ugledali svjetlost dana, a danas su nedostupni čak i u Nacionalnoj biblioteci. Skrili bi tako i svoju lingvističku pamet i svoju projekciju nove Crne Gore. Ostao bi samo sporan korpus koji su temeljno osakatili. Ne bi se morali bojati da bi objašnjenja iz Akademije procurjela u javnost jer je svima jasno ko kod njih ide za savjet. Koje je zapravo naravoučenije uvodnoga dijela teksta u kojem gđa Glušica brani „leksikografske metode i postupke“ na osnovu kojih je nastao Rječnik? Otprilike ovako: 1. naučne i stručne primjedbe najbolje je ignorisati jer dolaze od „hajkača“ koje je neko instruirao da rade taj prljavi posao; 2. Rječnik nema vrijednosno, kulturološki i naučno spornih odrednica, to su sve podmetanja „hajkača“ pa bi po pravovjernu interpretaciju odrednica trebalo poći na tretman direktno u Akademiju. Ako u cijela tri pasusa čitate o hajci, hajkačima, inspiratorima hajke i sl. demonima, jasno je da makar ta tri pasusa teksta odgovaraju zaključnom terminu naslova – politikantstvu.

Da podrži svoju naučnu argumentaciju, gđa Glušica opet poseže za spasonosnom mantrom – „leksikografska metodologija“: „Za svaku odredničku riječ i zamjerku koje su iznijeli politički predstavnici albanskog i bošnjačkog naroda autorski tim Rječnika ima objašnjenje koje je utemeljeno u uobičajenoj leksikografskoj metodologiji i praksi.“ Na tvrdom braniku nauke gđa Glušica i dalje ne vidi problem što su odrednice Albanac, Bošnjak, Agarjanin, Arnaut, Arnautka u Rječniku takve kao da ih je pisao „antifašist“ Draža više bradom nego glavom!? No nijesu samo manjinski narodi neslavno prošli u Glušičinu oglušenju. Što su tek pretrpjele astronomija, istorija te državna i lokalna administracija posebna je priča. Premda su primjeri u kojem je Mjesec prikazan kao planeta te Draža doveden u kontekst antifašizma toliko puta citirani, a u novinama su objavljene i fotografije tih odrednica, gđa Glušica tvrdi da sve to zapravo nije tako. Striktno naučnom metodologijom ona izvlači zaključak da nijesu problem odrednice, no „hajkači“ koji na njih ukazuju!? Novi je doprinos „leksikografskim metodama“ iz kojih je iznikao Rječnik, dakle, i ignorisanje realnosti i protežiranje jedne troslovne riječi na slovo L kao vrhunske naučne i metodološke istine.

Dirljiv naučni argument gđa Glušica nudi i u pogledu sintagmema „novi vijek“. Argument koji, doduše, ukazuje na elemente plagiranja prilikom izrade Rječnika: „Stigmatizuju autorski tim zbog loše definicije sintagme novi vijek. Smatram da smo morali biti precizniji u određivanju gornje granice novog vijeka, međutim, ona je određena na isti način u već pomenutom Rječniku bosanskoga jezika, ali i u Rečniku srpskoga jezika Matice srpske iz 2007.“ Odavši se da je identično pogrešno objašnjenje novoga vijeka prisutno u dva starija rječnika, gđa Glušica zapravo potvrđuje da je njena leksikografska metodologija, osim na ideologiju „antifašiste“ Draže, oslonjena i na resavsku školu. Ovim se priznanjem gđa Glušica nepozvana

pridružuje jatu „hajkača“, ukazujući na nove elemente „metodološke“ blamaže Rječnika CANU.

Posebno je zanimljivo objašnjenje metodologije preko koje je islam u Rječniku izvršten iz kategorije religija. Gđa Glušica veli: „htjeli smo da uvažimo islamsku vjeroispovijest i sve njene pripadnike, a ne nikako da ih uvrijedimo“. Pritom navodi primjere iz nekoliko rječnika bosanskoga jezika u kojima zaista postoji kvalifikator „isl. – islamski“. Ono što gđa Glušica nekako zaboravlja da spomene, a na što je skrenula pažnju Jelena Šušanj, jeste da u tim rječnicima pored kvalifikatora „isl. – islamski“ stoje i kvalifikatori „kat. – katolički“ i „pravosl. – pravoslavno“, uz nadređeni im kvalifikator „rel. – religija“. Kao jedan od „hajkača“ moram priznati da sam u cijeloj stvari s onih nekoliko uvredljivih opaski gđe Glušice još i privilegovan. Ne želim ni da pomišljam kako bi to izgledalo kad bi gđa Glušica preko svoje leksikografske metodologije riješila da me „uvaži“. Dakle, niko nikad nije problematizovao to što u Rječniku CANU postoji kvalifikator „isl. – islamski“. Problematizovano je to što taj kvalifikator stoji naspram kvalifikatora „rel. – religijski“, čime je islam sasvim jasno izvršten iz konteksta religija. Glušičina tvrdnja da i drugi rječnici imaju kvalifikator „isl. – islamski“ pokazuje se kao poluistina i manipulacija, jer se kod rječnika na koje se poziva, kako smo viđeli, sporni kvalifikator javlja uz kvalifikatore vezane i za druge religije.

Ostatak svoje „naučne“ odbrane Rječnika gđa Glušica posvetila je – Pravopisu crnogorskog jezika. Ta je zamjena teza očigledno finalni segment naučne metodologije kojom se gđa Glušica uporno brani. Pažljivom analizom mantre „leksikografska metodologija“ izloženom u novome „naučnom“ prilogu Rajke Glušice, postaje jasno da se ona sastoji od ovih elemenata: politikantstva u formi teorija zavjere; ignorisanja realnosti; neistina i poluistina; prepisivanja i zamjene teza s ciljem difamacije oponenata. Svega u njenu pompezno najavljenome

tekstu ima, osim nauke koju toliko priziva. Kad đečica, o kojoj boleća naučnica toliko brine, promaše temu na pismenom, slijeduje im slaba ocjena. No i od najgore ocjene gora je nula koja u rubrici „naučni radovi“ stoji kraj imena ove redovne profesorice na sajtu Univerziteta Crne Gore.

(Pobjeda, 16. jun 2016)

Šerbo Rastoder: NE DOLAZI U OBZIR POVLAČENJE RJEČNIKA

Član Savjeta, univerzitetski profesor Šerbo Rastoder je poslije sjednice Savjeta za izradu Rječnika crnogorskog književnog i narodnog jezika izjavio agenciji BETA da povlačenje Rječnika „ne dolazi u obzir“, a da njegove ispravke „obavezuju svaku normalnu i odgovornu instituciju“.

Rastoder je saopštio da je Savjet upoređivao albanski i crnogorski rječnik i ustanovio da u objašnjenju riječi „albanizacija“ nema nikakvih razlika, i ponovio da autorskom timu „ne pada na pamet da se izvinjava“.

Savjet za izradu rječnika crnogorskog, narodnog i književnog jezika pozvao je „sve dobronamjerne ljude“ da tom tijelu Crnogorske akademije nauka i umetnosti (CANU) dostave primjedbe na prvi tom rječnika koji je izazvao kritike.

„Rad na rječniku je jedan od najvećih, kapitalnih projekata od nacionalnog značaja i Akademija kao ozbiljna, državna institucija, sve primedbe smatra dobrodošlim“, saopštio je Rastoder i naveo da ni dva mjeseca pošto je rječnik izdat, i burnih reakcija dijela javnosti, Savjetu do danas nisu dostavljene primedbe.

U izdanju CANU nedavno je objavljen prvi od 12 tomova crnogorskog rječnika sa 12.000 odrednica. Obrađena su samo prva tri slova: A, B i V. Projekat CANU je pokrenut povodom 10 godina od proglašenja nezavisnosti Crne Gore.

(Pobjeda, 16. jun 2016)

ANTICIVILIZACIJSKA UPORNOST CANU
Adnan Čirgić

Poslije današnjega saopštenja koje je leksikografski stručnjak Šerbo Rastoder dao, opomene članovima Savjeta i Autorskoga tima da se drže argumenata i povuku svoje zastiđe od Rječnika više nemaju svrhe. Ako je vjerovati medijima, leksikograf Šerbo reče: „Rad na rječniku je jedan od najvećih, kapitalnih projekata od nacionalnog značaja i Akademija kao ozbiljna, državna institucija, sve primedbe smatra dobrodošlim“, pa dodade da „ni dva mjeseca pošto je rječnik izdat, i burnih reakcija dijela javnosti, Savjetu do danas nisu dostavljene primedbe“ i poruči da povlačenje Rječnika ne dolazi u obzir. Sad više nijesu krivi samo bosanski leksikografi, kako je to prije koji dan utvrdila njegova uvažena koleginica Glušica, no i albanski rječnici. Kako su krenuli akademici i leksikografi CANU svaljivanjem krivice na druge, neće biti nimalo čudno ako uskoro javno priznaju da je njihov leksikografski kapitalni projekat prepisivanje nemilice iz tuđih rječnika. Ipak, u to im priznanje nećemo povjerovati – makar ne u dijelu koji se odnosi na pogrešne i nedopustive definicije i skaredne primjere. Ali pitamo se i dalje otkud sad Šerbo govori o definicijama i tumačenjima kad je, nema ni neđelja dana, ustvrdio da suština Rječnika nije da tumači! Bilo kako bilo, Autorskome timu, kako leksikograf Šerbo reče, „ne pada na pamet da se izvinjava“.

Ovoga puta puta neću biti grub. Ne zbog toga što Autorski tim i CANU nijesu to zaslužili. Neću kvalifikovati ni njihovu konstataciju da im niko nije dostavio primjedbe jer u njihovu doživljaju stvarnosti nema mjesta za preko 30 dosad objavljenih tekstova koji su ukazali na nečuvena leksikografska rješenja CANU. Neću se više baviti ni onom Šerbovom odbranom da CANU nije anticrnogorska. Čuvajući svijetlu uspomenu na jednoga Šerba

Rastodera, akademika DANU, kojega više nema otkad je platio taksu za canuizaciju, zamoliću ovoga novoga Šerba Rastodera, akademika CANU, da pročita jedno svoje saopštenje.

Tako je nekad govorio Šerbo:

„Otpor objedinjavanju naučnog potencijala u Crnoj Gori odraz je straha da bi Crnogorska akademija nauka i umjetnosti (CANU) konačno mogla postati crnogorska. (...) Očigledna naklonost vlade prema CANU vidljiva kroz dodjelu milionske svote za realizaciju nekih projekata, potom kroz opredjeljivanje sredstava za gradnju nove zgrade, dio akademika ove institucije je shvatio kao 'zasluženu privilegiju' i veoma brzo zaboravio predhodni 'doprinos' te institucije državi Crnoj Gori koja joj nesebično dodjeljuje sredstva'." Komentarišući otpor spajanju akademija, akademik DANU Šerbo Rastoder je ne tako davno, u decembru 2011. godine, konstatovao da to nije izraz zabrinutosti za autonomnost jedne naučne institucije. „Već je očigledan izraz straha da bi ta institucija konačno mogla postati 'crnogorska' i da njeno lažno predstavljanje dalje ne bi bilo moguće da nije već pomenute podrške vlade", a za članstvo CANU kaže da je najveći njegov dio „sve radio da ne bude države, samim tim ni posebnog budžeta i samim tim ni akademije koja želi biti državna. Taj nonsens je daleko ozbiljniji od svakog zakona i iza njega se kriju primjedbe na navodno neuobičajeno zalaganje za objedinjavanjem potencijala." Zalažući se za formiranje komisije koja bi provjerila ko može a ko ne može biti akademik, Rastoder je dodao: „Uvjeren sam da po ovom kriterijumu niti jedan član DANU ne bi ostao izvan akademije, kao što nijesam siguran ni da bi svi članovi CANU ostali akademici. (...) Tada se sigurno ne bi desilo da članovi akademije budu pojedinci koji nemaju knjige o Crnoj Gori ili imaju knjigu koja im je ujedno i doktorska disertacija. (...) Te je otuda povik sa intelektualnih visina kakav se tu i tamo čuje, prema navodno jednoj nevladinoj organizaciji kakva je DANU samo zamagljivanje suštine."

Pola godine nakon toga dodao je: „Ovo vam govorim kao osoba koja je izabrana čak i u toj nelegitimnoj proceduri za člana CANU i kao osoba koja je još devedesetih godina mnogim mojim kolegama iz CANU rekla da nemam ništa protiv što radite to protiv države ali bi bilo krajnje moralno da se odreknete bar nadoknade koju primate od te iste države.“ Akademik Šerbo Rastoder odbio je prijem u CANU. To je čvrst dokaz da ovaj leksikograf Šerbo Rastoder nije onaj istoričar Rastoder.

Možda spava i doći će posle ovog sna.

Onaj Šerbo kojega je cijenila civilizovana Crna Gora nije ovaj Šerbo kojega koristi CANU kao „dokaz“ da ta Akademija nije ono što jeste. Kad ovaj Šerbo pročita ovo što je onaj Šerbo rekao prije canuizacije, možda se probudi i džasne od visine takse koju je platio. I koju još plaća. Nema svrhe ovome Šerbu govoriti više o pogrešnoj metodologiji, o pogrešnim akcentima, o netačnim odrednicima, o iz stvarnosti pomjerenim istorijskim događajima i ličnostima, o nepoštovanju osnovnih načela nauke i etike i o mnogo čemu drugome. Ovaj Šerbo reče da te primjedbe timu kojemu pripada nijesu stizale. Onaj bi drugi Šerbo svima nama o tome umio reći ljepše od nas.

I za kraj još nešto. Sasvim je jasno da CANU neće odustati od Rječnika jer je on njeno viđenje i Crne Gore i događaja, naroda i ljudi koji su obilježili njenu istoriju, ali i njena vizija naše budućnosti. Iako svi znaju da ta CANU više ne može uticati na našu budućnost, ipak je skaredno prećutkivanje njezinih skarednosti od strane naših institucija koje baštine ustavne vrijednosti ovoga društva. CANU će nastaviti rad na Rječniku, više je nego jasno. Jedno mi je ipak ostalo nejasno – hoće li se jedna jedina osoba iz njezina Savjeta do koje držim odmalena u nastavku rada odreći posla koji mu je zadat ili će i i dalje dobrovoljno prihvatiti titulu vodonoše. Ne želim da vjerujem u ovo drugo.

(Pobjeda, 17. jun 2016)

SAOPŠTENJE SAVJETA ZA IZRADU RJEČNIKA CANU

Povodom reakcije u medijima na Rječnik, Savjet za izradu Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika konstatuje sljedeće:

I pored neprimjerene i neshvatljive hajke u medijima, Savjet je do sada primio samo primjedbu od poslanice Albanskog parlamenta, kojoj je odgovoreno i saopštenje organizacije Kvir Montenegro koje je u razmatranju.

U Rječniku su se potkrale izvjesne greške, kao i nedorečena objašnjenja, što će u svakom slučaju biti razmatrano i ispravljeno.

Savjet i autorski tim su u svojim dosadašnjim reagovanjima objasnili kako je došlo do određenih netačnosti i nedorečenosti u pojedinim odrednicama, kao i argumentovano i naučno odgovorili na iskonstruisane primjedbe na lingvistički dio Rječnika.

U cilju otklanjanja eventualnih nedorečenosti i netačnosti u tekstu Rječnika, Savjet je odlučio da ovim putem pozove sve zainteresovane da primjedbe i sugestije na sadržajRječnika u cjelini i pojedinačno pošalju na adresu: Savjet za izradu Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Rista Stijovića br. 5, Podgorica ili na mejl odn@canu.ac.me.

Savjet i autorski tim u proširenom sastavu razmotriće sve prispjele primjedbe, kao i one koje i sami utvrde, kako bi se u prvom tomu Rječnika otklonile sve nepotpunosti.

Savjet je konstatovao da je Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika kapitalno djelo crnogorske kulture i učiniće sve da ono postane svojina svakog građanina Crne Gore.

(Pobjeda, 17. jun 2016)

Božena Jelušić: NEĆE DOĆI DO ZABRANE, POGOTOVO NE DO POVLAČENJA RJEČNIKA

Nakon što je potpredsjednik Skupštine Suljo Mustafić iz Bošnjačke stranke zatražio još jednom zabranu stavljanja u promet i distribuciju prvog toma Rječnika stigao je odgovor od Savjeta za izradu Rječnika.

„Neće doći do zabrane, pogotovo ne do povlačenja Rječnika, jer niko ne može da dokaže da je bilo malicioznosti u timu koji se bavi Rječnikom. Problem su konteksti, koji nemaju granica, za koje je trebalo imati veću osjetljivost, međutim taj tim i sama Akademija je priznala ta ogrešenja, ogradila se od bilo kakve namjere da ona takva budu, spremno će ući u ispravku. Sasvim sam sigurna da će u latiničnom izdanju svi propusti, koji su se javili biće uklonjeni“, kazala je član Savjeta Božena Jelušić za Antenu M.

Savjet za izradu Rječnika prije dva danaje pozvao je sve zainteresovane da tom tijelu dostave primjedbe na prvi tom Rječnika koji je izazvao kritike.

„Zvanično, koliko znam nije stigla nijedna primjedba. Autorski tim je brižljivo sakupio sve primjedbe iz štampe, sve do čega je mogao doći. Čini mi se da je znak spremnosti i otvorenosti Akademije, upravo ta činjenica što su pozvali sve dobronamjrene ljude da ukažu na propuste, kako bi se to ispravilo“, istakla je Jelušić.

U svojoj ovoj priči Boženi Jelušić, je kako kaže naročito zanimljiva jedna činjenica:

„Koliko sam saznala u Akademiji, do sada je prodato svega 15 primjeraka, od ukupno 300. Nije mi jasno kako je moguće da se tako malo primjeraka proda, a da toliko ljudi zna šta u njoj piše, da se medijska hajka podigne na osnovu 15 primjeraka. Moj

lični stav je da bi trebalo zaustaviti distribuciju, do momenta dok uz nju ne budu išle i ispravke“, kazala je Jelušić.

CANU je u aprilu izdala prvi tom Rječnika koji je izazvao oštre i burne reakcije, posebno Albanaca i Bošnjaka koji traže javno izvinjenje i zabranu distribucije rječnika.

Albance i Bošnjake su, između ostalih uvrijedila objašnjenja za riječi: Albanac, albanizacija, albanizovati.

Takva određenja u prvom tomu prvog crnogorskog rječnika pripadnici manjinskih naroda doživeli su kao uvredu i okarakterisali kao diskriminaciju, a sa njima se solidarisalo više od 100 intelektualaca iz Crne Gore koji traže povlačenje čitavog tiraža.

(Radio Antena M, 17. jun 2016)

IZJAVA S. MUSTAFIĆA, POTPREDSJEDNIKA SKUPŠTINE CRNE GORE

Potpredsjednik Skupštine Suljo Mustafić zatražio je zabranu stavljanja u promet i distribuciju prvog toma Rječnika crnogorskog narodnog i književnogjezika u izdanju CANU.

- Prvenstveno, ovo tražimo zbog nedopustivih i brutalnih uvreda građana Crne Gore Albanaca, Bošnjaka i pripadnika islamske vjere. Smatramo da ovakvo izdanje vrijeđa i uznemirava građane, vraćajući neke uvredljive stereotipe i stvarajući nove podjele, što nikome dobronamjernom u Crnoj Gori nije u interesu. Zahvaljujemo svima koji su ovih dana osudili ovaj takozvani naučni pristup ivrijeđanje građana islamske vjere, te Bošnjaka i Albanaca - kazao je Mustafić juče na sjednici Skupštine, prilikom rasprave o rezoluciji o podršci učlanjenju Crne Gore u NATO.

On je ocijenio da inicijativa koju je potpisalo 117 javnih djelatnika različitih vjera i nacija, struka i profesija kojom traže izvinjenje i povlačenje Rječnika, svjedoči o snazi građanske Crne Gore.

-I dalje očekujemo izvinjenje od izdavača CANU, uređivačkog odbora i Savjeta. Od nadležnih državnih institucija tražimo zabranu distribucije ovog izdanja. Ako makar i jedan primjerak ostane u upotrebi to će biti biljeg trajne sramote i odnosa prema značajnom dijelu građana Crne Gore. Današnja Crna Gora ne smije to dopustiti - poručio je Mustafić.

(Pobjeda, 17. jun 2016)

CANU I CRNA GORA
Milorad Nikčević

Crnogorsku javnost „zapljusnula“ je jutros vijest da akademik Momir Đurović više neće biti predśednik CANU. Kao da je to nekakvo čudo, kao da je to izvinjenje CANU građanima i državi zbog gotovo tridesetogodišnjih uvreda, podrivanja, omalovažavanja, crpljenja budžeta na propale projekte itd. Ta vijest kao da je potekla upravo iz CANU. Jer Momiru Đuroviću svakako za mjesec dana ističe mandat. Hoće li se on s toga mjesta dići koji dan prije ili kasnije – za našu stvarnost sasvim je irelevantan podatak. Čini mi se da je sad jedino relevantno pitanje: Što Vlada Crne Gore, kao neko ko ima mandat da upravlja Državom, planira s Crnogorskom akademijom nauka i umjetnosti? Ovo nije crkveno no vrlo sekularno pitanje, pa bi od Vlade trebalo očekivati vrlo jasan odgovor.

Nije Momir Đurović svoje predśedničke mandate u CANU dobio na sablju, već na izborima u CANU, čiji su članovi njemu u prethodnih 14 godina 4 puta, protivno svim propisima o broju mandata, davali povjerenje. Govori li to nešto o tim članovima? Govori li sva necivilizovanost koja ovih dana u bujicama isplivava iz Rječnika CANU nešto i o Predśedništvu te ustanove? Je li se to Predśedništvo ogradilo od stavova u Rječniku? Je li to Predśedništvo tražilo povlačenje Rječnika i izvinjenje građanima i državi koji su finansirali „kapitalnu“ knjigu koja ih negira i omalovažava? Nije! Taman kao što je otćutalo kad je Momir Đurović prije koju godinu, kako nas Dnevne novine podśetiše, Crnu Goru nazvao necivilizovanom, nedemokratskom, staljinističkom državom koja ne treba da postoji! Nije. A u tome Predśedništvu, vjerovali ili ne, śede osim M. Đurovića: Dragan Radonjić (potpredśednik), Ranislav Bulatović (generalni sekretar),

Milojica Jaćimović (sekretar Odjeljenja prirodnih nauka), Dragan K. Vukčević (sekretar Odjeljenja društvenih nauka), Đorđije Borozan (sekretar Odjeljenja humanističkih nauka), Pavle Pejović (sekretar Odjeljenja umjetnosti). Bar trojica posljednjih poznati su više našoj javnosti, poznati kao ljudi koji navodno zastupaju neke druge stavove. Kakve stavove zapravo zastupaju pokazuje njihova predsjednička ćutnja o nepočinstvima koja se Crnoj Gori serviraju iz kuće kojom upravljaju! Ako Vlada Crne Gore želi održati kontinuitet antihumanističkog i antinaučnog djelovanja CANU, onda bi definitivno trebala uticati na to da Momira Đurovića naslijedi neko od članova vjernoga mu Predsjedništva. Istina, između navedenih teško je odabrati favorita, ali – kako čujem – jedan od njih već je krenuo u predizbornu akciju. Ako se mudro sklone pred nepočinstvima koja su im iz Rječnika isplivala, onda bi kontinuitet mogao održati koji drago drugi akademik koji je bio uključen u izradu Rječnika. Ako se, s druge strane, želi bilo kakav diskontinuitet djelovanja CANU, onda je sasvim jasno da niko od postojećih njenih članova ne može u budućnosti predvoditi tu ustanovu niti bilo koje njeno odjeljenje. Ipak nije tačno da je CANU okupila naučni i umjetnički krem crnogorskoga društva.

Rječnik CANU pokrenuo je jedno važno društveno pitanje. Što Vlada Crne Gore planira s CANU? Planira li se i dalje sipanje u kasu institucije čije Predsjedništvo i dobar dio članstva negira Crnu Goru i omalovažava njene građane? Hoće li Vlada i dalje pristajati na činjenicu da je jedan Radoje Pajović akademik ugašene akademije, a jedan Zoran Lakić akademik formalno najviše naučne ustanove u Crnoj Gori? Čija joj je vizija Crne Gore bliža? Smatra li Vlada Crne Gore da poslove u vezi s jezičkom standardizacijom treba povjeravati i dalje Tatjani Bečanović i Rajki Glušici, koje su se u tome poslu višestruko obrukale? Sudeći na osnovu onoga za što se zalaže Vlada, reklo bi se da za ovakvu CANU u Crnoj Gori nema mjesta. Sudeći po

tome kako Vlada prećutkuje kontinuirana nepočinstva CANU, reklo bi se da CANU ne mora brinuti za sopstvenu budućnost. Otkad nema Narodne stranke, CANU je jedina ustanova u Crnoj Gori koja održava kontinuitet nepočinstava s početka 90-ih.

U slučaju da Vlada ne pokaže snage i interesovanja za rješavanje ovoga pitanja, pridružujem se inicijativi da Crnogorskoj akademiji nauka i umjetnosti barem zabrani prvi član u nazivu.

(Pobjeda, 17. jun 2016)

PREDSJEDNIK CANU PISAO POTPREDSJEDNIKU SKUPŠTINE CRNE GORE

Predsjednik CANU, akademik Momir Đurović, pozvao je potpredsjednika Skupštine Crne Gore Sulja Mustafića da posjeti CANU kako bi „u neposrednoj komunikaciji riješili sve nesporazume“ i upoznao ga o radu Crnogorske akademije nauka i umjetnosti.

- Obaviješteni smo putem medija da ste izrazili veoma negativan stav prema sadržaju „Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika“, u izdanju Crnogorske akademije nauka i umjetnosti, bez jasnih argumenata. Kako je u 21. vijeku nesporazume, ukoliko postoje, u civilizovanom svijetu moguće rješavati jedino dijalogom, a ne zloupotrebom funkcije, pozivamo Vas da posjetite Crnogorsku akademiju nauka i umjetnosti, kako bismo u neposrednoj komunikaciji riješili sve nesporazume, kao i upoznali Vas o radu Crnogorske akademije nauka i umjetnosti –stoji u pismu koje je juče objavljeno na internet stranici CANU.

Mustafić je, dan ranije, revoltiran skandaloznim tumačenjem pojedinih odrednica u Rječniku koje duboko vrijeđaju Albance, Muslimane i Bošnjake, zatražio zabranu tog leksikografskog izdanja koje je CANU najavljivala kao kulturni događaj od izuzetnog značaja za državu Crnu Goru.

(Pobjeda, 18. jun 2016)

BUMERANG
Tatjana Bečanović

Ako možeš da sačuvaš razum kad ga svi oko tebe
Gube i za to krive tebe
Ako možeš da veruješ u sebe kad svi sumnjaju u tebe...
Ako možeš da podneseš da istinu koju si izrekao
Izvrću podlaci da namame budale,
Ili da gledaš stvari kojima si život posvetio, slomljene...
(Radjard Kipling, preveo Ivo Andrić)

Rječnik je već mjesec (uh, kakva veličanstvena planeta) u raljama DPS satelita, koji glođu tuđi rad, jer svoga nemau. Nikad širega fronta, nikad glasnije hajke Domovina viđela nije. Huškanje manjina na Rječnik urodilo je plodom, gorkim doduše. 12.000 riječi jezika koji je na jedvite jade dobio svoje ime, iskasapljeno je i zaliveno neskrivenom mržnjom pod krovom Parlamenta. Posramljena Crna Gora, ponižen Parlament, ali ćute oni koji su zaduženi da brane poredak. Zašto? Jer su sami pripremali napad, ali uzeše nezgodno oružje – bumerang. A samo da su na vrijeme otvorili Rječnik, znali bi šta znači bumerang: vrsta oružja koju su koristili Aboridžini; vraća se natrag bacaču ako ne pogodi cilj. Kako li je džilitnut se, ne pogodit cilja, znaju Smail-aga i „filolozi" sa Cetinja. Podli cilj Milovih junoša (Hiki ih je zvao jungeri) jeste povlačenje Rječnika i sramoćenje Akademije. Sramota, polako ali sigurno, pada po onome ko je bacio na tuđ obraz.

Tuđi identitet je za nekoga samo „bezvrijedan papir". 12.000 riječi jezika države u kojoj neko ostvaruje svoju egzistenciju, i to prestižnu, poslaničku – to je za gospodina Đeljošaja, bezvrijedan papir. Nakon kasapljenja Rječnika, u ime naroda koji se zove DPS, Đeljošaj-delija demonstrativno ode da se isplače na

ramenu predsjednika neke druge države. Zašto? Da nije ko slučajno zatražio izvinjenje od gospodina reciklatora? Ni slučajno, mogli bismo povrijediti njegove identitetske osjećaje. To što je on svojim varvarskim činom besprizorno uvrijedio državu u kojoj živi i sve njene građane, bez obzira na to kako se nacionalno osjećaju, to okačite mačku o rep. Nije samo knjiga na čijim koricama piše Crnogorski jezik bezvrijedan papir, nego je i država Crna Gora za Đeljošaj-deliju mrtvo slovo na papiru. Đe ste velji Crnogoci da branite čast, obraz i identitet? Jer, ko je manjinama objasnio da je Rječnik bezvrijedan papir? Neko im je pomogao da dođu do tog dubokoumnog zaključka. Ah, da, intelektualci, i to crnogorski, na prvi pogled. Na drugi pogled, tužna kolona DPS satelita, koja vjeruje u partijske „istine“: da je Migo pametan, da politički direktor DPS-a blage veze s DPS-om nema, da je Gospodar vječan, kao i Domovina...

Domovino, mrtvi mjeseče iznad stijenja tvrda (Lorka), ne moraš reći hvala, jer znam da ne umiješ, ali ne daj da ti riječi kasape pod krovom Parlamenta, i to poslanici. I ponovo pitam: Zatraži li ko izvinjenje od Poslanika? Možda taze kupljeni predsjednik najvisočijega doma? Ne, niko. Raskomada Rječnik Đeljošaj-delija, al' ne pisnu Crnogorčad mlada! Zašto?

Ali nije mi toliko do države, koliko do moje malenkosti. Dok je kasapio Rječnik, Đeljošaj-delija je u patriotskom zanosu, doduše, upućenom nekoj drugoj državi, dozivao moje ime. I to celoj priči daje čudan tok. Da li je planirana reciklaža moje malenkosti? Pod kojim krovom, još ćemo viđeti! Alaha mi, Bude i Isusa, ućeraše mi strah u kosti!

Velja Majka ponovo jaše na čelu kolone partijskih intelektualaca – njih 114, jado moj, ko se ne bi prepao!? Izbori se približavaju, a Ona nije više tako moćna. Kad zagrebete malo po referencama intelektualne elite, koja će ostati zapamćena u istoriji po antiintelektualnom činu recikliranja Rječnika, na uvo vam zapjevaju svi pljevaljski tamburaši svoju staru pjesmicu: Oj, mostovi na Morači...

Primjeri iz Rječnika su pred građane iznijeli lice ratničke Crne Gore, čija se tekstualnost artikulisala kao naglašeno turkofobni (osmanofobni) diskurs. Samo podlaci mogu protumačiti primjer kao vrednosni stav autora Rječnika, a samo budale mogu nasjesti na tumačenje podlaca.

Zašto otkopavaju staru, kolonijalnu mržnju između krsta i lune? Treba im za predstojeće izbore. Ali zaboravljaju da mržnju niko ne može kontrolisati, pa ni politički centri moći. Treba gledati dalje od svog nosa iliti Buljarice...

Bremenit Mjesec na vidiku rodiće mržnju, sjajni satelit blatne zemlje prosuće je po plemenu koje i dalje „snom mrtvijem spava".

U "čisto naučnu" polemiku upleka se i anonimna gospođa iz DPS-a. Zaleleka za Ivanom Crnojevićem; fali joj, veli, đe smo ga đeli, jer je ona pažljivo pročitala sve rječničke odrednice, njih 12.000 i došla, sama samcita, do dva dubokoumna zaključka: Rječniku nedostaje Ivan, a meni naučne reference. Stručnjakinji iz DPS-a najbolje bi bilo da se uhvati Sveta, pa da crnogorskoj javnosti objasni kako je Drugi čovjek DPS-a, po sopstvenom priznanju, šef organizovane kriminalne grupe, a Prvi i Treći nijesu? Kako se samo jedna trula jabuka nađe na razgranatom stablu DPS-a, koje rađa korupciju, organizovani kriminal, nasilje, mržnju, FCJK, Pobjedu...

„Pobjeda" ulice svako jutro, sabajle, na prazan stomak, servira verbalne splačine mladih „filologa" građanima Crne Gore. Srećom, čita ih samo onaj ko mora. Tako nam traktat o stidu i zastiđu stiže od pravosnažno osuđenog silovatelja studentkinja. Izvinjavam se zbog aliteracije, omakla se, jer estetika ne ide uz gnusne svaštočine. Glaskaju se i oni što su doktorat, koliko juče, ukrali.

Mjeseče mrtvi, iznad stijenja tvrda! Ko te to opanjkao da si samo planeta, kad si ti veličanstveni satelit. Ali ne brini, kolege tvoje zabrinuše ti se za identitet, skočiše u tvoju odbranu, pa iz gliba ovozemaljskog leleču sudbinu satelitsku. Vrti ih moćni partijski mehanizam, već im se zamantalo, ali kad se krećeš po tuđem

nalogu, možeš da se zaustaviš samo kad gazda naredi. Isključiće ih tek kad Gospodaru na nos skoči Rječnik, što će biti vrlo brzo.

Već smo stigli do guslanja o četništvu, jedino tu lekciju znaju napamet – sateliti se vrte kao pokvarena ploča. Šta će biti s njima kad popadaju sa svoje satelitske visine? Kad presahne sinergija potencijala koja ih održava u DPS-orbiti, kad udare čelom o tvrdu zemlju, možda nauče da ko visoko leti, nisko pada! Legende o padu već kolaju Domovinom...

Bremanit Mjesec leži na vidiku. Kao da će roditi sunce (Niče). Ali rađa samo mrak u kome podlaci podvaljuju budalama.

I za kraj, bogougodna molba „slobodnim medijima". Ružičasta bljuvotino, molim da mi se ponovo u emisiji Minut, dva posvete barem tri minuta, valjda sam toliko zaslužila.

(Vijesti, 18. jun 2016)

RAJKU MUČE AKCENTI
Jelena Šušanj

Prije skoro deset godina hrvatski lingvista Ranko Matasović, radeći na etimološkom rječniku hrvatskoga jezika, objavio je na sajtu Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje dokumenta etimološki analiziranih riječi koje počinju slovima A, B, C, Č i Ć. Cilj mu je bio da dobije kritike potencijalnih korisnika. Javljali su se zainteresovani građani i postavljali pitanja, javljala se struka i davala sugestije, komentarisala, primjećivala greške... Na taj način Matasović je želio osigurati da njegov rječnik ode u štampu sa što manje grešaka, da ima što više „recenzija“, jer više očiju bolje vidi. Vođena izvjesno takvom dobrom praksom Crnogorska akademija nauka i umjetnosti objavila je 500 primjeraka Rječnika s opisom riječi crnogorskoga jezika koje počinju na prva tri slova azbuke i „podarila“ ih zainteresovanim korisnicima na čitanje. Cilj štampanja ovoga poklona državi otkrili su nam članovi Savjeta za izradu Rječnika u posljednjem obraćanju, dva mjeseca po izlasku prvoga toma Rječnika iz štampe: „U cilju otklanjanja eventualnih nedorečenosti i netačnosti u tekstu Rječnika, Savjet je odlučio da ovim putem pozove sve zainteresovane da primjedbe i sugestije na sadržaj Rječnika u cjelini i pojedinačno pošalju na adresu...“, nakon čega, naravno, „Savjet i autorski tim u proširenom sastavu razmotriće sve prispjele primjedbe, kao i one koje i sami utvrde, kako bi se u prvom tomu Rječnika otklonile sve nepotpunosti“. Sad je sasvim jasno zašto njih čudi ovoliko negodovanje cjelokupne javnosti. Očito cijela Crna Gora nije uspjela dešifrovati CANU-ovskim jezikom rečeno da je ovo probna verzija, koji svako može „uzeti“ u Akademiji. Kako rekoše u istome reagovanju, do njih nijesu došle sugestije i kritike koje

pune medije potonja dva mjeseca, te izgleda da oni ne koriste moderne tehnologije, no se i dalje sve mora odštampati da bi dospjelo na pravu adresu. Dakle, ono što moderan svijet radi prije štampanja publikacije preko interneta Crnogorska akademija radi na odštampanom i katalogizovanom primjerku, vjerovatno kao dokaz nasljeđa štamparije Crnojevića, koju su pri obilježavanju jubileja prije 20-ak godina kontekstualizovali kako samo oni umiju, ili možda prije kao dokaz da nijesu mrdnuli dalje od 15. stoljeća. Biće da Rječnik nema recenzenata jer su i planirani recenzenti morali doći u Akademiju po odštampani primjerak prije no daju recenziju.

U odbranu „probnog primjerka" prvoga toma Rječnika stala je njegova redaktorka, redovna profesorica Filološkog fakulteta Rajka Glušica gostujući u emisiji Klub A na Televiziji Atlas. Otkrila je ona u srijedu veče koliko cijeni svoju nauku. A cijeni je toliko da je zbog nje zaboravila ljude, društvo, kulturu, pa i sve druge nauke. Kad jedan profesor doktor opšte lingvistike izjavi da je cio tim bio toliko usredsriđeđen da ne pogriješi u akcentu i u vrsti riječi pri izradi rječnika, to može značiti više stvari: 1. da ne znaju razliku između morfologije i leksikografije; 2. da su nesigurni i da često griješe u određivanju akcenata i vrsta riječi, pa su sad to željeli izbjeći; 3. da ne znaju da je suština rječnika opis značenja koliko i opis morfoloških kategorija riječi; 4. da se pokušavaju sakriti iza nauke misleći da se javnost u to ne razumije; 5. da ne vjeruju da je suština jezika komunikacija, đe je bitnije značenje riječi, nego određivanje akcenata i vrsta riječi... Više puta Glušica je ponovila da je leksikografija, kao i leksikologija, nauka. O Rječniku kaže ovo: „To je jedno leksikografsko djelo. To je rječnik, koji nije enciklopedija, koji nije leksikon. Mi ne moramo da objašnjavamo pojmove niti događaje nego popisujemo riječi iz narodnog i književnog crnogorskog jezika. Mi moramo da poštujemo leksikografsku praksu i metodologiju. I vjerujte da u Crnoj Gori

ovim djelom je utemeljena leksikografija kao nauka. Jer to jeste nauka.“ Kad profesor istorije izjavi da rječnik ne služi tumačenju riječi, to i nekako može proći, ali kad to uradi redovni profesor lingvistike, to je zbilja zabrinjavajuće – i za institucije u kojima radi i sarađuje, i za studente kojima predaje. Niko ne spori naučnost leksikografiji, ali iz toga kako red. prof. dr Glušica shvata ovo leksikografsko djelo proizilazi da Akademiji Rječnik ništa nije trebao poslije objavljenoga Registra. A nauka kaže drugačije. Leksikografska praksa i metodologija podrazumijeva da Rječnik ima odrednicu i definiciju (to piše čak i u Rječniku CANU). Dakle, on nije samo popis riječi. „U opisnom rečniku definicije se najčešće sastoje iz opisnog dela i sinonima. U opisnom delu **tumači se pojam koji se definiše**.“ (Rajna Dragićević, Leksikologija srpskog jezika, Zavod za udžbenike, Beograd, 2010, str. 31, isticanje J. Š.)

Izjavi tako u pomenutoj emisiji red. prof. dr Glušica da „nakon ove hajke niko zaista ne govori o tom naučnom, leksikografskom“. Pa kako, prof. dr Glušice, govoriti o nauci i kapitalnim ostvarenjima kad iza toga, po Vašem priznanju, stoje nepažljivi i neiskusni naučnici?! Znamo da se na takvim rječnicima u svijetu radi godinama, decenijama čak, dok Vi slavodobitno konstatujete: „Radimo intenzivno godinu dana na tome projektu“? Kažete: „Postredaktura je rađena 2 puna mjeseca od 9 ujutro do 7 uveče.“ Poslije i redakture i postredakture toliko grešaka? Kakva vam je i redaktura i postredaktura bila dovoljno govori to što vam je za mnogo manje vremena 6-7 „filologa“ našlo toliko propusta i grešaka, koje i sami priznadoste, materijalnih, kulturnih i prije svega lingvističkih. Još nešto, pošto u saopštenju Savjeta tvrdite da „odrednice dosljedno imaju ijekavski lik“, molim Vas obratite pažnju ako budete radili završne tomove Rječnika da glagol „unaprediti“, koji ste više puta u tom „liku“ (dosljedno ijekavskom?!) upotrijebili (da ne kažem „upotrebili“) u toku emisije, ne postoji u crnogorskom standardnom jeziku.

U nauci nema žurbe, nauka ne robuje jubilejima, ona ima svoje tokove, bar ona prava nauka. Ako je Akademija baš insistirala da se pridruži državnoj proslavi jubileja, desetogodišnjici obnove nezavisnosti, hiljadugodišnjici državnosti, zašto onda na Rječniku niđe nema zvaničnoga loga proslave? Ili je Akademiji smetalo „da je vječna Crna Gora“? Da je CANU kojim slučajem uputila izvinjenje Crnoj Gori što je njen angažman u potpunosti izostao da do obnove crnogorske nezavisnosti ikad dođe, ili da se bar odrekla onoga zbornika radova sa skupa o jeziku pred donošenje Ustava, to bi zbilja bio adekvatan način da se uključi u proslavu ovoga jubileja.

Odbrana rječničke albanizacije poprimila je već prizvuk tragikomedije. Prvo smo čitali da je to rađeno u skladu s leksikografskom uobičajenom praksom, pa da riječ „nametanje“ ima pozitivan smisao, na čemu se više ne insistira, pa sad čujemo da se albanizacija ne može izjednačiti s balkanizacijom jer to nije isto budući da je „Balkan teritorija a ne etnički prostor“?! Znači li to da Albanija nije teritorija? Ili da Balkan nije etnički prostor? Da vidimo kako stvari stoje. U Rječniku se pod balkanizacijom podrazumijeva „usvajanje osobina svojstvenih jezicima i kulturama balkanskih naroda, usvajanje balkanske tradicije“, a pod albanizacijom „nametanje albanskog jezika, kulture i običaja drugim narodima“. Govori se o kulturi, jeziku i običajima Albanaca s jedne strane i kulturama, jezicima i tradiciji Balkanaca s druge strane.Govori se o narodima, što potvrđuju i riječi „usvajanje“ i „nametanje“, jer teritorije same sobom niti usvajaju niti nameću. I Balkanac i Albanac su etnonimi, nazivi stanovnika određenih područja, dakle određenih teritorija,a svaki prostor je etnički prostor ako je naseljen. Ako uzmemo u obzir da se u Rječniku Albancima smatraju samo oni rođeni u Albaniji, Bošnjacima samo oni rođeni u Bosni (ili porijeklom iz tih zemalja), pa uporedimo s ovom konstatacijom da Balkan nije etnički prostor, iz čega se izvlači dokaz da albanizacija i balkanizacija ne mogu biti isti

procesi, nekako se svojim kvalitetom nameće misao da se red. prof. dr Rajka Glušica, a kako je rekla govori u ime Autorskoga tima i Akademije, zalaže za etnički čiste države i prostore?!

Zamislimo Venecuelanca da se preseli u Evropu. Poprimiće evropske karakteristike i biće evropeiziran. Dođe li na Balkan, poprimiće balkanske karakteristike i biće balkaniziran. Ako pritom dođe u Crnu Goru, biće i crnogoriziran. Možemo otići i dalje, pa da se dolaskom u Budvu isti taj Venecuelanac i budvizira. Asimilacija od makronivoa do mikronivoa. Dakle, kako balkanizacija i albanizacija nijesu isto?

Predstavnici Akademije u svojim saopštenjima uporno pokušavaju navući nešto preko carevog novog odijela. Tako sad prvi tom Rječnika predstavljaju kao radnu verziju i pozivaju na davanje sugestija koje će biti ispravljene u letku na kraju knjige, jer su propusti i nedorečenosti ništavne. Ako Akademija misli da se svi u javnosti komentarisani propustii oni koje naknadno sami utvrde mogu štampati na letku na kraju knjige, to znači da u svome djelu ne vide ništa loše, da i dalje stoje iza njegovih postulata. Sad sve svode na „nauku“, jer je Rječnik naučno djelo, u kome su bitne vrste riječi i akcenti. A na promociji Rječnika doc. dr Jelena Bašanović-Čečović, redaktorka Rječnika, članica Redakcije i jedna od obrađivača, govoreći o budućim korisnicima, istakla je: „Oni će u njemu naći brojne informacije o narodu koji se služi jezikom čiji se rječnik izrađuje, kulturnim navikama tih ljudi, djelatnostima kojima se bave, istorijskim kontaktima sa drugim narodima.“ Treba li poslije ovoga govoriti da Akademija ne stoji i iza biranih primjera koliko i iza definicija i da Rječnik nema i kulturološku funkciju?!

Kad neko ko tvrdi da rječniku nije cilj objašnjenje pojmova utvrdi da kritičari takvoga rječnika nemaju mnogo znanja ni o jeziku ni o leksikografiji, to dođe kao kompliment. I ja na tome komplimentu u svoje ime i u ime kolega kritičara od srca zahvaljujem.

(Pobjeda, 18. jun 2016)

TAOCI RAJKE GLUŠICE

Vladimir Vojinović

U Akademiji vlada panika – to pokazuju posljednja saopštenja Predśedništva CANU, Savjeta za izradu Rječnika i pojedinaca koji u javnosti zastupaju CANU. Rasuti između želje da uspiju u namjerama i obaveze da upute izvinjenje crnogorskoj javnosti, uz priznanje grešaka, akademici i njihovi saradnici nastupaju neusaglašenim saopštenjima za javnost. Amplitude tih oglašavanja kreću se od pseudožrtveničkoga lamentiranja i stidljivoga prihvatanja krivice za neke od grešaka, preko međusobnoga optuživanja (kakvo je prenošenje krivice na najmlađe saradnike na projektu), do potpunoga negiranja stava da Rječnik treba povući.

Jasno je da u autorskome timu, Savjetu i Predśedništvu CANU, ako ga je uopšte bilo, više nema jedinstva. Pitanje odgovornosti za propast projekta izrade Rječnika sele kao vruć krompir s adrese na adresu. Ne treba misliti kako je Rječnik sam po sebi doveo do takvoga stanja akademike i njihove saradnike. U pitanju su dublje ukorijenjeni problemi, koji su, kad bi se ranije kakvom prilikom javili, bili sanirani strategijama kontrole štete. Čini se, međutim, da je pričinjena šteta ovoga puta prevelika da bi zakulisna akademijska lobiranja ućutkala stručnjake, predstavnike manjina i medije. Eto zašto iz CANU sve manje upotrebljavaju sintagmem „čisto politikantstvo“. Zamjena teza više ne prolazi. I svima je u CANU jasno da su potonja činjenja proizvela i političku štetu. Kako – to se zna. Kome – to ćemo još viđeti. Predśednica Savjeta za izradu Rječnika, kominstrica u Ministarstvu prosvjete Tatjana Bečanović predviđa da će Rječnik da „Gospodaru na nos skoči, što će biti vrlo brzo“. No u svakome slučaju, Akademija sad žanje ono što je davno posijala.

Mnogo prije nego što je ideji obnove crnogorske nezavisnosti uzviknuto – no pasarán...

Pa da vidimo kad su posijane i kako su rasle akademijske tikve. Nikome nije stran podatak da je propašću dinastije Petrovića ime Crne Gore nestalo s mape ravnopravnih južnoslovenskih naroda. Ključne visokoškolske i naučne institucije osnivane su tek u decenijama nakon Drugoga svjetskog rata. Ipak, Crna Gora je i u eri Josipa Broza Tita kasnila za sušedima. Čak je propao i prvi pokušaj osnivanja Naučnoga društva Crne Gore, početkom pedesetih godina. A onda je 1971. godine Skupština SR Crne Gore, kojom je predśedavao Vidoje Žarković, donijela Ukaz o proglašenju Zakona o Društvu za nauku i umjetnosti Crne Gore. To tijelo imalo je zadatak da stvori uslove za osnivanje prve crnogorske akademije. Pune dvije godine kasnije Matičarska komisija izabrala je 25 redovnih i 17 dopisnih članova Društva. Da se i u tome poslu ozbiljno kasnilo, svjedoči iskaz Vidoja Žarkovića, koji je na drugoj svečanoj śednici Društva rekao kako „Socijalistička Republika Crna Gora očekuje da će Društvo za nauku i umjetnost" privesti kraju ideju osnivanja Akademije nauka i umjetnosti, tj. da „ona očekuje da će Društvo, ubrzano i uspješno, otkloniti i posljedice relativnog zakašnjenja u osnivanju ove institucije." (Godišnjak Društva za nauku i umjetnost Crne Gore. Titograd. I/1973, 1, 91.)

Pet godina nakon usvajanja Zakona o Društvu, ta ustanova transformisana je u Crnogorsku akademiju nauka i umjetnosti. CANU je krenula s radom, ali s novim kašnjenjem, pa su, iščekujući izbor u redovne, vanredne ili dopisne članove pojedini naučnici i umjetnici postali članovi drugih akademija. A onda se, samo godinu nakon smrti Maršala, počinju javljati i problemi u strukturi, zbog kojih ostavke Akademiji podnose Mihailo Lalić i Radovan Zogović.

Kakav je bio dalji rad CANU najbolje govori građansko nezadovoljstvo koje je izazivao rad Akademije početkom

devedesetih godina. Ono je eskaliralo u septembru 1993. godine, kad su skup o Njegošu prekinuli Cetinjani, optužujući akademike za „udvoričko ponašanje prema vlastima u Beogradu“. Sljedeće godine u crnogorskome parlamentu povela se diskusija o izmjeni Zakona o CANU. Vrlo je interesantno viđeti ko je tada i kako polemisao o statusu Akademije. CANU su za nerad i neobavljanje poslova zbog kojih je osnovana oštro kritikovali Radoslav Rotković i Slavko Perović. Perović je tvrdio da „u CANU sjedi 95 odsto akademika koji se nacionalno izjašnjavaju kao Srbi ili Srbi iz Crne Gore“ i da „oni svoj naučni rad stavljaju u funkciju brisanja Crne Gore i Crnogoraca.“ (Pobjeda, 1. jul 1994, 3) Na te stavove Aćim Višnjić, poslanik Srpske radikalne stranke, odgovarao je prijedlozima poput onoga da se CANU pripoji SANU. „CANU je nepotrebna“, kazao je Višnjić, „kao samostalna institucija i molim da mi se odgovori da li ima manjeg prostora u svijetu a da ima akademiju.“ *(Pobjeda,* 1. jul 1994, 3)

Dešavanja iz devedesetih godina samo su potvrđivala teze o nesposobnosti CANU i propadanju krupnih nacionalnih projekata koji bi se povjerili Akademiji. Poznato je, recimo, da su Crnogorci bili na putu da objave Enciklopediju i da je za taj posao bio zadužen Leksikografski zavod. Ali Zavod je ugašen 1991. godine, da bi 1996. godine projekat bio dodijeljen kome drugo do – CANU. Znamo kako je i taj posao završen. Za isplatu honorara za 500 angažovanih lica potrošeni su novci dovoljni da se isplate dvije mjesečne zarade svim zaposlenim u nikšićkoj opštini. Nije objavljeno ni slovo, naravno, ali veoma je interesantno da je stranu konstruktivne kritike tada zastupao i Balša Brković, danas član Savjeta za izradu spornoga Rječnika, koji je u avgustu 1998. godine obavijestio crnogorsku javnost o brojnim propustima i greškama u Alfabetaru Enciklopedije CANU. Brković je tom prilikom zapisao: „Sve to daje nadu da će nova redakcija ECG smoći snage da u konačnoj verziji

Alfabetara ECG ispravi barem dio propusta. Crna Gora nije dovoljno bogata da se za ispravljanje grešaka čeka – drugo izdanje. Posebno što će ono, ovim tempom rada, doći na red – tek krajem narednog vijeka. Najkritičniji čitaoci enciklopedija obično se javljaju poslije njih – i to treba imati u vidu.“ *(Vijesti*. 26. 08. 1998, 10) Međutim, CANU je iznijela cijeli konglomerat „argumenata“ koji su trebali da opravdaju loše obavljen posao. Jedan od ključnih krivaca za neuspjeh u tome poslu, po ocjeni CANU, bila je – Vlada.

Ni danas nije drugačije. Razloge propasti najnovijega projekta iz CANU vide u djelovanju Vladinoga Fakulteta za crnogorski jezik i književnost s Cetinja. Ipak, iz CANU se dva mjeseca nakon prvih kritika čuje kako su u autorskome timu spremni da isprave neke počinjene greške. CANU i predśednik zovu u goste sve zainteresovane za promjenu sadržine Rječnika. Bilo da ih je na taj potez naćerao ośećaj usamljenosti, bilo da i dalje samo robuju izraubovanim metodama „obrade neistomišljenika“, akademici su i tim činom pokazali nesposobnost. Umjesto da stručne i naučne probleme rješavaju na vrijeme, radom na naučnim skupovima, oni pozivaju građane na neformalne śednike, da ih na taj način ubijede u navodnu naučnu ispravnost Rječnika. Akademici kao da ne shvataju da šolja čaja i čašica pretkabinetskih razgovora nije dovoljna da se amortizije nezadovoljstvo, recimo predstavnika manjina. Uostalom, zar poslanik Đeljošaj odluku o reciklaži nije donio upravo nakon boravka u CANU? No, ko zna, moguće da će CANU, kad se preseli u novu zgradu, nabaviti i fiskalne kase, zbog čega bi gosti mogli iz nje odlaziti i zadovoljniji. Jedno je sigurno, akademici će, kad uvedu fiskalnu kasu, moći lako da prebroje prodate primjerke svojih izdanja. Jer, neka što tome sad teško može ući u trag i Poreska uprava, nego se i njihovi saradnici na projektu izrade Rječnika namučiše da izbroje koliko je primjeraka toga izdanja uopšte u opticaju. Postavlja se pitanje, kako

onda pojedini članovi Savjeta, koji zdušno brane ovaj propali projekat, uopšte mogu da izbroje kvadrate stambeno-poslovnih objekata kojima raspolažu? I hoće li to, sad kad neki od njih obavljaju i političke i državne funkcije, umjesto njih učiniti institucije?

Da vidimo, dakle, zašto CANU ne priznaje poraz? Zašto ne povlači Rječnik?

Jasno je da je u pitanju nemogućnost pojedinaca da naprave razliku između ličnoga i opšteg interesa. Jer, kad Rajka Glušica kaže da bi „povlačenje Rječnika bila kapitulacija“, ona zapravo svima poručuje da bi to bilo i njeno priznanje sopstvenoga neznanja. Razumije se, dakle, zašto Glušica nije za povlačenje Rječnika, ali se ne može razumjeti zašto crnogorsko društvo, pojedini članovi CANU i najmlađi saradnici na projektu izrade Rječnika moraju biti taoci Rajke Glušice.

I umjesto da poslušaju neke od razumnijih članova Savjeta za izradu Rječnika i upute izvinjenje uz povlačenje Rječnika, u rukovodstvu CANU slijepo slijede „lingvističku liderku“ koja svojim nevještim izjavama i dalje urušava crnogorski naučni potencijal. Ko ne vjeruje ovoj tezi, neka pogleda snimak gostovanja Rajke Glušice na Televiziji Atlas. I neka obrati pažnju na pokušaj Glušice da odgovori na jednostavno novinarsko pitanje, ono o Mjesecu... Ta se, skoro treš slika sasvim uklapa u odličnu, humorom nadojenu kolumnu Andreja Nikolaidisa. On je za Al džaziru pisao i o Rječniku, i to o odnosu CANU i Mjeseca. Da ga citiramo: „Šta im je Mjesec skrivio, pitate se sad? To je barem jasno: ne bio se poperiti na turski barjak.“

Jasno je, dakle, kome je Mjesec kriv, i ko se, po onoj narodnoj, uobičava srditi na nebeska tijela, ali treba obratiti pažnju i na potonji „argument“ CANU kojim se pokušava odbraniti od kritika da su u Rječniku neadekvatno opisali termin albanizacija. Poručuju oni koji su radili na Rječniku da su naknadno upoređivali njihov tretman tog termina i tretman istoga u

albanskome rječniku. I da su ta dva tretmana identična. Ma nije valjda? Jeste da naši akademici nijesu, razumije se zbog čega, naveli i to u koji su rječnik albanskoga jezika zavirili i đe su pronašli sličnost u tretmanu termina albanizacija, ali u Rječniku albanske Akademije uz termin shqiptariz nema objašnjenja koje bi opravdalo tumačenje toga termina u leksikografskom timu CANU. Ko ni u to ne vjeruje, neka sam zaviri u Rječnik albanske Akademije.

I, na kraju, ovo. Iz CANU dosad nije odgovoreno na najznačajnije pitanje koje nameće ovakav Rječnik. Jasno je da je to i najneugodnije pitanje, da je pitanje svih pitanja vezanih za Rječnik. Zašto? Pa zato što akademici hoće da crnogorsku javnost ubijede u to kako im je želja bila da popišu crnogorske riječi i da daju primjere kako se u crnogorskome jeziku te riječi koriste. E pa dobro. Neka onda gospoda lingvisti, leksikografi, leksikolozi i akademici CANU objasne otkud ekavica u Rječniku? I zašto uz pojedine crnogorske riječi stoje cijele rečenice preuzete iz književnih i naučnih tekstova napisanih na standardnome srpskom jeziku?

(Pobjeda, 19. jun 2016)

UČENA DOMINISTRICA KIPLING

Adnan Čirgić

Otkad je prije neku veče čuvena znanstvenica, koja je svoja znanja o crnogorskome jeziku sticala u Naučnome društvu za negovanje i proučavanje srpskoga jezika, protužjela nad gorkom sudbinom Akademijinih leksikografa što svoje naučne odgovore na politikantsku hajku nemaju đe iznijeti, otvorila su se vrata i jednoga medija, dosad inače zatvorenog im, te se svom silinom svoje pameti, nauke i znanja rasprostrla preko cijele stranice toga medija portparolka čuvene znanstvenice, inače poznata i kao dominstrica Kipling, autorica Priprostih priča ispod vrhova Gorice. E sad već ni vrlo iskusni stručnjaci iz oblasti psihijatrije, psihologije, psiholingvistike i analize diskursa ne bi mogli znati što je u tome rasprostiranju intelektualno vlasništvo same portparolke, a što čuvene znanstvenice koja se iza nje skriva. Jedno se ipak sa sigurnošću može znati: čuvena znanstvenica uskoro će morati tražiti novu portparolku jer se ova suviše otanjila da bi se ona mogla iza nje kriti. U korpusu koji je formirala, ne mislimo sad na onaj leksikografski korpus, čini se da se nazire jedna koja će se dobrovoljno javiti da odmijeni otanjalu portparolku, a i imenom se svojim djelimično uklapa u ksenofobični milje svojih nastavnica.

A sad da vidimo čime se to ksenofobi bave. Svoj znanstveni uzlet poetesa dominstrica počinje čuvenim stihovima: „Ako možeš da sačuvaš razum kad ga svi oko tebe gube i za to krive tebe...“ Izgleda da je dominstrica bila Kiplingova inspiracija kad je pisao čuvenu pjesmu o čovjeku. Ili je možda umislila da je ona sama Kipling, ili čak onaj Kiplingov čovjek. Kako god, „ovde ljudsko zapire poznanje“. A da vidimo sad kako dominstrica Kipling i čuvena znanstvenica žele unaprediti ovu raspravu o Rječniku. (Molim lektore da glagol unaprediti ostave u obliku

koji je ovđe dat jer ga čuvena montenegristkinja iz Društva za negovanje srpskoga jezika i dalje upotrebljava i preporučuje!)

U prvoj rečenici kažu: „Rječnik je već mjesec (uh, kakva veličanstvena planeta) u raljama DPS satelita, koji glođu tuđi rad, jer svoga nemau.“ Molimo gdina Slobodana Backovića, leksikografa CANU zaduženog za nebeska tijela, da utiče na svoje kolege da kad dođu do slova S u Rječniku, pod odrednicom satelit ne dozvoli nipošto da se upiše da je Mjesec Zemljin satelit no neka tu riječ ilustruju citiranom rečenicom vrhovnice leksikografskog tima CANU. (Nemojte uzimati sitnu grešku da se taj Rječnik glođe mjesec, a ne puna dva mjeseca.) Dalje uznesena znanstvena poetesa objašnjava što je bumerang, ali – budući da je, uz sumnjivu etimologiju, već objašnjen u njihovu Rječniku – ovđe se na to nije potrebno dalje osvrtati. No zato evo još jedne rečenice koju u Rječniku nipošto ne bi smjeli propuštiti kad dođu do slova DŽ: „Kako je džilitnut se, ne pogodit cilja, znaju Smail-aga i ‘filolozi’ sa Cetinja.“ I obavezno neka naglase da su tu rečenicu preuzeli iz naučnoga stila! Čiča Draža će se sigurno ljutnuti ako u Rječnik ne metnu makar i jedno tepanje Hitleru, što je jadni antifašista Dražo pri tako slobodarskoj ličnosti. I tu učena poetesa nudi primjer i za odrednicu i za njenu kontekstualizaciju: „Podli cilj Milovih junoša (Hiki ih je zvao jungeri) jeste povlačenje Rječnika i sramoćenje Akademije.“ Hiki, dakle, ulazi u Rječnik, i onda kako bi rekli Akademijini leksikografi čija je svaka druga Njegoševa: „mrijet neće dok svijeta traje“. Nakon Hikija znanstvenice udarile znanstveno pranje po Đeljošaju: „Nije samo knjiga na čijim koricama piše Crnogorski jezik bezvrijedan papir, nego je i država Crna Gora za Đeljošaj-deliju mrtvo slovo na papiru.“ Đeljošaj se još nije osušio u znanstvenoj mašini za pranje ljudi dominstrice Kipling i njene šenke, a već se pali mašina za kolektivno ispiranje: crnogorski intelektualci su, izrekoše one svoje znanstveno eureka i prije no ga patentiraše, „tužna kolona

DPS satelita, koja vjeruje u partijske 'istine': da je Migo pametan, da politički direktor DPS-a blage veze s DPS-om nema, da je Gospodar vječan, kao i Domovina...". A kad znanstvena istina iziđe oprana iz mašine za kolektivno pranje dominstrice prosvjete i njezine šenke, svi ćemo, kako se vidi, ostati prosvijetljeni saznanjem: da je Migo nepametan, da Gospodar nije vječan kao ni njegova Domovina. Odista, čista leksikografska nauka! A već na porukama učene dominstrice zaviđeli bi i njoj ljubimiji Hiki i Draža. E kad obrađivači Rječnika dođu do slova M i odrednice mržnja, mogu slučajnim uzorkom uzeti koju drago rečenicu učene dominstrice Kipling.

Preskočimo sad pokoji pasus jer bismo morali citirati još neka znanstvena otkrića Učene koju je degutantno i citirati, pa se zadržimo malo na objašnjenju vrhovne leksikografkinje zašto nema Ivana Crnojevića u Rječniku CANU. Evo čisto naučnoga obrazloženja – u stilu CANU leksikografije: „U 'čisto naučnu' polemiku upleka se i anonimna gospođa iz DPS-a. Zaleleka za Ivanom Crnojevićem; fali joj, veli, đe smo ga đeli, jer je ona pročitala sve rječničke odrednice, njih 12.000, i došla, sama samcita, do dva dubokumna zaključka: Rječniku nedostaje Ivan, a meni naučne reference. Stručnjakinji iz DPS-a najbolje bi bilo da se uhvati Sveta, pa da crnogorskoj javnosti objasni kako je Drugi čovjek DPS-a, po sopstvenom priznanju, šef organizovane kriminalne grupe, a Prvi i Treći nijesu?" Izgleda da je Učena misleći na Sveta zaboravila da Ivan ipak nije Ivan, pa čak i kad ona o njemu govori, nego Ivan Crnojević, onaj o kojemu je Vuk Karadžić (onaj isti Vuk Karadžić čiji je leksikografski rad CANU odbacila) polovinom XIX vijeka zaspisao da je svijest o njemu u Crnoj Gori živa kao da je juče umro. No eto Ivanbeg od prevelike učenosti Učene i njoj podobnih pade u zaborav pred naučnom zaokupljenošću dnevnopolitičkim temama. A sad nam ta učenost sluti i pad „Ivanbegovine".

Kad leksikografi CANU stignu do slova J i odrednice jabuka, neka ne preskoče ovu divnu kontekstualizaciju iz naučnoga stila učene dominstrice: „Kako se samo jedna trula jabuka nađe na razgranatom stablu DPS-a, koje rađa korupciju, organizovani kriminal, nasilje, mržnju, FCJK, Pobjedu...“ A i za odrednicu filolog evo adekvatne kontekstualne upotrebe iz dominstričina naukovanja: „‘Pobjeda’ ulice svako jutro, sabajle, servira verbalne splačine mladih ‘filologa’ građanima Crne Gore. (...) Tako nam traktat o stidu i zastiđu stiže od pravosnažno osuđenog silovatelja studentkinja.“ Potonjom rečenicom nam Učena pokaza odakle uči. Jevremovi su Dnevnici odista prvorazredni izvor za istinito sagledavanje crnogorske društvene istorije. Tu je sigurno i naučila da piše i o udaranju čelom o tvrdu zemlju svojih neistomišljenika. Ali, ako, ako, sve je to i dalje čista naučna leksikografija i odgovor na politikantsku hajku protiv Rječnika CANU.

I još samo jedna sugestija leksikografima CANU (izgubih im adresu, pa se nadam da se ne ljute što im ove dobronamjerne sugestije upućujem preko sredstava javnog informisanja). Kad budu obrađivali medij i minut, nipošto neka ne propušte i ove rečenice iz naučnoga diskursa portparolke: „I za kraj, bogougodna molba ‘slobodnim medijima’. Ružičasta bljuvotino, molim da mi se ponovo u emisiji Minut, dva posvete barem tri minuta, valjda sam toliko zaslužila.“

Ovim tekstom nijesmo imali namjeru odgovarati učenoj gospođi dominstarki, portparolki CANU, predšednici Savjeta za izradu Rječnika itd. Htjeli smo samo dobronamjerno pomoći leksikografskom timu CANU da iz njezina naučnog diskursa iskoriste djelove pri nastavku rada na svom kapitalnom Rječniku crnogorskoga narodnog i književnog jezika. Jedino, i pored najbolje namjere, ne znam u koju kategoriju svrstati njezine riječi – u narodne ili književne. Ipak će to najbolji znati ona jer je svojom učenošću bila stigla čak i do mjesta šefa doktorskih studija.

Jedan citat učene dominstrice ostavih za kraj, a neka ga leksikografi CANU iskoriste đe im se ukaže zgodno: „Sramota, polako ali sigurno, pada po onome ko je bacio na tuđ obraz.“ Taj je citat dominstrica upamtila iz vremena prije no što joj je Jevrem postao obavezna lektira.

(Pobjeda, 20. jun 2016)

TRANSFER BLAMA

Sanja Orlandić

Na početku ovoga osvrta na Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika CANU želim da čestitam Autorskom timu na svim odrednicama koje su tačno definisane. Vrlo je važno to što prije naglasiti, imajući u vidu da je takvih odrednica iz dana u dan sve manje i još je neizvjesno koliko će ih ostati nakon ponovnih čitanja jer je očito da niko ne namjerava povući ovaj uradak. Teško je raditi na rječnicima, pa i kad je riječ o onim dijalektološkim, treba uhvatiti toliko toga neuhvatljivog. Upravo zbog toga je rad na sveobuhvatnom, opštem rječniku jednoga jezika morao biti mnogo ozbiljniji. I nakon početnog prelistavanja nametnula mi se misao da Rječnik u cjelini niko nije detaljno pročitao prije objavljivanja, ali onda rekoše da ni nakon nekoliko iščitavanja ne vide greške, a tu već imamo problem. Spočitavanje kritičarima da Rječnik nijesu uzeli u ruke izlišno je komentarisati, jer ni najmaštovitiji ne bi mogli izmisliti ono što je iznijeto prethodnih neđelja. Osnovni je savjet upućen svima onima koji na Rječniku rade da ipak iščitaju noviju stručnu literaturu, kako se u nekom novom izdanju ne bi dogodilo da prefiks a – izjednače s prefiksom ne – te da u skladu s tim amoralno ne tumače kao nemoralno (str. 58), pa da nam svima bude neprijatno, da ne kažem aprijatno. Konfuzija koju proizvodi Rječnik vidna je i u primjerima ateiste i ateistkinje. Ateizam je dobro definisan, ali je ateista prema autorima Rječnika osoba koja ne vjeruje u boga, a ne osoba koja odriče njegovo postojanje. No ateista je još dobro prošao, on bar nije nevjernik, dok je ateistkinja, kako navode, i nevjernica (str. 97). Nepoznavanje značenja prefiksa prouzrokovalo je još neprecizniih objašnjenja, no o takvim i sličnim uskostručnim

pitanjima biće riječi na drugome mjestu. Ošećam potrebu da korisnicima Rječnika preporučim da kad sretnu osobu s albinizmom ne kažu da joj je koža nenormalno svijetla, kako stoji u objektivnoj, stilski neutralnoj definiciji te rječničke odrednice (str. 44).

Istoga mjeseca kad se pojavio Rječnik u Podgorici je održana „Regionalna ekspertska konferencija Jezici i nacionalizmi“, čija je „osnovna namjera (...) da se kroz otvoreni dijalog lingvista i drugih stručnjaka problematizuje pitanje postojanja četiri ‘politička’ jezika na prostoru nekadašnjeg hrvatsko-srpskog/srpsko-hrvatskog, kao i sve one značajne izazovne teme u kojima se lingvistička nauka neprincipijelno ukršta s identitetskom politikom“ (www.cgo-cce.org). Pomenuti lingvisti i drugi stručnjaci koji su učestvovali na ekspertskoj konferenciji čine dio tima koji je radio na Rječniku, pa očekujemo publikaciju u kojoj će biti iznešeni zaključci s te konferencije, mimo onih medicinskih koji su odjeknuli u medijima, kako bismo znali da li ta četiri jezika u objektivnoj stvarnosti postoje i kako bismo mogli postaviti dodatna pitanja (npr. otkud rječnik političkom jeziku čije postojanje treba preispitati?). Zasad iz Rječnika ne možemo saznati postoji li recimo bosanski jezik pošto se pod odrednicom bosanski kao ustaljena veza riječi navodi samo bosanski lonac (str. 263). Interesantno je da u Rječniku nemamo ustaljenu vezu bosanski jezik, koji je prema Ustavu jezik u službenoj upotrebi u Crnoj Gori, a imamo bugarski jezik, baltički jezici ili bantu jezici. Da nijesu Albanci najgore prošli, govori podatak da se albanski jezik pominje, doduše pod priloškom odrednicom (str. 44).

Iako je o korpusu bilo riječi prethodnih dana, moram pomenuti da me je obradovalo što se u njemu našlo i djelo Nikole Lopičića, čiji je jezik bogat karakterističnom crnogorskom leksikom. Razočarala sam se već u vezi s odrednicom bolest jer nedostaje varijanta bolijest, kako piše u Lopičićevoj najpoznati-

joj pripovijeci, a i ovo je rječnik književnog i narodnog jezika, pa se tu morala naći po oba osnova. Vjerovatno je to softverski propust, mada je čudno da softver zablokira i kod Branka Miletića, koji je takođe naveden u korpusu, a koji je tu riječ zabilježio u crmničkome govoru u kojem ona i danas živi, kao i na mnogo široj teritoriji (naravno ovo pod pretpostavkom da su koristili Miletićevu studiju Crmnički govor jer preciznih bibliografskih podataka u Rječniku nema). U našoj objektivnoj stvarnosti ove godine se obilježava deset godina od obnove nezavisnosti i hiljadu godina državnosti, pa smo na mnogim bilbordima imali priliku viđeti sliku pečata arhonta Petra. Ako neko ne zna ko je ili što je arhont, nema što tražiti odgovor u Rječniku CANU jer ni te odrednice nema. Opet vjerovatno greškom softvera jer se u korpusu morala naći ako je već korišćen Istorijski leksikon Crne Gore, u čijem prvom tomu stoji da je „arhont Petar prvi dukljanski vladar o kome postoji pouzdani istorijski izvor". Odrednica bilbord postoji, što smo čuli i na promociji ovog kapitalnog djela naše kulture, čime nam je sugerisana njegova savremenost. Međutim, vegana nema, a i vegetarijanac je netačno definisan, dok odrednici android treba dodati i značenje operativnog sistema mobilnih uređaja. Sve bi to trebalo dodati i izmijeniti na letku s ispravkama o kojem članovi Autorskoga tima govore, ako bude mjesta.

Sve češće čujemo Buljarice umjesto Buljarica, Brezni umjesto Brezna, Boljari umjesto Boljare i sl., pa sam htjela provjeriti u kojem su se obliku našli u Rječniku. Međutim, nema ih ni u jednom. Nema ni Bečića. A Baošića ima. Nijesam uspjela odgonetnuti zamršene leksikografske procedure prema kojima su se neki toponimi u Rječniku našli, a drugi nijesu. Možda je sve samo skretanje pažnje s dnevnih tema, pa su krivi radovi na putu do Budve, koji su se zaista odužili, tako da će leksikografi CANU odmah po okončanju radova stići do Buljarice da provjere toponim u njegovoj objektivnoj stvarnosti i dopuniti Rječnik.

Neka ovo posluži kao putokaz kako bi se u opštem rječniku crnogorskog jezika našlo što više crnogorskih toponima. Prema istoj leksikografskoj proceduri vjerovatno su se selektivno našli i evropski gradovi i države i njihovi stanovnici, svjetske da i ne pominjemo. Navešću samo neke. Dakle, imamo Beograd, Beograđanina i Beograđanku, Beč, Bečliju i Bečlijku, Berlin, Berlinca i Berlinku, imamo i Atinu, Vatikan i Veliku Britaniju, te Albaniju, Albanca i Albanku, Austriju, Austrijanca i Austrijanku, Bosnu, Bosanca i Bosanku, Bugarsku, Bugarina i Bugarku, ali nemamo Ankaru, Budimpeštu, Bukurešt, Bern, Brisel ni Varšavu, niti Andoru, Belgiju, Bjelorusiju i dr.

Čovjek svakog dana nauči nešto novo, pa tako sam i ja, listajući ovo kapitalno djelo, naučila da baba u prenesenom značenju može biti muškarac koji je beskarakteran (tu je, str. 113, naveden jedan pogrešan primjer, što bi takođe valjalo ispraviti na onom letku), da je alapača ženska osoba sklona torokanju, str. 42 (zanimljiv izbor riječi u rječničkoj definiciji, koja prema leksikografskim pravilima mora biti stilski neutralna, neobilježena). Za razliku od babe, koja je u prenesenom značenju beskarakteran muškarac, a ne osoba, čak ni muška osoba, alapača je isključivo ženska osoba. Pored toga što je brisač predmet koji služi da se njime nešto obriše ili o koji se nešto briše, on je i osoba(!) koja nešto briše, dok je brisačica ženska osoba(!) koja nešto briše (str. 289). Što briše brisač nije navedeno, a brisačica briše uglavnom izlog ili prozor, pretpostavili su autori jer primjera upotrebe nema. Primjera nema ni u prvom tomu Rečnika srpskohrvatskoga književnog jezika iz 1967. u kojem nalazimo gotovo identičnu definiciju pomenutih odrednica, osim što je brisač prema srpskohrvatskom jeziku 1967. brisao izloge, a danas to u crnogorskom jeziku, za razliku od brisačice, više ne radi. Sva sreća da sam plod ananasa gledala, jer ko zna što bih mogla zaključiti prema opisu iz Rječnika, đe nam pojasniše da ananas ima oblik šišarke (str. 62).

Kad sve ono što su moje kolege iznijele u javnost vezano za Albance, albanizaciju, Bošnjake i islam, za antifašizam i Dražu, da ne pominjem brojne lingvističke anahronosti i pogrešne interpretacije, nije rezultiralo povlačenjem ovoga Rječnika, svjesna sam da bitnijeg uticaja neće imati ni ovih nekoliko dodatnih 'sitnih propusta', ali bih najljubaznije zamolila Autorski tim da, pošto to nije učinjeno pod odrednicom blam, kad dođu do transfera, kao ustaljenu vezu riječi uvrste transfer blama. To je moderan sintagmem pod kojim se podrazumijeva da neko ošeća stid zbog nečeg što je uradio ko drugi. To je zapravo ono što mi ošećamo kad uzmemo Rječnik jer crnogorski jezik ovo nije zaslužio.

(Pobjeda, 20. jun 2016)

ŠTA POSLIJE RJEČNIKA?
Milenko A. Perović

Ne treba uništiti prvi tom Rječnika crnogorskoga jezika! Barbarski je čin uništavati čak i loše knjige. Ako bi se to učinilo, njegovim stvoriteljima dala bi se zgoda da raspravu o svojim neznanjima, nekompetentnostima pa i lošom namjerama prepokriju jeremijadama da su progonjeni na pravdi boga.

Rječnik ne treba ni povlačiti iz javnosti! Njegovim bi se producentima tako načinila velika usluga. Kad bi ga nestalo, više se provjeriti ne bi moglo šta su bili „poklonili" Crnoj Gori za desetogodišnjicu nezavisnosti. Rječnik treba sačuvati kao spomenik moralne nesolidnosti njegovih naručilaca i naučno-stručne nesolidnosti njegovih sačinilaca.

Važnije je pitanje šta s institucijom u kojoj je sačinjena ova neobična knjiga? Odavno se u Crnoj Gori na raznim stranama razmišlja šta činiti s Crnogorskom akademijom nauka i umjetnosti. Kolona njenih ogrešenja o Crnu Goru, njenu kulturu, jezik i identitet preduga je i ne prekida se do današnjega dana. Rječnik je došao kao kap koja preliva čašu. CANU je napokon do paroksizma dovela pitanje o svojoj daljnjoj sudbini. Kakve su mogućnosti odluke o njoj na raspolaganju onima koji odlučuju o njoj po zakonima države Crne Gore? Reklo bi se, postoje tri osnovne mogućnosti.

Prva mogućnost je da državna vlast s indiferencijom prepusti da se problem postojanja ovakve CANU riješi sam od sebe. To bi značilo da CANU ostane ovakvom kakva jeste, s upravom kakva je i dosad bila (eventualno, s kadrovskim rokadama kojima se ništa bitno ne mijenja) i s arogancijom uvjerenja da joj se može sve što hoće! Ova mogućnost implicira da bi CANU zapravo bila nagrađena što je jednom knjigom uspjela duboko uvrijediti Albance, Bošnjake, Crnogorce, antifašiste, čak i Srbe (švercujući ekavski srpski jezik kao crnogorski jezik!).

Druga je mogućnost da državna vlast odlučno zahtijeva radikalnu kadrovsku reorganizaciju CANU. Ona bi značila povlačenje kompletnog rukovodstva CANU na čelu sa sadašnjim predšednikom. Svojom naučnom politikom ta je uprava dovela CANU do potpunog gubitka društvenog i naučnog ugleda. Ova mogućnost podrazumijeva jasno i nedvosmisleno izvinjenje CANU građanima Crne Gore ne samo zbog skandaloznog Rječnika, nego zbog svega što je ta institucija učinila protiv vitalnih interesa građana i Crne Gore kao države.

Treća je mogućnost da državna vlast raspusti Crnogorsku akademiju nauka i umjetnosti. Država Crna Gora je Referendumom 2006. godine svoje povijesno postojanje stavila na nove i zdrave temelje. To je moguće učiniti i s organizacijom elitne nauke u jednoj novoj akademiji. Smisleno bi je bilo nazvati – kako zbog diskontinuiteta s onim što nije valjalo u CANU, tako i zbog kontinuiteta s onim što je u njoj valjalo – Akademijom nauka i umjetnosti Crne Gore.

Potonja predočena mogućnost zahtijeva politički najtežu i najosetljiviju odluku. No, ta je odluka najbolja, jer je najodrživija. Njome se jedino mogu objediniti najbolji naučni i umjetnički potencijali koje Crna Gora danas ima rasute u CANU, DANU, izvan jedne i druge, kao i u dijaspori!

Jedan primjer najbolje može pokazati kako se dolazi do najbolje odluke kad se to zaista hoće. Beogradska Velika škola je poslije Majskog prevrata 1903. godine došla pod udarnovih karađorđevićevskih vlasti. Razlog je dijelom bio u tome što je bila žariste svrgnutih obrenovićevaca, dijelom zbog lošeg kvaliteta. Velika škola je ukinuta. Donesen je dobar zakon o univerzitetu i formirana svjetski relevantna matična komisija za nastavni kadar novoga Beogradskog univertiteta. Kvalitet koji je uspostavljen tim smjelim odlukama, Beogradski univerzitet održava do danas!

Par riječi o zaduženjima konsultanata i obrađivača te o ilustracijama u Rječniku. Jedan od uslova za izradu opšteg opisnog

rječnika srednjeg (jednotomnog) ili velikog (višetomnog) tipa jeste izrada terminoloških rječnika. U izradi terminoloških rječnika, radi preciznosti, uvijek se preporučuje učešće stručnjaka u radnim grupama iz određenih oblasti: poljoprivreda, zanatstvo, tehnika, elektronika, medicina, mehanika, mašinstvo, društvene nauke, prirodne nauke itd. (oko 20 oblasti). Izradom ovih rječnika uglavnom se završava angažovanje predmetnih stručnjaka. Jedan dio fonda stručnih riječi i izraza terminoloških rječnika unosi se kasnije kao obrađeni leksemi od strane zaduženih leksikografa u jezički rječnik. Izrada jezičkog rječnika je u većini slučajeva posao grupe lingvista i konkretne lingvističke istraživačke institucije. Kvalitet jezičkog rječnika je u njegovom sadržaju. Kvalitet se ne dobija fiktivnim dodavanjem pojedinih poznatih i istaknutih ličnosti.

U predgovoru Rječnika tražili smo i pojedina zaduženja članova radnih grupa po oblastima. Pošto to nije moglo da se navede za pojedine članove Savjeta, trebalo je barem da se kaže za redaktore i obrađivače. Ne zna se ko je od obrađivača obrađivao strukturu leksema (tvorbu, morfeme), ko je tumačio i upoređivao značenje riječi i izraza, ko je vršio izbor navedenih primjera i po kojoj osnovi itd. Na ovaj način – nikome loše i svima dobro. Članovi obrađivačke grupe su po svemu sudeći imali opšta zaduženja, a ne određena na osnovu jezičkih zahtjeva, kako je moralo biti imajući u vidu njihov dosadašnji istraživački lingvistički rad, ili pak afinitete i opredjeljenja.

Na samom početku trebalo je osnovati Redakciju za izradu Rječnika, izabrati glavnog i odgovornog urednika, a obrađivače zadužiti za obradu i pripremu konkretnog materijala, koji će kasnije biti dat na uvid, pregled i odobrenje Redakciji ili članovima Redakcije na osnovu unaprijed zadatih obaveza. Na ovaj način bi se znalo konkretno čija je greška koju treba ispraviti, ako je ima. U slučaju Rječnika CANU navode se konkretne greške, propusti i uvrede na račun manjinskih naroda, ali ni

riječi o tome ko je odgovoran. Izborom Savjeta i angažovanjem konsultanata stiče se utisak da je u pitanju rad tipičan za društvenopolitičke organizacije po modelu partitokratskog upravljanja, gdje je davanje i dijeljenje savjeta i vršenje konsultacija već ustanovljena praksa. U pripremi nacionalnih kapitalnih naučnih izdanja poput Rječnika treba obavezno tražiti savjete i konsultovati domaće stručne nacionalne institucije poput Fakulteta za crnogorski jezik i književnost na Cetinju, Filološkog fakulteta u Nikšiću, a po mogućnosti i slične stručne institucije iz okruženja i svijeta, kao i istaknute lingviste, domaće i inostrane. Od izuzetne je važnosti da Crna Gora izradi strategije razvoja iz oblasti nauke i kulture, da se zaduže odgovarajuća ministarstva da ono što je trebalo uraditi odmah nakon proglašenja nezavisnosti urade što prije te da to bude njihov primarni zadatak. Sve ovo što se događa i ne čudi toliko imajući u vidu upravo nedostatak adekvatne strategije razvoja u konkretnoj oblasti.

Novitet u izradi Rječnika CANU-a je i dodavanje ilustracija uz pojedine odrednice – oko 200 samo u prvom tomu. Praksa poznaje unošenje ilustracija u rječnike, ali se to mahom radi u rječnicima specijalizovanog tipa, prije svega u rječnicima za djecu. Nijesmo protiv noviteta u izradi rječnika, ali isti uvijek treba da budu samo u funkciji boljeg objašnjenja značenja leksema, dok u rječniku opšteg opisnog tipa ilustracije mogu biti nepotrebne i suvišne.

Svi priznaju da crnogorskom jeziku treba rječnik, u kojem bi došla do izražaja i našla svoje mjesto dosadašnja lingvistička dostignuća i pojave i tendencije razvoja savremenog crnogorskog jezika u okviru postojećeg jezičkog areala. Nedostatak iskustva ne treba da bude razlog za odustajanje od ovog neophodnog poduhvata. Pritom od samog početka treba definisati jasno koncept izrade, metodologiju rada i naučnu instituciju koja će biti nosilac tog posla. U prvom planu tu su

crnogorske postojeće institucije iz oblasti lingvistike, bez izuzimanja i izopštavanja, već samo na osnovu sposobnosti i spremnosti da se izađe na kraj s prihvaćenim izazovom. To treba da bude imperativ i za državu Crnu Goru. Nažalost, kod nas ne postoje posebne samostalne naučno-istraživačke institucije, poput instituta za jezik i književnost, u čijem sastav, pored drugih odsjeka, postoji i odsjek za leksikografiju. Postojeći Institut za jezik i književnost „Petar II Petrović Njegoš“ u okviru CANU nije u dovoljnoj mjeri samostalan. Nerijetko je naučna djelatnost pod uticajem partitokratije i politokratije. Politika i političari će i dalje isto zahtijevati, ali pravi naučnici treba da se oslobode njihovih pritisaka i uticaja i da budu vjerni svom pozivu. Nauka i pravi naučnici se ne hrane politikom, a politika i političari treba da se oslanjaju na prave i slobodne naučnike, a ne da ih podrede sebi. Ovo bi trebalo da postane i naša realnost, kako bi na taj način naše društvo i naša sredina postala slobodna u punom značenju riječi.

(Pobjeda, 20. jun 2016)

NI KNJIŽEVNI NI NARODNI RJEČNIK

Novica Vujović

Analiza Rječnika CANU što su je profesori i saradnici Fakulteta za crnogorski jezik i književnost utemeljeno sproveli i ponudili crnogorskoj javnosti nametnula je mnoga pitanja i pokrenula reakcije brojnih ličnosti iz nauke, kulture i politike. Podsećamo da je odbrana toga Rječnika bez urednika (Redakcija: Jelena Bašanović-Čečović, Rajka Glušica, Danijela Radojević, Sanja Šubarić) nakon početne prijetnje tužbama svima koji su progovorili o njihovu djelu ostala pri tome da je za sve ipak kriv softver, zatim registar, te brojne slovne i pravopisne greške, neiskustvo, brzina pri radu, pa zla namjera čitalaca itd. S druge strane, o tome koliko je u CANU od njezina osnivanja bilo interesovanja i napora da se doprinese izučavanju crnogorskoga jezika postoje bogata svjedočanstva i nepotrebno je opet ukazivati na njih. Nama se čini da je ipak vrijedno spomenuti najnoviju Akademijinu aktivnost. Nedugo po promovisanju Rječnika, naime, pod krovom te institucije, u istoj sali, organizovan je naučni skup „Boškovićevi dani“. Na tome simpozijumu, recimo i to, ni jedan jedini autor, među njima je bilo i vrsnih lingvista poput Radmila Marojevića, Živojina Stanojčića, Radojice Jovićevića i dr., nije u formulaciji teme imao sintagmu crnogorski jezik.

Već je više puta govoreno o velikim nedostacima Akademijina Rječnika. O akcenatskim likovima u djelu leksikografa CANU i sami smo već pisali. Primjer ojkonima Bukovica s jedino kratkouzlaznim akcentom u tome smislu je vrlo uočljiv propust, iako je i ona pljevaljska, i ona u Uskocima, kao i ona više Cetinja poznata samo s kratkosilaznim akcentom. Spomenuli smo ranije zanemarivanje nekih oronima crnogorskih. Istina,

nešto bolje sreće bila je Vrtijeljka. U Rječniku se ta odrednica (str. 459) definiše pravilno, međutim nije akcentovana kako treba. Leksikografi su prepoznali da kratkouzlazni akcenat stoji na prvome slogu, ali je njihovu sluhu promakla postakcenatska dužina na e. Odmah da kažemo, takav oblik nije ni „književni" ni „narodni". Uz pomenute toponime napominjemo da smo se bavili i nejasnoćama koje nastaju usljed posvjedočenoga izbora toponima. Ne daje se jasan kriterijum na osnovu kojega su neke odrednice izabrane a neke zaobiđene. Na primjer, uz odredničku riječ bunar (str. 311) navedena je definicija, ali nije unešen jedan i stvarni i literaturni toponim: Kosarinbunar. No ako nema Vojislavljevića, izlišno je pitati za Kosarin bunar. Objašnjavajući koliko je leksikografija zahtjevna i da traži samo stručnjake, CANU se u obilježavanje milenijuma od smrti zetskoga kneza Vladimira, Svetoga Vladimira, uključila na originalan način – naše srednjovjekovno nasljeđe izbačeno je iz Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika.

Bezmalo svaka stranica nudi inspirativne akcenatske likove, te nam neće biti teško da nešto kažemo o dometima toga dijela rada leksikografskoga tima CANU. Nažalost, o posvjedočenim promašajima može se govoriti i nasumičnim odabirom odrednica. S obzirom na to da nam je uvažena redaktorka Rajka Glušica nedavno saopštila da su se pogrešne definicije i skaredni primjeri javili usljed njene posvećenosti akcenatskoj pravilnosti, čudi otkud toliko grešaka.

Na stranici 137 data je odrednica banjati se s kratkosilaznim akcentom na prvome slogu i postakcenatskom dužinom na a. Ako su se već odlučili za taj akcenat, morali su makar kao dubletni navesti lik s kratkouzlaznim akcentom. Na str. 150 data je odrednica bahat s kratkosilaznim akcentom na prvome slogu iako i brucoši već znaju da se na prvome slogu te riječi u standardnome jeziku nalazi kratkouzlazni akcenat.

Leksikografi CANU na str. 108 donose odrednicu aferim.

Bilježe kratkouzlazni akcenat na e i postakcenatsku dužinu na i. Njihovom sluhu pobjegao je stvarni izgovor te riječi – bez postakcenatske dužine. Da dužine na posljednjem i ne može biti, svjedoče i naši govori starijega tipa u kojima se aferim upotrebljava s kratkosilaznim potonjim slogom.

Jedna od potvrda nesnalaženja s akcentima leksikografskoga tima CANU zasigurno je i odrednica avioflota (str. 9). Poznavaoce akcenata crnogorskoga jezika zbuniće i nominativ mn. Avari (str. 6), đe je opet do izražaja došla originalnost u poznavanju akcenata. Isto možemo reći za dubletne mogućnosti ostavljene uz odrednicu vinar (str. 385), konkretno genitiv jednine s dugouzlaznim akcentom na drugome slogu – tipični crnogorski izgovor!

Odrednice vir (str. 389) i voz (str. 427), a tako i znatan broj drugih odrednica, u nominativu mn. imaju dublete od kojih je onaj s dugouzlaznim akcentom trebalo izbaciti. Što reći za dubletne mogućnosti u genitivu jednine odrednice vjesnik (str. 410) s dugouzlaznim akcentom na i ili za dugouzlazni akcenat u nominativu množine?! Neka zluradi slučajno ne pomisle da su akcenti u Rječniku određivani po pravilima babe Smiljane! Nijesu. Ti su akcenti postavljeni po pravilima Rajke Glušice! Vjerujemo joj na riječ (koju je nedavno na Televiziji Atlas izrekla)!

Na str. 183, odrednica besporedak, neophodno je upisati i lik s kratkosilaznim akcentom na prvome slogu, da ne kažemo da je svaki drugi u rječniku crnogorskoga jezika i izlišan. Otkud u odrednici barometar (str. 143) neakcentovana dužina na e, to će leksikografi i tim akcenatskih stručnjaka objasniti u latiničnome izdanju.

Vrijedno je ukazati na lošu odluku leksikografa da akcenat nekih oblika prezenta, makar i dubletno, riješe ovako: dugouzlazni akcenat na pretposljednjem slogu i postakcenatska dužina na u, kao u odrednicama vrataraju, str. 442, vrataju (se), str. 443, zatim vucaju (se), str. 473, vucaraju (se), str. 473, vurlaju,

str. 471 itd. Preporuka učenicima, studentima, nastavnicima i novinarima, odnosno spikerima: navedene primjere uvijek izgovarajte s kratkouzlaznim akcentom na prvome slogu, ma koliko leksikografi uporno griješili. Akcenti navedeni u Rječniku CANU nijesu odraz ni većine crnogorskih govora niti našega jezičkog standarda.

Otvoreno ostaje pitanje hoće li odrednica panjevi u nominativu mn. biti navedena s dugouzlaznim akcentom na prvome slogu, ako već sad na str. 441 leksikografi uz odrednicu vranj vele da je jedino dugouzlazni akcenat na prvome slogu u nominativu mn. vranjevi.

Primjer prinosa našoj akcentologiji jeste i odrednica vrač, str. 446. Data je u nominativu mn. s dugouzlaznim akcentom, zatim s kratkosilaznim te oblik vrači opet s dugouzlaznim. I tako redom.

Neozbiljno je, da zanemarimo što je i neuobičajeno u ozbiljnoj leksikografskoj praksi, na ovome nivou posla suočavati se s nepoznavanjem akcenata standardnoga jezika. Originalnost akcenatskih rješenja koja smo spomenuli zasigurno bi bila mnogo jasnija kad bismo imali mogućnost da uza svaki primjer čitaocima ponudimo audio-zapis načinjen prema akcenatskim znacima metnutim uz odrednice.

Uza sve rečeno vrijedno je spomenuti i ovo. U kontekstu rasprava o rječniku jednoga jezika prirodno je sagledavati i civilizacijski prinos koji takvi rječnici nose, a sve to s obzirom na činjenicu da objedinjuju istorijsko, folklorno, kulturno-civilizacijsko i svako drugo pamćenje naroda koji žive na određenome području. Rječnik o kojemu se neđeljama piše najviše je pozornosti privukao zbog povrijeđenih ošećanja manjinskih naroda, te su njihovi vjerski, kulturni, politički i drugi predstavnici javno zatražili objašnjenje za neadekvatan, necivilizacijski tretman njihova kulturnoga i istorijskoga identiteta. Nedolično je na taj način obilježavati 2016. godinu – deseto-

godišnjicu obnove nezavisnosti i hiljadugodišnjicu od smrti Svetoga Vladimira, dukljansko-zetskoga kneza, čiji su kult vjekovima gradile i poštovale sve tri konfesije u Crnoj Gori. Spomenuti jubileji, prije svega, traže poštovanje crnogorskoga državnog, kulturnog i jezičkoga kontinuiteta. Konačno – ne kao posljednje no kao najvažnije – vrlo je bitno za crnogorsku filološku tradiciju sve to ne samo deklarativno prihvatiti nego metodološki adekvatno realizovati kroz naučne i kulturne projekte.

(Pobjeda, 21. jun 2016)

RIJEČ O RJEČNIKU

Zarija Brajović

Posljednjih nedjelja svjedoci smo žustre rasprave u vezi s izdanjem CANU-a *Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika* koje je trebalo da nas raduje kao lijep poklon povodom desetogodišnjice obnove nezavisnosti Crne Gore. Nažalost, dogodilo se suprotno. CANU i sastavljači ga smatraju svojim čedom, po njima – opravdano. Ali zar to znači da svaku kritiku na njegov račun treba smatrati, tumačiti i označavati kao *jeres*? Pitanje je zašto je to tako. U pokušaju da odgovorimo na postavljeno pitanje zadržimo se kratko na dva primarna potpitanja. Prvo, koliko su članovi Savjeta, redaktori, brojni konsultanti i obrađivači u izradi Rječnika stručni u oblasti leksikografije i koja ih djela ili iskustvo iz oblasti lingvistike preporučuje za to? Drugo: je li oblast leksikografije toliko jednostavna da se njome može baviti bilo ko ili se pak radi o veoma zahtjevnoj oblasti koja ne trpi improvizacije i površnost?

Postavljanjem prvog potpitanja nije nam namjera da uvrijedimo bilo koga od članova Savjeta, redaktora, konsultanata ili obrađivača, tim prije što većinu njih i ne znamo. Susret i razgovor s jednim od članova Savjeta uvijek nas iskreno raduje. Namjera je da kažemo i dokažemo da je izrada Rječnika veoma zahtjevan, mukotrpan i dugotrajan posao, koji se ne može dovesti do valjanog i kvalitetnog ishoda bez neophodnih stručnih, utvrđenih i dokazanih znanja iz oblasti leksikografije. Pristati na predstavljanje radi dekora ponižavajuće je i nerijetko izaziva u najmanju ruku nepoželjni stid, da ne kažemo koju drugu tešku i uvredljivu riječ. Kako je manipulisano članovima Savjeta, konsultantima i obrađivačima, otkriva nam tekst *Predgovora* gdje se kaže: „...definisao je **autorski** i redaktorski tim“. Prelistavam Rječnik

CANU i nigdje traga **autorima**. Na njegovom početku nalazi se spisak članova Savjeta, slijede redaktori, konsultanti, obrađivači itd., ali spiska autora nema.

Crnogorska akademija nauka i umjetnosti je trebalo da ozbiljnije, suptilnije i dublje razmisli o izboru timova za izradu Rječnika. To je mogla uraditi da joj je u samom početku bilo jasno (a izgleda da nije) da je izrada rječnika teorijsko i praktično pitanje oblasti leksikografije kao posebne grane lingvistike. Ako je ona, kao najviša naučna institucija u Crnoj Gori, mislila da ovaj posao može da uradi svaki diplomirani pojedinac ili angažovani intelektualac, onda možemo s pravom upotrijebiti uzvik *quo vadis*! Prirodno se postavlja pitanje, koje je i svaki od članova izabranih ili imenovanih timova trebalo da postavi sebi: koje je to lično iskustvo i koja su to njihova djela iz oblasti leksikografije koja ih preporučuju za jedan ovakav angažman pun izazova i neophodnih uskostručnih znanja.

Konkretno o članovima Savjeta kao izabranoj kupoli odgovornoj za izradu Rječnika. Nijedan od njih nije fonolog, leksikolog, morfolog, sintaksolog ili dijalektolog, što je primarno u izboru bilo koga tima za izradu Rječnika. Najbrojniji su članovi iz oblasti književnosti, pa onda dolaze članovi jezičari, članovi književnici, član biolog, član istoričar pa čak i član iz oblasti mašinstva. Više je nego jasno da se na svakom njihovom sastanku ponajmanje moglo govoriti o principima izrade i o sadržaju Rječnika. Ovakav sastav Savjeta možda bi bio opravdan ako bi bila riječ o izradi enciklopedijskog rječnika ili leksikona, ali nikako kad je u pitanju deskriptivni rječnik. Stoga se može zaključiti da njihov izbor nije bio na osnovu struke i stručnosti, nego nečega sasvim drugog. Za članove Savjeta je trebalo izabrati lingviste koji bi pokrivali glavne oblasti lingvistike u vezi s leksikografijom. Kratko rečeno, trebalo je izabrati stručnjake iz oblasti leksikografije (grana lingviste koja izučava leksiku jezika); dijalektologije (grana lingvistike koja se bavi

izučavanjem dijalekata); fonetike (lingvistička disciplina koja izučava cjelokupnost glasovnih jezičkih sredstava, tj. glasovnu strukturu jezika, glasove kao prirodnu pojavu, njihovu artikulaciju i akustiku); fonologije (dio jezikoslovlja koji izučava sistem fonema jednog jezika i njihove izmjene, tj. sistem glasova jednog jezika u svrhu njihove upotrebe i funkciju obilježavanja razlika u značenju riječi u procesu komunikacije); etimologije (grana lingvistike koja izučava porijeklo riječi jednog jezika bazirajući se na njegovoj istoriji i vezi s drugim jezicima); semantike (koja izučava sadržaj jezičkih jedinica, tj. leksičko značenje riječi i frazema); semasiologije (koja izučava značenje i sadržaj jezičkih jedinica ili leksički sadržaj riječi i frazema i njihove izmjene). Vjerujemo da će sada biti lakše svima, pa i članovima Savjeta, i redaktorima i obrađivačima da odgovore na gore postavljeno pitanje. Ali problem ne stoji samo u činjenici zašto su se oni našli u ovim radnim grupama, niti u (zlo)upotrebi njihovih ličnosti imenovanjem u navedenim grupama. Problem je mnogo ozbilniji i institucionalnog je karaktera.

Suštinsko pitanje je zašto se CANU odlučio baš za ovakav izbor Savjeta i radnih grupa, ili zašto je dozvolio da se „nametne“ ovakav sastav, s očiglednim manjkom stručnjaka iz oblasti lingvistike i gramatologije. Sve govori o tome da od samog početka u CANU nije postojala svijest o kakvoj se izradi i kakvom rječniku radi. Ovdje je riječ o jezičkom, a ne o predmetnom rječniku, tj. enciklopedijskom rječniku ili leksikonu. Sastav Savjeta bi možda odgovarao izazovu za izradu rječnika drugog tipa, ali svakako ne izradi jezičkog, deskriptivnog rječnika.

Par riječi o zaduženjima konsultanata i obrađivača te o ilustracijama u Rječniku. Jedan od uslova za izradu opšteg opisnog rječnika srednjeg (jednotomnog) ili velikog (višetomnog) tipa jeste izrada terminoloških rječnika. U izradi terminoloških rječnika, radi preciznosti, uvijek se preporučuje

učešće stručnjaka u radnim grupama iz određenih oblasti: poljoprivreda, zanatstvo, tehnika, elektronika, medicina, mehanika, mašinstvo, društvene nauke, prirodne nauke itd. (oko 20 oblasti). Izradom ovih rječnika uglavnom se završava angažovanje predmetnih stručnjaka. Jedan dio fonda stručnih riječi i izraza terminoloških rječnika unosi se kasnije kao obrađeni leksemi od strane zaduženih leksikografa u jezički rječnik. Izrada jezičkog rječnika je u većini slučajeva posao grupe lingvista i konkretne lingvističke istraživačke institucije. Kvalitet jezičkog rječnika je u njegovom sadržaju. Kvalitet se ne dobija fiktivnim dodavanjem pojedinih poznatih i istaknutih ličnosti.

U predgovoru Rječnika tražili smo i pojedina zaduženja članova radnih grupa po oblastima. Pošto to nije moglo da se navede za pojedine članove Savjeta, trebalo je barem da se kaže za redaktore i obrađivače. Ne zna se ko je od obrađivača obrađivao strukturu leksema (tvorbu, morfeme), ko je tumačio i upoređivao značenje riječi i izraza, ko je vršio izbor navedenih primjera i po kojoj osnovi itd. Na ovaj način – nikome loše i svima dobro. Članovi obrađivačke grupe su po svemu sudeći imali opšta zaduženja, a ne određena na osnovu jezičkih zahtjeva, kako je moralo biti imajući u vidu njihov dosadašnji istraživački lingvistički rad, ili pak afinitete i opredjeljenja.

Na samom početku trebalo je osnovati Redakciju za izradu Rječnika, izabrati glavnog i odgovornog urednika, a obrađivače zadužiti za obradu i pripremu konkretnog materijala, koji će kasnije biti dat na uvid, pregled i odobrenje Redakciji ili članovima Redakcije na osnovu unaprijed zadatih obaveza. Na ovaj način bi se znalo konkretno čija je greška koju treba ispraviti, ako je ima. U slučaju Rječnika CANU navode se konkretne greške, propusti i uvrede na račun manjinskih naroda, ali ni riječi o tome ko je odgovoran. Izborom Savjeta i angažovanjem

konsultanata stiče se utisak da je u pitanju rad tipičan za društvenopolitičke organizacije po modelu partitokratskog upravljanja, gdje je davanje i dijeljenje savjeta i vršenje konsultacija već ustanovljena praksa. U pripremi nacionalnih kapitalnih naučnih izdanja poput Rječnika treba obavezno tražiti savjete i konsultovati domaće stručne nacionalne institucije poput Fakulteta za crnogorski jezik i književnost na Cetinju, Filološkog fakulteta u Nikšiću, a po mogućnosti i slične stručne institucije iz okruženja i svijeta, kao i istaknute lingviste, domaće i inostrane. Od izuzetne je važnosti da Crna Gora izradi strategije razvoja iz oblasti nauke i kulture, da se zaduže odgovarajuća ministarstva da ono što je trebalo uraditi odmah nakon proglašenja nezavisnosti urade što prije te da to bude njihov primarni zadatak. Sve ovo što se događa i ne čudi toliko imajući u vidu upravo nedostatak adekvatne strategije razvoja u konkretnoj oblasti.

Novitet u izradi Rječnika CANU-a je i dodavanje ilustracija uz pojedine odrednice – oko 200 samo u prvom tomu. Praksa poznaje unošenje ilustracija u rječnike, ali se to mahom radi u rječnicima specijalizovanog tipa, prije svega u rječnicima za djecu. Nijesmo protiv noviteta u izradi rječnika, ali isti uvijek treba da budu samo u funkciji boljeg objašnjenja značenja leksema, dok u rječniku opšteg opisnog tipa ilustracije mogu biti nepotrebne i suvišne.

Svi priznaju da crnogorskom jeziku treba rječnik, u kojem bi došla do izražaja i našla svoje mjesto dosadašnja lingvistička dostignuća i pojave i tendencije razvoja savremenog crnogorskog jezika u okviru postojećeg jezičkog areala. Nedostatak iskustva ne treba da bude razlog za odustajanje od ovog neophodnog poduhvata. Pritom od samog početka treba definisati jasno koncept izrade, metodologiju rada i naučnu instituciju koja će biti nosilac tog posla. U prvom planu tu su crnogorske postojeće institucije iz oblasti lingvistike, bez izuzimanja i izopštavanja,

već samo na osnovu sposobnosti i spremnosti da se izađe na kraj s prihvaćenim izazovom. To treba da bude imperativ i za državu Crnu Goru. Nažalost, kod nas ne postoje posebne samostalne naučno-istraživačke institucije, poput instituta za jezik i književnost, u čijem sastav, pored drugih odsjeka, postoji i odsjek za leksikografiju. Postojeći Institut za jezik i književnost „Petar II Petrović Njegoš" u okviru CANU nije u dovoljnoj mjeri samostalan. Nerijetko je naučna djelatnost pod uticajem partitokratije i politokratije. Politika i političari će i dalje isto zahtijevati, ali pravi naučnici treba da se oslobode njihovih pritisaka i uticaja i da budu vjerni svom pozivu. Nauka i pravi naučnici se ne hrane politikom, a politika i političari treba da se oslanjaju na prave i slobodne naučnike, a ne da ih podrede sebi. Ovo bi trebalo da postane i naša realnost, kako bi na taj način naše društvo i naša sredina postala slobodna u punom značenju riječi.

A sada konkretno o tek objavljenom Rječniku CANU-a. Kao što već kažu njegovi sastavljači Rječnik će biti višetomni glosar u čijem je sadržaju predviđeno da se nađe blizu 90 hiljada riječi, pri čemu bi svake godine trebao da bude štampan po jedan tom. Predviđanja zvuče pomalo fabrički, a i megalomanski. Višetomni rječnik bi trebalo malo da sačeka. Trenutno je crnogorskom jeziku i društvu potreban jednotomni rječnik srednjeg tipa, tj. opšti opisni rječnik, gdje bi bila poštovana postojeća gramatika i postojeći pravopis. I njemu svakako treba da prethodi izrada terminoloških rječnika te istraživanja i sistematizacija aktivnog i pasivnog fonda riječi iz narodnog govornog jezika. Takav jednotomni rječnik trebao bi biti prethodnica višetomnog rječnika. Na početku rječnika treba da se nađe azbuka ili abeceda crnogorskog jezika, zavisno od pisma kojim je sačinjen.

U izradi rječnika, kao i svakog drugog naučnog djela, mogu se koristiti i nove tehnologije, ali one nikada ne mogu zamijeniti stručnjake i istraživače. Nove tehnologije su od velike pomoći u kreiranju baze podataka, ali su uvijek manjkave i neprecizne

kada je riječ o značenju, polisemiji, fonološkoj i gramatičkoj strukturi riječi, koje nijesu iste za sve jezike. Pisani i govorni oblik jednog jezika djelovi su jezika kao živog bića koje treba pratiti i izučavati u dijahroniji i sinhroniji. To može raditi samo čovjek i u tome ga ne može zamijeniti kakvo elektronsko sredstvo ili tehnologija. Dobri i kvalitetni rječnici su djela izuzetnih autora ili timova autora koji ih nerijetko nadžive. Rječnik ruskog jezika autora Ožegova, koji je davno preminuo, doživio je mnoga reizdanja i smatra se najboljim deskriptivnim rječnikom ruskog jezika. Stoga pomalo nevjerovatno zvuči obećanje sastavljača Rječnika CANU da će se svake godine pripremiti po jedan tom sve do privođenja kraju, kao da se radi o nekom takmičenju u troskoku.

Moramo shvatiti da Rječnik jeste, odnosno da bi trebalo da bude, plod kolektivnog i dugogodišnjeg rada stručnjaka leksikografske oblasti. Svaki leksem treba tretirati kao nedjeljivu leksičko-semantičku i fonetsko-gramatičku jedinicu, dok frazeme treba dati u onim oblicima i u onim tijesnim vezama riječi u kojima se koriste u govoru. Objašnjenja o značenju riječi i frazema treba da budu jezičkog (filološkog) karaktera, a ne subjektivnog i enciklopedijskog. Upravo tu su se desili najveći propusti i greške u tek izdatom rječniku, koje su izazvale sasvim opravdane reakcije pripadnika i predstavnika manjinskih naroda i šire javnosti u Crnoj Gori.

Sadržaj Rječnika čine njegova makrostruktura i mikrostruktura. Makrostrukturu čini cjelokupan sadržaj lema, dok mikrostrukturu čini svaka lema posebno. Ali sastavljači Rječnika nijesu imali u vidu da svaki leksem pojedinačno ostvaruje pravo značenje u kontekstu, da se bez kontekstualne analize teško može postići valjani opis značenja. Za rječnik najvažnija semantička jedinica je morfem. Ako ovome dodamo i pojavu polisemije, onda je već sasvim jasno da je metodologija i pristup obrade mikrosistema rječnika veoma složen i zahtjevan

posao. Subjektivno, psihološko i ideološko tumačenje treba izbjegavati ili svesti na minimum. Rječnik je reprezent jednog od podsistema jezika, tj. leksikologije. Njegova građa je osnova preostalih podsistema: fonetike, fonologije, tvorbe riječi, morfologije i sintakse, koje u bezbroj niti, oblika i veza čine jezik jedinstvenim sistemom.

Na kraju da istaknemo da želje i znanja postoje istovremeno, ali ne prate uvijek jedno drugo. Ako želje ne prate potrebno znanje, nastaju greške. Treba se čuvati megalomanije jer je ona povoljno tlo za ruganje samom sebi. Svaki zanat traži svog majstora. Majstor svih zanata je loš majstor. Autor ovog teksta ne stidi se, nego se ponosi time što sebe smatra i zove slugom jezika. Griješe svi oni koje sebe smatraju gospodarima jezika. Jezik zna da nadmudri i ponekad ironizuje svakog pojedinca koji misli da može da manipuliše i poigrava se njime. Jezik nije stvorenje ili djelo jedne generacije. Jezik uvijek spaja, a nikad ne dijeli.

(Pobjeda, 22. i 23. jun 2016)

CRNA GORA NEMA BUDUĆNOST SA OVIM I OVAKVIM RJEČNIKOM CANU

Goran Sekulović

Riječi Predśednika CANU i njegovo svečano iskazano i euforično inaugurisano „No pasaran!“ („Neće proći!“) upućeno crnogorskoj nezavisnosti i državnoj i nacionalnoj suverenosti, desetak godina kasnije, odnosno ovih dana potvrdio je i verifikovao, dodatno pojasnio i do kraja razotkrio „Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika“. Dakle, ako iz dijela vođstva CANU nijesu uspjeli u svom naumu da na referendumu i u stvarnosti ne prođu crnogorski antifašizam i crnogorska nezavisnost i suverenost, uspjeli su to očito i nedvosmisleno učiniti u Rječniku. U njemu uistinu nijesu prošli ni crnogorski antifašizam ni crnogorska nacionalna i državna suverenost, subjektivnost i identitetnost, ali jesu dakako kao „uspješna“ zamjena za njih Draža Mihailović, fašizam i fašisti u liku četničkog pokreta i „iskreni“ i „širokogrudi“ zagrljaj sušednog velikog brata i njihovih političkih organa koji su i proglasili Dražu za antifašistu!

Već više od deset godina iz formalno najviše ustanove i asocijacije te vrste u zemlji – Crnogorske akademije nauka i umjetnosti, javnosti se šalju u pogledu stabilnosti, perspektive, prosperiteta i budućnosti Crne Gore ne samo antinaučne, antidemokratske i anticivilizacijske, već i poruke i tvrdnje vrlo opasne po građanski mir i elementarnu stabilnost i bezbjednost države. Kada se sve te izjave i radnje malo bliže i suštinski pogledaju, vidi se vrlo jasno da je riječ o nesumnjivo dosljednom i kontinuiranom javnom iznošenju određenih, u biti, političkih i svjetonazorskih opredjeljenja i pogleda. U ovom članku ćemo se fokusirati na, prije svega, nesumnjivo opredjel-

jenje rukovodstva CANU i autorskog tima *Rječnika crnogorskog narodnog i književnog jezika'*da određenim ključnim pojmovima koji se odnose na nacionalni, etnički, vjerski, etičko-aksiološki i svaki drugi suštinski identitet i integritet crnogorskog, albanskog, bošnjačkog i muslimanskog naroda u Crnoj Gori, tj. na njihov filozofski pogled na svijet, priđu – kada je u pitanju cjelina bivstvovanja ovih autohtonih naroda-nacija u našoj zemlji – sa nepodnošljivom lakoćom redukcije i osiromašenja, voluntarizma i površnosti, neznanja (poluznanja) i zlonamjernosti, karikature i neprijateljstva, zloupotrebe i uvrjedljivosti, nipodaštavanja i maksimalnog nepoštovanja i unižavanja njihovog istorijskog habitusa, dostojanstva i ponosa.

Da krenemo redom, makar imajući u vidu i povezujući samo one najmarkantnije tačke *vjeruju* ako ne svih članova (to sigurno nije slučaj), a ono makar jednog najužeg (to sigurno) dijela rukovodstva CANU. Uoči referenduma o državno-pravnom statusu Crne Gore, predśednik CANU Momir Đurović je u Albaniji izjavio – misleći na opciju suverenističkog bloka o potrebi da Crna Gora postane nezavisna i međunarodno priznata zemlja – „No pasaran!" („Neće proći!")

Ova izjava nije nimalo slučajna i benigna. Data je sa željom ostavljanja velikog utiska pred slušaocioma i javnošću. Moglo bi se reći: u pitanju je jaka gesta, vatreni poklič, zapaljiva retorika, ali (i) kratka pamet. Nikako se ne smije zaboraviti da je riječ o karikaturi i falsifikatu, zloupotrebi i manipulaciji čuvenog originalnog usklika Dolores Ibaruri La Pasionarije izgovorene 24. avgusta daleke 1936.g. (skorih dana jula će biti punih 80 godina od kada je počeo španski građanski rat). Istorija se drugi put (ako je u pitanju isti način, namjera, želja, pokušaj i odvijanje događaja i procesa) uvijek pojavljuje kao farsa. Iako se istorijske situacije uvijek razlikuju i nikada naravno ne ponavljaju, može se a u ovom slučaju i mora podśetiti da i pred crnogorski referendum i uoči početka španskog građanskog rata, izgledi

nijesu bili dobri ni za antifašiste u Španiji ni za suvereniste u Crnoj Gori, i to kako u međunarodnom okruženju tako i u samim ovim zemljama. U ratnoj Španiji postojale su spolja četiri Frankove kolone a u zemlji i peta, dok se nešto slično može reći i za, naravno mirnodopsku, Crnu Goru, jer na mnogim stranama međunarodne zajednice nije bilo nimalo ili vrlo malo razumijevanja za ideju njene pune suverenosti i nezavisnosti a u samoj zemlji je takođe bilo mnogo protivnika, pa čak i u ne malom broju organa i tijela državne administracije. Zato i jeste uostalom pravi crnogorski podvig to što se uspjelo na Balkanu da se mirno, evropski XXI-og vijeka, demokratski, civilizovano, tolerantno i dijaloški okonča referendum i izglasa puna crnogorska nezavisnost.

Njegoš: „Crnogorci ne ljube lance!“

Ključno je ovđe istaći da je La Pasionarija sintagmu „Non pasaran“ izrekla upozoravajući na marš španskih nacionalista i fašista prema Maridu, dakle, sa jasnom porukom da fašizam neće proći, a da predśednik CANU izjavljuje da neće proći crnogorska suverenost koja baštini i prije toga, i tada i poslije toga – antifašizam! U novijoj crnogorskoj istoriji, odnosno istoriji XX vijeka, kako tokom završnog dijela Prvog svjetskog rata, tako i nakon njegovog okončanja i tokom međuratnog razdoblja, kao i u toku čitavog Drugog svjetskog rata, progresivne snage nacionalnog, ali i socijalnog oslobođenja, Crnogoraca i pripadnika svih drugih naroda koji žive u Crnoj Gori, vodile su jedinstvenu oslobodilačku borbu protiv bilo koje vrste i fizičke i duhovne okupacije – jer je viševjekovno i hiljadugodišnje (vječno!) biće Crnogoraca bilo, jeste, ostalo i ostaće da su slobodni ljudi i slobodan narod-nacija, ili kako je Njegoš lakonski izrekao: „Crnogorci ne ljube lance!“ – koja je u sebi sadržavala i sintetizovala kako borbu za obnovu crnogorske nezavisnosti i crnogorske nacionalne i državne suvrenosti, tako i borbu protiv

svake vrste fašizma, ksenofobije, međuetničke mržnje, nepoštovanja integriteta, identiteta i dostojanstva svakog etničkog, kulturnog, jezičkog, vjerskog i bilo kojeg drugog i drugačijeg duhovnog korpusa, nepriznavanja slobodnog nacionalnog i vjerskog ošećanja i pripadništva…

Borba za crnogorsku nacionalnu i državnu suverenost i nezavisnosti uvijek je u modernoj, odnosno novijoj, savremenoj istoriji, istoriji XX vijeka, činjenično i istorijski lako dokazivo i već dokazano!, bila ujedno i u isti mah i borba za antifašizam i univerzalne ljudske i moralne vrijednosti. Zato je svako ko je bio protiv crnogorske nezavisnosti i suverenosti ujedno bio i protiv crnogorskog antifašizma. To su prepoznale sve progresivne snage aktuelnog crnogorskog društva a pozitivan rezultat i ishod referenduma o državno-pravnom statusu Crne Gore iz 2006.g. bila je posljedica upravo tog i takvog civilizacijski ispravnog davanja odgovora na najznačajnije crnogorsko pitanje novije istorije. Zato je „No pasaran!“ predśednika CANU izrečeno uoči refereduma ujedno bio i borbeni i reakcionarni, odnosno krajnje militantni poklič ne samo protiv crnogorske suverenosti već i protiv crnogorskog i opštečovječanskog antifašizma kao takvog. Rječnik koji je publikovan ovih dana to nedvosmisleno pokazuje i dokazuje.

Dakle, naravno da nije u pitanju samo jezička, lingvistička površnost i neopreznost, nepodnošljiva lakoća neozbiljnosti i neznanja, slučajno pogrešno odabrana riječ, jezička ili skenerska, štamparska, mlađano-saradničko-asistentska ili već ne znamo kakva omaška i greška kako ovih dana govore i pišu oci CANU i njenog *Rječnika crnogorskog književnog i narodnog jezika*. Ne, riječ je zapravo o najdubljem i najiskrenijem ontološkom, svjetonazorskom i spoznajnom utemeljenju najužeg rukovodstva CANU i autorskog tima njenog Rječnika.

Podśetimo se da je uoči referenduma 2006.g. CANU bila „neutralna“ što se tiče državno-pravnog statusa zemlje – „neutralna“

koliko su i „neutralne“ organizacije i asocijacije koje se protive ulasku Crne Gore u NATO zarad tobožnje „neutralnosti“. Ukriveno je tada CANU poručila javnosti da svaki građanin treba da glasa onako kako smatra da je najbolje. Dakle, CANU se ni tada, tj. u odsudnom trenutku crnogorske novije istorije, kao ni sada načinom (ne)reagovanja na Rječnik, zapravo nije bavila i ne bavi svojim poslom, a kada pokuša to ne ispada baš najbolje, pa je očigledno da joj sve to nešto i ne ide od ruke. Ili, možda i ide!?

Jer, iako najuži dio rukovodećeg jezgra CANU nije uspio u svom temeljnom naumu da crnogorska suverenost i crnogorski antifašizam ne trebaju, ne mogu, ne smiju i neće proći, pa je, dakle, suprotno njihovim željama, crnogorska suverenost na referendumu o državno-pravnom statusu 2006.g., ipak, prošla, ona, tj. CANU, nije zaboravila svoje vjeruju (jer to je srž bića dijela njenog rukovodstva), pa se osvetila (i) u Rječniku, koji je, kažu, trebao biti poklon CANU državi Crnoj Gori za proslavu deset godina od obnove nezavisnosti i hiljadu godina državnosti. (Da ne spominjemo epizodu iz Skoplja, koja se desila u međuvremenu, tj. između „No pasaran!“ i *Rječnika crnogorskog književnog i narodnog jezika*, kada je predśednik CANU javno nipodaštavao i vrijeđao Crnu Goru, crnogorsku državu i Crnogorce i njihov nacionalni i državni subjektivitet i suverenitet). Kakav poklon! Čisto kukavičje jaje fašizma, ksenofobije, etničke, vjerske i nacionalne isključivosti pa čak i – doduše duboko skrivane, ali opet nužno i logički iskazljive i vidljive – patološke međuetničke i međureligijske netrpeljivosti i mržnje prožete vjekovnim predrasudama, strahovima, nepovjerenjima i međusobnim nepoznavanjem različitih etničkih, vjerskih, jezičkih i kulturoloških korpusa.

I umjesto da upravo u godini proslave decenije od obnove nezavisnosti i hiljadu godina državnosti, sav taj naslijeđeni viševjekovni i hiljadugodišnji mrak (mrak čovječanstva o čemu nažalost svakog dana dobijamo silne krvave dokaze sa svih

strana svijeta, a koji srećom na tlu Crne Gore nikada nije uhvatio korijena o čemu izuzetno pozitivno govori sva međunarodna zajednica), naučno, humanistički i civilizacijski premošćavaju i osvjetljavaju, dio rukovodstva i naučnika-akademika CANU radi potpuno nasuprot tome, silno doprinoseći uvijek potencijalno mogućim podjelama, nerazumijevanjima, konfliktima i rizicima.

Dakle, CANU se ipak osvetila i rezultat te osvete je *Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika*, u kome zaista i nije prošao crnogorski i svaki drugi antifašizam. Rječnik je potvrda i realizacija tvrde riječi i svečanog obećanja predšednika CANU da neće proći crnogorska suverenost, da neće proći crnogorski i svaki drugi antifašizam i borba protiv svake vrste ksenofobije, svega onoga na čemu Crna Gora počiva i biva i jeste prepoznata u svijetu. Krug je time zatvoren. Od mjesta davanja izjave predšednika CANU (u Albaniji) „No pasaran!“, tj. da neće proći crnogorska nezavisnost i suverenost, pa (sve) do definisanja Alban(a)ca u Rječniku kao „stanovnika Albanije“, kao „onaj koji je porijeklom iz Albanije“ – umjesto da se kaže da je to pripadnik albanskog naroda, albanske nacije, a kao takav može da živi i zaista i živi! bilo đe u svijetu, odnosno na sve strane svijeta, uostalom kao pripadnici gotovo svih drugih postojećih nacija na Planeti. Proizilazi i Rječnika da svaki Albanac mora biti porijeklom upravo iz Albanije a da ne može biti autohtoni stanovnik i žitelj neke druge zemlje i biti porijeklom upravo iz nje (očito je da dio rukovodstva CANU i autorski tim Rječnika nemaju baš nimalo povoljno mišljenje o su-životu i multikulturalizmu-interkulturalizmu kao zvaničnoj agendi prosperitetnog demokratskog društva Evropske Unije), recimo iz Crne Gore, kao što naravno i jeste u stvarnosti.

Ili možda Rječnik CANU želi da sugeriše da Albanci i neki drugi manjinski narodi u Crnoj Gori i nijesu autohtoni narodi u našoj zajedničkoj zemlji, već da njihova ošećanja da su Albanci ili neki drugi manjinski narod predstavljaju i jesu zapravo falsifikat

kada je riječ o tome da su (oni) porijeklom iz Crne Gore (jer svako ko tvrdi da je Albanac može biti, po Rječniku CANU, porijeklom samo iz Albanije, a posljedica ovog stava Rječnika CANU jeste ili da onaj ko živi u Crnoj Gori a tvrdi da je porijeklom iz Crne Gore nije Albanac već pripadnik nekog drugog naroda i nacije ili da teritorija, oblasti i opštine u Crnoj Gori đe žive ljudi koji se ošećaju kao Albanci i koji jesu Albanci ne pripadaju Crnoj Gori već Albaniji, tj. da to nije Crna Gora već Albanija!? – eto što nam nudi CANU sa svojim Rječnikom!?), pa onda po Rječniku zakonito proizilazi da Albancima u Crnoj Gori naša (naravno, i njihova i svih nas ostalih građana Crne Gore) zajednička otadžbina i majka, tj. Crna Gora, i nije prava domovina i majka, odnosno da bi oni trebali biti neki drugi narod), bilo da se asimiluju u taj neki drugi narod ili da napuste Crnu Goru i pređu u Albaniju!? Kako nam je sve ovo dobro, nažalost i veoma tragično, poznato iz ne tako daleke prošlosti kada su se vodili sukcesivno jedan za drugim ali i uporedo, paralelno, krvavi međuetnički i međuvjerski ratovi na tlu bivše SFRJ upravo po ovim i sličnim scenarijima, Memorandumima i drugim projektima sa utemeljenjem u raznim Načertanijama i u nekim i novijim velikosrpsko-četničkim dokumentima i rezolucijama iz Drugog svjetskog rata.

Ovo je nesumnjivo zakoniti i logički smisao i red poteza kada se dublje i detaljnije sagledaju posljedice načina na koji CANU u svom Rječniku objašnjava i gleda na Albance i neke druge manjinske narode. Vidi se da zapravo sami autori Rječnika definišu, uobličavaju, preporučuju, propagiraju i pokušavaju da proture svoje sopstvene želje, frustracije, predrasude, stereotipe, strahove, prikrivene i otvorene mržnje (podsetimo se riječi Meše Selimovića da nema toliko zlih ljudi u svijetu koliko zli ljudi misle da ih ima), namjere, stavove i svoje vjeruju o potrebi nametanja vlastitih određenih „ispravnih“ i „pravovjerujućih“ religioznih uvjerenja (da su čitali doktorsku disertaciju o nasilnom širenju i propagiranju vjere prvog Crnogorca doktora filozofije

Jovana Stefanovića Baljevića koji se potpisivao kao „Albano-Crnogorac“ i „Bratonožić-Albanac“ viđeli bi da te reakcionarne, konzervativne i anahrone koncepcija Baljević kritikuje i odbacuje još daleke 1752. g), onim drugim, tj. po autorima Rječnika „nevjerničkim“, „bezbožničkim“ i „neprijateljskim“ konfesijama i religijama. Otuda i definisanje i poistovjećivanje u Rječniku riječi Agarjanin sa pripadnikom islamske vjeroispovijesti, pa čak i sa „muslimanom“ – sa, dakle, malim početnim slovom, kao da nema stanovnika i građana Crne Gore koji se nacionalno izjašnjavaju kao Muslimani, tj. pripadnici Muslimanskog naroda-nacije – i „Turčinom“ i njihovo objašnjenje kao „nevjernika“, „bezbožnika“, „nasilnika“, „tiranina“, „okrutnika“, u smislu „neprijateljski, nasilnički“!?

Očigledno da autori Rječnika CANU „velikodušno“, „dobrovoljno“, „teorijski“ i „mirnodopski“ nude mogućnost da različiti i drugačiji – naravno od njihovog vjerskog i etničkog ošećanja, pripadništva i vjeruju – etnički, nacionalni, svjetonazorski, ideološki i vjerski korpusi i ošećanja mogu i da se asimiluju sa pripadnicima drugih, odnosno upravo njihovih! (većinskih) etničkih i vjerskih zajednica i korpusa. I to upravo tim istim svojim ošećanjima i uvjerenjima o dubokoj potrebi i nužnosti – koja izvire iz nihovog najdubljeg ideološkog, svjetonazorskog, personalnog i „naučnog“ bitka – jedne kad-tad takve društvene ili pak državne, velikonacionalne, velikodržavne ili neke druge slične akcije. Radi se o suštinski potpuno istom načinu odnosa prema crnogorskoj nezavisnosti i suverenosti kakvu ima i Srpska pravoslavna crkva u Crnoj Gori i vrh SPC u Beogradu, a to je da se nezavisna i suverena Crna Gora prihvata nevoljno i tek kao privremena, prolazna tvorevina. Zato treba sve učiniti i sve se i čini! da se Crna Gora obezglavi i etnički, i nacionalno, i teritorijalno, i politički, i državno, i kulturno, i duhovno, i materijalno, i razvojno.

Dakle, autori Rječnika zapravo u njemu čine ili pokušavaju da čine upravo sve ono što u njemu (Rječniku) spočitavaju

Albancima (u više pojimova kao što su albanizacija, albaniziranje, albanizirati, albanizovanje, albanizovati), naime, da im je, tj. da je Albancima preko i u okviru svih ovih navedenih pojmova, postupaka i radnji, koji su u vezi sa njihovom nacionalnom odrednicom, samo jedan jedini sljedeći cilj, a to je „preobraćati" u Albance pripadnike drugih etniciteta i vjera. Naime, evo kako autori Rječnika definišu i objašnjavaju pojam albanizovati: „**I** preobratiti/preobraćati u Albance; nametnuti/nametati albanski jezik, kulturu i običaje drugim narodima. **II** se posta(ja)ti Albanac; dobi(ja)ti obilježje Albanca."

Idemo dalje. Za objašnjenje i sadržaj pak pojma albanizirati, autori Rječnika upućuju čitaoca na prethodnu riječ albanizovati, čije objašnjenje smo, dakle, upravo viđeli, odnosno onako kako stoji u Rječniku CANU. A u okviru objašnjenja pojma i sadržaja albanizirati, autori Rječnika CANU daju primjer-citat iz literature: „Naime, iako su Malisori albanizirani, njihov govor se znatno razlikuje od standardnog albanskog... (Nik. V. I)" (Napomena: U odjeljku Rječnika „Skraćenice" pod Nik. V. (I-III) stoji: Nikolić Vitomir). Vidimo da su po autorima Rječnika Malisori „albanizirani", a takođe vidimo što po Rječniku CANU znači ta riječ: nametati, preobratiti druge narode u albanski narod. Zakonita posljedica svega ovoga što piše i kako se razmišlja i što se poručuje u Rječniku CANU je ta da su po njegovim autorima Malisori bili ili u suštini i dalje jesu pripadnici nekog drugog naroda kojega su Albanci preobratili u albanski narod-naciju!? Eto, kakve nam poruke i „pouke" šalju autori Rječnika CANU i što se sve može u njemu pročitati i iz njegovih objašnjenja i citata zaključiti i „naučiti", odnosno dobiti vrlo zlonamjerne, pogrešne i vrlo opasne teze, tvrdnje, kvalifikacije i tendencije gledanja na istorijske pojave i procese, kao i na određene narode i nacije.

Zašto nema citata iz reprezentativnih pjesama Radovana Zogovića „Došljaci - Ali Binak"?

Idemo još dalje. Slijedi riječ albanizacija: *„nametanje albanskog jezika, kulture i običaja drugim narodima*. – Pitajući se nudio je i neke odgovore – na osnovu iskustava izbjeglica pravoslavnog življa iz Albanije koje je bilo izloženo sistematskoj albanizaciji, naročito u vremenu poslije II svjetskog rata 1945. godine. (Lak. II)“ (Napomena: U odjeljku Rječnika „Skraćenice“ pod Lak. (I-II) stoji: Lakić Zoran) Ovđe se mora postaviti pitanje kako to da autori Rječnika CANU niđe ne nađoše za shodno da, kada je riječ o pojmovima kao što su Albanac, albanizovati, albanologija, albansko i sl., uzmu iz literature kao primjer njihovog objašnjenja i sadržaja neki makar iole pozitivan stav prema ovom korpusu.

Ili: zašto nije uzet neki citat iz reprezentativnih pjesama „Došljaci – Ali Binak“, jednog od najboljih i najcjenjenijih crnogorskih pjesnika, uz to i jednog od prvih-najranijih akademika CANU, Radovana Zogovića, pjesama koje je Zogović pisao ne samo između dva Svjetska rata i objavio krajem tridesetih godina XX vijeka, već i poslije Drugog svjetskog rata, pa su neke nove pjesme iz ovog ciklusa bile inspirisane i atmosferom i vremenom na Kosovu i Metohiji i iz doba socijalističke Jugoslavije.

Pjesnik se u ovim pjesmama pita preko literarnog junaka Albanca islamske vjeroispovijesti: „Zašto mi, zašto mi / ubi na krovu svetu ticu rodu? / Na mom odžaku klanjala je alahu, / na mom odžaku ljubila je kljuniće bijele / što kao pronik iz grudve zemlje probiju iz ljušture jajeta, / sa mog odžaka širila je na moj dom svoje bijele grane / i nikad nije krilom oborila jabuku sa grane, / i nikad kljunom nije probila crveno oko trešnje / (da iscuri crvena zjenica!) / – sveta tica!“ (Napomena: postoji vjerovanje da roda donosi sreću porodici na čiji krov kuće sleti).

Kako se ne nađe neki ovakav ili sličan pozitivan primjer koji govori o stvarnosti i potrebi ljudske harmonizacije i dobrog međuetničkog i međuvjerskog života na ovim prostorima na kojima nam je dato da živimo i gradimo bolju sadašnjost i

budućnost od prošlosti koja se više ne može promijeniti ali može poslužiti kao dobar učitelj za šutrašnjicu. Sve zavisi naravno od nas. Da li su toga (bili) svjesni autori Rječnika CANU i kako ne crpješe primjere objašnjenja za pojmove Rječnika iz ovakvih umjetničkih tvorevina kao što je ukupno Zogovićevo književno djelo i iz njemu sličnih crnogorskih, bošnjačkih, muslimanskih, srpskih, albanskih, hrvatskih i drugih pravih literarnih i humanističkih ostvarenja i opusa sa naglašenom opšteljudskom i opštečovječanskom, kosmopolitskom, socijalnom i etičko-slobodarsko-pravdoljubivom motivacijom i tematikom, jednom riječju sa univerzalno ljudskom i moralnom, mirobljubivom, multikulturalnom i interkulturalnom porukom, posebno kada se radi o odnosu Crnogoraca prema albanskom korpusu van Crne Gore, odnosno konkretno onom u Metohiji i na Kosovu u cjelini. Možda je razlog izostavljanja Zogovićevih pjesama i književnioh ostvarenja taj što se u njegovim pjesmama „Došljaci – Ali Binak“ pjeva o borbi Albanaca za nacionalno i socijalno oslobođenje i afirmisanju njihovih autentičnih identitetskih vrijednosti i obilježja.

Nikako nijesu bez značaja ove biografske činjenice: postupajući po posljednjoj želji pjesnika, Zogović je sahranjen, odnosno urna mu je prenesena iz Beograda đe je živio u porodičnu grobnicu u Dečanima – iako je inače rođen u Crnoj Gori – u kojoj su sahranjeni njegovi roditelji, brat i sinovac. Porodična grobnica Zogovića ostala je čitava i neoskrnavljena prilikom necivilizacijskih i divljačkih pohara hrišćanskih i pravoslavnih grobova i nadgrobnih spomenika. Naravoučenije: dobro se jedino i isključivo može graditi dobrim, ili ko čini dobra može da se nada dobrom. Autori Rječnika CANU pošli su putem karađorđevićevske monarhističke nenarodne Jugoslavije pa proglašavaju (sve) Albance i pripadnike islama neprijateljima sugerišući i želeći da ih se što više iseli, kao što su to radili i neki došljaci u međuratnom periodu u Metohiji i na

Kosovu, ali ne i svi, što pokazuje i primjer porodice Radovana Zogovića, koji su živjeli skladno sa Albancima starošediocima, dijelići s njima i dobro i zlo. I umjesto da se povedu za ovakvim primjerima i da njih afirmišu i uče mlade generacije o potrebnom i jedino mogućem i sudbinskom skladnom suživotu različitih etnosa, vjera, jezika i kultura na ovim prostorima, dio rukovodstva CANU i autori njenog Rječnika su izabrali drugu soluciju i drugi put, put u niđe, put u ništa, u bezizlaz, u slijepu ulicu beščašća i poniženja svih, počev od samih sebe, tj. u potpunosti i do kraja konačno razotkrivši sebe i svoje namjere, jer su svojim Rječnikom ustvari sve rekli o sebi, a nikako o Crnogorcima, Crnoj Gori, Albancima, Bošnjacima, Muslimanima, islamu, antifašizmu i antifašistima... To kako oni pišu o njima to su oni sami. Mnogi drugi pozvaniji, stručniji, dobronamjerniji, pošteniji, pravdoljubiviji i istinoljubiviji sa svih strana čovječanstva učinili su to već mnogo ranije na pravi i objektivan način, onako kako to dolikuje naučnicima, univerzitetskim istraživačima i profesorima, akademicima i mudrim ljudima.

Zogovićevi stihovi govore o teškom životu u Metohiji i Albanaca starošedioca i Crnogoraca došljaka, ali i o borbi Albanaca za svoje nacionalno i socijalno oslobođenje, u suštini o onoj istoj takvoj borbi kroz koju su u profašističkoj, unitarnoj i velikosrpskoj monarhističkoj Jugoslaviji prolazili i Crnogorci, Makedonci i Muslimani-Bošnjaci, a uz ovu nespornu činjenicu treba svakako istaći da su bili ugnjeteni, potlačeni i šikanirani i najsiromašniji slojevi Srba u Metohiji o čemu Zogović takođe diže svoj buntovni pjesnički glas. Evo što je Zogović rekao o ovim svojim stihovima: „Prvi dio naslova (‘Došljaci’) označavao je Crnogorce, Srbe iz Like i Hercegovine koje je vlast naseljavala, s ciljem da se starosjediocima onemogući opstanak, a da se od naseljenika (‘došljaka’), zavađanih sa starosjediocima, načini oruđe vlasti i njene politike prisiljavanja Albanaca na iseljenje. Drugi dio naslova (‘Ali Binak’) simboliše otpor druge

strane“. Da li treba reći da je Zogović imao problema zbog svoje „prošiptarske“ poezije, istih onih problema uostalom zbog kojih eto nije našao mjesta – i naravno i iz istih razloga – prilikom objašnjavanja i davanja primjera za albanski korpus pojmova u Rječniku CANU.

Idemo najdalje. Ili najbliže, s obzirom da ovaj sljedeći na prvi pogled ne toliko bitan detalj možda i najilustrativnije, najbolje i najreljefnije pokazuje zapravo sav „naučni kredibilitet“ i svu „opravdanost“ svakog ovakvog i sličnog „akademskog“ pristupa, posebno kada je u pitanju jedan projekat kakav je, nažalost trebao biti, *Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika.* Naime, vrlo je zanimljivo i simptomatično navođenje primjera za riječ albanologija iz pera dugogodišnjeg akademika CANU iz redova istoričara (onog istog autora iz čijeg djela je, to smo već viđeli, Rječnik CANU uzeo citat za objašnjenje pojma albanizacija), o čijim će stavovima i citatima u Rječniku uskoro biti dosta riječi prilikom analiziranja pojmova antifašizam i antifašista iz Rječnika, kao i revizije istorijskih ocjena o četničkom pokretu i njegovom vođi Draži Mihailoviću. Dakle: „albanologija nauka koja se bavi izučavanjem albanskog jezika, književnosti i kulture. – Čak 29 univerzitetskih profesora i naučnika iz Albanije držalo je predavanja na postdiplomskim studijama Prištinskog univerziteta iz albanologije i istorije. (Lak. I)“

Uz to što se primjećuje da se u prethodno datom primjeru u Rječniku CANU uopšte ne spominje kontekst vremena i okolnosti u kojima su se predavanja dešavala, postavlja se principijelno i logičko, dobronamjerno i dobromisleće svakako pitanje zašto bi ta, ili neka druga slična, činjenica koju iznosi dotični akademik i za koju su se autori Rječnika opredijeli da bude primjer za riječ „albanologija“ – iako sasvim nepotrebno, budući da bi trebalo da se radi o Rječniku crnogorskog jezika!?, jer u sebi nosi refleks i izraz jednog ne tako davnog i još uvijek svježeg konfliktnog i rizičnog stanja (a prirodno, racionalnije,

svrsishodnije, naučno adekvatnije i mnogo bolje naravno bi bilo da je uzet neki drugi primjer od toliko mogućih kada je u pitanju suodnos samih crnogorskih Albanaca i Crne Gore kao njihove nesumnjivo autohtone domovine) – prije svega bila sama po sebi upitna ili pak neprihvatljiva, opasna i remetilačka?! No, naravno, sve postaje (tako) lako samorazumljivo kada se sagleda cjelokupan kontekst duha i atmosfere iz koje proističe Rječnik CANU, odnosno vidljiva želja da se pojam Albanac, albansko i sve što se tiče albanskog duha i identiteta zatvori, sabije, s(a)kupi, sažme i (s)koncentriše isključivo na tlu države Albanije, kao da Albanaca nema na tlu i u istoriji Crne Gore (uz takođe potpuno negativan i apsolutno promašen koncept prikazivanja pripadnika islamske vjeroispovijesti, Muslimana i Bošnjaka takođe u okviru istorije Crne Gore), a Rječnik CANU slovi kao „crnogorski“ i pretenduje da bude najviši izraz crnogorske naučne i umjetničke istine i države Crne Gore, svih njenih stvaralačkih i umnih snaga?!

Dakle, vidimo da Albanci i svi pripadnici islama, Bošnjaci, Muslimani i drugi, po Rječniku jedino i samo nametaju i preobraćaju, asimiluju i prijete na silu i neprijateljski! Jasno i očigledno je da je u *Rječniku crnogorskog narodnog i književnog jezika*, napravljen i dovršen pun krug od davanja i dobijanja zadatka sa najvišeg mjesta u CANU pa sve do njegovog ostvarenja u formi i sadržaju ovog, kako u CANU vele, najvećeg i najznačajnijeg ne samo njenog, nego i „naravno“ (s obzirom kako u CANU sebe doživljavaju) „nacionalnog“ i „državnog“ projekta. Kako drugačije tumačiti kada se u Rječniku u objašnjenju riječi antifašizam uopšte ne spominju tekovine crnogorske borbe za obnovu nacionalnog i državnog suvereniteta, osobito u XX vijeku koja je ujedno bila i borba za antifašizam u suštini još i prije Drugog svjetskog rata, antifašističke borbe i 13-julskog ustanka, a spominju se tekovine antifašizma u Srbiji i u isto vrijeme slavi Draža Mihailović kao

antifašista, uzimajući upravo njega kao „reprezentativnog“ primjera antifašizma?!

Evo kako se u Rječniku CANU objašnjava riječ antifašizam: „pol. ideologija i borba protiv fašizma. – Međunarodna podjela na fašizam i antifašizam, u okupiranoj zemlji, javlja se kao antifašizam i kolaboracionizam (Lak. I)“. Jasno je da se antifašizam u Rječniku CANU objašnjava šturo, birokratskim i krutim, nedovoljnim i neadekvatnim administrativnim jezikom, što nije nimalo slučajno, jer da je drugačije, da se pojmu priđe na suštinski, izvorni i sveobuvatan način, morao bi se prikazati i autentični i istinski crnogorski antifašizam i svi njegovi oblici borbe, osobito u XX vijeku koji se odnose na prije svega obnovu crnogorske slobode, pravde i pravice, crnogorskog nacionalnog i državnog dostojanstva i suvereniteta, a autori Rječnika su upravo to htjeli da po svaku cijenu zaobiđu i ne prikažu, u čemu su naravno i uspjeli, jer je njihova svjetonazorna, politička i ideološka svijest i koncepcija potpuno suprotna crnogorskoj istinskoj antifašističkoj, slobodoljubivoj, pravdoljubivoj, nacionalnoj, državnoj ideji su-života sa svim ostalim nacionalnim zajednicama u Crnoj Gori kao našoj zajedničkoj nam domovini, nacionalnim zajednicama koje samo u nedostatku boljeg termina zovemo manjinskim narodima i etnosima-nacijama, a oni su kao i Crnogorci veliki narodi-nacije, jer tu veličinu ne određuje broj i kvantitet, već prije svega kvalitet i ljudskost, viteštvo i čojstvo (branjenje drugoga od sebe), slobodoljubivost i pravdoljubivost njihovog življenja na ovim našim zajedničkim geopolitičkim prostorima. Svi mi, pripadnici svih naroda-nacija u Crnoj Gori, zajedno držimo upaljenu vječnu crnogorsku, dostojanstvenu i ponositu, luču visoko iznad svih pokušaja njenog uništenja, negiranja, omalovažavanja, nepoštovanja i nepriznavanja sa različitih pozicija velikodržavnih, kleronacionalističkih i šovinističkih pretenzija koje dolaze kako sa strane tako nažalost i iz same Crne Gore i to sa najviših njenih javnih adresa, odno-

sno naučnih, vjerskih, političkih, medijskih i drugih instanci.

Fašizam je (pa sljedstveno tome i antifašizam predstavlja borbu protiv upravo tih vidova fašističkog ispoljavanja) i svako negiranje, obezvrjeđivanje, omalovažavanje i onemogućavanje nacionalnog, kulturnog, jezičkog, vjerskog i svakog drugog identitetskog ispoljavanja i afirmisanja neke, bilo koje, nacije-naroda i nacionalne zajednice, bez obzira na to koliko ih u brojčanom smislu ima, odnosno da li predstavljaju tzv. „većinske" ili „mannjinske" narode-nacije u nekom društvu i u nekoj političkoj zajednici i zemlji-državi.

Autori Rječnika suženo i neadekvatno objašnjavaju, definišu i prikazuju antifašizam i zbog toga što kada bi uradili suprotno od toga, tj. osvijetlili antifašizam na pravi, svestran i objektivan način, morali bi da prikažu ne samo crnogorsku, već i albansku, bošnjačku, muslimansku, te svih pripadnika islamske vjere, dakle, borbu svih ovih etničko-nacionalnih i vjerskih korpusa za njihovo nacionalno i identitetsko etničko, jezičko,kulturno, vjersko i sbako drugo obilježje, jer su upravo ove nacionalne, vjerske i identitetske subjekte (dakle, Crnogorce, Albance, Bošnjake, Muslimane, sve pripadnike islamske vjere, Makedonce), hegemonističko-velikosrpske velikodržavne i nacional-šovinističke snage, odnosno unitarne velikosrpske snage i prije i tokom Drugog svjetskog rata, poglavito preko četničkog pokreta i Draže Mihailovića kao njegovog vođe i simbola u Drugom svjetskom ratu u kontinuitetu sistemski,uporno, planski, metodično, sistematski negirale, unižavale, poništavale i obezvrjeđivale. I to do te mjere da su im ne samo zabranjivali i sprečavali ih da se nacionalno izjašnjavaju kao pripadnici crnogorskog, muslimanskog, bošnjačkog, albanskog, makedonskog naroda-nacije, već su ih čak, osobito pripadnike islama, Bošnjake, Muslimane, kao i crnogorske komuniste i crnogorske federaliste-zelenaše, uz konstantne verbalne prijetnje i šikaniranja dakako i fizički uništavali i ubijali u ne malom broju akcija i

pogroma, pa čak prema Muslimanima i Bošnjacima i putem genocida u toku Drugog svjetskog rata.

Za razliku od jednog ovakvog, u biti potpuno neadekvatnog i redukovanog, čak i zlonamjernog i zloupotrebljenog načina pristupa autora Rječnika CANU pojmu antifašizma (samim tim i pojmu fašizma), načina u okviru koga se nesumnjivo nalaze i manje-više prikriveni elementi u suštini jedne nacional-šovinističko-asimilatorsko-imperijalno-fašističke doktrine, srpski akademik prof. dr Živojin Perić, jedan od najpoznatijih evropskih pravnika svog doba i najslavnijih srpskih i jugoslovenskih pravnika svih vremena, sa – na prostorima Zapadnog Balkana – izuzetno rijetkim, visokim međunarodnim renomeom, koji se između dva Svjetska rata borio za obnovu crnogorskog i nacionalnog i državnog suvereniteta, uviđa da, kako on sam piše, „veliko-srpski imperijalisti i šovinisti" nikako ne žele da Crna Gora povrati svoju državno-pravnu individualnost. On o Crnogorcima i Crnoj Gori ispisuje neke od najljepših stranica u njenoj istoriji: „Crnogorci imaju toliko svojih naročitih osobina, da se mogu bez pretjerivanja ubrojiti među najoriginalnije i najinteresantnije narode u Europi čija se originalnost i interesantnost u toliko više ističe, što su oni jedan malobrojan narod: *etnička* i *etička* veličina koncentrirana na zbijenom prostoru."; „Crna Gora je bila vijekovima zasebna država i ...nikada nije ... bila potpuno pokorena od Turaka, dok je Srbija ... bila sasvim pod turskom vlašću." Itd., itd. Ali, naravno, u Rječniku CANU može biti mjesta za Dražu Mihailovića, ali nikako ne smije i ne može biti mjesta za srpskog akademika Živojina Perića, naučnika svjetskog glasa, istinskog prijatelja Crne Gore koji je 21. maj 2006. g. vizionarski predvidio – sa ostalim brojnim prijateljima Crne Gore, velikim i istaknutim ljudima sa skoro svih strana čovječanstva – skoro čitav jedan vijek ranije!

Vidimo da se u Rječniku CANU uz pominjanje i „objašnjenje" pojmova kolaboracionizam i antifašizam ne kaže ko je (bio)

antifašista a ko je (bio) kolaboracionista, ali s obzirom da se četničke snage vode kao antifašisti budući da se njihov vođa Draža Mihailović u Rječniku spominje prilikom objašnjenja pojma antifašist(a) u što ćemo se vrlo brzo uvjeriti, onda ispada da četnici svakako nijesu kolaboracionisti s obzirom da su definisani kao antifašisti. To takođe znači ili može značiti i logički se da zaključiti da su kolaboracionisti zapravo partizani kao dosadašnji antifašisti ili makar kao neko ko i nema ili nije zaslužio baš najpozitivniju ocjenu za svoje ponašanje, odnosno kao strana kojoj se i te kako ima što zamjeriti, tokom Drugog svjetskog rata, a za razliku, dakle, od četnika i njihovog vođe koji eto revizijom istorije od strane CANU i najvišeg političkog organa jedne nam suśedne države postadoše, dakle, antifašisti i „dosljedni" borci za „državni i nacionalni subjektivitet", ali očigledno ne Crne Gore nego neke sasvim druge velikodržavne i unitarističke, nedemokratske, „sveusrećiteljske" i „jedinstvene" i „zaokružene" teritorije pod sveokriljem ideologije jednom već istorijski poraženih i političkih i vojnih snaga ali očigledno ne dovoljno i ne do kraja, jer se evo opet, kako vidimo, javljaju potenčeni grobari Crne Gore u liku veljesrpstva i velikosrpske unitarističke i četničke ideologije i politike ksenofobije, međuetničke mržnje i osvete, nepovjerenja i podjela, resantimana i nove, stare destrukcije i revizije istorijskih procesa i događaja, ličnosti i pokreta, čemu evo i CANU kao najviša „crnogorska" naučna i umjetnička institucija, kako vidimo, itekako, odnosno obilato doprinosi dajući svemu ono što se od nje izgleda u tim krugovima i kod tih snaga prirodno i očekuje: obol i plašt tobožnje naučnosti i akademske istine, mudrosti, visine i neupitnosti kada su u pitanju istorijske ocjene četničkog pokreta i uloge njegovog vođe Dragoljuba Draže Mihailovića.

Još jednom se – sa Rječnikom CANU možda i najbolje, tj. najočiglednije – pokazalo da je izrazito i veoma opasno anti-

crnogorsko djelovanje, i to itekako, uvijek na djelu i onda kada se, navodno, verbalno brani „crnogorska opcija“ (kao što u CANU tvrde da je riječ o „crnogorskom Rječniku“, bez kojega nema Crne Gore ili kako reče njen predśednik da tek Rječnik CANU dokazuje postojanje crnogorskog jezika i identiteta!?, dok je istina zapravo ova: Crna Gora nema budućnost sa ovim i ovakvim Rječnikom CANU i ona ne postoji i neće moći ni postojati ako on o(p)stane, jer on (Rječnik) negira i uništava na duži rok sasvim sigurno i najefikasnije svaki civilizacijski i politički osnov za njeno postojanje kao mirne, uređene, uljuđene, stabilne, bezbjedne, etičke, nacionalno, etnički i vjerski harmonične društvene zajednice, prosperitetne, perspektivne i budućnosne suverene i nezavisne države), a u isto vrijeme u realnosti i suštinski, istinski ne prihvataju autentične identitetske vrijednosti manjinskih naroda u Crnoj Gori, kao što su Albanci, Bošnjaci, Muslimani...

Nesumnjivo da to nije nikakva „odbrana“ i „poštovanje“ crnogorskih interesa, već upravo suprotno – direktan atak na njih i direktan poziv na njihovo rušenje, tj. rušenje suverene i nezavisne Crne Gore, a međunarodno priznata crnogorska država je najveći interes i najviši vrh Crnogoraca i svih građana Crne Gore bez obzira na njihovu različitu etničku, vjersku i svaku drugu pripadnost. Jer, sve što dovodi u pitanje multikulturalni i interkulturalni sklad i su-život u Crnoj Gori je direktni atak na temelje države Crne Gore, i direktno negiranje vrhunskog nacionalnog interesa Crnogoraca da žive u svojoj nacionalnoj i u isti mah i građanskoj državi sa pripadnicima svih drugih naroda-nacija koji nemaju druge, rezervne države osim svoje, jedne jedine Crne Gore. Uvažavajući sve ostale narode-nacije u Crnoj Gori u apsolutnom smislu, onako kako i priliči istoriji, slobodarstvu i dostojanstvu Crnogoraca, crnogorski narod, tj. Crnogorci time poštuju i uvažavaju i sami sebe i svoju jedinu državu. Nema nacionalnog i državnog subjektiviteta Crne Gore bez manjinskih

naroda, koji su dakako isto toliko veliki koliko su veliki i Crnogorci kao narod i nacija. I, naravno, to znači da bez njih i bez poštovanja svih njihovih identitetskih vrijednosti (koje Rječnik CANU apsolutno obezvrjeđuje čineći od njih „nevjernike" „nasilnike", „neprijatelje" i tome slično),nema ni Crne Gore, odnosno njene i naše zajedničke stabilnosti, mira, bezbjednosti, harmonične i skladne perspektive i budućnosti kao domovine svih njenih naroda-nacija, vjera, kultura i jezika. Rječnik CANU svemu ovome ne doprinosi nimalo. Naprotiv.

Slijede u Rječniku CANU objašnjenja i pojmova antifašist(a) i antifašistički. Pod pojmom antifašist(a), stoji ovo*: „osoba koja je protiv fašizma*. – … dokažu kako je Draža bio pravi antifašista. (CG mediji I-4)", a pod pojmom antifašistički čitamo: „*koji se odnosi na antifašiste i antifašizam: pokret*. – Srbija se, kao uostalom i Jugoslavija, dugo ponosila antifašističkom borbom na strani saveznika. (CG mediji I-4)". Vidimo da ovđe nema ništa o Crnoj Gori, o crnogorskom kontinuiranom i osvjedočenom antifašizmu, o crnogorskoj svetoj borbi za obnovu njene nacionalne i državne suverenosti i nezavisnosti, njenog nacionalnog i državnog dostojanstva i subjektiviteta, integriteta i identiteta kao stalnih i fundamentalnih vrijednosnih sastavnih sadržaja antifašističke borbe crnogorskog naroda, kao što nema ništa i o 13. julu 1941. g. i o eventualnom „ponosu" (ako smije Crna Gora biti ponosna i ako imamo kao Crnogorci i pripadnici drugih nacija i građani Crne Gore prava na to!?) Crne Gore na svoj, crnogorski, internacionalni, kosmopolitski, univerzalni, svečovječanski antifašizam za koji je dobila najviša priznanja od najumnijih predstavnika čovječanstva u cjelini!? Kako autori Rječnika i već spominjani istoričar-akademik CANU i sama CANU ne pronađoše neki adekvatniji primjer iz literature za objašnjenje, recimo čak i od istog akademika s obzirom da je nekada pisao knjige o narodnoj i partizanskoj vlasti tokom Drugog svjetskog rata.

Podsetimo se, odnosno recimo još jednom: riječ je, nominalno, o „crnogorskom“ Rječniku, tj. o *Rječniku crnogorskog narodnog i književnog jezika*!? A da naravno ništa nije slučajno i da predsednik CANU nije usamljen u uobličavanju i davanju, s jedne, i u obradi, tj. u izvršenju zadataka, s druge strane, pokazaće naša dalja analiza, jer dolazimo do stavova upravo spomenutog akademika, odnosno jednog od redovnih članova CANU koji već u kontinuitetu favorizuje upravo Srbiju i njenu odluku od prije nekoliko godina da i formalno izjednači kao antifašističke pokrete četnički i partizanski (možda je formulacija primjera koja stoji u Rječniku CANU kod objašnjenja pojma antifašizma, da je naime Srbija – ali ne i Crna Gora!? – ponosna na svoju antifašističku tradiciju, pronađena, odabrana, uzrokovana i motivisana upravo i time što je Skupština Srbije donijela odluku o izjednačavanju kao antifašista partizana i četnika!?) i sljedstveno tome, naravno, favorizuje kao jednog od najvećih i najznačajnijih antifašista i lik i djelo vođe četničkog pokreta Draže Mihailovića. Izjave predsednika CANU o tome da neće proći crnogorski antifašizam i crnogorska suvrenost, njegov kolega istoričar „naučno“ potkrepljuje i priprema odgovarajuću elaboraciju koja je evo vidimo ovih dana ugledala i najnoviju primjenu u Rječniku *crnogorskog narodnog i književnog jezika.*

Upravo su, dakle, „naučni“ stavovi i formulacije ovog drugog akademika CANU i njenog višedecenijskog redovnog člana iz esnafa istoričara, uzete kao citat uz objašnjenje riječi antifašizam i albanizovati (opet kukavičje jaje fašizma i ksenofobije: Draža Mihailović je postao antifašista, a Albanci u okviru objašnjenja pojma Albanizovati postadoše vrlo opasni i destruktivni elementi, sušedi i sugrađani kako unutar Crne Gore tako i u zemljama đe žive van nje). A zna se dobro kako su se četnički pokret i Draža Mihailović odnosili u Drugom svjetskom ratu prema Albancima i Bošnjacima, odnosno Muslimanima i pripadnicima islamske vjeroispovijesti.

Prije nekih pet-šest godina istoričar i akademik CANU je, poslije odluke Skupštine Srbije o izjednačavanju kao antifašista i partizana i četnika, pisao sljedeće: „Svakome makar nešto znači to što su danas pripadnici četničkog i partizanskog pokreta – formalno-pravno izjednačeni kao antifašisti. To će reći da uživaju ista prava. Ne može se istrajavati na političkim ocjenama da su izdajnici i kolaboracionisti; tako ih ne kvalifikuje niti jedna evropska i svjetska istoriografija. A u novije vrijeme – ni naša istoriografija."

Na elementarnom komunikacijskom nivou, iz civilizacijskih, demokratskih, društvenih, aksioloških, patriotskih, etičkih, naučnih i kulturoloških razloga, ovi stavovi nužno traže odgovore na nekoliko pitanja. U kojoj zemlji mi to živimo?! Iz riječi akademika vidi se da on govori ne o Crnoj Gori već o nekoj drugoj zemlji i državi kao vjerodostojnom i vrhunskom vrijednosnom i arbitrarnom okviru, modelu i reperu na koji se svi moramo ugledati i slijediti ga. U Crnoj Gori pripadnici četničkog i partizanskog pokreta (još) nijesu formalno-pravno izjednačeni kao antifašisti. Ako bi se to u budućnosti i desilo, lično bih i dalje bio protiv toga. Dakle, već sada da negiram akademikovu tvrdnju da četničko-partizansko formalno-pravno izjednačenje u jednoj sušednoj zemlji kao antifašista „svakome makar nešto znači". Dovoljno je jedan jedini pojedinac sa suprotnim tvrđenjem pa da sasvim propadne „demokratska", u biti totalitaristička, konstrukcija o „sveusrećiteljskom" revizionističkom četničkom naukovanju. Dosta davno don Branko Sbutega na promociji jedne od mojih knjiga u Dvorcu kralja Nikole u Baru kada je govorio sa prof. dr Ristom Kilibardom i dr Čedomirom Bogićevićem, ustvrdio je da bi za njega crnogorska nacija postojala makar i sa jednim jedinim Crnogorcem koji bi se tako ošećao. Nadati se da će i istoričar-akademik CANU slijediti ovaj kosmopolitski, demokratski i civilizacijski način mišljenja i viđeti da baš „svakome" i ne znači i ne mora i da ne može zna-

čiti „makar nešto“ to što su četnici i partizani politički i formalno-pravno izjednačeni kao antifašisti i to, da apsurd bude (još) veći, ne u našoj već u drugoj zemlji. No, to, naravno, kada je u pitanju dio rukovodstva, ili aktuelno najuže rukovodstvo CANU, nije nimalo slučajno.

Akademik Predrag Matvejević je razotkrio mit oko tobožnjeg prijateljstva Šarla De Gola i Draže Mihailovića

Uz to što je, dakle, ovim riječima jasno objasnio na koju „našu istoriografiju“ misli, akademik je svojim stavovima poslao i četiri osnovne poruke. Prvo, svoje mišljenje je predstavio kao opšte uvjerenje uprkos tome što je u istome članku napisao i da nauka istomišljenika nema budućnost (iako je za razliku od sebe – kome to, o čemu govori, sigurno puno znači – dopustio da „svakome“, ipak, nešto manje, tj. „makar nešto znači“), čime se nije predstavio kao naučnik, već kao u najboljem slučaju politički propagandista ili modernim jezikom rečeno kao politički marketinški stručnjak. Zbog dalje izrečenog („tako ih ne kvalifikuje niti jedna evropska i svjetska istoriografija“), blizu je i pozicije političkog manipulatora. Akademik Predrag Matvejević je razotkrio mit oko tobožnjeg prijateljstva Šarla De Gola i Draže Mihailovića i kao posljedica toga njegovog „neprihvatanja“ Tita, partizanskog pokreta i nove, socijalističke Jugoslavije. Usput, da li je Francuska rehabilitovala Petena, Norveška Kvislinga, itd. Drugo, umjesto da se drži naučnih ocjena, hipoteza i dokaza, i da njih (pre)vrednuje, akademik se bavi političkim ocjenama četničkog pokreta. On kao „naučnu“ istinu citira odluku jednog političkog organa sušedne nam države (Skupštine Srbije), koja je suštinski poručila (akademik će se složiti da politika ne bi smjela biti arbitar u nauci) da se „ne može istrajavati na političkim ocjenama da su (četnici) izdajnici i kolaboracionisti“.

Treće, akademik ne samo da se drži političkih, a ne naučnih, i to kriterijuma iz druge zemlje, već i njene, u sopstvenoj projekciji,

velikodržavne ideologije kada kaže da četnike kao izdajnike i kolaboracioniste ne kvalifikuje „ni naša istoriografija“. Čak i ako je mislio dijelom na crnogorsku, jasno ju je utopio u „našu“, tj. (sve)srpsku istoriografiju. Da ne govorimo ovđe o tome koliko nacionalne, multikulturalne, vjerske, geopolitičke, istorijske, geografske, etičke i mnoge druge osobenosti jedne zemlje utiču na pojedine pa čak i na istovjetne ili slične istorijske procese. Četvrto, sve su ovo elementi za jednu nesumnjivu provincijalizaciju, autodetronizaciju, arhaizaciju i konzervaciju crnogorske istoriografije. Upravo su ovđe odgovori i na akademikovo pitanje „Zašto stagnira naša istoriografija“ koje je postavio u tekstu iz kojeg smo citirali njegov pozitivan stav o rehabilitaciji Draže Mihailovića, i oni, prirodno, mnogo više pogađaju ovako viđenu i primijenjenu crnogorsku epigonsku i lošekopiranu istoriografiju, nego njen original. Eto dijela odgovora i na pitanje zašto stagnira naša, crnogorska, ukupna društvena nauka.

Nema sumnje da *Rječnikom crnogorskog narodnog i književnog jezika* CANU zatvara krug. Crnogorska suverenost i crnogorski antifašizam u Rječniku nijesu prošli, ali jeste fašizam, četnički pokret i Draža Mihailović, tj. ono zapravo što je i stajalo iza olako izgovorene preteške riječi za jednu njoj potpuno neodgovarajuću situaciju, ali koja je mnogo toga otkrila i pokazala i tada i posebno slijedom vremena do pojave Rječnika *crnogorskog narodnog i književnog jezika*. Ono što je predšednik CANU čvrsto obećao i za što se zdušno založio, gotovo zakletvom, na kraju (kruga) se i obistinilo. Pobrinula se CANU da to bude (đe će drugo) i u njenom i u državnom (CANU se ponaša u stilu „Država, to sam ja“!) – a upravo po riječima njenih predstavnika – najreprezentativnijem projektu. Predšednikove riječi i njegovo svečano iskazano i euforično inaugurisano „No pasaran“, desetak godina kasnije potvrdio je i verifikovao, dodatno pojasnio i do kraja razotkrio *Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika.*

Dakle, ako iz CANU nijesu uspjeli da na referendumu i u stvarnosti ne prođe crnogorski antifašizam i crnogorska suverenost, uspjeli su to očito i nedvosmisleno učiniti u *Rječniku crnogorskog narodnog i književnog jezika.* U njemu, viđeli smo, uistinu nije prošao ni crnogorski antifašizam ni crnogorska suverenost, ni crnogorski nacionalni i državni osećaj dostojanstva, integriteta i identiteta, ali ni isti takav osećaj albanskog, bošnjačkog i muslimanskog naroda-nacije u Crnoj Gori, ali jeste dakako, viđeli smo, kao „zamjena" za njih Draža Mihailović, četnici, fašizam i „iskreni" i „širokogrudi" zagrljaj sušednog velikog brata i njihovih političkih organa koji su i proglasili Dražu za antifašistu!

Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika, kratko i jednostavno rečeno jer je to istina, unižava i vrijeđa Crnu Goru i sve njene narode-nacije. I Crnogorce, i Albance, i Srbe, i Bošnjake, i Muslimane, i Hrvate…, odnosno sve njene građane. Jer, niko ne može biti srećan ako se unižava i vrijeđa njegov sugrađanin, komšija, žitelj iste zajedničke zemlje, domovine, otadžbine, jedine majke svih njih i svih nas, u svakom pogledu okvir i prostor u kome jedino svi oni i svi mi i njihove i naše porodice mogu očekivati srećan, kvalitetan, miran, dostojanstven, prosperitetan život sa međusobnim nacionalnim, vjerskim, jezičkim, kulturnim, ličnim i porodičnim uvažavanjem i poštovanjem. *Rječnik crnogorskog narodnog i književnog jezika* nije dostojan Crne Gore i njenog sveukupnog časnog i viteškog istorijskog, identitetskog, integritetskog, civilizacijskog i dostojanstvenog bića i hoda, postojanja i djelovanja u riznici čovječanstva i svih njegovih naroda-nacija, vjera i zemalja. On ne samo da je nije dostojan, već za nju, za sve nas, crnogorske građane bez obzira na naciju, vjeru, jezik i kulturu, predstavlja opasnost iz čijeg se šemena kad-tad može izroditi zlo nesagledivih razmjera i posljedica na geopolitički uvijek ošetljivom prostoru Zapadnog Balkana.

Zbog svih ovih razloga sa *Rječnikom crnogorskog narodnog i*

književnog jezika bi trebalo postupiti isto onako kako je srpski akademik prof. dr Živojin Perić predlagao da se učini sa odlukama, i posljedicama tih odluka, tzv. Podgoričke Velike Skupštine iz 1918. godine: „Treba jednostavno da se ta, odluka (Podgoričke Velike Skupštine) odbaci i negira kao nešto što nije ni bilo, i, radeći tako, ne vrši se nikakvo nasilje ni prema kome... To je dužnost svih onih u čijim rukama se nalazi zaštita prava i zakonitosti.“ Jer – „država je pravo, a pravo je država“, pisao je srpski akademik prof. dr Živojin Perić.

To što je predlagao srpski akademik Perić, svi dobro znamo, nije učinjeno i sprovedeno do kraja ni do dana današnjeg, ali to ne znači da ne treba stručno, argumentovano, pošteno i istinito govoriti. Zarad naše budućnosti, nas svih u našoj svetoj crnogorskoj zemlji i državi, zarad Crne Gore, svih njenih naroda-nacija, vjera i pojedinaca, svih njenih građana, zbog budućnosti naše đece.

(Portal *Analitika,* 2. jul 2016)

PREMIJER ĐUKANOVIĆ IZJAVIO DA JE RJEČNIK CANU UGROZIO TEMELJNE VRIJEDNOSTI CRNOGORSKOG DRUŠTVA

O spornom Rječniku crnogorskog književnog i narodnog jezika izjasnio se i premijer, Milo Đukanović. On poručuje da je rječnik CANU ugrozio temeljne vrijednosti crnogorskog društva. Ipak, ističe da se vlada ne bavi ni pisanjem ni ocjenjivanjem, a kamoli zabranom naučnih djela. Tokom Premijerskog sata u Skupštini, istakao je da najveća greška nije napraviti grešku, već je najveća greška ne povući odgovarajuće poteze poslije te greške, što očekuje da CANU uradi u najkraćem roku.

Šta Vlada može da uradi u cilju zaustavljanja distribucije spornog Rječnika crnogorskog i narodnog jezika, pitao je poslanik Bošnjačke stranke Suljo Mustafić.

„Ovaj rječnik je očigledna provokacija i uvreda vjerskih i nacionalnih osjećanja. Ovim nijesu uvrijeđene samo nacionalne manjine, već i većinska Crna Gora koja se ponosi autohtonim manjinama. Smatramo da ovo pitanje zaslužuje cjelovit odgovor sa nivoa Vlade“, smatra on.

Vlada se ne bavi pisanjem, ocjenjivanjem, a kamoli zabranom naučnih djela, odgovorio je Đukanović.

„Ali, svakako ima obavezu da nađe način da zaštiti vrijednosti kao što su multietničnost i antifašizam, koji su temelji identiteta Crne Gore“, rekao je on.

Premijer kaže da je nesporno da rječnik sadrži propuste, i da je zabrinut zbog toga što ugrožava temelje suživota.

Dodaje da postoji nekoliko načina da se riješi problem. Sud nije način, kao ni pozivanje struke sa strane.

„Rješenje je u sprovođenju objedinjavanja naučnog potenci-

jala. CANU je nepotrebno u ovaj projekat krenula sama“, rekao je on.

„Ovdje treba kazati politički jasno: za pozdraviti je namjera da se deceniju od nezavisnosti izda rječnik, i ja želim da vjerujem da je tačno objašnjenje autorskog tima da je namjera bila najpozitivnija. Očigledno je da to nije urađeno na valjan način. Autorski tim je priznanjem grešaka to potvrdio. Ko radi taj i griješi, mada bi manje pogriješili da su se aktivirali adekvatni autorski timovi, na taj način bi sigurno izbjegli određene greške. Poruka koju treba da pošaljemo odavde je da nije najveća šteta napraviti grešku. Najveća greška je ne povući odgovarajuće poteze poslije te greške. Možemo u ovaj posao uključiti i Vladu i Parlament, ali ovaj posao pripada CANU koja ima svog predsjednika, predsjedništvo i svoje organe koji treba da sjednu i ozbiljno porazgovaraju o težini grešaka i o posljedicama po temeljne vrijednosti crnogorskog društva. One treba da se sačuvaju, a ne da se ugroze“, naglasio je premijer.

„Očekujem u najkraćem roku da sagledaju kvalitet objavljenog djela i poteze koje treba povući da bi se šteta sanirala. Nakon toga se treba ekipirati, pa da se prione na posao i novo izdanje rječnika“, istakao je Đukanović.

(CDM, 27. jun 2016)

OVA BRUKA OSTA DOVIJEKA
Adnan Čirgić

Ako smo prethodna dva mjeseca mislili da je CANU potonjim „kapitalnim“ leksikografskim projektom dotakla dno, onda nakon gostovanja njezina Predsjednika u emisiji „Živa istina“ možemo konstatovati da je CANU u kriptodepresiji.Đurović je potvrdio da je ono što jeste, ali je li akademijske apanaže vrijedno prećutkivanje onoga što se u ime CANU ovih dana čini i je li te apanaže vrijedna ćutnja na njegove nepristojnosti – to neka procijene njegovi akademici i članovi rukovodstva. Jedno je sigurno ova bruka osta dovijeka, ali nije Đurovićeva više no bilo kojega njegova akademika i člana Predsjedništva koji se solidarišu s njim.

Đurović reče da im je knjiga dobra, da su poslu pristupili profesionalno, da se naša sredina sad prvi put „ozbiljno sudarila s leksikografijom“ i da ne nabrajamo dalje ne da bismo mu sačuvali ono što je on sam nemilice potrošio, no zato što je i sve ovo što je dosad rečeno bilo dovoljno da kompletan Akademijin leksikografski tim izvede barem pred Sud časti. Ali pošto Đurović mudro konstatova da „ima tu jedan, dva, tri primjera opravdanih kritika. Odgovorili smo detaljno na sve kritike.“ podsjetićemo ga na 60 važnijih pitanja koja su dosad ostala bez naučnoga odgovora (a ona „manje važna“ pitanj a mu nećemo ponavljati).

Šezdeset pitanja

Počećemo opet s kraja tanjega:

1. Je li lingvistički i civilizacijski promašaj Rječnika CANU bio makar povod za razmišljanje o podnošenju ostavke aktuelnoga rukovodstva Akademije?

2. Za čijom se praksom vodila CANU kad je odlučila da leksikografski tim koji je radio Rječnik ujedno treba da bude i tim koji će ga preporučiti za štampu?

3. Koji su dosadašnji leksikografski radovi preporučili ljude za ovaj projekat „od nacionalnoga značaja“?

4. Đe su leksikografi CANU naučili da se rječnik ne bavi tumačenjem već samo popisivanjem riječi?

5. U skladu s kojom lingvističkom ustaljenom praksom Rječnik donosi kružne, tautološke definicije?

6. Đe je popis korišćene literature?

7. Đe je popis tekstova koji su ušli u korpus? U Predgovoru je rečeno da je korpus koji je naveden u Registru proširen, a nije rečeno koji su novi tekstovi uvedeni u korpus.

8. Na koju se relevantnu literaturu pozivaju stručnjaci CANU kad jednače standardni i književni jezik?

9. Po kojoj je metodologiji razvrstana „književna“ i „narodna“ leksika?

10. Čime leksikografi CANU pravdaju navođenje „narodne“ lekseme u standardnojezičkom akcenatskom liku?

11. Otkud u Rječniku ekavica?

12. Koje su govore uzeli lingvisti CANU za osnovu kad su akcentovali riječi avans, atlas, avioflota, blagovaona, vinara (gen. jed. od vinar)?

13. Kako su otkrili da jotacija utiče na akcentuaciju?

14. Ako je Rječnik rađen na osnovu korpusa, zašto se među odrednicama nijesu našli i ekavski oblici kojima obiluju primjeri za ilustraciju tih odrednica?

15. Na osnovu čega su leksikografi CANU zaključili da je jezička pripadnost pisca isto što i nacionalna pripadnost njegova?

16. Zašto jezik utemeljivača savremene jezikoslovne montenegristike V. P. Nikčevića nije uvršćen u korpus za izradu Rječnika te zašto u korpus nije ušla bogata rječnička zbirka M. T. Latkovića od preko 25.000 riječi? Članovi autorskoga tima vele da su Latkovićevu građu koristili, ali zašto ga onda nema u spisku skraćenica?

17. Koja je razlika između fonema i glasa?

18. Koja savremena literatura preporučuje sinonimnu upotrebu nastavaka i sufiksa?

19. Na čemu je bazirano saznanje da su fonetika i fonologij a i morfonologij a sinonimi?

20. Koji su to glagoli u crnogorskome jeziku koji nemaju infinitiv?

21. Koji su to glagoli različitoga vida a istoga značenja koje pominju leksikografi CANU?

22. Za kojim su se lingvističkim pravilom poveli stručnjaci CANU kad su jednosložnim jedinicama za mjeru u množini dodali infiks -ov-/ev-?

23. U čemu je CANU našla opravdanje za amputaciju nekoliko vjekova iz korpusa za Rječnik?

24. Na koja se savremena sociološka i antropološka istraživanja oslonio tim CANU kad je islam izvrstio iz kategorije religije? Komentar daje isto urađeno u rječnicima bosanskog jezika nije tačan, jer su u njima navedeni kvalifikatori za islam, pravoslavlje i katoličanstvo, uz opšti kvalifikator za religiju.

25. Po kojem je kriterijumu selektovana građa tako da se Albanci islamske vjeroispovijesti predstave kao arnautske lukave poturice koje mnogo lažu?

26. Je li Serbo ili Dražo aminovao u Rječniku da su muslimani bezbožnici, Agarjani, čeljad koja za interes mijenjaju vjeru, ali su toliko svjesna svoje nove nečisti dani abdest ne uzimaju niti porod za sobom ostavljaju?

27. Koga je CANU odredila za kuma na krštenju Adema koji se u Rječniku javlja samo kao Adam?

28. Jesu li oni „brojni“ Albanci iz članstva „multikonfesionalne“ CANU objasnili glagol arnautiti kao sinonim za albanizovati od čijega se značenja grozi ovih dana građanska CG?

29. Jesu li homofobni nazori vodili leksikografe kad nijesu uzeli u obzir istopolne zajednice pri definiciji odrednica brak i voljeti?

30. Kako se zove fizičar u leksikografskom timu koji je aminovao astronomsko otkriće daje Mjesec planeta?

31. Kojim su istorijskim, fizičkim ili hemijskim načelom vođeni leksikografi CANU kad su, pored toliko primjera riječi alhemijski, naveli baš onaj koji u koncentracionim logorima vidi rudnike zlata?

32. Koji su razlozi uslovili da se u kontekstu riječi antifašista, pored 240 narodnih heroj a nađe zlikovac Dražo Mihailović?

33. Koji su istorijski izvori poslužili za otkriće daje Oktobarska revolucija bila 1918?

34. Koji je autoritet u istoriografiji revidirao saznanje o godini pada Zapadnoga Rimskog Carstva?

35. Stidi li se CANU od učesnika u Aprilskome ratu zbog činjenice da ne zna ni kad je počeo?

36. Zašto u Rječniku kojim se slavi deset vjekova državnosti nema odrednice arhont? Postoji u korpusu, a i sami su je upotrijebili u definiciji riječi bazilika! Možda zato što ta riječ nije objašnjena u Rečniku srpskog jezika Matice srpske iz 2007. godine, s kojim se podudara više definicija iz Akademijina Rječnika (pa i sporna definicija albanizacije)?

37. Zašto u Rječniku CANU uz riječ vojvoda nema vojvode Mirka, a navedeni su i Stepa Stepanović i Radomir Putnik?

38. U kojoj se državi po leksikografskom timu nalazi Vučji Do, budući daje lociran „6 km od Bileće“?!

39. Kako za primjer riječi arbitar od svih arbitara izabraše kralja Aleksandra koji je dat „kao nepokolebljivi čuvar narodnog jedinstva i arbitar u političkim trvenjima“?

40. Zašto u Rječniku nema Akruvijuma a ima Anagastuma?

41. Zašto nema odrednice Anamali?

42. Zašto nema objašnjenja za crnogorski časopis Almanah?

43. Đe se izgubi Andreacijeva povelja? Kome to smeta više od 11 vjekova stara crnogorska tradicij a pismenosti?

44. Kud se đede Besac?

45. Ko izbači Birziminijum?

46. Što vam skriviše Brajići?

47. Koji je stručnjak ustvrdio da je Barska nadbiskupija (1089) sa šedištem u Baru u stvari Duklj anska (barska) biskupija sa sjedištem u Duklji osnovana 599. godine?

48. Đe je Bratimstvo iz Bara?

49. Zašto pod odrednicom Budva nema pomena Budvanske nekropole?

50. Đe vam je Versaj i versajska „legalizacija“ sramne Podgoričke skupštine? Mora da ga nema u prvorazrednom istoriografskom štivu Zorana Lakića.

51. Kako se bar Pavle Pejović, član Predsjedništva CANU, ne šeti Vladina doma, u kojemu je danas smješten Narodni muzej CG, čiji je on direktor?

52. Je li za Rječnik crnogorskoga jezika bitniji Veliki međed ili crnogorski Veliki sud, najviša sudska instanca jednoga vremena?

53. Ko izbači Vrhobrežnički ljetopis?

54. Kome pokloni CANU Vojislavljeviće i hiljadu godina državnosti? (Smiješna je Đurovićeva tvrdnja da ih nema u korpusu kad se zna daje autorski tim neke greške pravdao upravo Istorijskim leksikonom, koji je dio korpusa, a u kojem su Vojislavljevići zastupljeni na pet strana.)

55. Priznaju li stručnjaci CANU postojanje bosanskoga jezika, buduĆi da navode albanski i bugarski jezik, baltičke jezike i bantu jezike, a pomena bosanskoga u Rječniku nema? Je li za Bosnu tipičniji lonac ili jezik?

56. Zagovara li CANU etnički čiste države kad etnonime definiše prema državi iz koje navodno potiču?

57. Zašto nema objašnjenja za vladiku kao svjetovnog gospodara (kako to objašnjava Bogišić)?

58. Kojim se kalendarom CANU služila kad je utvrdila da novi vijek i dalje traje?

59. Koju su metodologiju leksikografi CANU primjenjivali u odabiru biljaka iz CG, pa jedne uvrstili, a druge ne?

60. Zašto su odrednice administracija i ažurirati kontekstualizovane primjerima kojima se državne službe, ministarstva i njihovi rukovodioci opisuju izuzetno negativno, a aktivisti se u posebnoj odrednici povezuju s nacizmom? Smatra li CANU da će predsjednica Savjeta za izradu Rječnika s nove pozicije dominstarke promijeniti to stanje?

Ovih 60 pitanja izdvojeno je iz mnoštva pitanja koja su prethodna dva mjeseca postavljena CANU. Ni na jedno od nj ih nij e dat odgovor kakav bi se morao očekivati od formalno najznačajnije naučne ustanove u CG.

I o CANU i o njegovu Predsjedništvu i o njegovim timovima i o Rječniku imalo bi se još mnogo toga reći. Sto se tiče filologa s Cetinja, kako nam akademski tepaju iz CANU, nema više razloga da se ovim povodom javljamo. Mi nemamo nadležnost da sprij ečimo antiustavnu djelatnost CANU, ali smo imali moralnu obavezu da na nju ukažemo. Hoće li se nadležni organi usuditi da o svemu ovome iskažu svoj sud pitanje je njihove odgovornosti. Hoće li se neko novo rukovodstvo CANU javno izviniti Crnoj Gori zbognepočinstva koje je napravilo aktuelno rukovodstvo pitanje je o kojemu moraju razmisliti akademici CANU, koji izgleda nijesu svjesni nivoa na koji im se srozala ustanova. Kako sad stvari stoje, može se reći da su nakon ove polemike svi onđe đe su i prije nje bili: CANU onđe đe joj je i predšednik Đurović i njegova predšednica Savjeta, a FC JK na svome putu afirmacije montenegristike i poštovanja ustavnih vrijednosti ovoga društva. A kako je leksikografima CANU, kako vele, svaka druga Njegoševa, evo im još jedna da prošire korpus: „Svak je rođen da po jednom umre / čast i bruka žive dovijeka!“

I to se ne može promijeniti čak ni kad bi gospođa dominstarka Plamenka ispunila svoje obećanje.

(Pobjeda, 27. jun 2016)

Riječ priređivača

Prvi tom „Rječnika crnogorskog književnog i narodnog jezika“ Crnogorska akademija nauka i umjetnosti je najavila euforičnom porukom da to djelo predstavlja temelj za crnogorski identitet i njihov je poklon obilježavanju desete godišnjice obnove nezavisnosti države Crne Gore. Kada je 8. aprila „Rječnik“ objavljen, iz CANU je slavodobitno saopšteno da se na 476 stranica te publikacije našlo 12.018 odrednica sa informacijama o izgovoru, gramatičkom statusu, porijeklu i značenju riječi, među njima i 3.445 riječi koje pripadaju narodnom govoru. Saznali smo da su priređivači dnevno obrađivali preko 70 odrednica... Saopšteno je da su koristili ostvarenja najznačajnijih crnogorskih pisaca, dijalektičke rječnike, studije o narodnom govoru, stručnu i naučnu literaturu, udžbenike, leksikone, zakonike...

- Rječnik otkriva leksičku riznicu koja je zajednička Njegošu i današnjim govornicima crnogorskog jezika. Dakle, slobodno možemo reći da nam je svaka druga Njegoševa. Svi značajni pisci 20. veka koji su doprineli uspostavljanju crnogorske tekstualnosti zastupljeni su u izvorniku – kazala je, ako je mediji precizno interpretiraju, predsjednica Savjeta za izradu „Rječnika“ Tatjana Đurišić-Bečanović.

Uskoro se izdavački poduhvat CANU pretvorio u veliki fijasko koji nosi ne samo kulturološke, već i društveno-političke rizike, jer se u njemu na politički krajnje nekorektan način kvalifikuju zajednice koja su istorijski dio multietničke Crne Gore (Albanci Muslimani, Bošnjaci) i falsifikuju ili marginalizuju istorijski nepobitne činjenice. Lingvisti sa Fakulteta za crnogorski jezik i književnost na stranicama dnevnog lista „Pobjeda“ krenuli su u proces analize sadržine „Rječnika“. Utvrdili su da su u Rječnik crnogorskoga jezika importovani srpski stereotipi. Albanci su predstavljeni kao agresori koji drugima nameću svoju kulturu, jezik i običaje i pretvaraju/preobraćaju druge

narode u Albance! U Rječniku su Albanci islamske vjeroispovijesti arnautske lukave poturice koje mnogo lažu, a muslimani Agarjani – bezbožnici i čeljad koja za interes mijenjaju vjeru... Hrišćanstvo je pod okriljem religije, a islam je iz nje izdvojen...

Integralno prenešen primjer za riječ antifašista glasi: „...dokažu kako je Draža bio pravi antifašista". Pored 240 narodnih heroja koje je dala naša zemlja, 13. jula 1941. i četvorogodišnje antifašističke epopeje, u objektivnoj stvarnosti priređivača „Rječnika" ratni zločinac Draža Mihailović pojavio se kao antifašista.

Predstavljeni su i primjeri fetanja crnogorske istorije. Barska nadbiskupija (1089) sa šedištem u Baru, predstavljena je kao Dukljanska (barska) biskupija (!) nastala 599. godine sa šedištem u Duklji. Balšići su pomenuti a Vojislavljevića i Ivana Crnojevića nema ni na puškomet.

Analiza Rječnika CANU koju su profesori i saradnici Fakulteta za crnogorski jezik i književnost utemeljeno sproveli i ponudili crnogorskoj javnosti nametnula je mnoga pitanja i pokrenula reakcije brojnih ličnosti iz nauke, kulture i politike.

Poslanik Albanske alternative u Skupštini Crne Gore Nik Đeljošaj u holu crnogorskog parlamenta reciklirao je stranice „Rječnika" sa spornim odrednicama. Akademik CANU Vukić Pulević oglasio se ukazujući na niz propusta u Rječniku koji se odnose na domen u kome on predstavlja neprikosnoveni naučni autoritet. Grupa od 114 nezavisnih intelektualaca uputila je Predsjedništvu CANU otvoreno pismo u kom insistira na povlačenju iz javne distribucije sporne publikacije. Reagovao je Mešihat Islamske zajednice u Crnoj Gori, zahtijevajući izvinjenje. Ministar kulture Pavle Goranović diskretno i odlučno je sugerisao da dio sadržine Rječnika narušava multietnički sklad kao temelj nove Crne Gore. Potpredsjednik Skupštine Crne Gore Suljo Mustafić, nakon kraće prepiske sa predsjednikom CANU Momirom Đurovićem preduzeo je niz aktivnosti koje će, izvjesno, rezultirati povlačenjem Rječnika. Poslanici u Skupštini

Crne Gore Nik Đeljošaj i Genci Nimanbegu inicirali su prijedlog da Parlament donese deklaraciju koja djelove Rječnika kvalifikuje kao uvredljive za Albance i pripadnike islamske vjeroispovijesti i sadrži zahtjev da on bude povučen.

Na sugestije da bi razborita bila odluka da se obustavi dalja distribucija „Rječnika" iz CANU su na početku odgovorili: Čitajte pažljivije. Potom je Autorski tim za izradu „Rječnika crnogorskog književnog i narodnog jezika" saopštio da su mnogi prigovori „kritičara" potpuno neutemeljeni, neki tendenciozno iskonstruisani, a mali dio je zaista opravdan. Najavljene su ispravke. Eksplicitno se odbacuje mogućnost povlačenja publikacije. Nije izgovorena ni ta jedna riječ koje je na početku možda mogla promijeniti sve: Izvinite!

Autorski tim za izradu Rječnika slučaj je htio prebaciti na teret dnevne politike i podgrijavanje ranijih konfrontacija sa lingvistima angažovanim na Fakultetu za crnogorski jezik i književnost, koje datiraju iz perioda zajedničkog angažovanja na projektu standardizacije i kodifikacije crnogorskog jezika. Dobili su adekvatne odgovore. Dokazi o brojnim propustima nadjačali su elemente politikantstva u polemici koja je, između ostalog, osnažila uvjerenja da crnogorska javnost treba argumentovane društvene debate.

Izbor tekstova koju su ušli u Dosije „Rječnika crnogorskog književnog i narodnog jezika" samo je jedan od mogućih presjeka polemike koja je tim povodom vođena. Kao i svaki izbor on je, u krajnjem, nužno subjektivan. Tekstovi su dati hronološki. Priređivač je htio izbjeći udvajanja, izuzimajući ona koja se nijesu dala izbjeći.

Vlatko Simunović